

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DTATE	SIGNATURE

मालतीमाधवम्

प्रकरणम् ।

महाकवि भवभूति-प्रणीतम् ।

आद्यप्रभासपादकेन काव्यतीर्थतर्कतीर्थाद्युपनामकेन

श्रीकुञ्जविहारि-तर्कसिद्धान्तमहाचार्येण

संप्रणीतया तत्त्वबोधिनीसमाख्यटीकया वद्वानुवादेन च

सम्पन्नद्वय प्रकाशितम् ।

वङ्गाब्दः १२२६ ।

मूल्यं १३ माहैरुप्युक्तयम् ।

वस्तुसम्बद्धं मूल्यं ३, दृश्यकथयम् ।

प्रकाशकः—

श्रीकुञ्जविहारिकसिद्धान्तः

पोः—श्रीदोवेल्नोरा, माजभूम ।

कलिकाता नगर्यां

५ नं हिदामसुदीनस्थितमानसचारयके—

श्रीकुलचन्द दे शारा मुद्रितम् ।

भूमिका ।

परम कारुणिकपरमेश्वरस्यापारकरुणया मटोकानुवादमालती-
माधवस्य सुदृणं सम्पत्ति समाप्तिमगमत् । मालतीमाधवस्य टीका-
विरचनं समाप्य १८३५ पञ्चविंशदधिकाष्टादशशततमशकाब्दोऽष्टमशत-
मासात् पञ्चमवर्षीयार्थप्रभायां पुस्तकमिदं प्रकाशयितुमारब्धमपि
नानाविधान्तरायादर्थद्वयेनार्थप्रभायां पञ्चमाहं यावत् प्रकाशयैव पृथग्-
भावेन तन्मुद्रापणं सङ्ख्या सप्तमवर्षीयार्थप्रभायां सटीकानुवादं
सांख्यसूत्रं प्रकाशयितुं प्रारब्धम् । किन्तु हन्त !। सुहृद्दाकारं तत्-
सांख्यसूत्रं परिसमाप्तमपि न जानामि केन देवप्रातिकूल्येन तन्मालती-
माधवावशिष्टांशस्य पृथग्भावेन मुद्रापणमारब्धमपि नालभ्युवम् ।
अतएवागत्या सांख्यसूत्रसमाप्तानन्तरं नवमवर्षीयार्थप्रभायामेव
क्रमशस्कन्मदृणं समाप्य सम्पत्ति पृथक् पुस्तकाकारेण सम्पूर्णं
मालतीमाधवं प्रकाशयत इति सर्वं विदाद्बुध्वन्तु ।

एतत्टीकाप्रणयनकाले च विभिन्नदेशीयानि चत्वारि पुस्तकानि
संगृह्य तेभ्यः समीचीनतया विवेचितः पाठः एव मूले सन्निवेशितो
व्याख्यातय । पाठान्तराणि च दुरुद्धाणि टीकायामेव ससुक्लिष्ट्य
व्याख्यातानि । टीकायां तथा विषयसन्निवेशः कृतः, यथा परीक्षार्थिनां
किञ्चिदपि ज्ञातव्यं नावशिष्येत् । टीकायामसन्निविष्टा अपि रस-
गुणनायकादिविचाराः समालोचनावसर एव प्रतिपादिताः । बङ्गानु-
वादेन च दुरुद्धमपि पुस्तकांशं विशदयितुं प्रयत्नः कृतः । तथाच
यद्यनया टीकया बङ्गानुवादेन च मालतीमाधवपाठार्थिनां कथञ्चि
दपुण्यकारः स्यात्तदैव प्रचुरतरार्थव्ययः परियमद्य मम सफलो भवेत् ।

२. गन्धर्वप्रभृतेषु पुस्तकेषु कृतस्य गान्धर्वप्रभृतेषु पुस्तकेषु कृतस्य गान्धर्वप्रभृतेषु

स्थाने स्थाने स्थितान्यप्यशुद्धानि वाचकमहोदयैरेव भंशोध्ध
पठितुं शक्यानीति शुद्धिपत्रं न प्रकाशितम् ।

परिशेषे च वक्तव्यं, कलिकाताप्रवासिना परमस्नेहास्पदेन श्रीमता
नगीन्द्रनाथसिद्धान्तरत्नेनास्य मुद्रापणादिविधौ परमं भाहाय्यं कृत-
मिति स सर्वान्तःकरणेनाशीर्वादाहं इति शम् ॥ -

श्रीकुञ्जविहारिदेवगर्भणः ।

नाट्योद्धिखितपात्राणाम् ।

पुरुषगणः ।

- सूत्रधारः ... प्रस्तावसूचयिता मुख्यतमो नटः ।
 नटः ... धारिपाखिर्कापरपर्यायः कथिद्गुणवानभिनेता ।
 माधवः ... विदर्भराजमन्त्रिद्वैरातस्य नन्दनः (नायकः)
 मकरन्दः ... माधवस्य प्रियवयस्यः ।
 कलहंसः ... माधव . कार्यदत्तो भृत्यः ।
 अघोरघण्टः ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्यः कथिद्दीरावारो ।
 पुरुषः ... नन्दनस्य कथिदनुचरः ।

स्त्रीगणः ।

- मालती ... पद्मावतीखरमन्त्रिभूरिवसोः कन्यका (नायिका) ।
 मदयन्तिका ... पद्मावतीखरमन्त्रिभूरिवसोः भगिनो ।
 कामन्दको ... काचिद्बोडपरिव्राजिका ।
 सौदामिनी ... मन्त्रिमहिललब्धमाहात्म्या कामन्दक्याः प्रथमगिण्या ।
 अवलोकिता ... कामन्दक्याः अपरा गिण्या ।
 बृहन्नरिचिता ... कामन्दक्याः गिण्या सखी च ।
 कपालकुण्डला ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्या अघोरघण्टगिण्या ।
 लवङ्गिका ... मालत्याः प्रियसखी ।
 मन्दारिका ... अद्वैधभावेन कलहंसानुरक्ता काचिद्बोडमठ-
 परिचारिका ।
 चैटीद्वयम् ... भूरिवसोः परिचारिकाद्वयम् ।
 प्रतीहारी ... भूरिवसोरन्तःपुरद्वारपालिका ।

मालतीमाधवस्य संचिप्तसमालोचनम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नाम दृश्यकाव्यं कविकल्पितेतिवृत्तत्वादिभिः
“प्रकरणम्” । तत्तुटोकायामेव प्रतिपादितं, प्रकरणादिलक्षणमपि
तद्वैव प्रदर्शितमनुसन्धेयम् ।

अस्य “नायको” माधवः । स च “ब्राह्मणकुमारः” ‘अमात्यः’
मालतीमात्रनिरतत्वा “दनुकूलः,” त्यागादिसामान्यगुणपूर्णत्वात्
“धीरप्रशान्तश्च” । नायकादिलक्षणानि यथा दर्पणे —

“त्यागी कृती कुलीनः सुश्रीको रूपधौवनोत्साहो ।

दक्षोऽनुरक्तलोकस्तेजोविदग्धगौलवाद्देता ॥”

“धीरोदात्तो धीरोद्धतस्तथा धीरललितश्च ।

धीरप्रशान्त इत्ययमुक्तः प्रथमश्चतुर्भेदः ॥”

“अनुकूल एकनिरतः,”

“सामान्यगुणैर्भूयान् द्विजादिको धीरप्रशान्तः स्यात् ।”

अस्य ब्राह्मणत्वं—पञ्चमादौ “रे रे ब्राह्मणडिम्भ !” इत्यधोर-
घण्टकृतमाधवसम्बोधनात्, अमात्यत्वं पुनरमात्यपुत्रत्वेन “भाविनि-
भूतवदुपवारा”दवगन्तव्यम् । अत एव “अमात्यनायकं मालती-
माधव” मिति दर्पणोक्तिरपि सङ्गच्छते । एवञ्च भूरिवसोरपि ब्राह्मणत्व-
मनुमातुं शक्यते, अन्यथा ब्राह्मणमाधवपितृत्वेन ब्राह्मणस्य देव-
रातस्य भूरिवसोरपत्येन सह निजापत्यस्य सम्बन्धकरणप्रतिज्ञाया
विरोधापत्तेः । न चासवर्णाविवाहस्य प्रचलितत्वे नायं विरोध इति
गङ्गनोयं, तथात्वेऽपि प्रतिलोमविवाहस्य सर्व्वदेव निषिद्धत्वेन “कस्य
किमपयं भवे”दित्यनिश्चितावस्थायां तत्प्रतिज्ञाया अमश्वस्य
दुष्परिहरत्वात् । अनया च युक्ता ब्राह्मणकन्याया ‘मालत्या सह

विवाहे समुदातस्य नन्दनस्य, तद्वगिन्या सदशन्निकायाः पार्णि गृहीत
वतो मकरन्दस्य च ब्राह्मणत्वं निर्वाधमवधारयितुं शक्यत इति
विभावनोपमम् ।

अस्य “नायिका” मालती । सापि “ब्राह्मणवंशजा” “परकीया”
“कन्यका” चेति । नायिकादिलक्षणाणि यथा दर्पणे—

“अथ नायिका स्वाऽन्या साधारणस्योति ।

नायकसामान्यगुणैर्भवति यथामन्त्रधेयुक्ता ॥”

“परकीया द्विधाप्रोक्ता परीक्षा कन्यका तथा ।

“कन्यात्वजातीपथमा मलज्जा नवयौवना ॥”

मदनोद्यने साक्षादेव परस्परमन्दर्शनेन मालतीमाधवयोः
परस्परानुरागोत्पत्तेः तदप्राप्तेऽपि दशाविशिष्योत्पादादत्र पूर्वरागलक्षणो
विपलभ्यस्तद्गार एव प्रधानतमो रसः । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“यथार्थाद्दर्शनादापि मिथः संरुद्धरागयोः ।

दशाविशिष्यो द्योऽप्राप्तो पूर्वरागः स उच्यते ॥”

एवमतानिऽपि वीरादयः सर्व्व एव रसा हास्यरसविवर्जितास्तद्वद्
रूपेण सन्तीति यथास्यानमूहनीयम् ।

प्रधानतोऽत्र माधुर्याख्यो गुणः । तल्लक्षणं यथा तत्रैव—

“चित्तद्रवी भावमयो ज्ञादो माधुर्य्यमुच्यते ।”

एवमात्रः प्रमादगुणावप्यत्र स्थाने स्थाने स्त इत्यवगन्तव्यम् ।

प्राधान्यं नात्र वेदभी नाम्नो चेतिः । तल्लक्षणमपि तत्रैव

“माधुर्य्यव्यञ्जकैर्बर्णैः रचना ललितात्मिका ।

अष्टाक्षरस्यष्टतिर्व्या वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥

अस्या अपि रीतयोऽन्तरालराज सन्तोऽनुसन्धेयम् ।

अस्य प्रकरणस्य रचयिता महाकविर्भवभूतिः कं देशं कं वा वंशं
जन्मनालमकार्षीदिति पर्थ्यनुयोगं कविः स्वयमेव “अस्ति दक्षिणापथे
पद्मपुरं नाम नगरं । तत्र क्षेत्रेक्षितैरौघिणः पंक्तिपावनाः पञ्चामनयो

धृतव्रताः सोमपौषिणो ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति । तदामुपयायनस्य तत्रभवतो वाजपेययाजिनो महाकवेः पञ्चमः, सुगृहीतनाम्नो भट्ट-
गोपालस्य पौत्रः पवित्रकोत्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवः, श्रीकण्ठपद-
लाब्धनः, भवभूतिर्नाम जातुकर्णोपुत्रः” । इति वीरचरितसन्दर्भेण
निवारयामास ! उत्तररामचरितेऽपि प्रस्तावनायामेतदनुकूल-
सन्दर्भो वर्तते । तथाच दक्षिणात्यदेशे “पञ्चपुरं” नाम नगरं
भवभूतेर्जन्मस्थानम्, तत्रत्यः श्रीतकस्यादिनिरतः सुगृहीतनामा
“भट्टगोपाल”स्तस्य पितामहः, । पवित्रकोत्तिं “नीलकण्ठः” पिता,
जातुकर्णो च मातेति सुस्पष्टमवगम्यते ।

“श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नाम”त्यनेन च दर्शनादिनाना-
शास्त्रपारावारपारदर्शिनस्तस्य “श्रीकण्ठ” इति सान्दर्भ्यं गुह्यदत्तोपाधिः
“भवभूति” रिति च पिष्टकृतं नामित्ववधारणीयम् । यत्तु—अनन्त-
पण्डितेनार्यासप्तसतीटीकायां वीरराघवेण च महावीरचरित-
टीकायामभिहितं “श्रीकण्ठ” इति भवभूतेः पिष्टकृतं नाम, परन्तु—

“तपस्वी कां गतोऽवस्थामिति स्मेराननामिव ।

गिरिजायाः स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥”

“साऽम्बा पुनातु भवभूतिपवित्रमूर्तिः ।”

इत्यादि श्लोकविरचनादु “भवभूति”रिति नाम समुत्पन्नमिति,
तत्र समीचिनं विवेचयामः “श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नाम”ति
वाक्यात् “श्रीकण्ठ” इत्यस्योपाधित्वेन “भवभूति” रित्यस्याभिधानत्वेन
च प्रतीतेरेव सर्वजनसिद्धत्वात् ।

“गुणैः सतां न मम को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इत्येतत्प्रकरणश्लोकेन—

“श्रेष्ठः परमहंसानां महर्षीणामिवाङ्गिराः ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इति महावीरचरितश्लोकेन च परमज्ञानशाली ज्ञाननिधिनामो
सर्वश्रेष्ठः परमहंसो भवभूतिर्गुरुरिति सुस्पष्टमवगम्यते । एवमयं
महाकविविद्वेदवेदान्तादीनि बह्वर्थांश्च शास्त्रान्यधीतयानिति “यद्वेदा-
ध्ययनं तद्योपनिषदां साख्यस्य योगस्य चै”त्यादि श्लोकेन स्वयमेव
स्पष्टमाचष्ट । परन्तु तद्विरचितप्रकरणादावपि प्रसङ्गतोऽन्तरान्तरा
वेदवेदान्तशास्त्रज्ञानविकाशनदशमोत्तममानमपि कर्तुं शक्यते ।

अभामान्यपाण्डित्यादिगुणसम्पन्नोऽयं महाकविः कान्यकुब्जे-
श्वरस्य यशोवर्मणः सभापण्डित आसीत् । तत्र च—

“कविवाक्पतिराजयोर्भवभूत्यादिसेवितः । ।

जितो यज्ञो यशोवर्मा तदगुणश्रुतिवन्दिताम् ॥”

इति राजतरङ्गिणीश्लोकः प्रमाणम् ।

यशोवर्मणो राजत्वकालश्च सप्तमश्वत्थान्दस्य शेषभागादष्टम-
श्वत्थान्दस्य प्रथमभाग इति प्रवक्तव्यविदः । तथाच तत्तत्तत्तत्पण्डित-
स्यास्य महाकवेरपि समयः प्रायस्तथैवेति निर्धारणं नायुक्तमिति सन्तो
विवेचयन्तु ।

महावीरचरितोत्तररामचरितमालतीमाधवाख्यानि त्रीणि दृश्य-
काव्यानि षट्ते महाकवेरस्य नान्यः कोऽपि प्रश्नोऽस्तीति श्रूयते ।
तत्रेदं मालतीमाधवं नाम प्रकरणमेव कवेः श्रेयकाव्यमिति प्रसिद्धिः ।
परन्तुस्य प्रस्तावनायां “ये नाम केचिदिह नः प्रयथमवब्रुवन् जानन्ति
त् किमपि तान् प्रति नैषयन्तः” इत्यादि श्लोकप्रदर्शननैतत्पूर्वप्रणीत-
तत्काव्यं प्रति जनानामनादरप्रतीतिरपि प्रकरणस्यास्य तत्प्रणीत-
काव्यान्तरापेक्षया परावीनत्वमनुभातुं शक्यत इत्यवधेयम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नामप्रकरणं वृत्तान्तकल्पनाकौशलेन पद-
सालित्येन, कन्दःसन्निवेशनेपुण्येन, अलङ्कारवैभवेन, कवित्व-
महिम्ना च सहृदयवृद्धयानामतिमहतीं चमत्कृतिमात्मनोति ।
किं बहुना यदि चान्तरान्तरा दुरुहपदसंयोजनदीर्घसमास-सन्नि-

वैशादिदोषोऽत नास्यास्यत्तदा प्रकरणेषु सर्वोत्कृष्टस्यानमिदमधि-
कर्त्तुमलमभविथत् ।

अस्य महाकवेरसामान्यकवित्वं प्रति नास्ति कस्यापि वैमत्यम् ।
तच्चोद्धिखितदृश्यकाव्यत्रयमेव समर्थयितुं पर्याप्तम् । विशेषतस्तु—

“निरवद्यानि पद्यानि यदि नाव्यस्य का क्षतिः ।

भिक्षुकचाविनिक्षिप्तः किमिच्छन्नेरिसो भवेत् ॥”

“अलिपटलैरनुयातां सद्दृश्यदृश्यव्वरं विलुम्पन्ती ।”

मृगमदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि ? ॥”

“किं चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदावबोधनम् ।

स्रभाव एवोन्नतचेतसां सतां परोपकारव्यसनं हि जीवितम् ॥”

इत्यादीनि सुभाषितान्यपि एतन्महाकविविरचितत्वेन प्रसिद्धानि
समतीव महतीं कवित्वशक्तिमस्य प्रथयन्तीत्यलमनल्पजल्पितेन ॥

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् । *

सानन्दं मन्दिरस्ताडितसुरजरवाहतकौमारवर्द्ध-
वासान्नासाधरन्ध्रं विद्यति फण्डिपती भोगसङ्कोचभाजि ।
गण्डोड्डीनालिसालासुखरितककुमस्ताण्डवे शूद्रपाण्डि-
वैनायक्यधिरं वो वदनविभुतयः पान्तु चोत्कारप्रत्यः ॥ (१)

माधवं माधवे मासि प्रवक्ष्यामीदृशाधवं ।

मालतीमाधवव्याख्या क्रियते तत्त्वतोषिणी ॥

व्याख्या चस्य च पूर्वमूरिरचिताः प्राचीनरीतिविताः

भाः सलीह न ना नवीननिदमात् सिद्धापरीचाविधी ।

श्री यन्त्राप्रकृतकं मालजगरितलाभ्याश्च विद्याधिना

साहाय्यन्तु यद्योचितं वितरितुं शक्ता चोऽयं यमः ॥

भवभूतेर्निगृढार्थवचोऽर्थविद्यान्ने ।

किञ्चित् साहाय्यमनवा यदि स्यात् सफलं यमः ॥

* । दृग्गन्धस्पर्शरसस्पर्श आद्यं विविधं, तवाग्निनेत्ररूपं दृग्, “रूपम्” इति दृग्गन्धस्पर्श-
रसस्पर्शान्तरं ।

मासतीमाधवे

तदुक्तं दर्पणे—“इष्टप्रपञ्चमेति पुनः काव्यं विधा मयम् ।

दृष्टं तत्राग्निनेयं श्याम् दृष्टोपायम् रूपकम् ॥”

यदि दा अपि उक्ताः तमेव—

“माटकमय प्रकरच” भागव्यायोक्तमवधारितम् ।

ईडाभसाहरीयः प्रदुसन्निति रूपकाच्च दम् ॥”

इदञ्च इदञ्चकाव्यं शीतिकाव्यत्वात् कविकल्पितत्वात् असाधनायकत्वाच्च प्रकरचं ।
प्रकरचत्वात्तदुक्तं दर्पणे—

प्रवेत् प्रकरचै इत्थं लौकिकं कविकल्पितं

प्रकारोऽङ्गी मायकस्य विदीऽमायोऽयवा वदिकम् ।

साधायकस्येकामार्परो धीरप्रधानकः ॥

भरतकृतगाय्याम्येऽपि—तत्र कवित्वात्तदुक्ता वस्तुयदोरच मायकचेद ।

लीनपानिक प्रहसने तन्मये ये प्रकरच नाम ॥

इदमप्येऽपि—अथ प्रकरचै इत्थमुत्पाद्यं लौकिकमयम् ।

असाधविद्वद्विज्ञानिक कुप्याणु मायकम् ॥

धीरप्रधानं साधायकस्येकामार्पतत्पर ।

शेषे माटकमत् कश्चिद्वैयकारपादिकम् ॥

कुलगादिनायिकादिनाम् प्रकरचस्य निमित्तमुक्तं दर्पणे—

नायिका कुलगा अपि विद्याः कापि वय कवित् ॥

तेन भिदास्यस्तथा तत्र भिदसूतीयकः ।

किमव्युत्कारादिविद्वेदकसदृशः ॥ १५॥

(१) अथ तत्रभगवत्सोमवान्विभूतिर्भवभूतिर्नाम महाकविः सत्काव्यनिष्ठापस्य यद-
चाटनेकश्रेयःसाधनफलकलमाकलयन् मासतीमाधवं नाम रूपकं प्रविनीतुः “तत्र पूर्णं

পূর্বরঃ সমাপ্তা ততঃ পরঃ । কখনং কবিসম্মাদিনাটকস্বাধ্যয়ামুখং”মিতি নান্যকমানুসারৈষ
 “যদ্যচ্চবদন্তঃ পূর্বং রহবিদ্রোপমানবে । কুশীলবা, প্রকুবংশি পূর্বরঃ স উচ্যত”
 ইত্যুক্তলবণপূর্বরঃ প্রথমকর্ণন্যতয়া, তব চ “প্রত্যাহারাদিকাশ্চান্যস্য স্যাসি যমপি ।
 তথ্যাবয়বং কৰ্ণস্থা নান্দী বিদ্রোপমানবে ৷” ইত্যনেনাবয়বকৰ্ণজদযোপদিষ্টা পূর্বরঃস্মৃতা
 নান্দী প্রথমং নির্দিশতি—সামন্দ্যনিব্বাদি । যতপাশ্চৈঃ মহাদিবল্য তাত্বে নৃত্যে নন্দিনঃ
 মহাকিঙ্করস্য হস্তেন আঙ্কিতস্য বায়মানস্য সুরজস্য (সুরাহে টনাজাতী সুরজঃ, সুর + জন +
 জ) সুরজস্য রবেণ ধ্বজিকা আঙ্কিতান কৌমারবাঁধিণ্য কাৰ্শিকৈয়কান্ধনযুগ্মাৎ দক্ষাশী ময়
 সজ্জাদিতি প্রদেয়হেতুর্নিত্যঃ । ভোগল্য প্রকাশাঃ কাশল্য বা (“ভোগ সুখি স্রগদিব্রতাবহে
 প্রকাশযো”রিত্যি কিত্বঃ) সঙ্কোচ অপ্রসারণ মজন ইতি ভোগসঙ্কোচমাক্ তকিন্ । (বিলম্ববৈধ-
 কালৈ প্রকাশিসঙ্কোচ, সর্পাণা নৈসর্গিকৌ নিয়মঃ, অথবা মহাকাশস্য স্থলরম্ভে প্রবেশা-
 স্রবদাৎ) কথিত্বী সর্পেয়াজি নাশাবল্যে, নাশিকাচবিতর (অর্থাৎ দ্বিতীয়কাল) সানন্দ
 যথা তদা বিদ্যতি সতি (অথ রম্ভে প্রবেশে অথপ্রবেশপ্রাপ্তিসিদ্ধতাৎপর্যং উক্তিদ্বিতীয়কাল-
 স্থপনায়, যদ্যোক্তং দৃষ্টিয়া—“উক্তিদ্বিতীয়ঃ কবিত্বাচৈপল্যম্বল্য সাচাত্ শব্দে ন কৌশল্য”দিত্যি ।)
 (উক্তিদ্বিতীয় প্রবেশল্য সয়নিবারকতয়া সানন্দমিতি বিশেষণং তব শুভং । সানন্দমিত্যস্য পানু-
 দ্বিত্যাবিশেষণলতাপি কেচিদাচখতে ।) যত্বযোঃ কপোলযোঃ চত্বীনাভিঃ (চত্ + ভী + ঞ)
 কইঁ যতাবিঃ অস্তিমাল্যাবিঃ লম্বকরপক্তিবিঃ সুসরিতাঃ সমধীকৃত্বাঃ ককুমৌ দ্বিগৌ যামি-
 কাশ্যযোক্তাঃ । শীতকারঃ অম্বুশুকটঃ শব্দঃ তদ্ব্যলম্বকৃতিতাঃ বিধুননি শীতকারাবিরক্তাৎ
 সাধিত্যনামমদ মনুরখ্যো বাচ্যঃ, তথাচ অধীন বদনে মুখপর্দেব বিধুননশীতকারী

১। অশ্রুবাদ । মহাদেবেব নৃত্যকালে নন্দীকর্ষক বাউমান মৃদলশব্দে সমাক্রষ্ট
 কার্ত্তিকেশবাহন মধুবেব ভয়ে মর্পগ্রাস্ত বাহ্মকি ফণা মক্কোচ কবিশা (গণেশেব)
 নাগাবল্লো মানন্দে প্রবিষ্টে হইলে গণেশ চীৎকার কবিশা বে বদন কম্প
 করিয়াছিলেন, যে কম্পনকালে অনিচ্ছন গণেশেব বটপালদেশ হইতে উড়িয়া
 মনবিদ্ মুখবিত করিয়াছিল, গণেশেব সেই বদনকম্প চিত্রকাল ভোমানিগকে
 বকা করুক ।

অপিচ—যজ্ঞানীযিকুলিঙ্গঃ কথং ইব তড়িতাং যস্য স্তূত্বঃ সমূহো

যচ্চিন্ ব্রহ্মাণ্ডমৌষধিঘটিতমুকুলে কাশ্যযজ্ঞা শুদ্ধাব ।

অর্চিন্দিষ্টমচূড়াশগিলিতমুধাসারম্ভহারিকোষম্

স্বার্চীয়ীকং যুরারেক্তদবতু মদনপ্লোষণং সৌচনং বঃ ॥ (১)

যজ্ঞানীযিকুলিঙ্গপুটং ব্রহ্মাণ্ডাচ্চিসমুটং তস্য জ্যোতিষা তৈমসা বিমিতা সাজ্ঞান্যাহিরবৈশ মিলিতা
লিট্ ব্রহ্মা যাসা তা (পুটমধ্যস্থস্য সমস্তজৈবমাসস্য তৈজীনয়ত্ব্যতনাদ্যনয় পুটপদং)
অকটোরধা কৌমল্যা কৈতবশিস্তদ্রা কৈনকৌকুমুদ্যদেণ সহ সন্দিগ্ধ, সংশয়িতঃ “কিনিয়
কৈতবশিস্তা বন্দুশিলা বা” ইত্যেৎ সমগ্রবিষয় ইতি যাবত্। সুম্যো ননোরম ইন্দুযম্প্রী যামু
তাঃ । তদা মুজ্ঞাঃ সর্বা এব ব্রহ্মী নতাক্ষা এব ব্রহ্মা মন্যমান্যারেণ স্থিতাঃ স্রজঃ সার্মিন্দ্ৰী
বহুঃ জুহুঃ সমূহী যাসা তাক্ষযৌক্তাঃ ভূমৈশ্বল্য শিবল জটাঃ স্ৰী পাম্বু রচন্যু । অশ্বত্থনানা
জটান্য রচকলমপি পূর্ববহু ব্রহ্মাশ্রম্মিতাৎ ।

‘অব কৈতবশিস্তিবাহিবা সপমানীপমীয়ীঃ সংব্রহ্মদর্শনাৎ “সন্দেহঃ” মুজ্ঞাদী ব্রহ্মী-
তান্যারীপাৎ “রূপক” ব্রহ্মাণ্ডাচ্চিসমুটং “স্বভাবীক্তি” যজ্ঞান্যাহি, তৈবা স্বচয়ানি ব
দর্শন্যৌক্তানি যদা—“সন্দেহঃ প্রকৃতিস্বল্য সংব্রহ্মঃ প্রতিভৌজিত” ।’ “রূপকং রূপিতারীপাহিপয়

২। সেই জটাতে মস্তকস্থিত বক্রিময়াকার কপালব্যাধি ব্রহ্মাকিনীরা জন
বিগলিত হইতেছে, সেই জটার দীপ্তি বিদ্রাব্যদূর্ণ ননাটোলোচনেব জ্যোতিঃধারা
বিমিশ্রিত, সেই জটাতে কোমল কৈতবীনিখাগেব সহিত সন্দিগ্ধ মনোবন চন্দ্র
বিবাজনন, সেই জটাব সমূহ সর্পরূপ যে লতা সেই লতারূপ মস্তকাকারাবহিত
নাগাধারা বহু, মহাপ্রবেব সেই জটা তোমাদিগকে বন্দন করুক ।

মালতীমাধবে

নিরপক্কে” : “স্বযাচৌক্তির্দৃষ্টব্যৈবকিয়াকপবৎনম্” । শাঠ্যমভিকৌচিত্তম্ । “সংযাচে-
মংসতলতা; সমুদয়” শাঠ্যমভিকৌচিত্তম্”মিতি লক্ষণম্ ।

যত যৎ ইত্যস্য লটানুটাবজ্ঞতস্য যস্যান্যাকারঘনীতির্দ্বৈত্যান্যঃ কথান্যাকঃ সূচিতঃ,
লটা ইতি কণ্ঠ্যবুলে ন সাধকসাধিকাভাবত্বং, সূচ্যস্তেষ্মীপসজ্ঞন্তেন লটা ইতি স্বাতন্ত্র্যেণ য
সাধকস্য লক্ষ্যাদিনির্বাচে দারতল্যং, কামন্দকাদিতপশ্বিনীগনস্য তত্বান্যাদিনির্বাচোপা-
ল্যস্ত সূচিতমিতি কেচিদাচাচিহ্নে। কেচিৎ “সারাদিত্তবসুন্দরাময়” ইতি নিবর্ত-
সমী যন্তস্যাতলাদেতায়া দ্রোণায়া লক্ষবরসময়সারমঃ সূচিত ইত্যুনিহ্নে। তথাহি—সুর-
ধ্বানিঃ সর্গিতময়ঃ, কৌসারবর্ষিত্যেন কতুর্দ্বর্ষঃ, স্তম্ভনস্তস্য নিরীহিতব্যত্যানু কপি-
মস্ত্যপি লটানুটস্য স্তানলমতিবাদনে নীচোদয়ঃ, এবং সর্গবিক্রমঃ, স্তম্ভনলগলনে বর্ষমঃ,
কথান্যাকত্রা যতাকাবলিঃ, লটানুটনেবলিবা বিচ্যুতুচীতনং, কৈবল্যমিতিবদে নীতকৌদয়ম ইতি।
এবং সঙ্কীর্ষীপসজনসময়সূচনে যন্তাবরসময়িত্যস্য প্রকরস্য লটানুটস্যপি লক্ষিতাচ-
স্বতি। তেপনিতাটমসূচানলকলম লক্ষ্যাসঙ্কলনে সঙ্কদয়ভদ্যানন্দসম্পাদকতয়া ,কৌদয়-
সর্গম্ভাবকমিতি ত এম লক্ষণম্ ।

(১) যদ্যপি মাধবীস্বাভ্যাক্রিষ্টব্যাক্ষাতনয়া “দক্ষাশী” ইতি শ্লোকঃ প্রদিশ ইতি চিহ্ন-
ম্ভাতি, তদ্যপি লটানুটকিছু দৃষ্টলী কতুর্দ্বর্ষীয়া স্যাক্ষাত্যতি। যত কৌশলস্য দক্ষাশীবিহীন্যঃ
দীনরাসিবিহীন্যাতাঃ সমুদ্রী তক্তিবা বিচ্যুতা লক্ষঃ সতলঃ অথ ইব স্তম্ভনবিচ্যুতুল্লি-
ম্য ইতি ভাষ্যম্। তথা কামঃ যন্তুরে যন্তা যাতকঃ কামদ্যৌ যাতকঃ ইত্যর্থঃ, যজিন্
কৌশলী (আত্মনীয়সানীহী) ইত্যিতিচিহ্নমুদ্রুতী কিম্বিদুম্মীশিতী ইতি লক্ষ্যম্ লক্ষ-
লুদ্যব ভুতম্যম্। অর্ধিহ্নিঃ লুপ্তির্হ্নে। নিহ্নঃ সাত্তম্যং সন্যত। যৎ, যুগ্মমী মালভক্তানিহ্নিঃ,

৩। যেই লোচনের বোমরাঙিঁব শিকলভাসমূহ ভরত বিহ্বলফুলিঙ্গ-
প্রায়, যেই লোচন কিঞ্চিৎশীলিত হইলে কাশরূপ বায়ক তাহাতে ত্রকাণ্ড
আহুতি দিরাহিলেন, যেই লোচনের অগাদদেশ ক্ষুণ্ণিহ্ননতৎ সপানহিত
চন্দ্র দইতে ক্ষরিত অমৃতপ্রবাহধাবা শকারহান, স্বভবপ্রবাহক মহানদেবের পেই
ভূতীয় লোচন তোমাদিগকে বক্ষা করুক।

[नाट्यान्ते सूत्रधारः । (४)]

अलमतिविस्मरेण (५) । [पुरतोऽवलोक्य]

तस्मादभासगदितेन चरितेन सुधासारेण चतुःप्रवाहेण शङ्करी शब्दायमानः कोपः
अपाङ्गदीप्तो यस्य तत्तथोक्तं, मदगजोवचं अरदाङ्क पुरारेमंहादेवस्य तातोदीप्तं (द्वितीय-
शब्दात् सार्धं इकम्) द्वितीयं खोचनं अपाखस्थितनेत्रमिति यावत्, को युष्मान् पश्यतु रचतु ।
अथ लोकातिशयसम्बन्धितवर्चनेनोदात्तालङ्कारः “लोकातिशयसम्बन्धितवर्चनोदात्तमुच्यते । यद्यपि
प्रस्तुतस्त्रात्र’ महताश्चरितं भवे” इति दर्पणवचणात् । अग्नधराङ्गं, यज्ञचक्रानुक्रमेण ।

कचित् पुलकं अयमपरोऽपि नाट्योद्गीर्णो दृश्यते—

“दन्तश्रेणिषु संगलङ्कककचम्यावर्तनव्याकुला
मासाभोवनकुञ्जकुङ्करीषु शङ्कदमदध्वानिनः ।
गणस्यमाभिषातश्रीर्षकविकाशूपायवन्तुर्मयः
शशोर्वज्रकपासकन्दरपरिखन्दोलयाः पान्थ वः ॥”

अस्यार्थः—महाशयः विधेः यः कपालकन्दरः खरोटिः शिरोस्थिमयः महाशयः पावविशेष इति
यावत्, तत्परिखन्दोलयास्तत्परिखन्धनव्याकुलाः, दन्तश्रेणिषु तत्करोदिस्थितदन्तपङ्क्ति-
विन्दुर्षः, संगलङ्कः अरज्यः अत एव कचकससहितेन व्यावर्तनेन परिधमणेन व्याकुलाः
मासाभोवनकुञ्जकुङ्करीषु मासादिमुषिरप्रदेशेषु शङ्कदमदध्वानिनः बुबुदाकारकश्चक्रव्य-
गणस्यमाभिषातश्रीर्षः विदीर्षाः कविका यासां ताः, शशोः शिवस्य पूडाधवन्तुर्मयः शिरो-
मन्त्रातरङ्गः यो युष्मान् पान्थ रचन्तु । अग्नधराङ्गम् ।

(४) आशोर्वज्रकपासकं नाटकाद्यं पद्यं नाट्यो, तज्जचवस्तुतं दर्पये—

“आशोर्वजनसंयुक्ता क्षुतिदंष्ट्रान् प्रयुज्यते ।

दैवदित्ररपादीनां तज्जात्रन्दोति संश्रिताः ॥

मासुरोमाधवे

महाम्यत्रचन्द्रामकोककैरवजमिनी ।

पदेभुक्ता वाच्यभिरष्टाभिर्वा पदेभ्यः ॥” इति ।

यस्य पदसमर्थे न केचिद्विषयः प्रमाणवत्तिरे, केचित्तु पदस्य चतुर्भागेन भूयतिरे । तद्वि-
हितोपपत्तिरित्येष पदवदेनापत्तः । नान्दी, द्वितीयश्रुतिकस्य समुच्चयत्वे तु श्रुतिकस्यैव द्वादश-
पदा नान्दी । इत्यग्रे चिद्विधादिश्रुतिकस्यापि समुच्चयत्वे पदनिष्पन्नान्धुपदस्य एव कवेरभिप्रेतः ।
पदानियमोऽपि—“आयोर्नमन्दिनारूपं श्लोकं काव्यमुच्यतेति । नान्दीति काव्येति तस्या पदान्दि-
नियमोऽपि वे-ति स्वकथनात् “अपिवा” इत्यनेन सूचितः । अत एव “या एतत्ति श्रुतं वाद्ये”त्यादि
श्रुतकथनादिनान्दीषु पदानिबन्धो दृश्यते । “सन्दिग्धमुच्यते” इत्यनेन च नान्दीषु चन्द्रनामा-
द्विधा, चन्द्रनामाद्विधनाम्ना । अथकारपि श्लोकः—“चन्द्रनामाद्विधा काव्या रचना न यती
निधिः । प्रीति चन्द्रमसि यतीता रसयोरिति वाच्युक्तिः” ॥ नन्वयतीति नन्द, पञ्चाद्यच्, नन्द एव
नन्दः प्रमादित्वात्, तत्तन्निदानोक्त्येव नान्दीति पदं नियतम् । नान्दीत्ये—नान्दीपाठानि इत्यर्थः,
सूत्रधारः “नामस्य वदन्नुक्तान् यत्पूर्वं ख्यात् करोमहम् । रङ्गदैवतपूजाकृतं सूत्रधार उच्यतेति”
इति भरतोक्तसुच्यते मठविधेयः । आहत्यादि विद्याभ्यासारेणान्वयः । ननु नान्दीत्ये सूत्रधार
इत्युक्तं “नान्दी प्रमुच्य निष्कामीन् सूत्रधारः रचनायुवः । व्यापकः प्रविशेत् पद्यान् सूत्रधार-
मुच्यतेति ॥ पूर्ववत्” विद्यावादी सूत्रधार इति निर्दिष्टः । प्रविशत् तद्वदधः काव्यमाख्यापयेन्नतः ॥
इति भरतानुशासनेन सूत्रधारमुच्यतेति नान्दीत्येव काव्यायत्वं व्यापकीयतादिति सिद्धं
केचित् सूत्रधार इति सूत्रधारस्याप्याम्ना व्यापके प्रयोग इत्याहुः । किञ्चित् काव्येते व्यापक इत्येव
पठन्ति । अन्ततस्तु “अप्याह्यादिसर्वाङ्गस्य तत्पूर्ववत्प्रयोगस्यलाभिषाद्यक्तमेव नान्दी प्रमुच्यते”-
त्यादि प्रायुक्तभरतानुशासनमिति युक्तस्तु नपस्यामः । अत एव दर्पचक्रतापि “पूर्ववत्” विद्यायैव
सूत्रधारो निर्बन्धतः । प्रविशत् व्यापकसदृशं काव्यमाख्यापयेन्नतः” ॥ इत्यस्य व्याख्यानान्वय-
रुदात्तो पूर्ववत्तस्य सम्यक्प्रयोगाभावादेक एव सूत्रधारः खवं प्रयीत्यतीति व्याख्यार,
इत्यभिहितम् । ॥

(୧) ଅତିବିଶଦିଏ କାନ୍ଦିଶୋକପାତାଦିନିଶ୍ଚଳ ଏକ ସ୍ଥୟମ୍, ଅନ୍ୟଥା ନୟନାଢ଼କିନି-
କାଳିକାକାୟା ପରିମଣି ପରାମିଷ୍ଟରେ କବିବିଦ୍ୟାମୟ ।

अये ! उदितभूयिष्ठ एष भगवानग्रेषुवनहोपदीपकस्तपन-
स्तमुपतिष्ठे (६) । [प्रणम्य] ।

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते !

धृष्ट्यां लक्ष्मीमय मयि दृशं धेहि देव ! प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ ! नम्रस्य तच्चे

भद्रं भद्रं वितर भगवन् ! भूयसे मङ्गलाय ॥ (७)

(६) "ततः शोक धटेदिक गणोरज्वरसमुत्पत् । ऐक्योद उरुह्वय यस्य धृष्टा प्रवर्त्तते ॥"
इति भरतानुशासनानुसारेण साहित्यिकतया रङ्गधारणार्थस्य शोकस्वारस्यरिक्ताह्वयपयति—
अये इत्यादिना । "अये" इति सम्बन्धवचो निपातः । उदित मूर्दिनः बहुलं दाम्प्यं स,
किञ्चिदुत्पूर्णादय इत्यर्थः । "नेषेदादिषमुद्यन्"मिति निषेधादुदितभूयिष्ठम् इत्युक्तम् । अग्रेषाणां
सुवनहोपानां दीपकः प्रकाशकः, भगवान् बडेन्द्रेयानी, तपनः सूर्यः, स सूर्य उपतिष्ठे
आराधयति, वक्ष्यामि इति शेषः । "पञ्चाराधनयोर्ध्वं" आभनेपदम् ।

(७) आराधनश्लोकमाह—कल्याणानामिति । हे विश्वमूर्ते ! सर्वभक्तः "सूर्य आत्मा
जगत्साम्यर्थे"ति श्रुतेः । त्वं कल्याणानां साहित्यिकानां महसां तेजसां भाजनं प्राप्तमसि ।
हे देव । (दीप्तमिति दिकः पञ्चाशत्) लक्ष्मिस्तुल्यमिह । "एकवास्तिनराधेयान्वात्वात्वा-
मनुर्भवेत्तुल्यः ।" मयि महिषये धृष्ट्या नृत्वनुरन्तरं लक्ष्मीं सन्पतिष्य, अथायमहं
समुत्पद्यामि, अयं अतिमयेन धेहि प्रतिपादय । प्रसीद प्रसन्नी भव । हे जगन्नाथ ! सुवनमादिन् ।
नमस्तु मे यद्वत् पापं (अस्तीति शेषः) तत् प्रतिजहि निवर्त्तय । अथ यद्यदिति
बोध्यता काश्चित्काश्चनिकादिप्रकारकात्स्न्यां अभिप्रेतम्, अत एव तत्पदं बोधना न
कृता, बोधितमेव प्रकृतपरामर्शना तत्कालेन परामर्शाद्विज्ञेयतत्पदपदविरहात् । हे
भगवन् । भूयसे प्रभूताय मङ्गलाय ह्यभाय (तादर्थ्ये चतुर्थी) भद्रं यदीदं भद्रं प्रसीद वितर
दीहि । अथ हरिहरादीनपात्रां सूर्यस्वाराधनेन प्रकरणावस्थाय मङ्गलाय स्मृतम् । यद्यदिति
बोध्यता धीर्यष्टमाहं सनन्दनादिज्ञतोपद्रव-द्वयं पापनाशानन्दकं भद्रं भद्रमित्यनेन

७ । श्रुत्वा । नान्नीर्गच्छति वरुणो अयोजनं यद्रे । अये ! जगत्साम्यर्थ-
बोधेन आकाशकं त्वमसि । सूर्यमेव आत्रं सम्पूर्णकण्ठे ऐरित इहेमन्त्र, आहं
आराधना करि (अर्णाम करिष्ये) ।

१ । हे विश्वमूर्ते ! त्वमिह मन्त्रजनकं अयेव आर्थाव । हे मेव । त्वमि

[প্রবিশ্য পারিপার্শ্বিকঃ (১৩)] ভাব ! (১৬) পরিঘনির্দিষ্ট-
গুণং প্রবৃত্ত্যং নাধিগচ্ছামঃ ।

সূত্র । মাগ্ধি ! কতমি তে গুণাশ্রয়ত যানুদাহরন্তার্য্যা বিটম্বা
মিথ্যা ভগবন্তো ভূমির্দেবাস (১৫) ।

নটঃ ।—

ভূম্না রমানাং গজনাঃ প্রযোগাঃ সীদ্যার্য্যদ্বয়ানি বিবেচিতানি ।

সৌদৃশ্যমায়োজিতকামসূত্রং চিত্রা কথ্য বাচি নিদগ্ধতা চ ॥ (১৬)

(১৩) পারিপার্শ্বিকনামং যথা ভবতি—“মুখধারস্য দর্শে য প্রবাহন্তু কুহলৈর্চ্যন্তম ।
জাভ্যাপ্তমুদনান্যাপি, স ভবেন্ পারিপার্শ্বিকঃ ॥”

(১৪) ভাব ইতি মূখধারস্য মণ্ডোপন, যত পূর্বোক্তপ্রমাণাদসারেষ সতধারো ন্যেণ ভাবিত্যেব
বাণ্য । পরিঘদা মে ককৈণ নির্দিষ্টা গুণা যত ৯, প্রবৃত্ত্য প্রকরণম্ ।

(১৫) “গৌর নাম চ বধ্যীয়ান পূজাবাক্যে মংগল” ইতি ভারতানুষ্ঠানান্নান পূজাবাক্য-
নামং প্রব্রুতম্—কতম ইতি । কতমি ক্রিয়ম্., যারাদুযাতা দূর গতা যাব্যাদিভৌম্যে ইত্যার্য্যা,
“কুর্শ্ব গৌরং দদ্যা দানং ধর্মঃ সত্যং ততঃপ্রত্যা । অদৌহ ইতি যৌবনতান্যাব্যন্তু সন্দেহম্ভবত ॥”
ইত্যেব লব্ধব্যঃ । বিটম্বাঃ চতুঃষটিকলাবেদিন, পরিঘতা., মিথ্যা, যুক্তা, ভগবন্তঃ
বহুৈর্ভয়শালিনঃ., ভূমির্দেবা ব্রাহ্মণাঃ । ভগ্নাশ্রয়ন্যেবা ভগ্নাভিঃপি ভূমির্দেবা ইতি কথনং
ততঃপ্রবাহন্তুদগুণদীর্ঘবিচারেণ তদধীনত্বান্ দীর্ঘতাকালীন নীচামাগধনীত্বাভিঃ ইতি মন্যম্ভব ।

(১৬) প্রবৃত্ত্যং গুণান্ দর্শয়তি—মুখ্যং নি । রমানাঃ চিত্রাভীভবেন্ স্থিতানাঃ প্রভাভাভীনাঃ
ভূত্বা প্রাপ্ত্যর্থোপ যতনঃ লভীয়া মূখ্যদর্শিনামাভ্যাসা ইতি যাবত । প্রবীয়াঃ ‘অভিনয়ঃ’, ‘অনেন
বসৈববসত্ব’ প্রবৃত্ত্যেব দর্শিতম্ । তথা সৌদৃশ্যং নিদগ্ধাধিকর্ম্মেবা ইত্যনি মনোজ্ঞানি
বিবেচিতানি ন্যায়জন্যিকরণীয়াঃপ্রাধিকরণীয়া, ‘অনেন ধীরপ্রসঙ্গান্যায়কোপেতম্’ বর্ণিতম্ ।

যে “কোনও অপূর্ণ প্রকরণেব অভিনয়দ্বারা আমাদেরই আনন্দ-সম্পাদন কর ।”

হুতবাঃ নটগণ উদাসীন কেন ?

১০-১৪ । পারিপার্শ্বিক । (প্রবেশ কবিরা) ভাব ! পবিত্রকর্তৃক যে
সমস্ত ৩৭ নির্দিষ্ট ইচ্ছাছে, তাহাও গুণসম্পন্ন প্রকরণ বেধিতেছি না ।

১৫ । হুত্ব । মাগি ! কুনীনানিসম্পন্ন সমস্ত নান্যভিহ পূজা দৈত্বব্যা-
পানী আশ্রয়ণঃ কি কি প্রণয় নির্দেশ করিরাছেন ?

सुख । कृतं तर्हि । (१७)

नटः । भावः । किमिव ? (१८) ।

सुप्र । अस्ति दक्षिणापथे विटर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र
 दक्षिणोत्तिरोयिणः काश्यायरणशुरयः पङ्क्तिपावनाः पद्मानयो
 धृतव्रताः सोमपौयिनो सुन्दरनामानो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः प्रति-
 यसन्ति स्म । (१६)

[illegible]

(१८) कि कृतमिच्छते ।

(१८) "इत्यपि रीदशीवाद्य धातुं लीभिरेवधरी। तावत् कित्ताप्रमथान्ते सुज्ञतं वै दुर्ब
मद" इति भासादिग्रन्थस्य सकल्पप्राप्तिश्चल. परित्वमवाक्ये—यस्तीत्यादिना। दक्षिण-
क्षेत्रस्य मङ्गलरसवदारवमप्रसिद्धं ह्युच्यते च यस्मिन् मङ्गलरसवद्वर्गमन्तिह्यङ्गानि।
विन्देतेत्यनेन वैदुर्भो गीति. प्रत्यायित। पक्षपुत्रं नाम पक्षपुत्रनि प्रसिद्धं नाम्ना पक्षपुत्र-
मिति वा, अग्निदासकलतीयाया लोपान्। तैत्तिरीयानामकथायाद्विषयाध्यायिनः, कात्यायनाः
छाप्रदमोनाः, ऋक्समन्तः याज्ञिकविषयाध्वं उपब्रह्मवन्तु नर्तते, लक्ष्मणर, लक्ष्मणरिताः

১৯। নট। যে প্রেক্ষাগে শূদ্রাধিবাসের চাতুৰ্য্যবাসী অভিনয় অতি ভাদ-
গড়ীর হয়, অকপট মেহতাব। নায়কনারিকার ব্যবহাব অতি মনোহর হয়,
যাহাতে নায়কনারিকা-সখী-ভৃত্যাদির গুণমাহাত্ম্য অসুখীগবল্লভ হয় এবং
হর্ষরসময় কথ্য ও ব্যাক্য পাণ্ডিত্য থাকে, এক্ষণ প্রেক্ষাগ অভিনয় করিবার
জন্য ত্রাধগগল আবেশ করিয়াছেন।

১৭। দ্বয় । তবে আশা করণ হইয়াছে ।

১৮। নট। ভাব। কি স্থব্রন হইয়াছে।

১১) হুজ। দক্ষিণাংশে বিবর্তনশীল পক্ষপূর্বনামে এক নগর আছে, সেই নগরে চৈতন্যচন্দ্রাখ্যাত্মকো কান্তনগর। বেদাধ্যায়ীদিগেব শুকু অগ্রভাষী

‘‘তী ঞ্চৈত্রিংযাস্তাস্ত্রুবিমিসর্য্যযু ভূরি শ্রুতং যাস্ততস্মাদ্রিয়ন্তে ৷
 ইদ্রায় পূর্ত্য চ কর্ম্মণেষ্যান্ দারানপত্ন্যায়. মপৌঃর্য্যমায়ুঃ ৷ (২০)
 তদামুখ্যায়ণস্য তত্রমবতঃ সুগৃহ্যতনাম্রো মদ্রগোপালস্য পৌত্রঃ
 পবিত্রকীর্ত্নে নীলকণ্ঠস্যাজসম্ভবো মদ্রযীকণ্ঠপদসান্ধনো, ভবভূতি-

পঞ্জিপারনা: পল্লী ভোজনাদিসম্পাদ্য পাবনা, পবিত্রা, অমোজিত ইতি যাবৎ । পঞ্জি-
 পাবনব্রহ্মপনয়ন্তে, যথা—‘‘যজুর্বা পাবনো বস্তু সাধা যথাপি পাবন: । অমোজিতমৌঃর্য্য তা
 ব্রাহ্মণ: পঞ্জিপাবন. ১’’ ইতি । পদ্মাপ্রভ: দক্ষিণদর্শপদ্মাহবনীদক্ষ্যাহবপাদ্রিপদ্ম-
 পরিচরয়মৌক্তা: আদিতাপ্রভ ইতি যাবৎ । পুত্রব্রতা: আনুদ্রব্যাদিত্রতব্রতায়থা: উম্বর-
 নামান: উম্বর প্রসিদ্ধ (‘‘প্রসিদ্ধৌ উম্বর বিদু’’রিতি বিদু) নাম দেবা নৈ তদৌক্তা:,
 ব্রহ্মবাদিন: বৈদবিদ: ।

(২০) তেযা সর্বগুণমৌক্তিল বর্চয়তি—ত ইত্যাদিনা । (‘‘যৌমিদ্ভদ্রমৌঃর্য্য’’ ইতি
 নিপাতনাত সাধু:) ‘‘জন্মনা ব্রাহ্মণৌ ঞ্চৈত্র: সন্তারির্জিৎ অচ্যতে । বিদ্যাযা যাতি বিপল’’
 বিমি-যৌমি় অচ্যতে ৷’’ ইতি লুচচলচিহ্না: নৈ পূর্বাঙ্গা ব্রাহ্মণা: তত্সম্ম পারমার্থিক-
 ব্রহ্মব্রহ্মপনয় নিমিস্রমায় বিদ্যেবতৌ নিদ্বারম্বায় ন তু প্রতিবাদিগর্বাদিনিসাধরেন যমৌ-
 ক্তাভাষ, ভূরি প্রভুঃ যাস্তত সর্বাংকান্তিৎ শ্রুতং অচ্যয়নং আদ্রিয়নে ব্রহ্মচতি: । তদা ইদ্রায়-
 স্কন্দে যাস্তাদ্রিত্যার্থং পূর্ত্য কর্ম্মণে স্তাতাদ্রিত্যার্থং ন তু ভৌবায় অর্ঘ্যান্ ধনানি
 আদ্রিয়নে যাতাদৌনামর্গসাম্প্রদায়াদিতি ভাব: । एवं অপর্যায় সন্তার্যে ন তু সন্দর্ভ
 স্তাতাদ্রিত্যনু, দারান্ সার্য্য আদ্রিয়নে, তদা তদৌঃর্য্য তদসার্যে ন তু ব্যচনার্যে
 ঞ্চায়ু: জীবনং আদ্রিয়নে । সর্বত্র তাদ্যে অগুদী: অত্র যমৌক্তাভাধৌনামর্গেণ নিরাধরয়ান্
 ‘‘পরিমণ্ডা’’-লঙ্কার: ‘‘ব্রহ্মব্রহ্মণৌ বাপি অদিতাবস্তুনৌ ভবিন্ । তাহবব্রহ্মণৌহর্ষে আত্ম-
 আদৌদবা তদা: পরিচল্য’’তি দর্পকল্পকল্পাত্ । ব্রহ্মব্রহ্মণ্যনু ৷

সাধিক/ চাক্রাধিপতিব্রহ্মাচারী সোমপাদী প্রসিদ্ধনামা বৈষ্ণবগণ ব্রাহ্মণগণ
 বাস করিটেন ।

২০। সেই শ্রোত্রিয় ব্রাহ্মণগণ কেবল তবনিষ্ঠের জন্তই সার্বকালিক
 প্রচুব বেনাধারন করিটেন (কোনোজাতির জন্ত নহে), বস্ত্র ও মৌর্যিকা ধননাদির
 জন্তই অর্থ সংগ্রহ করিটেন (ভোগেব জন্ত নহে) কেবল সন্তানের জন্তই দাব-
 পরিগ্রহ করিটেন (ইল্লিঙ্গবুদ্ধিচরিতার্থতার জন্ত নহে), এবং উপহার জন্তই
 দারজীবন প্রার্থনা করিটেন । (বাদনেব জন্ত নহে) ।

उत्पत्त्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (२२) *

वासनापदानां काश्चरसास्वादनपराङ्मुखमानसानां तेषां कल्पनैकमुने प्रकारेण दृष्टेवा-
धीरयेति विनयोक्तिः । यदा नाम सन्धावनया, वैचित्र्या चक्षुष्या व्यापश्लि, ते किमपि
अवश्यं जानन्ति, यदा किमावेदे, अपिप्रब्धो भिन्नजने, तदाहि ते किं जानन्ति ? न किञ्चिदपि,
अतः तान् प्रत्यपि एव यतो ज्ञेयम् । न हि विधिरार्यं केनचिदनीयत इति भावः । पामराणां
तेषां सद्वैयर्थ्यकरवार्थावधारणाधिकार एव नास्तीति कुतस्तान् प्रति यत्र इन्द्रजनाः । तर्हि कथं
क्रियते यत्र इन्द्राह—उत्तपत्स्यत इति । मम समानधर्मा मममहम कोऽपि यदि उत्तपत्स्यन्ति
कनियन्ते, अथवा अस्ति विद्यते, तदा तं प्रति एव यत्र इति शेषः । (सहमानामप्यनौता
नामनेन प्रकारेण प्रयोजनविरहस्तदकीर्तनम्, इदानीमनुत्पादेऽपि सहस्यनीनपाद
सन्धावना दर्शयन्ति—ज्ञान इति । हि यत्तदयं काल निरवधि निरवसान, तदाच इदानी-
मनुत्पादेऽपि कालान्तरे तदनुत्पादसम्भव इति भावः । सहस्य विप्लावेऽप्यनुपपत्ति-
सन्धावना दर्शयन्ति—विपुलेति । पृथ्वी पृथिवी विपुला महती, तदाच तदहं श्री महत्पृथ्व्यापि
दीप्तान्तरे तदस्तिस्वभाव इति भावः । इह प्रथमाह “न” इति बहुलं न प्रयोगेऽपि द्वितीयाह
“मम” श्लोकेन प्रयोगो न दोषावह, एकवाक्यार्थत्वं एव तादृशप्रयोगस्याप्युक्ततया दुष्टत्वात्, ।
इह तु भिन्नवाक्यार्थत्वात् । बहुकालिन्तु इति “अयं ब्रह्मन्तिष्ठत्वं तमज्जगतीयः” इति
लघुत्वात् ।

तथावा अति अमोघिष्ठ, तद्वादेव अत्रो आभाव ए उक्तं नहि । तने म-
नस्य केच एहि उग्रेण इह, अथवा कोणां, वाके, तद्वादेव तत्रो
आभाव एहि इह । वेहेहू एते कालेन अवधि नास्ति, पृथिवीऽ अति विपुल,
(अतः कोन् बाले आभाव मनस्यस्तिव उग्रेण वा कोनो मेने
विद्यमानता असंभव नहि) ।

* । तदुच्यते तत्पदव्यापनाय सर्वे कुञ्जीनवाः यथा—स्वमनोतत्त्वधर्माणि कर्त्तव्यापरिग्रहं च
त्ययेतामिति । कविर्वाचा प्रति तेनोक्तं ।

“गुप्ते, सता न मम को गुप, प्रख्यापितो भवेत् ।

यद्यप्येतास्य भगवान् यत्र आननिधिर्गुह्यः ॥” इत्यधिकपाठ कश्चिन् ।

पपिच,—यदेदाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च

ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिदगुणो नाटके ।

यत्प्रौढत्वमुदारता च वचसो यच्चार्थतो गौरवम्,

तद्येदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवेदग्रायोः ॥ (२१)

ततो यदग्राकर्मर्षितं प्रियसुहृदाऽऽभवता भवभूतिनाम्ना
प्रकरणं सूक्तं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्रभवतः कालप्रियतायस्य

(२१) दक्षिणविरचितस्य रस पण्डितादीं समादर इति निजपाठितम् प्रकटयति—
यदेत्यादिना । यथापि यत्र सूत्रिकं वाचो बुद्धित्वमुपपद्यते । यद्वेदानां यदादीनां
आध्ययनं तदा उपनिषदां मन्त्रार्थतत्त्वविवादवदेदविवेचनायां, सांख्यस्य कश्चिन्नवीमल,
योगस्य योगसूत्रस्य च समुत्पन्नं तन्म कथनेन तथोपनिषदज्ञानदीपविधानेन किं ? न हि-
मनीष्यते । किं यस्मान् ततः वेदाध्ययनादेः नाटके कश्चिदगुणः उपकारित्वं न भवतीति
शिवः । नाटके वेदाध्ययनादीनामगुणोपादिति भावः । अर्थं यच्च नाटकीयवीमलं तदाह—
यत्प्रौढत्वमिति । वचसो अग्रे प्रौढत्वं गभीरापेक्षं, यथा “पदायै वाक्तरचनं शास्त्राय च
पदाभिधा । वीरिण्यां सप्तमानी च साभिप्रायवन्नश्ये च ॥” इत्युक्तमप्युक्तवितं सुदारतागुण-
विशेषः । यद्येतावदस्ति,—^३“यत्कथयाम् गुणः कथितुं यत्किञ्चन वृत्तीयने । तदुक्तानाद्यं तेन
सनाया ज्ञाप्यवदति ॥” इति । अर्थतो गौरवं यदेकाग्रं विवादनक्षालयं नाटके तत्र दत्ति
तत्तत्किं तदेव पाण्डित्यं सास्त्रव्युत्पत्तिः, वेदग्रां कश्चिन्नवृत्तिः तथोक्तं गौरवम् । तदाच
मनीष्यमकरयस्य प्रौढतादिकं दर्शय पाण्डित्यं कथित्वं न ज्ञापयति विद्वत्, अक्षरानुशील-
नेनापनिति भावः । अतु नाटक इति कथमुक्तं नाटकप्रकरणवर्धितमिति चेत्, नटवृत्तादिति
नटप्रातोर्द्वि सार्धे च कथयति नाटकमिति एवं निबन्धं, यथायाम् नाटके नाट्यं दृश्यते
वीर्याभावात् । साहूक्यविक्रीर्णं इत्तं, अथचकारुतेन ।

२० । वेदाध्ययनं, उपनिषदः, सांख्यं च योगशास्त्रं वेदान् उद्गृह्यते
कीर्तनपारा कोनञ्च कल नाहे, वे हेतु नाटके ताहाय कोनहे उपपादगिता
नाहे । वाक्कोर वे ग्राह्यो, उदारता, च प्रिदार्थता काहा दधि धाके, तदे
ताहाहे पात्रिता च कविदमकिव विज्ञापक इहेन ।

পুরতঃ প্রয়োগেণ প্রসঙ্গাপ্যবিত্তসুখতাঃ তত্ সৰ্ব্বং কুশীলবাঃ সঙ্গীত-
প্রয়োগেণ মনসমোহিতসম্পাদনায় প্রদৰ্শন্যাম্ । (২৪)

নটঃ । [স্মৃতা]^{১১৭} এবং ক্রিয়তে যুগ্মদাদেশঃ, কিন্তু যা यस्य
যুজ্যতে ভূমিকা, তাং খলু তথৈব ভাবেন সৰ্বং ব্যৰ্থাঃ পাঠিতাঃ, সীমত-
জরত্পরিঘ্রাজিকায়াস্তু কামন্দক্যৈঃ প্রথমভূমিকাং ভাব এবাধীতে,
তদন্তেবাসিন্যাস্বহমবলোকিতায়াঃ । (২৫)

স্বত্র । ততঃ কিম্ । ২৬

(২৫) ভূমিকা ব্যাখ্যায়, পণ্ডিত ভরতেন—“অন্যদৃষ্টেদন্তস্য পবেশ স নু ভূমিকৈ”তি ।
তা ভূমিকা, বর্গে ভবা ব্যৰ্থাঃ স্বপ্রতিজনান্বর্ততা নট্য ইত্যর্থ, পাঠিতা গিহিতা, সীমতজরতপরি-
ঘ্রাজিকায় দীপ্তব্রহ্মসম্বাদিত্য, এতাঙ্কন্যায় দীপ্তে প্রশস্ততীক ভরতেন । যথা—“বিশদৈশ্চৈলি
দাচী মিত্ত্বকী শিব্যকারিকা । প্রথিত্য বাগ্ বিদ্যাস্ব দূতীকাব্যে বিদ্যতি ॥” “স্বলিগ্ন শাশ্বত
বা হুপিণ বা তনানুগ্ । হুত বাধ্যবসা দূতী ন তু হুত্যাং প্রযতন ॥” ইতি ভরতনিবধান ।
ইত্যন্বয়ং উপাধিস্বত্বপ্ৰাপ্যর্থঃ । তদন্তেবাসিন্য কামন্দকীযিত্যশা, ভূমিকামন্বয়ধীয়ে
ইত্যন্বয়ঃ ।

(২৬) এতাদৃশ্য কিং বিবর্তীকরীতি স্তম্ ।

২৪। অতএব প্রিয় সূত্র পূজ্য ভবভূতিনামক কবি স্বকৃত মানভৌমাবদনামক
যে প্রকরণ আচার্য্যিকের অর্পণ করিয়াছেন, পূজ্য কানিশ্চিননাথের সমুদ্র
অভিনয়ধারার তাৎপৰ্য্যই প্রথ্যাগনে আমরা উল্লিখিত হইলাম, অতএব নটগণ
সঙ্গীত-প্রয়োগধারার আশ্রয় অভ্যুতী-সম্পাদনে অবস্থিত হউক (এরূপ আদেশ-
কর) ।

২৫। নট । (অবগ করিয়া) আপনাব আদেশ প্রতিপালন করিতেছি,
কিন্তু বাহ্য যে বেশধারণ উপযুক্ত, সেরূপ ভাবেই আপনি পবিত্রনবর্গকে
শিক্ষা দিয়াছেন । বোধি বুদ্ধ সন্ন্যাসিনী কামন্দকীর বেশেই প্রথম প্রবেশ করিতে
হইবে, তাহা আপনি নিজেই নিদা করিয়াছেন এবং কামন্দকীর শিষ্য
অবলোকিতাব বেশধারণানি আমি অচ্যাস করিয়াছি ।

২৬। সূত্র । ইহা বলিয়াই বিবর্ত হইল কেন ?

मटः । ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवद्वभस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ? (२७)

(२७) तत इति । प्रकरणं रूपरुमेव, तत्रायकस्य तदावस्थनीयतुप्रधानपुरुषस्य ।
नायकत्ववर्धं यथा दर्पणे—

“स्यामी कृतौ कुशीनः कुशीनो रूपवोचनोत्पादो ।
दधोऽनुरक्तनीचसोमोदैदम्पयोत्पत्तिः ॥”

नायकमेव अपि उक्तावदेव—

“भीरोदातो भीरोद्वतसया भीरववित्तव ।
भीरप्रयान इत्ययमुक्तः प्रथमपुरुर्मेव ॥”

अथ नायको नायकः भीरवस्यान्, दर्पचोक्तं तद्वचनं यथा—

“क्षामावनुचैर्भूयान् विशादिको भीरप्रयानः स्यात्” ।

क्षामावादायं भीरोदात्त इति भरतमतानुवर्तिनः, तथाचोक्तं भरतेन—“तेनापत्तिरनायक
भीरोदातो प्रकीर्णितो” इति । नायको तत्रापि प्रकरणनायकः । नायिका च नायकसामान्य-
पुद्गलादिनिर्णयसम्भवेर्मुक्ता प्रधानतो स्यादवस्थनीयता स्त्री । यद्योक्तं, दर्पणे—

“अथ नायिका निविधा क्षामावाधारपक्षीति ।

नायकस्यानायकस्यैव सावर्ण्यमुक्ता ॥

मालती च नायिका सखी कुलस्त्रीत्याद्य उदात्तमित्रता, यथाह भरतः—“उदात्तमित्रता
सैव भवेत्तु कुलशाङ्गता” इति । कुलस्त्रीचरित्तत्वात् प्रकरणचेरं यत्, तदुक्तं भरतेन—

“दिधा प्रकरणं तनु द्यौं सङ्कीर्णमेव च ।

कुलस्त्रीरचितं यत् सङ्कीर्णं वीर्याया कृतं ॥”

अथ माधवीवद्वभस्य नायकस्यापुत्रं, नायकेन वरत्नेन समं वर्णाश्रमीनाया मालत्या जातः
सम्बन्धाभावादिति चिन्त, योगिनीश्रमावाद्सम्बन्धसम्भवं सम्पादयता कविना सहृदयहृदयचमत्कार-
कारिण्या विदग्धताया दृढीभूते चित्तत्वात् । नायक इति नाया च अङ्गाररसमयीता वदन्तस्य
अङ्गाररसमयत्वात् । अङ्गाररसमयत्वेन च विशद्वैवतस्यनुप्रेषणयोगे, “अङ्गारो विशद्वैवत”
इति भरतीकृतत्वात् । वर्णिकापरिग्रहः मुनिकापद्यत्वं माधवस्याभिनवादिकार्यमिति शासन ।
अथ चावाध्या कामन्दक्या अवलोकितायाश्च मुनिकापद्यस्य प्रधानमेव अङ्गोत्तमात् प्रधाननायक-
मुनिकापरिग्रहस्तु केन सम्पाद्य इति प्रश्नार्थः । २७

সূত্র । মকরন্দকলহংসপ্রবেশাবসরে তস্মুবিহিতম্ । (২৮)

নটঃ । তেন হি তপ্রসিদ্ধপ্রয়োগাদেবাশ্রমবতঃ সামাজিকা-
নুপাশ্রয়ে । (২৯)

সূত্র । বাতং, যযোঽস্মি কামন্দকৌ সংহতঃ । (৩০)

নটঃ । অহমস্ম্যবলোকিতা । (৩১) [ইতি পরিক্রম্য নিশ্চাক্তৌ](৩২)

(২৮) স্মৃতি । উচরমাৎ—কলহংসিতি । কলহংসো মাধবস্য খেটং, মকরন্দো মিমং, তয়োঃ প্রবেশাবসরে তন্ মাধবমুনিজ্ঞাপয়িতব্যং সুবিহিতং মিহ্যিতি কবিবেতি ধীষঃ । তদাশ্রম-
এতদা সূত্রপ্রবেশাভাবাদিহাদানীং তদ্বিকলনীয়ামিতি ভাবঃ ।

(২৯) নট ইতি । তেন সামাজিকনির্দিষ্টগুণমালিযেন কুমৌলবৈরধীতর্জনে চ, তন্-
প্রসিদ্ধপ্রয়োগান্ তস্য প্রসিদ্ধস্য প্রকরণসামিন্যান্ । অবশবতঃ পুস্ত্যান্ সামাজিকান্ সমাশ্র-
মবত্যান্, তদাশ্রয়ে আশ্রয়তান্ ।

(৩০) স্মৃতি । বাতং তথা কুর্ন্ব ইত্যর্থঃ । যযোঽস্মিতি—সূত্রধারকপরিজ্ঞানেন কামন্দকৌ-
ভূতৌস্মিত্যর্থঃ । কামন্দকৌ নীতিপয়মিহ, সংবেদীতি কামন্দকৌ । (সংবেদীভব, ততঃ ইপ্রত্যয়ঃ)
অন্যথা চ সামান্যনুপাশ্রম নীতিবিদিতব্যপ্রাপনে প্রকৃতমিহিহিতুয়া সূচিতা ।

(৩১) সংস্রাব্যনুসঙ্গেনান্যথঃ । অবলোকিতা ইতি, অনেন চ মায়া কার্যসিদ্ধি-
হেতুদি কার্যসিদ্ধিহিতুয়া সূচিতা । এতেন বাতীঃ কামন্দকপ্রসিদ্ধিতয়োঃ প্রথমপ্রবেশকপ সূত্র-
সূচিতম্ ।

(২১) নট । তবে প্রকরণনারক মানভীবল্লভ মাধবের বেশপরিগ্রহ কি
প্রকারে হইবে ?

(২৮) সূত্র । মকরন্দ ও কলহংসের প্রবেশাবসরে মাধবের বেশধারণ
বিহিত হইয়াছে । (সূত্রের এবং সেই চিত্তের প্রয়োজন নাই)

(২৯) নট । তবে সেই প্রসিদ্ধ মানভীমাধবের অভিনয়দ্বারাই পূজা মায়া-
জিকরণের সংবর্ধনা করি ।

(৩০) সূত্র । তাহাই হউক, এই আমি কামন্দকীর বেশ ধারণ করিতেছি ।

(৩১) নট । আমিও অবলোকিতার বেশ ধারণ করিতেছি ।

[प्रस्तावना : (३३)]

[सतः पदितुल्य रक्तपट्टिकानिषथ्ये कामन्दक्यप्रतीकिते
प्रविगतः] (३४)

वामन्दकी । यत्ने ! अवलोकिते ! (३५)

अथसोदितार । आपवेदु मन्त्रवदी । (३६)

(१९) आकाशपद्मं भगवती इति सुष ।

(६९) इति । परिकल्प पाकविधिषु नाट्यविज्ञा । मिथुनाभौ रक्तमूर्धनयगौ, भुवधारा
नटारिणि शिव ।

(३६) प्रत्यापत्त्या प्रस्तुतीकृतवत्, अस्ति हि यः । प्रत्यापत्त्यापत्त्यं यथा तदर्थः—

*જાતો વિરુદ્ધો શાદિ ધારણાનું નહીં વર મા ।

सूत्रधारैश्च संहिताः १.सुप्रं यत्तु कुर्वन्ते ॥

चित्रवाक्येऽप्यत्राद्यौ प्रकृतार्थविनिर्दिष्टः ।

आहूयं ननु किमेव माया प्रस्ताव्यादि सा ?” इति ।

इति लक्ष्मीं चैव पदवीपुत्रचक्रनाम प्रोक्तवादिषां व्याख्या । सर्वस्वीं प्रोक्तवादिषां पदमेष यथा—

*यदि प्रयोग तत्काल प्रयोगीयः प्रयुज्यते ।

निम घादरवेगरेम धयीगतिगणभदा ॥” इति

(३६) तत् इति । अत्रिण्य पुनरागत्य दत्तापह्निना नेष्यं वशीले रक्षयिस्त्वानियमं
कादावन्मतेष्वचिंतयेते उपर्युक्तः कामद्वन्द्वक्रीडित लब्धेनावारिणी स्वधारणटी, प्रथमतः
उद्बलमाविधि शिवः ।

(२३) आत्मनो भवति । आदिति शिवः । एवमुक्तमपि सर्वं जगत्तत्त्वज्ञानं यदा
आत्मनो भवति तदा योगोऽयम् । एवं जगत्तत्त्वज्ञानं आत्मनो भवति तदा—
यमोऽयम् । इति ।

(୧୨) (ମୁଦ୍ରା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ) ଅବିଭକ୍ତ ଓ ଅବିଭା (ହାଣ୍ଡିଆ) ମିଶ୍ରାଃ ଓ ହାଣ୍ଡିଆ ।

(০৩) (বক্তনকৃতপরিমাণে কামানকী ও অংশোদ্ধিতাবেশে নী ও স্বয়ং
দায়েব পুনঃ প্রবেশ)

(୦୧) କାବ୍ୟସୂକ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଅନୁବାଦିତ !

काम । अपि गाम तयोः कल्याणिनोभूँरिवसुदेवरातापत्यो-
र्मानतीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् ? । (३७) [वामाक्षि-
स्यन्दनं सचयित्वा सहर्षम् ।] (३८)

विहृण्वतेव कल्याणमान्तरञ्जेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाचिख्यमव म्वप्रते ॥ (३८)

(३०) सम्प्रति कविः कामन्दकीमुनेन शंकराचार्ये कथयति—अपि नामेतादिना । इह हि मातृगौमात्रस्योर्विवाहनिर्वाह एव समस्तप्रकरणार्थः । नाम सन्नायकाया निरुद्धे वा । कल्याणं दुर्भसति यत्रोक्तौ कल्याणिनी तयो कल्याणिनी , सन्निहितानुदपविवाहकल्याण-
स्वकमेतद्विशेषणम् । भूरीणि प्रचुराणि वस्तुनि धनानि यस्य स सुखिवत् सा-तीपिता । अनेन सार्यकनाम्ना मन्नाधनिककल्याणा मातृगौ नराकाङ्क्षाया अवश्यसाधित्वं सूचितम् । देववत् राति ददातीति (२१+ कर्त्तरि ऋ.) देवरातो माधवायिता, अनेन च सार्यकनाम्ना दादव्यसम्भूतया माधवस्त्रायानुदपयत्वे सूचितः । पाण्डिपटो विवाहः निश्चितमेव अभिमतं सकलतः शान् भवेत् सर्वव्रतमिति श्रेयः । विधेरपि सारसिक प्रथासः परम्परं योग्यसमावनायेति भावः ।

(१८) सत्यनिष्ठाहर्षत्याग आहक्रियाया विशेषः । श्रीणा बानाहस्तुदेव दम-
द्वयज्ञाना कर्षो दतः ।

(६८) विवृण्वेति । आनारयेनेव अधमशः सिध्यति नवेति सन्देहदोषादितं ममान-
र्थातिभाव जाननेवेद्युत्प्रेषा "मये गदे पुर्वं प्रायो भून्मित्येवमादिभिः । उत्प्रेषे च व्यञ्जने
ग्रन्थैरिवमर्थोपि पाठ्यः ।" इत्यनेनेवग्रन्थस्याप्युत्प्रेषाचञ्चकत्वस्य दष्टिनाभिहितवान् । स्मृतः
स्यन्दता अत एव कदाप्य भावि सङ्कलं विवृण्वता सूत्रता नेमितिकेः स्वीया वामाचिस्यन्दनस्य
गुणभङ्गितवकदनात्, वामडेन मध्येन चचचा दाक्षिण्य आनुकूल्यं व्यञ्जयन्ने चञ्चीक्रियते ।

(୧୬) ଅବଲୋକିତା । ଆମ୍ଭେ ଆଜ୍ଞା କର ।

(৩৭) কান। কল্যাণভাজন ভূবিশ্বব কল্পা মলিনী ও দেববাতেব পুত্র
নাথবেব অভিযুক্ত বিবাহ হইবে ত ?

(৩৮-৩৯) (বানাদ্বিপিন্দন স্থচনা কবিতা সহর্ষে) সল্লেখ দোলায়িত আদ্য
 অত্বেৰ ভাব বুদ্ধিৰাই যেন (তাহা নিবাকরণেৰ জন্ত) বান চকু প্পন্দিত
 হইয়া স্থচনা কবিতা : আশুকল্য দেখাইতেছে ।

अथ । मध्वन्तो क्लृ भगवदीए एसो चिचविक्लेयो । . असरीयं,
 जं दाणिं चीरचीवरनेत्तपरिच्छदं पिण्डपापमेत्तपाणउत्तिं भगवदी
 देदिसे पापासे भमचभूरिबमू णिधोएदि । तहिं उक्कण्डिदंसार-
 मगहो अप्पा सुद्धेहिंवि णितप्पिअदि (क) ।

(क) मवान् चानु भवन्ता एव चित्तविक्षेपः । आधर्म्यमाकर्ष्य, यदिदानीं चीरचीवरनेत्त-
 परिच्छदां पिण्डपातमात्रमाचक्षति भगवती ईदमेवापासे चत्ताभूरिवत्तुर्निर्गमयति । ततो-
 ह्युक्कण्डितसंसारवत्तु आत्मा सुद्धाभिरपि निवृण्यते ।

अपरिव विरीचे, तवापि वामडेन सख्येनापि सता दारिद्र्यं सख्येतरत्वं अवबन्धात् इति,
 एवं दानकेन प्रतिवृत्तिनापि सता दारिद्र्यमागुच्छत्ये अवबन्धते इति च विदोषः, इति-
 व्याख्या च तत्परिहार इति विरोधान्नाहः । तत्रार्थं यथा दर्शये—“जातिवृत्तिर्मात्रादे-
 र्मुषी मुच्चादिभिर्भिभिः । जिया क्रियाद्व्याख्यां यदद्वयं द्रव्यं च न निघः । विद्वद्विष-
 भावेन विदोषोऽसौ दशाकृतिः” इति ॥ अतुष्टुपुष्टयम्, तत्रार्थं यथा—यस्मै सप्त सर्वार्थं सप्तमं
 विषयतुर्दोषोः । शुद्ध वच्छ पादानां क्षेत्रनिवन्तो मतः ॥” इति

(क) मवानिति । अत्र चानु निवर्त्ये । चित्तविक्षेपः क्लृप्तिरविवक्षाभिनिवेशः । चिः
 चक्षुर्मेघैः वल्गुच्छेदिरिति यावत्, निर्भीतं लब्धयदनीयो समासः । यन् चीवरं मुनिवासः आदा-
 निप्रावरचमिति सुसूतिः, तन्नामपरिच्छदी हठयानिकावरयो दशाक्षा । विच्छदानो नाम
 चीरानां भिक्षाभक्षणेन भोजनं, अपमा विच्छन्नं माधवारचोचितमत्यक्तवन्त्यं पातः उदरकुक्षौ
 निवेष्ट, तन्नामेव माधवजिर्जीवनधारणं दशाः तां भगवती ईदमेवापासे पुच्छवृत्तविषाह-
 स्यादङ्गद्वयादिकार्ये । इदमु पातिसमीपितकार्यं पुस्त्युपासीत श्रीभते, न तु भवाद्दमीनां
 विषयविरक्षापानिआमयः । तत्र दारिद्र्यावातसमूहे कर्मणि, अगुच्छयितः क्लृप्तिः संसार-
 एव अवबद्धः मोक्षान्तर्वर्तिवन्तो यत्न, उ एवभूत आत्मा सुद्धाभिरपि निवृण्यते निश्चिद्यत
 इति आक्षेपमिति दीप्तता । अनाधर्मेवित्तुपावदिवशात्तन्नामसः अनेनाह्यं दुच्छदत्ता-
 दनुचितेदि क्लृप्ते भगवतीं निर्गमयतु नाम, भगवत्यापि तदङ्गीकृतमिति मद्भावेत्येति
 ज्ञानेयम् ।

(क) अथ । ईहा आगनाग्र जिह्वेव निताड्ये असहतिनिवेश । अमात्रा
 ह्रुविषम् ये वस्त्रकवचनिर्गृहितं त्रिकूटनोष्ठितं वस्त्रमात्रं पवित्राग्निं त्रिकूलह्वयं
 मात्रेणजीविनी आगनाके एवम् आग्निजनकं कार्यं निवृत्तं कविशालेन,

কাম । বসে ! মা মৈব ব্রুহি ।

যন্মাং বিধেয়বিপথে স ভবাচ্চিযুক্তো,
সেহস্য তৎ ফলমসৌ প্রণয়স্য সারঃ ।

প্রাণৈস্তপোভিরথবাভিমতং মদৌযৈঃ,

কৃত্যং ঘটেত সুহৃদো, যদি তৎ কৃতং স্যাৎ ॥ (৪০)

অথি, কিং ন বেতি যদেকত্র নো বিদ্যাপরিগ্রহায় নানাদিগন্ত-
শাসিনাং সাহচর্য্যমাশীত, তদেব চাক্সসৌদামিনীসমচ্চমনযোর্মূরি-
সুদেবরাতযোর্মূসেয়ং প্রতিজ্ঞা, অবশ্যমাভাভ্যামপত্যসম্বন্ধঃ কৰ্ত্তব্য

(৪০) কামেতি । মা বেতি বীজা অতললিখেতুচনাথ । যন্মামিতি । স ভবান্ পুত্ৰঃ
মূরিবন্তু' ক্রিয়বিধয়ে নিয়োজ্যগোচরে কৰ্ম্মণি যন্মা নিযুক্তো প্রেরয়তি, যন্ সেহস্য শ্রীতিঃ
কৰ্ম্ম । অসৌ নিয়োজ্যঃ প্রণয়স্য প্রয়তস্য প্রণয়ঃ প্রেতি বিদ্যাসী যাত্ৰাপ্রণয়যৌ'নি
বিদ্যঃ । সার তৎকৰ্ম্মঃ স্মিচয়ো বা । সেহাধিক্যাদেহেহে কৰ্ম্মণি তস্য নিয়োজনং সমাশ-
নৌকরণং নাপুত্রমিতি ভাবঃ । যদি মদৌযৈঃ প্রাণৈঃ অথবা তপোভিঃ প্রাণৈৰ্যৌপি দ্বাভ্য-
রিত্যর্থঃ । সুহৃদৌ মিতস্য অভিমতং অভিলষিতং কৃত্যং কাৰ্য্যং ঘটেত নিশ্চয়েত, তদা তৎ কৃত্যং কৃতং
জ্ঞাত প্রাণাদিমিরপি তদবশ্যং কৰ্ত্তব্যমিতি । যদা যন্ তদা মদৌযৈঃ প্রাণৈঃ তপোভিঃ কৃত্যং
করণীয়ং কৃতং সম্ভব স্যাদিত্যভিপ্রাণা যোজনীয়ং । প্রাণৈস্তপোভিরপি সুহৃৎকাৰ্য্যসম্বাদনা-
ধিতং কৰণীয়ং নাসীত্যাশয়ঃ । বসন্ততিলকং কৃতম্ ॥

(৪১) সাধনায় নাস্তৌদানার্থং মূরিবন্তীঃ তৎসম্বাদনার্থং মক্খাথ কথমৈবদায়ত্ব
হস্যত্বাৎ—কিং ন বেতীতি । বিদ্যাপরিগ্রহায় বিদ্যামিতি' নানাদিগন্তশাসিনা বহুদৈ-
মশাসিনা নঃ অজ্ঞাতং মূরিবসুদেবরাতযোর্মূস য ইত্যর্থঃ । একত্ব সাহচর্য্যং সহচরভাবঃ

আগনিও আবার সাংসারিক ভাবোচ্চেদে অগ্রসর আস্বাকে সেই কার্যে নিযুক্ত
করিয়াছেন, ইহা নিতান্তই আশ্চর্যজনক ।

(৪০) কাম । বসে ! একপ'বাগিও না, পূজা তুর্বিবহ বে আমাকে দূতী-
জনোচিত কার্যে নিযুক্ত করিয়াছেন, ইহা মোহের ফল, এবং এই নিরোগ প্রাণ-
বের হিরাংশবরূপ । অতএব যদি আমার প্রাণ অথবা (প্রাণাংগকাও প্রিয়)
উপভোগ্যও মুক্তদের এই কার্য সম্পন্ন হইতে পারে, তবে অবশ্য কর্তব্য ।

ধতি। তদ্বিদার্নী বিদম্ভরাজমন্দিয়া সত্য দেবরাতেন মাধবং পু-
মান্বোচিক্রীতব্রণায়, কুণ্ডিনপুরাদিমাং পদ্মাবতী প্রহ্লিতা
সুবিহিতম্। (৪১)

অপতামস্বন্যবিধিপ্রতিজ্ঞা প্রিয়স্ব নীতা সুহৃদঃ স্মৃতিস্ব।

অলোকসামান্যগুণস্তনুজঃ প্ররোচনার্থে প্রকটীকৃতযঃ ॥ (৪২)

যদাধীতম্ কিম বেনুসি? অথাত্মস্বদেবামিনীতমবজ্ঞেব জানাধীতবঃ। তদা একজ-
ল্যদনবিস্বস্বপদমবজ্ঞানৈ, অজান্ বীদানিনীতমবঃ অজান্ বীদানিবাৎ প্রবচ (বীদা-
নিনৌ কামন্দরায়ঃ প্রবচমিষ্যা) বীদানিবীতনবনিস্বনৈব অ তদা অযে তন্ প্রদীপনসম্মা
দেবান্ প্রতিজ্ঞাতোষা হি বরাতমব্রুতয়া নবমাহে মাধবরাচমাচার্চনস্বাঃ প্রবীষৌ বৃত্ত ইতি
সুখিত “নানুখিত বিমিত্ পাম” ইতি মরতানুচাচিকাখ্যিতপাশ্রমবৈকল্যাপুত্রতান। অতঃ
সম্বন্ধে অতঃপ্রবীষিতাচবন্ধন কর্তব্য ইতি প্রতিজ্ঞা ইতি বীতনা, তদাচ পুত্রপ্রতিজ্ঞাতাঃ
ধুরিবসৌ প্রতিজ্ঞায়া ননুপদীপনাত্মন অ ননুসম্পাদনায় নিম্নস্মৃতিস্বী বৃত্ত ইতি মাধবঃ।
আবিধিকৌ আদ্রহম্ভ, তনুস্বনস্বায় তনুপাডকিত্বার্থে, এতেন অ আদ্রহম্ভে তর্কস্বার্থে
প্রহ্লিতম্ তনুপাটিন কাবচস্ব খীরিকাবিকাক্তী খীরিকাস্বয়ঃ সুবিতঃ। কুণ্ডিনপুর বিদম্ভ-
রাস্থানো, তদ্বান্ প্রহ্লিতো প্রসাদবদা সুবিহিতঃ স্রোমতঃ জন্ম।

(৪১) প্রহ্লিত মাধবঃ প্রহ্লিততা সুবিহিতমিতি তদেব সনর্থবতি—অবশ্যেবাধিবা। অবশ্য
আত্মা সম্বন্ধবিধেজিবাচবন্ধিঃ পানিষা বিবদ্য সুহৃদঃ বীতি, মিনব (ধুরিবসৌ) স্মৃতি

(৪২) অস্মি! তুমি কি জান না যে, বিজ্ঞাভ্যাসের অস্ত্র জানাদিগন্তপ্রবাসী
আমাদের একজ সঙ্গিন বইয়াছিল, তখন জানাব ও সৌধামিনীও সবকি এই
কুবিবহ ও দেববাহিনেব এইরূপ প্রতিজ্ঞা হইয়াছিল যে, “অবহুই আমবা সত্যসেব
(পতম্পব) গবত্ব কবিব”। সেই হেতু নত্ৰতি বিদর্ভবাকবসী দেববাত মিত
পুত্র মাধবকে চারিগাথ শব্দেব অস্ত্র সুভিনপুত্র হইতে এই পদ্মাবতীনগরে
পাঠাইয়া ভাগদে করিয়াছেন।

(৭৭), (৭৮) এই দুই পদ্যপার্থ্যায়ী, অস্মত্যতিবাহনবিত্তেব স্মৃতিজা
প্রিয় স্মৃত্যকে প্রবণ কবাইয়া দেওয়া হইল, এবং (সবকবিবহে) প্রেরণসমর্থ
পুত্র যে অনন্তস্বাধাবণ গুণসম্পন্ন তারাত ব্যাণিত হইল।

অথ । তদৌ, কিংমি মান্তীং অমত্বো অম্পা মাহবচা য পড়ি-
যাদেদি, জিণ বোরিঅবিসাহে মমবটৌ তুয়াজেদি ? (২)

কাম । তাং যাচতে নরপতেৰ্ণমসুহৃদ্যন্দনৌ নৃপমুখেণ ।

তস্মাচ্চাপ্রতিষেধঃ কোপায় জিয়স্বয়মুপায়ঃ ॥ (৪২)

(২) ততঃ কিংমি মান্তীমমান্যো মাধবস্য আশ্রয়ানা ন প্রতিপাদয়তি । যেন চৌদ্দবিধাঃ
ভগবতৌ স্মরয়তি ।

অরুণা নীলা প্রাপিতা, মাধব প্রতিষ্পতা দিব্যানেনেতি মধ্যস্থিতৈঃ সন্ধ্যা' । পুত্রাশ্রয়ৈ
আশ্রয়ভাষ্যতঃ কান্ধাতিপাতাঃ প্রতিজ্ঞা বিজ্ঞানমপি মন্থনেত্যাশ্রয়' । অশীতসামান্যগুণ'
অনিতরমাধারগুণঃ ভূতলজ্জমগুণ ইতি ধ্যাত, তনুজ পূব প্রচোচনার্থে সন্ধ্যা'স্বীতপাদ-
নার্থে প্রকটীকৃতঃ প্রকাশিতঃ সৌক্যবিশেষগুণতয়া প্রকটীকৃত ইত্যর্থ, অন্যথা কৃতপ্রতিজ্ঞো নাপি
নিগুণ্যো বরাদানসামান্যরূপমাত্রসম্পন্ন কন্যা লাভু যদি সমর্থীতেনাশ্রয়' । "অপেন্দ্রব্রজা"
ব্রজম্ । লবঙ্গম্— "অপেন্দ্রব্রজা প্রথমে লবী বা" ইতি ॥

(৩) ততঃ ইতি । অমান্যো সূর্যবহুঃ, আশ্রয়ানা সন্ধ্যা' মাধবস্বয়মুপায়ঃ বহী, অথবা
কৃত ইতি জিয । প্রতিপাদয়তি দৃশ্যতি ।

(৪২) অমমপ্রদানে কৃতুং দর্শয়নি—তামিতি । নন্দন' নন্দননামা, নন্দয়তীতি অমুপায়া
আনন্দনননন্দাদনঃ পুরষচিবতা সন্ত ব্রজৈতি স্থিতম্ । নরপতেঃ রাজ্য নর্শনদৃশ্যতঃ পু-
ত্রীকামচিব', "স্বাশ্রয়চিবঃ সৌখে ভূপিত, সৌপ্রসাধক" ইত্যুক্তনবদক ইতি ধ্যাতু,
নৃপমুখৈন নৃপবাণ তা মান্তীং যাচতে "নন্দনায় মান্তীং দিহীতি" স্থপেণ যাচয়তীত্যর্থ । তস্মা
রাজনান্যায়ঃ মাধব প্রতিষেধ "ন প্রদান্যামীতি" মুদ্রতঃ কথন কোপায় রাজ্যো ভবিষ্যতীতি
জিযঃ । অমলু নৃপায়া নৃপমবীজনরূপ প্রদায়ঃ জিয, পরিচালনমুদ্রজনকঃ । অসামান্যনন্দঃ ।

(৭) অথ । তবে অমাত্য নিষেই কেন মাধবকে মান্তী সমর্পণ কবেন না ?
আপ্নানকে যে চৌর্য বিবাহ-সম্পাদনের জন্য ত্বাবরিত কবিতোছেন ?

(৪০) কাম । নন্দননামক নৃপতিব অস্তঃপূব-পতিব নৃপতিবাব। মান্তীকে
প্রার্থনা কবিতোছেন, তাহাব সামান্য প্রতিষেধ (বাজাব ও নন্দনের) কোপেব
কারণ হওবে, অতবাঃ এই চৌর্য বিবাহ-সম্পাদনেই নন্দনজনক উপায়ঃ ।

अथ । पञ्चरोयं ! पञ्चरोयं ! अ क्तु, पञ्चरो माहवस्य षांममि
जाणादिति शिखेष्टदा लक्ष्मीपदि (ग) ।

काम । संवरणं हि तत् । (४४)

विशेषतस्तु बालत्वात्तयोर्विवृतभावयोः ।

तेन साधयमालत्योः कार्यः स्वमतिनिष्ठवः ॥ (४५)

(ग) आश्चर्यनाशार्थम् । न ह्यस्त्वमात्यो माधवस्य नामापि जानातीति निश्चयेन लघ्यते ।

(ग) आद्यैर्यन्त्रादिः निरपेक्षतः अपचयान्तरा औदासीन्यमिति यावत्, तथापि प्रतीयेते । अन्त्य-क्षान्ताभावस्य तुल्यं हानुमन्निवृत्तिः, यद्यपि तस्य नामान्यत्रान्वितं व्यवहारी-व्याख्यमित्यर्थः ।

(४४) कालेलि । संवरण पाडावरीयेन राजभयेन तदीदासीनव्यापनमिच्छतः ।

(४५) तेन भूरिचक्षुषा बालत्वान् बाल्यस्य प्रथमवीर्यं योजयत्, अन्ध्याऽप्योऽप्यानुप्राणा-
सम्भवात् । शिशुत्वान् प्रथमवीर्ये वर्णमानत्वादित्यर्थः । विदितभाष्योः प्रकामिताभिर्भाष्योः
आकारगोपना-भभिष्टयीरिति यावत्, माधवमाचक्ष्योः, ज्ञसतेः तयोदन्त्योऽप्यानुप्राणविधिम्या
स्तदुच्यते निरूप्यः गोपन । विधेयतः कार्यः करणीयः । मदनान्ते कवचवदन्तया तयोनिभाष्ये
सर्वानुभवशब्दोऽपि शुद्धजनपरिष्ठानं यथा तौ न जानीतस्तत्प्राप्त्यर्थं कर्तव्यमित्यर्थः । अन्ध्या
शुद्धजनेनाक्षयीयापत्त्यं विदितमिति लज्जया तयोदयसम्भवे शब्दितपीत्यनिवादी न
निरूपयत इति भाष्य । अथ माधवकथोरन्त्योऽप्यानुप्राणस्य बीजस्योपपत्त्यादुपसेवी नाम सुष्ठुसम्भे-
दः । यथोक्त—“बीजव्यास उपसेव” इति । “अनुदय” इत्यम् ॥

(গ) অব। কি আশ্চর্য! অবাত্য বেন মাথবের নামও জানেন না, এই-
রূপ ঐদাসীক-সেবা বাইত্রেছে।

(୨୨) କାମ । ତାହା ମୌଳିକ କରା ଯାଉ ।

(৪৫) বাগ্‌দাদনিবন্ধন সেই মালতী ও মাধবের অভিপ্ৰায় ব্যক্ত হইলেন।
অমাত্য যে বুঝিতে পারিয়াছেন, তাহা মালতী ও মাধবের নিকট গোপন করা
জন হোব একান্ত কঠিন।

अपिच,—अनुरागप्रवादसु वक्ष्योः सार्वभौतिकः ।

येयोऽप्यस्माकमेवं हि प्रताप्यौ राजनन्दनौ ॥ (४६)

पद्य,—वहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्.

पराभ्युदस्थानान्यतिलघुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमभिसम्भाय कपटै-

स्तटस्थः स्नानर्यान् वटयति च, मौनञ्च भजते ॥ (४७)

(४६) अनुरागेति । अनुसरो मानसोमाधवयोः, समधोरेव प्रियमुक्तपक्षतया अनुसरोरिति निर्देशः कामन्दका नावुक्तः । अनुरागप्रवादः गुणसन्निः किं वदन्ती, सार्वभौतिकः सर्वभोक्तविदितः “भोक्तसर्वभोक्तव्या”मिति, ठक् (इकच्) अनुमतिक्वादित्वा-
दुभयपदद्वयः । श्रीमत्त्व वङ्गभौक्तप्रवादनेन “परिष्कारो”नाम सन्ध्या प्रदर्शित । यथा—
“तद्वाङ्मयं परिष्कार” इति । एवं अनुरागप्रवादस्य सार्वभौक्तिकत्वे अस्माकमपि ये यो मन्त्रं
भवतीति शेषः । हि यस्मान् राजा वृषणिः मन्दकः तन्नाम तस्य मन्त्रमुक्त्यै तौ प्रताप्यौ
वदन्ती । यदि राजा मन्दनी वा तयोर्विवाहे तुने प्रावेनावधारणादमागितः कुत्रैतदा
“तयोरेन्दोऽन्यानुरागेणैव परिचयो उच्यते न सदा कारित” इत्युक्तं वीथी मर्षयितव्यः, अथच
प्रवादः सार्वभौक्तिकत्वे न वचसः सत्यताप्रतिपादकतया तन्नावुक्तौ भवेदिति भावः । “अनुदुष्”
इत्यम् ॥

(४७) विद्वत्त्वभागविहृतता दर्शितकपटस्थवहारत्वादीपत्वं प्रकटयति—वहिरिति ।
एकः वहिनीव, जेही वा । “वेवन्देहशोरेक” इति चरचि । विद्वान् सासारिकज्ञानवान्
अनुर इति शब्दम् । पारमार्थिकज्ञानस्य लिप्सीरपि एतादृशवचनस्य वञ्चितत्वात् । वहिर्वाग्ये
सर्वाकारेण इतितादिना प्रगुणेन प्रकटगुणैश्च । “सर्वाकारप्रवचनमनोव”मिति पाठे तु प्रवयति
भावप्रधानो निर्देशः, सर्वाकारप्रवचनेत्यर्थः । रमणीयं यथा तथा व्यवहरन् वास्तवमनीगतभाव-
जात्याय मुषेडितादिनिर्वहिरतिमपुर्वं भावं प्रदर्शयतित्यर्थः । अनुरागि अतिरुप्राणि अदि
परेषा रम्यान्विष्टा वृक्षा वा अन्येहस्य तर्हस्य स्नानानि स्नानाणि स्थगयति पिबन्ते । एवं
सकलं जनं कपटैरुद्धनेः अभिसम्भाय वचयित्वा “अभिसन्निवृत्तनार्य”इति आनुसंगिकः ।

(४८) आत्र देव—मानसो ऽ वाचवेव अश्रुप्रापवृत्तात् ऽ आत्र मङ्गले
आनिर्वाहः । हेहात्तञ्च आम्नासेव नम्रगदे हरेदे, देहेतू (देहावागदे) प्राप्ता ऽ
नमनत्वे अठागित कश्चित् हरेदे ।

যথ। মএবি তুচ্ছ বধনাটো, তেথ তেথ বধনাটোবাসেন মূৰি
যহুগন্দিরামণরাগসগেণ মাছরা গছারীঅদি। (ঘ)

কাম। কথিতমৈব মো মানসীধাতৈয়্যা লবঙ্কিকয়া। (৪৮)

(ঘ) মএবি বুঝবচনামে তেথ বচনোপকামে মূৰিবস্তুগন্দিরামণরাগসগেণ মাধব-
মহাধনে।

তট্য্য বদ্যটোন বব স্থানু অচানু ঘটয়তি সপ্যাদয়তি, মীন অমাবশ্যচ ভজনে। অমিনত-
বিশয়ে মাচ্যাতমপি ন বদ্যতীযৎ। অথ অচুচাণী অমাবশ্যচানু “সমার্কিত”বলঙ্কার।
যা অ তট্য্য ইবৈয়ুতৈ অগ মএচনে। সমার্কিতল্যচপ যথা দপচে—“সমার্কিতকৃৎ বদ্য-
কৃত্যাক্ষপবর্চন”মিতি। বিজয়িণীজনম, তত্রবচ’ যথা—“বসে বদ্রেন্দ্রিয়া যমলভমলাতঃ
দ্রিচ্ছরিণী”মিতি ॥

(ঘ) অর্থেতি। মএবি মাধব-বুঝবচনানু বুঝার্ক অর্থেতি তেথ তেথ বুঝদর্শনানু-
বর্গিনা বচনোপকামেণ পাঠ্যভাষানুবাদকল্পব্যাক্ষ্যকল্পধৌনেথ, মূৰিবস্তুগন্দিরামণ-
কামসঃ কথিতমরিহিত’ যৌ রাজসাগেঃ রাজপথ’ তেথ, সমার্কিতে সমার্কিতনে। মদুবচন-
অনুবাদ্যাদেব সন্দ্যতি অমাবশ্যচনসংক্রিষ্টরাজপথেইব অর্থেদা সমসারসমং করাতীর্থৎ।
যজ্ঞাংগত বুন বুন, সন্দর্ভেনোবগৌমুরামবর্জনাথ, রাজসাগৈবদ্য বুন বুনগৌমৌল্যনাথ-
মৌল্যবচনায়, মৌল্যবচনায়িত্যন্য অর্থাৎমৌল্যবর্জনমৌল্যবচনায়। “সমার্কিত’ যথা
সংসারীনাগমভলচক্রিষ্টনসাগে অর্থেদা সম্যকতি, তথা কর্তৃমকথোক্তিতা কামন্দকানুশ্রুত্যা
অর্জনীজিতযা অ তথাক্রম’মিত্যনৌকতাতা কাকোনেন স্থিত। অত এব “কামন্দ-
কানুশ্রুত্যাগৌমৌল্যবচনানু বুঝবচনাদিতি কথ সম্যকত’ ইতি করচিন্ত যথাবকামৌপি
নিবল ইতি সমাচ্যত।

(৪৮) কামিতি। অকথোক্তিতাপ্রতিষ্ঠাকামিহ কলকিহ’ দর্শয়িতুদপম্যকতি—কথিতমৈবতি।

(৪৭) অর্থাৎ নিধান ব্যক্তি আধাব, বৈজিত ও উৎকৃষ্ট গুণবান। বর্গিনে
অভিনবুর বাবহার কবিশা ছিদ্ৰাংগৌ ব্যক্তিবর্গেব অতিশু অর্কশূন্যগুলি
আচ্ছাদিত করন এবং ছলনাদ্বারা সকলকে বঞ্চিত কবিশা উদ্যমীনভাবে নিজের
প্রয়োজন সাধন করেন ও (অভিমত কার্যবিবরে) যৌনাবগমন কাঁবরা থাকেন।

(৪) অথ। আশিও আগনাব আশেন অসুগবে নানাদিথ মক্যাদে বাফ
বলিয়া ভুবিবহ-ভবনেব সবিষ্টিও বার্ষগবে বাধবকে সকাঁবত ববিতৈছি।

ভূয়োভূয়ঃ সবিধনগরীরপ্যযা পর্য্যটন্ত

দৃষ্টা, দৃষ্টা, ভবনবলমীতুদ্রপাতায়নস্থা ।

সাচ্চাত্মকং নবমিব রতির্ভালীতীনাধবং যত্

গাঢ়োক্ষাণ্ডালুলিতলুসিতৈরঙ্গকৈস্তাম্যতীতি ॥ (৪৮)

ধাত্বা চরণাণু: সূতা ধাত্বো (ধাত্বী টঙ্ (এযন্) ই) তথা ধাত্বো, এনেণ বিশেষণেন
সর্বত্রিকায়া সাম্যতীমলোক্তমুক্তং । যদাচ ধরত—“কাচটানী চ ধাত্বো প্রতিবেশা চ
শিন্ধিকা । বাবা প্রস্নিতা স্বেতি ন্যায়িকানা সখীজন” ইতি । সখীত্বং ন চ বিসম্বাদানতয়া
সাম্যত্যা: সখ্যলমনোমাববেদিত্বসূচনাত্ সখ্যিকা সাম্যতীমত যত্ কথয়তি তত্ সখ্যা
বিশ্বসনৌশনিতি সূচিতম ।

(৪৮) ভূয়োভূয় ইতি । ভবনম্ব য়া বলমী প্রাচ্যাদৌঃ বেষ্ম, তত্ তুহ চম্রত যদাতায়নং বাতস্য
অনং মননং যেন তত্, মুক্তলবিশেষণাদয়দ্যাকাঙ্ক্ষয়নং সূচিতম্ । মর্য্যচ, তত্ তিষ্ঠতীতি
তথোক্তা । যদা ভবনরূপা সাম্যতীঃ সখ্যলমনত্বং ন নির্হিতা য়া বজ্রমীদয়ং অন্য়ত সমান । পরস্ব
—“যদানে বলমী অন্য়লম্ ধাঁধাঁই বেষ্মমাং” ইতি সমসানুসারিণ বলমীপদেইব গতাপেতয়া ভবন-
পদ অন্য়নিষায়কাঙ্ক্ষা নিরাসা, ভবনপদেই বজ্রম্ব তদ্বাসস্ত্যান্তব্রতিপাদনাত্ তত্ প্রতিপাদনেই চ
“স্বয়ংকাত্ কথং পুনঃ পুনঃলমী অন্য়তী” অন্য়দীয়ায়দ্বায়া নিরাসাত্ । সাম্যতী সবিধনগরী-
রপ্যযা তত্ সখিভিত্তিতাৎপদেই, অন্য় মনরীপদেই রপ্যযা অন্য়ককৌনুহলৌহীপকবিষয়সমাবিষ
সক্তা, এবচ সাধবন্ তত্ পুনঃ পুনঃলম্ ন দীয়াবজ্জ, সাম্যত্যা পুনঃ পুনঃলমীকদেইপি
ন্যায়দীয়ায়দ্বাক্ষণৌদয় ইতি সূচিতম্ । ভূয়ো ভূয়ঃ পুনঃ পুনঃ, বীক্ষয়া দর্শনং প্রতি
দৃষ্টা দর্শিতা । পর্য্যটন্তং গতামত্যানি কুর্বন্ত মাধব সাচ্চাত্মক্যস্য নব নূতনং বাচানন্য়গু-
দর্শনিতি বাচন, কাম কন্দপং রতি: কামকান্দেই হৃষ্টা হৃষ্টা, বীক্ষয়া সত্ কক্ষাতিময়:
মুদিত: । পুনঃ পুনঃলম্ কাত্মৌকক্ষয়া হৃষ্টাকাঙ্ক্ষয়া সত্ কক্ষাৎপদার্থকদমুভাবাচ সক্তা
নাথবক্তাভিত্তায়া যথা—“সর্বেন্দ্রিয়সুখাস্বাদী যদাতীতি মন: স্ত্রিয়: । সত্ প্রাতীক্ষা স-
কক্ষ্যাস্ত্ কক্ষা কথ্যে বিদু: ॥ অন্য় সখীমকক্ষ্যকদমদামাবলীজন । অন্য়স্মাদিন্দ্রিয়গতি-

(৪৮-৪৯) কাম । মাগতীর বাত্রীমুখী লবঙ্গিকা আমাদ নিকটে বসিরাছে যে,
নিবৃত্তবর্নাস্থিত সর্ষপীক প্রাচ্যানেই উন্নত গবাক্ষে বসিরা মালতী সন্নিহিত বাত্রপথে
বাববীর প্যাটেনকাবী মাধবকে পুনঃ পুনঃ অবশোকন কবতঃ দর্শানশবোংপন্ন
কদম্বদর্শনং রতিব হারি কান্দেই সখ্যল-কনুবিদ্যায়ে অত্যাচ্চ মানি অমুতব
করিয়াছে ।

मालतीमाधवे

अथ । वाङ्, जदो-ताए वि छङ्गछाविषोदणिमिच्चं माह-
पङ्क्तिन्दधं पालिहिदं, तं सवङ्गिपाए अण्ण मन्दारिपाए च्छे
णिहिदं दाव (ङ) ।

काम । [विचिन्थ ।] सुविहितं सवङ्गिकया, यतो माधवा-
नुसरः कलङ्गसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां कामयते, तदन्ते
तीर्थेन तत्प्रतिच्छन्दकं उपोद्घातेन माधवान्तिकमुपेयादित्यभि-
प्रायः । (५०)

(ङ) वाङ्, मतस्तथाऽपुनश्चाविषोदणिमिच्चं माधवप्रतिच्छन्दकमाविहितं तद्वचनिकम्
अथ मन्दारिकाया इत्ये निहितं तावत् ।

अंधोरयविचिन्तनं ॥ अधिजातुभुजान्त्रि जपोन्मलमासनं । द्रष्टुमुच्छरादय सीदीपा
मदगदा च नाङ् । उक्तकलाभवा भावा कम्बले भावसीविदे, इति । सुहितसुहिते' इति
स्मानिमापङ्क्तिः मनीषसकायेनप्यन ककुपितैरिति यावत् । अचित्तसुहितैरिति यात्रे पूर्व' सन्निदे
रभ्ये इदानीं सुहितेः प्पानिमापङ्क्तिरुपेयः । अङ्गकेः अङ्गैः (आर्षे' अः) ताप्यति अतितरा
स्वापतोन्मल अचितं सवङ्गिकयेति तत्प्रतिच्छन्दकः । यथा रतिः दाहानलदीप्तये कार्यं
साध्यात् समीप्याङ्गैरताम्यतया मालतीमाधवनवयोऽन्ताङ्गैरुपेयातीति साम्यस्यैव साध्येन
प्रतिपादनादसीपमात्रद्वार, कट्ट दय । यदि च कामक्षान्नतया साध्यानुपपत्तिं, विवदमिति
पुष्पमौल्यति तदीतुर्न आद्यामिदमर्थः । अनेन श्रोत्रेण मानसा अभिभाषाख्या द्रष्टव्या कामदया
रहितता, दग्धा यथा दर्पये—“अभिभाषाख्या अतितुल्यकयनोदयेनसम्पत्तायाव । उन्मादीये
व्याधिर्जडतायतिरिति द्रष्टव्याकामदया ॥ अभिभावः न्युक्ते'ति । मन्दाज्ञाको इतन्—
“मन्दाज्ञाकाऽप्यधिरसनेर्कोमनौ नो प्रयुक्त”मिति तद्वचनम् ।

(ङ) अथेति । वाङ् सवङ्गिकया यत् अचितं तत् सत्यं अतितरामनुज्ञा । मालतीन्दः ।
अथ मुत्तममरमाह—यत इति । तथापि नाकलापि उक्तकलाविषोदनायं उक्तकलावमानये,
माधवप्रतिच्छन्दकं माधवस्य प्रतिज्ञातम् । तत्प्रतिच्छन्दकं निहितं निविदे । जमयो माधव-
इत्यन्ते अविच्यतीति कार्यापकमभावच्छन्दे नाम सूचितः ।

(ङ) अथ । हेदा ठिठ, वेष्टेह् यामठो उरुक्की-प्रशमनेन निविद्ध माधवेव
अतिकृति अकित करिवाहे एवमे येदे अतिकृति आभं नवजिक । यनाविकार
ह्येव यमर्ण करिवाहे ।

অথ । অজ্ঞ, মাছবোবি কোদুহলমুপ্পাদিচ, মএ ঞ্জতম-
অণমহুসং মমরংদুজ্জাং পমাদে অণুপেসিদো, তহিঁ কিল মালদী
গমিস্সদি, তদো অস্মীষদংসণং ভীদুত্তি (চ) ।

কাম । সাধু বক্কে, সাধু ! অনেন মন্দিয়াভিযোগেন স্মারয়সি
মি পূর্বশিখ্যাং সীদামিনীম্ । (৫১)

(৭) অথ মাছবোবি কোদুহলমুপ্পাদি ময়া প্রজ্ঞতমদনমহৌত্বং মদনোদ্যানং প্রমোদিতুমেতি-
তত্র কিল মালতী গমিস্যতি, ততোঽন্যোঽন্যদ্যং অবলিতি ।

(৫০) কামিতি । (বিখ্যাত মন্দারিকাছন্দে বিব্রললকনিধানস্য তাত্পর্যং) বিমাত্য,
বিশ্বদীপ্তিঃ (যে:) সুবিস্তৃত সাধু অনুভূতম্ । বিহারঃ স্বীকৃতপ্রজ্ঞাশিক্ষাশালায়ঃ, তত্র ব্যাহত
দ্বাবৌ দরিত্বাটিকা বিহারদ্বাবৌ তাং মন্দারিকা কামবতে অভিলাষতি । এতেন মন্দারিকা-
কল্পত্রয়মর্থঃ : সন্দর্ভমর্থঃ : সুচিতঃ, তথাচ কল্পত্রয়মর্থেনৈব প্রতিচ্ছন্দস্ব মন্দারিকা সাধবং
‘পয়িষ্যতীত্যর্থঃ’ । তৎ সজ্ঞাত, অনেন বিজ্ঞানরূপেণ তীর্থেন ভূপায়েন, “তীর্থং মাস্ত্রাধ্ব-
বৌপাদনারৌরজঃসু খ । অমতারিষিঁশুটাম্, পাদৌপাধ্যায়নমিষি”তি মীদিগী : ভূপোদঘাতেন
ইতি অথবা ভূপোদঘাতেন প্রজ্ঞতীপপাদকেনৈতি তীর্থবিশেষম্ । ভূপোদঘাতায়েতি পাঠে তু প্রজ্ঞতী-
পপাদকার্যবিশিষ্টার্থমিচ্ছ্যে, ইতি অভিপ্রায়ঃ । এতদেব মন্দারিকাছন্দে বিব্রললকার্পণস্য
তাত্পর্যমিচ্ছ্যে : ।

(৭) অবেতি । স্নানুষ্ঠিতকার্যানরং জঘয়তি—অভ্যেতাদি । প্রজ্ঞতী মদনমহৌত্ববৌ যজিন্
তৎ প্রজ্ঞতমদনমহৌত্বং, অনেন বিশেষণেন বিবাহপ্রসঙ্গকবসনকালঃ সুচিতঃ । অনুগ্রহণে
ইতিমাহ—তত্র কিলিতি ।

(৫১) কামিতি । সত্প্রিয়ে মম প্রীতিবিশয়ী, অনির্বোধেয় অন্যান্যভিনিবোধীম্ । মি ইতি
সম্বন্ধে বধী ।

(৫০) কাম । (চিত্তা কবিতা) লবঙ্গিকা ভাগই করিয়াছে, বেহেতু মাথবের
অশুচব কলসং বোধ পরিব্রাজিকাগরে ব্যাপ্ত গরিচারিকা সেই মন্দাবিকাকে
কামনা করিতেছে, স্তত্রাং এই উপায়ে এসবতঃ সেই অভিকৃতি মাথবের নিকট
গর্হিবে ।

(৫) অথ । অত্র ঐতঃকালে নানাবিধ কোদুহল উৎপাদন করিয়া

অথ। ভবতি ! সা মৌদামিনী অতুণা সমানাদিত্যদমসিদ্ধিপ্রমাণা দীপনী
মস্তমিদিগ্ধ্যাহা, মিরিষ্যল্লভে কাব্যাসিচন্দ্রদং ধারেদি । (৬)

কাম। কুতঃ পুনরিয়ং বাচী ? (৫২)

অথ। অতি, যত অধরে, মহাসমাপ্ত্যপট্রে কেরালা নাম
চামুগড়া । (৩)

কাম। অস্মি, যা কিল বিবিধজীবোৎসাহারমিতি মাঙ্গি-
কানাং প্রবাহঃ । (৫৩)

(৫) ভবতি : সা মৌদামিনী অতুণা সমানাদিত্যদমসিদ্ধিপ্রমাণা দীপনী
কাব্যাসিচন্দ্রদং ধারেদি ।

(৬) অতুণা নামে মহাসমাপ্ত্যপট্রে কেরালা নাম চামুগড়া ।

(৬) অস্মি : সমানাদিত্য, প্রাণ, আদ্যমসিদ্ধিঃ প্রমাণী যথা সা । চরিত্র পরিচয়িত
পরমপাণ মৌদামিনীমিষ অস্মাদিত্য, অতুণেযং প্রাণ আদ্যমসিদ্ধিঃ ।

(৫২) কামিতি । কামুনি মিত্ ।

(৫৩) কামিতি । অস্মিতি । অস্মিতি মিত্ । সা চামুগড়া, মিত্য মসিদ্ধৌ, মিরিষা
মাসকরাণোষা মনুবাহুয এষ অধরেণ বহুতঃ মিত্য যত্না সা । অস্মিৎ এষমসিদ্ধৌ মাসকরাণোষা
মিত্য : । মাসকরাণোষা মাসকরাণোষা প্রবাহঃ মিত্য : ।

মাসকরাণোষা অস্মি মনুবাহুয এষ অধরেণ বহুতঃ মিত্য যত্না সা । অস্মিৎ এষমসিদ্ধৌ
মাসকরাণোষা মিত্য : । মাসকরাণোষা মাসকরাণোষা প্রবাহঃ মিত্য : ।

(৫১) কাম। অতুণা । অতুণা অতুণা অতুণা, অতুণা অতুণা অতুণা ।

(৫২) কাম। অতুণা । অতুণা অতুণা অতুণা, অতুণা অতুণা অতুণা ।

(৫৩) অতুণা । অতুণা অতুণা অতুণা, অতুণা অতুণা অতুণা ।

(৫৪) কাম। অতুণা । অতুণা অতুণা অতুণা, অতুণা অতুণা অতুণা ।

(৫৫) কাম। অতুণা । অতুণা অতুণা অতুণা, অতুণা অতুণা অতুণা ।

अथ । तद्विं कञ्, सिरिपव्वदादो आचटस्स, रत्तिविहारिणो
णादिदूरारम्भवासिणो साधयस्स, सुण्डारिणोऽधोरघण्डणामघेयस्स,
अन्तेवांसिणो महाप्पमावा कपालकुण्डला णाम, अणुसब्बं समा-
अच्छदि, तदो इयं पठत्ती (भ)

काम । सर्वे सौदामिन्यां सम्भाव्यते । (५४)

अथ । अलं दाव एदिणा । भयवदि ! एमोवि सहचरो
माहवस्स, बालमिच्चो मधरंदो णाम, अंदणस्स वहिणिं मदध-
तिष्ठां जइ समुव्वहदि, तं पि णाम माहवस्स दुदोषं पिष्णं किदं
भोदि । (अ)

(भ) तत्र खलु धीर्गतादामृतस्य चामिबिद्वादिषो नातिदूरारम्भवासिनः साधकस्य
हृत्पचारिणोऽधोरघण्डनामघेयस्य, अन्तेवासिणो महाप्रमावा कपालकुण्डला नाम, अणुसब्बं
समागच्छति, ततः इयं पठति ।

(अ) अत्र तावदेवैव । भयवति । एवोऽपि सहचरो माहवस्य बालमित्रं मकरन्दो नाम,
मन्दस्य भगिनीं मदयनिष्ठां यदि समुव्वहति, तदपि नाम माहवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

(भ) अवेति । नातिदूरं चर्यान् कपालकुण्डलायाः वहिहितं मदरस्यं तत्र वस्यं धीर्लं
मस्य मस्य, साधकस्य सम्प्रसाधनोक्तस्य, हृत्पचारिणः नरसिंहः कपालहारिणः कापालिकस्तेति
वापत् । अणुसब्बं सव्यायां । प्रहसिर्वाचां, मया श्रुतेति शेषः । “कापालिकान्मु चय्दान-
नामानः समुदाहृता” इति भरतानुसारेण कविनाम् अधोरघण्डेति चय्दाननाम विहितम् ।

(५४) कामेति । एतेन सौदामिन्यां सम्भाव्यं साधनीयमिति सूचितम् ।

(अ) अथ । अथोरघण्टेनामकं बाह्यविश्वी एकं कान्तिकं मन्त्राग्री
दीर्घकृतं हरेते आगिरां चाभूतां नम्रिहितं अवण्ये वागं कविच्छेन, तीशार
निदां न्हवज्जं कपालकुण्डलां मकरन्दं एते जण्डालिन्नां आगिरां
धाकेन, तीशारं निकटे हरेते मोनामिनोव वृद्धाश्च उन्निशहि ।

(५४) काम । सौदामिनोश्च पक्षे मनउहे मन्त्राग्री ।

કામ । નિયુક્તૈવ મયા મન્વિયસ્યૌ તત્ત્વુદરચિતા : (૫૧)

અવ । સુવિહિદં મન્વદૌપ । (૫૨) ।

કામ । [વિચિન્ચ્ય ।] તદુત્તિષ્ઠ. માધવપ્રવૃત્તિમુપસમ્ય, માનતો-
મૈવ પચ્યાયઃ । (૫૩) [હત્યુમે વત્તિષ્ઠતઃ ।]

કામ । [વિચિન્ચ્ય ।] અત્યુદારપ્રવૃત્તિર્માનતો, તન્નિપુર્ણ નિષ્ક-
ષ્ટાર્યદૂતોક્ત્વમ્પ્રત્યયિતસ્યઃ । (૫૪) સર્વથા—

(૫૨) સુવિહિતં નવવચ્ચા ।

(૫૧) અર્થેતિ । એતેન અપુનાનુરવૃત્તેન કાપાનિકરણાત્મકયત્નેન, અર્થં સ્વર્ધનિશ્ચયઃ ।
વાણિતિ માધવપ્રધાનો નિર્દેશઃ, તેન વાત્તાન્દ્રિયનિશ્ચયઃ, નિવશન્દસાગ્રહશ્ચિત્ત્વાદ પુ'ત્ત' । યદા
માનતોરિવાદો મધવસ્ય વિશ્વલક્ષા મન્દનમતિન્યા મધવલિન્કરતા મદ્ધ મન્દરન્દસ્ય વિવાદોરિવ
મિયઃ, ત્વમાત્માવિ યતિત્વમ્પ્રતિચ્છાન્યઃ । અમેલોપનાપચક્ષ્ણ અન્દરન્દસ્ય અર્ધંકમી પતાશાક્રાન્તાઃ
મુચ્યન્તે ।

(૫૩) કામૈતિ । નિયુક્તૈવેત્યેતેન મયાપિ તન્પુર્વમેવ વિનિતનિશ્ચયઃ સૂચિતઃ । વુદરચિત-
ત્વમેવ મિષ્ટકૌલ' સૂચિતં, તત્ત્વ તસ્યા હીન્ને નિયોનો દુલ્લ કલ્યાયતઃ ।

(૫૪) કામૈતિ । માધવપ્રવૃત્તિં મદનોપાયમે તતોરમ્યોપ્પાવચ્ચોક્તં માતં, અર્થેતિ વર્ના
અપ્રમલ્ય જ્ઞાત્વા ।

(૫૫) કામૈતિ । વિચિન્ચ્ય "નિષ્કષ્ટાર્યો નિતાર્યથ તથા અન્દેયકારકઃ । કાર્યપ્રેચ્છિપા
પુત્રો દૃશ્યમાપિ તથા વિધા" ઇતિ દર્શકાદી દૂતોનાં કૈવિખર્દર્શનત્વં ચોદ્યં દીક્ષમાવરણોપમિતિ
વિભાવ્ય, નિહોર્યતોતિ શિવ. । અત્યુદારા અતિ માત્રોચ્ચુક્તા પ્રવૃત્તિરેત્યા, જ્ઞા. । માધોર્થ—
"વચ્ચ પ્રભાવાદાકારા સર્વકોષમયાદિષુઃ । અર્થેષુ નોપલક્ષ્યન્તે તદમાધોર્થં" પ્રકીર્તિત-

(૫૧) અવ । એકે કાપાનિકવૃત્તાક-કથને એવન ઓચોચન માઈ । ઉગ્રવત્તિ ।
માધવેવ મદ્ધત્ત વાલામિત્ત એ મદ્ધત્ત્વ દદિ મન્દનેર ઉગિનો મધવલિકાકે દિવાદ,
અદિલે નાવે (ઉવે) ડાઠાક માધવેવ વિટોર ધિરકારી કરા હરેવે ।

(૫૩) કામ । આમાર ધિરનવો વુદ્ધરચિતાકે પૂલોઈ આનિ ને વિવરે
નિયુક્ત કરિશાહિ ।

(૫૨) અવ । આગનિ ડાળઈ વાવહી કરિશાહેન ।

(૫૪) કામ । (ઠિટા કરિજા) તવે ઉઈ માધવેર વૃત્તાક ધાનિશ માનતો-
વેઈ (વાઈજા) વેથિ । (ઉત્તરેવ ઉચાન) ।

যরস্ম্যৌত্শ্চা কান্দ্য' কুমুদমিব তং নন্দয়তু মা,

সুজাতং দাখ্যাণীমবতু কৃতদ্রব্যঃ স চ যুবা ।

বরীযানন্যোঽন্যপ্রগুণগুণনির্মাণনিপুণো,

বিধাতুর্ধ্যাপারঃ ফলতু চ মনোপ্রথ ভবতু ॥ (৫৮) ॥

শ্রিয়ুক্তত্ব' । তন্ তস্মাৎ চতিমখীরপ্রতিত্বাৎ চতিমখীর্যেয়ান্বিতী মালতী প্রাখ্যাত্বে'পি
স্বাভিপ্রায় ন স্তবং নিবেদয়তীত্যচ্ছাদিতি যাবত্, নিষ্কটঃ সনর্পিতঃ অর্ঘ্য' কাব্যমারী
অসামিতি নিষ্কটার্থী যা দ্রুতী তস্যাঃ কল্যঃ ব্যাপারপদ্ধতিঃ নিপুণ যথা স্বাভাব্য তদ্ব্যবহিত্যঃ
অবস্থান্তিত্যঃ প্রাখ্যাত্বে নাভীকর্তব্য ইত্যর্থঃ । "সমযৌভাবমুদ্রীয স্তবং বদতি সৌভাগ্যম্ । সুদ্রষ্ট
কুন্তে কাব্য' নিষ্কটার্থেষু স স্মৃতঃ ॥" ইতি নিষ্কটার্থদ্রুতত্বচৌকুধর্মাণাং দ্রুতানপি দর্শন-
কৃত্যতিদ্রুতত্বাৎ "মালিকায়া নামকল্য বা মনোরথং শ্রাব্য তদনুমতেষাং কাব্য' সাধয়তি,
সা নিষ্কটার্থী দ্রুতী" চ্যপ্যতি ।

(৫৮) প্রাখ্যাত্বে যরস্মিতি । কল্যাণী মনোহরাকারমুখমীশমালিনী সা মালতী যরস্ম্যৌত্শ্চা
যারদীয়া বন্দিকা কান্দ্য' কুমুদমিব সুজাতং সৌম্যজন্যমান' কান্দ্য' ইত্য "অমলমীমোমসুভূত
বিক্র' যস্য ন বিদ্যতে । দেহে মাখ্যধরে বাপি স কান্দ্য' ইতি সৌর্পিতঃ ॥" ইতি মরতীকল্যায়-
সম্বন্ধ' বা তং মাখ্য' নন্দয়তু সখীবধতু । স চ যুবা কল্যাণী বিবাহকল্যাণযোগী সন্
কৃতদ্রব্যঃ কৃতার্থী ভবতু । (সমযৌকল্যাণুরাগিত্বেন স তা' নন্দয়তু, যা চ কৃতদ্রব্য ভবতু
ইত্যর্থো'পি অকারেণ সীত্বতে । যুগেত্বেন মাখ্য'স্বানুরাগাধিক্যসম্বন্ধঃ সূচিতঃ) এবং সনি
অন্যো'ন্যস্য পরস্পরস্য প্রগুণাঃ অগুণা যৈ মুখ্যলোবা' নির্মাণে নিপুণাঃ কুশলাঃ সত এব
বরীযান্ বৈষ্ণুঃ বিধাতুর্ধ্যাপারঃ প্রবহঃ ফলতু সফলতী ভবতু, মনোহঃ সর্বজনপ্রাচ্যভ ভবতু ।
অন্যো'ন্যানুদ্বনির্মাণস্য সাহচর্যো'ন্যস্বর্ষৎপটনমিব ফলং, তদভাবে তদ্বিকলমিব ভবেদिति ভাষ্যঃ ।
যথা যরস্মদ্বিকা কুমুদং নন্দয়তি, তথা মালতী তং নন্দয়তু ইতি স্বাভ্যাসাভেদেন থাক্ষেণ
প্রতিপাদনাদ্রৌপমাত্বজ্ঞারঃ । তদ্রূপ' যথা দর্শয়ে—“স্বাভ্য' মাখ্য'মবৈধর্ষ্য' মাখ্যে'ক' চয়মা
ইতি" ইতি শ্রিত্বিচৌ'পনম্ ।

(৫৯) কান্দ্য' । (চিত্রা করিমা) মালতী'ব প্রভাব অতী'ব উজ্জ্বলঃ (অর্থাৎ
কিছুতেই সে তাহাব মনের ভাব ব্যক্ত করিবে না) সুভাগ্যঃ নিপুণভাবে নিষ্কটার্থ-
দ্রুতী'র গুণতি অমুনাগ্রেই (অর্থাৎ নিজের বিবেচনাশ্রমারেই) কাব্য' করিতে
হইবে ।

পরিচ্যনোচ্চি, জাং ইমস্মিঁ চজ্ঞাণে সুহুত্বে বিস্মমিষ, মধরংটসহ-
ধরং ণাহমাছবং পেচ্ছিধং (৫) [ইতি প্রবিষ্যোপবিষতি ।]

[ততঃ প্রবিষতি মকরন্দঃ]

মক । কথিতমবলোকিতয়া মদনোদ্যানং গতো মাধব ইতি,
ভবতু, তত্রৈব মচ্ছামি । [পরিক্রম্য দৃষ্ট্বা চ ।] দিষ্ট্বা অয়ং বয়স্য
হুত এবাভিবৰ্ত্ততে । [নিরুপ্য ।] অস্য তু (৬২)

গমনমলসং, শূন্যা দৃষ্টিঃ, শরীরমসৌষ্টবম্,

অসিতমধিকং, কিং ন্বেতত্ স্যাচ্চিমন্যদিতোঃ্যবা ।

(৫) কুবেদানীং তু নিতমকরভজরূপাবলিপেচ্ছিমাধিকমলতীহৃদয়মাচ্ছাম্য' মাধমাধর্মে
প্রবিষ্যে । পরিচ্যনোচ্চি যাবদিহোদানে সুহুতং চিবম্ মকরন্দসহধরং মাধমাধবং প্রবিষ্যে ।

(৬) কুবেতি । তু নিত । তু নিতঃ স্তম্ভীকৃতঃ মকরভজস্য কন্দর্পস্য রূপাবলিপঃ সৌন্দর্য্যমর্দনঃ
“অবলিপঃ স্তম্ভীকৃতঃ” ইতি ব্যাখ্যাতঃ । যেন তাড়য়ৈন রূপবিসমীষ সৌন্দর্য্যবিসাঙ্গৈন অবলিপে
তিরঙ্কত মাধতীহৃদয়স্য মাচ্ছাম্য' মাধৌর্ঘ্য' যেন তং, মাধতীহৃদয়লিখিতমাধবপ্রতিফ্রতি-
সন্দর্শনেনাবচারিতা মাধবভৌদ যদঙ্গননিবন্ধনা মাধতীহৃদয়শ্রুতিরসৈন বিশেষণেণ সূচিতা ।
মকরন্দঃ সহধরো যস্য তং, অনেন মকরন্দপদেয়ঃ সূচিতঃ । ইদম্ পুস্তকে মকরন্দমন্দনমিতি
পাতং, মকরন্দস্য মন্দনং আনন্দজনকমিতি তদর্থং । মকরন্দ, পুপরসঃ, তস্য মাধবস্য বনমধ্য
সহধরত্বং পুস্তকেতি অত্র মাধবসহধরস্য মকরন্দেতি নাম যুক্তম্ । মাধং প্রমু' মাধবং প্রবিষ্যে
দৃষ্ট্বামৌর্ঘ্যঃ ।

(৬২) কথিতমিথাতি । কন্দর্পবিনিকটমোপলব্ধিতমুদ্যান মদনোদ্যানং । এতেন শঙ্করো-
দ্বয়নবিমাধবং দর্শিতং । দিষ্ট্বা মাধ্যে ন, ত্রতীয়াশ্রমপ্রতিরূপকমন্যয়মিতত্ । বয়স্যঃ,
বয়স্য তস্যঃ সমবয়স্য ইত্যর্থঃ (বয়স্ শব্দানুস্মার্যে ব.), হুতঃ অগ্নিম্ অভিবৰ্ত্ততে বায়ম্ভতি ।
(নিরুপ্য নির্বর্ত্ত) অসিতস্য শ্লোকস্থিতেন যমনমিথ্যাভিমা অন্তঃ ।

(৬) কং । যিনি কন্দর্পের রূপগর্ভ-বর্ষকারী স্বীয় সৌন্দর্য্যচ্ছটার মাধতীর
দৈর্ঘ্য বিলোপ করিয়াছেন, সেই প্রভু মাধবকে কোথায় দেখিতে পাইব ?
(নিচরণ কবির) বড়ই পরিশ্রান্ত হইয়াছি, এই উজানে মুহূর্ত্তকাল বিশ্রাম
করিয়া মকরন্দপত্রের প্রভু মাধবকে দেখিব (আবেশমানভাবে উপবেশন) ।

(মকরন্দের প্রবেশ) ।

[ততঃ প্রবিশতি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ।] (৬৪)

মাধবঃ । [স্বগতং] । (৬৫)

তামিন্দুসুন্দরমুখীং সুচিরং বিমাত্ম্য

চেতঃ কথং কথমপি ব্যপবর্ততে মে ।

লজ্জাং বিজিত্য, বিনয়ং বিনিবার্য, ধৈর্য্য-

মুদ্রাণ্য, মন্যরবিক্রমকাণ্ড এব ॥ (৬৬)

তথাহ কামকৃতমেবৈতদনন্দনাদিকমিতি স্থিতম । অত্র প্রতিভোজিতস্য কামরোগাদি-
নিমিত্তবদন্তে ইত্য নিবদ্যাতনদা নিবদ্যাত- মন্দে হ কামাভিষা দ্যোতঃ ইতি অনঙ্গননাদীনাং
বদনাং চেতুর্ভে নীপন্যাসাত্ মমুচয়ব্যান্ধারঃ । তত্রাশ্চ যথা কথং—“মন্দে হঃ প্রহ্ননৈঃ স্যাম্য
শ্রবণঃ প্রতিভোজিতঃ । শুভো নিবদনমর্গীঃ মৌ নিবদ্যাত ইতি ত্রিধা” ॥ “সমুদ্রযোঃ পনীকাজিন্
মতি কাব্যম্ব সাধকৈঃ । শুভে কপোতকান্যাসাতনকরঃ স্যাত্ পরোপি চেত” ॥ ইতি । পরিচী-
তম্ । তত্রাশ্চ যথা কন্দোমস্তাং—“ন স ম র স ন্যায় বজ্রদেবৈর্হরিষী মতে” ইতি ॥

৬৪ । যথানির্দিষ্টঃ—মমমমিত্যাदिनाश्रितं तदनन्विकारलक्ष्यः ।

৬৫ । স্বগতলক্ষণং যথা ভরতযাম্যে—“যশু শ্রাণ্য ন সর্ব্বেষা স্বগতং তদ্বিকীর্ণতং” ॥

৬৬ । অনুভূত্যাদিকং দর্শয়তি—সামিতি । ইন্দুবত ইন্দোরশিকং বা সুন্দরং মুখং যস্যঃ
তথাভূতা তা অচিরদৃষ্টা মাখতীং সুচিরং বহুকালং বিমাত্ম্য বিবদ্যাতনরপরিচ্ছারেণ চিত্তখিত্বা কথং
কথাক্ষণ এব অসময় এব (ইহসকাল এব লজ্জাবর্জনসমীচিন্যাদিত্যশয়ঃ;) মন্যরঃ মন্দৌমূতঃ
বিবিকঃ ক্রান্তম্যাক্রান্তম্যজ্ঞানং যস্য তাড়ম্ (মন্যরবিক্রমং যদাচ্যাতনমিতি ক্রিয়াবিশেষার্থ) মে মন
চেতঃ (কর্তৃ) লজ্জাং তদা “মনঃ সঙ্কোচনং লজ্জা চানৌচিত্যবর্জনং” ইত্যুক্তম্ভাষ্যমিতি যাবত্ ।
বিশিষ্ট নিরস্ত বিনয়ং প্রব্রুয় বিনিবার্য পরিত্যজ্য ধৈর্য্যং সহজসীরলং লজ্জাণ্য লজ্জা ল্য কথমপি
অতিক্রমেণ ব্যপবর্ততে নিবর্ততে তদেকাধিচাতিব্যয়তয়া ক্রিয়লং তামিনানুভূতানুভূত ইত্যর্থঃ । ইহ
তামিনন্দনেনানুভূতিঃ, ইন্দুসুন্দরেনৈব মুখকৌতলং বিমাত্ম্যেনৈব যশুঃ প্রীতিঃ, কথনপীতনৈগৌহনঃ,

কামমেবেব জাজ্ঞা জগতেব সর্সত্র (অপ্রতিহত ভাবে) কিরণ কবিতোছে ।
যৌবনঃ বলাবতঃ ই বিকাব জন্মাইয়া থাকে, ব্রহ্মীগণের বমণীর সৌন্দর্যাদি
নুদ্রুতভাবেও বৈধাচ্যুতি জন্মাই (শুভবাস ইহাব এইরূপ অবস্থা ॥ কামগৌড়ন-
বস্ত্র তাহাতে সন্নেহ নাই) ।

(৬৪) (নন্দনবিকারভাবাপন্ন মাধবের প্রবেশ ।)

प्राचयेत्—यदिग्रयस्तिमितमस्तमितान्यभाव-

मानन्दमन्दममृतप्रवनादिवाभूत् ।

तत्सन्निधौ तदधुना हृदयं मदीय

मद्भारतुम्बितमिव ध्ययमानमाभूः । (६७)

मय ! मुखे ! माधव ! इत इतः । (६८)

लज्जां विजिग्येयमेवेत्यादि", अथर्वविश्वेकमिथमेव लङ्निव्यमेकविधा चरय्या दमिता, ॥
लज्जायागोम्यादयो। अत्रनाटमारब्धायोगादविद्योत्पत्तौसंभ्रमपुराणस्यातिदृढताप्रतिपादनार्थमिव
कथयाम्। अमलतिलकं इत्यम्।

[illegible]

६८। आद्यव्यासमिति शेषः। अनेनाहानेन नाशकतीत्यवचिततया वाङ्मार्गपङ्कवाहानर्थात्
माशुषो मन्त्रान्द' न मन्त्रयोति भूषितम् ।

(৬৫-৬৬) সাধবা (অগত) সেই চন্দ্রমুখীকে বহু সময় চিন্তা করিয়া
কিছুপরিণামিত আশা করিত কেন অসময়েই লক্ষ্য করিয়াছিল বিয়া ও বিনয় পবি-
ত্যাগ করিয়া ধৈর্য উন্নীত করত অতি কষ্টে নিবর্তিত হইতেছে ?

(৬৭) কি আশ্চর্য্য !! আমার বেই চিত্ত তাহার সন্নিধানে বিশ্বব্রাহ্মী হইয়া অল্প সমস্ত তাব পরিভাষ্য, কবিরাজিহ্ন এবং অমৃতসেকের জ্ঞান (অমৃত-সেকের আনন্দ্যাত্মকত্বের জ্ঞান) আনন্দ্যাত্মক হইয়াছিল, আমার সেই চিত্ত সুষ্পৃতি (তাহার অসন্নিধানে) অগৎকাঠ সংস্কৃতির জ্ঞান ব্যাপ্ত আছে।

(৬৮) নক। সনে। 'মাধন'। এদিকে এদিকে।

माध । [परिक्रम्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः । (६८)

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! ललाटन्तपस्तपति घर्मांशुस्तदस्मिन्
उद्याने मुहूर्त्तमुपविशावः । (७०)

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते (७१) । [इत्युभावुपविशतः] ।

कल । [दृष्ट्वा ।] कथं, मधुरंदसहचरो इदं क्लेशं बालवकुल-
स्त्राणं बलहरेदि माहवो, ता दंसेमि, मधुरवेष्टणाखिलमाण-
मालदीलोष्णसुहावहं अत्तणो वे पडिच्छंदधं । अहवा मुहूर्त्तं
विष्णामसोखं दाव अणुभोदु । (८)

(३) कथं मकरन्दसहचर इदमिव बालवकुलोद्यानमलङ्करोति माधवस्तद्वर्णयामि मदनवेदन-
स्त्रियमानमात्रतोषीचनसुखावहम् आनमोऽस्य प्रतिहन्दकम् । अथवा मुहूर्त्तं विष्णामसीक्यं
तावदनुभवतु ।

७० । ललाटे तपतीति ललाटतपः (ललाट + तप + ल्यप्, “बभूव्यललाटपीडं” मि-
तपो”रिति सूत्रम्) भाण्डनापकः नभोमध्यवर्तीति यावत् । वर्णाग्रः सूर्यः तपति घनापपति ।

७१ । प्रियवयस्यस्येति “हृष्यर्थां प्रीतिमात्र” इति सुप्रदाने चतुर्थी ।

(३) कथमित्यादि । मकरन्दः सहचरः सह्यामी बल माहवो माधव, बालवकुलानां
अपरिचतकैसराणां उद्यानं उपवनं बलहरोति भूषयति । तत् तस्मात् मदनवेदनया
धरसकापिन स्त्रियमानायाः स्त्रियमनुभवत्वाः बालवाः लोचनसुखावहं नैतप्रीतिकरं अल-
माधवस्य आननः स्वस्य प्रतिहन्दकं प्रतिहर्ति, भक्त्यन्दारिकाया दत्तमित्यर्थः, दम्भयामि
माधवमिति शेषः । अथ मकरन्देन पुष्परसेन सहचरो माधवो वसनः बालवकुलमलङ्करोतीति
वर्णयामिप्रसन्नेयः । अनुभवतु इति पश्चाद्दर्शयित्वातीति शेषः, चित्ते मुनिश्चित एव दर्शनं वृक्ष-
मित्याशयः ।

(७३) माध । (गरुडिभवन कविश) ए कि आमार प्रिय वरुण मकवन् ?

(१०) मक । (मनोले बाहेरा) मधे । श्रुतादेव नभोमध्यवर्ती इहेरा मध्यां
पितेहे, एहे उद्याने किङ्काल उपवेसन कवि ।

(११) माध । प्रिय वरुणैव वेरूप अतिरुचि । (उटवरेव उपवेसन)

মক । তদস্যৈব তাবত্ চচ্ছসিতকুসুমকোমরকপায়শীতলামীদ-
মাসিতোদ্যানস্য কাশ্চনপাদপস্থাধস্তাদুপবিশ্যাবঃ । (৩২)

[তথা কুরুতঃ ।] (৩৩)

মক । যযসঃ । মাধব । অদৌব তাবত্ কাস্তনগরাঙ্কনাজন-
প্রবর্শিতমহোৎসবাভিরামমদনোদ্যানযাত্রাপ্রতিনিবৃত্তমন্যাদৃশ্যং ভবন্ত-
স্বধারয়ামি, অপি নাম সনাগবতীর্ষ্যঃসি রত্নিরমণ্যব-
শৌচরম্ ॥ (৩৪)

৩২ । চচ্ছসিতাণাং বিচ্ছসিতাণাং শুভ্রানাং পুষ্পাণাং মেলনৈঃ । বিচ্ছল্যৈঃ । অস্বাভঃ । লৌহিতঃ ।
(অস্বাভঃ । সুরভী লৌহিত্যস্বভাবিতী মৌহিতী) শীতলঃ । মৌহিত্যস্বভাবঃ যঃ । আমোদঃ । মনঃ । তেন
সাহিতং সুরভীজ্ঞানং 'তদান' যেন তস্য । যদ্যপি নামে 'তাদানুস্মরণেন লৌহিত্যাদিভিঃ ন বর্জ্যে
শুভে যুগবিরহাশ্রয়াদপি সন্তুগুণপেদুশন্যে সানানাদিভিঃ স্মরণেন তবল' বিবচিত্তমিতি
দৃশ্যমীশ্বরীয়ম্ । যত্র বিচ্ছল্যাকাং যঃ অস্বাভো নিবোধঃ । (নিবোধেপি অস্বাভীঃ সৌন্দর্যঃ)
তস্য শীতলঃ । অশ্রুগুণকটঃ যঃ আমোদঃ । তেন সাহিতং তদানং যেন তস্যৈবঃ । অস্বাভপাদপস্থা
অনুভবতীঃ ।

৩৩ । তথাকুরুতঃ—তাদৃশ্যবতীৰ্থস্থাদুপবিষ্টত ইত্যর্থঃ ।

৩৪ । যযসেতি । "সনাগুরামম্বসনীরকম্বাখ্যৌকম্বাসন" । বিপ্লবতিজিঘাৎসবী যযসঃ
পরিকৌলিত" ইতি যযসস্যন্যত্বম্ । সনাতনং নবরাজ্যাসনেন প্রবর্শিতঃ । স্তম্ভঃ যৌ মনোমুগ্ধবঃ

ঠ । অগ । (দেখিয়া) এ কি অস্বভাবসদৃশ স্বাধব এই বাণ-বজ্রলোপবনই
অনুভূত করিতেছেন । তবে নবনবেদমাত্রাধিত বাণভোম নেত্রভৌতিকর ইহার
নিম্ন ঐতিহ্যত্ব বর্ণন করাই । অথবা স্বপ্নকাল বিশ্রামস্থল অনুভব করান । (পরে
সেখানেই)

(৩২), অক্লঃ, গুণকট, বিচ্ছসিত, কুসুমকোমরকপায়শীতলামীদ, অস্বাভঃ, মনঃ, মৌহিত্য,
যে উদ্যান আমোদিত করিতেছে, তাহা এই চন্দ্রকটকর অধোদেশে উপবেশন
করি ।

(৩৩) (সেই তরু অধোদেশে উপবেশন করিল ।)

[মাধবো লজ্জয়া অধোমুখস্তিষ্ঠতি ।] (৩৫)

মক । [বিহস্য ।] তল্কিমবনতমুগ্ধমুখপুণ্ডরীকস্তি-
ষ্ঠসি ? (৩৬)

পর্য—

অন্যেযু জন্তুযু রজস্তমসাহতেষু,
বিশ্বস্য ঘাতরি সমঃ পরমেশ্বরে চ ।
সৌর্য্যং প্রসিদ্ধবিভবঃ খলু চিত্তজন্মা
মা লজ্জয়া তব কয়চ্ছিদপকৃতিভূত ॥ (৩৭)

কেন অধিরামা মনোহা যা মদনোদাভয়ামা ততঃ প্রতিগিহতং প্রত্যাবর্ত্ত ভবনং অগ্ন্যাহ 'বিলম্বচারস্য' অবধারয়ামি । অপি: প্রভে জানসম্পাদনায়াং, রতিরমণস্য কামদেবস্য বাচনোচরং বাচলচরতা, নোচর ইতি ভাবপ্রধানী নিহেয়ঃ, মনামলং অবদীর্ঘাঃসি প্রাপ্তৌসি

৩৬। অবনতং বিদিতমাবৌঃসীতি লজ্জয়াঃসৌমুখং অতএব মুগ্ধং কিং কণ্ঠম্যতাবিনুত মুগ্ধপুণ্ডরীকং যস্য তাহমঃ, অত্র বিরহপাশ্চুতমপি মুগ্ধস্য পুণ্ডরীকস্য' বীক্ষ্যম্।

৩৭। লজ্জায়া: মিথিলীকরণায় অরপরব্রতায়া: সার্ববিকলং দর্শয়তি—অন্যেযু জন্তু: য: রজস্তমসাং আহতেষু রজস্তমসবহুলেভিষ্যৎ, অন্যেযু জন্তু: তথা বিশ্বস্য সংসারস্য ঘাতরি স্ফটরি ব্রহ্মাণি পরমেশ্বরে মহাদেবে চ সমস্তলক্ষ্যম্যপার: অবৈক্যম্যেচাপ্রতিহতপ্রভাব ইতি ভাবত, সৌর্য্যং চিত্তজন্মা চিত্তাঙ্গজন্ম যস্য স মনোভব: খলু নিখিতমৈব প্রসিদ্ধবিভব:, অত্র বিধেয়স্য প্রসিদ্ধবিভবস্য সমাপ্তি মৃণীমূতলাদবিস্ফটবিধেয়াশ্রাখ্যৌ দৌষ: । বিজ্ঞাতবিক্রম:, স ব্রহ্মাদৌতান্মজৈয: কা কবা অন্যেযামিষ্যশ্রয়: । তস্মাত লজ্জয়া কয়চ্ছিদ্যি তব অকৃতি-

(৭৪) মক । বরুণ মাধব ! অত্ৰই নগরবাসী সমস্ত জীজনপ্রবর্তিত মহোৎসব দ্বারা অতি মনোহর মনোজ্ঞানবাঢ়া হইতে প্রতিনিবৃত্ত (হইয়াছ পর) তোমাকে অন্তরূপ প্রেবিত্তেছি, তবে কি তুমি অত্র পরিমাণে যদনবাণের লক্ষ্য হইয়াছ ?

(৭৫) (মাধব লজ্জায় অধোমুখ হইয়া বহিলেন ।)

(৭৬) মক । (হাত করিয়া) তবে মুগ্ধর অবনত করিয়া বহিলে কেন ?

माध । वयस्य । किं न कथयामि श्रूयतां । गतोऽहम-
 लोकिताञ्जनितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च द्रतस्ततः परिक्रम्य-
 वलोक्य च परियमादुर्वासितमदिरामोदमधुरपरिमलाकटसकलमित-
 दलिपटलसङ्घुष्ठाकुलितवकुलमुकुलावलीमनोहरामरणरमणीयसा-
 कूनभुवो वासवकुलमग्न आलवानपरिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छ्या
 निरन्तरनिप्रतिनानि कुतुमानि चादाय विदग्धरचनामनोहरां
 स्रजमभिनिर्मातुमारभ्वानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य
 मकरकैतोर्जमद्विजयपैजयान्तिका, निर्गन्तु गर्भभवनादुज्ज्वलविदग्ध-
 मुग्धनेपथ्यविरचनाविभाषितकुमारोभावा मञ्जानुभावप्रकृतिः अस्तु-
 दारपरिजना कापि तत्र एव आगतवती । (७८)

एतच्चः दीपनमिति यावत्, साधुन् नैव भवतु अन्यथा प्रतीकाराशय इति भावः । दुर्दृष्टेः
 भवतु अथा न कर्णेति श्रव्यो परिश्रमः सर्वं कष्टमिति भावः ।

७८ । वयस्येत्यादि । किं न कथयामि ? परिवाहभाजने त्वमि मातराश्रयः
 मिथमिच्छाः । अवशीकृतया अभित कौतुक मनोमग्नस्यै यस्य तादृशः अहं कामदेवायतनं
 मदनोदार्तं यत्, अमुकमिति द्वयः । परिक्रमाम् परिक्रमचञ्चलितदिवसः, स्थित इत्यनेनान्वयः
 द्विती पद्यतो, परिक्रमादेव स्थितः । मलाकाङ्क्षालवग्रादिद्वयः, । 'उल्लसितः श्रुत्वा दं
 मदिरामोदकात् सितं वा लघुतः मनोः (पादाधातादयोकी विनयति वज्रस्य धीविलसनाभ्यर्थं
 रितिशिखरा बहुमोहनम इति मदिरामोदक ईदृशान्मदनमनोदलकैरुतापि दुर्दृष्टगुणैः) च
 परिमलः दमभयः (दमभयः परिमल इति द्वयः) तैव आकृष्टं यत् चक्रेणो निपता अक्षोण
 पटलं सुहृदं तैव सुहृदाभ्याम् अनर्थं आकृमिता वा वल्लभमुकुलावली विचरन्मिदुष
 ईश्वरसिद्धादयो केव मनोहराभरतं तैव रमणीयता मनोहरता अहमभुवः कामदेवायतन
 प्राङ्मुखः, एतेनोत्तमपुत्रजोक्तमयोग्यदृश्यं सूचितं । अहमभुवः मूर्धन्यालं कनिष्ठयते
 यत्तु भाग्यविरहितमिदं यत्तु च । वाञ्छवस्तु इति वाञ्छवविशेषं कुतुमानाद्युत्कर्षे

(११) ब्रह्म-शरीररूप गारावण आदि विषय नृष्टिकर्त्री तदा एव महेश्वरे
 विनि समन्तात् विहृदयं कवेन, तस्यै कान्तोवय आलाव इति सूचयिष्य । (अत
 एव) मञ्जानुभावः (तस्यै कामजायिव) गोपनं होमाय सन्नतं नाह ।

সা রামশ্যৌক্যকনিধেরঘিদেবতা বা
সৌন্দর্য্যসারসমুদায়নিকেতনং বা ।

মূলার্থঃ । আশুতথ্যে মূলমতপরিচা তত্পরিসরে তত্পরিত্তিমুখৌ । “স্বাদানবালমাল-
মন্দস্যং যত ধারণং” “পর্যন্তম্ পরিসর” ইতি চামরং । তত উপবেশনস্থানে নিরন্তরপতিতানি
অজস্রবিদ্যমানি কুমুমানি যদ্ব্যজ্ঞা স্বচ্ছন্দতঃ আদায় বৃহত্তীলা বিদম্ভা নিপুণা দ্বা রচনা
তথা মনোহরা রচনানৈপুণ্যেণ মনোমোহনকরৌমিচ্ছ্যঃ । স্বজ মালা অমিনিন্দ্রাতুং যদিতুং
আরম্ভবানু অঙ্গি । মালানিন্দ্রাণং স্বামশ্যাম্ভজানপ্লাপনায়ৈত্বনুসম্ভয়ম্ । দেবস্ব মকর-
কীটীঃ মকরভজস্য কামদেবস্যেতি দ্যাবত্ । সম্ভারিণৌ মনমশৌক্য জয়বিজয়বৈজয়নিকা ত্রিমুদন
বিজয়পতাকা চজ্জ্বলং প্রকাশমানং বিদম্ভং অধ্যাত্মং সুম্ভং মনোরমং যন্তেপথ্য বৈমঃ তস্ব
রচনয়া বিমাবিত। প্রমাপিতঃ কুমারৌভাব কুমারৌল যস্মা, যৌবনসম্বী বর্তমানলা-
দয়স্মা কুমারৌল’ ন জ্ঞায়েন পরস্ববগুচ্ছনাদ্যমাববৈত্বনদিত্যময়ঃ । মদ্যানুভাবপ্রকৃতিঃ অতি-
ধীরমভাবা, অসুদারৌ মদ্যানু দক্ষিণী বা পরিজন যস্মা- স্বা, শুদারৌ নহতি দক্ষিণে ইতি
মাদ্যতঃ । কাপি অজ্ঞাতদামধিয়া গর্ভমম্বনাৎ মধ্যাবাসাধিগম্য তম যমাই স্থিত ইচ্ছ্যঃ । তত
ইতি পাঠেপি সম্বল্যল্যলম্ ইতি স এব বার্থঃ । আগতবতী উপস্থিতা ।

৭৮। মাধব । বরুণ ! তোমাব নিকট কি অবলুপ্ত আছে ? শ্রবণ কর ।
অবলোকিত। কর্তৃক উৎসাহিত হইল কামদেবারতনে গমন করিরাছিলাম ।
সেই স্থানে ইতস্ততঃ পবিভ্রমণ ও অবলোকন কবিতা পরিভ্রমবশতঃ উল্লসিত
মহিমান্নাদে মনোজ্ঞ যে শুভগন্ধ তদ্বাবা সমাহুটে সন্নিহিত সকল অলিকূল কর্তৃক
ব্যাধ ও আকুলিত বহুলকলিকাপ্রেক্ষীকরণ মনোহর আভরণ দ্বাবা রমণীয় প্রাঙ্গণ-
ভূমিহিত বহুল বৃক্ষের আলবালসন্নিহিত ভূমিতে অবস্থান কবিতাছিলাম । সেই
স্থানে অজস্র নিপতিত কুসুমসকল বৃচ্ছাক্রমে গ্রহণ করিয়া অতি নিপুণভাবে
মনোহর মালা গাঁথিতে আবস্ত কবিতাছিলাম । অনন্তর মকরগণ্টীল কামদেবেব
ত্রিমুদন-বিজয়পতাকাধরণ অতি যৌবনতাবা অজ্ঞাতনামণ্টীলা একটা দ্রৌ অতি
দাক্ষিণ্যগম্পন্ন পবিভ্রমবর্গসহকায়ে মধ্যাবাস হইতে নির্গত হইয়া সেই স্থানেই
উপস্থিত হইল । অতি উজ্জল অগ্রাণ্ড ও মনোহর (অবলুপ্তনাদিশূন্ত) বেশ
রচনা তাহাব কুমারী ভাবেব পবিচয় দিতেছিল ।

তস্যাঃ, সখ্যে ! নিয়তমিন্দুসুখামৃশাল-

ল্যোতৃচ্ছাদি কারণমভূতদনয় বেধাঃ ॥ (৩৫)

অথ সা প্রথয়িনীभिঃ অনুচরীभिঃ অবিরতজুসুমসমুদয়াবধ-
সীলাদোহদিনীभिঃ প্রমথ্যমানা, তমেব কালবকুলপাদপৌদ্গমগত-
বতী, তস্যায় কস্মিন্দিদৃশি মহাভাগধেয়জ্ঞানি বহুদিনসীমবী-
মানমিষ মন্থয়থ্যাবিকারসুপলব্ধবানস্মি । (৫০)

৩৫ । তস্যাঃ দুখান্ বধেযতি স্তিতি । সা কুমারী রামখ্যোজকায় রমখ্যোজায়া নিধিপদবত
যয়া রামখ্যোজকায় নিধির্মিলেপঃ তস্য অধিধেবতা অধিহাভী দেবতা বা ? খীল্যেয়া ধীভাষ
যঃ দ্বাদশসুদায়, স্তিতি নিবৃত্তিঃ তস্য নিবৃত্তম্' মর্ক বা ? (নিবৃত্তমম্বদ্যোজকায়
সীলাভাষাধিকারকোঃপি ন সীতিভব) ইতি ভংগঃ । অববা বাবদ্যোজ ইত্যর্থে, তদা
রামখ্যোজনিসিধির্দিদৃশীভবিত্যদিবর্ভে : । বাষাধিকখ্যোজনবীর্যোপাধিঃপি সমুদয়ে ইতি বিবঃ । অদে
নাদিকানুচরবর্গেণ মিলীভবন' নাম সুখচর্যে'রুচুতম' যথাঃ—“বহুগুণায়া বিকীর্ণ-
নিসি । সুখলব্ধনিবৃত্তপাদনুচরুতিদ্বয়া অনুচরসমূহাষি সাধবল ব্যক্তিভা । বদন-
বিলবচনা' তস্যাঃ সমীকৃত্যনুভবতী তস্যা ইত্যাদি । ই স্তিতি : নিবৃত্তম্' বহুগুণা-
বদ্যবস্তীল্যাদি তস্যাঃ কারণ' সমবাসিকার' অমূল্য, তদ্যদি—বহুগুণা সুখল, তদা
অবরম, অবাশ' চুলবী', অলীল্য লাভব্যাধীনা' লপাধানকার' । অধিপদেণ বতী পাদপী:
ধিচুলবী অবরবীহিতসুখভংগম্ । অকার' এবাঠে, নদনয়' নদন এব অস্যা বেধা: স্তিতিকারকঃ,
অনুদ্বিগতলীপমাহুসীপাদানকল' নদনকর্ণকল'চ বিনা স্তনমদয়েন অবন্যসাধারনগুরাচ-
নান্য' অ নিবৃত্তবিরাম' অধ্যবসীল্যভবঃ । অত্র স্তববীল্যে' কাচহা'র্যে: ভংগতি: । বদন-
নিবৃত্তম্' ভবনম্ ॥

৭৯ । সেই ভগ্নী কি ভগ্নীভাষ্যের অধিকাংশে দেবতা'বরণ ? অববা
গৌমত্বোব সার্বজনন্যেব নিবৃত্তনবরণ ? হে নথি । আশা'র মনে হ'র চত্র,
সুখ, (গদের) সুখাণ্ড ৩ অধ্যায়ই তাহার উপাধানকারণ এবং বদনই তাহার
স্বত্বকর্তা । (নচেৎ সেই প্রাচীন ব্রহ্মা কর্তৃক কেবল পঞ্চকৃত্তার্থা' একুণ' রূপ
কখনও সম্ভবণব হইত না ।)

यतः तस्याः—

परिमृदितमृणालीम्बानमङ्गः, प्रवृत्तिः,

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

कलयति च हिमांशोर्निष्कलहस्य लक्ष्मी-

मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥ (८१)

५० । अयेति । प्रवर्तिष्येति । प्रेमान्प्रदानम् । अत्रिखं यथा स्वात्तया यः कुतुम्बकद्वयस्य पुत्रसमुद्भूतस्य अन्वयः । अयम् स एव लीला तस्यां दोहदिनीभिः । अमिताभमातिनीभिः । अमुचरीभिः । अमृत्यमाना आश्रयमानेति यावत् । सा वाणा तस्मै यथाहमुपविष्ट इत्यर्थः, तस्याश्च बालाद्याः मङ्गला भागधेयेन प्रसादयेन लब्धं यत् तादृशं, अमुक्तनीय-
सुहृन्निमाहितविरहितं तादृशस्त्रिया अमितावासश्चवान् । अस्मिन्विन् अमृतनामान्प्रदे पुदये
अमुदिवसोपचयमानं अमुदिनाम् प्रवर्त्तमानं अमृतवम्बधया कामधेदनया लभितं विहारं
अपवधवान् अमुनितवान् अस्मिन् ।

८१ । कामविकारानुमाने ईतुम् दर्शयति—यत इति । परिचक्षतेति । यतस्तथा 'अहं' परिचक्षितो मनुज इत्युच्यते वा नृपाली विसतनुः तदनु स्यान् स्वार्थभाषणं, एतेन ज्ञयतानाम् कामद्वया सूचिता । तथा विशासु स्यान्प्राणादिकु परिजनायाः सखीपरिचारिकादिजनानां प्रार्थनाभिः आसक्तमित्यर्थः कथमपि अविच्छेदोपि प्रवर्तितः, एतेन विषयविरागः सूचितः । योगादि-
व्यादादि हृदयादि सन्ध्यादिव्यभिचारि ईतुं दर्शयति—कलयतीत्यादिना । अमिनवः नूतनः
यः अस्तिनखैः दन्तिदन्तखण्डः तदनुपायुः गौरः कपोलः निष्कण्डूश्च कलहस्तित्त
हिमाशीचन्द्रश्च खर्ची शीमा चक्षयति । अनेन पाशुना प्रदर्शिता, एतादृशी पाशुता च

৮০। অনন্তর সেই কুমারী অবিরল হৃদয়চরনে অভিনাববতী ও অতি-
শ্রেণিবিনী অমুচরী কর্তৃক আহৃত হইয়া, যে স্থানে আমি অবস্থান করিতেছিলাম
সেই বকুলশাখার সন্নিকট ভূমিতেই আগিয়া উপস্থিত হইল। কোনও সৌভাগ্য-
অনুগ্রহে পুরুষে বহনবিষয়বসি বর্ধমান তাহার মননবেদনাবিকার উপলব্ধি
করিয়াছি।

স্বা পুনঃ মম প্রথমদর্শনচক্ষুঃপ্রসূতি অমৃতবর্তিরিব বসুণোঃ
পতিগয়ানন্দমুত্বাদয়ন্তী, অয়স্কান্তমণিশলাক্যৈঃ সৌহৃদ্যাতুমমতঃ
করষমাচ্ছটবতী, কিং বহুনা—(৮২)

সুস্তাপসুস্ততিমহাঘ্যসনায তস্মা-

মাস্তমীতদনপেচিতহেতু চেতঃ ।

বিশদ্যত পদ স্তম্ভমীলনশিখরিতৌ হেতুঃ । স্ব তস্মাৎ কামদয়ানধিকমোহে “স্বাচ্ছাদীতং
মাপ, পাণ্ডুলা জমতারতি” ইতি । আশ্রিতগাম, চক্ষুঃশব্দে বসুণোঃ—“ন নমঃ যদ্য পুণ্যে মাহিলী
মৌলিলীলঃ” ।

(৮২) স্বা পুনরিতি । অমৃতবর্তি, অমৃতমণ্ডনেসাদৃশবিল্ব, স্বা ইব স্বা কুমারী প্রদম-
দর্শনাম্ প্রযতি দর্শনমাস্তমীভবৈন্যঃ । বসুণোঃ বৈবস্বী ‘পতিগয়ানন্দ’ পরমামন্দ’ স্বত্বপাদনৌ
সমস্তনী অয়স্কান্তমণিশলাক্যৈঃ সৌহৃদ্যাতুমিব সৌহৃদ্যে দ্রব্যমিব নম
করষ’ ইতি আচ্ছটবতী চতুর্দশমুখতি সাসীষ মী বিশলমুখবতীশব্দঃ । কিং বহুনা
অধনৈমিতি যৌ, ১০মসংখ্যে অস্তিত্ব অস্বাশীশব্দঃ ।

৮১) যে হেতু তাহার অঙ্গ মর্জিত-গিনতত্ব জ্ঞান প্রাপ্তি, পরিজনবর্গের
অহুবেদে অতিকটে তাহার ক্রিয়ায় প্রবৃত্তি, নৃত্যম্ হস্তিবস্ত্রযণেব জ্ঞান পাদূর্ব
তাড়াব রূপাল নিফলক লগাঙ্কের শোভা ধারণ করিরাছে । (কামতাবেই এই
মকম মকম গবিবাকিত হব ।)

৮২) সেই গণিকা প্রথম ধর্ষনাবধিই অমৃতবর অমৃতলবঙ্গ জ্ঞান আশা
নেত্রেব আত্মনয় আনন্দ উৎসাহন করত অরুণভবনি (চূষক লোহা) বেনন
লোহা আকর্ষণ করে, বেদেজ্ঞান আশাব চিত্তকে আকর্ষণ করিরাছে । অধিক
আব কি বলিব ।

প্রায়ঃ শুভম্ বিদংধাশুভম্ভ জন্তীঃ.

সর্বদ্বপা ভগবতী ভবিতথ্যতৈব ॥ (৮৩)

মক । বয়স্য মাধব । স্নেহস্য নিমিত্তস্বপ্নেচ ইতি বিপ্রতি-
বিদমেতৎ । (৮৪) পশ্য—

৮৩। ক্ষতিং কথয়তি—সন্ধ্যাপেতি । এতৎ মদৌগং যেতঃ সন্ধ্যাপহলানি পরি-
সারপরম্বরা সে মহাচন্দন পরমা বিপানি তস্মৈ, সদধর্মৈব তাদৃশ্যে অনুর্যো । ১ ন অপচিতঃ
হেতুঃ নিমিত্ত বাহ্যভাধননিতি যাবত, যেন তাদৃশ্য সন্ নিমিত্তজনদেচৌবেল্যে, তাদা
চাশক্তং লভ্যে । তৎসাক্ষরতিদুর্নভক্তে ন প্রাশস্তোবমানিহেদে ন সৌখ্যে সন্ধ্যাপহলিকৈব
তদাশক্তিরিতি ভাষ্য । সন্ধ্যাপহলিকৈব তদাশক্তি ন নিবারণসৌখ্যাদ্ভাষ্যাদা—প্রায়
ইতি । প্রায়ঃ শুভম্ভ ভগবতী দ্বাদশভাগতী, সর্বদ্বপা (সর্ব + ল্প + স্বপ্ন) নিমিত্ততয়া
সর্বদ্বাপিভী, ভবিতথ্যতঃ এই প্রায়ঃস্বপ্নদ্বাদশভাগতী জন্তীঃ জীবন্ত, যুগ্ম শুভম্ভ
বিদধতি সন্ধ্যাপেতি, বিবাতাশি জীবাত্তদ্বাদশভাগতী এই সর্ব স্বপ্নবর্তীতি নাসি মী তন
স্বাপ্নাননিতি ভাষ্য । অথ সামান্যেণ বিশেষসমর্থনরূপার্থানরূপার্থানরূপেদ্বারঃ । লভ্যং
সর্বদ্বাপ যদা দর্শ্যে—“সামান্য” বা বিশেষেণ বিশেষণেন বা যদি । কারণেচ কারণেদে
কারণেচ বা জনয়ন্তি, সাধকোপেতরূপার্থানরূপার্থানরূপেদ্বারঃ । ২ বসন্তবিদ্যাকং হপ্ন ।

৮৪। স্নেহস্য সহ বসন্ত ইতি স্বপ্নেচঃ নিমিত্তস্য বাহ্যভাধনস্য স্বপ্নেচঃ
নিমিত্তস্বপ্নেচ, স্নেহস্য বাহ্যভাধনস্য ইতি বিশেষেণ বিদ্যাকং বিদ্যাকং অসামান্যিকনিতি
যাবত । স্নেহস্যভাধন্যোপাধিকত্বগোবিদহত্যাদি । বাহ্যভাধন্যেচঃ স্নেহ এব জীবন্তঃ ।
যশু “বিধা মবৈত স্নেহঃ হস্তিমাভুতিমাভুতঃ । সৌখ্যেচ হস্তিমাভুতিমাভুতঃ ।
হস্তিমাভুতিমাভুতঃ” ইতি সৌখ্যেচঃ স্নেহস্যভাধন্যোপাধিকত্বগোবিদহত্যাদি ।
নিতি সন্ধ্যাপহলিকৈব ।

(৮৩) সন্ধ্যাপহলিকৈব মহাবিপদভাধন্যেচঃ স্নেহে আশ্রয় তিত কোনরূপ
নিমিত্তেব অপেক্ষা না করিয়া তাহাতে সন্ধ্যাপহলিকৈব । সন্ধ্যাপহলিকৈব
সন্ধ্যাপহলিকৈব তাহাতে সন্ধ্যাপহলিকৈব । সন্ধ্যাপহলিকৈব তাহাতে সন্ধ্যাপহলিকৈব ।
এবিধে আশ্রয় কোন আশ্রয়নাহি) ।

(৮৪) মক । বয়স্য মাধব । স্নেহস্য বাহ্য নিমিত্তেচঃ অপেক্ষা করে, ইহা
সম্পূর্ণ বিদ্যাকং কথা । দেখ—

प्रथमोऽङ्कः ।

अतिव्रजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयस्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्थोदये पुष्परीकम्

इवति च हिमरज्ज्नावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (८५)

ततस्ततः ? (८६)

माध । ततश्च तत्र, (८७)

८५ । अत्र 'इवति'—अतिव्रजतीति । अत्रार्थः आनन्दः (अलम् + अन्) आनन्दो
कोऽपि अनिर्गन्धीदो हेतुः पदार्थान् वस्तूनि अतिव्रजति खेदमुक्तेषु परस्परं सम्ब्रजति । प्रीतयः
खेदात् खलु नैव बहिरुपाधीन् प्राप्नुयन् संश्रयस्ते अपेक्षन्ते, शास्त्रकाराद्यपेक्षान्
प्रवर्धन्ते इत्यर्थः । हि वज्ज्ज् पुष्परीकं पद्मं पतङ्गश्च (एत् + पङ्क्त्) "पतङ्गो पविर्दृष्टो व"
इत्यमरः । पुष्पं उदये आदिमं वि सति विकसति प्रकटयति, तथा चन्द्रकान्तः तन्नामो ज्यो-
तिर्मयः हिमरज्ज् चन्द्रं उद्गते उदयकाशे वि सति इवति सम्यते । अत्र तीक्ष्णतद्दिनकर-
व्यतिरेकसम्यक् सति कीमन्तरकमनुदयविज्ञाने, प्रीतनन्तरविज्ञानविरचनिकार्यसम्यक् सति
अतिव्रज्यमानस्योदयोभावे च प्राप्नुयन् कोऽपि पविर्भवति इत्यादि एवार्थोपपत्तिरुक्तः
अत्रिन् अलङ्गीय इत्यादि । अत्र विवेकेषु सामान्यतमवैयर्थ्यः "अर्थात्तरमासीद्वहाप ।
कारिणीकृतम् ।

८६ । यदुक्तं तत् अत्रेति शेषः ।

८७ । ततस्ततस्तत्र, तत्र—अतिव्रजति ।

(८६) अत्रार्थो कोन अनिर्गन्धीय कारणे परस्परं मेहश्रे-
यसिद्धये । मेह कथनं वाह हेतुव्यपेक्षा कवेना । मेहेतु प्रयोग
उक्तः ह्येतेनैव परं प्रकाशितं ह्य एव च उक्तं उक्तेनैव चकाराद्यपि विगणित
ह्य (एतेनैव कोनैव वाह हेतु परिगणितं ह्य ना ।)

(८७) तत्रतत्र (वाह ह्येवमेव, ताहा वल) ।

(८८) माध । तत्रतत्र, तत्रैव अत्रतत्र ।

सम्भूविनासमथ सोऽयमितोरयित्वा,

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्ष्य तस्याः ।

अन्योऽन्यभावचतुरेण सखीजनेन,

मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः (८८)

मक । [स्वगतम् ।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ? (८९)

माध । अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलललिततालिकातर
लवलायलौकम् उद्यस्तमस्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणसञ्चरण-
भ्रमभ्रणाय-मानमञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुविद्धमेखलाकलापकिङ्किणी-

८८ । सम्भूविनासमिति । अन्योऽन्यभावचतुरेण परम्पराश्रयाभिज्ञेन तस्याः मालत्याः
सखीजनेन "अयं सः" यः प्रियमखीउदयपद्म इत्यर्थः । इति वचनं सम्भूविनासं सम्भू-
भङ्गं यदा स्थापया ईरयित्वा कथयित्वा, अथ कथनानन्तरं क्लृप्तव्यथानान्वयतामिषि पुनरथ-
पदीपादानमतिसाविध्ययुक्तमायं यदा स्थापया ईरयित्वा कथयित्वा सप्रत्यभिज्ञमिव
"पूर्वाभूतस्य सन्निहितेन सहैक्यावगाहिनी बुद्धिः प्रत्यभिज्ञा" तथा सङ्गितं यदा स्थापयेव मा-
मालीक्य तदा तत्कासे गितं ईवङ्गितमिव सुधा चञ्चलं तथा मधुराः मनोज्ञाः कटाक्षाः
अभिप्रायव्यञ्जका इष्टिविधेयाः सुक्ताः चित्ताः । मामालीक्य दानपूर्वकं ता, परम्परावलोकनं
कृतवत् इत्यर्थः । अमातीतानामङ्गुलकटाक्षाणां प्रत्यक्षावमाचलादभाविताङ्गारः । नञ्च
यदा दर्पणे— "अदृष्टस्य पदार्थस्य भूतस्यापि भविष्यतः । यत् इत्यन्वयमाचलं तदभाविताङ्गु-
लतम् ॥" वसन्ततिलकं इत्यम् ।

८९ । नाम संभावनायां । पूर्वाभूत एव प्रत्यभिज्ञामन्वयम् "मालत्यादिभिर्न्याययो
इष्ट" इत्याद्यापि सकरन्दाविदितत्वात् कथं प्रत्यभिज्ञेति वितर्को युक्तः ।

९० । अथेति । अथ महर्षेयानन्तरं ताः मत्सविद्धितासत्याः सख्याः, प्रतिनिष्ठयेति
क्रिया विगिनष्टि—मन्वीनविद्यादिविषयव्यवस्थे । लीनया अङ्गचेष्टितादिभिरभीष्टाङ्गानुकरयेन
सङ्घर्षमार्गे यदास्थापया "मनोमधुरवाङ्मयेष्टितः प्रीतिचोदितः । प्रियानुकरणं लीला
सा स्यात् स्त्रीपुंसयोरपि ॥" सत्ताना सप्रताः याः करकमलयोः सङ्गिताः मनोज्ञाः तालिकाः

(८८) परम्परादेव आनन्दवोदेव समर्थताहार मयोसकन उरिनामेव मृत्ति
"एहे मे" एहे कथा वनिता पूर्णं पविष्ठितेव क्वां आनादेव अवलोकन-करतः
दातामृत्तमनोहव कटाक्ष निन्दन करिण ।

(८९) मक । (अगड) अठाछिछार किङ्करण मन्त्रव इहेन ?

रणकारमुत्थरं प्रतिनिष्ठत्वं भर्तृदारिके ! दिष्ट्या यर्हामहे, यदत्र^१ प
कोऽपि कस्यापि तिष्ठतीति माम् अङ्गुलीदलविनाशेन शाप्यात-
यत्तः । (८०)

मया । [स्वगतम्] । एतत्, सद्यतः प्रागनुरागस्योद्देशः । (८१)

ऊर्ध्वमाश्रिताङ्गुलीगतः प्रो परस्परज्वालावृत्तानि ताम्बिरत्ना पद्मना वधवाग्नौ । अद्वयवेदिर्धनं
मदवदा व्यासदा । एव उरुणा उद्विदा मनाप ये कल्पना निरा विभूती रिताः ।
निदिष्टमनसं वा तद्वद्विद्वान् मनोऽपि यन् अरण्यसुखरथं पश्याम, तेन भक्तमयागमार्तं
अपभ्रष्ट इति द्रष्टाऽमान यन् मद्योऽपि मृगं तस्य मन्त्रविश्वेन मनोऽपि द्रष्टेन यन्
विदुः अभिज्ञं य मित्यन्तात् कलापस्य गुरुस्य भेदभाजनापयोदो, विहिपीना पुनः
अविद्वाना रण्यकात् तेन सुखं यथा ज्ञातया "मिदं वा अज्ञापय अनेन श्रोतृविमुक्तम् ।
एकगृहिर्भवेत् काको मीयता लब्धयत्किम् । रचना गीतम् अथा कलाप पदविशति" ।
रिति भारत । इतिनिष्ठम् यदाङ्गुली गत्या मन्दारिणि । प्रभृति । दिष्टा भार्गव
वयं यदाभेदे, यद्युक्तान् अत्रैव कोऽपि अद्यापि तिष्ठतीत्युक्ता अत्रैव एव दानाणि कृतं
विनाडेन ज्ञेयता सा आस्मान्मनस्य लपितकम् । असाङ्गुलीनां दानत्वरोपणं करतलपदव-
द्योतकम् । "राजा भद्रारको दीवन्मनुता भर्तृदारिके"त्यत्र राजपदस्य समुत्पत्तिपरत्वादनाश-
कत्वाया मानया अपि भर्तृदारिकेति सम्बोधनं साधुक्रम । अत्रैव तुव तद्वत् इति वक्ष्ये कोऽपि
कात्यायीयनिर्दिष्टाभिधानमवस्थाप्ये, अत एव अद्यापीति सामान्यत्वात्प्रसक्तं, कोऽपीति पुंसां
निर्देशः न नि कथ्येद्योऽर्थः । अथवा विमयीत्युक्तं पुष्पादिश्रमिण्या सन्नेहसमयान् । अस्या
अपि पञ्चम इति कश्चिन्मात्र, अ अद्रक्षतादेभ्योऽपि आगृयेयं शक्य इति मतमयम् ।

२१ : कन कपे "कन कपे नुकन्यावा वात्पाश्चविषादयो"रित्यनरः । महतः क्षति-
प्रदस्य प्राणनृत्तान्तरं पुनर्नृत्तान्तरं च दं प्रकाश, प्रतीक इति शिवः ।

(২০) মাথ। তখন ভাড়াটা উন্নত কবিতামূল্যে মনোজ্ঞ কবিতালীলাবা
কবিতাপ্রণী সন্ধানিত কবিতা উচ্চ ও মত্ত কবিতামূল্যে গবেষণা জাতি মনোজ্ঞ
পবিত্রগীতা। বর্ণ বর্ণ উচ্চাচাৰ শব্দাৱধান যে নৃপুৰ, তাহাৰ মনোজ্ঞ নববিমিশ্ৰিত
মেঘলকনাগজিত বক্তিকালবদাৰা সুখবিত কবিতা নীলগম্ভীৰ্য্যে বিবিধ
“তৰ্জমাৰিকৈ ভাষ্যৱলম্বন আনবা গুণ্ণিত কবিতৈছি, যোহেত এখানেই কাণৰও
‘কোন ব্যক্তি অৱধান, কৱিতৈছে’ এই কথা বলি অমূল্যবলবিত্তাসদাৰা
আনবে লক্ষ্য কৰি।

(21) मक 1 (अर्गल) अरक्षि यल्लिङ्ग भूर्त्तायुवाधन विमान(डिगलक हरेहहह)

कल । [आकर्ष] । कथं सरसरमणीयानुबन्धिणी इत्युप-
पन्नधा ? (३) .

मक । ततस्ततः—(८२)

माध । अत्रान्तरे किमपि वाग्बिभवातिवृत्त-
वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रमसुत्पलाद्याः ।
तद्गुरिमास्तिकविकारमपास्तधैर्य-
साचार्य्यकं विजयि मान्यमाविरासीत् ॥ (८३)

(३) कथं सरसरमणीयानुबन्धिनी स्वीजनकथा ?

उ । सरसरमणीय अनुबन्धाति व्याप्नोतीति सरसरमणीयानुबन्धिनी । स्वीजनकथा कथा,
कथं कथिच्छेदेन प्रवर्तते इति शेषः ।

८१ । अत्रान्तरे इति । अत्रान्तरे वृत्तविवरणस्य उक्तपलाद्याः १३३ श्लोकाः । तस्य
इति शेषः । किमपि अनिर्वचनीयं अत एव वाग्बिभवातिवृत्तवैचित्र्यं वाक्प्रपञ्चातीतविचित्र-
भावं लक्षितं चित्रणः विवर्णः “वाल्लसत्त्वानिर्भयमूवाद्यानविपर्ययः सरसा कल्पितोऽभौट-
दयने यः स विभ्रम” इत्येवमवयवः अत्रान्तरेष्टाविंशती यत्र तादृशं, तत्प्रसिद्धं भूरि प्रचुर-
तरः ‘सास्तिकविकारः साध्यादिसास्तिकभावी यद्विन् ततः सास्तिकभावनवयव’ यदा—
“मन्त्रोक्तं नमनि ये प्रभवन्ति भावास्ते सास्तिका निगदिताः कविभिः प्रोक्तै” इति । तत्र दास
“साध्याः स्वीतोऽयं गोपायः प्रभेदश्च विदधुः । वैरथ्यं तनुप्रलय इत्यष्टौ सास्तिका मताः ॥”
तथा यदासं निराकृतं ‘धैर्यं धीरत्वं’ शेष, ततः विजयि जयश्रीनं सर्वव्यापतिवृत्तमिति यावत् ।
मान्यं मन्त्रवचनं च आचार्य्यकं आचार्य्यस्य भावः योपधाङ्गुलपत्ताङ्गुलः । अत्रान-
तरेष्टा विद्यापदीयनिबन्धः, आविरासीत् प्रचुरभूत् । अत्र उक्तपलाद्या इत्यनेन मान्यप्रकार-
वैचित्र्यवृत्तप्रतीत्या भावः लक्षः । यद्युक्तं—“धृतीनादिविकारादयः अत्रान्तरेष्टावृत्तः ।
व्याधिभावः स्थिती हानि इत्यनेः प्रीतिगोऽपि वा ॥” वाग्बिभवातिवृत्तवैचित्र्यादिसाभिमाय-
विशेषवैर्निबन्धनात् परिकरार्थेष्टाः । तत्रान्तरे यथा दर्शये—“उक्तिर्विशेषः कविप्रायैः परि-
करीयते” इति । यमलनिर्णयं वक्तुम् ॥

(३) कल । (अथ कथिच्छेद) अ कि, मद्रम द्रमश्रीर द्रमश्रीरपदीर कथा
(अविच्छेदे चित्तेच्छेदे कल ?)

(३२) मक ! तद्वत्त ?

(३३) नाश्व । अहं अदमरे मेरे उद्वेगनाकीर अनिर्वचनीय वाक्यादीर

ततश्च—फलसद्वलितमुग्धस्निग्धनिथन्दमन्दै-

रधिकविकसदन्तर्विषयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पद्मलाच्याः कटाक्षै-

रपद्भुतमपविष्टं पीतमुन्मलितम् ॥ (६५)

॥॥

१. 'मिति' श्रुतः । 'च' विविधं 'नानाप्रकारं' प्राप्तं योग्यः । "योग्यभाजनयोः प्राप्त"मित्यमरः ।
 २. 'मि'भूयम् । 'आलोकितामिति' बहुवचनेन 'आरावाहिकप्रवृत्तिपतौ' तैर्लोकाश्चो 'दृष्टिविहारः'
 गतः । यद्युक्त—“आरावाहिकप्रवृत्तौ यत्र तद्गोचरमस्ति” । अत्रापि पूर्ववत् पञ्चिकरा-
 त्तद्वारः । मासिनीर्जनम् ॥

[illegible]

এং আমার প্রত্যেক নেত্রসকলনে সেই 'অবলোকন' শব্দাবশতঃ কিঞ্চিৎ
সমুচিত হইতাহিল, নানাপ্রকারে আমি অহুরাগকষায়িত ও মুকুলিত সেই
“অবলোকনের যোগ্য হইলাম।

(২৫) তারপরে প্রশস্ত পক্ষযুক্তনেত্রী সেই মালতীর বেই কটাফে তাকাতলি

এবমহন্ত তস্থাঃ সর্বাংকারুদ্ধদ্যাহমায়াঃ সন্ধ্যাশ্চত্ৰানসৌহরসেনামি-
সম্বিনা বিধিকৌন্তোঃপি পারিপ্লবত্বমাত্মনোঃপনিঙ্কোতুকামঃ, প্রাক্-
প্রস্তুতস্য বকুলদাম্বী যথা কথঞ্চিদবশেষং শ্রুতিবানিব, তনৌ
মিলিতবেগশ্চপাখিবর্ষবরপ্রায়পুরপরিবারা, গজবধূমারুছা, নগর-
গামিনং মার্গম্ হনুদদনা অন্তঃসুতবতী । (৮৬) তদা চ—

অতিশয়াদিত্যবিস্তার্য পূর্ণচৌকেনাস্য ন বীনবল্লবঃ । অত্র নগরি অপরিস্রব্যাংহরসম্বন্ধেঃপি
তদ্বন্দ্ব্যমিচ্ছানাদবল্লবঃ কল্মষরপাতিমৌক্তিকলঙ্কারঃ । তদ্বন্দ্ব্যং মেদায় যথা দর্শয়ে—
“সিদ্ধান্তেঃ প্রায়শ্চল্যস্তাতিশয়োক্তির্মিহ যতঃ” । “মহেঃপ্রসিদ্ধ সম্বন্ধেঃ প্রায়শ্চল্যস্তাতিশয়োঃ । চৌকো-
চৌক্যবতঃ আদ্যন্তোঃ সা পক্ষযা তব” ইতি । সাধিনীতম্ ॥

৮৬। এবমহমিচ্ছামি । সর্বাংকারাঃ ইচ্ছিকারাহমহমিচ্ছামি । উদবহনাতা নগরীরায়া,
সন্ধ্যামায়াঃ পূর্বাঙ্গকটাকাহিমিরগুনীমমাং, সৌহরসী যব, তাড়নৈব সমিসম্বিনা সমি-
প্রায়ে, বিধিকৌন্তাঃ বহৌকতা, আশ্রমঃ সল্ল ব্যাপিত্বত্ব বর্ষবৎ বিজীতুং পরৌষাঃপর্ব
কর্তৃং নাসী যত্বে চ । তম কামসনচৌরিত্তি নবীপঃ । হাক্ষপ্লুতস্য পূর্বাংকস্য, বকুলপু-
দ্যস্য কিসরভ্রুভাগ যেন অবশিষ্ট, অকথিত তদ্বন্দ্ব্যস্বাদবিশিষ্টকৃৎ । বৈদ্যস্যাখি
পাখিবু ষ্টবা তাড়ন্য, বর্ষবতঃ অন্তঃপুরচারিত্য জীবাঃ “বিনীতাঃ স্ববৎসল্য জীবাত্মন
সম্ভবতঃ । জায়া ন দৌষিত্যয়ে নৈ বৈ বর্ষবতঃ মতাঃ ॥” ইতি পরিমাণাধিভাষ্য ইতি যাবত্ ৮
তদ্বন্দ্ব্যঃ তদ্বন্দ্ব্যঃ, নিশিতা, তদ্বন্দ্ব্যঃ, পুঙ্খাঃ পরিচায যস্য সীতি বিবদঃ । অত্র
হাক্ষপ্লুতমারীচবাতিয়া সন্ধ্যাঃসন্ধ্যাতলে ন মানয়া প্রথমসীত্বঃ অত্রাশ্রমসংগত্যা হৃদয়সিদ্ধ
কৃৎ । তদ্বন্দ্ব্যঃ বহুবাচ্যমসিদ্ধস্বাদবিশিষ্টকৃৎ নগরীরায়া যব সম্বন্দ্ব্যসিদ্ধবিশিষ্ট-
বিশিষ্টকৃৎ যত্বে ॥

সমস্তাবগ্রকণক অন্তর্গত বিস্তরে উৎকৃষ্ট হইতে ছিল, অনস্বলিত মুগ্ধ, স্নিগ্ধ,
নিপল্লব ও মল লক্ষণাক্রান্ত সেই গরল কটাক্ষকর্জক বদকবিহীন আমার ‘দেহ’
অগত, মরিচ, পীত ও উগ্রলিত হইল ।

(২৬) এবং আমি সর্বাংকারে মনোহর সেই মালতীর সস্তাব্যধান প্রেহবসপ্রবদ
অতিপ্রারম্ভবা বণীভূত হইলেও নিম্নের বৈধিক্রমঃ অস্ত্রেব নিকট গোপন
কবিবায় অত্র অতিকটে পূর্বাংক সেই বকুলপুষ্পমালাব পোষণ গাথিতে
লাগিলাম । তৎপরে সেই চক্ৰমুখী গজবধু আটোহন করিয়া নগবে বাঁধারম্ পথ
অলঙ্কৃত করিল । তাহার পুরুষপরিবার শত্রু ও ক্রোধপাণি ক্রাংপ্রধান ছিল ।

যাক্ষ্য সুদুৰ্ললিতকন্ধরমাননং তত্

শাত্তস্তত্ত্বমতপত্রনিমং বচক্ষ্য।

দিগ্বীঃস্মৃতেন চ, বিদেয় চ, যচ্ছাসায়া,

গাঢ়ং নিখাত ইব মে হৃদয়ে কটাক্ষঃ ॥ (৮৩)

ততঃ প্রধতি—

পরিচ্ছেদাতীতঃ সকলবচনানামবিষয়ঃ,

মুনর্জশস্যক্ষিস্রনুভবপ্রথং যো ন মতয়ান্ ।

বিক্রমপ্রধ্বংসাদুপচিতমহামৌহগচ্ছনো

বিকারঃ কোঃস্ম্যস্তর্জয়তি চ তাপশ্চ কুরতে ॥ (৮৮)

৮৩। আশানিধম্নং তস্মা অনুগমপিষ্টং ধর্মবতি—যাক্ষ্যেতি। সুদুৰ্ললং বারং বলিত-
কন্ধা' প্রদর্শনে'ন সৌ হৃদং বক্রীভবনী' যথা স্যাতয়া যাক্ষ্য বেষ্টক্যা, অথবা বসিত-
কন্ধর্মিযাননবিদেয়ং। শাত্তস্তত্ত্বং আশ্রিতবন্ধনং ব্রহ্মাণ্ডমিতি যাপত্। যত্ প্রতপস্
পত্রং তত্রিসং তদ্বৎসরং তত্ আননং বচক্ষ্য তথা পতলাখা অপরং বিবেক চ দ্বিত্ব উপচিতঃ
অনলানী অমন্দানন্দস্বাদীকরণকলাদ্রব্যতত্ত্বঃ। পদার্থ্যনানন্দবিদ্যেী দুঃখদলাদ্রবিবেক
চ বহুত্ব ইত্যর্থঃ। গটাক্ষঃ দৃষ্টিবিশেষঃ, সী তম হৃদয়ে গাঢ়ং হৃদং যথা স্যাতয়া নিখাতঃ
বিদ্যায়াক্ষঃপ্রদেয়িত্ব ইব। গাঢ়নিধনে'ন মুনর্জহরশাসনশ্রেয়' স্থপিতম্। অত্র তৌষতয়া
শটাক্ষস্য নারায়ণহন্য-প্রবেশলক্ষ্যনোত্মে অছাদুত্মে আতহারঃ। “অবিত্ সুখাননোত্মে আ
ব্রহ্মতম্য পরাকর্মে”তি তত্ত্বচক্ষম্। বসনতিত্ব' ব্রহ্মম্ ॥

৮৮। পরিচ্ছেদীতি। ততঃ প্রধতি শটাক্ষলোপনারম্। পরিচ্ছেদে ইয়স্যাং বতীতঃ অতিশ্রান্তঃ,
অথবা ইদানৈশাসনিকাভাষনিত্রয়ঃ পরিচ্ছেদঃ সততৌল্লসদ্রবিষয়ঃ, যথা সকলবচনানাম
মাত্ৰমাত্রকর্মবিষয়বস্তা অবিবকঃ অগোচরঃ, তথা সৌ বিকারঃ অক্ষিণ্ লক্ষ্মিণি অনুভবপ্রথং

(৯৭) তখন বৃদ্ধভূত গর্ভভূত্যদ্বারা সেহে গন্ধলাক্ষী (তোমাকে দেখিবার
নাশায়) বারবার হস্তদ্বারা ফিরায়ে যায়েছে বাইতে অমৃতও বিষভূয়া কটাক্ষ
যেন পুচ্ছভাবে আনিয়া হস্তে সরিষেপিত করিল।

(৯৮) তরবারি জ্বালনের অতীত, সকল বরিকাষ্ম অবিধগ্ন এবং হেহ লক্ষ্য

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

संस्कृत-विज्ञान-संस्थानम्

संस्कृत-विद्यापीठ-मुद्रा

[illegible][illegible][illegible][illegible]

'कल । दिङ्' क्तु एसो एकवि भवहरिदो, अपि याम मालदी
जिव्वा सा भवे ? (६)

मक । [स्वगतम्] । अहो ! अभिषङ्गः, सत्किं निषेधयामि
सुहृदम् । (१००)

अथवा—माम्मुसुहत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मलीनसविज्ञारघना मतिभूत् ।
इत्यादि मन्विष्ट निरर्थकमेव यस्मात्
कामस्य जृम्भितगुणो, नवयौवनस्य ॥ (१)

(६) इङ्' खञ्जे व कयाऽप्यपठतः, अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ? ।

(७) कलेति । इङ्' अतिशयिते यथा ग्यायति अपहरणक्रियास्मिन् एवम् । अयापि, निव-
पययितया अपठतः कवीकृतः । अपि कथं, नाम सन्भावनाया । सेति यथा अपठतः
सा पितामहिर्बिभीक्ष्यते ।

(१००) मकेति । 'अभिषङ्गः आसक्तिरूपविश्रान्तिभवनमेव । 'आलीशयापामिमवेअभिषङ्ग-
पदं विङ्'रिति यावत्', एवमभिषङ्गे आत्मिन्दयापि सम्बन्धित्यात्मनि सार्जयति—तत् किमिति ।
निषेधयामि पतदभिषङ्गाविधारयामि ।

(१) तर्कस्य निवारणात्तान्मर्त्यमवधारयति—अथवेति । न अन्धसात् विश्रान्तिरिह्यात् जन्म
वत्त सः अनन्तजन्मा मनीजः काम इति यावत् । मर्त्यं माम्मुसुहत् कोहं न द्रायतु द्युतु ।
(मायन्द्योनि आसिषि सुङ्) एवं ते तव मतिः मलीनसीन कामिनीकामाधीनत्वादिद्वितीया
विकारेण कामाभिमर्शेन यथा निविष्टा विताकसक्तोति यावत् । माम्मुं न भवतु, इत्यादि निषेध-
वाक्यं इह अस्मिन् माधवे निरर्थकं निष्कर्षमेव । अवावधारार्थकयोर्नन्वेवमर्थयोः प्रयोगः

(६) कल । ऐनि काशरुण कर्तृक दृष्टावेहै वनीकृत इहेवाहेन । मठवतः
ने मानतीहै इहेवे ।

(१००) मक । (वगत) अहो आगच्छि ! त्वे किं त्विन्न श्रुत्येक निरेव
करिद ?

(१) अथवा "काममेव देन लोभाके मोहित करवने" "लोभाकर मति

प्रथमोऽङ्कः

[प्रकाशम् ।] अपि घयस्येन विदिते तदन्वयनामनो ? (१) .

साध । मखे । न्युयता, अथ तस्याः करिणुकारोऽप्यसमय एव
मष्टतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोगित् विस्तम्बा, वासवकुल-
हसुमावचमकमेव नेदीयसी भूत्वा, प्रचम्ब, कुसुमापीठम्भाजिन
भानेकमुक्तवली, महाभाग ! कुट्टिहकुचतया रमणीय इव हः कुसुमस्रं

अथारवस्यतिष्ठतासुचनार्थः । अथवा मनु सम्बोधनापेक्षं अवलम्बितवान् पूर्वं वीजनीयं ।
आगत्योके रीतुसुदृढाऽप्यति—यथादिति । अतिवृद्धिः पार्श्वे साधये इत्यर्थः । आत्मः मदनं कृष्टिता
छपयिता कृष्टाः किङ्किजलप्रकारिणो व्यापारादस्य तवानुनः, वीजं वाचस्पत्यं कृष्टितदुषं
विहृद्विषयनामककर्मण्यमिति विहृद्व्यपदेनाम्बुः । अथारवरासपत्नीजननसखीत्यं नीप-
द्वैतार्थं इति भावः । वसन्ततिलक इत्यम् ।

(१) मखस्यमिति । “अनु सर्वजनशब्दं” इत्यत्र तद्विधीयत इति वारवः । विनोच
निधिवारसं विरक्त तदनुकूलं लम्बिपादविषुः पृथ्वति—अपीति । अस्या अन्वयनामनी
भंगनामधेयः ।

(२) नाथशेषादि । अवस्थाका इतिनी, सखीकदम्बकान् विष्टियेति शेषः । अन्वयना
रसा वारयोगित् वेष्टा । अत्र वारयोगित्पदं तस्याः वाहयनयेषितवन्नावैपुल्यवातुकोवि-
पयैल्लिचनान् प्रयुक्त, विलम्बा निर्यादिना मानवकुलकुसुमनां अन्वयवचमिष्य लकीलनपर्यायेष्व
पुनश्चयनव्याप्तिनेत्यर्थः । नेदीयसी अस्मिन्नाद्यादीवसुवन्ने “अस्मिन्नाद्यादीवद्वयाथा” इति शेषा-
द्वैतः । मनीषवर्तिनी, कुसुमापीठम्भाजिन पुष्पलाभाश्चमिन एवं अन्वयनापदये सज्जवती । निरा-
लम्बापावचमवामादिरथ्यमानमानासविहृद्वैव सा माम् कदितवतीत्यर्थः । कटान् मानी भास्यं

येन निमित्तं काविकारागच्छ न इव” इत्यादि निवेष्टवार्त्ता (अथन) इत्यात्र पाद
निवर्त्तक, अष्टहृत् काव्यागाव-विष्कृष्टित उ विवेक-दिनामक अथ बोधन वद्वान् ।

(२) (अकाङ्क्ष) वरत ! आहार इव उ नाव कामिते नातिवाह कि ?

(३) साध । मखे ! अथन क्व, उच्यते आहार इतिनी-आवोहरणकाले
एकमन वावर्णयित् असंख्या मनीमन् इहेतु निवृत्ति इहेतु पुष्पचमनव्याजे
विनष्ट कविते नाशित्य एव पुष्पचमनव्याजे अस्म आहार निवृत्तिने इहेतु
अर्णान् कश्चतः पुष्पनाला उपगत कश्चिदा आवाके वगिन,—महाभाग प्रजे

सन्निवेशः, कुतूहलिनो च नो भर्तृदारिका वर्त्तते, तस्यामभिनवो
विचित्रः कुसुमेपुष्पागारस्तद्भवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु
निर्माणरमणीयता, आसादयतु सरसः श्रेय भर्तृदारिकायां कण्ठा-
वल्ग्वम्बनमहाव्यतामिति । (३)

मकरन्दः । अहो ! वैदग्ध्यम् । (४)

यस्य स महाभागः "भागो भाग्यादयोऽप्येति विद्वः । सुदृष्टगुणतया सुखदसुखतया, सुमनसा
पुष्पायां सन्निवेशी रचनाप्रकारविशेषः, कुतूहलिनो पुष्पशालिनी शीतुज्वली, भर्तृदारिका
प्रमुख्या, कर्णार्थभारिवाचकश्रेयः समुदायेनानुरागवर्धनाय, तस्यां मम भर्तृदारिकायां
अभिनवी खोडोत्तरः, विविधवस्त्रधारिणी, कुसुमेपुष्पागारः भाग्यरचनाप्रकारः असीति
श्रेयः । एतेन भाग्यरचनातिशयशक्तिव्याप्तयेव ते रचनाप्रवीण्यं परीक्षणीयमित्याशयः सूचितः ।
वैदग्ध्यं रचनापाटव्यं, कृतार्थता विदग्धजनप्रशंसया चरितार्थता, निर्माणरमणीयता रचना-
मनोज्ञता फलतु अभिजननार्थेन सकला भवतु । सरसः अद्यानः एव सन्निवेशः, कण्ठावल्ग्वेन
कण्ठाभरचतया धारणेन महाव्यतां कण्ठावल्ग्वतां आसादयतु प्राप्नोतु । अथ पक्षे "सुदृष्टगुण-
तया सुदृष्टगुणसम्बन्धेन सुमनसा मोहननामसानी नः पुष्पाय, पुष्पदीपित्वेन गीरवाद्भवदुपवनम् ।
सन्निवेशः संयोगरमणीयः आनुकम्पेवाद्भरणीयः । कुतूहलिनो आकाङ्क्षा, अभिनवः अनन्तानि-
श्चाद्व्रतनः विचित्रः साधुः कुसुमिणीः आनन्द आचारः प्रहारः, वैदग्ध्यं चक्षु-
कलादिपरिधीयनस्य "कौटिल्ये वैदिके भावे तथा आनयिष्येति च । सम्बन्धं परिचयप्रीतिर्निर्द्वन्द्व-
मिति गीयत ।" इति लक्ष्यवर्णितत्वेति यावत् । चरितार्थता उजयोपि तुल्यतया कृतार्थता,
निर्माणस्य समदृष्टिचक्षुर्विधाव्यवहारस्य रमणीयता मनोज्ञता फलतु अनुपपन्नमिदं
तत्तार्थं भवतु । सरसः आनुरागः एव स्यात् कण्ठावल्ग्वेन कण्ठाभरिणेन महाव्यतां प्राप्नोतु ।
इत्येवंदृष्टार्थंअभिना मन्त्रमिमांस्य व्यतीकरथाहोहर्षं कम्बु सन्वादिनमिति मन्व्यम् ।

(४) द्रिष्टपदसंघटनमेति दीपः ।

सूयःलक्ष्मिनिवर्द्धन आपनारं कूटुम्भ-अश्लेष (संगीतार्थं) (वदहे) वनगीत । आनार
एतूकशां विशेषं कूटुहलिनो आह्वेन । आश्लेषेण गोकार्थी आश्लेषजनक
नाग्यरचनाशक्ति आह्वे, अतः (उद्दर्पणे) आपनारं नैगुणाचवितार्थता ७ रचना-
मनोहाविष्य सकल इहैक, एवम् एहि मातां उद्दर्पाविकारं कर्त्तव्यं इहैक अमृता
नां कदम्ब ।

(४) नर । अहो ! (वाक्यरचनां) कोण ॥

प्रथमोऽङ्कः

माध । तथा च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्यभूरिवसोः
प्रसूतिर्मलुती नाम, अहम् प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकायाः धात्रेयिका
सवन्निका नामेति (५)

कस । [सङ्घर्षम् ।] किं नाम आसद स ? दिङ्मिषा मितमिदं
कतु भयवदा देशेय कुसुमावहेय, ता जिदं यद्धेहिम् । (८)

मस । अमात्यभूरिवसोराजजित्पथ्यातिर्बहुमानस्य । (६)

अपि च । आसती आसतीति मोदते भगवतो काप्रन्दकी, तास्य
मिश राजा नन्दनाय माधंयते इति किम्बदन्तौ श्रूयते । (७)

(५) कि नाम आसतीति ? दिङ्मिषा विवक्षितं यद्दु भगवता देवेन कुसुमावधेन,
सज्जितमस्माभिः ।

(६) सवेत्यादि । मदनुयुक्तया नवा इत्यस्य, यद्विरचयः । प्रसूतिपदोपादानं दमिनादि-
भ्यास्तन्निर्गतसङ्घर्षनाय । प्रसादमिति विवक्ष्यमाणं । एतेन सवि मद्रा न कर्त्तव्येति सूचितम् ।
पार्थिविकेमुपादानमनुकूलतीव्रवचनमपीतनाय ।

(७) विष्टा भाव्ये च, विवक्षितं विवक्षितं अन्वीत्यानुरागपरीक्षाविति भावः । अतमिति
सर्वं मातृत्वमदीरायता इत्यङ्गना विवक्ष्यमाणं कर्त्तव्यमेव नपेदित्याशयः ।

(८) यदुमायका वीरकस्य, अपर्याप्तः अपरिशीला, अमात्यराजस्येति सखा अदिष्टिपद-
अवामासदस्यस्यस्यस्यस्यस्य वीरवैदुष्याशयः ।

(९) अपर्याप्तिमुपपादयितुमाह—अपि चेति । आसती-आसतीति एवं विदग्धिः,
उपार्थेति शेषः । मोदते कर्त्तव्यवरा भवति, कामना नाममात्रेणैव आनन्दप्रीतिरिति
हा वृत्तान्तपरीक्षाशयः । तास्मिन्नादिना नन्दनिकर्त्तव्येन राज्ञः मार्गना सखा वीरप्राप्तिशयः
दुर्लभत्वच प्रतिपादितम् ।

(१०) मस । आशिं छिन्नामा कविले से वलि, तेनि अग्राडा कृतिवत्तय
कडा,—नाय मागडो, आशि अदुक्काड, विवक्षा पाट्यवो, नाय मवन्निका ।

(११) कस । (इत्येव सविच) कि मागडो ? आश्याऊमहे कायसेवकर्त्तक
विगमिठ इहेडाछेन, ताव आग्राहे अग्राठ कडिनाम् ।

(१२) मस । अग्राडा कृतिवत्तय कडा,—देहा ताहाड गोत्रदेव गोमा नदे ।
आग्रादे देव, मागडो मागडो उकावनं कविगहि अग्रावो कायसेवो इहेगाड

মাধ । তথা চাহমম্ব্যর্থ্যমানস্তাং বকুলমীশ্রামাধনঃ কথ্য-
দবতার্থ্য দত্তবান্, অসৌ পুনরভিনিবিষ্টয়া দৃশ্য মালতীসুখাবলোকন-
বিহস্ততয়া বিধমবিরচিতৈকভাগান্ভামিবে বহু মন্যমানা মহানয়
প্রসাদ ইতি ব্যাঙ্কিত্য গৃহীতবতী, অনন্তরঞ্চ যাবামঙ্গপ্রচলিতস্য
মহতঃ পৌরজনস্য সঙ্কুলেণ বিচটিতায়াং তস্যামাগতোঽস্মি । (৫)

সক । বয়স্য ! মালত্যা অপি স্তেজদর্শনাৎ সুস্থিষ্টমেতৎ, যোঽপি
হি কপোলপাণ্ডুতাদিচিহ্নসূচিতঃ প্রাক্ প্রপঞ্চস্তস্তাঃ কামাভিষেকঃ,

(৫) মাধবেবাচি । তদা লবঙ্গিকায়া অম্ব্যর্থ্যমানঃ প্রিববচনৈর্বাচনামঃ, “বকুলমাম্ব্যনঃ” ইতি
ছবিত্ পাঠঃ । সৌম্য তদর্থক এব । কচ্ছাদিত্যর্থ্যল্যনে প্রিবোপকৃতসুস্ততয়া মালত্যা মালত্যাঃ
সমধিকাদরমুভাঙ্গনা সূচিতা । অসৌ লবঙ্গিকা অভিনিবিষ্টয়া চাদরসম্বিষ্টতয়া দৃশ্য
মালতীসুখাবলোকনবিহস্ততয়া মালতীবদনদর্শনম্ব্যাক্ষতয়া তদ্ব্যঙ্গ্যাক্ষতচিত্তলেন বিহস্ত-
হস্ততয়া বা বিহস্ত পূর্বভাগবিন্দুচ’ যদা তদা, বিরচিতঃ যদিত স্বলভাগৌ বসাসা
নদ্যামুতাং তামিবে মালতী বহুমন্যমানা জ্ঞাপমানা, নতুইহে’ত্যাশয়’ । প্রসাদঃ অনুরহঃ ।
যাত্রায়া অম্ব্যর্থ্য মন্যে সমাপ্তা প্রচলিতস্য অম্ব্যর্থ্যমিত্যয়া খ্যাতস্য পৌরজনস্ব, পৌরজন-
জনস্বিতি পঠে “বাকুলসংস্পর্শমেতৎ সর্বজনস্বাসস্তদ্বীর্ঘ’ । বহুস্বার্থ্যস্বাসপুঙ্খং যতপ্রিয়ম’মিতি
লবঙ্গবকুলজনস্বার্থ্যঃ । সঙ্কুলেণ সমাবেশেণ বিচটিতায়াং নিবপদনতিপাতিতয়াং তস্যা
লবঙ্গিকাভ্যাম্ ।

(৬) মাধবোক্তচ্ছাদবিনোদনাঃ নবরত্নসজ্জিতাঃ মালত্যা অনুরাগে স্নাতমপি শিশুভির্দ্রবতি—

করেন । নন্দনেব লজ্জ (বসঃ) রাধা তাহাকে আর্শনা করিতেছেন একম কিংবদন্তী
তদা য় ।

(৬) মাধ । অসংকুলক আর্শিত হইয়া আমি নিজের কর্ত্ত হইতে বকুলমালা
পুলিয়া দিলাম । মালতী সুখাবলোকন ব্যাকুলতানিবন্ধন মালাব শেষ ভাগ
পূর্বভাগেব জায় যুদ্ধব না হইলেও তাহাকেই সে অভিনিবিষ্টে হৃষ্টিতে প্রণাম
করিতে করিতে “ইহা মহা-অমুগ্রহ” এইকথা বলিয়া গ্রহণ করিল । অনন্তর
উৎসবসমাপ্তিনিবন্ধন (সবেগে) বাবিত পৌরজনসম্মিলনবীরে সে অদৃশ্য হইলে
আনিও চ’লিয়া আসিলাম্ ।

(৭) দক । বহু ! তোমাদের উভয়েই পদস্পর্শ দেহ দেখা যায়, বলিয়া

প্রথমমোহকঃ ।

সোঃপি ত্বচ্ছিবস্মন হৃদয়মিত্যন্তমিষেতত্। এতচ্চ ন জ্ঞায়তে। ঞ ১৮-
 পূর্বস্তথাৎব্যস ইতি, ১-ন শুভু তাৎক্ষণী মহাভাগবেদাঃ কুমার্যো-
 গ্যবাসন্তমনসো ভূত্বা পশ্যন্ত চন্দ্রামিখ্যো ভবন্তি ।(১) এপি স-
 পশ্যন্ত্যমশ্চিমহৃদ্যাং সখীণাম্ তস্মাদ্ভব্যি প্রাগনুরাগলিঙ্গম্ ।
 জস্যাপি কৌঃপৌতি নিবেদিতস্ত ধাত্রিযিকায়াযতুং দশমঃ ১০ ॥

অখলীনাংদিনাঃ। অখলীনাংদীপ্যদিত্যর্থে ন সখি জ্ঞান্য জ্ঞান্যাব তব চতুর্দশবাচিনঃ।
 এতন্ পরম্পরাভ্যাসভাঃসংসারিণং হৃদিষ্টং মনুপ্রিয়ং, নতু প্রত্যক্ষদর্শনদীপ্যাদিঃ সখী
 অখলীনাংদিনাদিভাষনাব্যবহীকৃত্যবশ্যতঃসংসারিণ্যজ্ঞাপিত্ব তস্মি'ংসু সাক্ষ্যমাত্রেনুমানভিত্তিকান্
 অর্থং তব কামনুগামী যুক্ত তস্মাদ্ভাষ্যমাণ—কৌঃপৌতি। তস্মিন্মহন ইতি তদেব নিবন্ধন'
 ঐশ্বর্যংসৌতি বিবক্তঃ। অতঃসমিষত তস্মাদ্ভাষ্যমাণং ঐশ্বর্যং দর্শয়তি—১ জ্ঞানি-সখিনাঃ। তাৎক্ষণ্যঃ
 প্রত্যক্ষদর্শনভূতাঃ। মহাভাগবেদাঃ। পরমখীনাংসংসারিণ্য, চন্দ্রামিখ্যঃ। চন্দ্র-পীঠাশ্রিতাঃ। ন
 শুভু ভবন্তি। তাৎক্ষণিকমৌলিকভাষ্যাদিভাষ্যমাণা অখুরানুরাগদেহীঃস্ববিবক্ষতভাবিমাদিহি
 ভাবঃ।

(১০) দাশিকাদিভাষ্যসম্বন্ধে জ্ঞানবিশয়গণে ঐশ্বর্যবস্তুপদার্থ—অখিৎ অখীঃসৌতি।
 অখিঃসখ্যায় পরস্পরজ্ঞানভিত্তিকভাবীণাং তস্মাৎ সখীণাং “অখাপি কৌঃপৌতি” নিবেদিত অবৈত
 তব বক্তৃভাষিত্বীতি তাস্যবদ্যর্থ পূর্বোক্তং অখাপি কৌঃপৌতিঃ সখ্যনিগদেৎ। সখি
 প্রাক্তর্য্যাক্ষ পূর্বাংসুভাষ্যে নিবৃত্তং প্রত্যক্ষং সখি পূর্বনুরাগভবে তব বিজ্ঞাপকং চতুর্দশবাক্যমুচ্য-
 তেতিহি ভাবঃ। অখিঃসখ্যায় ভাবভিচ্চায়াঃ। অখুরং ভূগুহভিবীঃসখি ভিত্তিঃ। অখুরং অখুরং
 প্রায়নুরাগলিঙ্গমিতি। অখুরং অখুরং অখুরং অখুরং। ইত্যম্বাচয়ন।

এই অমূল্যগে প্রবর্তনাদি ভালটে হইয়াছে। তাহার বেই কামতাব যোগেগেগের
 পাঠ্যবর্ণারি চিহ্নভাষা পূর্বোক্তগণ বসিয়া স্ফুট হইতেছে, সেই কামতাবৎও
 বে ভূমিতে নিবৃত্ত হইয়া অতিশয় হইতেছে, তাব কোথায় যে সে পূর্বে ক্রিয়
 যত্নকে দেখি, তাহা জানি না। তখনও তাপুণ সৌভাগ্যশালিনী কুমারীগণ
 একেতে অধরতা হইয়া অস্ত্রেতে চক্ষুঃপ্রতিপালিনী হয় না।

(১০) আরও দেখ, অখৌঃসখিগণকনভংগর ভাষার নবীবিগেব “অখাপি
 কৌঃপৌতি” ইত্যাদি নিবেদন এবং শব্দভিচ্চায়া চতুর্দশপূর্ব বাক্যও তাহাতেই
 পূর্বোক্তগণের বিজ্ঞাপক।

કલ. [ઉપસૂત્ય ।] એદં ચિત્તફલત્રં । (૭)

(ઇતિ ચિત્તફલત્રં ટર્ગયતિ । ઇમૌ પશ્યતઃ ।)

મક. કલહંમક ! કેનેતન્માધવસ્ય પ્રતિવિચ્છમભિલિખિતમ્ ?

કલ. ઝેણ ઝેલ્લ સે હિચ્છત્તં અચ્છરિદમ્ (ત) ।

મક. અપિ માલત્યા ? (૧૨)

કલ. અધઈં । (થ)

માધ. વયસ્ય મકરન્દ ! પ્રમયપ્રાયસ્તે વિતર્કઃ । (૧૩)

(૭) પરચિત્તફલત્રમ્ ।

(ત) યેનિવાસ્ય હૃદયમપહતમ્ ।

(થ) અથ કિમ્ ।

(૭) “ત્વયિ પ્રાગનુરામચિત્ર”મિતિ મકરન્દીજ્ઞસમર્થને લભાવસરસ્ય કલહંસસ્ય તત્કાલે ચિત્રદર્શનં સંસ્થા સમુચિતમ્ ।

(૧૧) પૂર્ણપરપંથાન્નોચનેન માળત્યેવ લિખિતનિવસ્યાનુનિતત્વેપિ સંસ્થા સન્દેહનિગ્ધકરણાય સામાન્યતઃ પ્રચ્ચતિ—કેનેતિ ।

(ત) મકરન્દસ્ય હૃદયતઃ માર્ગં યોતુ વસીનોત્તરચતિ—યેનેતિ । ચરિમિત્તકોડસ્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાન-સંસ્થેવ લિખિતનિવર્થઃ ।

(૧૨) અપિ પ્રશ્ને । માળત્યેતિ લિખિતમિતિ શેવઃ ।

(થ) અથકિમિત્યભ્યુપગમી, શબ્દં માળત્યેવ લિખિતનિવર્થઃ ।

(૧૩) પ્રમયપ્રાયઃ સંચયલક્ષ્યમાલિન્ધચાલનેન નિવ્યંજ્ઞ, તર્કઃ “લયેવ સ્થા પૂર્વમનુરત્તે”તિ તયોર ।

(૭) કલ. (ઉપરિલિખિત હરેશ) એહે ટિચ્છકલક ।

(ટિચ્છકલક ક્ષેપાદેન ઓ ઉત્તરે અવલોકન કરિતે લાગિલ)

(૧૧) મક. કલહંમક ! માધવેય એ પ્રતિવિષ કે અકિંકુ કરિશાહે ?

(ત) કલ. ચંકર્ડક હેશવ સ્થન અપહત હરેશાહે ।

(૧૨) મક. તવે કિ માનતીકર્ડક અકિંક હરેશાહે ?

(થ) કલ. તારાહે (માનતીકર્ડક અકિંક કરિશાહે) ।

(૧૩) માધ. વયસ્ય મકવન્ધ ! તોમાય તર્ક એકપ્રકાર, ગર્વેહ-વરિહ ।

मक । कलहंसक ! कुतोऽस्याधिगमः ? (१३)

कल । मय दाव मन्दारिभाए हत्यादो, तएवि सवदि-
चासभासादो (ट) ।

मक । एव किमाह मन्दारिका माधवालेख्यप्रयोजनं
साधत्याः ? (१५)

कल । उक्कण्ठाविणोदोत्ति (घ)

मक । वयस्य माधव ! सर्वथा ममाखसिद्धि ।

या कौमुदीनयनयोर्भवतः शुजन्मा,

तस्या भवानपि मनोरथश्चक्षुः ।

तत्कङ्कमं प्रति सखे ! न हि संययोऽस्ति,

यस्मिन् विधिय मदनय क्षमाभियोः ॥ (१६)

(६) मया मावत् मन्दारिकाया हत्यात् तवापि वरद्विवाहकारान् ।

(७) उक्कण्ठाविणोद इति ।

(१३) कुतः कलहंसक ! कस्य चित्तसंगतस्य, अधिवस्य, प्रायः लघेति शेषः ।

(१४) 'अधोधिगम' इति पूर्वेषु उक्तम् ।

(१५) उक्कण्ठाविणोद इति प्रयोगान्तिवलेन उक्तम् । माधवास्य साधली तद्वर्त्यना-
सिद्धिः साक्षात्प्रयोजनम् । लेख्यानिधौ सविनेवावस्था जलविमल'स्य प्रयोजनीयम् ।

(१६) धिति । हे सखे ! या मागती भवत नयनयोर्भवती, कौमुदी स्वीकृता अतिशयाङ्गादि-
मतिहेतुर्दः । तुलना मोहनस्य भाववि स्यात् मनोरथस्य अभिलाषस्य वशात् कथमाह वयः
मिय, सखि त्वत्वं न मनोरथं कस्यचित्तोत्थम् । तत् तस्मात् प्रयोगोक्त्यावृत्त्यात् तद्वत्
प्रयोगोत्थनं प्रति सखे ! न हि सति । ननु परस्परवृत्त्यसम्भवेति देवकान्त-
व्रतिसुखादयम् । हत्याहत्यानाह—अतिप्रति । यस्मिन् मदनं विधि अट्टा मदव कालय

(१३) मक । कलहंसक ! कौमुदी मिकटो हेहा पादिले ?

(१४) कल । अस्मि नन्वादिवात्र हउ हरेट (पाठेवाहि) ए मन्नात्रिका
मममिकार हउ हरेट (पाठेवाहि)

(१५) मक । मन्नात्रिका माधवालेख्ये मागतीव किं कलहंसक न विदामहे ?

(१६) कल । ऐरककविमोहनहे जाममिन ।

(१७) मक । वयस्य माधव ! सर्वथा आरम्भ म० । एह मथे । एहे

द्रष्टव्यस्वरूपा च भवतो विकारहेतुः तदत्रैव लिख्यतां
मालती । (१७)

साध । 'यदभिहितं वयस्याय, तदुपनय चित्रफलकं चित्र-
वर्तिकाय (१८) । [मुक्तरन्द उपनयति] ।

साध । [लिखन्] । मखे मकरन्द !

वारंवारं तिरयति दृगोरुद्गमं वाय्वपूर-

मृतसङ्ख्योपहितजडिमा मृतमभ्येति गात्रम् ।

मद्यः शिद्यन्नयमविरतोत्पन्नोत्पन्नोत्पन्नः,

पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते. किङ्करोमि ॥ (१८)

कृतानियोगः कृतपञ्चः । एकस्य प्रत्ययः सप्तयोरनुकूपनिर्भाषेतद्विप्रपञ्चादिभिः अपरास्य च
 ऋट्ठिभ्योरुपादादिस्तथादनादिभिः सुब्यक्तः । वसन्तान्तिवर्षं वसन्तम् ।

(१०) भवतो विकारस्य कालभावस्य हेतुः सत्पादयिषी मानतो द्रष्टव्यं मयाप्यवनीकनीयं
स्वल्पं आकृतिर्यस्या तथाभूता, ममादि मानतोमतिद्वितीदर्थनोत्कृष्टा वर्तते इत्यर्थः । तत्
तस्मान् पश्येत् चित्तप्रकाशः ।

(१८) वयम्यायेति वचनं धातुयोगे संप्रदाने चतुर्थी । तद्विधीयत इति द्विवचनः । -चिदवर्तिताः
तद्विज्ञानिचिद्विषयवर्णनानि ।

(१९) वारं वारमिति । वाप्यपुनः सदनध्यानममुत्पन्नाश्चुप्रवाहः वारं वारं पुनः पुनः

মালতী তোমার নরনের (আজ্ঞাদক্ষনিকা) কৌতুহীস্বকণ, শোভনজন্ম। তুমিও
 তাহাৰ মনোবনবন্ধনের স্বস্ত প্রিয়, শ্রুতবাং তোমাদের সম্মিলনে (কোনও)
 সম্মেলন নাই। বাহ্যতে বিধাতা এবং মননও যত্নবান বলিয়া মনে হয়।

(১৭) 'আগমন' বাক্যেই 'মালতী' প্রার্থকর্তা 'আশাব' ও 'সহোদ', অতএব এহঁ
চিহ্নসমূহেই 'মালতী'কে 'অঙ্কিত' করুন।

(১৮) নীচ। বয়স্কের বয়স অতিক্রম, তবে চিরস্থায়ী ও ভূমিকাদি
 চিত্রোপকরণ আনয়ন কৰ। (মকরম আনয়ন কৰিল।)

(१२) मध्य। (१३) उच्च। (१४) निम्न। (१५) अत्यन्त निम्न।

જગતિ જયિનસ્તે તે ભાવા નવેન્દુકલાદયઃ,
પ્રકૃતિમધુરાઃ સન્ધ્યેવાન્યે મનો મદયન્તિ ચે ।
મમ તુ યદિયં યાતા લોકે વિલોચનચન્દ્રિકા,
નયનવિપયં લક્ષ્યન્યેકઃ મ એવ મહોત્સવઃ ॥ (૨૨)

(૧૧) જયતીતિ । જગતિ સુખને જયિનઃ પુષ્પમાયકમાદ્યાગ્રમમાદ્યનં ચિરંજીવનમદ-
ગ્રીભાઃ પ્રકૃતિમધુરાઃ સ્વભાવમુન્દરા અન્યે માલતીચતિરિકા ને પ્રસિદ્ધા તે નવેન્દુકલાદયઃ-
માનવનિકષાપ્રકારઃ । મધુરવચનપ્રાપ્ત મધુરમન્દરદર્શનસ્થાનિકાદિકપદત્વપ્રસિદ્ધૈક ભવેતિ ।
આદિના કુતુહલજ્ઞાતાદિપરિવહઃ । માત્ર પદાર્થઃ અથવા ભાગ્યન ક્ષતિ ભાગ્યઃ મુન્દરાગ્રા માત્ર-
માર્ગઃ, સમોદય, યે મમઃ વિચિત્રરહિતાભા માત્રતોદયનમત્તોકકૃતી યા વિપ્ત સ્વદયલિ સ્ત્રીવચનિ ।
તુ જિહ્વા લોકે સુખને વિલોચનચન્દ્રિકા સમતીપ્રાપ્તાદત્વેન નેદગ્યોત્સાહ વર્ચ માલતી મમ નયન-
વિપયં માત્રપ્રધાનનિર્દેશાત્ મિથગોચરત્વં ચદ્યતા પ્રાપ્તા સદ્યા સદ્યર્થં યાતમિત્યર્થઃ । મ એવ જગતિ-
જગતિ પ્રેમઃ । યઃ અદિતીયઃ મહોત્સવઃ આનન્દઉત્સવઃ । માલતીચતિરિકા આદ્યાદપદત્વેન
પ્રસિદ્ધા યે અદ્યાદયઃ સુખિ નેષ્ માલતીવદનાનવજીવનાત મિથવચિત્વાદ અન્યે શાસ્ત્રાદિકત્વ-
મક્ષિ અદ્યત્ મમ ત્ મહર્ષનમિથ મદનુરમાદિક્ષં મધુર માત્રાભૂત । યાવત્કીર્તે મદ્યાન્ સત્સવ
રુચાદયઃ । એતં માત્રવાદમીશાનુવાસઃ પ્રસિદ્ધિતઃ । અમ પ્રકલ્પમાનહિમમાનિતાત્ “મ” ક્ષતિ
પ્રેમત્વમ્ । અથ અન્દાદો સ્વેગદ્વાદગ્રમકલ્પં માતીતિ અચનાનનરમાદ્યાદપદત્વે મોગકર્મયોતમાર્દ-
માત્રવા વિલોચનચન્દ્રિકાં ચન્દ્રિકાત્વારીપદે માત્રવચ્ચ સ્વચ્ચો આદ્યતમિતિ ક્ષેત્ર યદ્યા
ચન્દ્રિકાત્વીજગ્ સ્ત્રીચન,મન્દ,વિચાગ્રિતીતિ પ્રસિદ્ધિ, તથા મમ માલતીવેતિ હ્રિદિ ત્રિધાય ક્ષેત્રલં
ભોગપ્રસિદ્ધિઃ ચન્દ્રિકાત્વારીપદેન આદ્યતત્ત્વ પદિજ્ઞતાત્ । ચાચિકાંઠૃષમ, । યદ્યોત્—
“રસાનુરુપેરાશાયે કોકેકાંસે, પદેસયા । ગાનાનુદારમપુત્રેવાંચિકી રસ રચતે ॥” અમ પ્રકૃતિ-
મધુરતાભ્યેપિ માલતી યથ કલ્પજનકલ્પોત્તીર્તનાદ્યતિરિક્, વિલોચનચન્દ્રિકેતિ હપત્
વિચલ્યાનાત્ પ્રેમશાલદારઃ । હરિચીરતત્ । તત્ત્વસર્થં યદ્યા—“નયનમનમાધેઃ અદ્વેદેદેયે
રંચિચો મતા ।”

(૨૨) સગ્રાંથ વિદ્યુત્તી મૂઝન ઇલ્લુલ પ્રાકૃતિ ચત્રામન્દવ અન્ન રહ પદાર્થ દે
પ્રાગ્નિક આદ્ય, રાશાવા (અન્નવ) નનશ્વટેવિધાન કરે । કિન્ન જુવને લોડન-
છલ્લિકાવરૂપ એ નાનહી યે આનામ નેત્રપદ્મવર્ધિની રહેગાદ્ય, હાશાઈ આનામ
રેદ આમ્ એકમાત્ર રાશામનવવરૂપ ।

कल । जो जेष निमित्तेण मालदीय (भ) ।

मन्दा । [सङ्घर्षं] । दिष्टिषा दंष्टिदफलं दाणिं विद्याणं
पभावइणो (म) ।

मकं । मन्दारिके ! यदत्र वस्तुनि एव ते वल्लभः कथयति, अपि
तथा तत् ? (२५)

मन्दा । महाभाय ! अघ इम् । (घ)

मक । क्व पुनर्मालती माधवं प्राग् दृष्टवती ? (२६)

(भ) यः येन निमित्तेण मालत्या ।

(म) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विद्याय प्रजापतेः ।

(घ) महाभाय ! अघ किम् ?

(भ) अमिनिष्ठितः इति शेषः । तदाच मालत्या विनोदनिमित्त माधवो लिखितः, माधवेनापि
विनोदनिमित्तं माधवो लिखितेत्यर्थः ।

(म) सङ्घर्षमिथादि, दूयव्यापारस्य फलोन्मुखत्वं दर्शयितुः । प्रजापतेः बहुः विद्यायं
मित्तिश्रीमल इदानीं उपदर्शितफलं सञ्जातमिति शेषः । ईदृशयुक्तपदवाक्यादिसम्बन्ध-
विच्छेदस्य परम्परापुराण एव फलमिति तद्विषया अफलं विधानः शिल्पकौशलमिति भावः ।

(२५) अत्र इतिवृत्तिरूपे वस्तुनि एव ते वल्लभः आसीत् कलहः यत् कथयति, अतः कल-
विनोदनाय माधवा लिखितमिति यद्वाक्यं, अपि यत्र, तथावा ? यत् किं मन्दा ?

(घ) अघ किमिदमुपगमे तदवितथमेत्यर्थः ।

(२६) पूर्वमनवनोक्तं भावया अतः कलविनोदनाय माधवालिखितेन माधवाद्दृष्टोक्तस्य
आपरिहृतत्वात् प्रवृत्तिः—ऊँति ।

(ङ) कल । कान्तो वे निमित्तं वाहाके निधिग्राहिनः ।

(च) मन्दा । (हर्षेण सहितं) आशङ्क्य इदानीं अज्ञानदिव निद्राकोण-
मग्न इहेन ।

(२७) मक । मन्दारिके ? ए विदये ठोनाव चर्डी कलहस वाहा वनितेहे,
तां कि ठिक् ?

(घ) मन्दा । दशोत्तम ! अत्रैहे ठिक् ।

(२८) मक । (तत्र) कान्तो गूर्स कोवाय माधवके वेचिग्राहिनः ?

मन्दाः। भवद्भिषा भणादि, वादाभरणगदेति । (२)

अक । वयस्य ! अनु समात्यभवनाद्यधरय्यैव बहुयः सप्त-
पावहे, तदुपपन्नमेतत् । (२७)

सन्दा । अणुमणुत्तु मं महाणुभाभा, जाव एदं भभवदी द्वैस
सअणस सुचरिदं पिअमहीए सज्जिआए णिवेदिमि (ल)

भक्तः । प्राप्ताधमरमेतद्वत्याः । (२८)

[मन्दारिका चित्रफलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता] ।

(६) लघुविक्रीका भवति यस्मात्पुनश्चरति ।

(म) जगन्मोक्षा सा जडागुभावी, वाचदिई जगतवती ईवश्व बदेनश सुपरित प्रियसखा।
सर्वहिताया निवेदयामि ।

(६) आत्मसमर्पण नवाचलनिर्वाही (सली) उद्योगीयनिर्वाही समन्वय.

(२७) तत् तस्मात् समाधानमवशिष्टवर्गं वि वृत्तौ नमनात्, एतत्वातायनवर्तिन्या
मालत्या माधवस्य मन्त्रेण तदपवर्गं यत्किञ्चिन् विभक्तमवशिष्टवर्गं ।

[illegible]

(२८) एतत् साधवान् (मनोविदनादिकं) ब्राह्मणस्यै लब्धावकाशः ।

(৬) মন্থা । লবঙ্গিকা, বঙ্গের, জ্ঞানামার বাড়ী, মেথিরাহিন ।

(২৭) অমাত্যত্ববশেব পরিহিত পথ বিদ্যা অশমবা বহু বাব বাতায়িত করিহাছি,
সুতবাঃ ইহা (গবাক হইতে মর্শম) হইতে পাবে ।

(গ) মন্ডা। তবে আগুনাবা অসুস্থতা বরূপ যে, ভগবান্ কামদেবের (অগ্নোস্তেব অস্তুরাগবর্চনস্তপ) এই সুসমাচাৰ খাইয়া শ্রমসখা গবহিকাব নিকট নিবেদন করি।

(২৮) মক। মাথবেষ অহুসাগাদি নিবেদন করিবার ভোমায় এই অবকাশ বাটে।

(वन्दारिक। छिन्नकणक एवम् समिधा निष्पात हरेण)।

मरु ! वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदीधितिः
अलङ्करोति मध्यमङ्गः, तदेहि संस्वायमेव गच्छावः । (२८) [इत्युत्थाय
परिक्रामतः] ।

माध । एवं हि मन्ये ।

धर्माश्लोयितरयि वर्त्तनैरिटानीम् मुग्धाद्याः परिजनवारमुन्दरीणाम् ।
तत्प्रातर्विहितविचित्रपत्रलेखावैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ३०

(२८) सहस्रदीधितिं सूर्यं । सप्तायं सदनं "सप्ताय सन्निवेशे च सवासेऽपि च दायत" इति मेदिनी ।

(२९) धर्मोति । इदानीं मध्याह्ने मुखे अक्षिणी यस्या तस्या मानसा परिजनवारमुन्दरीणां परिचारिकाणां वारविभाषिणीनां कपोलगोमन्त्रस्त्रयवीरनुभिमानि कुङ्कुमानि (कर्तृवि), एतेनानुलेपनविधिः, कथितः । यद्युक्तं—“इदं च्छेदनीयचरितं सप्तरीर्षी कपोलयोः । अन्मादनं भजनयोर्वेतनं (नादनलेपनम् ॥) धर्मोत्था स्वेदजलात्ता दिसुरस्य समुद्रस्य "समूहे निवृद्ध-
कूटमन्दीहविमर्शना" इत्यमरः । विवर्त्तने प्रसरणेः करणे तत् पुनरुक्ते मया अन्वयोक्तिर्न,
मानविहितानां नाड्यनिकतया प्रभातममये विरचितानां विविधायां चमत्कारकारिणीनां पत्रलेखाणां पत्रावलीनां वैदग्ध्यं मौन्ये (कर्म) जहति त्यजति । पत्राकारविरचितविचित्रविद-
भूषणानि स्वेदक्यान् विवर्त्तनीन्द्याचीडानीं प्राणानीति भावः । माध्याः सन्ध्यावेन पत्रा-
वलीभाषाण्यपरिजनैर्युक्तं । सुगन्धाद्यभ्यङ्गां कथञ्चित्तनम्वद्वक्याया एव स्तम्भाविहर्षेण
तत्परिजनवर्त्तनमपि न विवृद्धं । यद्युक्तं—“तनमम्बद्वक्या युक्ते सुर्वावभ्यागतानिह" इति ।
महर्षिर्गोष्ठतम् । "साम्यामिर्नजरता महर्षिर्गोष्ठ" इति तद्वचनम् ।

(३०) मरु ! हे वरुण ! अथवकिरणं त्वत्त्वान् प्रदीपयैव सवाङ्मकां अलङ्कृत
करिरेहेछन ; इत्युक्ताः एत, आनया गृहेहै प्रमन कवि । (उड्डिग पविद्रुमण) ।

(३१) माध । आनय एवेकं सत्त ह्य ये, एहे महात्मा कान्द नृपानीं मानतीव ।
पविड्याविका दायविभाषिणीणैव करणागानिपु कुङ्कुमकल येवद्वज्रमुह्यैव
महावदनः मेहे आतःकावविहित विचित्र गङ्गावनीम योन्या पविड्याग
कविडाहे ।

अपि च—सम्बोधनमुत्तुलकारालकुन्दकोश-

प्रचरोतदनमकरन्दगन्धवन्धो । ।

तामीपप्रचलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन् पवन ! मम स्पर्शाद्भ्रमस्तम् ॥ ३१

मक । (स्वगतम्) अभिहन्ति, दृष्ट वयमेव साधवम्

सुकुमारकायमनवययः धरः ।

अचिरेण वैद्यतविवर्षटापणः

कलभं कठोर इव धूटप्राकलः ॥ ३२

(३१) सम्बोधाव्ययतया वाचोरपितनत्वेन इति वाच्यं वाचमन्वयपदोन्नीचयत्रैव तं प्राप्यते—
सम्बोधिर्वाति । सम्बोधितानि ईषद्विहसितानि वानि हृदयानि कुटुम्बानि ते । कदाचन दत्तुरस्य
“कदाचो दत्तुरे मुक्तं” इत्यमरः । कुन्दस्य योरात कुन्दवान् “बोधीन्सीकुन्दमयी छत्रविधानेऽर्वा-
चदिव्यतो” निरुत्तरः । प्रचरोतन् मन्त्रं चयः विविधो धी मन्त्रान्दः पुपरवः सहनत्वस्य मन्त्रः
सहचरः, ये तादृश पवन । मं ईदृशप्रचले निगावयमान् विविधप्रचले वीचने जेवं वसाक्षान्
अपवा निरुद्धे पवनस्य हृत्सहस्रद्वयेन सन्ध्यावाहितमेवां वसाङ्गीं वीचरानमरेच दुःखविरुद्ध-
प्रचारेण वा अवनताङ्गीं धीं ताडयतीं चानिङ्गन् प्रियन् मनः अहं अहं प्रत्यक्षं स्वयं । अहं
कुन्दकोशप्रचलिन मतिप्रतिपत्त्यान्वाह्यं मकरन्दसम्बन्धवयमान् प्रीतमन्त्रं, दम्बव्युत्तया
सौम्यस्य प्रतिपत्तिः, एतन्मूर्तोऽपि विरुद्धाद्वयस्य यदवतनदृष्टमन्त्रमयीतयो मन्त्रा
मृदुलि सदैव मीत्रानिर्भवेदित्या- शयः । अत्रापि प्रवर्षिचोतन् । अस्मात्प्रवृत्तः श्रीकः—
राहि गतः । दक्षः काला तां मृदा मामपि व्युष्टः । त्वयि मे तावन्मन्त्रसंयम्ये छत्रिहमानमे ॥

३१ । अभिहन्तीति । अवनययः प्रतिपत्त्यरुहितं चमिराये इति वाच्यम् । एव छरः
मानः सुकुमारकायः कीमन्वयवीर साधवः विद्यतामा वैद्यमापयतामा (वामपितकपाता-
मन्त्रः) अहं वैद्यतः च वामी विवर्षः पविषामवेति वैद्यतविवर्षं मेव हावयो मयद्वरः

(३२) देहे सूक्ष्मगता ईषद्विकणित नूतूनवारा मयाऽटवट वंशरा अडोहनानि
। तांशान् नूतूनामन्त्रित निविहं पुनरप्येव प्रकृतदृष्ट हे पवन ! तूम्नि किञ्चिद-
मगदन्ता पवनतामी मेहे बागजोके आनिद्वन करिष्या आमात्र एति अद्वे अद्वे
न कर ।

(३२) मक । (अपठ) हाह ! वाङ्मणितकक-गतिपाक-निवहन् जीवन् औद्युक्त

તદત્ર ભગવતી કામન્દકી નઃ પ્રરણમ્ (૩૩)

માધ । [સ્વગતમ્] આચર્યમ્ !

પશ્યામિ તામિત ક્ષતઃ પુરતસ પચાત્

અન્તર્વહ્નિઃ પરિત યવ વિવર્ત્તમાનામ્ ।

સદ્સુહૃદ્સુધક્ષનકાઝનિમં વહ્નતી-

માસન્નિતિર્યગપવર્ત્તિતદ્દષ્ટિ વક્ત્રમ્ ॥ (૩૪)

વાતપિતૃજલસન્નિપાતભીષય રત્નચંદ્ર, અત યવ કઠોરઃ અતિતોઽગ્રઃ દુષ્કિન્નિતસ इति યાવત્ । કૂટન કપટેનાકલાદાગચ પાતયતીતિ કુટપાક્ષલ, કૃતોદરાદિલાભાધુઃ, મજશ્વરવિગેષઃ । યયોક્તે રેણુ-“યદામિજ્જ્યાન્ કૂટન ક્ષમ્યશ્ચ વનેચરઃ । તથા પાતાત્મકો નામ ક્ષ્ણિ ચે કુટપાક્ષલઃ ॥” અથ-“યજ વાતજ્વરો ક્ષ્ણિ તથા ચે કુટપાક્ષલ” इति । કલમં જરિયાવજ્જનિય અધિરેષ સ્વકેષે સ્તુત્વનિચય દર્શયે, । ક્ષયં અમિજ્જનિ અતોચ પ્રકરતિ વીર્યયતીતિ યાવત્ । અથ જરોડિ વેજતવિવર્ત્તદાહયઃ સ્વધિકારપરિવાનભીષયઃ, કઠોરચોદાર્દકઃ । જનોતિ વિષાદે-“કુત કુર્વેન્નુકમ્યાયા વાક્યારથાવિવાદયો” इति કોષઃ । અથ ક્ષ્ણિ જનોતિ ક્ષેત્રાનુ-માસઃ । કુટપાક્ષલઃ કલમનિય જરઃ માધવ જનોતિ પૂર્ણેપિતા આવહારસ્ય રત્નયયોઃ સંહૃદિઃ । મધુભાવિષોજતમ્ તક્ષચર્ચ યદા-“સજસાગતી ચ યદિ મધુભાવિષો” इति ॥

૩૩ । તદ્યેતિ । અત અહીં માધવસાવજ્ઞાવા, ભગવતી પ્રાનસમ્પદા, પ્રરણ, રશ્મિકા, તામતે ભાષાગતિરસીયર્થઃ । કિતોયાદ્યર્ચનીયસ્ય મકરન્દેન કામન્દકી મદનોવાન-જ્ઞાનાના નિર્વેદનભાવ સુવનાદકાવતારોડય । તયોક્ત-“અદ્વાવજ્ઞાને ચર્ચેષ ભાવિનોડ્વરસ સુધાને । વન્તુશોભનુવોદપાતે, સોડ્વાવનાર રત્નતે ॥” ર્ચયોક્તવચર્ચ યદા-“અદ્વાને દુષિતઃ પામેસદ્વસ્ત્રાવિભાવતુઃ । યદાકોડવતરભેરોડ્વાવતાર इति ધ્રુતઃ ॥”

૩૪ । સન્નાદાવસ્યામૂલગ્નં તન્નગ્નનાદ-પશ્યામીતિ । સદ્સુહૃદ્ વિકસિતં દુઃખં જનોત્ત યત્ કનકાઝં સુવર્ચપદં તદ્વિમં તનગ્નહય તથા આમક્યા મધુનુગમીય તિર્યગપવર્તિતા

જગમ્બ વેદમ્ અઠિવેદે કવિનાવકલે ગ્રીકા દેવ, મેદેક્રુપ એઈ અનિર્વાદ્ય કારનેત્ર પ્રકોતનકનેવર માધવકે અઠિવકાનયોઈ ગ્રીકા દિટેદે કેન ?

(૭૦) અતઃએવ માધવેર એઈ અવદ્વાતે કમવતી કામન્દકીઈ આમાવેર પ્રકરિતી ।

(૭૪) માધ । (વગતઃ) કિ આચર્ય । । અપૂરાગવતઃ (આમાકે સેધિવાઈ

প্রথমোক্তঃ ।

[প্রকাশ্যে] বসন্ত ! মম হি সত্যমিতি,—

প্রসরতি পরিমাণা কাঃপ্যথং চেষ্টদাছ

স্তিরয়তি করণানাম্ গ্রাহকত্বং প্রমোহঃ ।

রণরথকষিহিঁ বিম্বদাঘর্ষমানম্,

জ্বলতি হৃদয়মন্তস্তম্বয়ত্বশ্চ ধত্তে ॥ (১৫)

এদান্ স্থিতম্ মম দমনায়ৈব বক্রীকৃতঃ হৃদয়ং বাক্যং বক্তৃ বক্তৃণী ধারয়ন্তী তা
মদনোদ্যানপ্রস্থানোদ্যতা সামন্তৌ বত। সময়পার্শ্বে, পুরতঃ, সম্মুখপদে, এদান্ পৃষ্ঠদীপ্তং, অলর-
ভ্যসদে, বহিঃ, বহিরঃপু শ্চ জি বা বিশেষনির্দেশেন পরিত সর্ষত এব বিশেষমাণা
স্বচরী বিদমাণা অথবা বিশেষমাণা একামপি বহুভা প্রতিভাসমানা দশ্যামি অবলোকয়ামি ।
• যমেব নেত্রে নয়ামি, নবংব সাম্যমাণ্যগ্রামৌতি কাথ' সত্যস্মৈব সুবদ জাতমিত্যাদয়ীমিত্যর্থঃ ।
“যৌ যেন ভাবেনাশিষ্ট শুদ্ধদর্শনরথ বা । স তদাভিতর্কস্কার। সত্যং পশ্যতি সত্যম্” ইত্যনেন
সাম্যতীমসংশয়িত্বাণ্যস্য সাধকস্য তদানীং সত্যত্বদর্শনং যুক্তমিষ । অসৌহৃদমুৎপাদনকাল-
মিমমিতি সমাসসমতাপমালঙ্কারঃ । বসন্তনিত্যক ভূতম্ ।

১৫। আশ্রয়শূন্যতামবস্থা বসন্তাঃ নির্বেদয়তি—প্রসংসীতি । পরিমার্শী পরিমণ-
মীলঃ পরিপীড়নম্বভাষ ইতি যাবত্ । কৌপি অনির্ণয়নীয়ঃ অবিশ্বাসনিমিত্ত ইত্যর্থঃ ।
অথ অনুভূতমাসং দীপ্তদাছ' অসৌহৃদম্ কামজ্বর ইতি যাবত, প্রসংসে সর্ষতী ব্যাকীতি ।
মন্তোহ, সাম্যত্যাভ্যুত্বজনিতবৈধিক করণায়া বক্রিগত্যা “কথং সাধনতমং জেতাত্যে-
ন্নিদৈবযৌ” ইত্যনং । গ্রাহকত্বং কথাদিস্বল্যবহুত্বমসি তিরয়তি—আপ্যাদয়তি । আবর্ষ-
মাণ কামাশ্রিণা কাম্যমানং “আবর্ষণ কাম্যম স্মা” ইতি উক্তম্ । মম ভূতং রণরথ
ভূতং “রণরথ ভূতং” ইতি উক্তম্ । সত্যং বিজিহ উপপদ্য বিধত দধানং সত্ অলক্ষ্যে
জ্বলতি সত্যাদমশ্রুতমিতি । সত্যত্বং নিঃসরতিসত্যসা সাম্যতীমবলম্ব্য ধনং সমাপদয়তি ।
সাম্যতীমবলম্বীয়াহতমিথৈকদ্বায় সম্ভ্রতি সমীচীনবধ' নীচৈব জনদ্বন্দ্বমলোহস্য জীবন-

অর্থ) পশ্চাৎক্ষেপে জৈব বক্রীকৃতত্বটি বিবাসিত মনোঃ প্রবর্ণনযোগ্যতয়া নেহ
নামাত্যে বায়পার্শ্বে, বক্রিগপার্শ্বে, সম্মুখে, পৃষ্ঠদেশে, অভ্যন্তরে ও বাহিরে (অথবা
অধিক আব কি বলিন) সর্বত্রই বিশেষরূপে বর্জনান দেখিতেছি ।

(৩৫) (অক্যাঃ) বসন্ত ! সত্যমিতি পরিপীড়নরতাব অনির্কটনীর কামজ্বর
আবর্ত গর্ত্তব্য ব্যাধি হইতেছে। নোহ ইচ্ছিরগণেব শ্চ শ্চ বিষয়ভগ্নমসি

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (३६)

इति वकुलवीथो नाम प्रथमोऽङ्कः । (३७)

धारयमीवाणशमूहद्वयम् । अचरेकस्य हृदयस्य ज्वलति यत्तु इत्यनेककिशोरकृत ताहोपका-
लहारः । तत्रैव यथा दर्शय—“अप्रस्तुतप्रस्तुतवीहोपकान्तु निगद्यते । अथ कामकर्मजं
साधनेनासु निगद्यते चेन्न ॥” इति । प्रसरति तिरयति ज्वरतीति वीथि पश्ये पदभ्यामिधाय
यत्तु इत्याकनेपदभ्यामिधाय भयप्रकटनात्तो वीथि इति गुह्यराश्यां “ज्वलति हृदयस्य
तन्मदलं दधानो”त्येव पाठो युक्तः । मालिनीकृतम् ।

(कश्चित् पुस्तके “आवर्त्तमान”मित्यत्र “आवर्त्तमान”मिति पाठः, तस्यात्वे च एधरच-
कामः ततः स्यात् कः, “मावो एधरच. काम” इत्युत्पत्तिर्न । तस्य विवक्षितं चोत्पत्त्यः । विवक्षितं
आवर्त्ति भाव्यत् गाव” ज्वलतीत्यर्थः कार्यः) अत्रावर्त्तित्वेन स्याधि, ज्वलतीत्यनेनोद्देशः,
तन्मदलमित्यनेनोद्देशः, दुःखहृदयशमपि शीतकामा च प्रदर्शिता ।

३६ । इति एवमभिधाय मन्वे रत्नवर्त्तिनः पुत्र्याः निष्क्रान्ताः निर्गताः रत्नभूमिरिति
शेषः । अत्रावर्त्तित्वेनोद्देशः निर्गतात् कश्च बहुवचनमिति वाच्यं, पूर्वं निष्क्रान्तानामपि सादीना-
मपि सम्बन्धस्य विवक्षिततया बहुवचनाविद्वत्वात् । वस्तुतस्तु सर्वस्यैवाद्देश्ये रत्नभूमिरभि-
नेदयत्युक्तव्योतनाय “इति निष्क्रान्ताः मन्वे” इति संज्ञकस्य कविसमयसिद्धतया नास्ति
तत्रैकत्वमित्यन्तीत्युक्तं विवक्षितवचनम् ।

३७ । इति अहपरिसमाप्तौ, वकुलवीथीनाम तत्राद्या प्रसिद्धः प्रथम आद्यः अङ्कः
परिच्छेदः समाप्त इति शेषः । द्वितीयाद्देश्ये च स्यात्वेयम् । वीथी चेथी वकुलानां वीथी
वकुलनामिवर्थः । अत्राह वकुलनामावचनेनेव प्रथमत्वं वकुलनामावचन्यादनादयादस्य वकुल-
वीथीति नाम परिक्लृप्तम् । कश्चित् पुस्तके “वकुलवीथीनाम”त्यस्य नास्ति । अत्रैवचनम्—
“प्रत्यक्षनेत्रचरितो वसुधावसुधुमन्त्र” इत्यादि “अतनिष्क्रान्तनिवृत्तिपावोऽह इति कीर्त्तित”
इत्यर्थं दर्शयवहपरिच्छेदे दृश्यम् ।

इति काव्यतर्कतोषोपनामक-श्रीकृष्णविहारि तर्कविद्यालभडाचार्यकृतायां
तत्त्वसंनिधौसमाख्यायां मालतीमाधवस्याख्यायां प्रथमाद्विवक्षितः समाप्तः ।

आख्याभिः कविः उच्यते । कानां विवादा विगद्यमान आचार्य कृतम् अतिशय उद्देश्यं
वाचनं कविना मन्त्रांग अमुक्तव कविः उच्यते ३७ उच्यते इति उच्यते ।

(३७) (एतेकथा वलिना गकल निष्क्रान्त इति) :

(३७) वकुलवीथीनामक अथवा अक मनाथ ।

द्वितीयोऽङ्कः । (१)

ततः प्रविश्यतसेव्यौ । (२)

एका : हला : सद्गीदसालापरिसरे भवलोइदादुटीया तुमं
किं मन्तपन्ती आसि ? (क)

द्वितीया । सङ्घि ! तेषां किल माह्वयिषयस्य स्य मभरन्देय
सपलोकोऽयं मभरणुज्जानवजस्तो मभमदौष सिधिटिदो (ख)

(५) अथाः सङ्गीतशास्त्रापरिसरे अथभोजितादितोया त्वं त्वं मन्त्रवन्नी धासीः ।

(ख) अति : तीन जिले माधवनिधिवयसिने मकरदेने सकल दम नदनीपालमामनी
महादयी निवेदिन ;

१। न्यायिकप्रवृत्ति नायकप्रवेशभावेन "प्रत्यक्षनिर्वाचित" इति दर्शयन्प्रत्यक्ष "नाटक-प्रकाशयोरुदा. भाष्या. प्रत्यक्षनायका" इति भरणस्यचक्षुः प्राप्तव्या अयमभाटसमिति चेन्न "गृह, पुरीक्षितोऽभायो नायको नायिकापि च। सार्वबाह इति श्रोता" वक्षते नायका दुर्गैरित्यनेन नायिकाया अपि धारिभावकनायकत्वत्वेन साक्षीप्रवेशस्यभावेन नाटकप्रकाश-समन्वयसम्भवात् ।

२। 'इदानीमहान्तरमारभमाक' अविमलरत्नचरित्रं नामाथान् आदिष्टाकान् सन्निपेक्ष
मभान् बोधयितुं प्रथमकमारभयति—तत इत्यादिना। श्रेष्ठी दासी।

(क) एकेति, तत्रोपेक्षा चेटीत्यर्थः । इतिति सख्यासम्बोधनार्थमन्यत्र । इतो इह
इत्याहम् नीच चेटीं सखीं एतेति भाष्यीत्याचरः । सखीतयाभावात् साक्ष्याभावात् साक्ष्यव्यवहारे
परितरे पर्यवसायतो चकचोकितादितोषा चकचोकितात्वरहितेत्यर्थः । तत्रवर्गी धावमाणा ।

ख । द्वितीयेति, चेटीश्वरः । जङ्गोद्यामहात्मनः परम्परसम्बन्धवशमनामार्थे बाह्यिकः ।

দ্বিতীয় অঙ্ক ।

ନାମାସିଦ୍ଧେନ ଶ୍ରାବେନ ।

(ক) এক। হ্যাঁ। সত্যশ্রীনাথ প্রায়শঃ কেবল অবলোকিতাই
স্মৃতি কি মরণ কবিতাছিলে?

(৬) বিতীর্ণ। সুখী, মাথবেষ গ্রিহ বয়স্ট গেহে মকসদ মনোনির্ভর

* "अचरदो कामद्वै" इति याज्ञिकेऽपि, तथापि भगवतो वामद्वौ किं मनयतो चाधोदि-
मनयतः करधीयः।

प्रथमा । तदो किं ? (ग)

द्विती । तदो भट्टिदारिद्र्यं दृष्टुकामाए भववदीए प्पडत्तिणि मिच्चं अवनोदटा अणुप्पेसिदा । मएच्चि ताए कधिदं, जधा सवक्किआदुदीया विविच्चे भट्टिदारिद्र्या वट्टदिच्चि (घ) ।

प्रथ । इत्था ! सवक्किआ क्खु, केसरकुसुमाईं अवचिणीमिच्चि, मअणुव्वाणादो जेव्व आगदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ? (ङ)

(ग) ततः किम् ?

(घ) ततो भर्तृदारिकां दृष्टुकामया भववत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवनीक्षिता अनुप्रेक्षिता, मयापि तस्यै कथितं, यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्णते ।

(ङ) इत्था ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमाभ्यवचिनीसीति, सदनीयानादिव जागता, तन् किं साम्प्रतं मयाता ।

मनस्यै कामस्यै निवेदितः प्रतीकारार्थं कथितः । इत्यवनीक्षितासुखात् सुतमिति शेषः ।

(ग) अन्यतयायं जेकेत्यस्य प्रयोगे द्वितीयापि शब्देन शब्देति एकैक्यपदाद्योक्तं—प्रथमेति ।

(घ) द्वितीयेति । भर्तृदारिका भालती । प्रवृत्तिर्वाचा तद्विचितं “भालतो कुत्र किद्वयो वर्णत” इत्येतत्परिज्ञानार्थमिष्यर्थः । तस्यै अवनीक्षितायै । विविक्ते विचित्रे “विविक्ते पुनर्विज्ञना” विव्यमरः ।

(ङ) केसरकुसुमानि वक्तुमनुयायि, अवचिनीमि नीटयामि, इति द्वेती, जागता अजाभिः घट्टीति शेषः । सम्पत्ता जागता ।

मन्त्रहो जगवडी कामन्त्रग्रीव निकटे निदण्णन करिहाछे (आह ! अवलोकिकांश मूढं तनिट्टेहनाम्) ।

(ग) अथवा आश्रमगण ? (जगवडी कि करिहाछेन ?)

(घ) द्विती । गट्टे उर्द्ध्वारिकार मर्ननेर निमित्तं मन्त्राङ्ग कानिबार अज्ज जगवडी अवलोकिकांशे पाठाट्टेहाछेन, आभिउ ताहाके वणिगाहि “केवल मन्त्रिकाके नईश उर्द्ध्वारिका (जागती) निर्द्धन हाने आछेन ।”

(ङ) अथ ! इत्था ! मन्त्रिकाउ वक्तुमकूल चरण करिटे वणिगा मननात्ताम हरेटे आसिगाछिन ना, उवे कि से मत्तति आसिगाछे ?

প্রয। কিংসি ? (অ)।

দ্বিতী। পছদি খিঅক্ষ কক্ষআজ্ঞম্ম মহারাথোত্তি ।
তা জাদ আমরণ' কু, খিঅক্ষম্ম' মালদীয়ে মাছবাখুরাথোত্তি
তজ্জেমি (অ)

প্রয। অবি শাম, মম্ববদী কিংপি এত মম্ববদীত্পণ' টং-
ইঅদি (ট)

(অ) কিমিতি ।

(অ) "মম্ববতি নিজস্ব কক্ষআজ্ঞম্ম মহারাথ" ইতি । তস্মাতামরণং যন্তু হৃদয়
মল্ল' মালতীয়া মাছবানুরাগ ইতি তজ্জেমি ।

(ট) অপি নাম মদবতী কিসম্পব্য মগবতীত্ব' দর্শয়িষ্যতি ।

সবিশেষদর্শনে মদনীয়াসি বিশেষতঃ পরম্পরমায়াত্কারিৎ, অম্মা অমিনিয়ে' সাধবে অনুরাগ
অতিমুনি আধিক্য' অত্বচেনিতি যাবন্তু, স্মিথ্যতি প্রাপ্নোতি ।

অ। কিমিতি বিজ্ঞত ইতি শ্রেয়ঃ ।

অ। মম্ববতীয়াদি । মহারাথ ইদমমম্মায়েন মহারাথী বিজ্ঞাপিত ইত্যর্থঃ । তন্ম তস্মাত
মন্দনাথ মালতীদানস্বাভৌকত্বেন তদবস্থাম্বাৎ মালতী সাধবানুরাগঃ আমরণ' মরণ-
পথে' হৃদয়মল্ল' হৃদয়বিহারকনারাচনুণ্য জ্ঞানমিবম্বয় । (বিধিমাধ্যমবিদ্যয়া
অন্তবিধিপ্রবর্তনে জ্ঞানমিতি লৌপবিদ্বজঃ ।

ট। অপি নানিতি স্বাক্ষরমায়া । অম্ববতী কামন্দকী, অথ মালতীয়াসিবিহার-
বিশয়ে, কিমপি অমিন্য' মগবতীত্ব' মাছবান' (মগবতীত্বস্ব স্বজ্ঞালবিস্বচাপা "অত-
লৌপ' অম্ববতীত্ব' "মি ন পু' বদমাঃ) । মালতীয়াসিবিহারমায়াঃ কামন্দক্যা মাছবান' নৈবানাত্মস্ব
রাজমন্দগদীত্ব' মতিঃ পরিবর্তেত ইত্যাদেয়ঃ ।

(একিৎ) অত্কাৎ এই মনোজ্ঞানেব বিশেষ সাক্ষাৎকাবে (তর্জুণাবিকাৰ)
মাছবানুবাগ অতিশয় বুদ্ধি পাবেবে । অন্য দিকে মহাবান মননেব অল্প তর্জুণাবি-
কাৎ আধান করিবেন, অম্বাঃ মহাবানুৎ জ্ঞানাইছাছন ?

(ক) প্রথ। কি জানাইছাছন ?

(অ. দ্বিতী) "মহাবানুই নিজ-কত্কাজ্ঞানেব অল্প" ইহা (জ্ঞানাইছাছন)
অতবাং জানতীবে এই মাছবানুবাগ অধকানপর্দা অম্ববতীত্ব ইহেন বলিয়া
বনে হয় ।

(ট) প্রথ। মহাব কবি, জানতীবে এই অশান্তিনিবাবব বিশেষ তর্জুণী
কামন্দকী কোন অনির্লজ্জী মহাবানু সেবায়েন ।

द्वितीयोऽङ्गः ।

द्विती । अह असम्बद्धमणोरहै ! एहि, गच्छ । (ठ)

(इति परिच्छेदस्य निष्क्रान्ते) (३)

प्रविशन्तः । (४)

[ततः प्रविशत्युपविष्टा मोक्षगता मालती लवङ्गिका च] (५)

(३) यदि चक्षुःश्रुतमधीयते । तर्हि गच्छति ।

४। अक्षयवृद्धमनोरथैः । अपुत्राभिरार्थैः । सप्राप्तिसिन्धो कामद्वन्द्वः । शान्तप्रशान्ति
सिन्धोऽस्त्यदिषष्टौ लघोभिर्निबन्धेस्तेषामनुशादित्यामेव । एहि यच्छात्र इति प्रकृतशार्माचार्यवरचरितेति
विष्णुः ।

२। निम्नलिखित प्रति संज्ञावित्ति शेष, १

४ । इतिहासोऽपि त्रयैकः सन्नामकः पर्यवेष्टव्यविधेः । तत्रच यथा दपेक्षे—

^{११}अविष्कृतोऽप्यहोमया नीचरात्रयवोऽनितः ।

अष्टदशमनिमित्तं च. तेषां विषयत्वे यथा ॥

[illegible]

५. तत्र इति । यत्र लोकास्तेति साकंसा एव विनिश्चयम्, महाविद्यायाः सम्प्रदाया-
चारपरिग्रहम् । कदाचित्ति च एवमेव विनिश्चयम् । सप्तविंशत्या अत्र धर्मसामान्यता-
श्रुतपरिग्रहसम्प्रदाययोः दृष्टकर्मसंविधानसम्प्रदाय विद्यमानास्ते, तत्र प्रविर्तितं दृष्टकर्म-
विधिरित्येत्यर्थः । यथाप्राप्तयेति शिवः ।

(୧) ବିନୋ । ଶବି । ତୋହାର ଏହି ଆଶିଷାସ ଅଧିକ । ଏମ ଆଦର୍ଶ
 ଲକ୍ଷ୍ୟାଧିକାରୀ ବାଣି ।

(୩) (ସ୍ଵାମୀଦେବ ମହାବିଜୟ ଉପାସନା ନିହାଙ୍ଗ ହିସାବ) ।

(৫) (উপবিষ্ট ও সোফেয়া মাগটী এবং লবঙ্গিকাৰ গ্ৰন্থ)

মালতী। হুঁ সহি! তদৌ, তদৌ (উ)

লবঙ্গিকা। তদৌ তেন মহারুমাংগ সৰণীদেব মে ইয়' উলমালা (ট)। [ইতি মালামৰ্পয়তি]।

মাল। [গৃহীত্বা, সৰ্ব্বং নিবৰ্ণ্য!] সহি! এক-পাস-
সম-পড়িবড়া কু, ইয়' বিরশনা (ণ)

(উ) হুঁ সহি। ততনত।

(ট) ততনেন মহারুমাংগৌপনীয়া মে ইয়। বকুনমালা।

(ণ) সহি। একপাসবিরশনবহিহা সন্নিয় বিরশনা।

উ। মালতীতি। হুঁ প্রহি। লবঙ্গিকায়া কথিতং বকুনমালাপার্পণান্নাং ইত্যালমাকর্ষণং
দনবালাংগবদ্যোগকথিতা বিলম্বমসহমানা বৃক্ষতি—“তবদাত ইতি”। বীক্ষা কাছায়াং।
। যদুর্নং তন সলরং কথয়েদ্যং। নীহাদিতমাবোয়ং যদা—“যুবা কথ্যে দিয়জনস
তীতুয়ে”। কথ্যেইরশিতকলনগুতচ্ছন্দীকম্। মনসাভ্রমহমিহ জুখিতমহন্যবা নীহাদিত
দিতং কথিমি: পুরাথে: ৯”

ট। লবঙ্গিকতি। তেন মাধবৈন, মে মম হলে ইতি য়িৎ। উপনীতা বৃক্ষপুত্রনৈদ্যং।

ণ। লম্বতি। (নিবৰ্ণ্য সাহাং কিল্লীল) একপাশে একজিহ্বা মে বিবন বিবরীত'
। সালমা প্রতিবহা: সটিতা, বিবরীতমুখী: কুমুদীক্সা একাশী বিরচিত ইত্যর্থ:।

(উ) মালতী। সহি! তাবপব তাবপব?

(ট) লবঙ্গিকা। তংপবে সেই মহাহুচব আমাব হণ্ডে এই বকুনমালা
পহার নিয়াছেন। (মালা অৰ্পণ)

(ণ) মাল। (গ্রহণানন্তর চর্চবেব সহিত মেখিত) সহি! এই মালাব
বিবদনা একাংশে বিপবীত ভাবে সংবটিত হইয়াছে।

କ୍ଷବ । ଯଥା ଟାଞ୍ଚ ଥରମଣିଓଞ୍ଚଳେ ତୁମଂ ଜ୍ଞେବ ଅବରକ୍ଷସି (ତ)
ମାଳ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ? (ଯ)

କ୍ଷବ । ଜେନ ଶୋ ମୁଞ୍ଚୋ ଦୁଞ୍ବା-ସାମଲହୋ ତଥା ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ । (ଦ)
ମାଳ । ପିତୃମତି ଲବହ୍ନିଃ । ଯଜ୍ଞସ୍ତା ଆତ୍ମାସତ୍ୟଶୀଳାସି । (ସ)

(ଚ) କର୍ତ୍ତବ୍ୟମଣିଓଞ୍ଚଳେ ତୁମଂ ଜ୍ଞେବ ଅବରକ୍ଷସି ।

(ଘ) କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ?

(ଙ) ଜେନ ମ ମୁଞ୍ଚଦୃଷ୍ୟାମାଳାହୋ ତଥା ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ ।

(ଟ) ପିତୃମତି ଲବହ୍ନିଃ , ଯଜ୍ଞସ୍ତା ଆତ୍ମାସତ୍ୟଶୀଳାସି ।

କ । ଲବେତି । ତସ୍ମିନ୍ନିଚ୍ଚେଦ୍ୟ ବିଷୟବଦ୍ଧେତ୍ୟ ।

ଘ । ଅଭିମାତ୍ୟପରିଚ୍ଛାନୋତ୍କଞ୍ଚିତା ସୁଧୃତି—କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତି । କେନ ପ୍ରକାରିତ୍ୟାଦ୍ୟଦୌଷମାଳାରବ୍ୟମା-
ବେଶ୍ୟେ ସମାପଦାରାଧଃ କୁଳମଣିଓଞ୍ଚଳେ ପ୍ରଦାତ୍ତେ ।

ଙ । ଲବେତି । ଶେଷ ଦ୍ଵିତୀୟା ମୁଖ୍ୟଃ ଲବ୍ଧ୍ୟର୍ଥେବାଧୀତଃ, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟମାଳାଃ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟମାଳାଃ ଶାମଳ-
କାଶିବଃ, ତଥା ପରଃ ବିଶିଷ୍ଟବିଶୟତା କର୍ତ୍ତବ୍ୟାବଶ୍ୟକମାଳା । କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ତଥା ଟାଞ୍ଚଞ୍ଚ ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ
କଟାକ୍ଷମିଶ୍ଵେବାହିନା ଆତ୍ମନୌକିଦୋ, ଅପ୍ୟବା ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ ଅପ୍ୟବକ୍ଷିୟାତ୍ ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ କ୍ରମେ ଦର୍ଶୟତ୍ ।
ତଦୌପାକାଳାନ୍ତରଦୟାସତ୍ୟମନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟମେନ ବିହତ୍ୟୌକିଦୋତ୍ତରଃ ଶେଷ ଆତ୍ମାସତ୍ୟଶୀଳାସି ବିଷୟଂ ଜାତମିତି
ଲବେତ୍ ତଥା ମିଳିତମିତି ଶାବ ।

ସ । ଲବେତି । ‘ଆତ୍ମାସତ୍ୟ’ ଶୀଳ ଲବ୍ୟାସୀ ଯଥା ଶା । ଶାମାତ୍ମାସତ୍ୟଶୀଳାସି ଲବ୍ୟାସି
କର୍ତ୍ତବ୍ୟସି, ଶା ନୁ ବଦନ୍ତବ୍ୟା ଶାବ୍ୟାସୀ ଯଥାସତ୍ୟ ଶାମାସତ୍ୟ ।

(ଚ) କ୍ଷବ । ଏହି ଅବସରବିଷୟ ଡୁମ୍ବିହି ଅପବାସିନୀ ।

(ଘ) ମାଳ । କିମ୍ବଦନ୍ତ ?

(ଙ) କ୍ଷବ । ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଡୁମ୍ବିହିବ୍ରତୀମ କାଳେବଦକେ (ଅସାମାନ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ
ରୂପାବଳୀ ସେବାଦିନୀ) ବାକ୍ସୁଲିତ କବିତାହ ।

(ଟ) ମାଳ । ପିତୃମତି ଲବହ୍ନିଃ ! ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକେ ଆତ୍ମାସତ୍ୟ ଶାମାସତ୍ୟ
ତୋମାସ ବଦାସ ।

लव । सहि ! का एत्थ आसामणसीलदा ? गुं भणामि,
सोवि पिथसहीए मन्द-मारुदउब्जे जलत्थफुल्ल पुण्डरीशविज्जमसिंहिं
पटमावद--वडलावली-विरचणावदेस-संजमिद-बलामोडि-वित्थ-
रस्तेहिं लोचणेहिं, विजिअमाण-विज्जअ-त्थिमिद-टोह-पेरन्त-परि-
अत्तणा-विलास-तण्डुविद-अ-लदा--विडम्बिदाणङ्ग-सारङ्ग-विज्जम-
विअट्ठं अल्लोअअन्तो पञ्चउोकि-टोळ्ळेअ (न)

(न) सहि ! काव आसामणसीलता ? अनु भणामि, सीऽपि विप्रसृष्टा मन्दमाहती-
इत्थमपुत्रपुत्रारोकिविधमाया प्रयमावद्वक्तुनालीविरचनापदैवसंयमितवलावकारिणि तायां
लोचनायां विज्जममाधविज्जममितिदीर्घपद्येनपरिवर्तनाविज्ञासताअरितथू लताविडम्बितानङ्ग-
मारङ्गविज्जमविदाभम् अवलोकयन् प्रयचोत्तव एव ।

न । लवेति । अथ तदनुरागविषयं, का आसामणसीलता आसामणस्यमात्रः ? ममेति
शेषः । मद्रुक्तं स्रजंवा सप्रमेव, न कैश्च' लक्ष्मणासनपरमिति भावः । एतदेव समर्पयति--
मन्विद्यादिना । नविद्यावधारणे । मन्दमाहतेन शीरसधारपद्मेन अहंलम् ईषत्कल्पना
प्रकुञ्जं विरचितं यत् पुष्परीकं यत् तस्य विधम, सीऽपमिधाकारविमिता मालिनीयां, अथवा
तस्य विधमः सादृश्यं यद्योमायां माधवस्य पुष्परीकमोवनलादिभ्यः । तथा प्रयमावदा
प्रयमरविज्जमाराया या वक्तुनाली वक्तुमाना तस्या विरचनापदैवेन पुनर्निर्मायमानेन
स वमिनायां स्रममः अवाद्यमं' स' प्रापिताया तथापि वलावकारेण लक्ष्मणस्यधारणेन
विस्तृतायां विस्तृतिं मच्छङ्गां लोचनायां विज्जममाधेन वर्जमानेन विज्जमेन लक्ष्मणमजिताद्यर्थे
मितिती निवृत्ती दीर्घा आश्री यी अर्थेनी अवाहदेही तयीः परिवर्तनासमाजीक-
नधारमेन पुनः सञ्चालना, शेष विलासः विधमः तेन ताण्डवित्थां वर्जिताया धूलताया,
विमिरन्म अनुव्रतस्य अन्तर्यामिनस्य अन्तर्यामिनस्य "मारङ्गं अनुवि कुन्"मिति भावतः । विधम
॥ विधमो विधासने न विद्वन् विप्रुषं अथा माधया अवलोकयन् लीनेव पश्यन् स माधवः

(न) लव । ताहाव अशुभागविदरे आदि वे केवन आशम निट्टहि, ईहा
किंअपे त्रिद कहिले ? आदि निट्टव वणिट्टहि, श्रितमरी३ ॥ वेदिहाह वे,
नलवाहुकानरककल अरुत्त पूठवोरुमट्टन अथमावद वक्तुमानाव पुनः निर्मा-

লব । (বিহস্য সাস্থ্যমিষ) । তুমন্নি সহাবেণ ক্লেব্ব তন্নি
অবসরে অসঙ্কোদয়ং যচ্চিদাসি (ফ)

মাল । [সলজ্জং] । হুং, তদো, তদো (ব)

লব । তদো পড়িণিঅত্তমাণ-জত্তাজণ-সঙ্কুলেণ অন্তরিদে
তন্নি জণে, মন্দারিকায়া ধরং উপগচ্ছা, তাং কথু চিত্তফলয়ং
পমাদে হত্যোক্তিদং আসি (ম)

(ফ) তমপি সন্মানেইব তচ্ছিত্তবসরেঃসঙ্কীর্ণতঃ সন্তিতাঃ ।

(ব) হুং ততশ্চতঃ ।

(ম) ততঃ প্রতিবর্তমানশাস্ত্রাজ্ঞসঙ্কুলেণ অন্তরিতে তচ্ছিত্ত জণে, মন্দারিকায়া মৃদুসুপ-
গতাশ্চি, তস্যাঃ সঙ্কুলে চিত্তফলকং প্রমাণে স্বকীর্ণতমাশীত ।

ফ । বিহস্য সাস্থ্যমিষেতি ।—অন্য মিথিতাপি ভাববৃত্তয়ে সন্নিবৃত্ততাব্যয়ত ইতি দ্ব্যস্তক্কেতুঃ,
সদাপি সকায়ে ? প্রকাশ্যে প্রযায় ইতি বীৰ্য্বেতুত্বস্বার্থঃ য । স্বীকৃত্যপ্ঠনীয়া মাধবস্ত্যাপ্ত-
ব্যং সমর্থয়তি—তমপীতি । তচ্ছিত্তবসরে অসঙ্কোদায়ে মাধবাবলোকনসময়ে অসঙ্কীর্ণতং
সঙ্কীর্ণতাব্যয়তং যথা স্যাস্থ্যমিষ ইত্যং স্মারিকায়া, ইত্যকালং 'ইব' বাচ্যত্বপুঙ্খান্বিত্যর্থঃ ।
যথা তব বাচ্যত্বং ন স্মারিকং তথা মাধবস্ত্যাপি বাচ্যত্বং ন স্মারিকং পরন্ত্ব্যন্যানুরাম-
ব্যাদীবাণ্যন্যবাচ্যত্বং জাতমিতি ভাবঃ । অন্য পরিভাবনা নান সুদূরত্বং রহং "জ্ঞানুভবীশ্বরা
বাচ্যঃ প্রীতাঃ স্তু পরিভাবনে"তি স্বর্ঘ্যবলম্বনাত্ ।

ব । সলজ্জমিতি আচ্ছাদিত্যে প্রিয়ং, অনুরা লবঙ্গিকাঃ সর্ষপেব বিলম্বতমবগতেতি বিদ্বান্
সলজ্জক্কেতুঃ । ভুমিতি প্রপ্রে । ততশ্চতঃ ইতি বক্তব্যশব্দং কথয়েতি প্রিয়ঃ ।

ম । লবীতি । অন্তরিতে আচ্ছাদিতে, তচ্ছিত্ত মাধবে । তস্যা মন্দারিকায়া, স্বকীর্ণতং
অন্যকীর্ণতং মথিতি প্রিয়ঃ ।

(ফ) লব । (হাতকবতঃ প্রণয়কুণ্ঠিতাব জ্ঞান) ভূমিও ত মাধবাবলোকন-
সময়ে স্বভাবতঃই মণ্ডীতবিশীন নৃত্য কবিরাছিলে । (অর্থাৎ ভূমিও যেমন
স্বভাবতঃ চাকলা প্রদর্শন কবে নাহি, সেও যেমন স্বভাবতঃ চাকলা প্রদর্শন কবে
নাহি, পবন পবনাব অশ্রুবর্গ বনতঃই উভয়েই চাকলা কবিরাছিল) ।

(ব) মাল । (লজ্জিতভাবে) তাবপব ? তাবপব ?

(ভ) লব । তাবপব বননমহোঃসবধান ইহেত নিবর্তনান অনসমুদ্রাবা

মাত। কি নিমিত্ত ? (ম)

সপ। তং স্তু মাছধাশুচরো কলহংসখো খাম কাসেদি, সা
তয়া দংগদ্যদিচ্চি তদো পিথনিবেদিয়া মে মন্দারিখা সম্মুখা(য়)

মাত। [স্বগতম্]। ণুণং তেখাবি কলহংসখ্য তং পঙ্কিহৃন্দম'
পলখী খাছস্য হংসিহং ছুবিখদি [প্রকাশং]। সখি! কিংদাখি
দে পিথ' (র)

(ম) কি নিমিত্ত ?

(য) মা! অলু অথবাশুচরঃ কলহংসখী নাম আসপতে, সা তয়া দংগদ্যদিচ্চি তদো মে
পিথনিবেদিয়া মন্দারিখা সম্মুখা।

(র) মূৰ্ণং তেখাবি কলহংসখ্যে সন্তুপিতচ্ছন্দঃসামগ্ৰী খাচয়্য ধর্মিতং কথিখতি। সখি
কিনিদালী মে সিতম্।

ম। কি নিমিত্তনির্মি। মন্দারিখায়া হুলে সখিহংসখ্যং তয়া হুণীকতমিত্তি সখমঃ।

ম। সখিতি। সঃ কন্দাখিখা, আসপতে হুচ্চি, খা মন্দারিখা, তয়া কলহংসখ
খলীয়ে হুচ্চি, দংগদ্যখি হুচ্চি। সখি হুণীঃ মন্দারিখায়া হুলে সখিহংসখ্যং তয়া
খলীয়ে মিত্তি সখ্যপুচ্ছসখ্যলংগমেবম্। মন্তনমিত্তিখানুসূপকমতি—এত্ব ইতি। সখা মন্দারিখা
হুচ্চিহংসখাখম্।

র। সখিতি। সন্তুপিতচ্ছন্দঃসামগ্ৰীখিখমে। খাচয়্য খানিখী খাচখম্। ধর্মিতং সখি-
খতি হুচ্চিখলীখল ইত্যর্থঃ। সখমখয়া মন্দারিখা মিত্তিখিখিখা সাখিখাময়ঃ। সখিখিখিখা

সেই মাথব আদুনা চুটেল আমি মন্দাবিকার গুহে থেলান। ঐচ্ছকতই আমি
মন্দাবিকার হতে চিত্তবলক বিরাছিলান।

(ম) মাত। কি নিমিত্ত (বিরাছিলে ?)

(য) মত। চাহাকে (মন্দাবিকারকে) অলঙ্কারবাক্য বাহুবধ আছন
কিছলান কবিচত্রে, হুচ্চিখাঃ সে অন্যাহে ত্যাহকে (কলহংসকে) দেখাইবে,
এই অতিপ্রায়েই আমি বিরাছিলান।)। প্রথ মন্দাবিকার খামাকে প্রথ কথা
নাইবে।

(র) মাত। (বসন্ত) নিচ্চ সেই কলহংসক নিষেধ ঐচ্ছকে অতিমুর্তি
খাইয়াছে। (অকালো) নবি। ত্যাহাকে কি চিত্তবলক অন্যাইয়াছে ?

सत्र । एदं, कतु, सन्दाविदस्य सन्दावधारिणो दुसस-मणो-
रहावेस-दूधहायास-दन्नात-विजस्य खणमेस-पिन्वावधं तुह
पडिह्दम् (ल) । [इति चित्रं दर्शयति] ।

माल । [सङ्घर्षं सोच्छासं चित्रं निर्वर्ण्य] । चट्टी ! दाधिं
वि मे हिषधस्य अपासङ्गो, जेव एदं वि आस्सासणं विमलस्योप्ति
संभावेमि । कधं चक्खराइमि ? ["जमति जयिमस्सो वे भावा
नवेन्दुकासादयः" इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा सङ्गमर्द] । महामाभ ।
सरिसी कतु, दे पिन्वावध विरचणामधुरदा, दंसणं उण तल्लस-
मणोहरं परिणामदीहसन्दावदारुणम् । वण्णाभो कतु, ताभो

(ल) एतत् खलु सनापितस्य सनापधारिणो दुर्लभमनोरथावेसदुःसहावासदन्नात-
वितस्य अपमाननिर्वापकं तत्र प्रतिच्छन्दकम् ।

(व) चट्टी ! इदानीमपि मे इदमत्र अपासङ्गो, धीमेदमपि आपासने विप्रकम् इति
सम्भावयामि । कथमचराधि अपि ? महामाभ । सङ्घर्षो खलु वे निर्माचस्य विरचणामधुरता,

सन्दाविका संज्ञेति वाक्यवृत्तितम् विषं सङ्घर्षः इच्छति—जिमिदानीं ते विधमिति । सन्दा-
विकाया निवेदनमिति शेषः ।

(ल) कवेति । सनापितस्य तदुत्तराग्रजन्मना कामानसीनोपापितस्य, सनापधारिणः
आमानुरागजन्मना कामानसीन तत्र सनापधारिणः, माधवस्येव्यः, दुर्लभे स्यि यो मनोरथावेसः
मम एव रदस्य अपावेसः प्रवेशः, अपवा दुर्लभो यो मनोरथः, तत्प्राप्तमित्याहः तस्य अपावेस
अपस्थितिः तेन यो दुःसहायासः असङ्गनीयः ज्ञेयः तेन दन्नामानस्य वितस्य अपमानं क तु
ननु कान्ते यदा आपवा निर्वापकं योत्तपतासम्पादकं, प्रतिच्छन्दकं प्रतिज्ञतिः । यदा खीदोत्-
च्छादिकोदभार्थं तदा माधवस्य भूर्तिरिच्छिता, तदा माधवेनापि तत्र भूर्तिरालिखितेति तदु-
त्तराग्रजप्रतिच्छन्दकार्यकथं विषं सन्दाविका निवेदितमिति तात्पर्यार्थः ।

(व) भावेति । सङ्घर्षोच्छासमिति खलु आपानुरागापादनहेतुमूलतद्विज्ञिताप्रतिज्ञति-

(न) नव । कामानलवावा सखस्य, सखापकावो एवम् इति सन्नाग्रध
वपठः दृश्यमानं चित्रं माधवस्य रूपमात्रं सनापधारिणि दृष्टोमात्र एवै प्रतिज्ञति ।
(चित्र-अपर्णम्)

द्वितीयोऽङ्कः ।

कक्षयाधोऽन्तर्धो तुमं य पेक्षन्ति, पेक्षन्ति वा अक्षयो विषयस्य
पञ्चमि । (घ)

इति प्रवक्तव्यमस्मिन् इति श्रुत्वा तदा तदा । केचनः खलु नः शब्दः । इति न
वेचने, वेच्यते वा याचते इति शब्दः ।

[illegible]

(২) দাশ। (দেবীজ্ঞানের দক্ষিণ বহুদশ নিরূপণ করিয়া) অর্থাৎ এখনও আশার দৃষ্টে বিশ্বাস হইতেছে না, যেহেতু এই (বৃথক কর্তৃক আদার প্রতিষ্ঠিত অন্তঃস্রব) আত্মসংকট প্রত্যক্ষণ বলিয়া ভর্তি করিতেছি। একি অসদ্ব্যবস্থা বাইতেছে “কলতি লসিন” ইত্যাদি পুরোক্ত শ্লোক পাঠ করিয়া) বহুভাষ্য। তোমার বিরচনার্যুধ্যাত আকর্ষণিত অ্যন্যের অস্বকণ। কিন্তু তোমার দর্শন কলোমসনোহর (হইলেও) অদর্শনকালে ভীষণ দূষণোদয়ক। সেই সকল কস্তারাই বজা, বাহ্যিক তোমাকে বেধে নাই, অথবা কেবলিও দূষণকে স্বপ্নে রাখিতে পারিরাহে।

* “अथवाचो” इति अत्रिपुत्रं पठन्, तस्य अथवाचमन्, भित्तिं त्रयाणां वा द्वयोः ।

[इति रोदिति ।] (ग)

सव । सखि ! किं एवंपि दे शयि आश्रासो ? (घ)

माल । सखि ! कथं ? (ङ)

सव । जस्य कारणादो, उक्तस्त्रिष्वन्वयं कङ्क्रेक्षिपन्नवं यिन
द्विषयं धारन्दी, किलमन्त-योमालिचा-कुसुम-पिण्डा परिच्छि
ज्जसि, सोवि जाणाविदो भयवदा मय्यहेण सन्दावसा, दूराद्वर्यं
ति (ङ) ।

(घ) सखि ! किमस्मपि ते नास्ति आश्रासः ?

(ङ) सखि ! कथम् ?

(ङ) यस्य कारणादुक्तस्त्रिष्वन्वयं कङ्क्रेक्षिपन्नवमिष इदं धारयन्ती ज्ञान्यद्वयमात्रिका-
कुसुमनिःसृजा परिच्छिद्यसे, सोऽपि ज्ञापितो भयवता मय्यहेण सन्दापक दुःसहत्वमिति ।

(ग) कश्चित् पुस्तके आश्रायं पाठः ।

(घ) लवेति । एवमपि—चतुरासकमादात्मन्निर्पात्रं अन्तर्गते लिखितायामपि आश्रासः
मय्यतुरजः स इति विश्वासः नास्ति न भवति किं किमर्थम् ।

(ङ) नाथेति । श्रीकपाटेन स्वतन्त्रगतमप्यावासकारणान्नरं निःसन्देहार्थं, तथा
वाचयितुं पृच्छति—सखि कथमिति । विश्वासः स्वादिति शेषः ।

(ङ) लवेति । उक्तस्त्रिष्वन्वयं इत्यस्यास्त्रासंधोयी यस्यास्तादृशं कङ्क्रेक्षिपन्नवं यमोक्त-
द्विषयम् । ज्ञान्यत् स्वनिर्मापयमानं यत् नयमालिकाकुसुमं नयमलिचापुषं तद्वत् निःसृजा
शून्यता इति शेषः । भयवता मय्यहेण सोऽपि नाथसोऽपि सन्दापक दुःसहत्वं ज्ञापिता
वधव्याः, तद्विच्छिन्नश्रीकपाटेनैतदवार्थं बोध्यत इति एतदेव निःसन्दिग्धवाचासकारण-
मित्यवश्यं तथा विश्वासः करकोट इति भावः ।

(घ) सव । अवि ! ए अयश्चरित्रं येन सोमार्थ विभागं करेच्छेत् ना ?

(ग) माल । अवि ! केन हरेत् ?

(ङ) सव । ज्ञानियुक्तं नयमलिका-द्वयवत्कुमारं भूमि वाहारं यत् हिंस्रत

હય । एवं क्लेश, पञ्चकुसोक्तदाहयो परीक्ष-दूक्ष-दूक्षहाशस-
कारियो सज्जयसमागमा होन्ति । अवि भ, जस्य वादाभयन्तर-

(ક) એમને પ્રત્યક્ષસીધાદાહિન: પરોષદુ:સ્વદુ:સ્વવાચકારિય: સજ્જનસમાગમા મરવતિ ।
અવિષ યસ્ય વાતાપનાસરમુદ્ગર્જનાદયંચેન સ્વિશેષસમિદ્ધુતવદાવમીનપૂર્વિંમાષન્દોદયા

નિર્મૂલ: હ્રમરક્તિ: (અત્રેન વિશેષયેન પ્રત્યક્ષનાતિશય: સૂચિત: , પ્રત્યક્ષનાતિશય એ વુમાનાવ-
જામાવ્યાત્ । “નિર્મૂલ”મિતિ વાટે તુ ક્રિયાવિશેષવત્, વાવતી યદ્વિતિ વ્યવતિ વ્યાજામાજા-
શાલી મરવતિ । एवं मरीयान् वेनातिशयो सास्त्रिपातिष इत्यर्थः, ज्वर इव इतः इतः चमर्द्धिष
प्रयङ्गं चङ्गं चङ्गं प्रति सवांयववाच्चेहेनेत्यर्थः, दिनसि पीडयति । अत एव तातः पिता
मां मातुं चलाद्यङ्गनाम् रचितुं न प्रमरति न यत्नोति, समानखे इववत्तत् इपि मरपति-
मनोरञ्जनापुरोहेन नन्दनमपाल माववाय मदमर्पवादिवायव: । एवं चला मातुं च न मातुं
प्रमरतीत्यनेनाशय: । तथा अपि मातमनिरप्येवम किंचित् करवाद्याममार्गत् । मरती त्वत्
न मातुं प्रमरतीत्यर्थ: । मद्रिषये सन्ध्या तवासातव्यादित्यभिवाद्य: । तवासातवमिषेदानीं
मम मरचमिति भाव: । अतः सवटिकाया अपि मातापितो: समकक्षया ममनं सव पातु-
ञ्जीवनादिभि: क्षमनोनिर्मिषेवतवा मातापितृतोऽपि दु:खसाधित्वेन एवम्यां तत्पक्षवाताजित्-
प्रतिस्पर्धनाद्विविदहम् ।

અત્ર વિવનિવેદ્યાપુપના, વિષર્પેતિ વ્યવતિ હિનસીત્યવેકવિવાતુ મનોરોઃ કલ્પેર્થ
અનુકારવતિતિ દીપકં, તતોઽપ્યા નવતીનો પ્રમરતીત્યેકક્રિયાનિસમનાતુઅયોગિતા,
પુત્રવંપાદવાજ્ઞાથં પ્રતિ પુર્વપાદમમવાજ્ઞાથાના જેતુભાતુ કામ્યલિહવાજ્ઞાતારા, તિવાજ્ઞાજ્ઞાદિ-
ભાવેન સહર: । હર્પંચીતુત્તયોગિતાલક્ષણં યદા—“વદાર્થાનાં પ્રવૃત્તાનામન્યેષા વા વદા
મરીત્ । એકવર્માંનિસમન્ય: કાતદા દુઝગીવિતા” અન્યેષા સવવાતુજ્ઞાનિ । ચિત્તરિષોઽર્થ,
તજ્જવમપ્પુત્રમ્ ।

(ક) સરવિ: । એમને તથા તદુત્તં તત્ સમયે: । પ્રત્યે દયંચાષી સીધાદાહિન:
વાનન્દસમ્પાદનસીલા:, પરોષે અદર્શનકાષી દુ:ખેન ચો દુ:સ્વદાવાય: તત્કારિય: તત્કરવ-

અતિ વેગનાની અત્યંત ઝડપ યસીએ પોઝા અદાહેડાઈ । અતઃપર એકે દિનર રહેત
નિઠા, માઠા વા ઝુલિઠ આવાજે રક્ષા અદિતે પારિત્યન ના ।

(ક) મદ: । પૂનિ રાહ વનિલે તાહા ઠિલ । ‘વર્નનકાલે અથ ઇ વિરદકાલે

সুদৃশ সেন-দংসয়েন, সবিসেস-সমিহ-বৃহ-বহাশন-পুষ্টিমা-বশ্যো-
দশা, দিব্য-কাস-স্বাধার-সংসদ-জীবিতা, দে-সরোবত্যা, তস-
জ্যে-সংপত্বেসবিসেসদংসয়া-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহমন্ত্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপি-বৃহ-মখোর-ফল-
জীপলোপক্ষ, গৃহ-পাণ্ডা-পচরিসী-মহাপ্রভা-বহ-সমাগমোতি,
এতি-ক-জাখীমো-ক) ।

নিষদ-কাম-স্বাধার-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্বেসবিসেসদংসয়া-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপি-বৃহ-মখোর-ফল-জীপলোপক্ষ, গৃহ-পাণ্ডা-পচরিসী-মহাপ্রভা-বহ-সমাগমোতি,
এতি-ক-জাখীমো-ক) ।

কাম-স্বাধার-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্বেসবিসেসদংসয়া-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপি-বৃহ-মখোর-ফল-জীপলোপক্ষ, গৃহ-পাণ্ডা-পচরিসী-মহাপ্রভা-বহ-সমাগমোতি,
এতি-ক-জাখীমো-ক) ।

কাম-স্বাধার-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্বেসবিসেসদংসয়া-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপি-বৃহ-মখোর-ফল-জীপলোপক্ষ, গৃহ-পাণ্ডা-পচরিসী-মহাপ্রভা-বহ-সমাগমোতি,
এতি-ক-জাখীমো-ক) ।

ମାଳ । ସଞ୍ଜି ! ଦୃଢ଼-ମାଳତୀ-ଜୀବିତ୍ । ଶାଞ୍ଜସୋପନ୍ଦାସିନି !
 ଅପେହି । [ଶାଞ୍ଜି] । ‘ଅପେହି’, ‘ଅପେହି’ ବାରବାର’ ବିଲୋଧସନ୍ତି
 ଦୁଃଖାବସ୍ଥାସିଦ୍ଧି-ଧୀରତ୍ତ୍ୱ-ସଂଶ୍ଳେଷ-ସମ୍ପନ୍ନୋ ହିସ୍ୟେଣ ଦୂର-ବିଜିଗ୍ଧମାୟ
 ଦୁଃସ୍ୱିକ୍ଷଣ-ସ୍ତବ୍ଧୁର୍, ଏତ୍ତେ ଅବରଜ୍ଜାହି, ତଥାପି ସିଦ୍ଧସଞ୍ଜି ! (୪)

(୪) ସଞ୍ଜି ! ଦୟିତମାଳତୀଜୀବିତ୍ । ଶାଞ୍ଜସୋପନ୍ଦାସିନି ! ଅପେହି । ଅପେହି, ଅପେହି
 ବାରବାର’ ଶୋଭୟନ୍ତୀ, ଦୁଃଖାବସ୍ଥାସିଦ୍ଧି-ଧୀରତ୍ତ୍ୱ-ସଂଶ୍ଳେଷ-ସମ୍ପନ୍ନୋ ଉଦୟେନ ଦୂରବିଜିଗ୍ଧମାୟଦୁର୍ବିସ୍ମୟତ୍ରୀ
 ଅବ ଅପରାଧ୍ୟାସି, ତଥାପି ସିଦ୍ଧସଞ୍ଜି ! ୩

ସମାମନ: ନତ୍ ପ୍ରାସନ୍ନୀୟ ପ୍ରସନ୍ନତର’ ଦୁର୍ଗମି ମିତ୍ରି ଯୋ ମନୋରଞ୍ଜନସ୍ତ ଗର୍ଭେ ଶକ୍ତିତାମଦ୍ଭୀନୀମ
 ସଦ୍ୟମିତି ସିଦ୍ଧ: । ଅନୁବାଦାନ୍ତୁତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରସନ୍ନସମାମନେ ବିନା ଦୁର୍ଗମମନୋରଞ୍ଜନ ପର’ ପ୍ରସନ୍ନତର’ ଗର୍ଭେ
 ଶାନ୍ତି, ତଥାପି ଶୟମିବ ଲଭା ଶାଞ୍ଜସ୍ ବିଦ୍ୟାସ୍ ଯେନ କିନାପି ପ୍ରକାରୈଷ ମାୟାସ୍ତେନ ସମେ ଦୁଃଖତା, ସଞ୍ଜି
 ଶ୍ୟାମଦୁର୍ଗମେ, ତଦାହମପି ସହସ୍ରଦୟିତୁନଂଶୋଭାୟତ୍ । ଅତଃ ଶ୍ରୀ ଶାଞ୍ଜସୋପନ୍ଦାସିନୀସାହି
 ମାଳତୀବାକ୍ୟମପି ସଞ୍ଜାଞ୍ଜି ।

(୫) ମାଳିତୀ ! ଦୟିତ୍ ମିତ୍ରି ମାଳତୀ ମମ ଜୀବିତ୍ ଜୀବନ’ ପକ୍ଷାତ୍ମନ୍ତ ଉଦ୍ଧୱାନମ୍ ।
 ପୂର୍ବେ ମମ ଜୀବନମେବ ତବ ମିତ୍ରି ନ ତୁ ନିଷ୍ପତ୍ତଃ କ୍ରମ’ ଅପରିଚୟତାମନୌପଦେଶାଦିକ୍ଷତି
 ଅଗିତ । ‘ଶାଞ୍ଜସୋପନ୍ଦାସିନି ! ଶାଞ୍ଜସାନ୍ତୁକାବୋପଦେଶିନି । ଅପେହି ଦୂରମପର,
 ନେତ୍ ପ୍ରହାସଦୁର୍ଗମକଳହରକର୍ତ୍ତବ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟପଦେଶିନୀତ୍’ ମମ ମହୋପଦେଶାୟତ୍ । ଶ୍ରଦ୍ଧା-
 ଶାଞ୍ଜସାପି ମମୋପଦେଶ’ ଶ୍ରଦ୍ଧା-ଅପେହି । ‘ବାର’ ବାର’ ବହୁକ୍ରମ: ପିଳିକସନ୍ତୀତି ମାୟାସମିତି
 ସିଦ୍ଧ: । ଦୁଃଖେନ ପୁନ: ପୁନର୍ବରଞ୍ଜନାତ୍ ଅଧୀପକ୍ଷେବାତିପ୍ରସନ୍ନାଦତିକ୍ଷେନ’ ଅବସ୍ଥାସିତ୍ ସିଦ୍ଧ
 ଶୀତଳ’ ତଥା ‘ଅପେହି’ ଆନନ୍ଦଶ୍ୟେନ ତଥାମୃତେନ ‘ଆନନ୍ଦ: ଶକ୍ତି’ ଉଦୟେନ ଦୂରବିଜିଗ୍ଧମାୟ:
 ଅତିବର୍ତ୍ତମାୟ: ଯୋ ଦୁର୍ବିଜୟ: ବିନୟବିଗୋପି ହାସ୍ୟତ୍’ ତେନ ଶକ୍ତି ନିଜ୍ଜଟା ଅହମିବ ଅବ ତବ
 ଶାଞ୍ଜସାନ୍ତୁକାବୋପଦେଶି ଅପରାଧ୍ୟାସିନୀୟତ୍ । ଅପେହି ମାଳତୀବହୁକ୍ରମେ ନାବାଜୀତିଅସ୍ତମ, ତଦା

ମାଳ କବିତା ଏବେ ବେ ତୁମି ମହାମିତ ହେବ, ତାହାତେ ଆମ ବଳିବାର କି-ଆହେ ?
 ତବ ଆମି ହେବି ବାମି-ବ, କୌଶଳାତକର-ମହେ-ଶକ୍ତର ଅନୁବାଗାମୁକ୍ତ ମହାହତବ
 ବରତମାଗମି ହର୍ଷତମାଗମିବେ ଏକତତ୍ତ୍ୱମ୍ ।

(୬) ମାଳ । ଶାଞ୍ଜି । ଶ୍ରଦ୍ଧାତ ମାଳତୀର ଶୋବନି ତୋମାର ଶ୍ରୀ, (ମାୟା ମିତା
 ବା ନିଜ୍ଜଟା ଦୁର୍ଗମ ମୋରବ ଶ୍ରୀ ନହେ) ଅତରାଂ ତୁମି ଅତି ମାହତ୍ତ୍ୱେର କଥା ବନ୍ଧିତହ,

-द्वितीयोऽङ्कः ।

[भूयः संस्कृतमाश्रित्य ।]

अथ तु भगवन् रात्रौ रात्र्यापचक्षुःकलाः शयी,
 दधतु मदनः, किंवा सुखीः परैव विधासतः ।
 मम तु दयितः श्राव्यस्तामो जनममसाव्या,
 कुलममसिन्धुं मत्वेवार्थं जगो, न च जीवितम् ॥ (८)

‘ममैहमे’ इत्यादि नामविधानं, प्रतिनिधित्वदीर्घादितादाहिनी तन्महि च तयोः तादृशीपत्यादि
 न तादृशीपत्यं, तथाचमनेवापचक्षुः इति अपेक्षीयार्थदत्ता रिक्तमप्याह च विरचनाः सर्वेषां
 निर्विघ्न इति भावः । तद्यपि एवं दृष्टेनोवाह्यं अद्वयविद्ययादिसाधुतात्मा चान्ता-
 ननुचितत्वाभाविनि ।

(८) कुलकलाः कलादिवाद्योपकरणसुवता । पात्रादीनि च कुलकीतव्यधीनानि च-
 तादृश्यान्वयवश्या न कुल इति इति विधानं, तथैवमात्र—अस्मिन्नि । रात्रौ रात्रौ रात्रौ
 रात्रि तु मने चक्षुःकलाः दन्त्येनप्यथ, मयो चक्षुः अथ तु साहचर्यविजननदीप्याह
 कक्षपवादिनिर्गमं चक्षुःकलाः कक्षपवादिनिर्गमं विधानं अथ न च व्याख्यातुं अथ इत्यर्थः ।
 मनेचमनावाचकगान्धोकारे कक्षपवादि कक्षपवादि—किंमेति । यी यमिनद्वयी मयोः
 परैव वा मन्त्रादितिर्गमं वा, ‘मन्त्रादिव्यं कक्षपवादि’मित्येव परैवेति उक्तं । परैवेति
 विमर्शितमन्त्रमन्त्रयतिमहि किंचित् । किं विधानं, करिष्यते । विरचितमन्त्र-
 व्यावहारिकमिव तयोः कतिमं, तत्र अर्थं दृष्टव्यं कक्षपवादिनामो मन्त्रं अर्थमेवेति भावः ।
 मनु जीवितमेवमात्रं सर्वत्रिणीयविषं कक्षपमिव तथा कुलो वात्रीतिवतामिषमात्रं—ममेति ।
 मनु तु मनु पुनः कलाः अथिचक्षुःकलादिनां सर्वत्रिणीयमन्त्रोः यत्राः विता इतिः
 विषः इह इति भावः । तथा चमनामया दीर्घदीर्घकुलीपत्या मन्त्रो इति, एवं
 चमनिर्गमं सर्वत्रा चमन्त्रमन्त्रिणीं कुलच इति । कलाच मोक्षकलाचो अमिषतमं च
 चक्षुःकलीपत्यामिषमन्त्रं चमनामयाः विषमन्त्रे विषमन्त्रे च चमन्त्रोपचमन्त्रमन्त्रो-
 ष्ट्रमन्त्रमन्त्रमन्त्रे चमन्त्रे इत्युक्तं तादृकं मन्त्रमन्त्रमन्त्रिणीं भावः । मनु तैत्तिरि

धृति इह इह । (अत्र विमर्शितं करिष्यते) अथवा आदिरे वादि वादि तादृक
 अवलोकनं करिष्यते करिष्यते अति करिष्यते तादृकं वादि वादि करिष्यते अतिपुन
 दीनपुति हरेर्गति, इत्यर्थः आदिरे तादृकं अहं तादृकमन्त्रमन्त्रे चमन्त्रमन्त्रो,
 तदानीं इति मन्त्रः ।

(८) मनेचमनामया दीर्घदीर्घकुलीपत्या मन्त्रो इति, एवं

लव । [स्वगतम् ।] एष्य दाणिं को उवाचो ? (ग)

[अथ नेपथ्याहंप्रविष्टा प्रतीहारी ।] एषा भगवद्दी कामन्दई । (घ)

ਰਮੇ । ਬਿੰ ਮਘਰਵਟੀ ੧ (ਭ)

(ग) श्वेदार्णोक्तं च पण्यम् ।

(५) एषा भगवतो कामदेवो :

(इ) किं भगवती ?

दृष्टितस्य साधकस्य स्वजीवितस्य च स्वभावः दृष्टिर्दिव्ये' तेषु जनडादीयस्यपि वरमहोजिविता-
मिच्छा—नर्त्तयिषि । तु किञ्च यत्र सर्वानर्थकारणमूले जनः साधकः न दृष्टित एव साधक-
जनानुभवात्, यन्ममैवैवम् दुःखदलाधेत्याजयः । तथा जीवितं मम जीवनञ्च न दृष्टितं साधकं
दिनाध्यायस्य नितामकतप्रतापकामकलादयंकरलाधेति भावः ।

अथ हीतस्त्रिरवर्षकारणान् उपपन्नदपविबुद्धिज्ञायाः उत्पत्तिर्विवक्षन्तः । तद्वत्त्वं
यथा दर्शये—“शुक्लजिह्वे वा यन् व्याताः विबुद्धेः कृतकार्यवी । गृह्यारम्भस्य वैकल्याणमर्थस्य
च सुप्रवः । विबुद्धयोः सङ्कटना या च तद्विवर्धे नत”मिति । इति श्रीहस्तम् नक्षत्रनक्षत्रम् ॥

(ग) सवेति । अथ उपस्थितापत्तुशब्दे क कथायः मयाऽन्वन्वनीय इति शेषः । मया सृष्टं साहसोपदेशमपि मेधमङ्गोक्तरीति, सन्निविदा आत्मिमादयेति किमिदानीं मया विप्रतिपत्तिर्यः ।

(घ) "क सपाय" इति भावद्विकारवचनाकार्ष्योपायं कथयिषुमिव समानस्य प्रतिहारो कथयति—एवेति ।

(ङ) किं भवत्वतीति । आदिशति आगतेति वा शेषः । भर्गुदारिका द्रष्टुकामा आगतेति प्रतिहारीकथनानुसाराईमृत्तुस्यैवोत्पत्त्यस्य । मय्युपैष प्रपन्न समाध्यां कृत इति मत्वाभ्यसः ।

মৃত্যুব অন্তিমিক্ত জীব কি কবিত্তে পাবিত্তে ? সৰ্বজনপ্রখ্যাপিত গিতা, নিখল
বুলসন্তুতা মার্গ ও নিচলক বুলট অ্যানাব অতীট, এই মাধব বা আৰাব জোনই
অতীট নহে ।

(ग) सद । (नगठ) ए निरुद्ध एमन कि डेनार ।

(५) लटोकावो। (नेमरा इकेउ अई अरिठे इहेरा) एहे उगरयो
वाक्यको—

(৬) উল্লেখ করুন : ভগবতী কি (আদেশ করিয়াছেন ?)।

अपि—अथ मन्त्रबोधानुष्ठानेन भगवतो विधेः अनुकूलतामव-
गच्छामि । वकुलावलोकितफलकव्यतिकरस्तु अद्भुतं प्रमोदस्तु-
ष्यति । इतरेतरानुरागो हि टारकमणि परार्थं मङ्गलं, गीत-
शायमर्थोऽङ्घ्रिरसा, यस्मां मनश्चक्षुषोरनुबन्धः तस्यामृदिरिति । (१०)

मदीयतामिनेव, सुतया निगद्य स्वकीयमुत्पन्नं स्वयंकात्रन्यं बहुप्राज्ञ, प्रभवति सद्येष्टविनिर्दो-
षमर्धो भवति, तस्मादभिमन्युप्रेन्द्रस्य एव ज्ञानतो परिशेष्योद्भवाकांशुसर्वे राजानुरो-
धमिदाभनादिभिरुत्पादयता यदातेन इहोन्मादिवद्वत् प्रभवतीत्यादिवाक्यम् । यथाह नि-
मुक्ताप्राज्ञः निगद्य स्वकीयस्य स्वयंकात्रन्यं प्रभवति सद्येष्टविनिर्दोषमर्धो भवति, न तु
मदीयकथाया इत्याकांशुसर्वे प्रकृतसत्यामुत्तमायां विवरातीति सद्यः अपरसम्बन्धव्यत्यय-
पूर्वप्रतिज्ञात्प्रायेण समर्थकत्वात् प्राप्तामिति परमोन्मादिवद्वत् । अथ प्रभयोल्लो-
कमन्वयिष्येदमप्यतिशोक्तविरुद्धमोजयोः । अत्रिह' दर्शितार्थस्यानुपपत्तिरुक्तमित्यर्थः ।
अन्यन्मिति "नन्दनाह ज्ञानतो दीदो"ति यदा प्राज्ञा वार्तिन्, तत्काले इति शेषः । अथ
शोभाभावात् प्राप्तामप्युक्तम् । यथोक्तं इत्यर्थः—

^{११}सिद्धैरपि, समं धनं अमिहोदयैः प्रकाशते ।

द्विष्टमप्यपि त्रायां मां जीमैस्त्रिभिर्दीवते ॥”

अनेन राजानुरीक्षमापि मन्त्रमात्रेण आचार्यैरेव भूविहारीरुच्यति नूनमिहा वेदाग्रुहप्रतापव
दमंयति—अधिपतिः । मन्त्रालयौ माधवरचितौ मन्त्रमन्त्रा, विद्यमानक मानसोपनिष्ठा
माधवरय इति कृतिः, तयोर्मन्त्रिद्वयः विजिसत्रः, मन्त्रज्ञा मन्त्रमन्त्राप्रतिः माधवरय च विच-
यनकाचार्यिरित्येवं परिवर्तिरित्यर्थः । प्रतीः मन्त्रं हर्षं, उद्गाहयति अययति, हि अद्यात् इतरे
तरानुरागः परम्परावति । दारकर्मणि विर्वाहकर्मणि, परार्थं येन मन्त्रं दम्यतोः पुनश्च-
मन्त्रादुक्तमित्यर्थः । आनुर्ध्वं तस्यैवादिश्यत मन्त्रस्य मन्त्रा मन्त्रस्यैव तत्परिचयकत्वात् । अयमर्थः—
अस्मादनुरागान् मन्त्रस्यैव मन्त्रकल्पद्वयार्थः, अत्रिद्वयं ददात्येन मन्त्रविद्या, गीत, कथितः ।
तद्वृत्तं दमयति—कथयति । अनुचरः आचार्यः, तस्या परिचोताप्रमित्यर्थः । अत्रिः
मन्त्रोद्गातः अयतोति श्रेयः । मानसोमाधवर्योराध्यैव आचार्यमन्त्रान् तयोर्वैवादिक्तमनु-

বলিযাছেন, আরও বেশ, অসংখ্য মনোজ্ঞবৃত্তান্তধারা ভগবান্ বিধিঃ
আনুহ্য অবগত হইতেছি। বসুদেবো যঃ সঃ চিত্তবগের নিমিত্তঃ অতঃ
আনন্দে উৎপাদন করিতেছে। পরম্পর অহুমসেই বিবাহকর্ত্তে প্রথ

অপিচ—পরিপাণ্ডুপাংমূলকপোলমাননম্

দধতী, মনোহরতরত্বমাগতা ।

রমণীয়জন্মানি জনে পরিভ্রমন্

ললিতো বিধিবিজয়তে হি মান্যথঃ ॥ ১২ ॥

অথবা । নিয়তমনয়া সঙ্কল্পনির্মিতঃ প্রিয়মমাগমোঃসুভূযত । :

তথাহি অস্যাঃ । (১৩)

অথ যশিনী ভূমিরিবেন্দ্রমা, প্রথমদ্বিতীয়পাদপদার্থস্ব রমণ্য ইতি তৃতীয়পাদপদার্থস্য অ
কলসং প্রতি কেতুতয়া যথাক্রমে কাম্যভাগ পদার্থকেতুকক্যা-অনিজানুযায়িতং যথাসংখ্য', রমণ্যতি
কন্দযতীত্যনেকপ্রিয়ঃ ইতিমিত্যেককর্তৃকারক্যামিসম্বন্ধাদৌপক, আত্মাদৌবিত্তমৌলিকপদ্যো-
পেটনোৎ বিধমধেতীত্যেবামনভাগতয়া সঙ্কর । তত্র দ্বন্দ্বীভ্যম্ যথাসংখ্যক্বেত্ব যথা—“যথা
মল্লমনুশ্রেণ চিহ্নাণা কমেব য” ইতি । শিষ্টবিরচীভূতম্ ॥

[১২ : পরিপাণ্ডুতি । পরিপাণ্ডুনির্ভক্য নিরতিপ্রদর্শনৌ পামুখৌ ক্রিয়ানিবেদ্যানু-
নেপনাদিসম্ভারবিবৃদ্ধাঙ্গুরী অপানৌ মনৌ যচ্ছিন্ত তন্ সাহসং বাসনং বদন দধতী ধারয়নৌ-
অদৌতি শ্রেণ, মনোহরতরত্ব অবাধ্যতীন্দ্রিয়ং আগতা প্রায়া । পানুতাপম্বাশামপি কথ-
নীত্যাক্ষৌন্দর্যমিত্যাকাঙ্ক্ষায়া ততঃসমর্থনামাচ্—রমণীভিতি । হি ইচ্ছাত্ রমণীং সুভাট-
বদ্যাদিতিসুন্দর জন্ম যথ সাহসে জনে পরিভ্রমন্ ব্যাপ্রিয়মাণঃ জলিতঃ মনোহঃ মান্যদৌ বিধিঃ
কামপ্রবিকারবিশেষ, বিজয়নে সন্মৌলিকর্মেণ বসন্তঃ । সঙ্করসৌন্দর্য্যোবা সর্বমৈব সৌভাব্যৈক-
কামপ্রবিকারোপি সাহসসা মানসা, সৌভাব্যৈকসম্বাদকৌ জাগ ইতি ভাবঃ । অথ সামান্যে
বিধেবসমর্থনরূপঃ অর্চনাদেবাসামান্যত্বঃ । মল্লমাবিরচীভূতম্ ।

[১৩ : ‘অথবে’ অথঃ ক্রিদ্ভূতং পুণ্যকৈ নালি । নিয়তং নিবিং অথবা মানসা সঙ্কল্পনির্মিতঃ
কাম্যনির্ভঃ, ন তু বাহ্যঃ ইতি ভাবঃ, প্রিয়মমাগমঃ মাধবমমাগমঃ অসুভূযতে মনসা মাধবসঙ্কল্পে

(১২) আরও দেখ, মালতী পানুর্বর্ণ এবং সুন্দর কপালযুক্ত আনন ধারণ
করিয়াও অতিশয় সৌন্দর্য লাভ করিয়াছে । যে হেতু ‘তভাবুট’ বশতঃ বাহ্যস
সুন্দর কল্পনাও করিয়াছে, তাৎপৰ্য্যেণ ব্যাপ্রিয়মান বনোক্ত কামপ্র
বিকার ও উৎকর্ষ
সহকারেই বর্তমান থাকে ।

(১৩) অথবা, সততই মালতী কমনীয় প্রিয়লবঙ্গপ্রব অশ্রুতব করিয়া থাকে ।
তাহার প্রমাণ এই যে, হেহার—

[इत्युपसर्पति ।] (१५)

नव । [मालतीं चानयित्वा ।] (१६) मालदि ! इदो । (अ)

[उभे उत्तिष्ठतः ।] (१७)

(अ) मालनि । इत ।

विगत इति यावत् + चेतना रतिविनाममद्वन्द्वेनात्मना चेतन्यम् । पणित्वात् इत्यध्यासत
दिग्या सर्वमानये निम्नाद्यः ।

अथ "श्लोकटोषस्तस्यै च भोविपरिपठोऽपि च" इत्यमराद्यनुसामानं श्रीवीरभट्टेनैव कटीवस्त-
पयितव्यमिति पुनर्यमिषोपकथ्यपदोपादानादापतित पुनरुक्तताभ्यादीषः, राक्षीः शिर इतिवत्
यमिषस्तपोरवयवविभाविविषयया कथञ्चिन् समाययः ।

अत्र मनसुकुलशीरिषयामिदाभ्यासायै वपक तदभावे उपमा, एव मूर्च्छनावेतनशीर्म्ब-
पथो, मृगशालिष्यमात्रद्वारः, तथा तनूतविच्छिन्ना श्रीवीरभट्टसुसनादिसाधनेः मानसाः
काव्यनिकरिषममगमानुभववपमाभ्यस्य शानादनुमानाद्वारस्य । अनुमानाश्चाथ—मालती
काव्यनिकरिषसमाश्रमानुभववती बालवमिषसमाश्रमानुभवभावे इति श्रीवीरभट्टसुसनादि-
तत्रवपयतादिति, हेतुतावच्छेदकसम्बन्धस्य साध्यसमानाधिकारस्यसाधनो हेतुमेवेति वयाययं
भयनुवर्तनीयः विलम्बशान्ति निश्चये । अनुमानाद्वारमन्त्रयं यथा वदये—“अनुमानं निश्चिन्ना
शाने साध्यस्य साधना” इति । मन्दाज्ञानावतमः ।

१५ । उपसर्पति समीपं आगच्छति कामन्दकीत्यर्थः ।

१६ । मालतीं माधवेकमनकृतया वास्तव्यान्त्यामित्यर्थः । चानयित्वा नीधयित्वा ।

(अ) इतः अकिन् कामान्दकी उपस्थितिरेति शेषः ।

१७ । उभौ मालतीनवद्विभे । उत्तिष्ठत इति कामन्दक्या अर्थावधारणमित्यर्थः ।

(१४) (कामन्दकी निकटे उपविष्ट इहेत्येव)

(१५) नव । (मृगशाला) बालश्लोक सङ्कलित कविता) मानसि । एते ये
(प्रथो उपविष्ट इहेत्येव)

१६ । (उक्तं उक्तिं शिवायेन)

माल । भयवदि ! यद्वासि । (ट)

কাম । ননু অয়মেব চৌরচৌবরবিকৃতঃ পরিচয়ঃ । (২১)

নব । কথং বিষ্ম ? (৭)

কাম । অয়ি ! ত্বমপি ন বেক্ষি ? (২২)

ইদমিহ মদনস্য জৈতমস্বলং সহজবিন্ধাসনিবন্ধনং শরীরম্ ।

অনুচিতবরসংপ্রদানশোচ্যং, বিফলগুণাতিশয়ং ভবিষ্যতীতি ॥২৩॥

(৭) কথমিহ ?

কারণ পরীক্ষা; প্রকৃতি—মুহুর্তি। যুবকস্ব মনসে বাচস্পরস্ব অন্তঃসমুদয়ঃ সখ্যঃ সখ্য-
নির্বাণ, তৈম সত্যমিহে মন্দোক্তমে কথং প্রতিলপ্য ভূমজ্ঞ মিথ্যাসী যত তদাভ্যন্তরীণাচারকাম
এব মিথ্যাসীদৃশ্যন্ত তাহ্মকম্বাভ্যন্তরীণেব সংস্কৃতিঃ কামমিথ্যং, অয়মস্বা বচনং কথ্যাহ্ম
পূর্ণতৌ বিলম্বণং শ্রুতং ইতি শ্রেয়ঃ ।

২১। কামিতি । নমিতি স্ববক্তৃত্বানন্তরঃ । চৌরে চিহ্নবসনে নির্মিতস্য চৌবরস্য
চৌহমস্যাবিবদনস্য চিহ্নবসননির্মিতবস্তুপরিধানস্য বৌদনস্যানিধন্যে নিবৃত্ত্য। বীজ-
মস্যানিনো হি মূলমসপি বসনং বহুবলং বিচ্ছিত্ত পুনরাত্মবৌজ্ঞাননির্মিত বসনং ব্যবহারিক।
বিহতঃ সজ্ঞানবস্তুযৌ বসিতুল্য ইতি বাচন। "স্বলং সজ্ঞপরিচয়ঃ পরিচয়ঃ বিধিগতঃ" ইত্যাদি
ধর্মশাস্ত্রোক্তবিহিত্যাদির্বাচ্যঃ । অর্থ—পুণ্যমিহ, লভ্য লব্ধ্য, পরিচয়ঃ সঙ্গঃ, লভ্যেগকার-
মিতি শ্রেয়ঃ । যদি পুণ্যমিহেব পরিচয়ৌ ন লব্ধমস্বত, তদা মালতীমাধবমিলনাৎসমুদয়ৌপি
সম লভ্যমিহাদিচ্ছাযতঃ ।

(৭) কথমিহ । লভ্যেগকারকং স্যত জীতং পুনঃ প্রকৃতি—কথমিহেতি । অখ্যামি সঙ্গ পরিচয়-
কথমুদ্যেগকারকমিতি মুখ্যতঃ ব্রূহীশ্বরঃ ।

২২। কামিতি । ত্বমপি ন বেতসীতি, মাধব্যা যুগ্মানুধ্যায়িত্বা বিধময়্যা ত্বয়া ইদমসি-
চ্ছাযত্মনুদ্যায় প্রাতঃসময়ঃ প্রাতঃ সর্বজনবিদিতমস্মৈ তত্ত্ব জ্ঞাতমিচ্ছাযত্মমিচ্ছাযতঃ ।

২৩। স্বয়মিহৌদ্যেগকারকং বক্তি—ইদমিতি । ইহ অজিত যৌবনশরীরে মদনস্য কামস্য

অঙ্গসমূহেব অশ্রুনির্বোধবশতঃ মন্দোক্ত কাণ্ডে নির্বাস লভ্য কথায় উগবতৌব
বালা যেন অঙ্গুরণ প্রতীকমান ইদেইদে, তবে এখন উদ্যেগেব কাষণ কি ?

(২১) কাম । হিহ বস্ত্রনির্মিত তিক্তমসনেব বিকৃত ভোমাবেব সজিত এই
পরিচয়ই উদ্যেগেব কারণ ।

(৭) নব । কি প্রকার ?

(২২) কাম । অয়ি ! তুমিও কি জান না ?

(২৩) কামসেবেব অশৌণ অঙ্গবক্স অঙ্গনিম নিগাগাম্যে এই মাণ্ডৌব

মাল । [স্বগত ।] কথং চত্বহাশীকটিকা তাদেব রাহণী । (থ)

কাম । আশ্চর্যম্ ।

গুণাপিচাশূন্যং কথমিদমুপক্ৰান্তমথবা,

কুতোঽপত্যস্নেহঃ কুটিলনয়নিপাতমনসাম্ ? ।

ইদং ত্বৈদম্ব্যখে যদুত নৃপতের্নর্মসচিবঃ,

সুতাভানামিষং ভবতু স হি মে ঞ্চ নন্দন ইতি ॥২৫॥

(৫) কথং চত্বহাশীকটিকা তাদেব রাহণী ।

(৫) মালিতি । শাক্যনৃপৌষেইব দানব্যাভীকরণান নন্দনস্য ইত্যনুমেয়ং । তত্র ইদৃশম্ । চত্বহাশীকটিকা চত্বাশীকটিকা । যথা দৈবতীপকারীকৃতজ্ঞানসদীনা মরুৎসিবে প্রথম প্রবৃত্তম্, তথৌপকটিকাভাঃ সমাধোতি প্রকৃতং । কিন্তুত্বেন বিদ্যুৎকালমিষ্টম্ অত্যন্তে । ইদং পদানুপাদানঃ নাম্যাত্তদন্তঃ । তদুক্তং—“অনুতাপ্যতিংকণা পদানুপ চত্বাশীক” ইতি ।

(২৫) মুখিতি । গুণাপিচাশূন্যং কথমীদংদেবিকাদিগুণবিশ্বাচরিতবৎ ইদং কৌশলীকথায় ক্রমস্য নন্দনায় নন্দিন্যা অসামান্যকথনব্যক্তাভিপ্রায়াদাঃ মাখনা বানকপং কথনুপক্ৰান্তম্ “আশ্চর্যম্” ইতি । পদানুপাদানমসামান্যমাপত্য ইতি মতংবৈষাচরিতমন্ত “আশ্চর্যম্” ইতি । পদানুপাদানমন্ত স্তবমিব “স্তবমিতি—অশ্বমিতি । কুটিলনয়ী কুটনীতী নিপাতানি নিপুণানি “নিপদীকৃত্য জ্ঞানৌ কৌশলৌ” ইত্যনেন নিপাতেনিতি বসং । সমাধিঃ ইতি তাহাশীক পদ্য-
 জেহঃ কুতঃ । অর্থাৎ মালিতি ভাষ্যে । কুটনীতবিশিষ্টমিষং স্তবমিব ক্ষুদ্রীকরোতি—
 ইদমিতি । স্তব বিশক্ লিখ্যে বা “স্তব বিদ্যুৎকণ্টকী” ইতি অর্থঃ । ইদং অসহনকথাদানীদ-
 কসদং ইদম্ব্যখং ইদম্ব্যং পদ্যমিষাচরিতমিতি বাচ্যম্ । ইদম্ব্যখমন্তেব অনুরূপাংসিমান্
 স্যামিষম্ । যদু নৃপতেঃ নর্মসচিবঃ বিদ্যুৎকণ্টক নন্দনঃ সুতাভাঃ কথনাদা দানান্ কৌশল
 নিমং মুদতু মনসু ইতি । তৎকালং বানহবি কদামি সমাধিতং ন অবৈদিত্যমিষ্টমিতি ভাষ্যে ।

(৬) বান । (অগ্রতঃ) গির্জা কেন রাহীকে আমার উপহার নিলেম ?

(২৬) কাম । কি আশ্চর্য্য ! গুণাদিব অগুণ্য না কবিতা কেন অমাত্রা
 এতশ দানে স্নোক্ত হইলেন ? অথবা যাহাযেব চিত্র কেবল কুটমৌক্তিক বিশেষ
 মিশ্রণ, তাহাযেব অসুতাস্নেহ ভোজ্য ? এই কামাশীকাত্রেব ইহাই উদ্দেশ্য যে,
 বাস্তব মনঃচিত্র সেই নন্দন কল্পানুপ্রাণী আশ্রাব পবন মিত্র হইক ।

† “মদিসে” ইত্যন “সমগানি” ইতি কবিত্ব পাঠ, পূর্ব্ব ইতি বর্ধ্যং ।

মাল । [স্বগতং ।] রাধারাধনং কলু তাদস্ম গুরুত্বং, য় চণ
মালদী (২)

লব । যন্ত্ৰং জঘা ভগবদৌৎ আশ্চর্য্যং, অশ্বধা তমিস্ বরৈ
দুর্দৃশ্যে অদৃশ্য-জোব্ধ্যে কিং য় বিচারিষ্যং অমশ্বেণ ? । (ধ)

মাল । [স্বগতম্ ।] হা হৃদস্মি ! সমুদয়িট্যণত্ৰ-বজ্জপদণা
মন্দ-ভাটণৌ (ন)

(২) রাধারাধনং হন্তু তাতস গুরুত্বং ন পুনর্মানতী ।

(ধ) এবং যথা ভগবত্যা আশ্চর্য্যং, অশ্বধা তমিস্ বরৈ দুর্দৃশ্যে অতিজ্ঞানদীপনে, কিং ন
বিচারিতমস্মিনে ?

(ন) হা হৃদাস্মি, সমুদয়িত্যণত্ৰ-বজ্জপদণা মন্দ-ভাটণৌ ।

অদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে অদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে অদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে
সমদ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে
পুত্রিহাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে
দীপ, । শিখরিণী হন্তু ।

(২) মালিতি । রাধারাধনং গচ্চ স্মৃতিসাপন গুরুত্বং মদন্তু । ন পুনর্মানতী গুরুত্বং য় ।
সমদ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে

(ধ) লবৈতি । ভগবত্যা যথা আশ্চর্য্যং মালদ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে
এব এবমিহ তদ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে
অতিজ্ঞানদীপনে হৃদয়ন্তে । কিং কিসং ন বিচারিতং কিং অবিচারিতং দ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে

(ন) মালিতি । সমুদয়িত্যণত্ৰ-বজ্জপদণা মন্দ-ভাটণৌ এব মদন্তু মদন্তু মদন্তু
দ্যদ্যর্দপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে হাভাবদ্যপিত্রাভাব্যন্তে

(২) মাল । (ব্রগত) রাধারি ভুজিগাবনট গিতার অধিক হইল, কিন্তু
মালতী নহে ।

(ধ) লব । আগনি বাঁধা বজ্জিগল, ভাটাই ডিক, নচেৎ কেন অমাত্য
হোনোবন বুদ্ধ ভুজ্য সেই ববে ধানোকাঁকার কবিত্তে বিচাণ করিলেন না

(ন) মাল । (ব্রগত) হার আমি নিতান্ত মন্দভাগিনী, তাই এষ্ট অমতিগবিত
ধানোকাঁকার অগনিসম্পাতে হত হইলাম ।

লব । না পসীদতু ভগ্নবদী, পরিত্যাহি ইমাদো জীবিতমরণাদো
পিম্বসর্হী, তবাবি এষা দুহিতা জ্জিব্ব । (৫)

কাম । অথি, সরলে ! কিমত্রমবত্যা ময়া শক্যং কৰ্ত্তুন্ ?
প্রমবতি প্রায়ঃ কুমারীণাং জনযিতা টেবছ । যত্র কিল কৌশিকী
শকুন্তলা দুযন্তং অম্বরাঃ পুরুষসম্বন্ধমে, ইত্যাখ্যানবিদ আচচ্চতি,
বাসবদত্তা চ রাজ্ঞে সম্ভ্রায়ায় পিতা দত্তমাভ্যাসমুদয়নায় প্রায়চ্ছত্ব
ইত্যাদি, তদপি সাহসিক্যমিত্যনুপদেষ্টব্যকল্য', (২৬) সর্বথা,—

(৫) ততঃ প্রমোদতু ভগ্নবদী, পরিত্যজ্য অকাজ্যোজিতমরণান্ প্রিয়সর্হী, তবাবি বা দুহিতৈব ।

(৫) সর্হতি । জীবিত জীবনমেব মরণং তস্মাত্ । নিম্বসলতুঃস্বরকৃপকাম্বা ইদৃশ্য-
জীবিতস্ব মরণকল্যাদিতি ভাবঃ । দুহিতৈব কল্যাণত্ব্যৈব । তথাব্যাপ্যনিবিম্বসর্হে ইদম
কথঞ্চয়া বা বদাস্থা বন্দনার্থং ন ভবৈতদা যতিতত্বমিতি ভাবঃ ।

(২৬) কামেতি । বিম্বচমপ্যেতদ্বিষয়ং নারবচ্ছবোতি স্বপ্নিতুমামশয়তি—সরলি ইতি ।
অশুপ্রজ্ঞতিষ্ঠে ইত্যর্থঃ । অত্র অকিন্ম বন্দনার্থংবিষয়ে, অত্রমরণাঃ নিরতিশয়দৌন্দর্য-
সমুদগুণাদিभिঃ সর্বজনপূজ্যাদাঃ সাত্ত্বা ইতি ইতি, কিং কৰ্ত্তুং ময়া শক্যং ন কিমপি শক্য-
নিবর্তং । অসাক্ষ্যদ্বৈবেষ মন্যতানুবর্তিলে কিং কৰ্ত্তুং ময়া শক্যম্ ? ন বিনয়ীষর্হীতি
ভবতি । অশক্যত্বং ইতুনাৎ—প্রমবতীতি । কুমারীণামিতি দানাদাবিতি ইতি । বাসব-
বিশাঙ্কে কন্যাবরণোপি প্রমুলমসৌখ্যবৈদবিতুং প্রায়ঃপদমুদায়ম্ । সাহসী মতিং নিবিদবিতুং
প্রসঙ্গান পুরাণমং সমুদয়তঃ কৌশিক্যি—সর্হতি । কৌশিকস্য বিব্রানিবন্ধাদর্থং কৌ
কৌশিকী ।
দুযন্তমিতি অকমে ইত্যামিভাব্যঃ । অম্বরাঃ সর্বশী পুরুষসম্বন্ধং তদ্রাজান' অম্বরংসৌভাগ্যম'
অকমে অম্বরপেচোচ কামযতে অ । আখ্যানবিদঃ পুরাণম্বাভ্যাদিপারদর্শিনঃ আচচ্চতে
কৌশিক্যি । দত্তং কাতুমসৌজ্ঞতম্ । প্রায়চ্ছদিবাদীতি আচচ্চত ইত্যনেনেভ্যন্তেতি । সাহসিক্য
সাহসিকস্য অর্থঃ, ইতি ইতি: অনুপদেষ্টব্যকল্য' বাসবকদদেয়াধোগ্য' আশঙ্কিতচিন্তা যদি

(৭) লব । অতএব ভগ্নবদী আগনি আগ্রা হতে, প্রি় মথৌকে এটে
কৌশল্য উবদা ইদেউ বদা করুন । মাজৌ ত আগনির কজার কুনা ।

(২৬) কাম । অথি মরণে ! সৌন্দর্য-গৌরবে সর্বজনপূজ্য মাজৌর
নন্দনার্ণগবিশেষ আনি কি করিতে পারি ? যে হেতু কুমারীবিগ্নের ধান্যনিবিদয়ে
গিঠা এবং নৈবহে প্রাণ কল। তবে বিবামিত্রকণা নহুংদা ইদৃশ্যে . ৩

দ্বিতীয়োঃ ।

রাজঃ প্রিয়ায় সুহৃদে সচিবায কার্য্যাত্

দক্ষাভিজাং ভবতু নির্হতিমান্ অমাত্যঃ ।

স্বয়ম্ভব প্রবর্ত্তা, সত্যকামি সাহায্য কার্য্যমিতি ভাব' । কল্যপদীপাদানাদীড়গদ্যাদ্যাং
তদ্বদ্বিষ্টকামিনীর্হতিংপি ধ্যেয়ম্ ।

অথ ভগ্না সাহসাবীতসহস্রদর্শনেন মির্দা নাম সুসুসম্ভেরক, "মির্দা" প্রীতসাহসী" ইতি
দর্পবধূতলভ্যাত্ । আত্মাননামা মির্দার্যননামা অ আত্মানদার, দর্শম্ভ । তত্ত্বচর্য যথা—
"আত্মানন্য তদ্বিষ্ট যম পুরাভজ্যভীর্ণম্ । অযনাদন্যবেচনা সাধ্যমির্দা নির্দর্শম্" ইতি ।

"প্রিয়া বহুবল্লভঃ" ইত্যাদ্যন্যাদন্যসম্ভেরকসু বহুবল্লভাভিধানস্য প্রাথিকলা-
দ্বাদ্যম্ । ইত্যেকত্বমির্দাশেপি ন প্রাথম্যস্তাত্ম্যদ্বাদ্য । অথ এষ কাতন্যপরিমিতকৃতা
শ্রীপতিবা "বা অ ললীকস লমা অদ্বন্দ্ব" বিকল্যেনৈব বহুবল্ল" বিহীনলিখ্যাদন্যসম্ভেরকম্ ।

পুরাশিল কলী নাম লভ্যধির্নির্বানিমেয মীনকাচামুতপাদিতা কল্যা নাতাপিতম্যা পরিত্যক্তা
মরতী সম্রাণ্য কৃতমকুলকালানধিবা প্রতিপালিতবান্ । তত প্রান্তরীকন্যঃ সানতিধিসনকারি
নিবীজ্য তপস্বর্য্যার্থে' নতি মদ্বিকল্যে তমলপেল্লীক বা অকুলন্যে সপীববদর্শনার্থমাগতায়
কুলন্যাদান্যান' হৃৎনি মনসিঁতবতীতি মদ্বান্নারসাদিপর্ব্বকথা ।

পুরা পুরাশলিখারাদ্বন্দ্বলীকিতাভিমানতল্যামদ্বন্দ্বরসা বস্তুবৎকরখাবীর্ষশীমহিতীয়
সুন্দরীহৃৎনির্দাদন্যাদান্যমাত, তাভেকদা দেবীরপত্নীভন্যার্থা কৃত্যচঁকরা পথি লক্ষন্
পুত্ৰরবী নামা অদ্বন্দ্বলীকিতন্যপতির্দ্বন্দ্বলীকিতাদ্বন্দ্বরস, তদানীমিব ভীর্ষশী শিতকন্দর্পঃ ॥ ভূপ
মদ্বান্নিপেখোব কামধরী জোতি কুণ্ডলীকিতকথা ।

আতীন্ পুরা প্রযোতনামা মরপতি, অ অতীতকল্যা বাসবদেবা সন্তয়ন্যার্থে রাষ্ট্রে
বাসুদেবীকৃতবান্ । ততঃ ই। বাসবদেবা বনভরাঙ্গমুদ্রয়ম স্বর্গে সমালীক্য ততাপুরক্য
পুত্ৰসমনপেল্লীক কুলসুতেন তলী বাস্ত্রো আভিল্যম বিপ্রাপিতবনী । স্তবধনোপি তামপতন-
হানিতি কদাচনিতুল্যলকখ্যা বাসুদেবীয়া ।

অপর উর্দনী পুরুষবাচক 'দে' (সন্তুষ্টবাগেন্জিণী না হঠেরাউ) বাঁশনা করিরাছিল,
ইহা পুরাণশাস্ত্রবিশ্লেষণ বলিরা থাকেন, এবং বাসবদেবী যে মন্ত্রনামক বাজাকে
দেওয়ার সন্ত পিতা কর্তৃক অকৌতুভ হইরাও উদরনে আত্মসমর্পণ করিরাছিলেন,
তাহাও সাহসিকের কৰ্ম, স্তবরাঃ উপদেশেব অযোগ্য ।

दुर्दृशनेन घटतामियमप्यनेन,

धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव ॥ २७ ॥

माल । [सास्त्र स्वगतं ।] हा ताट ! तुमस्य मम नाम एवञ्चि
सम्बधा जिदं भोप्रतिज्ञाप । (फ)

(फ) हा ताट ! त्वमपि मम नाम एवञ्चि मर्यादा जित भोगवृत्त्या ।

२७। साहस्राक्षीकण्याः विशेषकर पितुः श्रायान्धवः परस्व च दोष भङ्गा प्रतिपादयति
—राश इति । अमास भूरिवसु., कार्यान् स्त्रीशमीलसाधनानुरीधान् राश भरपतिः प्रियाय
पीतिनिवधाय मुहूर्तं मोहाहंभालिने । विद्युत्करोर्नक्षत्रे अपुनो भावप्रकाशे । यथा—

“अन्तराभाजं प्रतिकुर्वन् प्रियं वदन् ।

भजने य खलु प्रीति प्रिय स परिकीर्तितः ॥

दुःखे विपदि मन्त्रोद्दे काव्यकालावधेऽपि च ।

हितान्वेषो च हितकटयः मुहुन पीडितधीरन” ॥

सविवाह अन्तर्मादन्त्याय नन्दनाय आश्रया कल्या दस्ता निर्वृतिमान् सुखी राजद्वारि
अनिष्टायद्वाविमिन विचित्र इति यावत्, भवतु । तथा उपमपि मालती दुर्दृष्टं दर्शनं यस्य
तेन दर्शनादेवानिष्टसूचकित्यर्थः, धूमग्रहेण धूमकेतुनाम्ना मन्त्रविशेषेण । धूमकेतुर्द्विज,
एवाधुर्मं ददातीति प्रसिद्धिः । विमला मन्त्रहिता शशिनश्चन्द्रस्य कल्या इव दुर्दृष्टं दर्शनं कुदपिच अनेन
नन्दनेन सक्त घटता मनुजनाम्, वितुर्नियोजयति भावः । धूमकेतुसमीपेन नन्दनेन सक्त,
शशिकलातुल्याया मालती-मन्त्रोत्तमतीव दुःखजनकमित्यर्थोऽयं ध्वनते । अत्रोपमाधुम्यश्र-
वणारयोः सद्वरः । अमलतिलकं कृतम् ।

(फ) मालिनि । एव अन्तर्मादन्त्याः । इति हेतोः । भोगवृत्त्या विषयीयभोगकालमया,
जित मुहूर्तकालेव कृतम् । यथा भोगवृत्त्या त्वं परमखेदाव्यदात्मपि ग्राह्यात्मना कुदपाया-
तिज्ञानधीवसाय दान् न कुक्षिकोऽपि मन्त्रे मेव सदधा वसवतीति भावः ।

(२९) अमास्य भूविषय शकौशोभे सिद्धि व अश्रवाणे बाजाव प्रियवृत्त
अनाया नन्दने आश्रयाक मनि कविदा मर्कप्रकावे निश्चिन्त देडेन । निर्मल
शशिकला येन दुर्दृष्टं धूमकेतुव सहित मन्त्रिणित इव, मेदेक एव नागरी
कृत्त एव नन्दनेव सहित मन्त्रिणित कृत्त ।

(३) नात । (अश्रविमर्कन कविदे कविदे अश्रव) हा ताट ! कुनि व

মাল। [অপব্যাং] মছি ! শক্তি মে কৌতুহলং । (ম)

সব। [প্রকাশ্যম্] । ভগবতি ! কী এসো মাহবো নাম, জন্ম
ভগবদৌ চিণেহুগুরুত্বং অত্মাণং ধারেদি ? (য)

কাম। অপ্রস্তাবিকী মহতী এয়া কথ্য। (২৮)

সব। সধাবি আচরুতু, মে ভগবদৌ । প্রসাদং করেতু । (২)

(ম) মছি : শক্তি মে কৌতুহলম্ ।

(য) ভগবতি : ক এষ মাহবো নাম, জন্ম ভগবতো যৎ ইগুরুত্বমাভ্যাসং ধারেতি ?

(২) সধাব্যাকা মে ভগবতো প্রসাদং করীতু ।

(ম) মালিনী : অপব্যাং অপব্যক্তি জন্ম, অপব্যক্তিস্বভাবং, যদ্যং দর্শয়ে—
“...মাত্রবৈদ্যবাসিনম্” রত্নকল্লু বদন্তস্য পরাভ্যাস প্রভাষ্যতী। ত্রিপদাকরিতান্যাদ-
ব্যাক্যাক্ষরাক্ষর্যমিতি। মে ভগবতি কৌতুহলং কৌতুহলং অপি তস্মৈ কৌতুহলমিতি শ্রীতং। তস্মাৎ
বৃন্দেত্যর্থঃ।

(২) সব্বিতি : সধা জনে ইতি শ্রীতং। জঘিৎসব্বিহিত্যৎকঃ পাতং। সৌক্যগুরুত্বং
বাস্তবত্বমবলম্।

(২৮) কামিতি : অপ্রস্তাবিকী অপ্রস্তাবিকী, মহতী বিষয়া। অ, সুবরা তদুৎপন্নস্য
সাময়স্বর ইতি ভাবঃ। যদুৎপত্তিসম্বন্ধীত্বাদ্ভাব্য কামিকিরিৎসম্।

(২) সব্বিতি : সধাবি বহুবচনসরাসাবিধি, অপ্রভা কথনতু, নবানুরোধাদিত্যর্থঃ। অর্থ
তদানুরোধী ইতিত্বং জন্মাক্ষর্যমালাহ— প্রসাদং করীতু ইতি। প্রদানিভাবদ্বয়মনুরোধে বিধেতীত্যর্থঃ।

(২) মাল। (অজ্ঞেব বদন্তত্বাব প্রকাশকবচনঃ) মছি ! আমাবঙ (দে কথ্য
চনিতঃ) কৌতুহল আছে।

(২) সব্ব। (প্রকাশ্যে) ভগবতি ; মাগদনমিক এ ব্যক্তি কে ? বাহ্যিক অস্ত-
-ভগবতীর আত্মা অতি স্নেহপ্রবণ।

(২২) কাম। একথা অপ্রস্তাবিক ও অতি বিপ্লব। (প্রত্যাং এতদ বনি-
বাব উৎপত্ত নহে।)

(২) সব্ব। তথাপি ভগবতী অপ্রগ্রহ কবিতা আমাব নিকট বসুন।

কাম । শ্রুয়তাং, অস্মি বিদর্ভাধিপতেরমাত্যঃ, সমগ্রধূর্য্যপুত্র-
প্রকাশচক্রচূড়ামণির্দেবরাতো নাম, যম্ অগ্নিপশুমনমহনীয়পুষ্ক-
মহিমানম্ আত্মনঃ সত্যীর্থে পিতৈব তে জানাতি যৌঃসৌ যাট্ম-
য়েতি (৩০) অপি চ—

অতিকরিতদিগন্তাঃ স্নেহমানৈর্যমোহিঃ,

সুজনবিসমিতামাং স্থানমূর্জস্বলানাম্ ।

অকলিতমহিমানঃ কৈতম' মঙ্গলানাম্,

কথমপি ভুপনেঃস্মিন্ সাহুগাঃ সম্ভবন্তি ॥ ১১ ॥

(১০) কামিতি । পতি কার্যমাণ সত্যসৌ পুত্রাং সখিচঃ, যমরাতা সমলান।
ধূর্য্যপুত্রাণাং চক্রচূড়ামণিঃ সৌ চক্রচূড়ঃ তস্য পুত্রমণিঃ; পুত্রাধিনিধিঃ সত্যীর্থে চ চক্রচূড়ঃ ।
অগ্নিপশুমনৈঃ সত্যপশুপতিসৌক্যেদিয়ং, মহনীয়ো হননীয়ো পুষ্কমহিমামী কস্য যং অগ্নমণৈঃ
স্বল্য সত্যীর্থে 'সঙ্গাঃসঙ্গ' ('সমান' সৌভে') উপাঙ্গাণাং যস্যেতি সত্যীর্থেস্বল্যং যমুদ্রাঘঃ)
'সত্যীর্থাংলৈঃ সত্যীর্থে' ইত্যমরঃ । তে সত্য মানসঃ ইত্যমরঃ । অহাধ্যায়িতবাঃ বহুজ্ঞানসীমাবাস্তবানি
সব পিতেশ্বর্য্যং বঁলভুগম্যভাব্যদৌমিঃ সত্যোনি প্রজাতৌমিঃ সত্যস্বয়ংসত্যমিতি জ্ঞানঃ ।

(১১) তদ্যপি সত্যস্বয়ঃ স্নিহিতঃ স্নেহমানিস্তাহ—অতিকরিতি । স্নেহমানৈঃ (বিস্তারণে ইতি
বিস্তারণীরামসি ইত্যম্) । স্নেহীসংবহিঃ স্নেহীমি, অতিকরঃ স্নেহম্; সত্যসৌ সত্যসৌ সত্যসৌ অতিকরিতাঃ
সাহুগাঃসাহুগাঃ, দিগন্তাঃ দিগন্তাঃ । অতিকরিতদিগন্তাঃ স্নেহমানৈঃস্নেহমানৈঃ ইত্যমরঃ ।
অকলিতামাং সমলানাং সুজনবিসমিতাং যমাত্মজস্বলানাং অকলিতাঃ সুজনানাং পুঞ্জানাং
বিসমিতানাং বিনাসাধাঃ অকলিতাম্ । তস্য অকলিত অপরিস্ফুটঃ সত্যমাঃ ইত্যমরঃ
সিধ্যা তি সত্যীক্কা । এবং সত্যমানাঃ সত্যসৌভাঃ সত্যসৌ দিগন্তাঃ । "কৈতমম্" অসৌ কার্যে
নিমলমসিতাসত্যী" ইতি বিদ্যঃ । সাহুগাঃ স্বীকৃতসত্যতাঃ পুত্রবৎ অস্মিন্ ভুপনে সত্যসৌভে

(৩০) কাম । প্রবণ কব । সনাত প্রাচীন সপ্রিয়ুজসমূহের চূড়ামণিচক্রপ
দেবব্রহ্মাণ্ডে বিদর্ভাধিপতিব এক অমাত্য আছে, ত্রিভুবনসমাবৃত পুণ্যপ্রভাব-
শালী বেদে দেবব্যবতকে ভোমার পিতাই নিজের সহাধ্যায়িত্বপে জ্ঞানে, ইনি দেও
বপুশ ।

(৩১) আত্মগোনে । বাহ্যদেহ তত্ত্ব বর্ণনাসূত্রে নির্বৃত্ত অবিদ্যাগুণ, বাহ্যবা

माल । [सहर्षं] सहि ! तं क्लु भगवद्दीगहिदनामधेन
मन्वदा तादो सुमरेदि । (ल)

लव । सङ्घि ! समं कर्तुं भगवदीयं गुरुं स आसादो विज्जाही-
गमो षिदोत्ति, तत्कालसंवेदिणो मन्तवन्ति । (प)

(॥) सङ्घि, ते खलु भगवतोऽष्टद्वीतनाम्भेयं सङ्घेदा तात क्वरति ।

(१) सखि । सभं खलु भगवत्या गुरुसखाणाद्विराधिगमः । तत इति अस्मान्नवेदिनी
मन्वसे ।

कदापि कदाचित् शपादिभिः कदाचिद्विचरे, सन्ध्यादि उत्पद्यन्ते। स्वर्गिणस्तद्दृष्टाः
नानुब्रूया नर्त्तकीकै शपादिव्योर्गिहताः कदाचित् सन्ध्याद्यपि विरला रति भावः। यत्र
म्यानेतनगन्तवीलाहृष्टा इत्यस्य निवेष्टयत्तु एव विदा प्रसाधमिति वत् विवेचयामास्यत्
मपुं सन्ध्यामेकस्य बोध्यम्।

यम देवघातस्य प्राप्तिरसम्बादनकथायै" इति वदन्ना कारणाया प्रदर्शनात् समुत्पत्तिद्वयः । तद्वचनं दद्या दर्शये—“समुत्पत्तिर्यमोक्तजित् सति कार्यस्य साधये । यद्वै कर्षोक्तिसाम्याया-
ननुकरः स्यात् परीक्षितं सित् । मुचक्षिते यः पुनरपि ज्ञाता यदा मुचक्षिते” इति । नास्तिने इत्यम ।

(ब) भाति । मयस्य कामदया दृष्टोत्तरं पञ्चमिः नामधेयं नाम सत्यं साध्यं ।
देवरात्मन्यर्थः । मायया देवरात्मस्य भावि नृगुरत्वं सत्याय नृपरात्मवद्वत्त्वं च शास्त्राचार-
विद्वत्तया देवरात्मन्यवस्थायै भयंकरा दृष्टोत्तराभावे व'मित्येवंतीकाभिहितमिति मन्यम् ।

(५) अवेति । सममिति द्विवचनपूर्विकमुभयानिति शेषः । तत्तुकारत्वेदिनः तत्तुसप्तसामयिकः मन्वयले कथयति । तथाच सातोऽप्यद्वैतेषां परस्परं वाचांशित्वं, प्रलयः, त्वरश्च सर्वसुदपन्नमिति भावः ।

এবল পুণ্য বিশাখের আশ্রয়স্থল, ষাঁহানের প্রত্যেক অপরিচ্ছিন্ন ও ষাঁহান।
মননের নিবাসস্থল সেখানেই জারি ওদিশ বংশগুরু এ জগতে অমই সন্ত
হইয়া থাকে ।

(৯) মামা! মাথা! ভাগ্যবতী ব্যাহার নাম করিবেন, সে- বংশপুত্রকে মঙ্গলাঃ
আমার পিতা বরণ করেন।

(ব) নব! সবি! জগবতীও তাহাদের সহিত গুরুসকণে বিদ্যাত্যাস
কবিদ্যাস্থিতেন, ইহা তৎসদস্যস্বিক ব্যক্তিগণ বর্ণনা থাকেন।

মালতীমাধবে

কাম । তত উদয়গিরিখিবাৎ যব

স্কুরিতগুণদ্যুতিসুন্দরঃ কলাবান্ ।

ইহ জগতি মন্ডোক্তবসস্য হেতু-

নৈয়মবতামুদিয়ায় বাসচন্দ্রঃ ॥ ৩২ ॥

শব । [জ্ঞানান্তিকাম্ ।] সহি ! অবি শ্যাম মাধবো ভবে ? (ম)

(ম) সহি ! অবি নাম মাধবো ভবেত ?

(৩২) সহ'শ্যামস্তাপনায় মাধবস্য পিতৃগুণানুষ্ঠা প্রসারিতা মনুপতি কথয়তি—তত ইতি । উদয়গিরিঃ উদয়াবল্যাদিহ ততঃপাশ্চাত্ দীপকতাম্ এক যব দ্বিতীয়াঃ দ্বিতঃ { এতেন দ্বিতীয়াঃ প্রাপ্যতদাশীষ স্ব'দাম্যদৌঃস্মিনি নৃচিতম্ } স্কুরিতামানতিবকামিতানাং যুথানা উপাদীনা যুথান কাল্যা সুন্দর' সুমগঃ, যদা স্কুরিতা মুখদ্যুতিবৎ স স্কুরিতমুখদ্যুতিঃ স চাধী সুন্দরোতি কর্মধারয়, কলাবান্ শৃঙ্গবীত্যাদিবনু, বহুকলাভিহ্নঃ । { ভাবিত্যপি তাহ্মবিদ্যাশালিতো অলৌকিকাক্রতিদর্শনেন ভাবিনি মূর্তবদুপচারাদুপপত্তিকামিঃপি কলাভ্যামিখালমবিহ্নম্ } ইহ জগতি নগ্নবতা অশুভতঃ স্বর্মনক্তিহাসিপ্রাখিলাবসৌখ্যঃ, মন্ডোক্তবসস্য পরমামন্দস্য হেতু, কারক বাসচন্দ্র ইতি বাসচন্দ্র, { অদমিতবনাঃ } চন্দ্র-চন্দ্রঃ কতিহ্নালক ইত্যর্থঃ, উদিয়ায় জতপন্ন । অথ চন্দ্রপভেঃপি গুণার্থকলীষ স্বর্গে' বিগ্নবৎ' যৌন্য', ক্রিয়াল কলাবানিতি বীজশব্দল ইত্যর্থকম্ । তদাৎ উদয়গিরিখিবাৎপদানুসারান শ্রীমদভ্যং পূর্বাঃমানসারঃ, পূর্বাঃবিদ্যায়া লভ্যত্বং যদা দর্শ্যে—“যা পূর্বাঃ যদি সামান্যধর্মী নীপম্যবাচি য় । অদমিতম্বোদমানে অবদাম্য"মিহি ॥ প্রখিতামাঃ ইত্যম্ ॥

(ম) জবতি । মাধবো ভবেদিতি মনবত্যা কবিতীঃসী বাসবন্দ ইতি জিহ ।

(৩২) কাম । উদয়গিরি হইতে চন্দ্রের জন্ম সেই দেবতা'ই হইতে এক অবিভিন্ন বালক উৎপন্ন হইয়াছে, যে বালক বিকাশিত রূপাদি কাক্তিবাধা অতিশূন্য ও চতুঃশ্লোকনাতিজ্ঞ, এবং সে এই জগতে নেত্রশালী প্রাণিসাংগ্রেবই পবমানন্দক কারণ ।

(ম) শব । (জ্ঞানান্তিক) গরি । সেই বালকই মাধব হইবে ।

কাম : অসৌ বিদ্যাধারঃ শিশুরপি বিনির্গত্য ভবনাত্

ইহায়াতঃ সম্মত্যবিকলশরচ্ছন্দ্রবদনঃ ।

যদালোকস্থানে ভবতি পুরমুন্মাদতরলৈঃ,

কটাক্ষৈর্নারীণাং কুবলয়িতবাতায়নমিধ ॥ ১৩ ॥

অত্র বালমুহূদা মকরন্দেণ সহ, বিদ্যামান্বীচিকীমধিগচ্ছতি,
স এব মাধবী নাম ইতি । (১৪)

(১১)। অসৌ বিদ্যাধারঃ । অবিচ্ছিন্নশরচ্ছন্দ্রবদনঃ । পূর্বশরচ্ছন্দ্রবদনঃ । শিশুরপি
বালীঃপি “বালী বাপানবীঃ” ইতি ব্রজনাৎ পশ্চদ্রবর্ববদ্রবদনোঃপি সমিত্যর্থঃ । অসৌ সর্বদা
শিশোর্বিকাক্ষায়গোম্বতযাভুতঃ । বিদ্যাধারঃ আন্বীচিকীমধিগচ্ছতি : ন তে আন্বীচিকী
মধিগচ্ছতীত্যুপসংবাদ্যভুতঃ । অসৌ দেবরাজনন্দন, ভবনাত সন্মত্যাৎ বিনির্গত্য সন্মতি
ইহ অখিলমর্দে অযাৎ : অগত । যস্য আন্বীচিক্যানে দর্শনগোম্বতর্দেঃ পুরমবর’ (কর্তৃ)
ভবনাদতরলৈঃ কানাবৈষম্যকৈঃ নারীণা নীচা কটাক্ষৈঃ হৃদিপাতবিশেষৈঃ । (করণে)
কুবলয়িতানি সজ্জাতনীতীত্বদনানি বাতায়নানি মকরন্দজালানি যত তন্ তবীক্ৰমিভ
দৈন পদার্থ গচ্ছতি মক্কায়াঃ পুরমুখ্যী বাতায়নৈর্দেব অযতনৈন দর্শয়তি, যেন তায়া মক্কা-
বাতায়নানি সজ্জাতকুবলয়ানি ইব লক্ষ্যত ইতি স্বরলার্থঃ । অসৌ নীচীতরমস্য সৌন্দর্যমিতি
সূচিতম্ ।

অত্র শরচ্ছন্দ্রবদন ইতি স্তুতিপদ্য, কুবলয়িতবাতায়নমিধিগচ্ছতীচা, ইত্যনयो: পরস্পর-
মৈরদৌগ্ধ্যং ব্ৰহ্মতি । হিষ্টিবিকী ভবন ॥

(১২) অসৌ । অত্র পদ্যাত ইচা অসৌচা পদার্থদর্শন সৌ মধ্যমমম্মা ইচা আন্বীচিকী
তর্কবিদ্যা “আন্বীচিকী দৃশ্যনীতী তর্কবিদ্যাগোম্বতী” বিবরণঃ । তা অধিগচ্ছতি অসৌ ।

(৩৩) কাম : বাহ্যত্র বসন শব্দকালেব পূর্ব শব্দয়েব ন্যাস, এবং বাহ্যত্র
দর্শনযোগ্য স্থানে কামাবেশচপলা নাবীমিগেব কটাক্ষব্যাগ পূবেব বাতায়নগুলিতে
নৌদোংগল উৎপন্ন হইয়াছে বলিয়া বোধ হয়, গকবশবর্বববক ইহাও আন্বীচিকী
ত্রিঙ্গ সমস্ত বিদ্যাব আধাব এই বালক ভবন ইহাতে নির্গত হইয়া সন্মতি এখানে
আসিয়াছে ।

(৩৪) এখানে আসিয়া বালমুহূদা মকরন্দেব সহিত আন্বীচিকী দিগ্ধা অধ্যয়ন
কবিভেদে । এই পদ্যবাতায়নই বাধব ।

মাল'। [সানন্দং জনান্তিকম্ ।] সহি ! সূতং তুয় ? (৭)
লব। সহি ! কুদো বা মল্লোদহিঁ বজ্জিঅ পারিজাদস্স
উগমোত্তি । (৪)

[নেপথ্যে শব্দধ্বনিঃ ।]

কাম । 'মল্লো' কালান্তিপাতঃ ! (৩৫) সম্মতি হি—

(৭) সহি : সূতং তুয়া ?

(৪) সহি : কুদো বা মল্লোদহিঁ বজ্জিঅ পারিজাতস্স উত্তম ইতি ।

“সমিদ্দে’ নাম্মতরবৈবসে’”মিতি শ্রাব্যাদস্স বিপানিম্বল্ল ন বৈবসে’ম্ । বজ্জম্মসুপস্সহরতি—স
পথেতি । স পথং দেবরাতাঅগ্গ সচ্চ, স পথ মাধবী নামিম্বসে’ । অসি বিদম্মা’বিবসে’রিঅাদি-
সন্দম্বেস্স মাধব’ প্রতি মাল্লম্মসুরাম্মস্স অামিমেতস্স সাধনায় বজ্জীতনাদস্স সিহিমা’ম
মায়াগ্গস্সসে’ । তদুত্তং দপে’সে—বজ্জনা’ অীচেন’ বিহিরমিমে’তাপে’সিহি’য়ে” ইতি ।

(৭) মালন্তি : সূতমিতি মাধবস্য সর্দর্শমীতৃপুত্রত্বাদিকমিতি জ্ঞেয় । এতেন
বিদেবানুরাগীদম্বী দর্শিতঃ, তেন য় সর্দর্শমী নাম সুষ্মসম্মে’রহস্মসুত’ । ততশ্চ যথা দপে’সে—
“বীসারেন্ন অধিকঃ পাদুভেদু” ইতি ।

(৪) লবেতি : মল্লোদহিঁ মল্লোদহিঁ বজ্জিঅ পারিজাতাৎ জাতঃ অন্যথাহস্তন
ইত্যর্থে, তদাভাষ্যাহস্মিতিক্রিয়ধৈককর্তৃকত্বানু সিংহ হস্তা’-মুখ সাদৃশ্যাদিববজ্জিঅিম্বস্স
ক্রান্তব্যয়ঃ ।

অথ মল্লোদহিমিত্রান্ পারিজাতীতৃপাদাসম্ভবত্বপাদবস্তুতান্ জন্মান্ দেবরাতমিত্রান্ মাধবী-
মুতৃপাদাসম্ভবত্বপস্য প্রস্তুতস্য সমস্য সন্দেহমাত্মনো ন অপ্রস্তুতসম্বন্ধাস্তদ্বারঃ । তদ্ব্যর্থং যথা দপে’সে—
“অবিহিসেবঃ সামান্যান্’সামান’ বা বিহিসবতঃ । আযো’মিমে’সে’সীতোরস্স সমান্’সমম্ ।
অপ্রস্তুতান্’ প্রস্তুতভেদবস্তুত বস্তুতাততঃ । অপ্রস্তুতসম্বন্ধস্য সাদৃশি” ॥

(৩৫) কামন্তি : কালান্তিপাতঃ কালসংঘঃ নাবলম্ব ইতি জ্ঞেয়ঃ । প্রকারিতকথনাত্তদ্বা-
দনিকালোপে’ কাণ্ডো ন পরিহ্রাস্ত ইতি ভাবঃ । কালান্তিপাতমেব সমর্থয়তি—সম্মতি হি ইতি ।

(৭) মাল । (আনন্দের সহিত জনান্তিকে) মবি । তুমি ওনিমে ?

(৪) লব । মবি ! মল্লোদহিঁ তিম্ম আয় কো’বা হইতে পারিজাতের উৎপত্তি হয় ?

(নেপথ্যে শব্দধ্বনি হইতে আগিল)

৩৫। কাম । আহ ! (কথা শ্রবণে) অনেক কালকণ হইয়াছে ! সম্মতি—

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभाम्
 अवाप्तोत्कण्ठानां विहगमिशुनानां प्रथमतः ।
 दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
 असीं सम्भ्याशङ्कध्वनिरनिभृतः खे विचरति ॥ ३६ ॥
 तदुत्तिष्ठामः * (३७) । [इत्युत्तिष्ठति (३८) ।]

(३६) क्षिपन्ति । असीं शून्यमात्रः अनिभृतः अनुगतः अतिविस्तृत इति यावत्, सम्भ्याशङ्क-
 ध्वनिः प्रतिदिननिधमिलः सम्भ्यापूषकः शत्रुशब्दः, अवाप्ता स्मिद्धितविरहभावमया लब्धा
 उन्मत्ता शौनस्यविशेषो रंभेष्टा विहगमिशुनानां अकवाकदम्पतीनां मदनकलहच्छेदेन
 सुखावसानेन सुलभा अनायासप्राप्ता निद्रामुद्रा आपन्नमितमुद्रितावस्थां प्रथमतः आसीं
 क्षिपन् विरहवैतुष्यतानुपप्लितिश्रापनेनापछागमः यतः अलघुषु विगात्रेषु सौधानां
 प्राप्तादानां निकुञ्जेषु मध्यदेशेषु घनतां गततां प्रतिध्वनिना बहुव्यतामित्यर्थः, दधानः धारयन्
 मे आकाशे विचरति प्रसरति । तथाच सम्भ्या समागतेति गतं विम्वः कर्त्तव्य इति भावः ।

अतः अकवाकमिशुनानामिति विशेषे वक्तव्ये विहगमिशुनानामिति सामान्यप्रयोगान् विधेय-
 विधेयव्यतीतः । निकुञ्जमध्यं जलान्तरवाविलेऽपि सौधमध्यभागस्य निकुञ्जमध्य-
 भागस्य मध्यभागस्य कविकनिकुञ्जमध्ययोगात् जेयार्थेनदीर्घः, अथवा नाचधिकत्यन्तमात्र एव
 तद्विषयसङ्गात् ।

एकस्य शत्रुध्वनिः कस्य अकवाकमिशुनानामिति विशेषे वक्तव्ये विहगमिशुनानामिति सामान्यप्रयोगान् विधेय-
 विधेयव्यतीतः । निकुञ्जमध्यं जलान्तरवाविलेऽपि सौधमध्यभागस्य निकुञ्जमध्य-
 भागस्य मध्यभागस्य कविकनिकुञ्जमध्ययोगात् जेयार्थेनदीर्घः, अथवा नाचधिकत्यन्तमात्र एव
 तद्विषयसङ्गात् ।

(३७) तत् तन्नात् कान्त्येपादित्यर्थः ।

(३८) अवधीकृतया सह आनन्दकोति शिवः ।

(३७) मर्यादां निश्चितं प्रथमं अति विष्णुः एहै अथर्वनि प्रथमतः
 विरहाशङ्का उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता
 कविरा विरहाशङ्का उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता उन्मत्ता

(३७-३८) तत्रैव आनन्दो उठि, (एहै कथा बलिगा अवलोकितार सहित
 कान्त्येपादित्यर्थः) ।

माल । [अथपार्थिवः] कथं उवहारीकिदस्मि राहयो तादेण,
राधाराहणं क्व तादस्स गुरुधं व उव मालंदी । [मास्] ।
हा ताद ! तुमस्मि णाम मम एव्वं त्ति सब्बधा जिदं भोधतिच्चाए ।
[सानन्दं] । कथं महाकुलपमवी वि सो महाणुमापो, सुभणिटं
पिपसहीए कुदो वा महीदहिं वल्लिष पारिजादस्स उगमोत्ति ।
अवि णाम तं पुणोवि पेत्तिस्सं (ह)

सुव । अवलोइदे ! इदो एहि, एदिण सोमाणिण । ओदरस्स (ह) ।

(ह) कथमुवहारीकनामि राधुसामिन, राजाराधर्षं धनु तावत्तं गुरुधं, न पुनर्मांलती ।
हा तात ! त्वमपि नाम ममेवमिति, सर्वथा जितं भोग्यतया । कथं महाकुलपमवीऽपि स
महानुभावः, 'हमपि'न' प्रियसख्या, "कुतो वा महीदहिं" बर्जयिष्या पारिजातशोडन" इति ।
अपि नाम पुनरपि न' मे चिच्छे ।

(व) अवलीकिति । इत एहि एतेन शीपानेनावहराव ।

(ह) अथपार्थिवः पणितयोप पराजयं विदुतमिति वाचत् । "विगुदभावसंभुतामपवारितक
भदे" इति भरतः । पूर्वोक्तमपि दृष्ट्वा पुन, अस्यपि—कथमित्यादि । महाकुलपमवीऽपि
प्रसिद्धसंयसम्भूतोऽपि न केवलमसामान्यरूपेणावल्यवापिख्यादिसम्पन्न इत्येवम् । स माधवः,
महानुभावः, महाप्रभावः । अपि अत्रे, नाम सन्भावमाणां, तं माधवं पुनरपि मे चिच्छे इति इतः
परमैकचारदर्शनोऽपि जीवनं सार्थकं भवेदिति भावः ।

(व) लक्ष्मिः । इत पत्न्यां विमि एहि वाचकः । अत्र केवल्यकवीकितया । आत्मार्जवयो समं
नवविधायाः किञ्चिदनुसमन्वयमस्तीति सूचितम् ।

(ह) माण । (श्रीवा विवाहेन निवृत्ते) केन वाद्योक्तेण पिता आमादक
उपहारं दितेन ? वाचः उच्छ्वासधने पिता उच्छ्वासेन हरेण, मागडो नहे ।
(अथ विस्मयनं कथितं) हा तात ! कुत्रिणं आमाव एति एकप वाक्यं हरेण ?
श्रुतः तोगकृष्णं सर्गना जय मात कथित । (आनन्देन सहितं) केन
महाकुलप्राप्तं हरेण तं नि महाप्रतापनामो, अतएव प्रियतमो भावने दगिमाहे,
"महोदधिरिन्द्रकोपा हरेते पारिजातकुशमेव उपेति हर" ? ए दिक्के एन,
एहे सोपानवाव अवतवण कथि ।

† "संजमनेने"ति उचितं पाठः, संजमनेव चतुःशतंनेति तदर्थः । "संजमनेने" । चतुः-
शतं"मिचमरः ।

काम [अत्रार्थः ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थैव, मालतीं
प्रति निश्चयार्थदूतोक्तस्य लघूक्तो भारः । तथाहि (३८)

वरेऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुरातनोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

स्तुतं तस्माद्वाक्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः ॥ परिचयः ॥ (४०)

(३८) कामिनि । तटस्थैव उदासीनवैव, न तु कृतमाधवपक्षपातयथैवकारणं ।
निश्चयार्थदूतीकृतस्य “निश्चयार्थदूतीकृतस्यत्वमित्यर्थः” इति पूर्वप्रतिज्ञाततादृशदूतीकार्यस्य,
भारः कर्तव्यत्वेन गुरुत्वं लघूक्तः कर्तव्यस्य प्रायः साधिततया स्वीकृतः । निश्चयार्थदूती-
कृतस्य दण्डोक्तं पूर्वमेव प्रदर्शितं । भरतीकं तन्मूल्यं यथा—“स्त्रीषु सद्योराशयमाधाना
स्वयम् कार्यं प्रतिपादयन्ती । सद्योराशयं दूती निवीज्या वसुधा सुवीजि”-
रिति । मालतीं प्रतीत्यनेन मद्यनिका प्रति न लघूक्त इति सूचितम् । कृतार्थं सङ्कल्प्याभि-
धातुं कर्तव्याश्च दर्शयितुमाह—तथाहीति ।

(४०) प्रथमं कृतार्थं दर्शयति—वर इति । अन्यस्मिन् वरे नन्दने ईशः कुटुम्बविहीन
कथनेन मालत्या वैकुण्ठं जनिता उत्पादित (जनितात्वैव निद्राव्यवधानात्) । पितरि
जनने भूरिवसौ विचिकित्सा भोगक्षेत्रावशाद्गुणानुरागेन अनभुक्तातिवर्णनं नन्दना
मामर्शयति कल्याणोद्धारक्यं च । राजसन्तोषमनयेता माधवाय मामर्शयदित्यर्थं मन्दं त्व
जनिता सकीयलवाक्योपस्थापित मया उत्पादिता । यथाच पितरि वैकुण्ठं जयितेत्याशयः ।
तथा पुरातनानां शत्रुसत्तादिप्रणालानामुद्गारेकदृष्टान् कार्यपदवी कर्तव्यपद्विति, पितादि-
नैरेवेष्टितमिदमितवरावाक्यार्थवद्वा सरथिरिति वाक्यं, कथिता कथिता मयेति शेषः । एवं
वत्सस्य माधवस्य अभिजनतः सङ्गं यत्, तस्माद्वाक्यं तथा गुणतः रूपलावण्यविद्यादिगुणैश्च

(३९) कामि । सम्प्रति उदासीनं वाकिराह आभि नागरीयं प्रति निश्चयार्थ-
दूतीकार्येव तत्र अलक्षणे लघू करिष्याहि । अथ—

(४०) अत्र वरं नन्दने देव उ पित्रिविधेयं संशय उद्गमजित करिष्याहि,
प्रावृद्धोत्पत्तिं करिष्या कार्याश्रयानो वणिष्याहि । एवं असङ्गतः वत्सस्य

• “विधिविधेय” इति कश्चित् पाठः, सम्पादनीय इति तदर्थः ।

‘‘মালতীমাধবে’’

[ইতি নিম্নান্ताঃ সৰ্বৈঃ ১ (৪১)

ইতি মালতীমাধবে দ্বিতীয়োঃ ১ (৪২)

যশোদাশ্চ। মতাভাগ্যং বশং ত ইতি শ্ৰেয়ঃ। তদপি ব্রহ্মহাত্যু সৰ্বজ্ঞকাজিশাসাপসঙ্কে ম স্তন
ব্রহ্মহতম্। ব্রহ্মজ্ঞ বিনামিধানৈ মাধবপদপাতিত্বাশ্চ দ্বয়া বিজ্ঞাভয়ং ন স্যাদিতি মাধব।

এতেন কাশ্মীয়ায়নকানমাঝানুসারিত্বং দ্ব্যতীক্সল্যল প্রতিপাদিতম্। তথাপি কানুসায়নকান
শাস্ত্ৰে—কন্যাসমুদ্রকথাধিকরবে নিচ্ছদ্যেৎদ্ব্যতীক্সল্যনিদ্রপদ্যকরবে সূচ্যাবি—“অন্যবরদিগুণাশ
দীপানভিপ্রাশবিহঙ্কাম্ প্রতিপাদ্যেৎ।” সাতাপিযৌয গুণানভিপ্রতামদেয়তা লুপ্ততা গঠতা
অপলতা বাধবাগা”। “যাচাত্মা অপি সমানজাতীয়াঃ কন্যাঃ বহুলাস্তায়াঃ সন্তুষ্টা ভগ্নারং
মায়্য মীদনে চা তাভ্যাম্।” ব্রহ্মসংযেৎ।” তস্তাঃ সন্তুষ্টা ভাবকগুণান্ ভূমিষ্ঠান্ পরিবর্ষেদিতি।

কৃত্যসমভিপ্রাশবিহঙ্ক কথংবলি—অথেনি। ‘‘অথ অন্যস্বর পরিবর্ষঃ স্তন্যসমভিপ্রা-
নীভযৌ পরস্পরবিশেষবিশ্রাভ বিধেয়ং কৰ্ম্মব্যঃ অসামিহিতি শ্ৰেয়ঃ’’।

অনেন ব্রহ্মতসমানমীঢ়মকথনাত করথ নাম মুখসম্ভেরজম্। তল্লবণং যথা দর্শয়ে—
“...করথং পুণ। ব্রহ্মতসংসমভ্যাম্” ইতি। অদ্ব্যবহারীঃপি স্থিতি।

অহ ভারতখু করথদপকার্যং প্রতি অন্যবরদীপৌপন্যাসাদিবহুতরকারখৌপন্যাসান্ সসু
যশালদার। বিস্মরিতী কলম্।

(৪১) সঙ্গা ইতি শ্ৰেয়ঃ ‘‘তথাব—পুণ্যং বহুলম্ ন বিহঙ্কম্। তথা লিঙ্গনকারণম্
পূর্বসৌক্যম্।

(৪২) কথিতং পুণ্যকে ‘‘অবলম্বকী নামি’’অধিক. পাঠঃ। তথ্যলৈ অবলম্বকৌপন্যাসিনা
নয়ানান কলমিত্যনুসংগম্।

ইতি কাশ্মীয়ায়নকানমাঝানুসারিত্বং বিহঙ্কানুসারিত্বং ন্যাসাঃ সঙ্গাভিপ্রা-

সমাজাশা মালতীমাধবকথায়া দ্বিতীয়াঃবিহৃতি সমাপ্তাঃ।

বংশতঃ ও স্তম্ভতঃ মাহাত্ম্যেব প্রমাণা কবিত্রাছি, অনন্তর সমাগমদ্বাৰা উভয়ে
পবন্যর পবিত্র কবিত্রা দেওয়া বাকি বহিয়াছে। (সকলো নিশ্চয় হইল)

মালতীমাধবেৰ দ্বিতীয়াঃ সৰ্বাঃ।

तृतीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति बुद्धरचिता ।] (१)

बुद्ध ! [परिक्रम्याकाशे ।] अवलोइदे ! अबि जाणासि कहिं भग्गवदीति ? (क)

[प्रविश्य अवलोकिता] बुद्धरचित्ते ' किं पमुडासि ? कोवि अकालो भग्गवदीए पिण्डमादबेल' वज्जिअ मान्दटीं अणुबत्त-
माणाए (ख) ।

(क) अवलोकिते । अविनाम ज्ञासि कुत भगवतोति ?

(ख) बुद्धरचिते । किं पमुग्धासि ? कोऽपि अकालो भगवत्त्वा, पिण्डदातवेलो वज्जं शित्वा मालतीमनुवर्त्तमानाया ।

(१) सम्यक् कविराजानुरागवाराय प्रवेशक प्रकीर्ति—तत इत्यादिना । "निमुक्तेषु मया बुद्धरचिते"ति प्रथमाहवाक्येन बुद्धरचितायाः प्रवेशः स्पष्टं सूचितः ।

(क) बुद्धेति । परिक्रम्य पादविक्षेपं कृत्वा । आकाशे गच्छे अवलोकितमवलोकिता संबोधात्यर्थः, कथयतीति शेषः । "अप्रविष्टे सङ्कालापी भवेदाकाशमादित" मिति विपुलारि-
पुतमाकाशमादितलक्ष्यम् ।

"तदास्यतां किञ्चिदाकाशानुकामासी"त्यादिनाः "एदि तद्विषयोऽनुरागवत्" इत्यनेन लक्ष्यकया कामन्दक्या च मालतीमाधववीर्येदनविकारस्य, वर्धनात् तयोः परस्परसमागमोपाय-
भूतानुरागस्य लक्ष्यतया नन्दनविवाहनिघटनान्वयानया च इतः प्रभवति अनुधाइइमासि' यावत्
"मनिमुग्गसन्धिः" । तत्रत्यच' यथा दर्शये —

"कलधधानीपायस्य सुखसन्निनिर्वग्निन ।

मध्यामया इवोदमेदी यव प्रतिमुखश्च तदिति ॥"

(ख) प्रविष्टेति । प्रमुग्धासि मोहं प्राप्तवन्त्यसि, कथमन्यथा विमोहतः परिक्रान्तविषयी

बुद्धरचिताय प्रवेशः ।

(क) बुद्धः । (पादविक्षेपेण कवतः अप्रविष्टे अवलोकिताय प्रति) अव-
लोकिते ! त्वमि जान् कि, भगवतो बोधाय (आह्वेन) ?

(ख) अवलोकितः । (प्रवेश कविः) बुद्धरचिते ! त्वमि किं मोह-

বুধ। হুঁ, তুমি উল্লেখ করিছ পলিডাসি ? (গ)

পব। অহঁ কলু ভগবতীয়ে মাছবল্লাসং অণুপ্পেসিদা,
সন্দিহং অ তম্ম, জধা মহরঘরসম্বহং কুসুমাখরং অাম উল্লাখং
মদুখ কুল্পপণিউল্ল-পেরন্ত রত্নাসীপ-গহবৈ চিহ্নন্তি, মদৌ অ তত্থ
মাছবৌ (ঘ)।

(গ) হুঁ, ■ পুন কলু প্রস্মিত সি ?

(ঘ) অহঁ সন্ম ভগবতীয়া মানবল্লাসমসুখ্যে বিতা, সন্দিহং তম্ম, যধা মহরঘর
সম্বহং কুসুমাখরং নাসীপামং মল্লা, কুল্পপণিকুল্পপেরন্তরত্নাসীপকম্বহে চিহ্ন
ইতি, মদৌ
তথ মাধব।

মতঃ সম্ভবেদিত মাধবঃ। জ্ঞাতমপি যদি সৌম্যবল্লাসস্য লক্ষণানীতিমিমাংসোপাধ—কৌটি
শেতি। বিস্তৃপাতবৈশা নির্দিষ্টভৌগলিকালং বর্ণয়িত্বা পরিচয়্য মাননী অনুবর্ণমানায়াঃ
মাননীমনুষসংস্থা, কৌটি অ অনিবচনীয়া জ্ঞানং সমবঃ ভৌগলিকানির্দিষ্টঃ সর্ব এব
মানবসংস্থা, সম্বতীতি মেব। ভৌগলিকময়ানির্দিষ্টে সর্ববিধেব সমবৈ ভগবতী মাননী-
মসৌ এব বর্ণিত ইতি সন্মস্যপি তদৈবৈব্যর্থঃ।

(গ) বুহঁ সি। কুমিল্লমসী। “হু বিদেহঁ আনুমতা”বিধি বিজ্ঞাপয়ীৎ।

(ঘ) অশেতি। তল মাধবল্ল, মহরঘরসম্বহং শিবানবসংলক্ষণম্। কুল্লকঃ “কুলা”
ইতি জ্ঞাতী উচ্চিশ্রীষঃ তল সি। লিকুল্লঃ সন্মাসম্বল্লানং তল পর্যন্তে মানমসী যল্ল রত্নাসীপ-
সম্বহং রত্নাসীপকালী বল্ল তল। কুল্পপণিউল্ল-পেরন্তরত্নাসীপকম্বহে চিহ্নন্তি
স্থিতমিতি মল্লমসী।

প্রাপ্ত হইরাছ ? নির্দিষ্ট ভৌগলিকাল ভিন্ন এই সুদীর্ঘ কাল (ভগবতী)ব
মানতীব অশ্রুগঠনে প্রতিবাহিত হইতেছে।

(গ) বুহঁ। তাই, তুমি ভবে কোথায় গিয়াছিলে ?

(ঘ) অব। ভগবতী আমাকে মাধবের নিকট পাঠাইয়াছিলেন এবং
তাহার সহজে আদেশ করিয়াছিলেন যে, “নিবাল্লমঃসন্ম কুসুমিকবনামক
উদ্যানে যাইয়া কুল্লককুল্পপরিব্যাপ্ত কুল্লক প্রাপ্তভাগে বক্তাপোক্তবনে অবস্থান
কর।” মাধবও তথায় গিয়াছে।

बुद्ध । किञ्चित् तद्धिं माह्वो अणुण्ये सिद्धो ? (ड)

अथ । अज्ज कमण्णुवउहसोत्ति, भअवदीए समं भालदी सद्धरघर
गमिस्सदि, तटो किन् एब्बं मोहग्गं बद्धटिप्पि देवदाराहण-
णिमित्तं सद्धत्थकुसुमावचअं उद्दिस्सिअ, न्ववद्धिआदुदीयां भालदीं,
भअवदीजेब्ब कुसुमाअकज्जाणं आणइस्सदि, तटो अण्णोअटंसणं
भविस्सटिप्पि । तुमं उण कहिं पत्थिदा ? (च) ।

(ड) किमिति तत्र माधवोऽनुप्रेक्षितः ।

(च) अथ कृष्णचतुर्दशीति, भगवत्या सम मन्त्रिणी भद्ररघु' गमिष्यति, ततः किल एषं
सीमाय' वईत इति, देवताप्राधान्यनिमित्तं स्वहस्तकुसुमावचस्तुद्दिष्य लवङ्गिकादितीयां
भालतीं भगवत्येव कुसुमाकरीयानमानेयतीति, ततोऽन्वोअटंसणं भविष्यतीति । त्वं पुनः क
श्चित्ता ?

(ड) बुद्धेति । किमिति किमर्थं केन प्रेरितेति यावत् । तत्र कुसुमाकरीयानि ।

(च) अवेति । इति हेतोः (कृष्णचतुर्दश्या शिवार्चनस्य प्रथमस्यात् शङ्कररघुगमन-
हेतुतया तदुपन्यासो युक्त इति मनस्यम् ।) भगवत्या कामन्दका । ततः शङ्कररघुगमनानन्तरं ।
किमिष्यतीति सीमाव्यवहिकचयनस्य सम्याज्ज्ञात्वा । एवं—स्वहस्तरक्षितकुसुमैरर्चने कृते ।
इति एषं बोधयित्वेति शेषः । देवताना आराधनं निमित्तं हेतुर्वन्म तादृशं स्वहस्तेन
कुसुमानां पुष्पाणा अवचय प्रणीतम् उद्दिष्य निमित्तोक्तव्यं, लवङ्गिकादितीयां लवङ्गिका-
माकानुयायिका । अन्वोअटंसणं भालतीमाधवयोः परस्परनिर्जनसाक्षात्कारः भविष्यति इति
हेतोः माधवकदाग्रप्रेक्षित इत्यर्थः । भालतीमाधवयोस्तर्कितविज्ञानदमनेन परस्परानुरागः
समतीव बद्धतामिति भगवत्या आशयः ।

(ड) बुद्ध । किं अज्ज माधव से दाने अश्वित इहेसाहे ?

(च) अथ । अज्ज कृष्णचतुर्दशी (इतिवाः) उगवतीव सहित भालती शङ्कर-
गृहे गमन करिषे । पदेव उगवतीवै शङ्कराढोलिप्त कुशसे देवतार्चनं कविले
सोडाया वृद्धि पात्र (इहा भालतीके वृद्धाहेसा) देवतार्चनेव निमित्तं अहते
कृष्णचतुर्दशनेव उद्देशेन कविश नात्र लवङ्गिकाव सहित भालतीके कुशमाकबोझाने
आनयन करिषेन । पदेव भालती उ माधवेव पवम्पवमन्कर्षणि वटिषे । कुमि
आनाव कोपाय वट्टेउह ?

मालतीमाधवे

बुद्धः । अहं क्व, महारघरं जेव्व पत्तिदाए पिअसद्धीए मद-
पत्तिपाए आमन्तिदा, तदो भणवदीए पादवन्दनं कटुअ, तद्धं
जेव्व गच्छामि (छ) ।

अथ । तुमं क्व, भणवदीए जस्मिं पयोअणे गितत्ता, तत्त को
बुत्तन्तो ? (ज) ।

बुद्धः । मए क्व, भणवदीए समादेसेअ, तासु तासु विअअ-
कधासु, ईरिसो तारिसोत्ति मणवरन्दअ उअरि पिअमद्धीए मदपत्ति-
पाए दूरं आरोबिदो परोक्काअुराअो एसो अ खे मणीरहो, अवि
याम तं पेक्खामिस्सि (झ) ।

(छ) अहं क्व, महारघरं जेव्व पत्तिदाए पिअसद्धीए मदपत्तिपाए आमन्तिदा, तदो
भणवदीए पादवन्दनं कटुअ तत्त को बुत्तन्तो ?

(ज) त्वं क्व भणवदीए जस्मिं पयोअणे गितत्ता, तत्त को बुत्तन्तो ?

(झ) मया क्व भणवदीए समादेसेअ तासु तासु विअअकधासु, ईदृशलाहय इति
मकरन्दोपनिषदि प्रियमवस्था मकरन्दिकाया दुरभाविता परीक्षानुराग एव यस्या मणीरहः, अवि
याम तं प्रेक्षे इति ?

(छ) बुद्धेति । आमन्तिता आह्विता । तत्रैव महारघरं एव ।

(ज) अवेति । जस्मिन् पयोअणे मकरन्दे मदपत्तिपाया अनुरागवद्भवस्य कार्यं ।
को बुत्तन्तो ? कोहं संवाद वर्तते इति शेषः ।

(झ) बुद्धेति । विअअकधासु विअअकाणिषु । ईदृशं अमानास्यपलापणसत्यं,
तादृशं अवितीर्यान्तिरस्योद्योगीश्वरी मकरन्द इति शेषः, इति इत्य मणीरहवचनोपन्यासो
नित्यार्थः । प्रियमवस्था मदपत्तिपाया परीक्षानुराग, अकरनुरागं तथा तेन प्रकाशितं दूरं

(छ) बुद्धः । आग्निं उग्रवर्णं हरे अहिं उग्रवर्णं कर्तुं क आहूत
हरेमाहि, उग्रवर्णः उग्रवर्णो पादवन्दनं कर्तुं मे आहूतं वाहिव ।

(ज) अथ । उग्रवर्णः उग्रवर्णो ये कर्तुं निबुद्ध कर्तुं अहिं, उग्रवर्णः
किं हरेत् ?

(झ) बुद्धः । आग्निं उग्रवर्णं अहिं उग्रवर्णं मे मे निबुद्धाणि मकरन्द

अथ । साधु बुद्धरक्षिते ! साधु । (अ)

बुद्ध । एहि गच्छुह्य । (ट) [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः]

प्रवेशकः । (२)

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।] (३)

(अ) साधु बुद्धरक्षिते ! साधु ।

(ट) एहि गच्छाकः ।

आरोपितः इति भाषितः । अथा मध्वनिकाया “अवि नाव किं तं मकरन्दं प्रेक्ष्य साक्षात् पश्यामि” एव मनीषणं अभिप्रायं मनमुद्धतिर्येव । मदापादितानुपपन्नं मध्वनिका सम्प्रवेदमभिप्रेतम् । यत् सर्वदेव साक्षात्करन्दे चषकाकाङ्क्षीति । इत्यन्तस्मिन् जात इति भावः ।

(अ) अवेति : साधु सम्पादितमिति शेषः । अमेन तया भववलाः कार्यभारी लघुः कृत इति भावः ।

(२) द्वितीयादयश्चकन्यास्यायासिच प्रवेशकस्यचमभिहितम् । अथच प्रवेशकः इत्यस्य सुसुप्तादीदानीं नाथमवमनस्य कामन्दकीनिर्देशेन मकरन्दं मध्वनिकाया गाढानुपपन्नं पादमस्य धर्मिण्यभाषणं च सामान्यादीनां मकरन्दकमनादीर्निर्देशकं दत्तबुधस्येवम् ।

(३) कामन्दक्या प्रवेशः अवलोकितया सूचितः ।

एतेरुप नावप्यामप्यत्र, तावुप पात्रिडा बीर्योवाव्यपानी एतेरुप एलोचनवाक्यं बलिश मकरन्देन उपर प्रियमयोर एतावुप अत्रवमृवागं बुद्धि पात्रवाहैहहि वे, यन्वावा ताहाव (मकरन्दिकाव) एतेरुप मनोकिणाय जग्निराछे वे, ‘ताहाके (मकरन्दके) साकां निवीक्य कविव ?”

(अ) अथ । बुद्धरक्षिते ! तृषि वेन (सम्पादन कविताह)

(ट) बुद्ध । एस आदवा रहि ।

(बुद्धवक्तितां च अवलोकिततां निष्क्रान्तं हरेण)

कामन्दकीव आवेन ।

मासतीमाधवे

तथा विनयनम्नापि मया मासत्युपायतः ।

नीता कतिपयाद्योभिः सखीविस्मयसेव्यताम् ॥ (४)

सम्प्रति । व्रजति विरहि वैचिह्नं, नः प्रसीदति सन्निधौ,

रहसि रमते, प्रीत्या वाचं ददात्यमुवर्त्तते ।

गमनसमये कण्ठे लम्ना, निरुध्य निरुध्य माम्,

सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥ (५)

(४) काव्येण कौ श्लोकार्थकुसुमताम्रचिह्नां मालम्बयन्तं वर्धयति—तदेति । मया तथा तेन प्रकारेण मुकुजनीचिनिमित्तये, विनयेन सत्कुलोत्पन्नकन्यकाजवसुधमस्वभावेन मयापि अवगतापि (मृदुलिक इति शेषः) तावतो उपायतः सततसमीपावस्थानादिसखीजननीचि-
न्यवहारैः, कतिपयाद्योभिः स्वस्यैव दिवसैः (राजादेराजतिगणन्यादिषु समसालम्बनादपि तादृ-
शम्भूतं प्रत्ययः) सखीविस्मयसेव्यतां आत्मनि सखीजननीचिनिमित्तविशेषव्यवहारार्थं नीता प्रापिता ।

पूर्वमन्यन्ति मुकुजम् इव मयापि मालती मुकुजनीचिनिमित्तमन्यन्तमालम्बयन्तमुपायतुमायित-
विनयभावेनैवान्यसत्कुलोत्पन्नकन्यकावदवगतासीत्, किन्तु कतिपयदिन मया सततसमीपा
वस्थानेन विविधभङ्गा अवरोधमनादिनाऽसौसहसम्भावेन कपीलजवसुधकादी चितपना
दिदनेन सहायकौडमेन नानाविधनर्म्यालोपोदयासेन च सखीजननीचिनिमित्तविधोपायेन मालम्ब-
नापनीलता घटपुत्रा लवङ्गिकादिसखीजन इव मयि लम्बाभवादिपरिवर्तनेन विमर्श-
मयङ्करति, सुतया स्वमनोगतमपि निःशब्दमविदयतीति तात्पर्योक्तिः स्वल्पाहः । तस्मादवग-
मत, परं मालती मदुपदिष्टमाचरिष्यतीति भावः ।

अतः सखीविस्मयसेव्यतानिति लुगीपमाज्झारः । अत्रष्टभूतम् ॥

(५) सखीवहावहारमेव दर्शयति—व्रजतीति । नीत्याकं विरहि चसन्निधाने निमित्तं
विरहिकल्पतां व्रजति वञ्छति । तथा सन्निधौ प्रसीदति प्रसन्नान्तराभाभवति । रहसि

(३) काव्यः । पूर्वे मागती श्रवणनोचितं भक्तिप्रकाशप्राणितं कृतकश्रु-
जनप्रलभ्य संवत्सरे आमावर्तिनिकेन अवन्तं धीकलेन अस्मिन्नेह सत्त-
समीपे अवहानादि नानाविध उपारे लवङ्गिकानि सखीवहा मागतीर विहास-
योगा इहोच्छि ।

(६) सम्प्रति मागती आमार सन्निधाने वैमनस्य भाव करेण अस्मिन्नेह

इदञ्च साधोयस्त्वत्र सम्प्रत्याशानिवन्धनम् । (६)

शाकुन्तलादीनिनिर्हासवादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।

श्रुत्वा मदुसङ्गनिवेगिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तिमितत्वमेति ॥ (७)

निर्जने सम्भावितिवे स्थाने इत्यर्थः, रमने नश्वान्तापैर्नशा मृत कीडति । प्रीत्या प्रचयेन वाच ददाति न कदाचिदपि पश्य मावत इत्यर्थः । (वाचमित्यत्र "दाय दैव"मिति च पाठान्तरं दृश्यते, तत्र दाय शीघ्रपुनमुक्त दैवमिति वा "दैवे दावे च दाय स्वाहायः शीघ्रपुनमात्रम्" इति सिद्धिर्नै । दैव उपहासयोग्यं कर्तृवादिक चम्वित्यर्थः) । तथा अनुवर्त्तने प्रियसम्भाषण-भ्रूत्यानामनदागादिभिर्बध्नाचरति, यदा गमनसमये अनुवर्त्तने मासमुत्पद्यतीत्यर्थः । एवं गमन-समये तन्ममोपाश्रित इति गमनादमरे कष्टे नद्या नदीबाधवत्तदाहुपासा मा निदध्य निदध्य बहुशो मम गमनप्रतिशोध अनयित्वा प्रचम्य पादबन्धनं कृत्वा च उपये यदि नैदानोमासच्छसि तदा मुक्तव्यापादेन निष्यसे, अथवा मम मन्त्रं खादन्तीत्याद्यनतिक्रमणीयमपदवाक्यैः अपदि तत्तत्कष्टैव प्रत्यावृत्ति मम प्रत्यागमनं वाचने प्राप्तेत्यति । सर्वत्र मान्यतीति शेषः ।

अथ व्रजति प्रसोदति इत्याद्यनेकासु क्रियासु मान्यतीत्यपेक्ष कर्तृकारकमिति दौषकालादहः, अथास्मिन् सम्बोक्तुमन्यवहार प्रतिपादनरूपकार्यं इति विरहे वैचिन्त्यभावादिबन्धकारकाना-मुपस्थापानं समुच्चयान्ताहः, इत्यनयो सङ्करः । तस्मिन् व्रजतम् ।

(६) इदमिति । जल्पति इदानीं तत्र मान्यतोमाधवयो, समानमसाधने इदं वक्ष्यामायञ्च साधोयः इदन्तरं आयाता निवर्तयितुं मृदुस्वभावादिस्त्वौचैर्बद्धवादा, प्रत्याग्रादा निवन्धनं हेतुः ।

(७) किमदाशानिवन्धनमित्याह—शाकुन्तलादीनिनिर्हासवादान् । अन्यपरैः साधुमुपदेशमिदृशान्-पर्यन्तैः वक्ष्यती मासमुपदेशाय प्रयुक्तेरपि सम्बोद्धेन प्रयुक्तवद्वेषमाहमानैरित्यर्थः, वचोभिर्वाक्यैः प्रस्तावितान् मया सद्विहितवर्जनं मुखीयनेन वा उल्लापितान् शाकुन्तलादीन् शाकुन्तलावतान् ।

प्रसन्नचित्ता इव । निर्जने नर्त्यानापवाता आभाव उचित क्रोडा कवे, नर्तना श्रिय कथा वृत्त ७ सञ्चारणादिवाता आश्रयगता शोकाव कवे । एतत् गमनसमये आभाव कर्तृगता इच्छा वाववाव आनाके निकट कविता ७ अग्रिम कविता नाना-विध भणनवाता उत्पन्ना आभाव प्रत्यागमनं चिन्ता कवे ।

(७) अननुव वाहा वनिच्छेहि ताहा ७ नागतीमाधवेव मनागमनाधने मन्त्रति दृढतव प्रत्यागवा कविता ।

११ अत्र कोन ७ प्रसन्नक्रम प्रत्यावित शकुन्तलादि वीरिणीपकथा श्रवण

তদ্য সাধবসমচ্চমুশরমুপকমিথে । (৮)

[নেপথ্যাভিমুখমবলোক্য ।] বক্সে ! হত হতঃ । (৯)

[ততঃ প্রবিগতি মান্যতৌ সলজ্জিকা চ ।]

মাল । [স্বগতম্ ।] “কথং সম্ভারৌকিদগ্নি” ইत्याদি পূর্বোক্তং
পঠতি । (১০)

মুখ্যম্ বহিঃসংবাদম্ পুরাঙ্গগণি স্তুত্যা সাবধানং সন্মাক্ষণং সমুদ্রস্তং সমাধৌ নিবেশিতাঙ্গী
শরীরস্য মদাশ্রুততা নিবেদয়ন্তীত্ব পানিতবিশদা চিরায়ৎ সমুদ্রাচ্চ যাবৎ চিন্তয়া “অকুলল্যাদিবলু
ল্যাবীনাচরণে মদা কলংজ ন বা ? কৌশল্যেণ বা কলংজমিবাধিভাবনয়া লিমিতলং
নিবৃত্তম্ এতি ভজনে । ইত্যেতদেব সাধৌব সম্যকসাধনবিষয়মিতি ভাবঃ । (অথ
“প্রসাদবদ্যস্বপ্নেভ্যোনি” ইতি যাডাকর, ততঃ অতঃপরে, অতঃপরেই “অদিত্যেভ্যোনি:
মান্যেব মাভুজল্যাদিমিত্ত্বাৎসবদান্ মণাংযতি অকুলল্যাদিহি পিবাদিমিরদেখ্যেবাভা দগ
ইতি যতঃ সুপ্তে তন্ কি সত্য ইতি মা পৃচ্ছসৌম্যঃ” । ততঃ স্তুত্যা অকুলল্যাদিঃ সত্যমিতি
মতঃ সমাধুত্বং ইতি বিশেষ । অতঃ সমাধুত্বম্ । অতঃ স্তুত্যাৎসবদেবভবৌ, সমুদ্রত্বাৎ সমাধুত্বম্
ইত্যম্ । প্রসাদবদ্যোনিহিত মল্লকম্ যথা—“অনলসৌরীতনল্যামাঙ্গী পাণী প্রদীপা-
নুপসাতপমা । ইত্যে কিলাত্মাষ্যপি মিত্ত্বাৎ বহলি আতিশ্বদনৈব নাম ॥”

(৮) তদেতি । তদজ্ঞান মান্যত্বস্তম্ সমুদ্রল্যাদিভ্যন্তীতি পূর্বোক্তং মিরদেখ্যেবাভা
দিত্যর্থঃ । সাধবস্য সম্যকং সত্যম্ সমীপে বসি মাখন, সম্যক অমলককলংজম্ সম্যকমিথে
আবশ্যে । ‘প্রীত্যাভ্যাসাৎ’ ইত্যাক্ষণেপদম্ ।

(৯) নেপথ্যাভিমুখমবলোক্য নেপথ্যাভিমুখাংলীকনৈব মান্যতৌ উভেভ্যঃ । বসন্তী ইতি
মান্যত্বাৎ সমীপম্ । হত হত ইতি অবিচ্ছ্যেতি শব্দঃ ।

(১০) মালতিঃ, পূর্জীকং অবিনাম ২ প্রকৌবি পিচ্ছিক” ইত্যর্থঃ সম্যকং সম্যকমিথে ।

কবিতা মালতী তাহার শরীর আশ্রিত ক্রোড়ে সন্নিবেশিত কবিতা বহুকাল চিন্তা
কালে একেবারে নিঃশব্দ হইতে কবে ।

৮ । সুতরাং মাধবের সমক্ষেই আজ ইহাও পব বাহী কর্তব্য, তাহার
অবতারণা করিবে ।

৯ । (নেপথ্যেব দিকে অবলোকন কবিতা) বসন্তে । মালতি এদিকে এস ।

(মালতী ও লবঙ্গিকাও প্রবেশ) ।

১০ । মাল । (স্বগতঃ) “কেন আমি উপহারীকৃত হইলাম” ইত্যাদি পাঠ
কবিতা লজ্জিত ।

लव । सहि ! एसो कु मङ्गुर-मङ्गुर-साह-मङ्गुरी कवलण-
केलि-कल-कोइल-उल-कोलाइसाकुनिद-सहभार-सिहरुड्डीण-
चडुल-चञ्चरीअणिअर-अदिकरुइलिद-दल-कराल-चम्प-आहिवास
मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुअहणमयरोरुभर-विसंभुल-
खलिद-चलण-संचलणोव-णोद-अभसीअर-मुहाबिंदुअल-मुइ मुइ-
अन्दणाअमाण-सौअलपफरसो, तुमं परिअअदि कुसुमाअरुआण-
मारुदो, ता पविसअ (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(ठ) अस्मि । एव अतः मधुरमधुरसाहं मङ्गुरीकवलयकेलिकलकोलाइसाकु-
नितसहभारसिहरुड्डीण-अदिकचञ्चरीकनिकरुअतिकरी-इलित दलकरालचम्पकाधिवाममो-
हरी, मरामामलजवनपरिवाहोइहममयरोरुभरसिहलखलितचरणसंचलणीपभीतस्वे द-
श्रीकरमुधाविन्दुअलमुइमुइअन्दणाअमाणशोतअण्यः तां परिअजति कुसुमाकरीयान
माहतः, तत् प्रविशतः ।

कविः पुनः “कथं लवङ्गारीकदम्भि” इत्यादि । “अविनाश तं पुण्यं पेशिअ” इत्यादि;
अत एव सन्दर्भः पुनर्लिखितो दृश्यते । व्याख्या तु पूर्वमेव प्रदर्शिता ।

(ठ) अस्मि । अस्मि । एव कुसुमाकरीयानमाहतः ता परिअजति आलिङ्गितोऽन्त्यः ।
तत्र, कुसुमाकरीयानमाहतं विजिनति — मधुरीत्यादि । सुदीर्घमासघटि प्रथमापदद्वयेन,
तदर्थं मधुरेण सुखादुक्तं मधुरमेव पुनरित्यादिप्रवेष्टुं आद्याया विज्ञाना मधुरीणां चतुर्दशरीणां
कवलने यासने वा केलिः क्रीडा तथा कर्त्तव्यं मधुरावृत्तेन कोकिलकुलस्य पिकसमूहस्य कोला-
हलेन कलकलीन आकृन्तितान् व्यातात सहभारसिहरात् अतिमुरभित्तपल्लवात् “सहभारोऽति-
शोरम” इत्यमरः । उक्तोक्तस्य वासिनीतृपतितस्य अटुलस्य चञ्चलस्य चञ्चरीकनिकरस्य भगव-
त्समूहस्य “अञ्चरीकोऽज्जिनीतयो” इति धरतिः । अतिकरेण सम्पत्तौ तज्जनितमिहैवेति
यावत् । अह्नितदन्तानि विहासितपद्माणि, अत एव करालानि दम्भुराणि “करालो दम्भुरे तुष्टे”

(ठ) लव । सहि ! मधुव भूषणनिर्वाणे आर्द्र हृत्पल्लवोव कवलनकोडावावा
मधुवाङ्गुट वे कोकिलकुलेव कोलाइल तःपरिवाप्त अति श्रवति हृत्पल्लव
इहेते आसवणतः उल्लोने चरण लम्बकुलेव सम्पर्के वाहापेव वलङ्गि विपलित
इहेहाहे अ ठग्नवदन वाहावा आटपठ वलिवा अतोयमान इव, मेहे चम्पककुन्दमेव

[ततः प्रविशति माधवः ।] (११)

माध । सुहृदं । इन्त ! परागता भगवतो । इयं हि सप्त । (१२)

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः भोक्तासमन्तःकरणं करोति ।

मन्त्राप्रदग्धस्य शिखण्डिनो वृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभवः ॥ (१३)

भीषणं चामिषेयम्” इत्यादि भेदिनी यानि चण्डकानि चाप्येव कुतुमानि तदाः अचिवातेन
 शीर्षेण मनीषां विनोन्नादकरः । तदा—मराण्यस्य मनुष्यस्य मांसवत्स्य ख्यूलस्य च जलमस्य
 स्त्रीकटीपुरीषागस्य च परिव्राज्य विज्ञानता, तस्य सङ्कमेन धारयितुं मन्दं, सङ्कमेन
 दितुं च विषमं । यथा क्वाताया मृत्तिलतर्ज्याद्विष्टव्यानस्योद्वेगस्योद्वेगं सङ्कमेन चर्थात्तव
 पादस्यास्य तेन उपनीता उपस्थापिता ये स्येदमोकरा चण्डेविन्द्वः स एव सुधाविन्द्वः चण्डत-
 क्वात्मैरुज्ज्वलस्य सुग्धसुखसङ्गस्य अर्थात्तव चण्डसुधाकरस्य चण्डनाशमानः चण्डवदाचरन्
 भीतस्य चण्डो विलस्य स मनीषकः । सदाच वायो वैद्यश्रीरभमान्यसङ्गाव मूर्धितः । तन् तज्यात्
 एव मृगस्यैवपदवालिङ्गनात् प्रविश्यात् एतत् कुतुमाकरोद्यान इति शेषः ।

(११) "गतं तत् साधक" इति सर्वशक्त्यासात् न साधकप्रवेशः सूचितः ।

(१५) भाषेति । इहान् इह्ये, परानता उपस्थिता भगवती कामन्दकी । इयं हि ममेति
 “होऽहममल कश्च कथेतीति” श्लोक्येनावेति । इयं कामन्दकी ।

(१२) आविरिति । सनातनधर्मस्य शीर्षोत्तापमन्त्रस्य श्रित्यनुगुणम्, साक्षात्परमार्थस्य मयूरस्य इति पुराणम् यथेष्टत्वात् आविर्भवन्तो प्रकटीभवन्तो अविरपमा विगुडिष्य प्रियाभाः ।

গন্ধে মনোহর এবং মৃদুগন্ধযুক্ত সুগন্ধবিশিষ্ট। বহনহেতু মৃদু যে উষ্ণতরে
 নিবমনপথে স্থানিত চরণযুগলের সঙ্গমন উদ্ভাৱ। উপস্থাপিত বস্তুবিন্দুরূপ যে অমৃত-
 কণায়া। উজ্জল তোমার মুখচন্দ্রসম্বন্ধে চন্দনবৎ আচরণশীল ঈতল স্পর্শবিশিষ্ট
 কুহুমাকরোত্তানের বায়ু সে তোমাকে আলিঙ্গন করিতেছে, হৃদয়াঃ (এই
 কুহুমাকরোত্তানে) প্রবেশ করি। (পাদবিক্ষেপকরতঃ উভয়েই উত্তানে
 প্রবেশ)।

১১। * (অধিবেশ প্রবেশ) ।

২২। বাধ। (দর্শক মহিষ্ঠ) অশা! ভগবতী (কামিনীকৌ) আমিত্রাছেন।

১০। কৃষ্টিব পূর্বে প্রকাশনান বিহাং যেমন গ্রীষ্মোত্তাপতন্তরুণ নদীরে

[দৃষ্টা ।] অয়ে ! লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি । (১৪)

আশ্রয়মুত্পলদ্রশো বদনামলেन्दু-

সান্নিধ্যতো মম মুহুর্জঙ্ঘিমানমেত্ব ।

জাত্যেন চন্দ্রমণিনেব মছীধরস্য

সম্ভার্য্যতে দ্রবমযো মনসা বিকারঃ ॥ (১৫)

মালত্যাঃ প্রথম' আবির্ভবনৌ ইত্য কামন্দকৌ সস্তাপদগ্ধস্য কামানলস্তাপতদস্য স্তম অলঃকারণ' মম স্তীক্ষ্ণাস প্রিয়াগমনদৃশকতয়া সঞ্জীব করোতি ।

যথা হৃদে, প্রথম' আবির্ভবনৌ বিদ্যুৎ হৃদে দৃশকতয়া সৌখ্যোন্মাদতস্য মধুরযুগ্মে মম, সমুচ্ছ্বসিত' করোতি, তথৈব প্রিয়ায়া প্রথমমাবির্ভবনৌব' কামন্দকৌ প্রিয়াগমনদৃশকতয়া তদ্বিরহানলস্তাপতদস্য মম মম সমুচ্ছ্বসিত করোতীতি সরলায়' ।

অম পুনরদোষাদানমপুটার্ঘ্যত্বদীপপ্রথমমণায় । আশ্রয়মুত্পলমালদ্রাঃ, তেন অ যৌগ্যোন্মাদতস্য শিখাশিখুণ্ণ ইব কামানলসন্ধানস্য মনীষ্যমপি অস্বত ইত্যনুদারৈশালদ্রাঃ অনি, । ইন্দ্রময়া হতান্ । দ্বিতীয়াভ্রমতেন নন্দনায় মালতীদানদ্রশ্যানেন প্রজ্ঞতস্বাভ্যর্- বিচ্ছেদে দ্বাভে অম পুনর্দোষত্ব্য মালতীদর্শনমস্বাবল তস্যা হৃদেহুতুরিতি বিদ্যুদামার্গজতিঃ । তদ্বৎয যথা দর্শয়ে—“অবানলার্ঘবিচ্ছেদে বিদ্যুরস্বৈদকারণ”মিতি ॥

(১৪) (দৃষ্টা লবঙ্গিকায়া লব্ধ মালতীমবলোক্য) অয়ে ইত্যনন্দননিত্যভ্যুদয় । ন কেবল' কামন্দকৌ লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি পরমতেষ্যঃ । তস্যা দ্রব, পর' কামানন্দকারণ- 'মিতি ভাব, ।

(১৫) আশ্রয়মিতি । সমুপগতদ্রশ্য, ইন্দ্রবরশোভনায় মালত্যাঃ বদন' অমনিষ্ঠ- নিম্নলবন্ধ ইব অস্বত বদনমিধানলেন্দু, তস্য সান্নিধ্যতঃ সানীঘ্যর্জতোঃ, জাতী স্নায়ুঃ জাত্যুঃ তেন অমিজননতয়া ইত্যর্থে, মম মনসা জাত্যেন চন্দ্রমণেব মছীধরস্য অশ্রুতস্য অঙ্গমবিদ্যা

মন উচ্ছ্বসিত কবে, উনিও তেমন প্রিয়াব প্রথমে আবির্ভূত হইয়া কামানলসমুদ্র আমায় মন উচ্ছ্বসিত কবিতেছেন ।

১৪ । (দেখিয়া) লবঙ্গিকাব সহিত মালতীও আসিয়াছে ।

১৫ । এই ইন্দ্রবরশোভী বদনসদৃশ চন্দ্রেব সান্নিধ্যবশতঃ উৎকৃষ্ট পাক্কতা চন্দ্রকাহ্নমণি যেমন বিগলিত হইয়া প্রবহন্ত বিকাব ধাবণ করে, আমায় মনও তেমন

मालतीमाधवे

सम्प्रति रमणोयतरा मालती । (१६)

ज्वलयति मनोभवाम्नि, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः ।

परिमृदिनचम्पकावलिविलासलुलितान्नसैरङ्गैः ॥ (१७)

अम्बुकात्मनिर्भवे सुप्तं सातिचयं जडिमानं जटलं क्रियासु अपाटय एवै जलप्रकृतिफलं
एव प्राप्य द्रवमयीं विचारं चम्पकाभासः सन्धार्यते चम्पकभागे इत्याशयम् । मङ्गीवरस्य
अम्बुकात्मनिर्भवेन स्वस्यापि मङ्गीवरसाम्यप्रतीतेरचलवङ्गीरस्यपि मनो द्रवीभूततीत्याशयमिति
भावः ।

अत्र आश्विनेत्यत्र 'आश्वं मे'ति कश्चिन् पाठः, तत्र आश्वेन जडिमेति खरवे तृतीयः । एवं
मनसि स्थित मनसः इत्यपि कश्चिन् पाठः, तत्र च जडिमानं एव स्थितस्य मनसो विचारं आश्वैः
सन्धार्यते निधीयत इत्यर्थेकाध्याहारैश्च अमरचिन्निर्वाहैःपि चम्पकचिन्नेवैतुपमाया, सङ्गते-
विनयीयतया न मीलिकात् तन्मेति चिन्तनीयम् ।

अथ चक्षुषलद्वय इत्यत्र मदनामन्त्रेण इत्यत्र च क्षुप्तोपमानाङ्कारः, चम्पकात्मनिर्भवेऽप्युपमानाङ्कारः,
तेन मङ्गीवरस्यैव क्षुप्तोपमापि व्यञ्जित इत्यलङ्कारेणालङ्कारभक्तिः । एव मनसो द्रवमयस्य
चम्पकात्मनिर्भवं मनसस्य आश्वेनो नैलचच्छेदपि स्त्रेवैव तदभिधाध्वरसापादतिमयीतिवालङ्कार
इति तेषामङ्गान्नीभावेन सङ्ग्रहः । वसन्ततिलक इत्यम् ॥

(१६) सम्प्रतीति । रमणीयतरा पूर्वदृष्टावस्थातः समधिकमनीन्द्यमालिनी । कामभावस्य
पूर्वतः पद्मविलसात्म्यं स्तम्भितमलावधारकाच्च पूर्वतो रमणीयतरत्वावधारकं दृश्यत एवेति भावः ।

(१७) जलमयतीति । परिमृदिता मृदादिमापन्ना या चम्पकावलि, आम्बुयक्षुप्तमाला
तस्या विलास इव विलासः, विभवो येषां तानि तथा क्षुप्तितानि विरहादिना आम्बोक्षितानि एवं
अलसतानि क्रियासु अमुन्युत्थानि च तैः तथाप्युदैः (परपरस्परविशील्यन्विविचयया निपदकर्तृधारय-
समाप्तः) अङ्गैः मनीभवाग्निं कामाजलं जलमयति दीपयति, हृदयं जलः मदयति हृदपरवर्णं
करोति, तथा चक्षुः स्वयं कृतार्थयति द्रष्टव्यचरमोन्मूर्धदर्शनेन अरितार्थं करोति, सर्वत्र समेति
शेषः, पूर्वगद्यस्थितं मग्नतीति कर्तृपदम् ।

प्रेरैरेनावधौकैव वचनछन्दस्र गीतवधपञ्चतः आठनर कथोपनव गीत कवध ।
अवध विचार अर्थात् अवोलाव धारण कविटेछे, हेहा निठाठ आठधधनक ।

१७ । सम्प्रति मालती पूर्वाङ्गोवद्या इहेते मवधिक नोन्वर्णालिनो इहेराछे ।

१९ । (सम्प्रति मालती) ज्ञानिजावापर छम्पकबालार ज्ञात्र नोलायूक

माला । सहि ! इमस्मिन् कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुसुमानि अवचि-
णुञ्च (ड) ।

माध । प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मयावलम्ब्यते ।
घनराजिनूतनपयःसमुच्चणचणवदकुङ्कुमलकटम्बडम्बरः ॥ (१८)

(३) सहि । अस्मिन् कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुसुमानि अवचिणुञ्चः ।

अस्मान्निर्विदलकर्मकथातीरकर्मकल्पनियमान् कथं अचुरिति हस्तावतीत्यस्य कर्मोप-
मिति तु नामद्वयीयं, नस्तान्निर्विदलकर्मकथातय एवाकर्मका, परन्तु तत्रान्निर्विदलकर्मका
कर्मोकाङ्कानिर्वर्तते तत्रान्निर्विदलकर्मकथातोः कर्मोकाङ्कं न तिष्ठेत्, यथा कल्पयति
कल्पयतीत्यादि, अथोच्चेत्यविशेषभावादिसद्विद्या कल्पयत्यर्थं भावते, तत विधेयकर्मोकाङ्कानि-
र्विदलं इति मत्ताकाङ्काया अस्मिन्नेवोच्चेत्यादिद्वय कर्मोकाङ्कं व्यादीय । अत एव वितूलयति यस्यान-
रामिति भावाश्लिषता दुर्जनं मन्दयति अट्टं यत्नयतीति कल्पयत्यन्वयता अ मन्दयति ।
“वाचायैकानिर्विदलमप्यथ” मं वचोऽन्वयादीनाम् । रथोदकमिव गङ्गाप्रवाहपात-
परितपतीत्यादिकं वाचनानि, कल्पयत्यन्वयानि, विद्याशामये तत्समर्थकं वचनमर्थते । तस्या-
दत अथुवः कर्मोकाङ्कं इति न कविरोधः इति स्थितम् ।

मालतीर्यैककर्मकारकाः कल्पयतीत्याद्यनेकविधायां प्रथीयार्थं प्रकाशयति । मलीमवापि
मिति वचकं । वित्तीयार्थं लघोपमा वेति एतेषामङ्काङ्कभावेन सङ्करः । आर्था अन्वयः ।

(३) मालेति । कुञ्जकः कस्य नातिदीर्घं तथा अङ्गमेव तत्कल्पमवचनस्य सम्भाव्यमानवा-
चनानिमित्तं मालया पुञ्जत एवेति भावः ।

(१८) मन्दयति । मन्दयः आदिभ्यः ङ् प्रत्यया मालया मन्दयत्यन्वयः “सहि” इत्यादि
वाचनान्कर्तव्यं, तस्य स्वरूप आदिर्भवतः पुञ्जका रोमाया इत्येतेन तादृशेन मया सम्प्रति

विषयान्मोहितं च अल्प अवस्थाया आमाव कामाग्नि प्रमलितं कवितेजो, मन्द
वर्धयुक्तं कवितेजो च चक्षु र्दृष्टार्थं कवितेजो ।

(५) माला । सहि ! एते कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुप्रय रजन कवि ।

॥ ८ । माध । त्रिदशे प्रथम वाक्यप्रत्यये बोधोक्तिरुद्देशा सम्प्रति आदि
मेवेव नूतन रजन मेवमकल्पककुटान् कल्पयत्युक्तेव मया भावय कवितेजो ।

नव । मङ्गि एब्बं करेछ । (ठ) [पुप्पावचयं नाटयतः ।]

माध ! अपरिमैयाथर्थ्यमाचार्यिकं भगवत्वाः (१८)

मान । मङ्गि ! इदोवि अणुस्सिं अवचिणुछ । (ण)

(ठ) मङ्गि । एव कुपं ।

(ण) इतोऽप्यन्यस्मिन् अवचिणुव ।

चमराजैर्ज्ञेयज्ञानस्य धानि मृतमपयामि सुखोद्दिगमितजगत्तानि तैर्दत्तं समुत्पन्नं मीचनं तत्पक्षणे तत्समये बहामि धृतानि कुट्टमयानि मुकुतायै येन तस्य तेषामुत्पन्नं कदम्बस्य मौपत्रस्य हस्तस्य, भाव्यं अवलम्बयति भोषणे ।

यथा जलदलाननवज्जलमेवमवयव एव कदम्बतदनुकुपितो भवति, तदैव प्रदमप्रियावचन-श्रवणममय एवात्र रोमाञ्चितो ज्ञात इति सरलार्थः ।

आचार्यो उपमानादात्र, स च एकानुप्रासिन् कष्टयने । मधुभाषिणी जलम् । “लणवद-कुट्टमल्लकदम्बहस्तस्य” इति चरन्त्यापि जलमृत्तमवतचरितेऽपि हस्तने । आचार्येति यात्रि ज्ञोक-वदेन मानत्या मुखावलीकृतवचनश्रवणतदनीवधर्म्यादि-विद्याया प्रतीवमानतया रतिभोगार्थोदा, समीपया प्रतीने विनामो नाम प्रतिमुखसम्भेरदम् । तद्वत्त्वम् यथा दर्पणे—

“समीपं रतिभोगार्थं विनाम इति कथ्यते ।”

(३) लक्षितः । एक कुल्लवनि कुल्ले पुष्पावचयम् ।

(१८) सार्वेति । भगवत्या कामन्द्या आचार्यस्य उपदेक्षुर्भावे आचार्यस्य काश्चिद्विधानो-पदेशकौशल अपरिमिश्रानि परिच्छेत्तुमशक्यानि आचार्याणि श्रव तादृशम् । राजानुरीक्षित-मन्दार्पणस्यैव मन्त्राव्यमानादलक्ष्यदृश्यं नामानि सन् प्रभावादयं कुमुदम्बरकवीटमायीप्रमित-वृक्षत्वेन समलसमायुक्तालम्ब्यार्चितो वि श्रद्धमन्त्रोक्तवितु प्रभवामोति भावः ।

एतेन पूर्वमवलीकितारा पयादनवितदृग्गारा मानत्या पुनरनुसर्पणान् परिसर्प्य नाम प्रतिमुखसम्भेरदं दर्शितम् । तद्वत्त्वम् यथा दर्पणे—“परिसर्प्यं वीरस्य दृष्टनष्टानुसर्पणम् ।”

(९) सार्वेति । इतोऽपि प्रदेशान् अन्यस्मिन् प्रदेशे अवचिणुव पुष्पापीति शेषः ।

(६) लव । मङ्गि । ठाठठि करि । (डेहल्लव गुण्डनम्) ।

१० । भाव । लववडोव कार्थ्याणदैन-कोदन अडोव आन्तर्यामनत् ।

(९) लव । मङ्गि । एडो ज्ञान इडेह अल्ल दिह्ले वाडेहो गुण्डनम् करि ।

কাম । [মালতী পরিষ্রজ্য ।] অগ্নি ! বিরম, নিঃসঙ্গাশি
জাতা । (২০) তথাহি—

স্বলয়তি বচনং তে, সংশয়ত্বদ্রমদ্রম
জনয়তি মুখচন্দ্রোদ্ধাসিনঃ খেদবিন্দূন ।
সুকুলয়তি চ নেত্রে সর্বথা সুমু ! খেদ-
দ্বয়ি বিলসতি তুল্যং বহ্নিভাসীকনেন ॥ (২১)

(২০) প্রকৃত্যবস্থাযিতমাত্রে বচা নিস্পাধং মালতীমবলোকয়িতুং প্রমথতি, তথা
সম্পাদনার্থেব পুণ্যবচনব্যাজেন সমানীতায়া মানস্যা অথবা মনসে তদ্ব্যাপ্যতী ভবেদিতি মন্যমানা
কামন্দকৌ পুণ্যবচনাপ্রমথ্যম জিগমিবলৌ তাং তদ্ব্যবস্থাপয়িতুং কলত, প্রাহ—অগ্নৌতি ।
বিরম নিবর্তন্ত ক্রমবচনাদিতি শ্রীষ, । যতৌ নিঃসঙ্গা পুণ্যবচনজনিতদ্রমসঙ্কলনসময়াং অসি
মথতি ।

(২১) প্রকথ্যতীতি । ঐ সুমু ! শৌভনমুখমলৌ । খেদঃ পুণ্যবচনজনিতঃ শ্রমঃ
“মনঃ পরীরযৌঃ খেদঃ ক্রিয়াতিশয়তঃ শ্রম” ইতি কৌষঃ । তে তব বচনং শ্রুত্বয়তি মদ্রমদ্রম
করৌতি, তথা অহং অহং প্রমথয়ত্বং সংশয়তি, সম্যাক্ অবয়বান্ অধ্যায় কর্তে । “অংসয়তী”তি
ঘাটে তু অবসাদয়তীত্যর্থঃ । মুখচন্দ্রোদ্ধাসিনঃ মুখচন্দ্রস্য শৌভনবিশেষসম্পাদনশীলান্
শ্বেতবিন্দূন চন্দ্রশ্রবণকলান্ জনয়তি । সর্ব নেত্রে মদ্রমে মুকুলয়তি নিমীলয়তি অ । অত এব
বহ্নিভাসীকনেন বহ্নিভাসীকনিকৈ হুতামিলাবহ্নিমিনীশ্রবণকলুর্ভেদে দর্শনে তুল্যং সমানং যথা অ্যা-
যথা ত্বয়ি সর্বথা বিলসতি সর্বতোভাবেন বর্ণতি । বহ্নিভাসীকনমপি সুবল্য বচনং মদ্রমদ্রম
করৌতি, অবয়বানবসাদয়তি মদ্রমে অর্থাবিন্দূন জনয়তি, অসম্পাদনশ্রমসম্পাদনে নেত্রে অ
নিমীলয়তীতি তুল্যবিলাসামিভাষ্যেণ শ্রুতম্ এবতি মন্যম্যম্ ।

২০। কাম। (মালতীকে আলিঙ্গন কবিয়া) অগ্নি ! পুণ্যচরণ হইতে
দিবত হও । তুমি পুণ্যচরণশ্রম-মহনে অসমর্থ হইয়াছ ।

২১। সেও, হে স্বক ! এই পুণ্যচরণ-জনিত শ্রম তোমার বাক্য শ্রুতি
করিতেছে, এবং এই শ্রম তোমার সর্বাঙ্গেরে পরিব্যাপ্ত হইতেছে, মুখচন্দ্রের
শোভা-বিশেষ-সম্পাদক স্বর্ষবিন্দু উৎপাদিত করিতেছে ও তোমার নেত্রযুগল
নিমীলিত করিতেছে, অতএব এই শ্রম সর্বত্র প্রকারেই বহ্নীভাসীকনের তুল্যরূপে
তোমাতে দর্শনীয় আছে ।

मालतीमाधवे

[मालती लज्जते ।] (२२)

लव । सीदृशं भयत्रदीप आशुत्तम् । (त)

माध । हृदयद्वमः परिहासः । (२३)

(त) मोहनं भयवशात्प्रभम् ।

अत्र ब्रह्मभारलोकात्मनिव विद्वत्स्य विमलसतीत्यर्थाद्येतिद्वयत्वा आद्यौ पूर्वादिमाधवाद्वाः । एवं चानुपमतीत्यादिवाक्याद्यानां विमलसतीतिवाक्याद्येदेतुतया वाक्याद्येदेतुक्तं काव्यलिङ्गं, विद्वद्व्येककर्तृकाणां चानुपमतीत्याद्येककविवाचां प्रयोगादौपकथानाद्वार इति तयो सङ्केतः । एवमत्र चोपेक्ष सतानुरितिवद्ब्रह्मजज्ञेकावलीकर्मैव सह तत्र पुष्पचपनजनितः यमो विमलसतीत्यर्थादिपि ध्यायत इति सङ्कोचिरपि ध्यायत इत्यनुसन्धेयम् । माध्विनी इत्यम् ।

सानुपमं कानमवलीकथनया ये चनुभावा जायन्ते यत्रवशात्तद्यपि ते हृदयक इति परिहास-
मर्भोज्याय नर्भानाम् सम्बन्धम् “परिहासवचो नर्भे” इति दर्पशोक्तं तद्वचनम् । अद्याव
सुभू सुन्दर्यावस्थानीयत्वेनाटवति नदीत्वभावेन कथं सन्धीचने क्लृप्तः सिद्धीपदेति प्रश्ने
“विमानना सुभू कुत पितृर्हं” इत्यादि सहाकविप्रयोगदर्शनादिति कैचिदावचयिरे । केचित्त
“जाता सुभू मनोरमं तदवशी”ति वृद्धप्रयोगवत् सानुपमोपक्रमेणेत्याहुः । वस्तुतस्तत्र दुर्गममा-
धानमैव माधीय । तथाहि—“कृत्स्न एवती”ति दूरटोकायां दुर्गमोक्तं—“कथं विमानना सुभू
कुत पितृर्हं” इति । सतानुरेकास्त्रीवचन इत्यस्य आदर्शनान्त, अस्त्रीवचने भवति नदीवद्भावः
ज्ञानं, ज्ञमवति न भवति । स्त्रीवचने तु सर्वत्र नदीवद्भावो वेति न विद्वध्यत” इति । “न
सनासौ पु वि कथं सुन्दरी”ति नूनं विद्वत्ता श्रीपतिनाम्ने कश्चिद्वचनार्थितम् । “सुभू विमान-
स्त्रीवने ।” इति परमपण्डितदण्डिवचनमर्थं नमर्थं समर्थयतीति स्त्रीवचने सुभू सुन्दर्य नदीत्व
मसीवेति श्रितम् । तथात्राव च्युतसत्कारतादीबीपीति ।

(२२) नर्भेने सत्या नाटयनीत्यर्थः, क्वचित्तथैव पाठः ।

(त) लज्जते । भयवशा यदाश्रमं पुष्पावचयदिरमेति यदनुज्ञातं तत् साधु प्रकियुक्तम् ।
यतो यत्रापि अभयवर्णं नस्यत इति विश्राम एव विधेय इति भावः ।

(२२) मोघितः । “परिहासः खल्वस्त्रीवतीति”-मन्त्रवचन-हृदयद्वमः-मोघितः ।

२२ । (मालती मध्याव भाव मेवादेते गार्जिन) ।

(३) लव । अश्वजो ज्ञान आकाशे कविवाहेन ।

२३ । माध । एदे गन्निहान् अतीव रुचिरम्

काम । तदास्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामासि । (२४)

[सर्वा उपविगन्ति ।]

काम । [मालत्यासिबुकमुन्नमय ।] शृणु विचित्रमिदं,
सुभगे ! । (२५)

माल । अवह्निदग्नि । (य)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् । (२६)

(य) अवह्नितादि ।

(२४) कामेति । तदाकालं चान्यथा उपविगताः ; किञ्चिदन्तरेण आख्येयं वक्तव्यं
आख्यातुकामा वक्तुमभिप्रेतवन्ती अस्ति—अहमिति शेषः ।

(२५) कामेति । निबुक्तं वदनाधीनादं सप्तम्यन्तं लभ्यमानतत्वाद्गुणोऽप्य, प्राज्ञेयप्राज्ञद-
नियेकवर्तमानत्वात्तत्पूर्वकाले आगत्यतः । विचित्रं आख्येयं, सुभगे ! सौभाग्यवानिनि !
अनेन माधवविद्याकर्षकलासमाधानात् सौभाग्यमिति ज्ञेयम् ।

(य) मालेति । अवह्निता इत्यस्य दशान्वयः ।

(२६) कामेति । प्रसङ्गतः “अक्षय्यवरीरो माधव” इत्यवकीर्तितारात्प्रसङ्गात् मया
कथित, तदन्तिमे उक्तः माधवाभिधानः माधवनामा कुमारः अविराजितः अविद्वन्मोक्षमयः ।
यः माधवः तस्मिन् मामकीनस्य मदीयस्या (मदीयमिष्ये—मम-इ-कीन) । मनसु रीतम्,
निबन्धने स्त्री ईनादवधने अस्तिदिति निबन्धनं आलम्बनम् । मनसु मनसलं यथैवमात्मन्त्रं
मया माधवी द्वितीयमात्मन्त्रनिबन्धः ।

२४ । काम । तदा उपविगता इति, किञ्चिद् वक्तव्यं विवक्षितं हेतुना
कथितमिति ।

(मङ्गलम् उपविगता)

२५ । काम । [मालतीया वरानन्द वरानन्दोप-
सृष्टादिभिः कथितः] अस्ति
सौभाग्यवानिनि ! एतद् विचित्रं कथा श्रवणं कर ।

(य) माल । अस्ति अवह्निता इति ।

२६ । काम । माधवनामक एव कुनीयस्य कथा प्रसङ्गकम् एव विन

काम । स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसात् प्रवृत्ति दुर्मनायमानः,
धानिव शरीरोपतापेन । (२७)

यदिन्दावानन्दं प्रणयिनि जने वा, न भजते,
 ध्यानतथस्तथापि तदयमतिधीरोऽपि विषमम् ।
 प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रहतिरपि, चापाण्डुमधुरम्
 वयः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयश्च भवति ॥ २८ ॥

(६) कारणः ।

(१) भवेति । अगमः भवति कथितस्य माधवप्रधानस्येति शेषः ।

(१८) विज्ञेयतो मनुजदमा दमयति—यदिन्द्रारिति । यद् यस्यात् इन्द्रो यन्ने सर्वभोजाप्ताय-

তোমার নিকট বলিরাছি। যে মাধব তোমারই স্বাৰ্হ আশার' মনের বিহীন
অলিখনবরূপ।

২৭। কাম। সে (মাধব) মনোভাষ্যনামাচার দ্বিগুণ ইষ্টতে চর্চনায়মান
ইয়া যেন কামজ পরীরতাপের অধীন হইয়া পারিরাছে।

২৮) যেহেতু সে (সর্গীয়াসিকর) চন্দ্র বা নিঠাত্ত প্রেমাস্পদ জনকে রেবিনেও
অনিষ্টকাজ করিতেছে না, সুতরাং সে অতি দৈব্যাণ্যবী হইবেও অতি নিদম অঙ্গ

শ্রব । এতং তস্মি' অবসরে মন্থবর্দী তুৱরাশ্রমীৎ, শ্রবলো-
বদাৎ উদৌরিৎ আসি, অঘা অশ্রম্যগরীসে মাহবোচ্চি (ধ) ।

কাম । যাবদশ্রম্যং, মাশ্রম্যে বাস্ম মন্থযোন্মাদহেতুরিতি, মমাপি
স এৱ নিময়ঃ । কৃতঃ—(২৫)

(ধ) এতদপি তস্মিন্ অবসরে মন্থবর্দী তুৱরাশ্রম্যে, যদা অশ্রম্য-
গরীসে মাহব ইতি ।

অতিময়ব্রহ্ম বসু' শরীরে বহতি ধারয়তি, 'মন্থবর্দী' কামিনীমায়াশ্রম্যেণ মনৌহরশ্চ মন্বতি । তদাশ্র-
ম্যেণ দাশ্রম্যতা শৌচতা বা বৌদ্ধজনিতা, তদাশ্রম্যে মন্থবর্দীস্মাশ্রম্যবাহিতা ভাবঃ । 'অনৈন কাম্য''
নাম মন্থবর্দীস্মা দর্শিতা ।

অত্র প্রথমার্হে ইন্দুপ্রস্থিতনাগলোকনদপকারে শ্রবপি শ্রাবন্দ্যামদপতনুকলামায়া-
বিশ্রীকিতাঃ, তনুকলামায়াশ্রম্যেণ অশ্রম্যাপদপতন্যানুসাবাদনুমানচাশ্রম্যদ্বাঃ । দ্বিতীয়ার্হে 'স
শ্রুত এব বিরোধামাস ইত্যেতাৎ পরস্পরবৈপর্য্যেণ সংঘটিতঃ । "সতি দ্বিতী মন্থমায়া বিশ্রীকিতা
লংবা দ্বিতী"তি বিশ্রীকিতলব্ধম্ । অশ্রম্যোশ্রম্য লব্ধম্ প্রীতিঃ । শ্রবপিচী ব্রহ্মম্ ।

(ধ) লইতি । এতদপি তস্মি' শরীরীপতাপবাসমপি । তস্মিন্ অবসরে মাহবঃশ্রম্যাতকীর্তন-
কাষি ।

(২৫) কামেতি । অশ্রম্যবস্তু লব্ধাকর্ষিত্বায়া শ্রুতবতী । মনু বীর্ষপরম্পরাদা যবর্ষ ব্রহ্মাশ্রম্য
শ্রম্যপি মন্বদিশ্রম্যাতানিরাশ্রম্যমাহ—মমাধীতি । স এব অত্র কামিনীশ্রম্যদঃ শ্রম্যতীনিমিত্তক
ইত্যেৱ নিময়ঃ অশ্রম্যবস্তুম্ । শ্রম্যবস্তুবাহারি কাম্যং' দর্শয়িতুমবতারকিতা পাতয়তি—কৃত ইতি ।

সম্মাপ প্রকাশ করিতেছে । এবং সে কলিনী নতার জায় প্রানবর্ণাকৃতি হইয়াও
(বিরহবশতঃ) দৈবং পাণ্ডুবর্ণ মধুর ও অতিশয় কৃষ্ণ শরীর ধারণ করিতেছে—
অথচ কাহিনীয়াবশেষ বনিশা মনোহর হইতেছে ।

(৪) লব । মাধবের শরীরোপভাসের কথা ও মাধবকৃতান্ত কথনকালে
আপনাকে ওরাই যাওয়ার জন্য অবলোকিতা বনিশা দিল, যথা—“মাধবের শরীর
নিভাও অমূল্য” ।

২২ । লোকপবম্পরা শুনিয়াছি হে, নানারূপে সেই মনোমগ্নতায কাবণ,
আনারও তাইই ধাবণা । তাইব হেতু এই বে—

অনুমতং বদনেন্দুপাগমচিয়তমেব যদস্য মহাশয়ঃ ।

সুমিতসুখলিকাভরলং মনঃ পয় ইব স্তিমিতস্য মহোদধিঃ ১২০

মাধ । পদ্যো ! উপন্যাসশুদ্ধিঃ, পদ্যো সমামহস্বারোপযে যত্নঃ । (১১)

অথবা—

শাস্ত্রেণ নিষ্ঠা সহজয় বোধঃ প্রাগল্ভ্যমভ্যস্তগুণা চ বাণী ।

কালোদবোধঃ, প্রতিভানবত্বমেতৈ গুণাঃ কামদুঘাঃ ক্রিয়াসু ১২১

(১০) অনুমতমিতি : মাধবাবিশুদ্ধদেয় ইত্যেবৌলোকে মিহি মতি—এব ইতি । এব বহুমেতুঃ মাধব্যা বাগনমুদাকৃতঃ নিবর্তন নিবর্তনমিব মহাশয়ঃ, মহানুভবস্য বস মাধবস্য অনুমতং বাবুদয়ত্বং তদ্বিষয়শাস্ত্রমিতি যাতনু, স্বপায়নম্ সম্ভবাম্ । যদ্যদ্যানু মন, অস্মি বিলং নিমিত্তস্য নিবর্তনস্য মহোদধে, মনসির্থে : পদ্যো প্রভৃতিব সত্যবিশ্বাসতরল, সত্যবিশ্বাস্য কল্পিতব স্বভবং সন্ সুমিতং ঐর্ঘ্যবহিতং তদ্বিষয়ত্ব বসুদিতি মৈব : “কথিতোক্তবিশ্বীত্বত্বা কৈব সত্যবিশ্বীত্ব” ইতি মিত্তি । তথা অনুমতমিতিবদনমিহি স্বভূতি, তথা মাধবমণ্ডপি তব বদনচন্দ্রাবলীকমৈব সুখমিত্যনুমানাভির্দেতে, মাধবসহস্রাদর্শবিরমিত মনসঃ সাদৃশ-ষট্শব্দনিতারহনানলোকনং বিনা স্বর্ঘদেব সৌভাগ্যস্বরাহিত মাধ ।

এব বদনেন্দুরিতি বদ্যেত পদ্য ইন্দুপদমণ্ডবানুপ্রাণিতং মাধবমনঃসৌমদপদ্যনির্দে ম মালতীসুখেন্দুপদমণ্ডকারকক্যানুমানাদনুমানমবদাত : । দুতবিনম্বিতং ইত্যম্ । “দুতবিনম্বিত-মাধ নমী মন” ইতি তদ্ব্যবস্থাম্ ।

(১১) মাধিতি । উপন্যাসস্য প্রতিপাদ্যবিশ্বব্যাস্থানস্য শুদ্ধিঃ স্বর্ঘমণ্ডলাদিদীপয়নম্ । মহাস্বারোপযে মতি অবিত্যমানকামি মাধবাস্থ্য স্বস্থাপযে ।

(১২) অথবা ইন্দুগীয়া নিদমাধব্যকরমিতি সুখমিত্যনুপ্রাণ—অথবা শাস্ত্রে মিতি । শাস্ত্রেণ নীতিবিশ্বকলবিদ্যাঃ নিষ্ঠা স্বর্ঘমণ্ডলাদিবিশ্বকলমিতি : পাশ্চাত্যমিতি যাতনু, সহজ

৩০। এই মালতীর সুবচন নিশ্চয়ই এই মহাশয় মাধবের অত্যশীত হইয়াছে, যেহেতু নিশ্চয় যত্নের সন দেবন কল্পোলে চকল হইয়া বৈদ্যবহিত হই, ইহার মনও সেদেব উৎকর্ষী চকল হইয়া বৈদ্যবহিত হইয়াছে ।

৩১। মাধ । অহা ! কথোপকাসের কি বিচলিত এবং কামাব মহা-রোপের মত কি চোটে !! অথবা—

৩২। শাস্ত্রের পারদর্শিতা আনবিক নির্দল বাগ্মিতা, আশাবাদি গুণযুক্ত

কাম । অতস্তুেন জীবিতা দুষ্টিজমানেন দুষ্করমপি ন কিঞ্চিৎ
ক্রিয়তে । অসৌ হি,—(২২)

সামান্যিকী বোধ: অনন্তস্যপি বিষয়েষু ভটতি প্রবেশশীলা বিমলা বুদ্ধি:, প্রামাণ্য' "নি, সাধ-
সল' প্রামাণ্য' প্রযোজ্যেপি সর্বত" ইত্যুক্তলক্ষণং, বাস্তব', তথা অস্বাসা আশ্রয়ীকৃত। মুখা: প্রসাদ-
মাধুর্যাদিশে যথা প্রযুক্তা। বাস্তবী বাস্তব কাম্যাববোধ, কচ্ছিন্ সমধৌ কিং বক্তব্যমিত্যবসর-
প্রাণ, প্রতিভাশব্দে সাত্ কালিকপ্রসুতপদমতিশাষিত্ব' এতৈ মুখা ক্রিয়াসু অমীড়কাণ্যেণ
কামং দুষ্করীতি কামদুখা, (কাম—দুঃ—জ বচনাদিহ:) । অমিতাবসম্পাদকা: । তথাচ
এমিগু' যৈ, সবিষয়ে মোক্ষমানায়া ধনবত্যা ভদ্রম্যাস্তদ্ব্যক্তিং ন বিজ্ঞবাবহমিতি ভাব: ।

অদন্তুতাত্ জিহ্বাসামান্যাত্ প্রসুতদুষ্টিক্রিয়ায়া: প্রতীতিরপ্রসুতপ্রমাণ্যাদিহ: , স চ
মুখসমুদয়াদিহ সংলগ্নতৈ । তথাচ তাহসমুদয়কামদুষ্টিরূপসদৃশদুষ্টিলাভান্ননো-
রযোপি মানসীসমানমদ্যৌ সাধবল্লাবয়' কলিষ্যতীতি বস্তু অস্বাস ইত্যাদিহ বস্তুভিনি: ।
অদন্তুতপ্রমাণ্যলক্ষণং যথা দর্শক—"জিহ্বাহিহেব' সামান্যাত্ সামান্য বা বিজ্ঞেয়ত: । কাণ্ডা-
শ্রিমিত্ কার্যেষু কেতোরথ সমান্ সমং । অদন্তুতাত্ প্রসুতদুষ্টিগত্বে পশুধা সহ: । অদন্তুত-
প্রমাণ্যে স্যা' ইতি ৪

(২২) কামিতি । অত: সনসৌ ধর্ম্যেবাঙ্কিতাঙ্কিতৌ তেন সাধবেন জীবিতান্ জীবনান্
চহিঙ্গমানেন তথা বিলা জীবনধারায়মতীং ক্তে শ্চকরমিতি মল্লতা, দুষ্করং দু:সম্পাদমপি কিঞ্চিৎ
কার্য' ন ক্রিয়ত ইতি ন, অপি স্তু ক্রিয়ত এবৈবর্ঘ্য: ।

লবিরহেণ জীবনমর্ষেদাসীমতিদু:সদৃশকরমিতি বিভাষ্য জীবনাদিহতা তেন তনু-
পরিক্রীড়িতা দুষ্করমপি জীবননাশকর' কার্য' ক্রিয়ত এবিতি সরসার্য: ।

হি তথাহি—অসৌ সাধক ইতি প্রীতকল্মষে ন তে ইত্যাদিহা অনে'তি ।

বাণ্য, কোন্ কালে কি বলিতে হয়, তাহার অবসরগরিজাম এবং প্রতিভাশালিত্ব
এই সকল গুণাবলীই কার্যে অতিগাঢ়-সঙ্গাদক হয়। (ইহার সমস্তই দেবীতে
বিস্তারিত আছে, সুতরাং ইহাও কথোপন্যাসেয যে বিস্তৃতা হইবে, তাহাতে আর
বিস্তর কি ?) ।

৩৩ । কাম । অধীবতাবশত: ভোমার বিরহে জীবনধারণ নিতান্ত ক্লেশকর,
বিধার জীবনে নীতশ্রদ্ধ হইয়া যাবব যে দ্রুত কার্যেব অশ্রুটাম করিতেছে না,
তাহা নহে ।

માસર્તોમાધવે

ધત્તે ષ્વત્તુર્મુકુલિનિ રત્નલોકિલે વાલુચૂતે

માર્ગે ગાત્રં ષિપતિ વકુલામોદગર્ભસ્ય વાયોઃ ।

દાવપ્રેમૃણા સરસવિસિનીપચમાત્રાન્તરાય-

સ્લામ્યન્મૂર્તિઃ જયતિ ષ્વત્તુર્મો મૃત્યુષે ચન્દ્રપાદાન્ ॥ ૨૪ ॥

(૨૪) ધત્તે રતિ । મુકુલિને સજ્જાતચીરકે રત્નલોકિકલે અધ્યાયમાનવિકે વાલુચૂતે વાલુચૂતે મનોહરે સહકારતરી મયધે મરણાય મદુચી વારં વારં વૃષ્ણસે યાતયતિ । અથ મુકુલિને રત્નલોકે કામભાવકવચ રત્નલોકિકલે રત્નલોકે અ કામલેન્યહાસિખમુગ', તત્વાથ કીલિસકુલસમાકુલિતાદ્યાઃ તદ્વાચાશિવિન' કીરકનારાચમચગ્ર' મમ વલુર્મિત્થા શાંતમાયં વિભાસ્યતીત્યભિપ્રાયે—હરિવિષ્ણુવં ઇવ વિરહિજનાતિદુઃકહેંદ્રિ સહકારતરી મરણાય પુનઃ પુનઃ હંદિ યાતયતીતિ ભાવઃ । તથા—મુકુલામોદ, કીલેત્રમુગચીરકે મર્મે મર્મે યસ્ય તસ્ય વાયોર્હંચિવાનિશ્ચય મામે નિર્મલપથે મયધે મદુચી યાત્રં હંદં ષિપતિ અવ્યતિ । શિમલેન દુઃસાત્રુમવદુર્બહેદ્રેન ? કામનારાચધારાયાતમમુલ્યોદયં શાત્રુરવેનમ્ વૃષ્ણયતુ રત્નભિપ્રાયેભ્યઃ । ચન્દ્રનાચલમદ્ગમ્યવદુસ્ય વિરહિજનાતિદુઃકહેતયા કાનવાચપાતમુદ્યત્યક્તમ વાલુચૂતલક્ષ્યમથ ન વિરહમિતિ મળ્યમ્ । કિચ્—સરસં વારં' મત્તુ મિસિનોપચ' વિરહજનાક્રમનાયં ધરિજનોપગૌતં સરીજપતે' તત્વાથ' અનરાયઃ હાકવતિમયકો યસ્ય સઃ, સરસચીર-પચાધાયે વિરહજનાક્રમેવ ભાવસમચાદ્યકીર્તિર્ન કાદિતિ ભાવઃ । “ધરમાતીતરીત” રતિ ધત્તે તાદૃશં વચનાત સ્વાલીયં પ્રાપ્તર્થં યસ્યેભ્યઃ । તથા તામ્યતી યાનિં ઇત્રુચ્ચત્તી મૂર્તિરોદ્યતિરંસ સ્તાદૃશ્ય.) અપલિતાસાવિચલ્યવિજેવમ્ । દાવપ્રેમ્યા સ્વામ્યક્ત્વાચન્દ્રકિરકેશુ દાવામતમુદયા મરણસાધકતયા તત્પચપાતેભ્યઃ, મયધે મરણાય મદુચી વારં વારં વૃષ્ણસ વાદાન્ કિરવાન્ અવતિ ષિપતે । વિરહિજનાના મિરતિમયલ્પાવચર્મ અદ્યત્તુ તત્તુ સંમિથાચી મરણવાચલ્પ્યાત રત્નલોકઃ । “દશદાત્રી કનાચલચક્રી”રતિ ॥ વાદા રમ્યાદિ,તુલ્યક્રાં” રતિ જામવ' ।

૩૪ । એ છે માધવ મરણેન-કન્યા મુકુલિત ૩ પ્રવાયમાન કોવિલચૂત મધ મદકાર ચૂલે વાર વાર મુક્તીનાલેખ કીરકેટલે । વકુલપૂષ્પકામોદિત વાણ્મ સકરમણે મરણેન કન્યા વારવાર ગાત્ર પાતિશા ગ્રાથિટેલે । એવં મિતાશ્રમામ-મુદિ દૈશ્ય પરિજનમનાતિત સરગ કમલિનોપગકેઈ એકમાત્ર વિગ્રહાનન કર્તુક માત્રે વિચરણ મને કવિશા અતિ મહાપદકવિચકન નાવાનનવાચે મરણેન કન્યા વારવાર અલ્પકિરણેન સેવ્ય કરિટેલે ।

মাধ । অন্য এব অচ্যুতঃ কথ্যপ্রকারে ভগবত্যাঃ । (৩৫)

মাল । [স্বগতং ।] অতিদুষ্করং করেদি । (ন)

কাম । তদেবং প্রকৃত্যা সুকুমারঃ কুমারঃ কদাচিদপি অন্যত্র
অপরিস্ফিটপূর্বস্তপস্বী, যতোঃশুনা শক্যমনেন মরণমপি অনু-
ভবিতুম্ । (৩৬)

(ন) 'অতিদুষ্করং' করোতি ।

অথ স্তুতিমানীষাদিবিষেধবানো কামিপ্রায়তান্ পরিকরাত্তদারঃ । তথা স্তুতুল্যম্—এক-
জিন্ কাব্যে ভগ্নে ইত্যাদি বহুক্রিয়াস্বা সাধনত্বেন নোপন্যাসান্ সমুদয়ত্বদারঃ । তাসাং ত্রিযাশা-
নমসাবিলোকনকৃত্যাদীপকালদারয়েতি তেষামঙ্কাদিভাবেন চত্বারঃ । সন্দাভাভা কৃতম্ ।

(৩৫) মাধেতি । অন্য এব সাধারণীকৃতপ্রকারাভিন্নত্ব এব অনন্বসাধারণ ইতি যাবত্,
অচ্যুতঃ অদুঃ, কথ্যপ্রকারঃ কথনকৃতঃ ।

(ন) মাধেতি । 'অতিদুষ্করং' মরণাভ্যবসায়ং মর্দস্যধ্যমিত্বর্ঘঃ, করোতি স মাধব ইতি যৌব,
অচিন্ প্রকৃতি 'স' ইতি সূত্রীক এব পার্শ্বঃ ।

(৩৬) কামেতি । যতো যজ্ঞান্ অনেন সাধনে তদেব তপকর্মণ মরণমপি অশুনো 'অনুমবিতু'
শক্যং, অতঃ প্রকৃত্যা স্বভাবেন কুমারঃ স্তমসমৌক্যমায়মানো "সৌক্যমায়" বিধামিত্র'
শেষ্ঠমধ্যমকৃত্যত্বাৎ । 'স্বত্বপদ্রবত্বস্বাভি' যন্ 'স্বাভি'ত্বম্" । কুমারঃ অকৃতদারঃ, (পতন
বিশেষতঃ প্রবৃত্তিজননরস্বীকৃত্য মূলিতম্) । অন্যত্র তত্রিযাশা মত্বা অপরিস্ফিটপূর্ব্য, পূর্ব্য'
অস্ফিটঃ পূর্ব্যসৌক্যমায়রামনাবিষয়ীভূত ইত্যর্থঃ । (অনেনাননুমূতপূর্ব্যত্বান্ সৌক্যমায়িত্বঃস্বত্ব'
তমিব প্রথমানুরামবিষয় ইতি ধন্যা তমিতি অ ধ্বন্যেতি) । 'অর্থ সাধক' তপস্বী অনুকম্পনীয়ঃ
'তপস্বী তপসি' আনুকম্প্যে 'অ' ইতি বিধঃ । তমস্যজিহ্মনুরক্তে অনুরামধোগ্যে জনে অনুরক্তা
স্বতী এষ ইত্যস্মিতি ভাবঃ ।

৩৫ । মাধব । ভগবতীর কথাই উপক্রম করিতে পারিবেই বিলক্ষণ ও নির্দোষ ।

(ন) 'মাল' । (স্বগত) অতি দুষ্কর করিতেছে ।

৩৬ । কাম । স্বভাবতঃ অতি কোনল অবিবাহিত এই মাধব যেহেতু কখনও
কোন ছৌবিধরে একপ্র ক্রোশ অশ্রুত্ব করে নাই, কাষেই ইহাও গুরু মরণও
অনুভব নহে ।

মাল। [জনান্তিকং।] সচ্চি! অতশো কারণাদৌ তস্ম
সম্বলোচনাদ্বারভূদস্ম, কিম্মি আশঙ্কমাণাভূদাভিষ্টাবিষ ন
প্রাণামি কিং পণ্ডিত্তিচ্চি (প)

মাধ। দিষ্ট্যানুকম্পিতোঃস্মি ভগবত্যা। (২৩)

মধ। ভগবদৌ যৎবাচিনীতি আশ্রয়কলৌষদি, অপ্রাণম্মি
মহিদিরিয়া, মন্যাসস্বরচ্ছাসুহসুহুতমপ্ৰণম্য, তস্ম জীব
বহুমৌ প্রাণভূদৎসনা ভবিষ্য, রবিকিরণাসিলিষ্টমুদকমল্লিণী-

(প) সচ্চি। 'আশ্রয়' কারণাত্মক সর্বশোকাত্তহারভূতস্ম, কিমপি আশঙ্কমাণা ভূতা-
নিষ্টে ন জ্ঞানামি কিং প্রতিপদ্যত ইতি।

(ফ) ভগবতী এবং বাচিনী ইতি আখ্যায়িত আশ্রয়কলৌষদী, মন্যাসস্বরচ্ছা-
সুহসুহুতমপ্ৰণম্য তলৌক বহুমৌঃসুভূতদর্শনী ভূত্যা, রবিকিরণাশিলিষ্টমুদকমল্লিণীকন্দমুন্দরী-

(প) মালতি। 'আশ্রয়' মন ইত্যর্থঃ। কিমপি 'অশ্রয়' মরণমিত্যর্থঃ, ভূতেন বিবাক-
স্বরদেবদোনিবিশেষেণ আবিষ্টা যস্তা অমিভূতা ইতি যাবৎ। কিং প্রতিপদ্যতে ভগবতীম্বচনস্ম
কিমুত্তর দীপতে ইতি ন জ্ঞানামোহম্বচনঃ। তবাত্ম জন্মেব যদৌষিতমুত্তর' দৌষতানিত্যায়ঃ।

(২৩) মাধতি। অনুকম্পিত. মালত্যা অনুরাগসম্বাদনৈন এবং রৌদ্রা কদৌপম্যাসী-
মানুদ্রহীতঃ।

(ফ) লবতি। যৎবাচিনী বিঃস্বদমকপট মাধবস কামাবস্থায়কামিনী ইতি উচ্যে:
আখ্যায়িত মধ্যপি মানত্যা অবস্থা অমিধীযতে। তব নাক্যে ন ভবনগরেবাহ' ভাস্মাহিৎ
প্রতিষেধ্য মুদ্রজনসম্পাদি নবালিক মালত্যা অবস্থা কথ্যবিত্তমুদ্রুতাক্ষীতি মন পুটতা ন রহীত-

(গ) মাল। (জনান্তিকে) মধি। আমাং অন্য মর্শালকাবৃত্ত সেই মহাশ্রয়
ওচি কিছু হই, এই অশঙ্কায় আমি ভূতান্তিত্যাব ন্যায় হইয়া দেবীবাফোর যে কি
উত্তর দিতে হইবে, তাহা বুঝিতেছি না।

৩৭। মাধ। ভাগ্যক্রমেই আমি ভগবতীকর্তৃক অমৃগ্ৰহীত হইতেছি।

(ফ) লব। ভগবতী মাধবেব অবস্থা ব্যক্ত করিতেছেন বলিয়াই আমিও
মালতীও অবস্থা বলিতেছি। আমাংয়ের ভর্তৃহাবিকা মালতী স্বীয় বাসগৃহের

কন্দ-সুন্দরাম-সোচ্চা-বিমাবিদাশ-ব্রহ্মণা-ধিঅদর-রমণীআবি,
পরিভ্রণং দূণেদি । ণামিঅন্দদি কেলিকলাঅো, কেবলং কমলাঅমাণ-
কন্তহত্যপল্হত্যগণ্ডমণ্ডলা দিআসাং গমেদি । (ফ)

যদ্যযোমাবিমাণিতানহবেদনাধিকবররমণীয়াপি, পরিভ্রণং দূণোতি নামিনন্দতি . কেলিকলা:,
কেবলং কমলাঅমাণকান্তহত্যপল্হত্যগণ্ডমণ্ডলা দিবসানি গতবসি ।

যেতি ভাষ্যঃ । মণ্ডোদারিকা মস্তুক্যা নামতী ভ্রমণস্য সৌন্দর্যসংগ্ৰহস্য আসন্নং সম্বিহিতং যত্ন
রপ্যাস্তুত্বং প্রকাশ্যত্বং তস্য সুহৃৎ মণ্ডপং সুবসং যেন তথামৃতস্য তস্মৈব মাতবল্যেব বহুশো বার-
বারং অনুমৃতদর্শনা দ্রাস্তব্যাভূতা (যেনৈব বস্তুঃপ্রতিবন্ধকঃ) ইতিহিতার্থে সূর্যরশ্মিভিঃ আশ্রিতং
পৃষ্ঠং সুখং মনোহরং যত্ন কমলবিনীকন্দং বলিকৌমূলং সযাচমিতি যাবত্ । (“কন্দীঃসৌর্যে
সুখী” ইতি বিদ্যাসুখীভ্যঃ) । তদন্ত সুন্দরস্য পাণ্ডিত্যস্বাদমৌহরস্য অরম্যবস্ত্র শোভয়া কান্দ্যা
বিমাবিতা সুখিতা য়া অনহবেদনা মদনপৌকা তয়া অধিক যথা স্নাতক্যা রমণীয়া কামা-
লিহিতকায়স্য কানিগ্রকর্বাংদাদ্রাজমিকাঃপি (অতিকালস্য সুখজনকত্বমৈবত্বেপি দুঃখজন-
কত্বাদবিস্ময়চ্যুতন্যাপিহৃৎ) । সত্যো পরিভ্রমণং ভ্রাজণং সখীভ্রমণং দূণোতি সকাপয়তি । বিরহ-
দুঃখপ্রতিকারাসামর্থ্যাং দিতি ভাষ্যঃ । (যেনাত্তম্ভানিঃ পাণ্ডিত্যং অ ধর্মিতঃ) দুঃখপ্রকার-
মৈব দর্শয়তি—নামিনন্দতিতি । কেলীঃ কন্দুকাদিক্রীড়াঃ, কলাঃ ল্যবগৌতাদীঃ নামিনন্দতি
নামিতি । (যেনৈব প্রতিবন্ধকঃ) । কংসং তর্হি দিনান্দতিযাতবতীত্যাহ—কেবলমিত্যাदि । কমলায়-
মাণঃ সখীভ্রমণদাক্ষর্যং কান্যঃ মনোহরঃ যৌ হৃদয়ঃ কমলবদনপুংস্বং পাণ্ডিত্যমিত্যর্থাঃ, তত্র প্রদর্শন-
মূলং মণ্ডপমন্ত্ৰং যথা কান্ত তথামৃত্য । (এতেন বিনা কথিতা) । কালান্যনি করতলে তথ-
বিদ্যাসঃ পুস্তকানাং কামাবিকঃ, যথোক্তং ভরতেন—“অগ্রেতি অ দ্বিগে কাব্যঃ সৌমিত্যেত্যন্বিতঃ
কর” ইতি ।

সম্বিহিত প্রশস্ত পথেষ অলঙ্কারকাব্যে সেই বাধাবেরই বাধাবাব বর্ণনাসম্বন্ধ কবিতা
সুখাবশি-সংগৃহে মুখ্য মৃণালেব ন্যায় সুন্দর অবশ্যবেব শোভাধাবা সংগৃহিত যে
কামবেদনা উদ্ভাঙ্গা অধিক ননোবন হইয়াও নান্দ্রশ সখীবিগকে সম্বাপিত
করিতেছে । কন্দুকাদিক্রীড়া ও নৃত্যাদিবি বিভাব আদব করিতেছে না ।
কেবল কমলবৎ বিবাজনান হতে মত্তক বিন্যস্ত কবিতা বিন অতিবাহিত
করিতেছে ।

অবিষ। বিষসিদ্ধারবিন্দুমধরন্দণিস্থান্দ-সুন্দরেণ, দর-
দলিষ-কুন্দমাগন্দ-মহুবিন্দুসন্দৌহবাছিণা, মন্থণুজ্জাপেরন্তমারুদেণ
সত্তম্মদি। (ব)

অষ' অ অদোষ্যহুদি তস্মি' জ্ঞাতাদিষহে বিধমহসমাব্ভূদয-
টংগণ-পঙিষকরুৎস মধবদৌ কামস্ব বিষ, কামকাণ্ণালঙ্কার-
পারিণী তস্ম, বিবিহবিব্ভমমাহিরামং, অণুরূপাণুরাণাবব্ধমহ-

(ব) অবিষ। বিকসিতারবিন্দুমধরন্দসুন্দরেণ' কুন্দমাকন্দমহুবিন্দুসন্দৌহবাছিণা
মধবদৌহবদ্যমমাহিরামং সত্যম্ভি।

(ম) অম্বহ, হত: প্রভৃতি তস্মিণ্ যাবাদিষসে, নিজসমদৌহবাম্ভুদযদংশমপ্রতিপদকপয়া
মধবত' কামস্বৈ, কামকালমালঙ্কারিণ্য তস্ম, বিবিধ বিধমামিরামমগুদপানুরাগাত্

(ব) অবিষেতি। বিকসিতায়া অরবিন্দায়া মধরন্দণিস্থান্দেণ নির্ঘাসিত্রবেণ তন্
সংলগ্নেভ্যে, সুন্দর, মন্থণুজ্জপেণ মনৌহর: তেণ, তস্মা দরবিদলিতৌ বৈবিকসিতৌ ("ইপদে
দরাশ্চয়"মিয়মর')। যৌ কুন্দমাকন্দৌ কুন্দমূতকুণ্ডৌ ("মাকন্দ: সহকারিঃ সৌ ধানীমদর-
মিদৌ"রিতি মিদিমৌ)। তযৌম্ভুবিবিন্দুসন্দৌহ মধুকরুৎসমূহ ইহতি ধারয়তীতি তেণ তযাভূতেণ
যুগ্মনির্ঘাসসম্বন্ধাদিত্যৌবৈবৈতর্ক্য:। মধবদৌহবাম্ভুদযদংশমপ্রতিপদকপয়া
সম্বন্ধরিণ্য বাবুনেতর্ক্য, সত্যম্ভি অতীবাচীরা মধতি। (এবৌহৌপলবিভাবনামনিত-
বেদনামিহিতা)।

(ম) অম্বহেতি। নিজস্ব স্বস্ব যৌ মদৌনুসব স এব অম্ভুদয: ইহি তস্ম দংশবায়
প্রতিপদকপয়া অগতর্ক্য ইতি স্বধমবৈন সাবহমদৌহববিষকস্ব মধবত' কামস্ব মধবমৌ
কামকালমালঙ্কারিণ্য: স্বকাল্যা মদৌহবাম্ভুদযদংশমপ্রতিপদকপয়া তস্ম মাধবস্ব বিবিধ-
মৌনপ্রকারে' বিবর্ম্মৈর্নিসায়ে অমিরামং মনৌহরং অনুদপস্ব সমুচিতস্ব প্রিয়মমামিভাববিগীষস্ব

(ব) অপর এই যে, বিকসিত নির্ঘাসিত্রসংস্রবে মদগুরুমূর্ত্ত স্ত্রৈবিকসিত
কুন্ম এবং চূতকুন্মবেব মধুকণবাহৌ ভবনোজ্ঞানপ্রাপ্তসকাবৌ বাবুত্বাং সে অতৌ
অধৌবা ইহৌহেহে।

(ভ) আরও এই যে, সেই বাবুত্ববিসে যে সময় ইহৌতে নিজমহোৎসবরূপ
অম্ভুদযদংশমবেব স্ত্রী শবৌবদৌ কামস্ববেব স্ত্রী মদনোজ্ঞানের অলঙ্কারবাহৌ
সেই বাবুত্বের বিবিধবিন্যাস-মনৌহরমুচিভাস্ত্রবাস্ত্রসবণবাহৌ দৌহবাবস্তুবে

गृहीतदजोऽन्धकारम्' अथोऽसिद्धिद्विषयिवादसङ्ख्याप्रसरखिन्नमाण-
चित्ततुवरन्तकोदूहलं समुल्लसिद-सहस्रस्यभ्रमन्यरात्रध्रुवपडिलमसिध-
पुलकचक्रम्-सुन्दरं, आणन्दिदसहीभणं पियसहीए परम्पराप्रलोभण-
सुहं समासादिदं, तदो पडुदि, सविसेस-दूसहाभासविजिभ्रमाणूहाम-
देहदाहदाहणं दसापरिणामं अणुभवन्तो, सुदुत्त-मेत्तसम्पत्तपुल-
चन्दोदभा वासकमलिनी विष पम्पलाधदि । (भ)

अथमङ्गार्योऽज्ञतयोदमारभ्यन्तोऽबहुद्विनिपातवचनावसरखिप्रमाणचित्तवराचकीदूहलं, वसु-
हसितसाध्यसस्यभ्रमन्यरात्रध्रुवपडिलमसिध-दपुलकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दिदसहीभणं, पियसह्या
परम्पराप्रलोभनमुखं समासादितं, ततः प्रवति, सविसेस-सहाभासविजिभ्रमाणूहामदेह-
दाहदाहणं दसापरिणाममनुभवन्तो सुदुत्तमावसम्पत्तपूर्णचन्दोदभा वासकमलिनी प्रकाशति ।

अनुपमेन अनुपममेन मङ्गार्योऽज्ञतः द्वाष्ट्योऽज्ञतः योदमारभ्यो येन तत् तयोर्ज्ञं, तथा चन्दोऽबहुद्वि-
विनिपातः परम्पराद्विनिधेय एव वचना विरङ्गकावदुःखदत्तान प्रतारणा तस्या अवसरे समये
खिद्यमानं ज्ञानभावोदयेन सन्तर्पयितुं तद्विन्मृज्यमाणं सुन्दरं बीगुलं चरकोदनस्यैव
बीगुलं यद्विन् तत् एव समुल्लासितेन अनुपमेन साजस्यैव भवेन यः सत्यः सत्मीमावः तेन
मन्यरेव निवेदेव चरकोदयेव इत्यपदादिषु प्रतिलयाः अनुपमेन वर्तमाणाः ये स्वेदपुलकोत्कम्पाः
धर्मोत्साहकम्पाः सात्विकभावविशेषाः तेः सुन्दरं चत एव आनन्दिदः सद्योऽप्यजनाप्रोचन-
नगितानुरागेऽपेक्षमन्येति अनुपमेः सुखीजना येन तत् तथामूर्त परम्पराप्रलोभनमुखं यतः
प्रवति पियसह्या मानसा समासादितमित्यन्वयः । ततः प्रवति सविसेसः सातिशयः चत एव
दुःसहः य चापामः कामजस्येद्विसेवः तेन विजिभ्रमाचो बहमानः सहासः सहास्यो ईहदाहः
प्रतीरसमापः तेन दाहणं भोवणं दसापरिणामं अवस्थापरिणतिं अनुभवन्तो इयं भावतीति
शेषः । सुदुत्तमाव चरकोदयेन सहासः चर्मादहः पूर्णचन्दोदयो यथा सारमथामृता सती
यथोक्तविशेषया वासकमलिनी नवनन्तिनीव (वासकमलिनीकोमलतापोतनादेः) । प्रकाशति
अवसीदति, पदे मुद्रिता भवति । यथा पूर्णचन्दोदप्रदर्शनमादेकैव वासकमलिनी सुदुचित्ता

ज्ञातान्मानकं पदम्पव बुद्धिनिष्कण्ठकं अठावभावमत्र कामजोदोवनिवकन
चित्तगुणं इहेन अट्टिदराव वर्तनकोदूहलानी, मनुपमं चरकोदनं सुदुत्त
वदतः निन्दोदोवदव अट्टिदराव इदं, बोधकं च चम्पारो वदनादव एतः मनो-

तद्वाविध, मुहुत्तमेत्त-द्विष्यविणिहिदणिध-वन्न-समागमा,
निम्भर-सलिलासारसिधमावेव मेदणी मीदलाधदिति जाणामि ।
जेण पपपुरिद-कन्तदसणद्धदुल्लन्तदन्तमुत्तिभावलिकन्ति सविसेस-
सोद्धिदं, निरन्तरुद्धसिद-पुल्ल-पल्लसकबोलघोलन्तसंददानन्दवाहय-

(म) तथापि च, सुदृढमानवहृदयविनिर्दिष्टनिजवृत्तसहभागमा निर्भरसहितासारसिद्धान्तैव सिद्धिर्नो द्योतनायत इति ज्ञानमिति । शीम प्रचुरवृत्तान्तराद्यन्तर्दोषस्यहन्तरीशिकावर्गिकाति-
सृष्टिरेवोभित, निरन्तरौष्ठकितपुलकपयलकपौष्ठयचंनानस्यतानन्दवाप्यवशमोपदिशकित-

भवति, तस्यैवमपि भाष्यतो तद्विहरवेदनामनुभवकी चक्रीदयदर्शनमावेत्यतिसमरसादं लभत इति चरकार्यः । विरहिषीनामिति दुःखदत्तावच्छेदकमिति भावः । एषषा यथा पुष्पचक्रीदय- दर्शनमावेत्यैव कमलित्थी खानि भजते, तथैव साष्टमातिदुःखं दशापरिणाममनुभवकी भाष्यतो खानि भजत इत्यर्थः । एषष—सुहृत्तयादि विशेषणं कमलित्थीपक्ष एव वीज्यम् ।

(५) अथैकमवसंज्ञा चेत् कथं जीवतीत्याह—अथर्वि चेति । सादृशकामद्वयापरिणामा-
दवसंज्ञापि चेत्तर्हः । सुहृत्संज्ञावसत्यवकाश इत्येवं विनिश्चितं ज्ञानमयं निर्मितं निजवस्त्वमस्य
स्वप्रियस्य माधवस्य समानमो यथा सा, अत एव निर्भरेण अतिव्यक्तितेन समिन्नासारेण सर्वव्यापार-
हन्त्यातेन सिध्यमाना आत्मीकियमाया मीदिनी प्रथिवीव श्रोतव्यावते कथंचिदुपयमितमदन-
सम्पाया श्रोतस्त्रिव आहवति, इति ज्ञानानि अनुमिनोति । सहस्योपनीतप्रियसमागत एवास्याः
सञ्जीवनीरश्मिरिति भावः । एतेन सहस्य उत्क्र' । सहस्योपनीतप्रियसमागतानुमाने हेतु'
दर्शयति—इति । तत्र समानमाह' प्रियवृत्तानुभव' दर्शयितुं 'सुख' विशिष्ट—प्रसुरदी-
त्यादिना । प्रसुरदायां स्वप्नमात्राया एवमवस्था चोहावरम्भां अव्यवस्थी प्रकाशमाना या
हन्तनीतिवर्धति । हन्तव्यमौक्तिकप्रेषि, तस्याः ज्ञानाया शोभया सविशेष' सातिमयं शोभितं
मनितम्, तथा निरन्तरीकृतिते, धनभाषीतीतपठेः इत्युक्तेः ऐनाचेः पञ्चम्यो, कथञ्चित्तयोः

অনের অনিশ্চয়নক পরস্পরবালোকমস্তুর প্রিয়সখী অমৃতব কহিয়াছিল, সেই
হইতেই অতিশয় দুঃসহ কানজ খেদে পবিত্রজ্ঞান দেহদাহঘাৱা ভীষণ অবস্থা-
পরিণাম অমৃতব করতঃ অতি অল্পকালমাত্র চন্দ্রোদয়দর্শনে নব নলিনী ন্যায়
জানতাব ধারণ করিতেছে।

(২) তাদৃশ কামদশাণরিণায়ে অবসগ্না হইয়াও মুহূর্ত্তনাজ ছন্দে মাদব-
সমাগমের করুনা করন্তঃ অতিশয় বর্ণণ্যাবার আদ্রৌতৃত বেদিনীৰ নাথ

বস' ইতি-বিশ্বসিদ্ধিফলমন্দতাক্ষাণমসিথমতলাশ্রমন্তেত-
লৌল্যলং, অবিরলুপ্তমিস্ব-সেবজলবিন্দুসুন্দর-ললাটপট' যবচন্দ্রলীলা-
মণোহর' সুদৃশ্যপুণ্ডরীকমুদ্রহন্তী, বিশ্বদৃষ্টমহাশরীচিত্ত সংসদ-
কোমারভাষা ভোদি । (ম)

নিবন্দ্যাতোমানসসমুজ্জ্বলানবনীললৌল্যলং, অবিরলৌল্যস্ব-সেবজলবিন্দুসুন্দরললাটপট' যব-
চন্দ্রলীলামণোহর' সুদৃশ্যপুণ্ডরীকমুদ্রহন্তী বিশ্বদৃষ্টমহাশরীচিত্তসংসদিতকোমারভাষা ভবতি ।

কবীন্দ্রাঃ লক্ষ্যোঃ উপরীত্যং, সূচ্যমানঃ সমিধন্দমান সন্মতঃ অবিরলধারঃ শালম্বাঘসাকঃ
সুন্দরানন্দাশ্রমসমুজ্জ্বলানবনীলসমুদ্রঃ যব তন্ম তথীকম্ । সঙ্কলোপনীতবস্মম্ যনি—দর্শনপ্রকার
দর্শয়িতু' বিশিষ্ট—ইতিবিদ্যাভিহিতা । ইতিবিদ্যাসিদ্ধি মলবহিঃস্বাস্থ্যে ইপি লক্ষ্যবস্মান্ কিসি
বিদ্যাসিদ্ধি নিবন্দ্য' সৌন্দর্য্যোতিষ্যচিন্ময়া কবিশ্রিধরী মন্দতাক্ষা সঙ্কলিতদর্শনাদনতিবিদ্য-
সিদ্ধতারায়ৈ ভগ্নানি জড়ংদৈবদর্শনং' ললাটপটমিতি মচ্যে কৌমলী মুক্তাশ্রমানে মুক্তলী
ললাটপটমিতি মুদ্রহন্তী দ্বন্দ্বঃ, নিম্নোপলী নবনীলৌল্যে যব তন্ম তথীকম্ । সঙ্কলোপন্যাপিত-
মিথৈব সঙ্ক রতিপ্রমাণমর্ঘ্য' দর্শয়িতু' বিশিষ্ট—অবিরলীতিবিদ্যা । অবিরল' অবিশ্রান্ত' যথা
স্বাভাব্য ভগ্নিঃ ভগ্নপত্রলং দগ্ধবিন্দুনিঃ সর্বাংদিক্ভবেঃ সুন্দর ললাটপট' কপালদ্বীপী যমিন্
তন্ম তথীকম্' এবং নবচন্দ্রলীলামণোহর' নবীদিতিবিন্দুলীলামণ্যম' সুন্দর' নবীহর' সুদৃশ্যপুণ্ডরীক
মুদ্রহন্তরীক' মুদ্রহন্তী ধারয়ন্তী মালতী যেন কারলেন দলচন্দ্রলীলাভিহিতা সর্বাংদিক্ভবে
বিদ্যামিঃ পথিমিঃ সুচলুরামিহিতি যাবত্ । সঙ্কলৌল্যমিঃ সঙ্কলৌল্যমিঃ যিনি ললিতা
সংসদিতঃ সন্দেহগৌলীকৃতঃ কৌমারভাষাঃ অপরিচীতাবল্লাস' যথা সা তথীকম্ ভবতি,—
সৈবকারলেন মুক্তাশ্রমাদৃষ্টমিতিবস্মমণ্ডলানবনীলমিতি কান্যাতীতলব ।

শীতলভাব ধারণ কবিতাছে বলিয়া আমি অনুমান করি । এই ছেতু ওষ্ঠাধরের
ললনবস্মতঃ প্রকাশমান দত্ত বৌদ্ধিকশ্রেণীর কাকিধায়া বিশেষরূপে পরি-
শোধিত, নিরুত্তরোৎপন্ন রোমাক্ষার কণ্ঠকিত, গগনদেশে অবিলম্বিত অতিশয়-
মান (চূষনামুত্তরবলনিত আনন্দাশ্রমপরিচায়ে, স্বেদিকশিত নিখাম নাতিবিকসিত-
ভারায়ুক্ত' উন্নতিত কোমল এবং সুটমলের ন্যায় পরিচূষ্যমান নেত্রপুণ্ড-
লানী, অবিশ্রান্ত উৎপন্ন স্বর্ষবিন্দুধারা স্নানর ললাটপটমুক্ত ও নুতন চন্দ্রলীলা
ন্যায় মনোহর, সুবর্ণপুণ্ডরীক ধারণ কবিতা মুচুুরা নবীদিগের চিত্তে এইরূপ
সন্দেহ স্বেদাইতেছে যে, এখনও অবিস্মৃতি স্মরণ আছে কি না ?

किं च—तहामससिंसहणिसरुखधुबिदपत्तिणीसन्दचन्दमणि-
हारधारिणी-कप्पूरपूरसविसेस सिसिरचन्दणरसच्छडा-भारणिभर
दन्तुरिदवालकदलीवत्त स अणापादमवाहणादि-न्नाधारतुवरन्त
सहअरीसत्यविरहदोषणीदकमलिणीदलजसहतालचन्ताउशिहा ' एन्न
रमणीयो गमेदि । (य)

(घ) किञ्च । सङ्ग्रामशिसमूहानि कुदम्बवृक्षितशङ्खनिघ्नध्वजमणिहारधारिणी, कर्पूरपूर-
सविशेषशिशिरपद्मरसकुण्डलागनिकरदन्तुरितबाणकन्दनोपमशयनी, पादसंवाङ्मनादिव्यापार-
स्वरमास-सङ्करोसावेविरचिषोपनीतबाणकमन्त्रिणोदम्बज्वाहृतं तापकुण्डला लङ्घितैव रजनीगोमयति ।

दमितदमाधदपुरचरोमाधानन्दवाचदभिवकारविशेषसं दमभतिभिः सर्वयोगचित्रं रपराः
सुचतराः सखीगनाः "किं मालत्यायदमोचर एव कथित् पतिरद्वीकृतः ? जयदमपदेनं समा
मनविजगति सन्निभे" इति सन्देहदीनायमाना ज्ञाना, चक्षुः विनिवर्तोऽस्याः सर्वभावाभिज्ञाते-
चित्तैः चक्षुःपदीमप्रियमाचक्षुमामनमिवाभिनोतीति भावः ।

(६) राशवस्त्रां कथयति—किञ्चित्वादिना । सङ्घामिन सङ्घे च श्रमिसूक्ष्मा इन्दुकिरवाणां निकुटवन्धे च समूहेन युज्यते, स्पष्ट, चत एव वज्रपानिभ्यः समारम्भप्रसङ्गः विरहित इति यावत्, यद्यन्मविहारः अन्तर्कालमपि निर्मितो हारसं धारयतीति तथोक्ता । एवं कर्पूरपूरेषु कर्पूरसमूहेन अविशेषमिश्रिता निरतिशयशोभिताया, अन्दरमण्डपानाः अन्दरमण्डपसूक्ष्मा आभारनिवरेष धारासन्धातनित्वेन दन्तुरितं विपरीकृतं बालकदलीपवन्धेन प्रथमं श्रया यस्या, सा (कदलीपवन्धे बालकविशेषश्च शैत्यसीकुमार्यङ्गाक्षित्त्वचनार्थः) । तथा—पादसंवाहनादि-
भ्यापारत्वरनाथेन सखीभूतेन सङ्घचरीसाधेन सखीनिवधेन विरचितोपनीतं "लघुमदोल्लसित"-
मिथ्यादिवत् पूर्वं विरचितं निर्मितं यथान् उपनीतं उपस्थापितमित्यर्थः, यत् बालकमणिनीदमं
मदीनमल्लिनीपत्रं तदीय जगद्गुरुं तामहम् अर्पयिष्यामि सा तयाभूता उन्निरैव निद्रारहितैव
रजनीः रात्रीः सम्यगिति वाक्ययति । एतेन जगदरावस्था कथिता ।

(৪) আরও কি বলিব? পরিণত চৈকিঞ্চলসমূহের অর্শে বিগলিত চক্ষুকাবরণিনির্মিত হাষ বাষণ করিয়া কপূরসমূহসম্মর্কে বিশেষরূপে শীতলীকৃত মস্তকমণ্ডলের বসিহস্তান্ত্রে বিষকীকৃত বাহ্যককলীপ্লবকপ্প লঘ্যে লঘ্যমালতী পাশ্বেসবাসিধাপাশ্রে অত্রায়ুক সখীগণ পূর্ষবিরচিত বালকদলীমল্লক বামনদ্বারা বাতীস করিলেও অনিপ্রিতাবস্থাতেই রাত্রি অতিবাহিত করিয়া থাকে।

कथंवि उच्यते ह्यसिद्धासुहा सेदयपफुरिदपाद पल्लवुब्बन्तपिण्डालत्त-
अरसा थरथराचन्त-पीवरोरुमूलपासविसंवादिणोविवम्भना उक्त्व-
भन्त-डिअन्तरुत्तरंगणोसासविसमसमूच्छन्तपद्माल-पयोहरोवरि-
णिहितवेवन्तभुयलदावेहनवन्धना भक्ति पडिबोधवेलाविसञ्जिदु-

(२) कथमपि उपलब्धनिद्रासुखा स्वेदप्रसूतपादपल्लवोदामपिण्डालत्तकरसा, थरथराय-
मानपीवरोरुमूलपासविसंवादिणोविवम्भना, उक्त्वुब्भनासहृदयान्तरोत्तरङ्गनिवासविवमसमुच्छन्त-
पद्मनपयोधरोपरिमिहितवेवमरममुज्जलतावेहनवन्धना, भट्टिति वतिबोधवेलाविसञ्जितीदिग्रहदि-

न च कामलिनीपत्रस्य तान्महत्त्वसाधकवादयोग्यमिदं वाक्यमिति यद्वनीयं, तान्महत्त्वपदस्य
व्यञ्जनमात्र एव कृत्वात । अत एवामरसिद्धेनापि—“व्यञ्जनं तान्महत्त्वक”मिति व्यञ्जनसामान्य-
परत्वमेवोपदिष्टं । “सञ्चालयामि नलिनीदलतालङ्ग”मित्यादिकांनिदासादिवाक्यमपि तथैव प्रति-
पादयतीत्यनुसन्धेयम् ।

(२) सामाविकनिद्राविगमेऽपि चिन्तात्रनिता निद्रा दर्शयति—कथमपीति । “दीर्घस्था-
ससचिन्तादौर्निद्रा स्यात् कथमपि वे”ति निद्रायादिन्तात्रनितर्त्तं प्रमाद्यम् । कथमपि प्रवृत्त
दुखिताया इत्यर्थः । उपलब्धं निद्रैव सुखं स्वप्नेन विषयमागमसम्पादकत्वात् परमानन्दसं-
यदा सा, अत एव स्वेदो न स्रष्टे सुरतशयनत्रितयैर्ष्यत्रयैव प्रसूताभ्यां व्याताभ्यां पादाभ्यां
चरणाभ्यां उद्वान्, इवीमूय पतित, पिच्छालत्तकरसाः पिण्डीभूती साचाद्रवी यस्याः सा, थरथराय-
मार्षं स्वप्ने वज्रमोरुमुलालमणानुभवत् कल्पमानं यत् पीवरं नदत् स्रक्ष्मन् तस्य पात्रात्
समीपात् विसंवादि वज्रभाकर्षकभावनया व्यजितं गौविश्वम् यस्याः सा, (थरथरायमाधेति
शब्दो याम्यः कल्पार्थकः) तदा उक्त्वुब्भमावस्य कामसम्भावेन सुभीक्षियमाणस्य हृदयस्य अकर्मार्थं
उत्तरङ्गाः निरुहद्विगतया समुद्धेलिताः ये निवासा र्त्तः विघ्नं सातिष्यं यथा स्नातया समुद्य-
स्रिः समुद्रस्रिः पुनर्कः रोमाञ्चः पञ्चवी कष्टकिरीटी यी पयोवरी सखीयत्नो तदीहपरि-
निहिताभ्यां वज्रममुज्जलतावया स्नायिताभ्यां भूजलताभ्यां सखीयसाध्वनीभ्यां यत् आवेष्टनं
तदेव वचनं वज्रभात्रिङ्गनं यस्याः सा । तावत्प्रसन्नमङ्कजातीनामप्यां कथयति—भट्टितीति ।

(३) अति हृष्टिवाक्यैः कणादिः निद्राश्रयणार्थं करिणोऽथ वज्रमक श्रुत-
प्रवृत्तिर्नित्यैर्ष्यजनयाऽथ ठवणुगण हरेते उक्त अनुरुक्त व्रणुनि (वर्यजने लव
हरेः) करिण हरेते वाटेकः । (वज्र उरुगुण आक्रमण करिणोऽहरे, एहेकण
वज्रवर्णनं कथा) थव थव कणात्रिङ्गन उरुगुणमव मयोपलम्भ हरेते (काठ-

তা পেস্খদু মম্ববদী, ইমেসু দাভ লাবস-মুইট্ঠণিম্মাণপরিবেল-
বেসু অঙ্গেসু দারুণবিজিভিদস্‌সকিঅচ্চিরং কুসল্লাবসাণদা মম্বহস্‌স
মবিম্‌সদি । (ল)

কথং অ ইমাং রমণ্যকৈলিকলহকৌবৌজরাঅপল্লবিঅকৈলীকবৌল-
কৌমলুস্‌সে সন্তবিমসচন্দ-সন্দিম্বোহামটলিদিমিরাবরণাং বিছা-

(ল) তন্ প্রেততা মম্ববতী, এতৎ সাবজ্ঞাবল্লমুদিতনিৰ্মাণপরিপেন্নবৎ পণ্নেবু দারুণ-
বিজুভিতম্ব ক্খিঅচ্চিরং কুসল্লাবসানতা মম্বহসস মবিম্বতি ।

(ল) বস্তুসমুপসংহরতি—তদिति । তন্ তচ্ছাত্ মানস্যা এবমবস্থা৷পন্নতাত্ প্রেততাং
স্বকীয়দুল্লভময়োরসেন নিঃসারয়তু । 'লাবসমুদিত' 'লাবসমুদিত' 'নির্দোষ' ইতি তানি
কত এব পরিপেন্নানি সীমমানানি তেবু অহং বু মাভসবয়বেবু দারুণবিজুভিতম্ব মৌবসমাবীন
ইতিপাপবল মম্বহস কামদেবম্ব কুসলেন মানসৌবৌজরাসিতি৷পম্বসেন সত্ব অবসানং প্রথমতঃ
যস্য তস্য মাং; তস্মা, অ্যিঅচ্চিরং ক্খিয়ল্‌ আভলপল্ল্যে অর্থঃ । মবিম্বতীত্যম্বঃ । মানস্যা কৌবল-
সল্ল এবাম্ব দুৰ্ব্বিক্‌কামপ্রসন্নাপম্ব প্রথমতঃ মবিম্বতি অবেতি—স্বকীয়মবসাবল্লেনাবধাৰ্য্যা-
জ্ঞাচ্ছান্নে অচয়ল্‌ মম্ববতীতি সারল্যম্ ।

জাগরণকালে কাণ্ডবিরহানন্দের মতর গুটি নিঃকণ করতঃ নবাঁতল পূনা
বুঝিতে পারে ও পুনরায় সুস্থিত হইয়া নেত্রযুগল নিম্নোক্ত কবে । ঐচ্ছিক-
সম্পাদনে ব্যস্ত মনোজনের প্রবৃত্তি কথকিঃ সূক্ষ্ম ভাবিলেও অতিবেগে প্রবাহিত
দীর্ঘ নিশ্বাসেই কেবল জীবনাশা সকাশ করিয়া থাকে । (মানসীৰ এইরূপ
অবস্থাদর্শনে) আবারেভ জ্ঞায় সমস্তঃবস্তুখণ্ডাগৌ মনোমূল (অতিরিক্ত-
বোধ মানসীৰ মরণ আশঙ্কা করিয়া) কিংকর্তব্যবিমূঢ়তাবশতঃ অগ্রে নিম্ন
নিম্ন মরণকামনা করে ও কেবল অপ্রতিবিম্বের দৈববিধানের নিন্দা করিয়া
থাকে ।

(ল) সুতরাং আপনি যোগবলে নিবীৰণ করিয়া দেখুন, কতদিনে লাবণ্য-
বাহন্যপরিনির্ভিত অতিশোভনান এই মানসীৰ মনোবান্ধবে অতিভীষণভাবে
পরিবর্তমান কামজাবের মরণময় অবস্থান ঘটিবে ।

বরীমুছাদ'। ইমে শ চক্সিৎদুহসিন্দুপূরধবলুজ্জলজোজ্জাললপস্থা-
লিৎগশপাংগা, পরিসলিৎপাটলাবচলশিষ্যহণবহলপরিসলুগার-
সম্বললমসিৎসংসলাশ্মমলশমাৎদুহুমাৎদিৎ দহদিহামুহা বসন্ত-
রপণীপরিশাছা শপাৎকারিণী ভবিম্শন্সি পিৎসছীৎসি। (ব)

কাস। সপদ্বিকো।

যদি তদ্বিৎসোঁসুরামবন্সঃ স্কুটমেতদি ফলং শূণ্যশতায়াঃ।

(ব) কথ্য ইমানি বসন্তকৌলিকলুহসীপরাবপশ্চবিতকীরলীকলীলজীমলীৎ জরিমল
শ্মশন্সিকৌজামলিতিসিরাববলানি বিমাবরীমুছানি। ইমে শ চক্সিতদুহসিন্দুপূরধবলী-
সম্বললমসিৎসংসলাশ্মমলশমাৎদুহুমাৎদিৎ দহদিহামুহা বসন্ত-
রপণীপরিশাছা শপাৎকারিণী ভবিম্শন্সি পিৎসছীৎসি। (ব)

(ব) কথ্য ইতি। ইমানি চক্সিতদুহসিন্দুপূরধবলী-
সম্বললমসিৎসংসলাশ্মমলশমাৎদুহুমাৎদিৎ দহদিহামুহা বসন্ত-
রপণীপরিশাছা শপাৎকারিণী ভবিম্শন্সি পিৎসছীৎসি। (ব)

(ব) পুরতজীভাবিৎসঃ কনহলনিত কোণোণনৌৎ বক্তিশাঃ পল্লবল্লম
আরকীকৃত কেরলদেশীঃ জীলোকহিৎগেব কপোলেব জায় কৌমল ও উৎসর্গিত
নির্গল কোণোণনৌৎ বক্তিশাঃ অককাবাবরণ নিঃশেষকপে বিলিত হইয়াছে, উপস্থিত
প্রায় সেই প্রদোষকাল কি প্রকাব অনর্থকাবী হইবে। এবং যেই বসন্ত-রজনীতে
কৌবল্লমপ্রবাহের জায় শুভ ও দোষিত্ব কোণোণনৌৎ প্রগলভল বিদ্যেত হই,

ইতি নন্দিতমণ্যবল্যয়াঃস্যা হৃদয়ং দাক্ষণ্যবিদ্যার্থ্যতে মে ॥ (১৮)

এই যে নান্দিতরবলিন্, চহবিদ্যা চহীমা দুগ্ধসিমুপূরবন্ অরসমুদ্রপবাহবন্ ধবলা যথা চন্দ্ৰশা দৌমিনী চ যা জ্যোত্বা সেব জল তেন প্রকাশিতং বিধৌনং তমৌপচারেণ নির্মলী-
জতমিতি যাবন্, নমোঃজনং আকামপ্রদেশে য়েবু তে। তথা পশ্মিনিতানি চছাতপশ্মিন্যানি
(তারকাদিবাদিত) যানি পাটভাবকুশানি কুশুমবিশ্রাং নৈবাং নির্মল্যনেন বিমল্লেনেন
যৌ বহুজান্ প্রমুখান্ পরিমলান্ কীরমাণাং শুভগার শুভবসঃ তেন যন্ সংকলনং শিশীমাঃ
তেন মল্লব' জোনক, মাংসনাযমানঃ মাংসঃ পুট ইবাচরন্ যৌ মল্লবমাংসতঃ দদিত্বানিলঃ তেন
শুভমাখিতানি শুভকতধূমাগ্রমালানি ক্রতানি (শুভবতা ধূমা য়েবু তানি শুভ্মানি, শুভ্মানী-
বাচরনৌতি শুভ্মাযানি আখ্যানাং পবাদিত্বাদচ্, তানি ক্রতানৌতি ক্রৌঞ্চ্যে—শুভ্মাখ্য-
পদ্যাদিন্, তম শুভ্মাশৌভীতবলধাতৌ' অর্থাৎ অপ্রমল্যেণ শুভ্মাখিতানৌতি সিদ্ধম্) দম-
দিক্, মুখ্যানি শুকলদিক্, কাকি য়েবু তে তযামুতা' অচলরগনৌপরিষাদা বচনখানীন-
বিমাবরৌবিমাবতঃ বিরহস্বাদাদিতৌর্ধ'বন্ প্রতৌয়মানঃ বচনবিযামা ইত্যর্থঃ। শিশুসঙ্ক্কা
মাল্যবা, অর্থাৎ কৌটুমা অলংকারিণ' বিপশিসম্বাদিনঃ অবিশ্যমি। ইতি চ ভগবতৌ প্রেচতা-
শিখল্যঃ।

অত্র অর্থং যি শুকলহনিহাসুহা ইত্যর্থোক্তদ্বয়ার্থঃ দাক্ষণ্যজ্ঞানিবারখীমায়াদর্শনান্
'লাপন' নাম প্রতিমুখচন্দ্রবহুন্। শুকল' যথা দর্শনে—'অপায়াদর্শনং যতু লাপনং নাম
তদমর্থে' ইতি ॥

(১৮) যদৌতি। অনুরাগবত্, মাল্যবা মাংসানুরাগ' যদি তরিকায়ঃ স মাংসং যব
বিষয়ী যস্য মাহুঃ মাংসবাল্যবত ইতি যাবন্ অমরদিতি শ্রীঃ, তদা যতদ্বি যতদ্বি গুণক্রতাবাঃ
যুগ্মবচনাতল্ল স্মৃট' ব্যাক্ত ক্রতম্। মাংস' সমতীর গুণবলনিতি তদানুরাগৌ যুক্ত যদৌতি মাংসঃ।
ইতি কৌটী, অজ্ঞানুরাগাত্তৌরিবর্ধ', নন্দিতমপি আক্লাদিতমপি ॥ মম হৃদয়' অম্মা মাল্যবাঃ

এবং সঙ্গীতগরিমগাটনা কুশল্যেব বিমর্দনবশতঃ বহুগমোবভোগমসঃমিশ্রণে
ময়ণ ॥ পবিত্রৌচাবৌ দক্ষিণানিল দিক্, মুহুর্তে বহুগুণেব জ্ঞান কবিশা পাকে,
বিরহবশতঃ মৌর্খবৎ প্রৌঢ়মান অমূর্তগর্ভিনৌ সেই বসন্তবসন্তৌটে বা শ্রিয়সখৌব
পাকে ক্রিয়ণ অনর্থকারিণী হইলে, ইহাও ভগবতী ভাবিনা দেখিবেন।

(৩৮) কাম। মল্লবিকে! মালতীর এই গাচাশুবাগ বনি মাংসের প্রতিই
ইহা থাকে। তবে ইহা নিতান্তই গুণক্রতার অত্যন্ত ফল। এই অশুবাগে

মাধ । স্যোন এব হুজাসো ভগবত্যাঃ । (১৬)

কাম । অহৌ ! প্রমাদঃ । (৪০)

প্রকৃতিলালিতমেতলৌকুমার্যৈকসারম্
যপুরয়মপি সত্যং দারুণঃ পশুবাণঃ ।
চলিতমসয়বাতৌহুতচুতপ্রপ্শুনঃ,
কয়ময়মপি কালসারুচন্দ্রাবতঃ ॥ ৪১ ॥

দারুণতয়া ভীষণতয়া অবস্থতয়া স্বদুঃকামবৌদ্ধৌহুতচুততয়া বিদার্যতে, অত্যাঃ সমতীৰ কৌমল-
হৃদয়তযানিষ্টোপনিবাসং সমাশ্রয় বিদারিতনিব জিয়ত ইত্যর্থঃ ।

অন্য গম্যন্ত মাধবমুখবক্ষসঃ মঞ্জীবিম্ববৈচাৰিণীনাং পল্লবীকৃত্যঙ্কুরঃ । তথা কার্য-
ভূতবিদারকস্য কামদেবৌহুদয়তলৌক তদুকারখৌভূতাবস্থায়া সাত্বতীকৃতলৌক অ কার্য-
কারখৌভূতদৈশ্যাদ্ভুক্তিচালনদ্বারা ইত্যন্যৌকৌখৌ নৈরুপিত্যে অ সংঘটিতঃ । তদৌক্যে অর্থঃ—
দর্শনে—“পর্যায়ীকৃত” বহা মঞ্জী মন্যমৈবানিচৌহুতঃ । “কার্যকারখৌভূতদৈশ্যতায়ামসংঘটিতঃ ।”
মালভারিখৌহুতম্—“বিবসি সসজা বহা মুখ বিন্ সধরা যেন শু মাধভারিখৌহুত”মিতি
সঙ্গতম্—

(১৬) মাধিতি । যৌগ্যবাতৌ অন্য স্থানি শব্দঃ, ভগবত্যা কামদেব্যাঃ হুজাসঃ হৃদয়-
শ্রীবঃ স্থান এব মুক্ত এবৈত্বর্থঃ । মালত্যাঃ শরীরবক্ষসাদ্ব্যমেনাতীবাণিষ্টস্য সমাশ্রয়াদিতি ভাবঃ ।
“অমুজাস” ইতি পাঠে শু অমুজাস, অনিষ্টাহৃদয়া হৃদয়েণ ইত্যর্থঃ ।

(৪০) কামিতি । প্রমাদঃ অসজ্ঞা অসংযমিতা । অহৌ অর্থার্থঃ । বদেতারতাপি কামিন
অসিদ্ধিপদেষুদ্রাব্যনয়ী সমাসমী ন স্থাপিতঃ, পরন্তু কৈবল্য বন্দে এব জিয়তে তদতীমার্য-
মিতি ভাষঃ ।

(৪১) প্রমাদীন সমাশ্রয়মানমনিষ্টে দর্শয়িতুমাচটে—ভুক্তৌতি । পরতদুঃ মালত্যাঃ শরীরে

আমার স্বরূপ নির্ভাঙ আনন্দিভ হইলেও মালতীর এই ভীষণ কামাবস্থা অনিষ্টোপ-
নিগাতেব আশঙ্কা জন্মাইয়া হৃদয়কে বিদীর্ণ করিতেছে ।

(৩৯) মাধ । ভগবতীর এই হৃদয়-শোব বৃক্ষই হইয়াছে ।

(৪০) কাম । অহৌ আমাদেব কি অনবধানতা ।

(৪১) এই মালতীর শরীর যে স্বভাবস্বন্দ ও কোমলতামাত্রাবশবনে নির্মিত

লব । অথচ, জাণিৎ মৌদু মশ্ববদৌ । এতং মাছবপডিক্কন্দ-
সণাৎ চিত্তফলম্ । [মালত্যাঃ স্তানাংশুকমপনীয়] এসাবি
তম্মজ্জ্বল সছলবিরহেতি কথ্যাবলম্বিতা বচনমালা জীবনং
পিষসছৌপ্তি (৩)

(১) অথচ, জাণিৎ মৌদু মশ্ববদৌ । এতং মাছবপডিক্কন্দ-
সণাৎ চিত্তফলম্ । এসাবি তম্মজ্জ্বল সছলবিরহেতি কথ্যাবলম্বিতা বচনমালা জীবনং পিষসছৌপ্তি ইতি ।

প্রকৃতা স্তন্যাবনৈব ললিতং সুন্দরং, তথা সৌকুমার্যং কৌমল্যম্বেব এক . অদ্বিতীয় সার, স্মরণ্যো
যজিৎ স্তন . কৌমল্যতামানন্দম্বনেনৈব নিখিলমিত্যর্থঃ । এতৎ সত্যং বিধিতম্ । তথা অর্থ
পঞ্চমাংশঃ কালৌপিত্য দাহত্বঃ সমতীৰ ভীষণ , এতদপি সত্যম্ । পঞ্চমাংশ ইত্যনেনৈকবাচ্যেভ্য
দুঃসহতমুকং । তথাচ কৌমল্যতরৌপিত্য শরীরে পঞ্চমাংশকমমতীৰালম্যসম্পাদকমিতি ভাবঃ ।
মবতু নামৈব, কথং ললিতেন প্রবক্তা মলমবশেন দখিলাবিলীন বন্দনম্বির্নৈবদেঃ, শুভুতানি
কম্পিতানি স্তনপদ্মানি আশ্রয়কুলাদি যজিৎ স তথাভূত ., তথা আতঃ সৌকুমার্যপদমাত
কালানুরাধেভ্য মনোহরঃ বন্দ . অবশেষ . ম্বর্থ যস্য সাহসঃ অর্থ কালৌপিত্য বিরহিজমালি-
ত্বঃসহঃ বচনসমযৌপিত্য ইদানৌমিষ স্তনুপস্থিত ইতি শ্রেয়ঃ । তথাচাতীৰালম্যপরম্বরা স্তনা-
পতিতেনি প্রমাৎনাধুনাদি মিলনকিন্মে নৈবেদ্যং জীবিত্যনৌতি ভাবঃ ।

অম স্তন্যবপুস্হরং কৌমল্যতরৌপিত্য শরীরং তথা দাহত্ব . পঞ্চমাংশ ইত্যনৌমিষপদ্যঃ স্বেচনানু
বিদ্যমানাহারঃ, তথা অমস্তানু দাহত্বপঞ্চমাংশতাহসবচনকালপদ্যৌ : মালত্যা অনিষ্প-
মৌদান্যংস্পন্দিতকার্যপ্রতীতিরপনুতপ্রয়োগাহারঃ ইত্যনৌমিষপ্রতিভাধৈন সহস্রঃ । মালিনীভসম্ ॥

(২) ভবতি । মালত্যা অত্রামল্য মাধববিশেষত্বং চন্দ্রম্ বিরহতি—অম্বতি ।
অপরম্ব—মাধবানুরাগম্যস্বকমিৎ মনম্ববা জ্ঞাতম্বমিত্যর্থঃ । মাধবম্ব প্রতিচ্ছন্দকেন প্রতিজ্ঞা
স্তন্যং শুভম্ । কথ্যাবলম্বিতবচনমালাপ্রদর্শনার্থং স্তন্যাবলম্বিতম্বনমিতি মনম্বম্ । তস্মৈ
মাধবস্বৈব লক্ষ্যত্যাং রচিতা নির্মিতা ইতি দ্বিতীঃ মাধবস্বলক্ষ্যনির্মিতত্বমৈব স্বয়ং কথ্যাব-

ইহা গতা, কামমেব বে অতি নিদাকণ ইহাও গতা । শব্দ দেই বসন্তকালে
আবহমান শকুণানি আশ্রয়কুলগুলি কম্পিত হয় ও অতিমনোহর চিত্র বাহার
কুদগ সেই বসন্তকালও আবার কেন এসময়েই উৎকৃষ্ট হইয়াছে ।

(৩) গব । ইহাও ভগবতীর স্মৃতিয়া যে, মাধবের অতিকৃতিশূন্য এই চিত্র

[नेपथ्ये कलकलः । (४४) सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रे रे सहस्ररघुराधिवासिणो जाणवदा ! एसो कञ्जोञ्जणारम्भ-गञ्जसम्भरिट-दुब्बिसहामरिसरोस-ञ्जदि-अर-बलामोडि-विहडिदुह्माडिद-लोहपञ्जर-पडिलम्भ-संगलिअ-णिअलो-णिअलीला-विलासुवेलिअवलहतुङ्गलङ्गूलविअडवेअअन्तिआ-विसमडामरुहाम-सरीर-सखिवेसो, मडादो अचक्रमिअ, तक्खणमतिह्वक-बलिदाणे-अदेहि देहावयवमअण्हिहु, रअत्थिखण्डखण्डनट्टहार-कडकडा-अन्त-करवत्तकठिणदादा-करालमुहकन्दरो, पपण्डवज्जणिग्घाद-दात्तण-

(५) रे रे सहस्ररघुराधिवासी जाणवदा । एव खञ्जु यौवनारम्भसंभरितदुर्विषहामर-रोषप्रतिकरवत्ताकार-विहटितोहाटितनोहपञ्जरप्रतिपन्नसङ्कलितनिगमः, निजलीलाशिलासी-

तथा रमणीयत्वेन मोलतोक्तमण्यनादयाकाङ्क्षाप्रतीने, “खुदा” नाम नाग्याङ्कहारः । तत्र चर्चं यथा दर्पणे—“आकाङ्क्षा रमणीयत्वाङ्कुरो या खुदा तु या” ।

“पुण्य” नाम प्रतिमुखसम्भरिहम् । तत्र चर्चं यथा दर्पणे—“पुण्यं विशिष्यवर्णं मत” इति ।

अथ यच्छब्दयोत्तरप्राप्त्यन्तत्वेन तच्छब्दान्देशव्यतिरेकविमर्शदीपनादयः । उपिताया इत्यम् ।

(४४) एवमन्योऽन्यागुरावद्योतकपरम्परारक्षसाक्षीर्त्तनेन सहस्ररघुं परितोष्य, रसान्देषं तं तिरोधानुं “बुनिका” नामकार्याण्येवमाह—नेवम्य इति । बुद्धिज्ञानचर्चं यथा—“कल-कलबुनिकानलौघ-बुनिकार्थस्य सूचना” इति ।

(४५) रे रे सहस्ररति । यौवनारम्भे च यौ वर्णः वन्द्यः, तेन सुभूतो यौवो दुर्लभो अर्थः, संतुल्यशरी यौ अमर्षरौघी इत्याक्षौधी, इहा स्त्रिरक्षौधतात्कान्तिरक्षौधी (यथोक्तं

(४४) (नेपथ्ये कल कल भङ्गं दृष्टे नृणां गतिः ।)

(४५) (पुनर्नेपथ्ये) हे सहस्ररघुर्दवाग्नि-जनन । अहं दृष्टे व्याघ्र यौवनारम्भ-वर्णपूर्णं असहन्योऽर्था ७ क्रोधवर्णः-वर्णप्ररोधवा-मोहपिञ्जर तत्र ७

• “प्रतिपन्नसङ्कलितनिगमः” इति चर्चं क्वचित् पाठान्तरम् । नोहपिञ्जरे प्रतिपन्नया मङ्गलया यो निरोधः, तेन यः प्रतिपन्नः विपरीतमङ्गः, तेन सम्प्रतिना मिलित्वा या निजलीला-यादिसदर्थः ।

চবেডামোডিদ কবলিদাশেঅণরতুরঙ্গজংগলুগারমরিদগলগুহাগব্ধংগ-
 মৌরঘঘরো, রঙ্গিগল্প রণসহসংদম্বরিশূরিদণহত্যলো গিহদণিষে-
 সিদণহনিষ্টাবিটাসেস-জণণিবহো, কঠোরণহরকম্পরকমণিহ-
 দারিদ-অন্তুগতাবশ্রবষ্যতসরক্তকহ্মিদিগ ইবহো দুহু স্হলো কুশিষ-
 কিষন্তলীলাদ্রুৎ করেদি। সা রকুধ অধাসত্তি যস্সণো জীবিতং
 ন্তি। (৭)

ইতিবহুভগ্নগুহাঙ্কু লিখিতবৈজয়লিকাবিধমডামরৌহামরৌরসমিবেশ, মড়াদপক্ষম, ততুদ্ব-
 সত্বকবলিতানিকদেহিদিদ্যাবদবলঅনিষ্ট, রাঞ্জিগল্পকল্পননটহারকটকটাপমানকরপদকতিম-
 চংগাকারামুখকন্দর, দক্ষলবলমিধাতদ্যাবচপেটানোটিকবলিতানিকনরতুরঙ্গজাঙ্কৌহারমরিত-
 লব্ধগুহানর্মগকৌরঘর্ষ: রঙ্গিগল্প রণসহসংদম্বরিশূরিদণহত্যল, গিহদণিষেবিতনটনিষ্টাবিতা-
 য়েবগ্ননিবহু, কঠোরমল্লকপংগামচনিষ্টেয়দারিতঙ্গলুগাভাববগ্নতরক্তকদংনিতয়তিপদৌ,
 দুহুগাঙ্কু, কুশিষকলানলীলায়িতং করেতি। তদ্রূপত যস্মাচ্চিৎ থাকনো জীবিতমিতি।

“কৌশ: ক্রতাপরাধেযু স্মিগো:মবলময়ু: নি। রৌহকালুকাবিক. কৌশ” বদি।। তদ্যৌমতিমরৌশ
 কণ্ডকৌশ ধৌ বলালুকার. বলরৌশ, নিগ পূর্ষে বিবহিত মর, পদাপুহুচাটিলং ক্রতহারৌহুচাটলং
 যত্রৌহপদ্রং তত প্রতিভদ্র. সংস্ক. কল্পলিত পাদুহযাদবহ: নিয়লং যত্ননা বক্য স:।

নিগ্র: লকৌধৌ ধৌ নৌকাবিভায় বহুকাল্যাত পরং পদ্রবদ্যাপননাদবগ্নেবলিষরগম, তৈম
 সইশিতং জই সমালিত অল বহুভং মিয় গুহু ততং লাহুলং তদৈব বিকট। মৌখা বৈজয়লিকা
 পলাকা তথা বিধনী দুহুগে, জামরৌ মৌখ: স্হান- যবহু: মরৌরসমিবেশৌ ইহচংগান
 বক্য স।

উদ্ধৃতিত কবিতাছে এবং তৎকালে ইহার পাদবস্ত্রের শৃঙ্খল স্থানিত হইয়া সেই
 শিঙেরেই সংস্কৃত বহিয়াছে। (বহুকাল পরে বহুকালোপকৃত হওগাছ) যথেষ্ট বিচরণবশতঃ
 উর্বসফালিত প্রিয় ও উন্নত লালনরূপ জীবন পঠাকাগা বা ইহার বেহঃস্থান অতি-
 প্রচণ্ড ভীষণ ও হৃদয়লীল হইয়াছে। এবং যৌন বহুনাগাব হইতে নির্গত হইয়াই
 তৎকরণঃ সৃষ্টি ভাবে প্রাণিনিগেব ইন্দ্রপদাদি অনেক অবস্থাব কবলিত করিতেছে
 ও তদ্ব্যবহিত কঠিন অস্থিগণের চর্চণশব্দে কটকটনকার্যমান করাতের জ্ঞান কঠিন
 মস্তগণিযা বা তাহার সুববিবর অতি ভয়ঙ্কর ভাব ধারণ কবিতাছে। প্রচণ্ড

মতাত্ স্বকীয়ধনমনস্দিয়াত্ অপকম্য নির্গত্য, তত্শব্দে অপকম্যস্যেব সময়ে সতশ্চ
সাক্ষাৎ যথা স্থানত্যা কবলিতানা স্খাদিতানা অনেকেষা দেহিনঃ প্রাচিনো দেহাবয়বানা
কলমদাদিসরীরাবয়বানা মধ্য নিহুরাঃ কঠিনা য়ে বহিঃস্থত্বাঃ তেষা স্খয়নস্য দনৌর্নৈবৈবশস্যে
যত্কারঃ শব্দবিশেষ- তেন কটকটায়মানামি' কটকটায়শ্চ' কুর্জাশামিঃ কবচবদ্য ককচবদ্য
কঠিনামি বঁহামি' দনৌ কারান্তো ময়ঙ্কর' নুস্ককন্দরো বদনবিসর' বস্য সঃ ।

প্রবচনবচনির্ঘাতবদ্য দাশব্দ- মীষশ্চ যযপেট' পাণিনলপ্রকারঃ তেন আমোচিতানি
আদৌ বসর্জিতানি (সূতবসর্জনে ইত্যর্থ- বসম্) যযান্ কবলিতানি মস্তাধঃজতানি (আমো-
চিতৈশ্চর আমোজনৈতি যতি আমোজন শুর্জন তেন কবলিতানীত্যর্থঃ) যানি অনেকেষা পরস্পরভাষা
মনুষ্যবীটকানা জাঙ্লানি মাঙ্গানি ("জাঙ্ল জৌ মাঙ্গ"মিতি শব্দকল্পদ্রুমঃ) । তেষা শুভ-
মাদেব পুনর্মহিষরকেন भरित, परिपूर्णे यो मलयुद्धारम्, मन्विषरमन्धः, तन् मन्धीरः यच्च' ।
তদাক্ষারায়কাম্বো যস্য সঃ ।

তথা রঞ্জিহীর্ষমধুরঃ যৌ মল্ল'বহম্বদ্যঃ মাঘমশ্বক্যপৌনকুপিনমাহু'লাদিক শ্রুতগ্নমশ্বনি-
বিশেষ', তস্য শুভম্বেব মনুষ্যৈব পরিপূরিতং শ্বাস' মনস্কলং আকাতদৌ যৌ সঃ ।

তথা কিঞ্চল নিষ্কতা ন্যাপাদিতাঃ কিঞ্চল নিশ্চ্যেবিতাশুর্জিতাঃ কিঞ্চল মস্তাঃ (অশমু'তি-
ন্যত্বান্) অদগ্নং প্রাপিতা', কিঞ্চল নিষ্কাপিতা' ময়াতিমদবয়মেন তন্ তনৈব নিষ্ক্য স্থিতি
অশ্রিতাঃ অমেঘা জননিবদ্য যৌ সঃ ।

(অম কিঞ্চিৎ "অম'রী'রঞ্জিগ্নবহম্বদ্যশ্রুতগ্নমশ্বনিবিতাননিষ্ক্যাপিতামিধসননিবদ্য'
ইত্যর্থক' পাঠ- কলময়লঃ অম'রৌ হীর্ষমধুরৌ চরঞ্জিগ্নমগ্নিগ্নং তৌ যৌ মল্ল'বহম্বদ্যঃ তস্য

বজ্রনির্ঘাতবৎ ভীষণ চণেটাঘাতে বিধর্মিত করিয়া অনেক নর এবং ঘোটকের
মাংসগুলি গিলিতেছে ও গিলিতমাংসগুলিব উদ্গাবে পবিপূর্ণ ইহাদ্র গলদেশে
গভীর বর বর শব্দ হইতেছে । এমন কি হীর্ষ বধুব মাংসভক্ষণকাণীন সর্বোপ-
গমগর্জ্জনশব্দসমূহে গগনতল পর্যন্ত পরিব্যাপ্ত করিতেছে । এবং কেহকে
আক্রমণ করিতেছে, কেহকে চূর্ণ করিতেছে, কেহকে বিনাশিত করিতেছে,
কেহকে বা ভয়াতিক্রূত করিয়া স্বপ্নহানেই বিনাশ করিতেছে ও শিরোহ্রি় ভায়া
কঠিন নবপ্রহাবে নির্দ্বয়ভাবে বিধারিত প্রাণিসমূহের গাত্র হইতে নিবৃত্ত রক্তবারা
গমনপথকে কদর্মিত করিতেছে । (আবে অবিক কি বলিব) এই ছুই ব্যাপ্র
যেন কোপাক্রান্ত যবের মৌল্যভিনয় করিতেছে । হৃতবারা সকলেই বধাশক্ত
আত্ম-জীবন-বক্ষাব চেষ্টা কর ।

[প্রবিশ্য বুধরচিতা । মন্বাসং ।] পরিত্যজ্য, যমা নো বিম্বসহী
 সমস্তমন্দনস্য বহিঃশিখা মদমন্তিপ্রা, এদিয়া দুটঠসদুট্টেণ
 বিগিহদবিহাষিসেসপরিচনা অহিমমৌষদি (স)

মাল । লবঙ্গি ! অহৌ প্যমাদৌ । (হ)

মাধ । [সমস্তমমুতায় ।] বুধরচিত ! কাসৌ । (৪৫)

(৬) পরিচয়ঃ, যমা ন. বিম্বসহী সমস্তমন্দনস্য অমিনী মদমন্তিপ্রা, এতেন
 বুটমাহুঁলেন বিনিহতবিদ্যাবিতাসেবপরিচনা অমিমুযতে ।

(৭) লবঙ্গি ! অহৌ প্রমাদ ।

সন্দর্ভেণ সমুদ্রেন প্রতিবাসীভোগঃ প্রতিমন্দবিসারঃ তেন ভৌমিকৌ অর্থঃ প্রাপিত ইত্যাদি
 ব্যাখ্যাসি । তত্র য় রঞ্জিতরূপেয়াদিদৈবীয়াপ্রযুক্তমন্দমৌলী বসেচ্ছং মন্দার্যদৌ; অস্তন
 মানসমন্দনাসহমিতি মনস্বন্ । অযচ্চৈব সুদৌর্যমলাসরাষিসহুট্টেন ককমাপ্রযুক্তি-
 প্রযুক্তিভাষিন য় লীকামৌলীনে অমমুতৈরসদমিনিবৈশ ইতি স য় জামাতি, যনী নিরুদ্রা
 কবদ্ব ইতি ।

যথা জটীরা, কটিকা, মল্লরাঃ মল্লা, কটরা মিরীকৌলীয মদাক্রমচেন তনুস্ফারিষ
 নিহুঁয মিটুর যমা তথা দ্বারিতৈষ, বিদ্যারিতৈষ স্তম্ভনাভার্যবৈষ; 'প্রাধিকারীকলপদ্যায়ৈষ;
 প্রতৈষিঁয়ুতৈ রৌ, শীঘ্রিতৈ, কহুঁমিতঃ পট্টীকৃত নতিপথী তননমর্গৌ য়ন য়, । দুটী
 হিঁসাপ্রয, হুঁলৌ অ্যাপ্র, কুপিতকৃতানলীলাবিত কুটকালনীলাচরণং করোতি ।

(৮) প্রবিশ্যতি । বিনিহতা বিনাশিতা বিদ্যাবিতা প্রমহুঁতাং অমৌষাঃ নিঃসেধাঃ
 পরিচনা যমা, সা । এতেন পরিচনকর্তৃকরম্বাসম্বদ্ব গৃহিতা । অমিমুযতে ব্যাখ্যাসি ।

(৯) মালিতি । অহৌ ইতি বিদ্যাদি । প্রমাদ, অনবধানতা যস্যযানকপুত্ৰবাবামিতি বিদ্যঃ ।

(৪৫) মাধেবি । অহৌ বুটমাহুঁলীনাভাষা মদমন্তিকা ক কাম, মাহুঁলৌ নিহুঁলৌলৌষা
 লীকামৌলীভাষ্য ।

(স) বুধরচিতা । (অনিষ্টে হইয়া) পবিত্রাণ কর । এই, হইয়া যাত্র, মনস্ত
 পবিত্রনদিগকে বিনাশিত ও বিমর্ষিত করিয়া অশান্তমনেব ভগিনী আশ্রমে
 প্রব্রজ্য এই মনস্ত্রিত্যকে আক্রমণ করিয়াছে ।

(হ) মাল । লবঙ্গিক ! অহৌ পণ্ডালক পুরুষদিগেব কি অনবধানতা ।

(৪৫) মাধ । (মস্ত্রমে উঠিয়া) বুধরচিত । মনস্ত্রিত্য কোণার শাঙ্গিল
 কর্তৃক আক্রান্ত হইয়াছে ?

মাল । [দৃষ্টা সহর্ষসাধ্বসং প্রাক্গতং ।] অশ্বহে ! এসৌবি
দৃষ্ট্যো ল্লেব্ব (ঈ)

মাধ । [স্বগতং ।] হন্ত ! পুণ্যবানস্মি, যদহমতর্কিতোপনত-
দর্শনোল্লসিতলোচনয়া অনয়া । (৪৬)

অবিরলমিব দাম্বা পৌণ্ডরীকেণ নহঃ,
স্রপিত ইব চ দুগ্ধস্রোতসা নির্মরেণ ।
কবলিত ইব স্নাত্‌স্রব্দযা স্ফারিতেন,
প্রসমমমৃতবর্ণেষেব সান্দ্রেণ সিতাঃ ॥ (৪৭)

(৮) অশ্বহে ! এসৌবি দৃষ্ট্য এব ।

(৮) মাধেতি : সত্যতামিহবিতব্রহ্মস্মাতর্কিতাশ্লোচনাত্‌ হর্ষঃ, নির্জমীপবনে, অথ
অসিহিতা না যদি অসিহেবাৎকলীকলিতদা বি মন্বেতীযামহয়া অ সাধ্বসং, সাধ্বা সহ
যবা স্মাণয়া হ্রঃ মাধবমিতি শ্রীষঃ । “অশ্বহে” ইতি সপ্নাদবিস্মার্যকাত্ম্যং নাটকে
প্রাক্তবমাধার্য্য অব্যক্তীয়তে—তদুক্ত—

“বিন্দ্যা সপ্নাদায়া অশ্বহে ইতি কলিতম্ ।

হৃদয়ং বিশেষেণ প্রয়োক্য প্রয়োক্‌মিঃ ॥” ইতি

সংজ্ঞিত পুন্নরিতদর্শকংকমদ্যবিরহাদকীদম্বে নৈবাস্নাতুবাদ্‌ জিহতি । এসৌবি মাধবীঃ ।
অপির্বিজয়ি ।

(৪৬) মাধেতি । হন্তিতি হর্ষে । অতর্কিতং পূর্বেমবিলিতং অথচ অবস্থিতং যদ্ব্যমং মম
বিসৌজন্যং তেন ভ্রজসিতে আলদিতে লোচনে অশ্রবী যস্মাস্ত্যাদমৃতয়া অনয়া মাতৃয়া অর্ধং নহ
ব্রহ্মাদি স্ত্রীকস্রব্দযাপদৈরনয়ঃ ।

(৪৭) অবিরলমিতি । অনয়া মাতৃয়া (কর্ম্ময়া) অর্ধং (অর্ধ) স্ফারিতেন বিসারিতেন
অশ্রবা (অরয়েন) পৌণ্ডরীকেণ সিতাশ্লোপ্রসমমখিনা দাম্বা মাতৃয়া অবিরলে ঘর্ষং যদা-

(৮) মাল । (হর্ষ ও ভয়েব সহিত মেধিয়া আক্ৰান্ত) অহো ! মাধবও মেধি
এখানেই উপস্থিত আছে ।

(৪৬-৪৭) মাধ । (যগত) অহো আমি অতীত পুণ্যবান্‌, ॥ হেতু
অর্চিস্তোপনতদর্শনে চক্‌গনননা এই মানসী বিফাদিতনেত্রে বেন (বেতনত-
১৬৫

মাসতৌমাধবে

বুধ । মহাভাগ ! চজ্ঞাণ-বাছিরয়া-মুহে । (ক)

[মাধবঃ সাটোপং পরিক্রামতি ।] (৪৮)

কাম । বক্ত ! * অগ্রমত্তো ভূত্বা বিক্রমস্ব । (৪৯)

(ক) মহাভাগ ! অযানবাহরয়াসুধে ।

অযানবা নহৌ বহু ইবঃ নির্ধরেণ অতিমানেষ দুগ্ধস্বীতসা দুগ্ধাশ্বপ্রবাহেণ য় অয়িত।
আয়ুত ইব । “দুগ্ধস্বীতসা নির্ধরেণ” ইতি পাতি লু নির্গন্ধরেণ প্রবাহেণেত্যর্থঃ । ক্ৰমঃ, নি গ্ৰেব, অট
সম্মাষি মন অহানীত্যর্থঃ, কবনিত বসত ইব । তথা সান্দ্রেণ যনেণ অলতবর্ষেণ সুধাধীকেন প্রচম
বসাতু মিহত ইব । অনেম সীমান্যেী হুটিম্ব্যাপারঃ প্রদর্শিতঃ । যথৌক্তং—“যাদাশাঙ্কিকচচারী
যস্য তাতীলসুচ্যতে” ইতি ।

অথ দুগ্ধস্বীতসা, দুগ্ধলগ্নবর্ষে অকারল্য যুক্তত্বাৎপূর্ববিশ্বাসিন প্রবলচতুর্ধ্ববসন্তী
মহামিত্রপদযৌ, পূর্বেবিশ্বাসিন য “অক্রমতা” ইতি ।

মহু ইবৈতাদি ক্রিয়োত্মকোচ্যচতুর্দশস্য পরস্পরনৈরপেক্ষাৎ সমুচ্চিরলঙ্কারঃ । সান্ধিনীতসম্ ।

(ক) বুধেতি । “ক্রাধা” ইতি মাধবব্রহ্মীচরমাধ—মহাভাগেতি । অথ সান্ধী-
মাধবযৌজ্ঞাক্ষদশস্য সমতলেন ন কথ্যবিশ্লেষ ইতি সলম্ব্যম্ । অযানবাহরয়াসুধে
অপবদবহির্জ্যৈতিবর্ষাধি যাহু সৌমাঙ্গালাঃ মদ্যশিক্ষা বর্জিত ইত্যর্থঃ ।

(৪৮) মাধব ইতি । সাটোপে অর্ধে পরিক্রামতি, তম জননায় পাদবিশেষে করোতি ।

(৪৯) কামিতি । অগ্রমত্তঃ অগ্রবধানতাবহিতঃ জাবহিত ইবি যাবত্ । বিক্রমস্ব
মহাবলিকারার্থঃ বিক্রমপ্রকাশায়ঃ নৃপত্বয় । “ব্রহ্মত্বাঙ্কতাধিনেব ক্রম” ইতি ইত্যাদিতাঃ
হাস্যনৈপদম্ ।

মানাধার আমাকে গাঢ়ভাবে আবদ্ধ কবিতোছে। অতিমাত্রহৃৎসোঃত্যাধার
যেন আমাকে আশ্রিত করিতেছে ও আবার সর্বাঙ্গ যেন গ্রাস করিতেছে।
এবং গাঢ় অনুভববর্ণনাব্য যেন আমাকে মবলে দিচ্চ করিতেছে ।

(ক) বুধ । মহাভাগ ! উজ্ঞানবাহু পথেব মুখে (মহাবলিকার আক্রমণ ইহেতঃ) ।

(৪৮) (মাধব সগর্জে পাদবিক্ষেপ কবিতো লাগিলেন) ।

(৪৯) কাম । বৎস ! গাবহিত ইহেতা বিক্রম প্রদর্শন করিও ।

মাল । [জনান্তিকং ।] লব্ধিঃ ! হ্রী ! হ্রী ! সংশ্রয়ো কলু
জাদো । (খ) [সর্বাঙ্ঘরিতং পরিক্রামন্তি ।] (৫০)

মাধ । [অগ্রে দৃষ্টা সর্বীমক্ ।] অহহ ! (৫১)

সংস্কৃতটুটিতবিত্তিতান্ভজাল-

ব্যাকীর্ণস্কুরদপ্ততরুণ্ডখণ্ডঃ ।

কৌসালব্যতিকরগুল্ফদপ্তপঃ

প্রাচল্যং বহতি নখায়ুধস্য মার্গঃ ॥ (৫২)

(খ) লব্ধিকৈঃ । হা বিক্ । হা বিক্ । সংশ্রয়ঃ স্তনু জাতঃ ।

(খ) মাধেতি । সমগ্র. শাস্ত্র. লাক্ষমণ্যাদি মদ্যমিত্তায়াসুতৌ সন্দেহ ।

(৫০) সন্ধ্যা ইতি । সন্ধ্যা' কামন্দকীপ্রমুখা', পরিক্রামন্তি মদ্যমিত্তায়া অথবা
দ্রষ্টু' পাদবিশেষে কুর্ষন্তি ।

(৫১) মাধেতি । সর্বীমক্ সংস্কৃতং অহেতি শ্রেয়ঃ । "অহহ" ইতি ছেদে ।

(৫২) সংস্কৃতিঃ । সংস্কৃতানি পথিপাঠস্থিতলক্ষণাদিভিঃ সংস্কৃতানি পথান্ ভুটানি
প্রবাহাদ্বয়েন দ্বিভাষ্য, ততঃ বিবর্তিতানি মুখী বিবর্তিতানি যানি অমজাযানি মাজীবিজিৎ-
শ্রেয়ঃ । সৈব্যা'কৌর্বা' ব্যাঘ্রঃ স্কুরতা' অধিরহতলেন সন্দেহমালো অপরতানী বিপর্যস্তানী
হস্তানী ছিন্নমিরস্তানা খণ্ডা যচ্চিন্ । তথা কৌসাল্যানী শৌচিত্রানী ব্যতিকরেণ সন্দেহে
গুল্ফদপ্তঃ গুল্ফপরিমাণ ("প্রমাণে মাভট্ দ্ব্যবট্ দৃষ্ট" ইত্যনেন গুল্ফদপ্তাদৃষ্ট-
প্রণয়) পদ. লঙ্'মৌ স্তনু স তদামৃত., নখা এব নায়ুধানি যন্তাশ্চ যন্ত তস্য শাস্ত্র. লঙ্
মার্গঃ ; তদুৎপাদিতকালবর্ষ প্রাচল্যং বহতি অগ্রেদ্ব্যবহিতা বহতি প্রাচল্যমি ।

অথ প্রাচল্যবহনং বহিঃ প্রথমবিত্তীপ্রদার্যকৌর্বা'নুলাত্ প্রদার্যকৌর্বা'নুলাত্ ।
প্রদার্যকৌর্বা'নুলাত্ ॥

(খ) মাল । (জনান্তিকৈ) লব্ধিকৈ ! হা বিক্ হা বিক্ ! (মনস্তিকার
কৌবনরক্ষাবিধয়ে) সংশ্রয়ঃ হ্রীতেছে ।

(৫০) (সকলে ক্রুত পদবিক্ষেপ করিতে লাগিল)

(৫১-৫২) মাধ । (অগ্রে দেখিয়া ঘুপার সহিত) অহো ! এই নখায়ুধ
(ব্যাঘ্রের) গমনপথে পরিণামীকৃত কুপ্তানিতে সংশ্রয় ও পদেতে (সবেগাক্রমে)
ছিন্ন হওয়ার ভূমি বিক্ষিপ্ত মাজীপ্রৌণীবারা পরিখ্যাপ্ত কল্মাশ ছিন্ননিরক্ষ

যন্তো প্রমাদঃ । (৫৩)

যথং বত বিদূরতঃ ক্রমগতা পশোঃ কন্যকা (৫৪)

সর্বাঃ । হা মদঘন্থিৎ ! (৫)

[কামন্দকোমাধবৌ সহস্রাঙ্কিতং ।] (৫৫)

কথং তদভিপাতিতা দধিগতামুধঃ পুরুষাত ।

কুতোঽপি মকরন্দ এতৎ সহস্রৈব মध्ये স্থিতঃ ॥ (৫৬)

(৫) হা মদঘন্থিৎ ।

(৫৩) যন্তো ইতি । প্রমাদ. অনবধানতা রচিবুদ্ধবাক্যমিতি শ্রেষ, যত এতাদৃশবিপ-
দ্যপি তে প্রদাহত ইতি ভাবঃ ।

(৫৪) মদঘন্থিকা বিপদ পরীকারানামর্থ্যং দর্শয়তি—বহুমিতি । যথং বিদূরতঃ দূরবর্তিনি
দ্বিজে বর্ণাশ্রমে ইতি শ্রেষ, কন্যকা মদঘন্থিকা পশোঃ সাহু'লস্য ক্রম পাবসিধে' মতা পশা,
একসাপাদবিভেদলভ্যাব্যানে বর্ণিত ইত্যর্থঃ । তথাবাক্যদ্রব্যমগ্নাৎ পূর্বমিব মদঘন্থিকা সাহু'ল
স্ববলগতা ভবেদিত্যস্মাৎ ইথে বিপদিতোক্ত্যুপেক্ষিতকারণার্থ্যং ইতি ভাবঃ ।

(৫) সর্বাঃ ইতি । অথ সাহস্রং কামদোজনবিপদিত্যতীতকঃ ।

(৫৫) কামিতি । উপযুক্তবচকীর্ণিত্বা মদঘন্থিকায়া রচাব্যবহাদৃশবোধঃ ।
বাক্যভূতমভিপ্রায়ঃ । তথাপি মকরন্দো যদি মদঘন্থিকা রচিনু মজ্জুভাবহা মল্যাতীত মূল-
মুদ্রকীণ্যত ইতি লাতবল্যমিচ্ছায়াঃ । সাহস্রাংশে লভ্যমগ্নাৎ মদঘন্থিকায়া মকরন্দেন স্ব-
লভ্যোদগমং অনাগতভাষ্যং ভবেদিত্যি অ কামন্দকা অভিপ্রায়ঃ । সহস্রৈবস্রাঙ্কিতাভ্যা লভ-
যয়া লালসা কথয়ত ইতি শ্রেষঃ ।

(৫৬) কথমিতি । অথ মকরন্দো কথং । “কথং কথং অ মদ্যিমা মকারার্থে অ লম্বুদী

দেহতালি (লুণ্ঠিত হইতেছে এবং লোণিতসম্পূর্ণ গুরুপরিমাণ কর্দ্দম হইয়াছে ।
সুতরাং এইপথ অতি ভীষণ তাব বাবণ কবিয়াছে ।

(৫৩) অর্থাৎ নগবস্ত্রকবিশিষ্টেব কি অনবধানতা (৫৪) হেতু তাহারি এখনও
নিশ্চেষ্টে আছে)

(৫৫) অম্ববা এখনও দূরে আছি, মদঘন্থিকা প্রায় ব্যাপ্তের আক্রমণগত,
(সুতরাং কামদোজন রক্ষা অসম্ভব)

(৫) সকলে হা ! মদঘন্থিকে !!

(৫৬-৫৭) কামন্দকো শু ভাবব । (চর্চ ও অতিশ্রাবের সহিত) একি এই ব্যাধ-

इतराः । साह. महाभाष्य ! साह । (घ)

कामन्दकीभाष्यौ । [ममयं]—दृष्टं पशुना हतः (५७)

इतराः । अचाहिदं । अचाहिदं । (६)

कामन्दकीमाधवौ । [सहर्षं ।]—प्रसवितश्च दंष्ट्राशुभः ॥ (५८)

(४) साधु भक्तभाषा ? साधु ?

(३) अथाहितमथाहितम् ।

भक्त उभावनायाश्च"ति जेदिनी । तेन माहूँयेन अभिधानताम् दिवसविगतम् उरुबाध
कथाविहित्वापुत्राववादिश्यन्, अविगत पादयुक्तं यामुत्र अविद्येन तथामूर्तो नकारम् ।
कृतोऽपि अस्माद्विहिततरेव प्रयागत एव कारय मङ्गलैव स्वकीयजीवनविलम्बविशेषमपि
अनर्थम् । अथ अन्तराष्ट्रे मङ्गलितयामाहूँयवोरिति शेषः, शिवः मङ्गलविचारस्यार्थं
प्राहूँयल्लिखयति भावः ।

(घ) इतरा इति । मातुं सातुं इति कर्णे विशक्तिः । छदमिति शेषः ।

(५७) कानिहि । पशुना मातुं सितं वदुं सौम्यं यथा ज्ञानाया इतः पशुः प्रपद्यः
महर्षेः इत्यर्थः ।

(क) इनका प्रति । अथाहितं मज्झिमं भवेन साहं भवतप्रहारिणीयस्यापिबिमिति मेवः ।

(१८) आनीतिः । दद्याद्दत्ताः चापुत्रं प्रकुर्यात् यत्तु च ईहापुत्रः दाह्युत्पन्नमिति । दत्तश्चादेवास्तिपदारीच निश्चयः मन्त्रव्ययेनेति श्रेयः । “अनुरागो ह्यतश्चादुने”ति ह्यस्ति पदम् । अमुना मन्त्रव्ययेन चरुं व्याजः व्यस्यः विद्यतयाचः ह्यव इति तदर्थः ।

[illegible]

কর্মকর্তাই আহত কোন এক পুরুষের ছবি এতদূর করিবা মকরন্দ সহসা কোথা
হঠাৎে নবমুখিকা ও ব্যাঘ্রের মধ্যবর্তী হইল ?

(ସ) ମୃତ୍ୟୁ । ମାଧୁ ଘାଟାଣ । ମାଧୁ । (ହୁସି ଭାଗି କବିମାଧୁ) ।

(৩৭) কাম্ববকী ও মাধব। (মজ্জের) ব্রহ্মবদ শাখী লক্ষণিক বৃহত্তম
আগন্ত বইটাকে।

(୬) ଅକ୍ତମକଳେ । ମର୍ଦ୍ଦିନୀମ୍ ମର୍ଦ୍ଦିନୀମ୍ ।

-(iv) କାମକରୀ ଓ ସାଧବ । (ମଙ୍ଗର୍ଷେ) ସଂସ୍କୃତ (ସାଧବ) ସହସ୍ରନାମକରୁକ
ବିଷୟ ହୁଅନ୍ତାହେ ।

হতরাঃ । হৃদী ! হৃদী ! মাধবদ্বারদায়ে কিলম্বদি
মহামাখৌ (৬)

মাধ । কথং প্রসুখ্য যব । [কামন্দকী প্রতি ।] ভগবতি !
মাং পরিত্রায়স্ব । (৬০)

কাম । অতিকান্তরোচ্চি । তদেহি তামসু পথ্যাবঃ । (৬১)

(৬) হা বিক্ । হা বিক্ । মাধবদ্বারদায়ে কিলম্বদি মহামাখৌ ।

(৬) হতরাঃ ইতি । মাধবদ্বারদায়ে মৌর্যদ্বারদায়ে সঙ্কল্পানঃ । কামন্দকীঃ কিলম্বদি মুচ্ছতি ।

(৬০) মাধেতি । কথমিতি সম্বোধনাদ্যঃ । প্রসুখ্যৌ মুখিৎস্ব । মাং পরিত্রায়স্ব নিম্ন-
অত্যাধিকারঃ । অতঃ “বিরৌখৌ” কাম মুচ্ছতম্বেতৎ । তত্রার্থং যথা তদর্থকী—“বিরৌখৌ অত্যাধ-
িকারি” ইতি ।

(৬১) কামেতি । তসু সখ্যাসু নিম্নত্বাদয়েনাসিদ্ধিজন্যাদিভ্যঃ, তদ্বিৎস্বাৎ, পথ্যাবঃ
যস্যে বাধমৌল্যবাসঃ, কামন্দকিমিতি যৎস্বঃ ।

অতঃ পথ্যাবাসাদি “প্রযুক্তিঃ সখ্যাসু বৃহদ্বিত্যাদিঃ ।” “পরিত্রায়স্ব যমা খৌ বিকল্পকী”-
আদিত্য অত্যাধিকারিত্বেন সন্দেহে বৃহদ্বিত্যাদিভিঃ প্রযুক্তিগুণানুসরণেনাসিদ্ধিজন্যাদিভ্যঃ
স্বতন্ত্রাণাং “অত্যাধিকারৌ” নামান্বিত্যেবমভিধৌগেতৎ । অত্যাধিকারী প্রযোজ্যত্বাদ্যেবমভিধ-
মবর্তিতম্ ।

অত্যাধিকারী হইয়া অত্যাধিকারী তাহাকে পরিত্রায়ে । একি আমার প্রতি প্রোক্ষণ
করবল্য তুমি যা মুচ্ছিত হইল ।

(৬) অতঃ সকলে । হায় হায় ! এতাব্যেব তীক্ষ্ণতানিবন্ধন পরিত্রায়ে পরিত্রায়ে
প্রায় হইয়া গড়িয়াছেন ।

(৬০) মাধ । একি মুচ্ছিত হইল । (কামন্দকীর প্রতি) তগৰা
আমাকে (এই বিপদ হইতে) উদ্ধার কর ।

(৬১) কাম । তুমি অতি কাতর হইয়াছ ; প্রত্যাঃ এস, আইয়াই অ
করবল্যকে দেখি ।

इति परिहृत्य निष्पत्ताः सर्वे । (६९)

इति भासतीमाधवे शादूँलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः (६९)

(६९) सर्वे माधवद्वयः । (कश्चित् पुस्तके एतदङ्को नास्ति ।)

(६९) इतीति । शादूँलस्य विद्रावणं विनाशो मत्र सः । शादूँलविद्रावणं कौशात् प्रचानतः सङ्ग्रेहवीर्यश्लाघायां नाङ्गुलतमिथुनसन्धेयम् ।

इति भास्यतर्कतोषोपनामक-योद्धाविद्रावितर्कसिद्धान्तमहापाय्यकतायां तत्त्वबोधिनी
समाख्यायां भासतीमाधवभाष्याख्यायां तृतीयाङ्कविहितिः समाप्ता ॥

(७२) भावविद्वाननूत्तम मरुतमत्र अस्ति ।

भासतीमाधवत्र भादूँलविद्रावणनामक तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकामानतोभ्यामवलम्ब्यमानो प्रसुप्तो मकरन्दमाधुरी, मधुमाना

कामन्दकी बुद्धरक्षिता लवङ्गिका च । (१)

मद । प्रसीद भगवदि ! परिप्ताहि परिप्ताहि मदयन्तिया-
गिमि तसंसद्दजीविदं आश्वस्यजगद्युक्कम्पिणं महाभायं (क) ।

इतराः । हही ! हही ! किं टाणि अस्मै हि एत-
यैस्तिदम्ब । (ख)

(क) प्रसीद भगवति ! परिवायस्व, मदयन्तिकोनिमित्तसंशयितजीवितमापन्नजग-
दुक्पिणं महाभायम् ।

(ख)-हा धिक् । हा धिक् । किमिदानीमस्माभिरिह प्रेक्षितम् ।

(१) पूर्वाङ्काद्वारतारिष सूक्षितयावत्प्रवेशमादानरं कविचारमते—तत इत्यादिना । अथ
मदयन्तिकया अवलम्ब्यमानो मकरन्दः मालत्या च साधव इति यथार्थस्त्वान्वयो बोद्धव्यः । स्यात्-
मदयन्तिकारिष मकरन्दस्य निमित्तवशनेन च साधवस्य प्रसुप्ततया संनिधितया ताभ्यां द्याप्रसीदित-
इदयाभ्यां प्रतीकारचैष्टया आरक्षानेन तयोरेव प्रागल्भ्यकल्पनं न सङ्गदयङ्गदयगम्यमिदं प्र-
सुप्तमिदम् ।

(क) महीति । भगवति ! इति कामन्दक्याः सम्बोधनम् । सा परिप्राजिकेति जीवन्-
रक्षणादौ तस्याः सामर्थ्यमस्तीति विश्रामात् प्रार्थनोक्तिरियम् ।

(ख) इतरा इति । हा धिक् हाधिमिति खेदं विवक्षितः । साधवमकरन्दयोः प्रापनाश-
नायङ्गाह—किमिदमिति ।

(१) मकरन्दिका एवम् मानजोक्पूर्वक अवलम्ब्यमानं बुद्धिर्लभं मकरन्दं च साधव
महाभायं कामन्दकी, बुद्धरक्षिता च लवङ्गिकार आयेन ।

(क) मदः । उग्रवक्तिः । प्रसन्नं हृत् । मकरन्दिकार (आयाव) निमित्त
मानवित्तया विपन्नं भवान् एवै महाभायं कथं कर, कथं कर ।

(ख) मकरन्दः । हाह हाह !! एतान् एवम् आमात्रं किं प्रेक्षितं ह्येव ।

কামন্দ্যৌ । [তমৌ কমণ্ডলুদ্বকেন সিদ্ধা ।] ননু ভবত্যঃ
পটাস্থলেণ বক্ষৌ বীজয়ন্তু । (২)

[মালিকাদয়নয়া কুণ্ঠিনি । (১)]

মক । [সমাশ্বস্ত্যাবলোক্য চ ।] বয়স্য ! কাতারোঃসি,
কিমততু, ননু স্বস্য এবাশ্বি । (৪)

মদ । [মর্হর্ষে ।] অগ্নাঃ! পরিবুদ্ধং দ্বাণি মমরন্দক্ষিমা-
চন্দ্রেণ (৩) ।

মাল । [মাধবস্য ললাটে হস্তং দৃষ্ট্বা ।] মহাভাষ ! দিষ্ট্বিধা
বদন্তসি, গং মণাসি, পডিবলুচেয়যৌ মহাভাষৌচি (৫)

(১) বক্ষৌ । প্রতিবুদ্ধমিডামৌ মকরন্দপূর্ণিমাচন্দ্রেণ ।

(৫) মহাভাষ । দিষ্টাঃ বদন্তী ননু মণাসি প্রতিপন্নচেতনৌ মহাভাষা ইতি ।

(২) কামিতি । পটাস্থলেন বক্ষ্যমানভাষেন ।

(৩) তথা—পটাস্থলেন বীজয়ন্তু ।

(৪) মাকিতি । বচসেতি মাধবামম্বচম্ । এতন্ কাतर্য্যে কিম্ কিসমর্ষম্ ? নিশার্ঘ্য
নশিতি, স্বামিন্ স্বভাবে নিহতীতি স্বস্য ব্রহ্মতিথ্য এবাশ্বি অহমিতি যেষাং । তথাচ ননু-
জ্ঞতে কাतर্য্যেৎসমিতি ভাবঃ ।

(৫) মদেহি । মকরন্দং পদ পূর্ণিমাচন্দ্রেণ প্রতিবুদ্ধং বৈদম্যমাশ্রম্ । নিরতিশয়-
মদনান্নাদকারত্বান্নকরন্দে পূর্ণিমাচন্দ্রলারোপনেণ च महाननुरাগৌ व्यस्यते ।

(৬) মালীতি । সুখ্যোপনৌদয়য শ্রীতক্রিশাশাধ্যতাস্তবদর্শনমাপবললাটে হস্তাৎবদম্ ।
নন্দিন্যবধায়ে; বৈদম্যবদ্যমান ভাবমখাননির্দ্বন্দ্বলাতু প্রতিপন্নচেতনঃ প্রাত্যেত্যং হস্তাৎ,
মহামানৌ মকরন্দঃ । যস্য সুখ্যোদয়েণেণ লীলনামহুয়া যৌ হতনগাং সুখ্যৌঃসি চ মকরন্দ-

(২) কামঃ (মকরন্দম্ ও মাধবকে কমণ্ডলুদ্বকেন সিক্ত করিয়া) তোমরা
বৎস দুইটিকে বস্ত্রাকলণা বা বাটাগ লেও ।

(৩) (মালতী প্রভৃতি বাটাগ কবিত্তে লাগিল)

(৪) মক । (আশ্রিত হইয়া ও দেখিয়া) বহুত । কাটার হইয়াছে, তোমার
ও কাটবতা কেন ? আনি ত সুইই বাছি ।

(৫) মদ । (মর্হর্ষে) অহো! মকরন্দজন পূর্ণিমাচন্দ্রে চৈতন্তলাভ করিয়াছে !

(৬) মাল । (মাধবের হস্তকে হস্তাৎগ কবিত্তা) মহাভাষ ! তাগুরুমেই

माध । [आश्वस्य] वयस्य ! साहसिक ! एहोहि । [इत्या-
लिङ्गति (५)] ।

काम [उभौ शिरस्त्रापाय] दिष्टा ज्ञोत्रितवत्तामि (६)

इतराः । पिचं पिचं षो संवत्तम् । (७)

[सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।] (८)

बुद्ध । [जनान्तिकम्] इहा मदश्नन्ति ? एभो ज्जेब्बसो । (९)

(५) प्रियं प्रियं नः सङ्गतम् ।

(६) सखि मदयन्तिके । एव एव नः ।

ये तस्य' लब्धवानिति तत्काले विना परिश्रमं स्वयं मुख्यो भवेति भावः । भाग्यत्वा दृष्टत्वा
महनीया ईदृशं विपत्काली समुचितोपचारकरणस्य कुत्रापि लोके दृष्टवयाऽकल्पनादित्युक्तप्रायम् ।

(५) साधेति । आश्वस्य सखा स्वस्वा । याद्भू'लम्भापादनरूपातिदुष्करकार्यकारित्वान्
साहसिकेति सत्करन्दानवयम् ।

(६) कामेति । शिरस्त्रापादमापूरुर्ह'नावेति इहाः । अत एव मुहजगैरति-
सङ्ग स्पृष्टव्यादिषु तदा क्रियते । ज्ञोत्रौ वनसी पुत्रकस्यो माधरमकरन्दौ यस्याः सा । अथ
पुत्रदीर्घोर्ध्वं वनसन्तु वषट्सीति वदः ।)

(७) इतरा इति । शिर' प्रियमिति हर्षे विवक्षितं । समयोर्लोचनद्वयं प्रियमित्यर्थः ।

(८) नाट्यं न हर्षमात्रं दर्शयान बोधरन्तोवर्थः ।

(९) बुद्धेति । इमेति सखी मन्त्रोचनम् । एव इत्यमान एव नः यो सत्करन्दसखि बह्वा-
नुरागमया-बहुषी मया कथित इति शेषः ।

बुद्धिनाथ कविशास्त्र, आनि निम्नं वन्दितेहि, महाभाग मकरन्द टेट्टल्लनाथ
कविशास्त्रे ।

(६) माध । (आश्वस्त उक्तेरा) वरुण माहसिक ! एन एन । (एहं कथा
सनिगा मकरन्दके आनिजन कविन)

(७) काम । (उक्तेरव मन्त्रक आश्वान कविना) जोगाक्रमेह आनाम वस-
न्त बोवित इहेवाहे ।

(८) अङ्गसकले । आश्वमेध अतिश्रीतिव विषय सम्पन्न इहेवाहे ।

(९) (सकले हर्षभाव अङ्गिन्न कविने नागिनेन)

(९) बुद्ध । (जनान्तिके) मधि मदश्नन्तिके ! इनिहे मेहे (मकरन्द) ।

મદ : તદા જૈવ્ય જાણિત' મય, જહાં એસો માહવો, અમ'પિ
મો જણોતિ (ક) ।

વૃદ્ધ : અત્રિ, સચ્ચવાદિયો અહમ્ ? (જ)

મદ : અ કહ્યું, અદ્યારિમેસુ સુદ્યારિમોમો પચ્ચવાદિયોમો
હોમિતિ । [માધવમવનોક્ત] મદ્દિ ! માલતીય વિ રમણીયો દમસ્મિ
મહાગુહાવે અથ રાઅપ્યમાદો (ખ)

(ક) મદેતિ : તદૈવ જ્ઞાતે મયા યથા એવ માધવ. અવમપિ અ જન હૈતિ ।

(જ) અત્રિ કવચવાદિયો અહમ્ ।

(ખ) મ કહ્યું અચ્ચાદયેયુ ગુણાદ્યમ્. પચ્ચવાતિયો મવમિતિ । મદ્દિ ! માલત્યા અપિ
રમણીય એવાસ્મિન્ મહાનુભાવેનુભાગવત્ત્વાદ.

(ક) મદેતિ : યદૈવ સ્વજીવિતનિરપેક્ષતયા મત્પ્રાપ્તાન્ રશિતુમવમાગતઃ પ્રાહુ'ધા-
દ્યાતૈન્ મૂર્ખાંરમમેનમાહીરઃ "હા ચકચે"તિ વિચવન્ માધવસ માલત્યાદિમિ, પરિણી-
લાન્તિજ્ઞપુતાતત્તદૈવેત્યર્થઃ । તથાચ માલત્યાદીનાં ત્વરહારો વિસ્તૃતમાલત્યાનુગમ્ય માધવસ
પરિજ્ઞાને સ્વજીવિતનિરપેક્ષયા મત્પ્રાપ્તમરિમાધવસત્ત્વ' એકમાત્રવચસતયા કૃતસ માધવસ
અત્યોદ્દેશેન "હા ચકચે"તિ વિજ્ઞાપાસચકચ મહારત્પરિજ્ઞાને કૃતુરિતિ મત્પ્રાપ્તમ્ । મહારત્પ્રા-
પ્તમાયત્ત્વવન્ આનિવૃત્તિત્વચ્ચાવનાથેતિ ।

(જ) મદ્દેતિ : અપિ મત્રેઃ । દુરચીનવીર્ણાદિજનસ એવથા અપિ' તત્પ્રાપ્તીકૃત્ય
ના મત્પ્રાપ્તિર્નો લખ્યતી મત્રેત્યર્થે ।

(ખ) મદેતિ : અચ્ચાદયેયુ કહ્યોમનેયુ ગુણાદ્યમ્ અહમિત્યેકવચ્ચઅર્થિયા. સચ્ચઃ,
પચ્ચવાતિય ગુણદૈવત્યાપિ જનસ પચ્ચવાતેય ગુણવભાવતિયાદિત્વ. ન કહ્યું મવમિતિ, તથાત્તે
અિત્વકૃતિમત્પ્રાપ્તિત્વાત્તેરિતિ આવ' । (અચ્ચાદયેતિ યાતે ગુણાદિપરિણીતેતિ
તદર્થઃ) । અત્તિન્ મહાનુભાવે માધવે અનુભવધ્યાન. એકાન્તાનિશ્ચય. કિલ્લત્તો રમણીય, પરત્પર-
યોગ્યત્તે મેઘાન મનોહર' । તથાચ મદવચસ માલતીપ્રાપ્તિ' વચાશ્ચાસુદૃવરાદ્યતેતિ માત્રઃ ।

(ક) મદ : હૈનિ વચન નિષ્કલ્પ કોચનર્થ યાતિ મૃદ્ધિગાત ના કરિશ્ય
અનપાત-ત્ત્વ, તન્નિદર કન્નિસરત્ત્વ-અન્નદૈવરાત-પૂર્વક-અનિષ્કલ્પ-અન્ન-અન્ન-
માનતાત્રિ પરિવૃત્ત દૈવરા અગર વાત્તિ દૈશ્વર નિકટે આનિશ્ચય, કલ્પને
વૃક્ષાદિ ચે, અગર વાત્તિ માધવ ઓ હૈનિ દૈવે વાત્તિ ।

(જ) વૃદ્ધ : કેમન આમિ મઠાઈ વલિરાદિ ક ?

(ખ) મદ : મદ્દિનવને ડોનાવ મઠ વેશ્યવન મજીકાનવ પક્ષગાત

[इति मकरन्दमेव सस्पृहमवलोकयति । (८)]

કામ । [સ્વગતન] રમણીયોર્જિતં हि मद्यन्तिकामकरन्दयोर्देवादय
दर्शनम् । [प्रकाशम्] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरायुष्मान् अस्मिन्नवसरे
मद्यन्तिकાजीवितपरित्याજહેતોર્ભવતા દૈવેન સન્નિધાપિતઃ (૯) ।

મક । અદ્યાહમન્તર્નગર एव काञ्चिद्वात्तामुपप्लुत्य माधवस्य
चित्तोद्देगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरो-
द्यानवृत्तान्तः परापतन्नेव ग्राहूँलावस्कन्दगोचरगतामेवमभिजात-
कन्यकामभुरपपन्नवानस्मि (१०) ।

(૯) સત્સૂદ્ધ સ્પૃહયા નિરતિમવાભિપ્રાવીષ્ઠ સદ્ધર્માર્થમ્ યથા જ્ઞાતયા અવગ્રીકયતિ
પ્રથમિત । મદયન્તિકા સાનુરામં પુનર્મકરન્દયૌંવ દર્શનં નાટયતીત્યર્થઃ ।

(૧૦) કાનેદિઃ । રમણીયં સત્ક્રમસત્સનાય દક્ષતવા સુલ્પટ પરસ્પરાશ્ચીઠવ-
ગદ્ધિતાત્, સાખસમ્પદમેન નાટાભિજ્ઞનમુજ્જાનુશ્ચિતાત્ વિપત્તિસારકથયા કેનાધ્યનાશ્ચીઠય-
શ્ચ મનીહરં, જર્જિતં ગ્રાહૂંભિરાસક્તલેન વત્સપ્રકાશકં (પરપદસ્ય વિશિષ્ટત્વવિવચયા-
નયોઃ કર્મભારયઃ) । ર્દેહર્થં દર્શનં પરસ્પરસાવાત્ક્રાંતઃ દૈવાત્ નિતાનાનુકૂલવિધિનિયોગ-
શાદૈશ્વ સમ્પન્નમિતિ શ્રેયઃ । અવદાદિપ્રવચ્છદ્યદર્શનસ્ય સર્વથૈનાસન્પાદનોપત્તાદિતિ માયઃ ।
માયુષ્માન્ દીર્ઘાવુક્તં (“માયુષ્મનિતિ હૃદે ન વાચો વાચઃ શૈભાશ્વ” इति भरत.) । કર્ત્ત્વં કેન
! શરિષ, અસ્મિન્નવસરે યતચ્છાદૂંલાક્ષણચ્છમયે । મદયન્તિકાગ્રીવિતવાચહેતોઃ મદયન્તિ-
તાયા જીવનરચાર્થે । સન્નિધાપિત, સહીપવર્તીજ્ઞતઃ ।

(૧૦) મતેતિ । અન્તર્નગર एव नगरमध्य एव । काञ्चिद्वात्तां माधवस्त्रीर्देगवत्તં

મહાવનય દર ના । (માધવકે લેવિશ) । એ મહાશૂઢવે માળતીવ અશુભાગ-
કિંશવસત્રી ૭ મર્જયા ડેગશૂઢ હૈશાહ્ ।

(૮) (પુનરામ મકરન્દકેઈ સ્પૃહલોઢને લેવિઢે નાગિન) .

(૯) કામ । (વગતઃ) અતિ મનોહર ૭ વનપ્રકાશક એઈ મહાશૂઢકા-
મકરન્દકેર પવનપ્રમનનર્ન દેવવનતઃઈ અશ્ચ સ્પન્ન હૈશાહ્ । (અકાળે)
વન મકરન્દ ! એઈ નાર્દ્નજાજનવાવસવે મહાશૂઢકાવ સોવનવકાર્થ કિ અકારે
તગવાન્ શીર્ષાશૂઢ તોનાકે મન્નિશિઢ કરિલેન ?

(૧૦) મક । આજ આમિ એઈ નગરમધોઈ કોન અકટિ શૂઢાશ્ સન્નિધ

[মালতীমাধবো বিমৃশত: । (১১)]

কাম । [স্বগতম্] । ত্বচ্চান্দেণ খলু মালতীপ্রদানেন ভবিতব্যম্ । [প্রকাশম্] । বত্স মাধব ! দিষ্টয়া সুহৃদবুধ্যাং বহিঁতৌঃসি মালত্যা তদয়মবসরঃ প্রীতিদানস্য ।

মাধ । ভগবতি ! ইয়ং হি—

কচ্ছিৎ স্নানম্ । অধিকং যত্নমানু ইতি স্ত্রীকথারম্ভস্থা তদ্ব্যাক্যবচনাদ্যাদিভিঃ প্রাচীনভাষাভিঃ । অবলোকিতয়া নিবেদিতঃ কুমুদাকরোদ্যমস্য বচনাতঃ মালতীমাধবমুদ্বিগ্নাদিবাচ্যং বহিঁতাঃসি তাঃসৌঃসি ত্বরিৎ সত্যং পরাপত্যদেব আশঙ্ক্যেব মাছু মালতীমাধবোচরগতাং স্যাম্যাক্ষমৎসাদিভ্যমহা-
 মায়েষা অমিজাতকন্যকাং মীমন্সামিন্দুরাদিবিযুক্তাক্রান্তিবিষেবাপুস্তিকুলীমন্তুলারীমায়া
 (“অমিজাতঃ কুলীমী স্যাম্যাক্ষমৎসাদিত্যেতদ্বাক্যমুদ্বিগ্নম্” ইতি মেদিনী) অশ্রুপপন্নবানু ভূষয়তবানকি ।

(১১) মালতীতি । বিমৃশত.—ক। সঃ বাধেতি চিন্তয়ত, নিত্যস্বপ্নময়নত্যাदिना तद्व्यक्ता-
 मभिनयत इति यावत् । माधवाधितचित्तत्वेन स्वसमुच्छदुःखभावितया माधवीचेनवर्धककथा-
 यती मालत्या अपि भावना दुर्लभेति मन्यमम् ।

(১২) কামিতি । মালতীপ্রদানেন মন্দনাদ মালতীদানসংজ্ঞিতেন, অধিতম্যমিতি তানন্তে
 মাধবীংগতশ্রমাত্ম উদয়মপি সতীং স্তুতবাদীষমনুমানমিতি ভাবঃ । সুহৃদবুধ্যা বশুচ্যানে,
 বহিঁতৌঃসি মলকী বহিঁতঃসি মালত্যাংসি । ততছাত্ প্রীতিদানস্য পারিতোষিক-
 দানস্য অর্থ অবসরঃ অবকাশঃ, অশ্রুপেব তদ্ব্যয়তামিতি ভাবঃ ।

মাধবদেব ভিত্তোৎসেগবৃদ্ধিব আকাঙ্ক্ষা করিত, অবলোকিত্যত্র নিকটে কুমুদা-
 কশোভানবৃত্তান্ত অবগত হইয়া অতি ঋতগদে তথার বাইতে বাইতেই (পথে)
 পার্শ্বলক্ষ্যবগত এই কুলীন-কর্তার কাছে আগিয়া পড়িয়াছিল।

(১১) (মালতী ও মাধব “সেই কথাটি কি?” তাহার চিহ্নাভিনয় করিতে
 লাগিলেন) ।

(১২) কাম । (স্বগত) বৃত্তান্তটি নব্বনে মালতী প্রধান নব্বকেই হইবে ।
 (প্রকাশে) বৎস মাধব ! ভাগ্যক্রমে বহুজ্ঞানে মালতী তোমাকে চৈতন্য করিয়াছে,
 স্তুতবাং প্রীতিদানের এই অবসর ।

यद्वास्तव्यमितसुहृत्पमोहमुधम्

कारुण्यात् विहितवती गतश्चयं माम् ।

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रहृद्या

स्वीकर्त्तुं मम हृदयश्च जीवितश्च ॥ (१३)

सव । पट्टिच्छिदो क्खु णो पिअसद्धोए अअं पसादो (ज)

(अ) प्रतीहः खलु न प्रियमया अयं प्रसादः ।

(१३) यदिति । इयं हि पक्षे मातुली उदयकान् व्याप्तिं हिंस्रजमुना व्याप्तिं विवर्धः, प्रणितम् (अयः सन्नातोऽप्येति तावकादिवादिनाम्,) विदुष्यरोरव्य सुहृद्- विप्रस्य मकरन्दस्य प्रमोदस्य मूर्च्छाया मूर्च्छादिभ्यश्चानिजोनिजवदयेत्यर्थः, प्रसुम्भं मूर्च्छितं वा मतश्चयं वसत्ययो- दिना “पट्टिच्छिदो क्खु णो पिअसद्धोए अअं पसादो” इत्याद्यभिधानेन च प्रकृतिस्य विहितवती गतवती । तत् तज्यान् प्रार्थनं यथेष्टं मदनुमतिं विनायोचर्य, पूर्णपात्रस्य “हर्षादुत्सवकाक्षी यदन्तर्हारा- युष्मादिकम् । आत्रय मृच्छने पूर्णपात्र पूर्णोत्सवश्च तदिति जटाधरलक्ष्यव्युहितस्य प्रिय- निवेदनेन वसादात्रय मृच्छमात्रस्य मृच्छान्तर्हारादिकस्य वसादा प्रकारेण मम हृदयश्च जीवितश्च स्वीकर्त्तुं यदोक्तं प्रभवति प्रकरोति । यच्च मातुल्ये दामवोय्यं मम हृदयं जीवितश्च युष्मादि- परिग्रमेव मातुल्या पूर्वमेव तयो- व्यावृत्तौ ज्ञातत्वात्तदधिकदीर्घद्वयमाभावेन किमिदानीमपरं दास्यामीति भावः । प्रकटीकृत्येव्यादिदं प्रवसनं नाम प्रतिमुखं सर्वरक्षम् । “प्रगमनं वाक्का म्मादुत्तरोत्तरं”मिति तत्राद्यन्तः ।

अत्र हिंस्रविशेषे मातुली वक्तव्ये सामान्यहिंस्रवाचकव्याजपदीपादानात् विशेषविशेषाख- दोरः । पूर्णपात्रहृत्तुति आर्थोऽप्यमात्रात् । अहर्षितो जलम् ॥

(अ) सवेति । नः प्रियमया मातुल्या अयं प्रसादः तव अनुवहः प्रतीहः प्रोज्ञतः ।

(१०) माध । उगवति । वेदकू एहे मातुली सौमन्त्रवपतः वात्रकर्तृक विकृष्टशरीरं प्रियमया मकरन्दस्य मूर्च्छावर्धने मूर्च्छितं आमातेकं हस्तमकागमनं च मकरन्दस्य डेटतवार्त्तानि वात्रा प्रकृतिश्च करिवाहे, सेहेहेकू पूर्णपात्रवृत्तिं प्रमो- दस्यारे (अर्थात् मन्त्रवार्त्ताज्ञापकं वाक्त्रि वेदनं उदयकाले वलपूर्वकं वस्त्रागकारानि ग्रहणं कवितां वाक्त्रे, सेहेहेकू वलपूर्वकं) आमार अहवति वात्रिरेकेहे आमार हवतः च जीवनं ग्रहणं करिवात्र अविचारिणी ।

(अ) नः । आमार प्रियमयी मातुली आपनार् एहे अहग्रहं सर्वतो- भावे शोकाय कवितेन ।

मालतीमाधवे

मद । [स्वगतम्] जाणादि महाभाष्येणो जणो चमसरे
गुरुचरमणिज्जं मन्तिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं नाम मन्तरन्देण उब्बेअकारणं सुदं
भविस्सदि ? (ठ) ।

माध । वयस्य ! का पुनर्ममाधिकोद्देगहेतुर्वासा ? (१४)

[प्रविश्य पुरुषः ।] वत्से मदयन्तिके ! आता ते व्यायान् चमात्य-
इन्दनः समादिशति, “अथ परमेश्वरेण अस्मद्भव नमागत्य, भूरिवसो-

(ट) जाणाति महाभाष्येणो जणोऽचमसरे गुरुचरमणीय मन्तिदुम् ।

(ठ) किं नाम मन्तरन्दे न उद्देगकारणं सुत भविष्यति ।

तत्र उद्देगोक्तिर्योग्योपपन्नत्वे नाप्यन् किमपि नापचा प्रवेगोपपत्तिरिति भावः । गुरुजन-
सन्निधौ स्वयमभिधानि नापचाः । उद्देगता आदिति माधवीउद्देगते लक्षिकवेदमभिहितमिति
मत्तव्यम् ।

(ट) मदिति । महाभाष्येणः परमसौभाग्यवाचो जनः, चमसरे उपयुक्तवाची, गुरुक-
रतलीपं वाञ्छितार्थानुपकलेनातिमनीहरः, मन्तिदुं अभिधानम् । तथाच यथावद-
मुपयुक्तमेषदमुत्तर माधवेन दत्तमिति भावः ।

(ठ) माधिति । उद्देगकारणमिति माधवस्येति शेषः ।

(१४) माधेति । “काश्चिदार्थानुपपद्यते”ति यन्त्रकारणमितिहितं तां वासां ध्वजुः
प्रच्छति—का पुनरिति ।

(१५) प्रविश्येति । पुरुषः कविन् त्रययतीनि जेव । स्वयान् अद्दे । परमे-
श्वरेण अग्रतिद्वेष्टत्वात् पश्येत्तुल्ये न मन्तरान्तिनेत्यर्थः । तथाच तदप्यनेन कदापि नापचा

(१६) मध । (वृषट्) पश्य मौलाग्यानां वाक्किण उपयुक्त अदम्य बुद्धिशक्ति
अति रमणीय कथा वनित्त ज्ञानेन ।

(१७) माल । (वृषट्) मकरन्द (माधव) किं उद्देगकारणं तन्निमित्तम् ?

(१८) माध । वयस्य ! आयात्र अधिक उद्देगः यत् हेतुजनक गन्धार्पणं किं ?
(वाश) तन्निद्रा कृषि मत्तव आगिराह ?)

(१९) कोन् एकडे पूर्व । (प्रवेग कविता) वयस्य ! मन्तरन्दे,

रुपरि परं विद्यासमक्षासु च प्रसादमाविष्कुर्वता, स्वयमेव प्रति-
पादिता मालती, तदेहि सम्भावयामः प्रमोद"मिति । (१५)

मक । वयस्य ! सेयं वार्त्ता । (१६)

[मातुलीमाधवी वैवर्ध्यं नाटयतः । (१७)]

मद । [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि ! तुमं क्व,

कवित्वमिति सूचितम् । भूरिवसौ माधवा पितरि पर निरतिशयं विनाशं "भूरिवसुः
कथमपि मन्त्रमनुष्ठायितुं न शक्नुयादिति विश्वम् । कथमन्यथा वाचा प्रतिपादनेऽपि
निःसंशयः स्यादिति भावः । प्रसादं चतुष्टयम् । आविष्कुर्वता प्रकटयता । यच्च च
विद्यासावित्ररचं भूरिवसोरपौनल्याभिप्रेतदृष्टत्वादिकतिपादनेन, प्रसादाविष्कारचरितदर्थं मन्द-
नित्यपनमनादिनेति मन्त्रव्यम् । प्रतिपादिता दत्ता दातुं प्रतिक्रमेति यावत् । प्रमोदं चानन्दं
सम्भावयामः मातुलिकक्रियाभिः सम्भावयामः । "प्रसाद"मिति पाठे प्रसादं तत्तुष्टयं
सम्भावयामः चतुष्टयादिभिः बहु सम्भावयेत्यर्थः ।

(१६) मकैति । यद्यं प्रसिद्धवैद्य कविता मन्दनाय माधवीप्रतिपादनद्वया वाचा
या तदाधिकीहं गच्छेत्तुल्यं न मया कल्पितेयर्थः, इदानीमपि सुखं त्वरितमङ्गनात इति भावः ।

(१७) माध्वेति । वैवर्ध्यं अप्रतिविधेयोज्ज्विलपुष्पात्मकनित्यतापकेतुर्लक्षं मातुल्यादिकथं
विवर्धभावम् । तथाचोक्तं—“वैवर्ध्यं वर्धमेदः स्वात्पापमहाभवादिभि"रिति ।

तोमार बोधे लाठी अवाहनमन आनेन करिशाहेन, "अथ महाशय स्वः
आमावेव भवने आगिरा छुविवह्न उपादे गवम विनाग उपादे अहो
एकटेन कवठः मागतीग्रवाने अतिश्रुत हरेराहेन, श्रुतवा एम आम्वा
अनकापुठान करि" ।

(१८) मक । यशः ! एहे पुरुष दाहा वनिग, सेहे मागतीग्र नमनार्पन-
अतिश्रुतिवार्ताहे तोमार अदिक उपादेगव कारण वनिग आम्बि नने करिशाहि ।

(१९) (मागती उ माधव महागवनिठ विवर्ध लाव एकटेन करिठ
मागिग) ।

মালতীমাধবে

পঙ্কজপরিবাশেণ সহপংসুকোলপাদৌ পঙ্কজি মে-পিষসহী আশি
বহিণিষা য, সম্পদং তথ যৌ ঘরস্য মণ্ডণং জাদাসি । (৬) ।

কাম । বক্সে মদ্যন্তিকে ! দিষ্টা বর্জ্যে আতুর্মালতীসামেন । (১৮)

মদ । মণ্ডবদি ! তুচ্ছাণং আশিসাং পদ্যবেণ । মজি লবঙ্গিণ ।
ফলিদা যৌ মণ্ডোরহা তুচ্ছাণং সাহেণ । (৮) °

(৬) শুদ্ধি-মাপতি । তৎ তৎ পঙ্কজনরনিবাশেণ বহুপাঙ্কজীকনাৎ মধতি মে পিষসহী
আতুর্মালতীসামেন য, সাম্পদং পুণ্যৎ কল মণ্ডণং জাদাসি ।

(১৮) মণ্ডবতি । তুচ্ছাণমাণৌ-মণ্ডবেণ । মজি লবঙ্গিকে ! কবিতা নী মণ্ডোরহা তুচ্ছাণং
কামিন ।

(৬) মধতি । বহু পঙ্কজীকনাৎ মধতি মিলিতা পুণ্ডরীকাত আশে । মঃ আশাৎ
মণ্ডল মণ্ডলং যানানুবহনমিচ্ছমাণাবনমাণ্যালে মাদ্যবল মূষম্ ।

(১৮) কামিতি । ভোপঙ্কজোজিবিষম্ ।

(৬) মধতি । মণ্ডবেণ মাদ্যামোঃ মাদ্যতীক্ষ্মাণী জাত ইতি ম্রিঃ । অথ মিতীক্ষ্মাণ
মাদ্যবলম্ । মণ্ডীক হৃদয়ে—

“মাদ্যং মদ্যবলম্” পুণ্য মিতীক্ষ্মমাদ্যম্”মিতি ।

তথা “মী” ইত্যল-অজ্ঞানমিতিবৎ নির্দোষকলমাদি লক্ষণে কামন্দ্যবলমিচ্ছমাণ্যালে
মদ্যবল কামিন মণ্ডোরহা নী কবিতাঃ মণ্ডল ন জাতা ইতি মণ্ডবৎ মণ্ডোরহা মণ্ডোরহা
মদ্যবলম্ । মণ্ডীক হৃদয়ে—

“মণ্ডবী মণ্ডবদিক্যাত-মুদ্রিতঃ মাদ্যমীজিতঃ ।

মণ্ডোরহা মণ্ডবদিক্যাতঃ মদ্যবলম্”মিতি ॥

(৬) মধ (মধর্বে মালতীকে আলিঙ্গন করিয়া) মধি মণ্ডতি । এক মণ্ডরে
বসতিনিবন্ধন একত্রিত হইয়া পুণ্ডরীক হইতে আশ্রয় করিয়াই কুনি আবার
প্রিয়সখী ভাগিনী ছিল, এখন আবার আশ্রয়ের গৃহের অন্তর্যবরণ হইল ।

(১৮) কাম । বক্সে মণ্ডবতিকে । ভাগ্যক্রমেই তোমরা-মালতীসামে বৃদ্ধি
লাভ করিল ।

(৬) মধ । ভগবতি ! আপনাদের আশীর্বাদপ্রভাবেই (এই মালতী লাভ
করিল) । মণ্ডবতিকে । তোমাদের লাভে আমার মনের অভিনাস ঘটন হইল ।

नव । सहि ! किं अद्याणम्मि अत्थि मन्तिदब्बं (ण) ।

मद । सहि बुद्धरक्खिदे ! दासिं विवाहमहसवं सम्भावेच्च । (त)

बुद्ध । सहि ! एहि गच्छेच्च । (थ) [इत्युत्तिष्ठतः ।] (१८)

सब । [जनास्तिकम्] । अभवदि ! जहा एदे हिअअभरिदुवित्त-
विअआणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धोरत्तण-मणोहरा, पडुत्थन्ति मदभन्ति-

(५) सहि । विमआकमय्यसि मन्थितय्यम् ।

(त) सहि बुद्धरचिते । इदानीं विवाहमहोत्सव सम्भाषणः ।

(थ) सहि । एहि गच्छाव ।

“बुझाक”मिति बहुवचनम् । भाष्योक्तम् । यत्परिजनसामिआणन्दपरमआवाहुपाणमिति
फलम् ॥

(५) लवेति । ‘अआकमयि मन्थितय्यं’ अस्मिन् विषये वक्तव्यं किमस्ति न किञ्चिदप्यो-
क्तं । बुझाकित्तत्वादआकमयि मणोरपचिद्धिमातेति भावः । इयमपि परिहासीति ।
अथ च “अआकमयि मन्थितय्यं”मित्यर्थमस्ति पाठान्तरम्, यथाह्ये च वक्तुं—“अस्मिन्
नो मणोरया बुझाकं लामिने”ति वाक्यं अआकमयि-वक्तव्यमित्यर्थः । परन्तु बुझाक उपरिजनाया
भवत्या लामिने भाविना मणोरन्ददातिद्वये च अआक मणोरया, सबल मवितार इत्येतद्व्याक्यं
मन्थितय्यमित्यर्थोऽपि स्पष्ट इति ध्येयम् ।

(त) मदिति । विवाहमहोत्सवं सामान्यपञ्चमीमित्येवम् प्रसिद्धं, सम्भाषणम् । यद्यो-
चितानुष्ठानेन सम्पादयामः । अथ “सयली” नाम नाट्यालङ्कारः । यथोक्तं इदं—“काय्यमारम्भ
सयल” इति ।

(१८) उत्तिष्ठत इति मन्थितय्यबुद्धरचिते इति शेषः ।

(५) लवेति । इदमेव चित्ते मवितार्या वादी पूर्वाभ्यां पञ्चान् उक्तान्ताम् इदमेव व्याना-

(५) नव । मयि ! अवश्यम् आश्रितवरे आत्र किं वक्तव्यं आह !

(त) मम । मयि । बुद्धरचिते ! अथन दत्ताष्टित अशुभेने दिवाहमहोत्सव
सम्पादयिष्ये ।

(५) बुद्ध । मयि । एव आश्रितवरे । १० (मन्थितय्यं बुद्धरचिते उक्तिम्) ।

इयस्तिथ्यग्वलनविषयं कूषितग्रान्तमेतत्
 प्रेमोद्धेदस्तिमितललितं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।
 अन्तर्भेदानुभवमसृणु सस्तु निष्कम्पपक्ष
 व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोद्दृष्टमाकेकरात्रम् ॥ ३१

(२१) ईषदिति । ईषदित्यमृशनेन किञ्चिद्विनीदयतीति विषयं यत् प्राप्ते अथाहदेशी
 कृषितमिते कृषितप्राप्ते अथाहदेशी मयवयेव महुचितमित्यर्थः, राजदनादिनात् परनिपातः ।
 तथा प्रेत, अनुरागश्च छत्रेण प्रकाशित कृषित् क्षितिं निषण्डं कृषित् क्षितिं
 अनाधिकसत्तारं परस्य विप्रेत्यस्यविचयता समयो कर्मधारयः । किञ्चिदाकुक्षिता ईषदुच्छ्रित्यो
 अर्थे तत् किञ्चिदाकुक्षितम् । अन्त्योदस्य मानसिकानन्दस्यानुभवैव समुत्थं अनुरागरक्षितं,
 तथा क्षत्तानि अवसक्तानि निष्कम्पानि निष्कानि यस्याश्च नेतृत्वोभानि यत्र सनादृशं एतत्
 प्रत्यक्षीकृतमार्थं अनयोः सद्व्यक्तिकामकर्मन्दीः आकिकार्यं वत्सभाचतुष्टयफलधिं ह
 परस्परानुबोधनं (कर्तुं) ध्यातं स्पष्टं यथा व्यासदा अचिरं अचिरभारतं शंसति मानसिकः
 प्रमोदानुभवं कथयतीत्यर्थः ।

अथ च दृष्ट्वा पूर्वोक्तैकैकविशेषेषु च वक्तादिदर्शनं विशेषां दर्शितामेवां अथवापि यथा—

“वलितो बाहुमधारी यत् तद्वत्सुख्यम् ।”

^१भागवदस्य लङ्गीषो दिव्यामस्तपरस्य च ।

यस्याहटेर्गिखत्तेश तस्मि कृशितसुख्यते ॥”

“निधम्” तद्वदन्वय इत्याशयस्य ते कथितम् ।”

“मे जाद्वंममविंकासचारं खनितमुच्यते ।”

(২১) ক্রিষ্ণবিস্তারিত উর্জসঞ্চারিত হেতু বহু অপারদেবেষ ভাগদ্বয়ে সমুচিত এবং অসুযোগে উদ্ভববশতঃ কচিং নিশ্চল, কচিং ললিত ও ঈবহুসিত আনসিকানন্দাভববশতঃ অগ্রবাগবলিত, পবিত্র বাহাতে চক্ষু পশ্চাদ্ধি অবসর ও নিশ্চল তাদৃশ আকেকবাক এই ঈশ্বরের পবন্যবসম্মান স্পষ্টভাবেই অচিরজাত মানসিকানন্দ উপভোগ ব্যক্ত করিতেছে।

• “इति धर्मवर्णितविषयं कश्चित्तत्त्वमित् । प्रे मोदभेदसिमितमृजितं किञ्चिदतिरिक्तम् ।
 अनन्तान्तरमनसत्त्वं सत्यजिह्वापञ्च ।” क्वचित् पञ्चके धर्मपादवै पलाटश्च पञ्चभेदो दृश्यते ।

માતૃતીમાધવે

પુરુષઃ । વત્સે !” મદયન્તિકે ! દતઃ દતઃ । (૨૨)

મદ । સદિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! અગ્નિ નામ પુનરપિ દ્રવ્યત એવ જોવિતમદઃ પુણ્યરોગલોચનો ।
જીવિદપ્પદો પુણ્ડરીચલોચનો ? (ધ) ।

બુદ્ધ । ગદ્દ દેવમણ્ણુકૂલં ભવિષ્સદિત્તિ । (ન)

[પુરુષેષ નિષ્ક્રાન્તે ।] (૨૩)

માધ । [અપવાય્યં ।]

(ધ) સદિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! અગ્નિ નામ પુનરપિ દ્રવ્યત એવ જોવિતમદઃ પુણ્યરોગલોચનો ।

(ન) વદિ દેવમણ્ણુકૂલ ભવિષ્યતિ ।

“एकम्भा एव जन्मेदो बभूव कृत्रयसुष्यने ।”

मद्यस्य तत्पु बिम्बे समनुदागकवासितं ।”

“आकुचितपुट्टा वाङ्मवद्गतार्धेनिमीनित ।

सुहृद्व्योवर्त्ततारा च दृष्टिरावेक्षरा मता ॥”

અમાત્યશાસત્રાપિતિહસદર્શનદ્વસાધનેન મનઃકલિતવત્પ્રીયગતિતાનન્દાનુભવજ્ઞાનાદનુમાના-
નદારઃ । અતઃ યસ્યતિ કલ્પયતિ સૈતિ પ્રતોવમનાંતર્ધે સૈતિ ચેષિત્ । મદતીપ્પદ સર્ગ
પદાનુપપાસાત્ સ્વનપદલદીપઃ । મદ્દાકાળા ક્રુષ્ણમ્ ।

(૨૨) પુરુષ દતિ । દત દત દતિ વાગમ્યતામિતિ શ્રેષ્ઠ ।

(ધ) મદેતિ । અગ્નિ નામેતિ સમ્પ્રાવનાદાઃ । પુનરપોતિ ચીત્સુક્ષ્માતિમદયોતનાર્ધમ્ ।
જીવિતમદઃ આદ્યૂનનિધનેન જીવનદાતાઃ । એવ. નકારન્દ, નામાવદ્ધ ભાગિ પતિત્વસમ્પ્રાવના ।

(ન) બુદ્ધેતિ । અનુકૂલં સાઙ્ગાયકારિ, ભવિષ્યતીતિ તદ્વા પુનરંદ્રવ્યત દતિ શ્રેષ્ઠ । દદિ
મદ્યો મદયન્તિકાબુદ્ધરચિતચીલાતુકાગિકાલાવસમાધિશ્યાતક ।

(૨૩) પુરુષેષ દતિ સદાચે વતોચા । નિષ્ક્રાન્તે મદયન્તિકાબુદ્ધરચિદે દતિ શ્રેષ્ઠ ।

(૨૨) પુરુષઃ । વત્સે ! મદયન્તિકે ! એમિતક એમિતક ।

(ધ) મદ । મદિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! પુણ્યરોગલોચન જીવનદાતા એકે મદાશ્ચવદક
પુનરાગ્રહ કિ વેચિતેત ગાદિવ ?

(ન) બુદ્ધ । વદિ દેવ મદ્યકૂલ (કલે વેચિતેત ગાદિવ ।)

(૨૩) (પુરુષેષ મદિત મદયન્તિકા ઓ બુદ્ધરચ્ચિદ નિષ્ક્રાન્ત હૈયેન) ।

चिरादाशातन्तु स्नुटतु विमिनीसूत्रमिदुरो,

महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्वास्थ्यं धत्तां, भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ (२४)

अथवा—समानये मायं जनमसुखमं प्रार्थितवतो,

विधौ वामारम्भे मम समुचितेया परिणतिः ।

(२४) अथ आत्मनोऽनन्दमार्गपरिचयमभिप्रेक्ष्यमानं सावको नैराशप्रमितस्तुष्टिमसम्पन्नमिदुः-
मसमर्थं पाद—विवाहितः । निगतं बहुकालादनुष्ठानं कल्पयेत्, विमिनीसूत्रवत् स्यात्तन्नुवत्
मिदुरः (मिदुः कुटः) स्वयमेवमिदमायः आयातन्तु, नाप्यतोऽपि विद्वन्मार्गद्वयं सूत्रं कृतम् इदानीं
विधीं मयतु; माप्यतोऽपि विद्वन्मार्गद्वयं कृतम् इदानीं मया विधातुः
आधिरैव माप्यतोऽपि विद्वन्मार्गद्वयं कृतम् इदानीं मया विधातुः
यादौऽनन्दमार्गद्वयं कृतम् इदानीं मया विधातुः
परितोऽपि विद्वन्मार्गद्वयं कृतम् इदानीं मया विधातुः
उभयतः । तथा विधिं मदीयम्, स्वविधानं दैवं स्वास्थ्यं विधेति विधानमिदम्, अथ
अनन्दमार्गद्वयं निरवधिं दुःखार्थकमप्यनन्दमार्गद्वयं कृतम् इदानीं मया विधातुः
कृतम्; विधानमिदम्; मयतु । विधानमिदम् कृतम् इदानीं मया विधातुः
कृतम्; विधानमिदम् कृतम् इदानीं मया विधातुः

अमायातन्तुविति आधिव्याधिर्निरवधः इत्यर्थः, विमिनीसूत्रमिदुर इति पुनरीपमा, तथा
अवधौविति दुःखदुःखमिति पादसमर्थकत्वात् इति बहुकारणमिदमायम् । स्नुटस्य पादोऽङ्कः ।
विधिरिवीर्यम् ॥

(२५) मितानपरितोऽप्यथवा स्वयमेवाकाशं समानाश्रयग्राह—अथवा समानेति ।

(२६) भाषः । (गोपनेन) गुणानुष्ठानं ग्राह्यं इति विधानं बहुकालं यावत्
गमिष्येति मितानाश्रयं आश्रयग्राह्यं एवमिति इत्येकः । मितानाश्रय-
प्रत्ययान्तरं हेतुनान्वितं मनोवाचकं विधानं योऽयं एवमिति यावद्विधानेन अत्र
विमृष्टं इत्येकः । अत्रतिरुक्तं चिन्ताकाशं अत्रतिरुक्तत्वात् आश्रयं इति
नाम कथं । आश्रयः दुःखविधानकरी विधाता एवमिति आश्रयनाम कथं, एव-
मिति एवमिति इत्येकः ।

(२७) तुल्याध्वानं कृतं कथं प्रार्थना करिष्ये इति विधिं अत्रिद्वयानाम्

માખતીમાધવે

તથાપ્યમિન્ દાનશ્રવણસમયેઽસ્યાઃ પ્રવિગત-

શ્રમં પ્રાતઃશ્વદ્યુતિ વદનમન્તર્દઙ્ગતિ મામ્ ॥ (૨૫)

કામ । [સ્વગતમ્ ।] યવમતિદુર્મનાયમાનઃ પૌહ્યતિ માં વક્ષો
માધવો, વક્ષા માલતી ચ । દુષ્કરં નિરાશા પ્રાપ્તિતીતિ । [પ્રકાશમ્ ।]
વત્સ ! ઇચ્છામિ તાવદાયુષ્મત્, અપિ ભવાન્ અમંસં યથા
મૂરિવસુરેવ માલતીમશ્વર્યં દાસ્યતિ ? । (૨૬)

સમાપ્તેનાથં તુલ્યાનુરાગ અસુકમં પિમાણ્યધોગત્વેન દુષ્ટાપ જન માખતીમિત્યર્થઃ, પ્રાપ્તિતવતઃ
મનસા ઘામિતવતો મમ વિષી દેધે વાનારર્થે પ્રતિક્રુષ્ટોડોડી થતિ દયા વચ્ચીત્રિપમાપા
પરિપતિઃ કથાવિપત્ત્યોઃ માલતીલાભવ્યરોક્તેન પરનિવાદશ્ચ પ્રતિ લાવતુ, સમુચિતા
કુતીય । વિષી કિ પ્રતિક્રુષી મુલમનવિ ન જલ્યને જા કથા દુષ્ટં મશ્ચભક્તેદિ ભાવ । રૂઢગાજા-
ધ્યાપતૈપિ પુનઃવચ્ચિકપરિતાપકારથં લક્ષ્યતિ—સુધાવીતિ । મુક્ત્યં મીક્ષપરમવિશદલામસ્ય
સદશ્ચિન્ સદ્મોચત્વે ડીત્યર્થઃ, અમિન્ દાનશ્રવણસમયે “નન્દનાય રાજામાલતીદત્તૈ”તદર્શન-
વાત્પાકર્ષનકાલે પ્રવિગતતો દુર્ધિવદિવાદવગત્પ્રાપ્ત્ય અપ્યલ્પતી પ્રમા પ્રપુહ્નતા કથાન્ તત્તુ,
અતઃ એવ પ્રાતઃશ્વદ્યુતિ શ્રવણસમયેદયદાયુષમં અભ્યા માલત્યા ચર્ચનં (કર્ણ) માં અનર્થં કતિ
મનાનર્થાઈ જનયતિ । નન્દનાયંચવાર્તાવગમ્યાદેવેરાસ્યા રૂઢમી દત્તા જાતિતિ ક્રોડે પુનઃકલ્પયે
કિમંસ્યા સમિચ્છતીત્યેક મે સમ્યગ્તિ નિઠરાં પરિતાપકેતુર્ન સ્વકીયવચ્ચાવિપર્યાસ કતિ મારઃ ।

અમીતાપરિચયેપુર્ણત્વં કતિ અસુકમત્વસ્ય વિધે, પ્રતિક્રુલત્વસ્ય ચ હેતુતવા વદાર્થકેતુર્થ
કામ્યકિઙ્ક, અમનમહાકલ્પકાથીસ માધવમત્વેન વિનમત્પ્રમથદશદપકારવસ્ય માલતીગત્વેન
અ કાર્યચારણવીર્નિવ્રદેયતવા અગ્રકતિઃ પ્રાતઃશ્વદ્યુતીતિ સુધીપમા અભ્યાદત, રક્તેતેશનકાર્ત્તિ-
ભાવેન સદ્દરઃ । મિચ્છવિષ્કોટ્યન્ ।

(૨૬) કામેતિઃ । દન અદેન નન્દનાયંચવાર્તાયેન અતિદુર્ધનાયમાનઃ અતિદુર્ધજાઃ, માલતી ચ
અતિદુર્ધનાયમાનૈવર્ધઃ । માં પૌહ્યતિ સમયપ્રમતિઃ । તથાચ માલતીમાધવધીર્વર્ચનાયમાનસ્યેવ

હૈને તાહાર પ્રક ટ્રેકુન વિશ્વજાતિકુળ પવિત્રામ શુક્રહે । કિન્ન ડથાપિ એઈ
મન્દનાર્પણશ્રવણગાઢેઈ કલ્પનાં કૌર્ણલ્લ લાઠઃકાનીન નનથવેન પૂના-
કાર્તિ એઈ માલતીર વરમ આવાકે અર્ધર્થક કવિટેહે ।

(૨૭) કામ । (વગ્ધ) એઈ મન્દનાર્પણગાઢે. નિઠાક હર્ષનાશરણ વરન
માધવ ડ વચ્ચા માલતી આવાકે સ્વચ્છ કરિટેહે । નિરાગ ચાકિરિધેન કીવન

माध । [मलज्जम् ।] नहि नहि । (२७)

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहृयसे ? (२८)

पीडनं प्रति हेतुमत्सुपपत्त्यसि—दुष्करमिति । निम्नं विद्यते आशा यस्याः सा निराशा जननेति शेषः, तदाच निराशो जनसमूहः प्राणिति जीवतीति यत्तद् दुष्करमित्यर्थः, दुष्करमिति प्राणिति क्रियाविशेषश्च वा, आशाशून्यो जनस्य जीवनधारणं मरणापेक्षयापि क्लेशावहमिति भावः । एवञ्च मालतीमाधवद्वयोरपि चिरयोचितायाः सुखेकमाशयाः मन्दार्थचरितश्रुतिज्ञानेन विनाशाद्विव-
धारणमयस्कमेव भवेदित्यपि मां पीडयतीति स्थितम् । सम्यसि आश्रासप्रदानाय प्रकाशं भूमिधामारण्यति—वन्द्येति । “भूरिवसु”रेव चत्वार्य मष्ट (वाक्यद्वयेति बहुवचनम्) । मालती दास्यति इति अपि किं भवान् अमला मगसा निर्द्धारितवान् ? इति आपृष्टान् दीर्घजीविनं भवन्मिदर्थः पृथ्वामीत्यन्वयः । तदा निर्द्धारण एव त्वां परिहायान्वर्त्तं मालतीदाने भू-
वसुनादीन्नेति भवतः परितोषो दुज्जते नाप्यथा, तुभ्य मालतीप्रदानस्याकवाविमय-
साध्यत्वं निर्द्धारिते तत्सम्भावनाया अप्रुनापि विद्यमानत्वादिति भावः । अत्रापृष्टान्मिदमेव
“नहि जीवन्त्या त्वया जीवन्सन्देहो न कर्त्तव्य” इति सूचितम् ।

(१७) माधेति । “लोकोपचिन्नासत्त्वादेव भवान् माधव्यामनुवर्त्तते, न तु मालतीप्रदानार्थं
भूरिवसुनादितोऽस्य समागत इति कामन्दकीवचनाभिप्रायावगतितरेषां सुलभ्यत्वे” इति । नहि
नहि—“भूरिवसुरेव मष्ट” मालतीं दास्यती”ति नैवाह मगसा निर्द्धारितवामिदर्थः । तेन
मदीयनामधेयस्याप्यपरिग्रहादिति भावः । दुष्कारं प्रदर्शनेन मालतीप्राप्तिसम्भावनासो-
दर्योऽप्यनेन व्यज्यते ।

(१८) कामेति । तर्हि भूरिवसुकर्तुंमालतीदानस्य प्रत्यावायामज्ञायां प्रायश्चयादाः
पूर्वावस्थातः । परिहृयसे न कथमपि विद्यते कर्त्तव्ये, पूर्वत इदानीं न किञ्चिदपि वैलक्षण्यं
जातमित्यर्थः । तथाहि पूर्वमपि भूरिवसुकर्त्तव्यं दास्यतीति प्रत्याया नासीत्, इदानीमपि नास्ति,
सुवयोः परम्परानुसारीति यथापूर्वं कर्त्तव्ये, अद्याहं प्रदवीति पूर्ववदेव विद्यते, तथाचपुनापि
अक्षयिदमिनदीर्घमकारवस्यानुसूयाद्वेवाविशः परितोषः कर्त्तव्य इति भावः ।

भारतं कदा अतीव दुःकरम् । (अकालम्) वरुण माधव ! शीघ्रं तु त्वोमाके
जिह्वाया कवित्वं किं मते आविष्टं हिमा वै, “तुर्विवश्टे आमाके मानतो प्रवान
कविबे” ।

(२१) माध । (लज्जितं काले) तुर्विवश्टे वै आमाके मानतो प्रवान कविवेन,
हेहा आमि कथनं तावि नारे ।

(२२) काम । तुर्विवश्ट कर्त्तुं मानतोप्रवानेन आमा ना कविता वाकिने
एवावरं पूर्वावस्था इहेते किञ्चिद्वै विहृत इव नहि ।

মক। ভগবতি ! তত্পূর্ব্বত্যাগছতে। (২৮)

কাম। জানামি তাং যত্নে বাচীং ইতন্তু প্রসিদ্ধমেব, যথা
মন্দনায় মালতীং প্রার্থয়মানং ভূরিবহুর্নৃপতিমুক্তবান্। “প্রভবতি
নিজস্য কাম্যকাজনস্য মহারাজ” ইতি। (২৯)

মক। অক্ষয়েতৎ। (৩০)

(২৮) মক্কেতি। পূর্ব্বং তত্কা তত্পূর্ব্বং (সুপ্পূর্ব্বেনি সমাধঃ) ভূরিবহুনা মহারাজস্য
মালতী বনদিংতা, মধেচ্ছিতবরাৎ সন্ততীভমপংকাধিকাণী মহারাজায় তত ইতিদ্যাবন্, যসি
ইতী। বাচছতে মহারাজেন মন্দনায় মালতীবাচীং যুগ্মা সুদ্বিচ্ছসে, মাধবীমেতি শিখা
যাৎ পূর্ব্বং কাম্যেতিদ্যি মালত্যা। অপ্রতিপাদবান ভূরিবহুবা মালতীমদানাদমদানাতুল্যপি
অদম্য বজ্রামদীপ্যতাশীন্, ইদানীন্ কাম্যধিকারিণ মহারাজেন মন্দনায় মালতী উচ্যেতি
মাণীয়া সনাতনধর্ম্মেন যোগ্যতাপি মদ্যং যসি পূর্ব্ববিস্ম্যত ইদানীমধিকৌমহকারণং বৈশ্ব-
সিকশয়ঃ।

(২৯) কামেতি। তা বাচীং যুগ্মবৈশীলং কাম্যকাজনামি সর্ব্বদৈবায়নকামি, যাদি
মদ্যবিদিতং কিঞ্চিদিত্যায়ঃ। তথাপি মাল্য পরিভ্রমন্তীতি সনদেবিতুং সুপিকাদনয়ন-
ইত্যন্বিতি, প্রসিদ্ধমেব সর্ব্বজনবিদিতমেব। প্রভবতীত্যাদি বাস্বসদ্যাদিমারিত্যন্বিতিব-
মুক্তবাদিত্যায়ঃ কথং।

(৩০) মক্কেতি। পরন্তু সর্ব্বজনবিদিতং যসি, মদ্যায়ৈতন্ সীকার্যমিত্যর্থঃ, তেন প্রকৃতৈ
ক্ৰিয়ায়াত তদ্বক্তব্যমিত্যায়ঃ।

(২৯) মক। ভগবতি ! ভূরিবহু পূর্ব্বক্কেই মহারাজকে বরাহ্ম পাঠে মালতী-
প্রদানের অধিকার দিয়াছেন, এই জন্যই “মহারাজ মন্দনে মালতী সমর্পণ করিতে,
অতিক্রান্ত হইয়াছেন সুনিরা বহুত মাহব আশঙ্কা করিতেছেন।

(৩০) কাম। আমি সেই বৃত্তান্ত জানি, তেহাও সকলেই জানে যে, মন্দনকে
মালতী দেওয়ার অস্বপ্নোষ করিলে মহারাজকে ভূরিবহু তেহা বনিয়াছিলেন,
“মহারাজে রাখি নিজকল্পকাবনেরপ্রভু”।

(৩১) মক। তেহা যে সর্ব্বজনবিদিত তাহা আমিও স্বীকার করি।

काम । अथ च स्वयं राज्ञेय दत्ता मानसीति पुरुषेणावेदितं,
तद्वत् ! इति प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि, वाचि
पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वं च वचनानामायत्तं, मा च भूरि-
वसोर्वागमृतात्मिकैव, न खलु महाराजस्य मानसो निम्ना कन्यका,
कन्याप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवंविधो धर्माचारसमयः,

(६९) कामेति । राज्ञेय न तु प्रज्ञाधिकारिणा भूरिवसुनेति भावः । सत्यमेव
इदानीमेव एवकारिण कामविषयव्यवच्छेदान् भूरिवसुना न दशमेवेव स्थितं, भूरिवसुना
मन्दनादेवाहीकारेण एव विनाकारणमसौदित्याशयः । ननु प्रभवतोऽद्यादिवाशेन पूर्वमेव
भूरिवसुना राज्ञे दानाधिकारस्यापेक्षान् राजाहीकारेणैव तदहीकारीति सिद्ध एवेवाप्रज्ञाप-
नयनाय तदज्ञाय कन्याप्रकल्पं निर्वहेत् भूमिकामवतारयति—तद्वत्सिति । देहिनां प्राणिनां
व्यवहारतन्त्राणि व्यवहाररूपाणि तन्त्राणि कुटुम्बक्यानि “तन्त्रं कुटुम्बक्ये व्यादि”ति
ह्नायुषः । इति प्रतिष्ठा निबन्धनानि उदयप्रतिष्ठेयकानि उदयसामिप्रादानुदयाणीति
यावत्, ननु केवलं कात्यानुदयाधीत्यर्थः । ननु उदयसामिप्रादानुदयैरेव वाक्यानि निः-
सरणीति कुतो वाक्यानुदयव्यभिचार इत्याजह्याय सत्यवाक्यस्य तस्या खे इति अष्टवाक्यस्य
न तदात्मनिति व्यवस्थापयितुं सत्यमिच्छाभिदेन वाक्यस्य हेतुविषयं दत्ततः प्रतिपादयति
—वाचीति । पुण्यापुण्ययोः धर्माधर्मयोः हेतवः प्रयोजकानि सत्यममिच्छात्वरूपाधीत्यर्थः,
वाचि वाचि व्यवस्थिताः “सत्यं दूयाक्रान्तं”मिति विविनिषेधार्थं स्थिरीभूताः । अथैवार्थं
व्यवयति—सर्वं सति । सत्यप्रकटनं मिथ्याप्रकटनस्य सर्वमित्यर्थः, वचनार्थं वाक्याधीनं सत्यं
मिथ्या च सर्वमेष वाचीः प्रतिपादयितुं शक्यत इति भावः । नन्वेतावतापि प्रकृते किमायातं
तदाह—सा चेति । तदाचेति अकारार्थः, सत्यप्रकृत्या वाक्यस्य हेतुविषयं सतीत्यर्थः, सा—
“प्रभवति निजस्ये”त्यादिका भूरिवसीनोक् चतुर्नात्मिकैव प्रिष्टपदवृत्तित्वं नष्टातद्वत्ता सचवत्-
प्रतीपनानन्तरे इति परमादेतो मिथ्याभूतैव । तदाच सामिप्रादानुदयेति भावः । मिथ्यामुत्तमस्य
वृत्तयति—न स्त्विति । तदाच साम्या महाराजस्य निजकन्यात्यागार्थे इति तनुप्रतिपादकत्वे नार्थ-
विवर्धनादितया तद्वचनं मिथ्याभूतमेषैवार्थः । एवञ्च तदज्ञापयतिपादितं प्रतिनिधित्वमप्यनोक्तमिति
भावः । नचतोऽवता भूरिवसुर्द्विष्यावादिनोऽप्यस्य इति अहंवीरा राज्ञोऽप्यथा बोधयितुं
प्रपञ्चमेव वस्तुतया तदाज्ञाय मिथ्यात्वे इति “निजस्य स्वकीयस्य कन्यकाजनस्य महाराजः

(७०) काम । इतः महाराजस्यैव मानसोऽयमेव अतिशुद्ध इहेवाहेन, हेहा नृपतिहे

● नमनेव भूता बलिना गेल । अतः इतः वरः । अतः अतिशुद्धादिसाहेनोऽप्यस्य
राज्ञादि फ कार्थः इहेवा अतः । (६९७ वाक्याश्रयात् नह) वाक्यात्ते पुनः ७

তস্মাদ্ভিন্নমর্জিতম্ভবেতৎ । কথঞ্চ, বত্স ! মাম্ অনবধানা মন্থসে ।
 পশ্য । (২২) মা বা মপত্রেষ্বপি নাম তদুত্ পাণং যদস্যা নু ময়া
 বিগড়ম । তস্বর্বথা সঙ্কমনাথ যত্নঃ প্রাপ্যস্বয়েনাপি ময়া
 দিষ্টেয়ঃ ॥ (২৩)

প্রমথিত ন তু মম কথঞ্চাঙ্গনম্বেতি তাহ্মাখ্যাণীলরানিভমানেনাপি তেনাভিচিত্তত্বাৎ । ন বৈতাহ্ম-
 কাতুর্ঘ্যবুখ্যোনিধানমপি দূষণীভবমিতি স্বচরীতম্ । “অথত্বানা কৃত” ইত্যভিচিত্তবতা বর্ণ্যোবতার-
 যুধিষ্ঠিরীষ্যায়ন্যা তাহ্মাখ্যাণীলরানিভমানেন রাজানুমত্বাধী-নামাত্মাদিজ্ঞানাদিত্যাহ্মাখ্যাণী
 তাহ্মাখ্যাণীলরানিভমানেন মাম্ মন্থসে ইত্যাহ্মাখ্যাণীলরানিভমানেন মাম্ মন্থসে ।

মম তদাত্ম্যপ্রতিপাদিতপ্রতিবিম্বিত্বস্বানীকর্তব্যং ইতি বাস্তব সর্বস্বানিত্যাভিধানসৌখ্যকল্যাণদ্বাৰে ইতি
 ক্ষত পদ মন্থাপ্যধিকার কল্যাণমহা নিরাকর্তৃমাত্—কল্যাণদানে চেতি । সুপদম্ বাস্তবঃ
 প্রমাণ নিয়মার স্বাভাবিকতার ইতি গ্রাহ্যম্, ইত্যেবমিতি । প্রমাণকারঃ কল্যাণদানময়ঃ
 ধর্মমাত্মকমিত্যেবমিতি । নিষ্ঠাত্মক । “অন্যথা কথঞ্চাখ্যাণীলরানিভমানেন মাম্ মন্থসে” ইতি (বিশ্বঃ) ন
 মাসীকর্তব্যং । কাব্যার্থমুপদেষ্টমিতি—নামাত্মকমিতি । সর্বমিত্যুপদেষ্টমিতি বাস্তবঃ প্রদানময় লোকপ্রদ-
 বিবৃদ্ধত্বাভিধানম্, পদম্ বাস্তবঃ প্রদানপ্রতিপাদিতম্ বিমর্জিতম্ বিস্তৃষ্টমিতি বিবৃদ্ধমিতি মুখ্যমি-
 রিতি মীম । তদাত্ম বাস্তবঃ প্রদানবান্ধবান্ধবীকর্তব্যম্ ন মন্থসে ইতি মাম্ ।

মন্থসে ইত্যেবমিতি মন্থসে কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ
 বিবৃদ্ধত্বাভিধানম্ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ
 মানসীমাধবমিতি, সমাধায়বিবৃদ্ধি কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ কল্যাণময়ঃ
 মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ । মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ ।
 মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ । মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ ।
 মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ । মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ ।
 মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ । মাধবমিতি, সর্বজন মন্থসে ইতি মাম্ ।

(২৪) মাধবমিতি । মম । মাধবমিতি । মাধবমিতি । মাধবমিতি । মাধবমিতি ।

পাণের হেতু সত্য ও মিথ্যার ব্যবহৃত আছে । সত্য ও মিথ্যা প্রকটন সমস্তই
 বাক্যের অধীন । সত্যের ভূরিবহুত্ব সেই বাক্য সর্বদেব মিথ্যা । মানসী কিছু
 মহারাজের নিজকথা নহে, বাহা যে কথা প্রবানের কর্তা একজনও ধর্মশাস্ত্রের
 বা শিষ্টাচারের সিদ্ধান্ত নাই, সত্যবাং প্রবানের এইরূপ প্রবানাকৌকার যে হুক্তিযুক্ত
 কি না, ইহা তোমাদের বিশেষ বিবেচনীয় । বৎস ! আমাকেই বা এবিধের
 উদাহরণ মনে করিতেছ কেন ? দেব—

(৩০) তোমার সহিত বিবাহনির্লীহ না হইলে মানসীর যে/অনিষ্টেব আশঙ্কা

मक । सुष्ठु युज्यमानमादिश्यते युष्माभिः । अपिच—(३४)

दया वा, खेहो वा, भगवति ! निजेऽस्मिन् शिष्टजने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,

प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ (३६)

मया विरहः "प्रेमं पश्यति भयान्तरदेऽपो"ति नीत्या आसन्ननीयं तदनित्यं उपप्रेक्ष्यपि प्रसक्तमपि किं पुनस्तद्व्यवहारमादायामित्यर्थः । मा वा सैव (वागम्यं पदार्थं) भूत्वा नैव भवतु । सरथादि-
रसङ्गलया प्रापद्विनीयमानः । तत्राद्यात् सर्वथा सर्वव्यवहारिणं वाच्यमपि जीवन्मुक्त्यानिनापि किं पुनः साधारणायासेनेत्यर्थः । अत्राद्यात् युवयोश्चैव नारायणं मया यत्नः विधेयः करणीयः । तदाच मदीयप्रवृत्तेः फलमाप्त्यन्तर्गतं कृतार्थं न भवितव्यमिति भावः । अत्र "मा"वैत्यर्थः "मा वा ननु"त्यर्थः "तपि चे"ति च पाठान्तरं, तथाचैवत्या त्वपि साधने वा यत्नं प्राप्तं वागम्यनीयं वा युवयोः सर्वव्यवहारिणं तन्माभूदिति वाक्यार्थः । यद्यी नाम द्वितीयपदस्येयम् । तथाच इत्यर्थः—“प्रवृत्तं फलमाप्तौ न्यायाद्येति त्वरान्वितः” । अत्र किं पुनस्तद्व्यवहारमादायामित्यर्थः किं पुनः साधारणायासेनेत्यर्थः अत्र न्यायतो न्यायादव्याप्यव्यवहारः । तत्राद्यर्थः दया-
प्रेम—“दयाप्रेमं राधासाक्षात्प्राप्तौ नित्यमपि च” इति । इन्द्रजित्वाचम् ।

(३४) सहेति । सुष्ठु युज्यमानं सम्यक् युक्तियुक्तं आदिश्यामि कथ्यते । तदाचा-
मासङ्गारोऽन्तर्गतं ज्ञात इत्यर्थः । अत्रादिश्यामि इति पदोपादानं युष्माभिरिति बहुवचनस्य
भीरव्योक्तमर्थम् ।

(३५) दया मेति । निजे आत्मीये तस्मिन् विद्यमाने नाश्वत्यां नाश्वते च दया चतुष्कन्या
वा खेहो वात्सल्यं वा (वागम्यं पदार्थं, काकाचिमीलकवदवापि भवत्या इति योजनीयम्, तथाच
प्रवत्या दया च खेहोऽप्यर्थः ।) संसारात् स्वाद्वर्त्तनविषयस्य गौरवरिषद्वयसंसारसुखमरागादिः
विरतमपि प्रव्रज्यावच्छेदकं निवृत्तमपि भवत्यादिभिर्द्रव्यमपि आर्द्रं करोति आर्द्रवतीति यावत् ।
अतश्च अत्र एव कारणात् प्रव्रज्यासमये नारायणसमाप्ते सुलभा ये आचाराः "मन्त्र"सङ्ग्रहि-

आदि कवितेहि, तांही बेन नरुविगेवठ नो ह्य, अतवाः आपवाये७ आम्नि
कोमनिगेव नरुवेनवे अत्र नरुहताकोवे चेहे कवि ।

(३६) अत्रि जगति, एहे वकोव निवृत्तान् (मागती ७ मागवे) आपनाव
मया वा वेदेहे आपनाव न-गाव-विवरु छिठके७ आर्द्र कवितेहे । अतएव एहे

[नेपथ्ये ।] अमवदि कामन्दक ! एषा भट्टिणी विषयेदि, अधा मालतीं घेवण तुरिदमाअकृदुत्ति (प) ।

काम । वत्से । उत्तिष्ठ । [सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।] (३६)

[मालतीमाधवौ सकरुणानुरागमन्योऽन्यमवलोकयतः ।] (३७)

(प) भगवति कामन्दकि ! एषा भट्टिणी विज्ञापयति, यथा भावतौ शृङ्गोत्सा ललितमागच्छतु इति ।

स्यात् प्रह्वयवमन्त्रितः । भिन्नेन्द्रियत्वमावाप्ते नैकस्मिन् चरतिचिरं भिन्नादि शान्तिनिर्दिष्टां सर्वं सङ्गपरित्यागभयः तेषां विमुक्ता विगोचो मे तव यव मालतीमाधवसमागमसम्प्राप्तौ प्राप्तिः प्रसन्न लज्ज, आपतित इति यावत् । अपरं पुनः इतः परम् दैवं अमलीमागं प्रभवति अमागमाभिवाद्य पूरयितुं नाशयितुं वा शक्नोति । तत्रा तु मागन् कर्णम् तावदेव शिष्यं, तथापि यदि कलोरसिद्धिर्न भवेत्तदा निगरागनयोर्दुःखमिति भावः । इदञ्चानुपपन्नं पर्युपासनं नाम प्रतिसुखसम्बन्धकम् । तदुक्तं दर्पणे—क्षणानुमयः पुनः । स्यात् पर्युपासनं—“अमापस्तुयीहं याचं हरीद्वयवतीत्येकस्त्रिगामिमन्मन्त्रानुपवीतितात्पदार्तः । शिखरिणीकृतम् । उभयोरिव लज्जयुक्तम् ।

(प) नेपथ्य इति । भट्टिणी राज्ञी, यथाच भरतः—राजस्त्रिवन्त उभयाः सर्वेः परिजनैश्च तु । भट्टिणी स्त्रानिनोऽथ गृह्ये माहृष्यिषयथाः ॥ ललितमागच्छतु वेदादिक-माहृषिकानुष्ठानसम्प्राप्तौ भिन्नामयः ।

(३६) कामेति । धनुरी माहति । उत्तिष्ठ ललितमित्यर्थः, राज्ञी विज्ञापयत्येतां प्रदर्शने कार्यवाहिः आदिनामयः । सर्वं मालतीमाधवादयः ।

(३७) लक्ष्मिः । सकरुणानुरागः अरुणानुरागस्याः सङ्ग यथा स्नानदीप्यः । अत्र आह्वयं परस्परानिहासद्वया, अनुवाच परस्परभावाभिप्रायिहास्येन ।

गम्याग्राश्रममप्रातिष्ठ यावदादेव विप्रायो यत्र ७ आगनाय आपतिष्ठ इतिहासे ।
एधन ईहादेव अनुष्टुप् वाहा कविते समर्थ इति ।

(प) (नेपथ्ये) भगवति कामन्दकि ! बाह्यो ज्ञानादेतेहेन वे, नागतीके निरा अति मय्य आश्रम ।

(३७) कामः । वत्से ! उत्तिष्ठ । (सर्वे उत्तिष्ठन्ति) ।

(३९) (मालती एवं माधव करुण ७ अनुवागेव सहितं पदम्पदके अवलोकनं करिते नागिन) ।

माध । [स्तब्धम् ।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मानसतया समं
माधवस्य, अहो नु खलु भोः । (३८)

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विशिर्नाष्ट मनोरुजम् ॥३९

माल । [स्तब्धम् ।] महाभाय ! लोभनाणन्द ! एत्तिथं
दिष्टोसि । (फ)

(क) महाभाय लोभनाणन्द ! एतावददृष्टोऽसि ।

(३८) माधेति । माधवस्य दुर्भाग्यस्य समेतरे । नालला समं लोकयात्रा दर्शनालापा
याकटकातुराजमोदि, श्लोकि वन्द्यमान, एतावती इत्यती परदरुणमिति दावत । तद्विरत्
कष्टमित्यर्थः । अहो कावय्य, नु विदुर्ध, खलु निवर्ध, भोः कर्मोदने, तदाय ई इदम् ।
कावय्यं मेव ईवस्य दुर्मिच्छासितमिति तर्कवादीत्यर्थः । अथवा “अहोखलुभो” इत्येकमिवाप्यर्थ
निरतिशयविषादसूचकम् ।

(३९) सुहृदिव । विधिर्लज्जाता सुहृदिव वन्धुविष प्रथमं चादी एकरसा एकगुणा
कावय्यैकगुणमिति दावत् (अङ्गादादी विधि बोध्यं गुणं राशि इवै रस इत्यनरः) । अनुकूलता
प्रकृतकायातुगुण प्रकटय्य प्रकाशय सुखप्रदः सुखविधातकः सन् अहो कावय्यं पुनः अकायो
अनरसरे असुरये इति दावत् (काव्योऽहो इत्युच्चारणार्थं दावदरुणवाञ्छु इत्यनरः) । विवर्त्तन
विद्वद्वर्त्तनैव प्रातिफल्येनैवार्थः, दावय. कठिनः सन् मनसश्चित्तस्य दणं पीडां विभिन्नदि
विभिन्नेष्वनुपावयति । विधेरिदमतीवशान्ध्यमिति भावः । तदाय विधिनिरुद्धा विषादातिशयो
व्यज्यते । अक्षररानवर्तितशुभार्थेऽपि श्रीश्रीरामचन्द्राय परित्यज्यते । अयं सुहृदिवेति श्रुती
सुधमात्रद्वारः । दुर्गतिवर्त्तितं वृत्तम् ।

(फ) माधेति । लोभनमीरानन्दो यस्मात् ए लोभनाणन्द लोभनाणन्दकर इत्यर्थः,

(३८) माध । (वगड) अहो । मानसीव सहित आलापानि माधुवाग मनोचित
भावभाव माधवेन ए पर्याप्तद्वे नविगमाल इहेन । प्रेयवगति नितातरे आन्तरी
मने इहेतेछे ।

(३९) विधातो प्रथमे करुणाप्रधान अशुभलता अकोप करिणी प्रथम इहेराए
पुनराय असमये अकावण अतिदूलाचरणे कठिन इहेरा चित्तगोडा उरुपादन
कप्रितेहेन ; हेरा अतीव आन्तरी ।

(क) माल । (वगड) हे महाभाग ! लोभनाणन्दकर ! ए पर्याप्तद्वे लोभाक
रेधिनाम ।

सर्व । सद्धि, इदो इदो (म) [इति निष्कामन्ति ।]

साधः । [स्वगतम् ।] नूनमाश्रासनमात्रमेवैतत् साधवस्य
महवद्वेष्टकातरा करोति भयवती । [सोद्वेगम् ।] हन्त सर्वथा
संशयितजन्मसाफल्यः संवृत्तोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्त्तव्यम् ।

[विचिन्त्य ।] न खलु महासांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं
पश्यामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान् उत्कण्ठते
मदयन्तिकायाः ? (४०)

(म) सद्धि । इति इति ।

अथवा एवमस्य विमुरपि विनाशवाधुवसान् रक्षयतीति च वा प्ररब्धं रक्षयं प्रतिपद्ये
मोक्षीति ? तथाच भवति कालम्पि । ३५ ४ ४ ४ ४ ४ । दुर्वासी वा रक्षयस्मिन्नाश्रयः ।

(म) सर्वेति । इति इति आश्रयतामिति शेषः । मिथुमिति मासतीकाश्रयकौ-
त्सरिका इति शेषः ।

(४०) मार्धेति । उद्यमो येन मां प्रति भवतामिच्छयात्सर्वे न आश्रयं नदीयदुःखभावन-
दुत्कण्ठिता भवन्तीति कामन्दकी नूनं शिथिल एतत्—“न तर्हि मानसकायाः परिशीलनी-
इत्यादि” साधकस्य मम संसारासनमार्गं दीव्यां मानसामिदं ज्ञेयं । अयं मकराजस्य
विरोधितात् कायेन किमपि कर्त्तुं न शक्नोतीति कामन्दकेन सूचितम् । संशयितं वाचः प्रति-
पन्नकत्वात् कामन्दकस्य आनुकूल्यात् सन्दिग्धं ज्ञानसाफल्यं मासतीकाश्रयत्वं ज्ञेयम् ; मार्धकस्य
वस्य च तावत् संशयोऽस्मि । तथाचात्र मासतीकाश्रयेन शीघ्रमसाश्रयदुत्पन्नकमेव मानसा

उत्पन्नं कार्यं ज्ञेयं अतएव परिणीतं परिणवात् इहेम । मन्ताग्निनी आदि
अविनाशं काशादिकं वा तत्रकारं करिष्ये ? वक्त्रविहीन इहेम काशादिकं वा द्रव्य-
पादं ?

(म) मत्तः । मत्तः । अत्रिक अत्रिकः । (कामन्दकी, मासतीका अत्रिक-
निष्ठा इहेम)

(४०) मार्धः । (अश्वत्थ) महत्तः (महकाशरी) उत्पन्नो (कामन्दकी) मिच्छते
(पृथ्वी) अत्रिक मत्तः । मार्धवत् आश्रय एवमत्र मां करिष्ये । उद्यम-
मत्तः

मक । पथ किम् । (४१)

तन्मे मनः क्षिपति यत्परमग्रहारमानोक्तं मामगणितस्त्वलदुस्तरीया ।
तस्मै कदायनकुरङ्गविलोमदृष्टिराश्लिष्टवतः प्रभृतसं वसितैरिवाङ्गैः ॥४२॥

मृत्वातिशयत्वादिप्रतिपादनात् सातिशयवचनकथं पुन्य नामाङ्गम् । तदाधोत्—“पुन्य” सातिशयं
 वचम् इति ।

रिचिन्ध कर्त्तव्यं निहृदयति—न इत्यमि । नद्यान्मुख नरनाञ्जल विह्वलान् मातृती
 कपयुक्तकामाभिस्त्वानेन चामुलानुचरपिआचानामर्पयाम् चम् भिन्नं उपर्यं मातृतीमादि-
 निवन्धनं न पश्यामि । तथाच लाघवचितोऽपि श्रोत्रकण्ठत्वे न स एव मया कर्त्तव्य इत्याहव ।

यामाचारानुसारं सङ्ग्रहयामि वास्तुशिल्पानाम्कं तदनुचरपिशाचीहं जिन महासाधनं
 श्रीमन्नक्षत्रमिति तन्मन्त्रान् प्रविशन् । अदिष्टं 'श्रीनरेभाकमन्त्रिवराहोदीरमीहं महा-
 साधनं' इति । ईशतापीतिकारकं 'सित्पादिना सर्वोपायतन्मासमेव महासाधनं' इति,
 तदापीहानुष्ठाने नरमाससर्वं विहितत्वादित् नरमासमेव कौटुम्बिकः । अनेन पञ्चमाह-
 करणीयमपि सूचितमिति मन्यन् । महासाधनिकरूपमयाहसानुष्ठाने कौटुम्बिकोदभयिन
 मकरन्दप्रतिष्ठातीत्याह । तन्मन्त्रादयमाहसानुष्ठानं—यस्यैवादि । यदयमिकायाः कृति
 इति शेषः । अपि ग्रन्थे । तथाच मन्त्रमिकायां 'विशुद्धचित्तीति स्वमित्यर्थः' ।

(४१) भक्तिः । अथ किमिति स्वीकारे, उत्पद्यित एवाप्तीत्यर्थः ।

(४१) उत्कल्लो द्वययति—तदिति । सरसः सञ्ज्ञितः महाः प्राङ्मनवराधातः
कनितवर्त यस्मात्तादृशं भा आलोच्य दृष्टा अवसितं अवधारितं साधनं विनयत् सञ्ज्ञितं सना-
वरणाद्युक्तं यथा सा, कनितवरणाद्युक्तं समुदायस्यकोशः, (एतेन परमोक्तप्राप्तं) कुच-

লিখিত) হায় দাণ্ডী-প্রাণিহীন আশ্রয় জীবনের সার্থকতা সর্বপ্রকারেই সম্ভব
হইয়া পাঁচাইল, সুতরাং এখন কি করণ্য ?

(ଚିନ୍ତା କରିବା) ଚାହୁଁଥିବାରୁ ମିଶ୍ରାଦିମାନଙ୍କୁ ନୟାପାଳ ଅର୍ପଣ କରା ଭିନ୍ନ
ମାଲିକାନାସ୍ଥିତ ଉପାଜ୍ଞାହର ଦେଖିଲେହି ନା । (ଏକାକୀ) ବସନ୍ତ ନୟନର
ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୟନସ୍ଥିତିର ବସ୍ତ୍ର ଉପକୃଷ୍ଟ ହୁଏତେହ କି ?

(४१) मक । आव कि बनिद ? सर्वाथा डेकलित हईतेछि ।

(৪২) ভীত ও একবর্ষব্যস্ত হরিণেব ভাৱ চক্ৰদ্বিগুণ বৃদ্ধি
আধাতে আমাকে বক্তৃত্ত দেখিলা নিজেৰ উত্তৰীৰ বসনব্ৰহ্মসেৰ দিকেও লক্ষ্য

माध । सुलभैव बुद्धरचिता प्रियसखो भवतः । अपिच—(४३)

प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रचितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (४४)

स्वर्गोऽपि जात इति सूचितम् । तदा वनं कुनचित् कारणादनीतः सः एकहायनकुलः एक-
वर्षं यच्छास्यः (वर्षोऽस्य हायनोऽस्यो खादिचमः) तस्मै चित्तो विविधेषु चक्षुषीं इष्टी
नयने यस्याः सा (कमलं एकहायनस्य कुलस्य विविधेषु नयनोपायस्यतिशयदीपनार्थं)
तदाभूता मदधनिका अमृतसक्तितः सुखाविमिश्रितैरिवाहैः चरन्प्रसन्नैरपौरुषैः यत्
आश्रितवती आश्रितं जतवती, तत् आश्रितं (कर्तुं) न मन मनः क्षिपति आकुल्यति ।
तदादतीतोत्कृष्टितोऽस्योति भावः । यत्र तस्य मनः चित्तोऽपि विविधेषु नयनस्य मनः-
क्षेपस्य यत्कृष्टितवत्कृत्यं पाठपरचमैरपौरुषैः सुखीभूतत्वात् “नद्यापि ज्ञापय न मे य-
द्विधादिवद्वक्त्रागतविषयविमर्शोऽयं, तथा विषयातीराकुलीकरणात्वाच्चकम्बादवाचकल-
दीपय । यत्र ततोऽप्यरुचे सुखीयमान्दहा । चतुर्धरश्च य अमृतसंशक्तितैरिवैति
क्षितीन्पे आश्रितं, इत्यनयोऽप्येवैत्येव सहातिः । वसन्तितुल्यं इत्यम् । एतत् श्रीकौटिल्य-
चरये वदन्तत्वाच्च य परिवर्तितमुत्तररामचरितेऽपि दृश्यते ।

(४५) माधेति । बुद्धरचिताया प्रियसखी अमरधनिका भवतः सुलभैव अपिच
प्राप्यैव । यत्र बुद्धरचिताप्रियसखीत्वेन कथनमनुकुलदूतीसहायदीपनार्थं । तथाच बुद्धरचितैव
शिविधसुपायसुखाय तत्समागम साधयितव्यतीत्याशयः । सुखभलमेवोपपत्त्या द्रवयति—अदि-
क्षति । अपिच तदवती कायय पश्येत्तु ।

(४६) क्रिन्तु कारवनिनाड—प्रमथेति । क्रव्यं माधं अतीति (अपकृत्यैवैति
विद्यमानं कर्षणम्) क्रव्यादं माधुजिन आप्रमित्युक्तं, प्रमथ्य निहत्य मरणसमये तस्याः शास्त्र-

ना कविता ये सुखाविमिश्रितैव ज्ञात्र प्रतिश्रमान अग्रद्वारा आनिजन करिग्राहे,
मेहै आनिजनहै आभाव मनके आकुलित कवितेहे ।

(४७) माध । बुद्धरचिता प्रियसखी (मदप्रसन्निका) अवनार्है तोमार
अनाग्रासलता इहैव । आरु ७ पद्य—

(४८) मरणसमये व्याप्य निहत कविता तूनि ताहाके वक्ता कविग्राह, अतवाः

মক। তদুচ্চিষ্ট পারাসিম্বুমম্বে টমবগাছ নগরীমেবপ্র
বিয়াবঃ, । (৪৫) [উল্লায় পরিক্রামতঃ ।]

বিদ্যলিঙ্গানি হৃদিতবনঃ সৌবিতপ্রদানিনাংনুলনীয়তুগকান্ কৃতকতলক পরিচ্ছন্নং বাসিষ্টং ভ্রমা
কণমিব সেন প্রকারেণ মদবলিকা অমল তদ্বিগ্নে জবে রমতা অনুরক্তবিশা মবেত্, অসিনু
নৈবেশঃ । তদ্যচ্চ সানবরকচকচকৌপসারকরকান্ প্রকলানিহনং লম্বা মুদবানানুসরকম
কুলমাজনবিহুদ্যাব মদবলিকা অমলমি জনান্নং ন ভগ্নেনিতি তবৈব লুপ্তা ভবেদিতি ভাঃ ।
মুতু তদীযতান্কাবিকানিহনং লালদৈনুকমিব নানুদাতকৈনুকমিতি বহু নিরাকলু মনুরক্তি-
নিগদ্যে স্মরীকরৌতি—তদ্যাবেতি । তদ্যচ্চ তসি তদুদাসানুমানকরকচেতঃ । কাম-
মদশাশা পদ্যে কদাচাঃ মদবলিকাযাঃ মদমযৌল্যপারঃ হৃদিকমিষেব সখি ব্যক্তলৌ টপ পরি-
কুটাপুদাদিচ মিমিতঃ নিচল' অত এব রমকৌশঃ মনৌহর' বিব বহুজাল 'ম্যায় অমুত্,
মদবলিকা বহুকালং ম্যায় নিচলম্বেচকাম্যো লামদ্রাচৌদিলবঃ ।

তদ্যচ্চ তদ্বলিচল্যাকৌকলকপকাদনৈন মকরন্দে মদবলিকাযা হৃদানুরক্তিকপকাদন
জালান্ অর্থাৎঅমলম্যায় বিকিসেচানুমানকরক । অর্থাৎ সাংঘাদবিশেষে ম্যায় কতলৌ
কম্যাদ ইতি স্যাম্যামিধানাবিশেষেবিশেষকালদৌচঃ । তদা মুক্তিপ্রদর্শনেদ্যবিশেষাবধারণা-
“তদব্যাচৌ” নাম প্রতিমুচ্চকম্বে রকম্ । মকরন্দ প্রাচৌকৌশে যদা—“তদবলিকাতৌ দৌচৈ, ত
তদব্যাচ তচ্যতৈ” ইতি লাহনলিচলৈন মকরন্দে প্রব্রতয়া অম্মুত্পাদনান্ “তদব্যাচ
প্রবাহন”মিতি হৃদেয়ীকলকপকম্যায় বহুত ইতি মলম্যম্ । নিছরিবৌশচ' ।

(৪৫) মকিবি । পারাসিম্বুম তরলৌ মদীবিশৌ তদৌ: স্মেৎ স্ক্রম । অমল
অলৌচা জালৈতি বাবত্ । কামশাস্ত্রং বহু লব্যাবাদনর্গরিচৌবিতাবিকানন্যর্থাৎ
জানাসিম্বলমিতি মলম্য' । “পারি”অন “বরদৈবি”পারমিহঃ ।

ভোমার আলিঙ্গন লাভ করিয়া বহুপ্রতিক। ক্রিয়াকারে পুরুষাতরে অগ্রহতা
হইবে ? তাহার অমুভাগের নিমর্শনও এই যে, সেই কামলনয়নার বহুকালযোগে
মুক্তিক্রমেণও ভোমাত্তে পবিত্রুটবেহ নিশ্চলতাপ্রমগীর হইয়াছিল ।

(৪৫) মক। তবে উই, পান্না ও সিদ্ধনপৌর লম্বলুগে অবগাহন করিয়া
নগবেই প্রবেশ কবি । (উঠিয়া উঠয়ের পরিভ্রমণ) ।

माध । अयमसौ महानद्योः सम्भेदः, य एषः । (४६)

जलनिविहितवस्त्रव्यक्तनिम्बोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

रुचिरकनककुम्भयोमदाभोगतुङ्ग-

स्नानविनिहितहस्तस्त्रस्तिकाभिर्वधूभिः ॥ (४७)

(४६) माधेति । अयं इयमान, असौ लङ्कः, महानद्योः पारासिन्धोः । “सम्भेदः”

इत्यत्र “व्यतिकरः” इतिपाठभेदः, कीदृषि वङ्गनायक एव ।

(४७) लक्ष्मि । य एषः सम्भेदः—स्नानमात्रं चवत्ताडनानन्तरमेव (मात्रशब्देन वस्त्र-

वस्त्राद्यादिव्यवर्धेदः । उत्थिताभिः तीर्थं उत्थोच्चाभिः अत एव जलिन निविहितानि (निवि-

हितानि जलानीति करोत्यर्थे) स्नानातिरिक्तशब्दात् सम्भेदि त । नितान्तसंसिद्धतया हेतु समतीव

संशयानि वस्त्रादि वासा माः, अत एव च व्यक्तानि सुस्पष्ट इत्यमानानि निम्बानि अभिमध्यादि-

निषदीकृतानि उत्तरतानि कमलमण्डलापुच्छदीपस्तम्भानि च वासा तथा रुचिरकनककुम्भवत्

मनीहरत्नसंलसत्तटभूमिः स्नानमन्तः आभोगेन परिपूर्णतया (‘आभोगः परिपूर्णते’त्यमरः) ।

तुङ्गा उत्तरतश्च ये स्नानाः तेषु निहिता अधिताः स्त्रिताः माधव, स्त्रस्तिका इव मङ्गलद्रव्याचीन

(“लक्ष्मी मङ्गलद्रव्ये चतुष्पदभेदयोः । पितृकस्य विकारश्च स्त्रस्तिकी रततास्तिक” इति

विश्वः) । स्त्रिता एव च स्त्रस्तिकी आभिरुच्योत्थामिर्बधूभिः स्त्रीभिः, परिगता व्यासा तटभूमि

तीरप्रदेशो यस्य तद्योतः वर्णत इति शेषः । स्त्रस्तिका विन्यासविशेष इति व्युत्पत्तिः, तदाचोक्तं

“मन्विष्यन्विष्यन्त-वराणोन्मीषयीजितौ । उत्तानौवामपान्स्थौ स्त्रस्तिकः परिकीर्तित”

इति । अत्र वधूभिः परिपूर्णतया चातुर्भुजसमागमद्योतनात् “वर्धसङ्घातो” नाम प्रतिमुक्तवर्ध-

रत्नम् । तदाचोक्तं दर्पणे—“चातुर्भुजोपगमनं वर्धसङ्घार इत्येते” । इति ।

तथा स्नानोत्थितस्त्रीजनसमावर्धनात् समाधीति, जलनिविहितव्यादिपदार्थहेतुत्वमेव,

काव्यलिङ्गम्, रुचिरकनककुम्भयोमदिति सुवर्णपद्मा, हस्तस्त्रस्तिकाश्च विनियमकाभावेन

वदयोपमयोः सन्देहसङ्काशहृत् इत्येतद्वामङ्गादिभावेन सङ्करः । मालिनीडलम् ।

(४७) माध । एहे मेदेनावां ओ मिहूनमोर मज्झमम् ।

(४९) मज्झमा वज्झर निताडं पावनमृता निवहनं वाहापेर माति ओ जल-

मण्डानि निहोत्रत हानंति अन्तरेकमे परिमृष्टे इहेतेहे, मनोज्ञं सर्व-कलस्य

त्रय शोभमानं ओ परिपूर्णतया उत्पन्नं जलं वाहावा इत्येकमे माधुनिकं अत्र नात्र

चतुर्थोऽङ्कः

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (४८)]

इति मासतीमाधवे शार्ङ्गलविश्वमो नाम चतुर्थोऽङ्कः (४८) ।

(४८) इतीति । अस्मिन् द्रव्योन्निष्पन्नायदि सर्वमस्मिन् चतुर्वचनस्य चोपनिः प्रथमाद्विषयवद्भावात् ।

(४९) इतीति । शार्ङ्गलस्यतद्वारेण विषयः मकरन्दमाधवयोर्कीदृः एवम् 'स', नाम तद्वत्त्वावधि । अस्मिन् शार्ङ्गलस्यतद्वारेण मकरन्दाय विषयः तद्वर्जितम् माद्वत्त्वावधि । अस्मिन् शार्ङ्गलस्यतद्वारेण मकरन्दाय विषयः तद्वर्जितम् माद्वत्त्वावधि । अस्मिन् शार्ङ्गलस्यतद्वारेण मकरन्दाय विषयः तद्वर्जितम् माद्वत्त्वावधि । अस्मिन् शार्ङ्गलस्यतद्वारेण मकरन्दाय विषयः तद्वर्जितम् माद्वत्त्वावधि ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-चोक्त्यविहारि तर्कविज्ञानमहाचार्यज्ञताया तत्त्वबोधनी
समाख्यायां मासतीमाधवस्याख्यायां चतुर्थादिवृत्तिः समाप्तः ॥

कविशारङ्ग, ज्ञानमाहात्म्येण गेहे सकल सङ्कलने शार्ङ्गल उट्टुहि पत्रिवाप ।

(४९) (सकल निष्क्रान्त इति) ।

(४९) (शार्ङ्गलविज्ञानमात्रक उट्टुर्ध्वं लङ्ग मयाप) ।

পঞ্চমোঃ ।

[ততঃ প্রবিয়তি আকাশযানেন ভীষণলঙ্ঘনবেগা
কপালকুণ্ডলা । (১)]

কথা । পড়ধিকদশনাঙ্কীচক্রমধ্যস্থিতায়া,
হৃদি বিনিহিতরূপঃ সিদ্ধিদ্ভাস্তদিদা যঃ ।

(১) অশুভাঙ্কুচিতমঙ্গলোপবিষ্টযৌপযোগিতান্যাবৈদ্য বিব্রমভন্যারম্ভে—তত
ইত্যাদিনা । ভীষণী নরশিরোঃস্থিতবারুচাদিনা অশুভদ, উচ্চলী যৌবনভাষাদিনা প্রদীপ্ত
বেগে যত্নাঃ সা, কপালী নরশিরোঃস্থিতী কুণ্ডলী কৰ্ণাবহাঃবিগ্ৰহী যত্নাঃ সা কপালকুণ্ডলা
তদ্রাশী আশিত্ব কামবাধিতৌ আকাশযানেন যৌমসিদ্ধিমভাবাদুদয়নমার্গেণ শিখরগম্যেতি
যাবন্ত, প্রবিয়তি রক্তমুমিতাক্ষেণ তিষ্ঠতি ।

(২) বচনিকৈতি । যঃ বচনিকৈকা অধ্যাদতাঃ (অধ্যাদতাদ্যধ্যাদিক ইতি
নিপাতঃ), তদ্য বচনিকা তদ্য ইত্যর্থঃ, যা নাযঃ ইত্যাদয়ঃ, তাসাং যত্নকং অশুভাকারং কুতূপন্নং
মল মধ্যং স্থিত আশা অকুপং যত্ন স তদ্যামৃতঃ, তথা তদিদা সাহসাক্ষবৈহিনী যৌগিনী হৃদি
হৃদয়ে বিনিহিতং অকুপয়া সংস্থাপিতং রূপং অশৌচাক্রান্তিগেণ সাহসঃ সন্ সিদ্ধিঃ শক্তিচক্রমদঃ,
তথা অবিব্রিতমণিঃ তদীকাযীকৃতমঙ্গলৈঃ সাধকৈঃ অপাঠকৈঃ সত্যনাথঃ অম্বিষ্যনাথঃ,
শক্তিभिঃ ইত্যাদিমায়াসদৃশাभिঃ পরিচক্ৰঃ স্যাতঃ অথবা ব্রাহ্মাণ্ডচক্রাভিঃ পরিচক্ৰঃ প্রাচ-
বহনমতয়া পরিবেষ্টিতঃ, স শক্তিলাবঃ শক্তীনা নিরুত্তেজাদিজিবাশ্রয়দ্বাৰা নাথঃ প্রযোক্তা,
অথবা ব্রাহ্মাণ্ডচক্রাভিঃ পরিচক্ৰঃ প্রাচবহনমতয়া পরিবেষ্টিতঃ, স শক্তিলাভঃ শক্তীনা
নিরুত্তেজাদিজিবাশ্রয়দ্বাৰা নাথঃ প্রযোক্তা, অথবা ব্রাহ্মাণ্ডবিষয়ীনাং পতিঃ মুননাথ ইত্যর্থঃ,
অদ্যপি শুভোক্ত্যর্থেন বর্ণিতঃ ।

নাড়ীমানসমলং ইত্যন যৌবনলগ্নিবার্গে প্রাচাশ্রয়সম্মানেন, প্রখ্যাতাঃ যৌবন নাথৌ যথা—

“ইদা চ পিতৃশা শ্বেব সুখ্যা চ পরা জুনা ।

সামারৌ হৃদিজিহ্বা চ যুবা বমুখয়া তথা ॥

(১) গগনমার্গে ভীষণ ও উচ্চল বেগবারিণী কপালকুণ্ডলার প্রবেশ ।

(২) কথা । বাহ্যের স্বরূপ ইচ্ছাপিত্তলাদি বোজন নাড়ীচক্রেব অর্থাৎ
মনঃপ্রের যথ্য অবস্থিত, যিনি তাঁহুণ আশ্রয়নিগের জ্বরে নিগের অক্ষতি

દયમહમ્ દટાનો—

નિત્યં ન્યસ્તવહૃદ્ગ્ચક્રનિહિતં હૃત્પદ્મમધોદિતમ્.

પશ્યન્તી શિવરૂપિણં સયવથાદાત્માનમભ્યાગતા ।

નાહીનામુદયક્રમેણ જગતઃ પદ્મામૃતાકર્પણા-

દપ્રાપ્તોત્પતનશ્ચમા વિઘટયન્ત્યયે નમોઽમ્બીમુચઃ ॥ (૨)

પ્રદાનાયં રાત્રી સૂર્યચંદ્રકાદિદર્શનાદુપાવિષ્ણવા ચ સ્વર્ગોપકાંક્ષાત્ પ્રાપ્તિશ્ચયમ્ इति “પ્રત્યાયા” નામ ત્વઘોષાવધા । યયોત્ત—“કપાયાપાઘવિભાષાં પ્રત્યાયા પ્રાપ્તિશ્ચયમ્” इति । યસ્યા ચક્રાણિ ચ યથાસ્થાન સુલલચં નિવેદ્યામ્બુસન્ધે પ્રાપ્તીતિ । માભિનો ઉત્તમ્ ।

(૨) નિભમિતિ । ન્યસ્ત પૂજાજપાદિમારગ્યસમયે “આ હૃદયાય નમઃ, યૌ શિરસી સ્નાહા” ઇત્યાદિ પ્રતિહનિર્દેશકમેષ ન્યાસોક્તયત વચ્ચા ચક્રાના હૃદયપિરમિષ્ણાકચ- નેત્રાસ્થાનાં ચક્રં સમૂહઃ, તથા નિહિતં જારોપિત ચક્રગુચ્ચાસપૂર્વેકં તત્ત ધ્યાતમિતિ યાવત્, યત્ ૧૪ હૃત્પદ્મસ્ય પૂર્વોક્તશાદયદલહૃદયપુષ્પરૌકસ્ય મન્થે કર્ષિકાસ્થાને હૃદિતં પ્રકાશમાનં શિવરૂપિણં તદ્દુપેક્ષેષ ચિતિતતયા મૃદોતમજ્ઞાદિવરિપદં જાત્માન પરમાત્માનં નિત્યં સદા પશ્યન્તી સાધ્યાત્ કુર્મન્તી, તથા જગઃ ધીનયાશ્ચપ્રસિદ્ધ જર્વમાજ્ઞલસ્ય વાશેર્ગાંઘીવિશેષેષુ નિરોધઃ દશાવતા દા તદ્દયાસદવલ્લભનાત્ નાહીના પૂર્વોક્તદશાપિઙ્ગલાસુદુષ્કાના હૃદયક્રમેષ વાતુ- પૂરણાદિરોચા પૂરકકુચકરેષ્વક્ષાત્કપ્રાચાયામિષેભયઃ, જગતઃ જગન્માતૃ મતિશીલાદિદેહાદિતિ યાવત્, (“જગત્ જ્યાત્ પિષ્પે જ્યોત્ વાતૌ ના જાજ્ઞસી નિષ્પિ”તિ મેદિત્તી) । પદ્માવતાનાં “પિદ્ધ ચ સૂર્યમહત્ મન્થા મુક્તં મધાનતં જૂત” મિત્યુક્તાનાં શરોરગુહલાપાદકવિષ્ણુમૂવરજાનમ્બા- યજ્ઞાયા જાકર્ષણાત્ જાજ્ઞ્યાપસારજાદિ જો ન પ્રાપ્ત હૃત્પતનસ્ય જાજ્ઞ્યામયનમ્બ જનઃ જાજ્ઞાસી યયા તથામૂતા દયમહં પ્રાગુક્તનવાસ્થિતં વિશીભ્યપદમિદમ્બુહક્રમીયં), અયે નમઃઃ સધ્મુહ- સ્થિતાત્માયસા (અયે ઇમેતારાત્માયસા) અમ્બુસુખો યમનમતિજુલ્હીભૂતાન્ મીધાન્ વિઘટયન્તી ધીયવલ્લેનાપસારયન્તી સતી દદાતી (હૃદમપિ વચાસ્થિતં) અમ્બુના અધ્યાવતા ઔપર્થતા- હૃદિ જા “કરાભાવતનં પ્રાપ્ત ।

પૂર્વજ્ઞોત્તવદવાપિ ચક્રગ્ચક્રાદિરશ્વવચ્ચક્રાપ્રતીતત્વલોભઃ સર્ગ પરમાર્શદ્યુજતામિચ

શપિત કમિશા મિદ્ધિ યથાન કરેન, એકાગ્રચિત્ત માધકગ્ગેર અવિદ્યમાન જાજ્ઞાનિ અદે નક્કિ-ગરિદેહીત જેહે નક્કિનાથ (મહાદેવ) ગર્ભોત્કર્ષેહે વર્ષમાન જાહેન ।

(૩) એ઼ આમિ વક્ષ્ય જ્ઞાનગૂર્ભક જ્ઞાનશાપિ હૃદયે આવાદનાવશઃ હૃદયમ્-

अपिच—छत्तोल # खलित-कपाल-कण्ठमाला-

सहृद-कथित करालकिद्विणीकः ।

पर्याप्तं भयि रक्षणीयडामरत्वम्.

सन्ध्यां गगनतलप्रयाणवेगः ॥ (४) .

मन्त्रः । चरुदी, प्रोक्तव्यं शान्ति रसः, तत्त्वचक्षणम् "शान्तः धर्मः स्वाधीनता सत्यमर्थज्ञानम्" इत्यादिसूत्रप्रयुक्तपरिच्छेदे दृश्यम् । अथ आहुःप्रविष्टीकृतं ज्ञानम् ।

[illegible]

*सप्तद्वीपसम्भारकिरिबीपट्टिवासिनः ।

सदान्वदी सर्वदयीनी न जिह्वा न सुखा श्रवा इ°

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

মধ্যে প্রকাশিত নিবন্ধগুলি পরস্পরকে সূর্য্যবোধিতের দ্বারা একত্রিত করা হয়। ইতিপূর্বে লিখিত বাক্যগুলি স্বাভাবিকভাবেই অর্থ প্রকাশ করে। পুনর্লিখিত এই বোধ হইতে গুরুত্বপূর্ণ নীতিগুলির অপর্য্যয় করা উচিত। উক্ত কোমল প্রকাশ না করিয়াই অগ্রবর্তী প্রকাশের দ্বারা বোধকে অপর্য্যয়িত করিতে করিতে সম্প্রতি করাণের আদর্শ উপস্থিত হইয়াছে।

(৩) আরও দেখ, বাহ্যতে চাক্ষুণ্যবশতঃ উচ্চাধিকারে পরিচালিত কণা-কর্মগুলির সুতঃপরিণাম পরস্পর আঘাতে জালহিত করাসকিষ্ণিগুণির পদ হইতেছে, সেই গগনচাপে গমনের বেগ আনার যথেষ্টরূপে বিনোদন ও কৌতুহলের নির্ভর্য সম্পাদন করিতেছে।

* यत्र कविगुं पुस्तके "अविषेत्" शो वासि, "लज्जित" यत्र "चतुर्णे" ति दासिदः ।
तथा च 'चतु' वा 'चि' कदाचिदुक्तमित्याद्याः कदाचिद्वचनाः अर्थः करणीयः ।

तथाहि—(५)

विश्वगृह्णन्तिर्जटानां प्रचलति निविडयज्जिनहोऽपि भारः,

संस्कारकाण्यदौर्घं पटु रटति छाताहृत्तिष्ठद्वाङ्गवपटा ।

जह्ने धूनीति वायुर्विहृतप्रवशिरःश्रेणिकुच्छेषु शुष्क-

सुप्तासः किङ्किणीनामनवरत्नरत्नकारहेतुः पताकाम् ॥ (६)

(६) एतद्योवडाभरतमेव कथयति—तथाहीति ।

(१) विश्वपतिः । विश्वं सर्वं तीक्ष्णविकारमयं यथा स तादृश, जटानां भारः कदापि, निविड न तादृशं दमिता दयमेव नह्यी चह्यीति सन् प्रचलितवैतवशात् कथ्यते । छातास्य चक्षुर्विज्ञेयस्य भ्रेश्वीकनौचित्यस्य विद्युत्तस्य चपटा यस्य वडा चपटितेत्यर्थः, संस्कारेण विगाह्यसंस्कारविशेषः । ("संस्कारमेवो वैवीर्यं च्यतिष्ठत्वापचकारानि" इति विश्वनाथः) । यः कायः कथं किङ्किणीनां ध्वनयति वायुः, ("निष्कारो निहन्तः कायः कायः कथं" नयदीदमरः) । तस्य दौर्घं चपिच्छं पटु कुच्छं सचाकता पाततिः पुनः पुनरभासी यस्मिन् तदयथा क्षातय (पतन् वयमेव रटतीति क्रियाविशेषः), रटति ब्रह्मावती तथा उपासः चपट्टः ("उपास उच्यते श्रेष्ठे विश्वरात्रौ उच्यते" इति मीदिनी) । किङ्किणीनां कथं नात्रावधितस्युदचपट्टिकानां चनवरत्नः चविज्ञानः यो रत्नसुखाय, निवारः सत्यं वीर्यः सन्धापः वायुः समवेतमिच्छः विज्ञानि ज्योतीकृतानि मन्त्रादीनवशात् निरारम्भोत्पद्यमानातीति यावत्, यानि शस्त्राणि सज्जमानावनहदशस्त्राणि तथा ईश्वरः कृता इव श्रेष्ठतया इव उभाः तेषु सदीवयन्त्युत्कर्षादिभ्यः, दुष्टान् चमत्कृत्य एवं पुनश्च सन् पताका ईश्वरी छात्रवत्प्रकाशयन्ति वायुं जह्नें ऊर्ध्वं कृतं कथा ज्ञातया धूनीति कथयति । तदाच ईदमथापारः सर्वं वा समीपम् आसन्नम् प्रतिपादयतीति भावः ।

यत्र - प्रवशिरःप्रवशिरःप्रवशिरः आसीत्, श्रेष्ठं चपिच्छं चिति लभ्यमानवयोः सन् ईदमथः, तथा कृच्छेण नृपतिरिति कथ्यमान्यात् ईश्वरस्यैवनामदाय इति एवा संशयः । ईश्वरात्प्रवशिरः एवार्थः— "ईशो न्ययनसकृत् सक्तुः शान्तमेवार्थः" इति । अन्वयात् उच्यते ।

(१७) येषां सर्गादुत्पत्तये अवहित आनाम जलसमूहं बृहत् एविवत् इहोऽपि धमनवगवपतः कल्पित इहोऽहम् । आनाम त्रिभूतानां पत्नीः सःकारचरितं नष्टं जीवं शून्येऽपि आनुतिक्रमं यत्र कश्चित् एवम् कर्तव्यमिति किङ्किणीनां वायुनीकृतं उच्यते नवनया शान्तिं आवरणं कर्तव्यमिति नवनया शान्तिः ।

[পরিকল্প্যাবলোক্য গম্যমাগ্নায় চ ।] ইদং তাবৎ রাশনিম্ন
তৈলাশ্রপরিভৃজ্যমানরসোনগম্মিমিষিতাধূমৈঃ । পুরস্তাদিভাবিতস্য
মহতঃ শ্মশানবাটস্য নেদীয়ঃ করাসায়াতনম্ ॥ (৩)

যত পর্য্যবসিতমন্ত্রসাধনস্য অস্বদ্রোঃ অধোরঘণ্ডস্য আশ্রয়া
সবিশেষমণ্য পূজাসম্বারে ময়া সমিধাপনীয়ঃ, কথিতম্ মে গুরুশা,
“যস্মৈ কপালকুণ্ডলে ! অথ ময়া ভগবত্যোঃ করাসায়াঃ প্রাণুপযাচিতং
অধোরঙ্গমুপহর্ষ্যম্ । তদস্মৈব নগরে বিদিতমাশ্ব” ইতি তদ্বিচিনোমি ।

(৩) ইহমিতি । পুরাসেন অবমিনয়েন নিম্নতেষু অস্বদ্রোঃ অশ্বিনামো পরিভ্রম্যমানমো
ভর্জিতুমারম্ভানা বসোনা সঙ্গমনা (“লভনা যজ্ঞনারিচনজাবন্দরসোনহাঃ” ইত্যমরঃ),
গম্য ইব সম্যকী যিহা তৈ সাহসে: চিতাধূমৈ: পুরসাত্ অথত পথ বিমাবিতস্য চুচিতস্য মহত:
বিস্তীর্ণস্য শ্মশানবাটস্য শ্মশানামিচ্ছাবিলুতপথস্য (কথ্যত ইত্যসি অস্মনৈতি বাটঃ,
বট + ঘম্) “যস্মা বাটঃ যস্মা মাত্র” ইতি মাছার: । নেদীয়ঃ অতিসমীপবর্তি (বলিক
২ ইয়স্, “অলিকবাটকোমদসাধা” ইতি অলিকমন্ডস্য বৈদার্ব্য:), ইদং উল্লম্বমানং করাসায়া
তদাভ্যুদয়িতায়া আয়তন প্রয়লচ্ছাদঃ । যস্ম মম যস্যঅমিতি স্মার: ।

(৪) অস্মৈতি । যস্ম করাসায়াতনম্ । পর্য্যবসিত সন্মার্গে মন্ত্রসাধনং পুরবরসামক-
ম্পারাবিশেষ: যস্য লঘাভূতস্য সবিশেষ দিনাকরীম্মা বিশেষক আশ্রয়েন বহু বর্ষমানং যস্য
জ্ঞানম্বা: পূজাসম্বার: করাসায়া: নোপকরত্বম্ব্যবসায়, সমিধাপনীত: উদ্ভাস্যাপনীয়: ।
বিশেষমণ্য বিদ্যাপ্রতি—কথিতমিতি । প্রাক্ মন্ত্রসাধনারম্ভাত পূর্বে, উপযাচিতং স্তীকৃতং
“অথ মন্ত্রসাধনস্য সমাপ্তৌ মনসৌ অধোরঙ্গমুপহর্ষিত্যমৌ” ইতি ব্রহ্মস্মিষ্যধি: (“যদ্বিধতি তু
ইবমৌ মনোরাজস্য চিত্তধি: । উপযাচিতম্ তস্ম দীহত সমবচত ॥” ইতি হারাবলী) । ধীরং

হুসে অকালম্ভূত পক্ষ করিতে করিতে শিশুসের বৈজ্ঞানিকভাবে উল্কে উঠাইয়া
কল্লিত করিতেছে ।

(৭) অগ্নেই পুত্রাভিন নিয়মের তেল ভাসা রঙের গন্ধের জার চিতাগ্নের
গন্ধে সংশ্লিষ্ট বিস্তৃত আশ্রয়পথের নিকটবর্তী এই করাসা দেবীর গৃহ ।

(৮) একই করাসাটোকা গুণে সঙ্গীতপুস্তক ৭ অঙ্গের ৩৩ অধ্যায়ের
আবেশে অগ্নি আশ্রকে বিশেষরূপে পূজাপহার উপহিত করিতে হইবে ।
অকালেব-আমার-বলিবাঞ্ছন “বৎসে কপালকুণ্ডলে । অগ্নি আমার ভগবতী

[सकौतुकमग्रेऽवलोक्य ।] तत्कोऽयमतिगभीरमधुराकृतिः उच्यते-
कुटिलकुन्तलः, कृपाणपाणि शृङ्गानवाटमवतरति ? य एयः—(८)

कुवलयदलश्चामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
ललितचरणन्यासः श्रीमान्मृगाङ्गनिभाननः ।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः ।
प्रविगलदसृक्पटुः पाण्डिललम्बरजाङ्गलः ॥(८)

काचिदुत्पन्नं स्त्री, ("जातो जातो यदुत्पन्नं तत्तु रज इव चत" इति विश्वः) । सप्तहस्तं
बलिदपेय दातव्यम् । तम् स्त्रीरज्यं च नैव नगरं सुप्रसिद्धिं पद्मावतीनामकजनपदं, विदितं
सर्वजनाभ्यां चास्ति विद्यते । इति च मुद्रया कथितमित्यन्वयः । ततश्चात् 'विधिमीमि
अभिधामि । सकौतुक—“एतादृशमभीरमधुराकृतिरयं कथमस्मिन् भीषणे मङ्गलमयान् ।
निशायां सखरती” इति कीदृशेन सह वर्तमानं यथा कालोत्तरं । अतिगभीरा ईदृशभीषण-
स्यानेति अस्मत्कथादिविचारमात्रा मधुरा कोमला च आकृतिर्दल सः । गभीर्यमाधुर्ययो-
र्मन्तरीत लक्ष्यम् ।

यथा—“विकाराः सङ्गता यत्र हर्षक्रोधमदादिषु ।
भावेषु नापलभ्यन्ते तदभाषीयेसुदाहृतम् ॥
अभाषात् करपाणाम् द्विष्टलमुपजायते ।
मङ्गलमपि विकारेषु तन्माधुर्यमुदाहृतम् ॥” इति

तथा उच्यते, शूटीकय वटः कुटिलः वटः कुन्तलभार, ईशकपायी यस्य च, कृपाण-
शृङ्गः दावी इत्येव यत्र च, एवञ्च तत् कोऽयं शृङ्गानवाटं अवतरतीत्यन्वयः । तमिव विशिष्ट-
—य एव इति ।

(८) कुवलयमिति । कुवलयदलस्यानोऽपि स्वभावेन प्रतीकपदवस्त्रोपलब्ध्यादि सन्
परिधूसरं विपन्नभादिनिमित्तकसंस्कारादिव्याप्तं धूसरवर्णं अङ्गं दधत् धारयन्, ललितः

कदापि नैवीरं निकटे पुरीषप्रतिष्ठितं शीघ्रं उपश्रव्य विदितं हरेत् । सर्वजनविशिष्टं
मेहे शीघ्रं एहे मङ्गलमनगरमेहे आह्वे” अत्राहं आसि आवेशनं करिष्यां चेति ।
(कोट्टकेशं सहितं मनुष्येण शिक्रे अश्लोकनं करिष्यां) अङ्गोत्पन्नं वटं
केनकपाणनो च अति गभीरं मधुराकृतिं तेन आवाह्यं के मङ्गलमङ्गलं प्रशान-
नये अवतरणं करिष्येति ॥

(२) हेनो अत्रावतः नोत्पन्नमङ्गलं तत्राहं अत्रावतं हरेत् ॥ निप्रसन्नानि

[નિરૂપ્ય] ધ્યે : મ એવ કામન્દકીસુદૃત્યુત્તો મહામાંસસ
પણયિતા માધવઃ । તત્કિમનેન, ભવતુ સમીહિતં મમ્પાટયામિ ।
વિગલિતપ્રાયશ્ચ પશ્ચિમસન્ધ્યાસમયઃ । તથાહિ સમ્યતિ—(૧૦)

મનોહરઃ ‘પરચન્દાસ’ વાદવિલેપી દસ સ., ગોમાનુ સ્થાપરત. જ્ઞાનિજ્ઞાસી, ઘડાઢનિમાવન
ઘડાઢસદ્વચનનઃ. એ એવ દશન્વય., પરિતપ્ત્યત્ત્વમ્ ઇતિ શેષઃ । યસ્ય ચસ્ય સસન્ન ચિત્તજ્ઞ
મરજાકલં મનુષ્યમાંસ યસ્ય ચ (“આહન નિર્જનપ્રાપ્તિ ચિત્તિદ્વા પિપ્પિત્તિદ્વા”મિતિ મેદિતી),
યત્ત એવ પ્રવિષ્ઠતાઃ પરત્વ ચક્રકપ્પટા. રક્તકર્મ્મના યજ્ઞાનુ સ., એવ એવ ચ પ્રકાશિત પ્રકટી-
ક્રાંતે શાહ્યં માંસાયં મનુષ્યમારકવપ મોષપાખ્યસાવજ્ઞાત્યં ધેન ચ તદામૃત., વામઃ દશિચ-
તત્ત્વ વાશિ કરઃ વિનયં વિનોતભાવં કરતિ વિનામયતિ અવિચીતત્ત્વમેવ યોતતતીયર્થઃ । તથા-
વાર્થ કિમપ્યસાધ્ય સાધયિતુમેદેવ પરાઢ્વદનસાહસમહીક્રતવાનિતિ ભાવઃ । શાહસનુર્મ
મારદેન ઘટ્ટા—

“મનુષ્યમારક જીયં પરદારાભિમયંચમ્ ।

પાશ્વદનનૃતકેચ સાહસ વચ્ચા ચ્ચ મનુષ્ઠ”

અથ પ્રવનાઈ સુતીયમારક, વિનોતકાઈ અ પદાર્થકેતુર્થ કાવ્યલિહરવમિતિ તિર્થ વચ્ચદારદેવેષાચ
ઈત્દિતિલક્ષારઃ । પરિચીક્રમ્ ।

(૧૦) નિરૂપ્યેતિ । નિરૂપ્ય ધીરમ્ભાઈશાવધાયી । મ કામન્દકીસુદૃતઃ કુચિત્તમનરાધિપતિ-
ચવિવદેવરાતસ્ય પુત્રઃ માધવ હૃદયૂર્થ્વ ઇશ્વરે., એ એવ મહામાંસસ વચયિતા કાર્ય
મિદેવિદિદ્યે યજ્ઞાનપિયાધેધી વિજેતા સન્ અવતરતીત્યન્વયઃ । પશ્ચિમવદારે કુતી ચેતિ
અવધારાદેવપદવાતી કુચિ હૃદય વચયિતેતિ । અથ મહાનાઠવિક્રમચસ્ય ચતુર્થાંકે સમતીક્રાંતે
મામાપરિજ્ઞાત્યે ઇપિ યોગચલીન તદવધારક મ વિવદ્વમિતિ મનમ્ભયમ્ । તન્ન તજ્ઞાનુ અનેન
પતત્તુવચનમ્ કિં ? કિં જાત કિંલપિ પ્રલોભનં ભાતીત્યર્થઃ । મયન્ન અભાવતરવમિતિ શેષઃ ।

આગલક કારણે ધૂનચરણ અજ શરણ કથિયાહેમઃ । હેશ્વર ઉચ્ચવિદેષ અત્રિ
મનોહર ઇ મુષ્કલેષ્વર કારિ સુખ્ય એવઃ હેનિ જ્ઞતાવઃઃકાતિનામી ; કિન્ન
ગાહનઝકાનક વામ હૃદ્ય હેશ્વર વિનોતકાવ વિનાપ કવિટેહે । યેદેતુ
માય હૃદ્યે નમમાંસ વિગમિત હૃદ્યેટેહે ઇ ઉચ્ચિવકન દેમે હૃદ્ય હૃદ્યેટે રક્તકર્મ્મ
નિવર્તિત્ત્વહેદ્યુદ્યત્ત્વ.

(૧૦) (નિરૂપણ કરિશ) અહો ! એ હે વાક્ત્રિ કામન્દકીય પ્રભવપુત્ર મેહ
માંસવિક્રેતા હેશ્વર માધવ અવતરણ કરિટેહે । એવે હેશ્વર અનુસરણ આમ

योन्मस्त्रापिक्कगुच्छावन्निभिरिव तमोवज्जरीमिद्विंशत्ते
 पर्यन्ताः प्रान्तकृत्वा पर्यसि वस्तुमती नूतने मज्जतोव ।
 वात्वासंवेगविष्वग्गितततमलयितस्सोतधुभ्याप्रकाशम्
 प्रारम्भे ऽपि द्वियामा सहणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ (११)

नमोक्तिं शैलिः श्योरकानमुनदयं सम्पादयामि साधयामि । 'अदम्य कार्यं' साधयतु, अहमपि
स्वकार्यं साधयामीति भावः, गुन्नादिष्टसाधनज्ञानोऽप्युपपन्न इत्याह—विनमितप्राप इति ।
गदप्राप इत्यर्थः । पश्चिमसम्प्राप्तयः साधनसम्पादयामि । विनमितप्राप्तयेत्यर्थः—
नयामीति ।

[illegible]

एषा श्रुतीशतकटाक्षादिवर्तुष्वनुगुणी अयमव्ययकामुद्रमयः शान्तभाव एव निरुपति,
ततः क्षमयो मध्यादियमसम्बन्धे सर्व्वेवैराह्यज्ञा आधते, तथा कुक्षीयाम्बुनिर्मिता भूतल-
मप्येव प्रतीयमानो अयमभाव एव प्रवयतलमसम्बन्धोऽन्तरनिवृत्ततादामकारवत्त्वोपरिष्काराय
इति युक्त्या अपि गमनमप्येव प्रतीयमान, एषींश्रुतलक्ष्यं एव प्रवयतलमसम्बन्धः, ततः
क्षमः प्रतिष्ठितमज्जिह्वायस्य प्रवयतलमसम्बन्धतया पृथिव्याग्निसंज्ञा इव सर्व्वेवैराह्यज्ञा

କଳା କି ? ଦେଶୀୟ ଅବତରଣ ଟିକେ, ଆଦିତି (ଶ୍ରୀରାମ ଆନନ୍ଦନକମ) ମହାହିତ କର୍ମ
ମୁକ୍ତାବଳୀ କବି । ମୁକ୍ତାବଳୀର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟାଘାତ । ଯେହୁକ ମୁକ୍ତାବଳୀ—

(১১) আকাদেমিক পুষ্টিগোষ্ঠীসকলও প্রবেশপত্রি ক্রয়াদভবপ্রণোদিত হইতেছে। পূর্ণবয়স্ক যেন পূর্ণাঙ্গতা পাইয়া নিবন্ধনক্রমে - ১০ চলে নিবন্ধ হইতেছে এবং বিশিষ্ট (বাজি) বাস্তবপন্থার সংবেগ

মাস্তোমাধবে

ইতি পরিক্রম্য নিষ্কান্তা ॥ (১২)

বিষ্কম্বকঃ ॥ (১৩)

ততঃ প্রবিয়তি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ॥ (১৪)

[মাগ্ধম্ ।] মাধব ।

প্রেমাদ্রাঃ প্রণয়স্যুগঃ পরিচয়াদুদ্রাঢ়রাগীদয়া-
স্তাস্তা সুম্বদ্রয়ো নিসর্গমধুরাথো দ্য ভবেয়ুম্যি ।

ভাবনে : ৩৪ রাগিণি পটৌজকাৎ যৎ বাতাধবিক্রিমারিতমণ্ড-বাঝারপরিজাডম্বীতবাসক
ভেতি ১১ মরাঙ্গিনহম্ লবৌবলীকম্ নিবীতগুণ্যবাঢ়াভম্বা দ্যবধতীতি সারসার, ।

অথ জাপিন্দ্রগুণ্যাবিক্রিমিত্বেদুদ্রমা, সত্যতীতি কিবীতুর্ধবা, সুম্বদ্রাভানিতি
কটৌবমাভদ্রাৎ ইত্যেবা ধাম্পরনেদেউচ্য সত্যটি । অগ্ধরা ইত্যম্ ১

(১২) ইতিতি : পরিক্রম্য বহুসূত্রী পরিধম্য নিষ্কান্তা বসিতো কদাচকুচ্যতীতি ইতি ।

(১৩) বিষ্কম্বক ইতি : বিষ্কম্বকম্ মধ্যমসুন্দর । কদাচকুচ্যতান্যদেয় অত্যাধৌ খৌরৌ-
পদ্যাদ্যাদুদ্রাঢ়রাগীদয়াভদ্রম্ভম্য তদম্ করাতাভতনে সমাভ্যুতৎকিমৌর্যেচ্যভদ্রিভামক
মহামাসবিক্রাৎ ততঃ স্যবধবীভম্বা অ ইত্যদ্যামম্য বসিতসমানাশাভ মার্ক্যানবদ্যাদীনা
নির্দম্ভাদ্য তদ্রূপকম্ভম্য, । কদাচকুচ্যতান্যদুদ্রম্ অমরাবধৌগবিত্ত্বাভাৎ "দুদ্রবিষ্কম্বকঃ"
ইতি বুল্যে "ইতি বদ্রবিষ্কম্বকঃ" ইত্যেব যত । তদ্রূপকং যদা বদ্যে—

সম্মেয় ন্যম্যাত্মা বা বাত্যা স্ম্যবীজিতঃ । অতঃ সত্য....."ইতি ১

(১৪) ততঃ ইতি : যথানির্দিষ্টঃ কদাচকুচ্যতানির্দিষ্টব্যঃ মধ্যমুখিঃ বাসভুতঃ
গরলঃমণ্ডকঃ দ্বিভবভলৈন রূপাভম্বা ধারবিক্রমঃ ।

(১৫) মাধবতি : মাগ্ধম্—মাগ্ধম্ভা যতুজনে মাসবিত্ত্বদ্যৎ কুচর কলৌখিকৌখিতঃ ততঃ
মার্ক্যানা সত্য যদা স্যামভা ভাউর্যঃ ।

(১৬) প্রেতিতি : প্রমা অতু রিতাবম্বাভ্যুতাবিক্রিমিৎ "অত্যাভ্যুতাব্যং নিবর্ত্তে মার্ক্যানম্ ।
মহীভাভগৌপাধি ততঃ প্রেতিতি নিবদ্রতঃ" ইতি সত্যভবভলৈনৈতি যাতু । মাগ্ধাঃ মরাঙ্গাঃ, তদা

সর্গভেদে বিভূত বলাকাবৈ বিত ও খাঁত ধুমসুহেব জাহ নিম্ন মৌলিমাকে বনান্ত-
এমেশে এমোমকালেই তক্রিয়াবহাপন্ন করিতেছে ।

(১২) [বহুভূমি পরিভ্রমণ করিয়া কপালকুণ্ডলায় প্রস্থান] ।

(১৪) [তৎপরে বাসভুতে নরনাঃসবণ ও বস্তুনিং হস্তে বজা ধারণ করিয়া
মাধবের প্রবেশ] ।

যাশ্চন্তঃকরণস্য বাহ্যকরণব্যাপারৌঘৌ চণাত

প্রাণং সাপরিকল্পিতাস্বপি ভবত্যানন্দসান্দ্রোলয়ঃ ॥ (১৬)

প্রথম প্রকরণাদিত প্রমাণ (উপবোধমিহৌ যুগোপস্থাপ্যাম্বলমিহ) । প্রমাণী প্রকরণে
য এন প্রথম: স্মৃ ২^{১১} ইতি মরন) স্মৃতি মনস ইতি প্রথমঃ স্মৃ ২^{১১} পরিচয়ান পুনঃ-
পুনঃসংস্পর্শেন চাধ্যক্ষাঃ ইমিষ্মিহেবত পরিচয়ানতান্ চতুঃসদস্য কতিপ্রোক্তঃ অনুরাগঃ চতুঃ
প্রকরণে চাশু তান্চামৃতান্ , নিত্যমমৃতান্ : সমাধারমণীয়া, সুস্বাদু মনোহরাদয়ানাম্
মাংসাঃ তাপাঃ পূর্ণাশুভান্ : খেতাঃ সৌখ্যবিষয়কটাক্ষিণাদিমাংসান্ : সখি মনুষ্য-
পুনরপি মৃগামুরিষ্যাদিমাংসান্ মিচ্ছ । বাশু খেতান্ বায়স্যা পার্শ্বমালাভেচ কল্পিতান্
নির্দিষ্টান্ পশুমাংসান্ : কটাক্ষিণেপাদিভক্ষনমুদয়মিতি মনুষ্যমাণীভূতান্ অপি কা জয়া
যদ্যদেবপালিবদেবদে । অস্মান্ তনুচয়ান্ মনুষ্যবচাদিবেদদে , বাহ্যকরণানাং বহির্নিষ্টিয়াণাং
‘অঙ্গাদীনাং (“করণং সাবহতমং দেবদাত্ত্বিহিহীতী” মরন) । যৌ ব্যাপারঃ কদাচিদম্বলবিষয়-
বহুবলমি : তং তৌ কাল্পিতম কল্পং যৌনং দলম সা তদামৃতঃ , সাক্ষং মনসীভ দাতঃ শাসন-
মূল্য যন স শাসনদ্বন্দ্বঃ (‘অম্বাছিতাদীনাং শাসনদ্বন্দ্বঃ পরিচয়ান :) । যনঃকরণম্বল
বিভিন্নম্বলয়ঃ সৌমল্যং তদেবনিষ্ঠলমিতি প্রাপ্তম্ , প্রাপ্তি প্রাপ্তিঃ ।

অম্বাশাসনমণীভূতান্ অপি বাশু মাংসানাং বিদ্যেপাদিখেতান্ বিভিন্নম্বল তনুচয়ান্ চতুঃসদস্য
প্রাপ্তম্ ইতি বিভিন্নম্বলবিরুদ্ধেচ তদুপবদেবদেবদাত্ত্বিহিহীতী : সখিহীতীয়াপি বিভিন্নম্বল
প্রথম ম মনসি , পরশু উভয়মনির্মলমণীভূতঃ অদিতু কনিষ্ঠম্বল শাসন যন চতুঃসদস্য সমাধ-
রমণীয়াসাপেতা যদি যদ্যদেবৌ সখ্যেবদেব কৌহলম্বলদাত্ত্বিহিহীতী : বিভিন্নম্বল : স্যাম্বাশাসন
বলুং ম প্রাপ্তম্ ইতি প্রাপ্তি : সখ্যেব প্রাপ্তমণীভূত ইতি প্রাপ্তি : ।

অনু বেনাদ্রাং প্রাপ্তিঃ সখিহীতীয়াবিরুদ্ধে : পরিচয়ঃ , অম্বলমণীভূতাস্বপি বিভিন্নম্বল
শাসনদাত্ত্বিহীতী প্রাপ্তম্ ইতি যদ্যদেবদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহীতী মণীভূতম্বল-
স্বাধীন : প্রাপ্তমণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী ফলম্ ॥

(১৬)১৬) মাংস । (প্রাণদেব মনসি) অকুর্বিহীতীয়াবদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী মণীভূতম্বলদাত্ত্বিহিহীতী ফলম্ ॥

• অদিতু পুস্তকে “শাসনদাত্ত্বিহীতী” ইতি পাঠ্যম্ : ।

কিঞ্চ, — অতিসুভ্রমদ্যুতকেশরাবলী-

সততাধিवासমুভগার্পিতস্থনম্ ।

অপি কর্ণজাহ্নবিনিবেশিতাননঃ

প্রিয়থা তদ্বদ্বপরিচিতিমাপ্র্যাম্ ॥ (১৩)

অথবা, — দূরে তাবদেতৎ, ইদমেব প্রার্থয়ে । (১৮)

(১৩) “বিদ্যাগিজেবা” সম্বন্ধে পুস্তকনাশিকানাঙ্ক ইতি প্রচলিতমূল্যে পুস্তকনাশিকানাঙ্কিতং প্রাপ্যতি—কিঞ্চতি । প্রিয়থা নামন্যা (বিনিবেশিতেনিতি ক্রিয়ায়াঃ কর্ণপরিচিতিবা) । কর্ণনাই মদীয়কর্ণমূলে (তস্য পাকমূলে যৌৎবাদিকর্ণাদিভ্যঃ কুল্লজাহ্নবাবিতি কর্ণংদৃষ্ট্যম্ জাহ্নব ইত্যম্) । বিনিবেশিত মূল্যপুস্তকনাশিকং নিহিতং আননে সন্নিভে মূলে সল্য চঃ তাহ্মম, অহ অতিসুভ্রমেণ মাধবীকৃতয়া (অতিসুভ্র, পুস্তক, জাহ্নবাসলী মাধবীকৃত্যে”অমরঃ) । তদ্বাদক-মূলেভ্যেযং, মদবদিতা। কামদেবায়তনমতেন ময়া বিরচিতা (অথবা মুক্তা মুক্তামায়া অতি স্নান্য অতিসুভ্রমেণি কেদরাবলীমিমেবম্ মদ্বিরচনাহরাম্মুত্তামায়া বিদ্যাবাবি স্নান্য কথ্যে রহীতেনিতি তস্যঃ মুক্তাতিস্নানী যুক্ত) । বা কেদরাবলী বক্রলম্বয়মান্য তস্যঃ সততাধিবাচিন অমরনাথব্যাংনেন মুভগ রমণীয় যথা স্নান্যবা অর্পিতৌ মদৌঘোরমি স্নান্যিতৌ সনৌ যজিন্ তদ্বদ্যা স্নান্যথা (পরিচিতিক্রিয়াবিধেযকং) । তস্যঃ স্নান্যথা অহে পরিচিতিং তদৌঘোরমি অহ মদৌঘোরমি বিনিময়ে পরম্বরাহ্মাধীনমাপিজনমিতি যাবন্, অপি প্রাপ্ত্যাম্ কিং সনৈব । তাহ্মমাপিজন্যাম এব সম্বন্ধা জীবনম্য চার্বকতা মবেদিতি মাৎ, । জ্যৈষ্ঠ পুস্তকে “অতিসুভ্রমে”তি পাদমিহ, তথাচ ন বিস্ময়া মদ্বিরচনাহরাম্মুত্তামায়া পরিচিতিমর্থ, পদ্যমস্মিৎ চ ন সমীচীন, তথাচ সতি অতিসুভ্রমেণ সততাধিবাচপদ্যেয্যোপপত্তিরিতি ধাতুজৈর্মিমাংসনীয়ম্ ।

অম সনৈব অহে অহবিনিময়কথা পরিচিতিরনুভার, তজ্জবৎ এবা দর্পয়ে—“পরিচিতি লিঙ্গিময় সম্মুখাধির্ভবেৎ” । সত্ৰুমাধবীকৃত্যম্ ॥

(১৮) তদাপিজনম্য সম্বন্ধা দুর্ভাগ্যমাপিজনম্—অথবৈতি । যতন্ তদাপিজনম্যমর্থ

(১৭) প্রিয়তমা তাহাব মূল্যখানি আমাং কর্ণমূল স্থাপন করিলে আমি তাহাব অঙ্গের সহিত আমার অঙ্গের বিনিময় (অর্থাৎ প্রাণ আনিজন) লাভ করিতে পারিব কি ? যেহে অঙ্গবিনিময়ে মাধবীকৃত্যাবা আমার প্রাপ্তি বহুল যোগ্য সতত বসতি বসন্তঃ মধুর ভাষে শ্রিতবা তাহার স্তনমূল আমাং বকে স্থাপিত কবিবে ।

(১৮) আমাং এতাহ্মম্ আনিজন লাভ ত দূরেব কথা, ইহাই কেবল আমি প্রার্থনা করি ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।
यद्बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,
तत्प्रश्येयमनङ्गमङ्गलमृच्छं भूयोऽपि तस्या मुखम् ॥ (१८)

सौभाग्यवत् दूरे आस्तामिति शेषः । मादृशजनदुर्लभस्य मत्स्यं प्राप्येन सर्वथा निष्फलमेवेति भावः, इदमेव वस्तुमात्रमुखादलोकनमात्रं, प्राप्येन भवत्या तन्मात्रमेव कामये ।

(१८) सम्भूयति । यत्र विद्यतमाया साक्षात् सुखे आलोकपथावतारिणि इत्यप्यवर्णनं भवति, सुखानि विविक्तं सर्वं विधानन्दसन्दोहा, चेतसि मनसि सम्भूयेव रायीभूयेव यः भूमानं परस्पर-मेलनादतीव विमलतया आतन्वते विस्तारयति प्राप्नुवन्तीति यावत् । तदा नेत्रयोः जयजयोः उत्सवः, इदंकारणीभूतव्यापारविशेषः । ("उत्सवेन हर्षमित्येव उत्सवः परिकीर्तितः" इति भरतः) । रतिं तत्प्राप्येनाग्निका इच्छां ("रतिरिच्छा भवेदसुनोदभगप्राप्तेनाग्निके" इति श्रुतः), प्रस्तौति जनयति । तथा यन्मुखं इन्दोवन्दस्य विष्कलहस्तुधाकरस्येत्यर्थः । (बाह्येति विशेषण-मेव कलहस्तुधावस्थापीतनायं) । ललीपयान् कलासमूहान् अवचितैः आहतैः कलीदयादिति पाठे तु लल्लोपे पञ्चमी—तदाव प्रतिपञ्चकलीदय आरम्भ अवचितैरित्यर्थः । सारैः किरारैः रेखायैरिति यावत्, उत्पदादितमिव विरिचिना विरचितमिव । अनङ्गस्य कामदेवस्य मङ्गलमृच्छं कल्याणानन्दं यद्बलान्वयेनेव कामदेवस्य विभुवनविजयवपमङ्गललाभादिति भावः, तस्याः विद्यतमाया साक्षात् तन्मुखं भूयः सुनरपि पश्येन्न अवलोकयेद्यम् । अन्त्यासम्भवात्तद्व्यङ्ग-मात्रमेवास्तु तेनैवागत्या चरितार्थोऽहं भविष्यामीति भावः ।

यत्र सम्भूयेव इत्यत्र उत्पदादितमिवेत्यत्र च साध्यकियोगेन च, सर्वद्विमुखसाधनाभावेऽपि कारणाकारेण सकलसुखानुपपत्तिविभावना, अनङ्गमङ्गलमृच्छमित्यत्र निरङ्गलोलङ्घनं कैकातु-प्रासबाह्यद्वार इति तेषां परस्परनैरेषेष्टान् संसृष्टिः । एव यद्बालेन्दुकलादी इदं मुखं नेत्र-सुखवद्भौतिकं, किन्तु चन्द्रमण्डलसाराग्रपमखीपादानमित्यपङ्गवः, कलहस्तुधाराशरचित-त्वादस्य चन्द्रमण्डलाधिक्यपतीत्यर्थंतिरेकयोगेन साधूलकी व्यञ्जय इत्यङ्गद्वारेणालङ्कारभित्तिरिति विभावेनीयम् । मादृशं विचित्रोदितं इत्यम् । यद्बालेन्दुकलेत्यादि अरवसागुदं शोकादं यथा नेत्रे— "इतस्तारमिन्दुमण्डलं दमयन्तीवदनाय विधत्ता" ।

"प्रमादा" इत्यादि श्लोकवर्गे आगता नाम नाट्याङ्गद्वारः । यद्योक्तं दर्पणे— "मात्रं तन्मात्रादायता" । इति ३

यत्नस्य सधुना सन्दर्गः नेति स्वस्योऽपि विरोधः ॥

मम हि सन्धति सान्तिशयप्राप्तनोपलब्धसम्भावितकजजनः
मंस्कारम्यानवरतप्रबोधागतौसमानस्तुहिमदृशप्रत्ययान्तरैः प्रतिरस्तुत-
प्रवाहः, प्रियतमाभृतिप्रत्ययोत्पत्तिसन्तानः तन्मयमिव करोति
भन्तर्दृष्टिसारूप्यतत्त्वैतन्मन् तयाहि—(२०)

[illegible]

হেঁয়ালি যেন বিশাল বিহুটি লাভ কবে ও নেতৃত্বগণ তাহার প্রাণনাভিলাষ
অন্বেষণ। এবং সেই নিমলক চক্করলাসবুহ হইতে গদ্যাক্ত সাব্যস্ত্যসাই যেন
বিধাতা নিশ্চিত করিয়াছেন, কামদেবেব বসনগূহবস্ত্র প্রায়তনর সেই সু-
খানিই যেন পুনরায় দেখিতে পাই।

(২০) যেহেতু বর্তমান শাসনীয় প্রত্যেক স্বার্থান্বেষী, অতএব আর হইলেন
মহানোপ্রাণাধিকার প্রত্যেক ও বর্তমান প্রত্যেকে বৈলক্ষ্য আছে। সম্প্রতি দৃঢ়তর
সংস্কারজননসমর্থ পূর্বতন প্রত্যেকসকল সংস্কারের অনবরত উদ্যোগবশতঃ
দারিদ্র্যবিকল্পে প্রবর্তমান ও শান্তি ভিত্তিবিশেষ প্রত্যেকসকলস্বার্থ অনন্তরিত

* “यद्वा सत्यमनुना। तदसन्दर्भेनातिशयोक्त्योऽपि न विधीत” इति कश्चित् पाठः ।

लीनेव प्रतिविम्बितेव लिखितेवोत्कौर्णरूपेव च ।
प्रतुष्टमेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निष्ठातेव च ।

नाम एकेन संस्कारेण धारावाहिकस्वरूपपत्तिरिति मन्व्यम्) प्रतापमानः - विस्मृति-
मापयमानः धारावाहिकत्वेन सुदोर्घतया प्रतीयमान इति यावत्, तद्विषयप्रत्ययाकारैः मान्यती-
त्यर्थविज्ञातीयैः घटादिज्ञानैः चतिरस्मृतः अनन्तरितः प्रशङ्, धारावाहिकत्वं यस्य तादृशः
प्रियतमाया मान्यताः स्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिवन्तानः स्वरूपान्तरकान्तनोत्पादसमूहः (कर्ता) बल-
वृत्तेः मान्यताकारपरिचयतुङ्गिणे, सादृश्यतः अमेदोपचारात् नम 'चैतन्य' विमलरूप-
मात्राः तन्मयमिव मान्यतौमयमिव तत्तादात्म्यापन्नमिति यावत् ज्ञेयं इति, तथाच पारमार्थिक-
प्रत्यक्षत्वाभातिरिक्तनिर्दिष्टमात्रात् तदभाषकत्वविशिष्टत्वाच्च स्वीकरोति बहुलं तद्वृत्तमिति
मन्व्यम् ।

* सांख्यमते प्रत्यक्षादौ सत्यभावे बुद्धिप्रतिबिम्बधारापरिचया भवति, विषयाकारपरिचया-
याच तस्यादिहाश्वमेदोपचारे भवति, ननु बलुगत्याभेदः, "इतिः सत्यभावे संपत्ती"ति
सांख्यसूत्रे च "ज्ञानिहास्यमितरत्वे"ति पातञ्जलसूत्रेण च तथैव प्रतिपादनम् । एवञ्च मान्यता-
कारपरिचयाया बुद्धिप्रलेः विदात्मनः भेदोपचारेण बलुगत्या तदभेदमात्रात् तन्मयमिवेतीव
शब्दप्रयोगः ।

यथा मदनोपासने प्रियतमाया मान्यताः प्रत्यक्षं तदाकारतापन्नाया बुद्धिप्रलेभेदोपचारेण
नम विदात्मनः साधनीमवनिश्चकरोत्, तथा तत्प्रत्यक्षगनितस्य छन्दसभाषणाच्छब्दस्कारसा-
मन्तरतोदीधत्तमवधानेन तन्मयित इहानीमनी मात्रतोविषयकधारावाहिकस्वरूपसमूहोऽपि
मान्यताकारतापन्नबुद्धिप्रलेभेदोपचारेण नम विदात्मनः मान्यतौमयमिव ज्ञेयं इति मदनोपास-
नप्रत्यक्षेण इहानीमनदर्शनस्य पारमार्थिकप्रत्यक्षत्वाभातिरिक्तनिर्दिष्टमात्रेण सत्य एव तत्-
त्त्वविशेष इति स्वरूपायः ।

यत्नेन भवभूतेर्दर्ममहासाभिप्रायं प्रतिपाद्यते । यदिच नाटकप्रयोगः सांख्यदिवाङ्मा-
मिश्रत्वं नोपयोपितामावकतोति "यद्देवाध्ययन"मिवादि सूत्रधारवचसा भवन्तिना सत्यमेव प्रकटी-
कृतमिति तत्प्रतिपादनमर्थः, तथापि यथा यदभिप्रायं वर्तते, स्वयवकाशे तस्य तदभिप्रायापि
स्वरूपतोति दर्शनमात्रोदधिविलोडनपरायणस्य भवभूतेर्न विद्वज्जनिति मन्व्यम् ।

रूपे ननुपन्न श्रितरुनाविषयक अद्वयार्थक आनन्दगतिमयूह आमाव जिह्वाके
मान्यताकारे परिणत बुद्धि बुद्धिरे चेतोऽपानताव दावा एवम मान्यतौमय
कविरनह । आशव प्रमाण वेद-।

मानयेतसि कीलितेव विगितैर्यो सो भुवः पञ्चभिः ।

चिन्तामन्ततितन्तुजालनिविद्धस्य तेय नृणां प्रिया ॥ (२१)

(२१) तन्मयत्वमेव इत्यतः—श्रीनेत्रेत्यादिना । सा मन्मथुपाये मन्मथुपाव' इति-
यतो सा विना आत्मनो नः 'अथाह' चेतिमि मनसि भोजेन मन्मथुपायेन मन्मथ' मनेन, मनेन
तस्यादयंनमेव न स्यादित्यत आह—प्रतिबिम्बनेवेति, विमलशशि चन्द्रमण्डलवत्प्रतिबिम्बने-
त्यर्थः, नन्विदानीं सति प्रवर्णनायान् 'अथ' चित्ते साधना प्रतिबिम्ब इत्यत आह—चिन्मित्रेति,
अन्तर्ध्यातृद्वारेण कृतिगुणिकया अनुप्रासादितर्ककेन मन चित्तपटे चित्तनेत्रेत्यर्थः । मन्मथं
पदार्थान्तरमोक्षपथवचनविज्ञादिना कदाचित् साधनमपि स्यादित्यतश्चेत्याह—तन्मथोर्कद्वयेति,
अन्तर्ध्यायिनिना मन मन, मित्रायां मन्मथसाक्षात्प्रतिबिम्बमेवत्यर्थः । मनु तादृशमन्मथं
संस्काराहमन्मथा स्यादित्यत आह—अनुबोधे चेति, विरहानुभवसाधने मन चित्तद्वारा रीरुहं
मात्रमरीरुपदिश्यन्निमित्ता । मरीरुपनुबोधकारिणः स्यादतीतिनेत्रेत्यर्थः । मनइतीतितात्पर्यमि-
त्यतश्च इति मन्मथमन्मथोर्कसाह—अनुबोधेतिनेत्रेति, गुणमात्रसाक्षि'तिप्रत्ययान्त-
मुहृदसंयोगमन्मथोर्कमेवमित्येवमन्मथं त्वं चेतरेव मन्मथोर्कमेव, तदाच न साधनमन्मथ
इति भावः । मन्मथं मन्मथोर्कमित्यतः मनसा तस्याः मन्मथं एव न स्यादित्यतश्चेत्याह—यत्न-
निष्ठानि चेति, यथा भुक्तमन्मथं वज्रादि निधीयते, तथा सापि अन्मन्मथं चित्तमन्मथं निष्ठानि
निहितेनेत्रेत्यर्थः । मन्मथं कदाचित्तदुपानयनमपि स्यादित्यत इत्यत आह—श्रीशिवेति, येन
भूय मनोऽन्मथं ('अथ च तीमुक्त इत्यनेन तन्मथमन्मथं तत्तन्मन्मथं मन्मथं') पदार्थं विनिर्ण-
यार्थः श्रीशिवेन साहचर्यवद्भूयता मेवेन अ योगितेनेत्रेत्यर्थः । तदाच आनादासी मन्मथं नम-
तीति भावः । मनु श्रीशिवेत्यादि प्रतिबिम्बनादिबोधं स्यादित्यत आह—चित्तेति, चित्तसा-

যে বননোত্তানে জামার প্রতি অত্যাগ প্রদর্শন করিয়াছিল, সেই প্রিয়তা
মালতী যেন আশ্রয় চিত্তে বিনয়ী হইয়া রহিয়াছে, অথবা (তবে বেন চন্দ্র
প্রতিবিম্বিত হয়, সেইরূপ) মালতী আশ্রয় চিত্তে প্রতিবিম্বিত হইয়াছে। অথবা
কারণে বেন আশ্রয় চিত্তরূপ তুলিকা ও অত্যাগরূপ বর্ণ দ্বারা জামার চিত্র-
রূপ গুণে মালতীকে চিত্রিত করিয়া রাখিয়াছে। অথবা কারণে মালতী
শব্দ দ্বারা আশ্রয় চিত্ররূপ শিল্পিত হইয়া মালতীর মর্মান্বিত প্রদর্শন
রাখিয়াছে। অথবা আশ্রয় বিবহনরূপ চিত্ররূপ অত্যাগরূপে মালতীরূপ বহা-
মর্মান্বিত প্রদর্শনিত করিয়াছে। অথবা বহুদেশে দ্বারা ও নবোদিত প্রভা-
মিশ্রণে মণ্ডলরূপে বহু দ্বারা দৃষ্টরূপে সখ্যবাহিত করা যায়, তাহার নাম বহুদেশ

(নেপথ্যে কলকলঃ) (২২)

মাধ । (আকর্ণ্য) অহো সম্মতি ইতস্ততঃ প্রবর্তমানকৌণপ-
নিকরস্য সহতো শ্মশানবাটস্য রৌদ্রতা । অত্র হি—(২৩)

পর্যন্তপ্রতিরোধমেদুরঘনস্ত্রাণান্ চিতাজ্যোতিষা

মৌল্ল্যং পরভাগতঃ প্রকটয়ত্যাভোগমীমস্ তমঃ ।

মাননীবিদগণা, স্মৃতিঃ সন্মতিঃ প্রবাহঃ, एव समुज्जालं ধ্বসমুহঃ, তেন নিবিড়ং ঘনং যথা
স্থানযা স্মৃতিঃ সৌভাগ্য আদিনিব লব্ধা নিরন্তরানবরতস সন্মতা ইতি সম্বন্ধাত্মকঃ । তদা-
খ্যোতঃ সন্মতঃ স্মৃতিমেব ইতি ভাষ্যঃ ।

অথ ব্রহ্মত্যায়া মানন্যা ইত্যম্বদে ন লব্ধবাস্তবক্ৰিয়াবলম্বনান্নান্নায়া ক্রিয়ানুপেক্ষামান্য,
বিশেষণানী সান্নিধ্যসুস্থত্বাৎ পরিকরঃ, বিশ্লেষ-লভিতলুগালীভ্যন নিরন্তরপক্ষং বস্তুদ্বারা-
স্থানদ্বারা ইতি বৈষম্যত্রাভিধানে ন সঙ্কটঃ । আদ্যু-লবিতকীৰ্তিত জনম্ ।

(২১) নেপথ্য ইতি, কলকলঃ, কলকলম্বদে, পিয়ারানাসুতুপন্ন ইতি শ্রীঃ ৷

(২২) মাধ ইতি, ইতস্ততঃ—সমুদ্বিগ্ন প্রবর্তমানঃ, বিচক্ষমানঃ, কৌণপনিকরঃ বাসনান্য
সমুহঃ, যন বাটস্বয় সমুজ্জালবাস্তব সমুজ্জালবাস্তব রৌদ্রতা মৌল্ল্যমাত্মকং স্মৃতিঃ
সি স্মৃতিঃ অত্র শ্মশানবাটে ।

(২৩) রৌদ্রতমেব সমর্মতিসুভাষ—পার্থ্যমেতি । পর্য্যন্তে চিতাবলয়ানন্দী প্রসিদ্ধি-
বি-
বি-
বি-

আবাব চিত্তে স্মৃতিরূপে মানভৌকে সংঘোজিত কবিতা বাধিতাছে । অথবা আমাব
চিত্তনধো ভুগুর্ভে নিধির ভাষ একবাব পুষ্টিয়া বাধিতাছে । অথবা কাঠবর
বেবন ভীক্ষায়ে লোভ বিদ্ধ কবিতা সংঘোজিত কবে, স্মৃতিরূপে কামবেবন পাঁচটি
বাধিতাছে । কামবেবন মানভৌকে আমাব চিত্তে বিদ্ধ কবিতা, বাধিতাছে । অথবা
চিত্তাসমুহরূপ স্মৃতিসমুহ ভাষা মানভৌকে আমাব চিত্তে সোলাই কবিতা সংগম
বাধিতাছে ।

(২২) (ব্রহ্মবহির্ভাষে বিশাচল্লিগেব অবাচ্য নমঃ)

(২৩) মাধ । (শ্রবণ ভাষা) অহো সম্মতি এতে স্মৃতিসংগমে স্মৃতি-
ধিকৈ বাক্যসংগে বিদ্যমান, স্মৃতিসংগেইব অতিবহ ভৌগবতঃ । যে হেতু এতে
স্মৃতিসংগে—

(২৪) চিত্তান্বেষণে প্রাপ্ত স্মৃতি ও স্মৃতি নিরোধকাকি বিদ্ধ গাঢ় ও বৃদ্ধি

তদুৎ রাঘোপয়ামি—ভো ভো: শ্ৰয়শাননিকিতনা: কটপূতনা: । (২৫)

অশস্তপূতমব্যাজং পুরুষাঙ্কোপকলিতম্ ।

বিক্রীযতে মহামাংসং যচ্ছতাং যচ্ছতামিদম্ ॥ (২৬)

(নেপথ্যে পুন: কলকল:)

সাধ । কথমাঘোপয়ানন্তরমেব সর্ব্বত: সমুচ্চলদুস্তালবেতাল-

(২৫) তদ্বিতি, তলচ্ছাত্ পিমাণানা সানন্দাগমনাত্ তদুৎ রাঘোপয়ামি মাংসবিক্রয়-
বাণীমুৎ রাঘব বিশাপয়ামৌল্যং, অমুৎ রাঘোববে কিসলিলা কৌলাঙ্কনসমাকুলত্বাদিব
মাকল্যেবপুৰিতি ভাব: । ভো ভো ইতি সন্তপ্তমানম্ববে । শ্ৰয়শান' নিকিতন' নিবাসস্থান' যৈবা
তে শ্ৰয়শাননিকিতনা: ।

(২৬) অশস্তেতি, অশস্তে অ যচ্ছাচাচাতেন পূতং পবিত্রং ন ভবতীত্যশাস্তপূতং, (অশ-
পূতনাংচ অ পবিত্রেন পিমাণাচাচাতান তদুৎ অশস্তে প্রীতুশাশ্রমায় বিশেষকমিদম্) ন বিক্ৰী-
য্যাজ: কাপচ' যম তদব্যাজং (যথার্থবিক্রয়ার্থমীবাণীতং ন তু তত্ প্রলোভনেন সমীপমানীয
যুধান্ প্রদত্তুমানীতমিতি ভাব:) অথবা "ইতদ্বিহিঁ কলীকল্য সাহসাদবদুপার্জিতং" অশস্তপূতং
নির্লোভনেতম্মাংসং বিদুৰ্দ্দ্বাং" ইত্যুক্তমথশস্ত, পুরুষাঙ্কেন পুরুষীরক্বেষ্যববিশেষে অশ-
কলিতং সম্বাদিতং ("শ্লিষ্যশস্তপদে ত্ৰেতা: পুরুষা দ্বিপদে যথা" ইত্যাদি শ্রাভাত্ সন্তজ্ঞতারণ্য
দ্যোতনায় বিশেষকমিদম্) ইদং মদীয়হস্তস্থিতং মহামাংসং নরমাংসং মদ্য বিক্রীযতে, ইত-
বিশেষসাদৃশ্যাকাররূপমুলীনেতি শিষ: । যচ্ছতাং যচ্ছতাং যনুসূচীনে তরীযতা নীযতাম্ ।
(আদরানিহৃতদ্যোতনার্যো দিব্যতি:) ।

পুরুষাঙ্কপদল্লোপকলিতায়া এষ লোকব্যবহাঃসিহ্লাদহরীকায়ব্রহ্মকলেনাম "কলীকল্য"-
দ্যেব:, সাধিপ্রায়বিশেষকটিতত্বাত্ পটিকরাহুত:

(২৬) অতএব আমি উঠেঃঃবে আস্তান করিয়া মাংসবিক্রয়ে বাণী
বিজ্ঞাপিত করি । হে শ্রয়শানবাণি শিখাচরণ ।

(২৬) আমি (২৫ কিকিঃ ইষ্টেগাধনাকৌকাররূপ মূল্য) আনন্স এট
ইতু' ইত মহামাংস বিক্রয় করিতেছি, তোমরা গ্রহণ কর, গ্রহণ কর । আমি যে
মাংস বিক্রয় করিতেছি, তাহা নষ্টগুত মহে, এবং কোনরূপ পটতাপূর্ণ নহে,
পটত পুরুষেব শবীর সম্পাদিত । (অতঃঃ তোমাদের গ্রহণে কোনও আপত্তির
কাৰণ নাই

সুহৃৎসুলাব্ধকলকলাকুলঃ . . . প্রচলিত ইবাবির্মবটমূলসহঃ
স্ময়ানবাটঃ । আশ্বখ্যম্ । (২৩)

কর্ণাভ্যর্থবিদীর্ণমৃকবিকটব্যাধানদীপ্তাগ্নিমি:

দেহাকোটবিসদৃষ্টে রিত ইতো ধাবদ্বিরাকীৰ্য্যতে ।

বিদুরত্পৃষ্টনিকাগকেশনয়মম্ব স্মশ্রুজালৈর্নমো

লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ ॥ (২৫)

(২৩) মাধবী, স্বর্নম, কুমুদমল্য; বিবাহ, তথাগা; বিকলতা; ই বেদালা, মূলকি-
হিতমবা; তৈর্ভুক্তেন মলেন চতনেমি বাবদ, মুদুর্ভল বদৌপেণ বখ্যজেন খট চবিতাখ্যলদিব
অ কলকলেন কীলাহলেন আকুলঃ । আবির্মবটি: সমসৌর্নব দেহানবাপুর্নলিগে; মুর্ন বদটঃ
সদৌর্ন: স্ময়ানবাটঃ স্ময়ানবদেহ: প্রচলিত ইব লম্বমান ইব ময়া লখ্যায়তি ইতি শ্বেৎ ।

(২৫) স্কোকলাবধি সমসৌপিতৃমাহ—কর্ণৌর্ন, কর্ণৌর্ন(অর্থ কণৌর্ন) লাম্ব বিদীর্ঘাখ্য
বিদাটিতাভা লক্ষ্যী খৌহমালকরণ দন্ বিকটব্যাধান ময়বরমুস্ককৃষ্ণকটন' তেন দীপ:
প্রকাশিত: আধর্মেন তৈর্দেহাখ্য দ্যলো খাটমি, স্বর্ন: বিবদে, খাটুর্ন: ইব ইবো ধাবদ্বি:
সমকলৌ ধমটি: (মুস্কামলৌক্যবিগৌর্নিন্মু' খাটলদিব প্রধাবতৌ ধর্মণ্যদবদ্বারবদুস্কম্) হদ্য
বিদুরত্পৃষ্টনিকাগকেশনয়মম্ব স্মশ্রুজালৈর্নমো লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ
লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ লক্ষ্যাক্ষাধিশৃঙ্খলদোষঘৃণ্যামুস্কামুস্কান্না মুখৈঃ

(বজ্রের বহির্ভাগে পুনরাহ্ন কোলাহল)

(২৭) শব্দ । একি আশি আশ্বিন কবিতা সাধবিকরব কবা-মলাব
পরেই কেন সর্গজ ধাবমান চুত্ৰাধিত শবধবৎ ভূমল ও অঘট কোলাহল
সমাহুল এতঃ দেশান্তর ইহেত তৎকালোপস্থিত চুত্ৰাধল সমাহুল এই অধান-
প্রদেশ যেন কম্পিত কবিতা হলে ইহেতহ । আবও আশ্বিন এই যে -

(২৮) : তর্ক সম্বল স্মৃতি বিগঠিত চুত্ৰাধ ধারা বিকট ব্যাধান করিলে
বহাতে অগ্নি প্রদীপ ইব, বাগানেও কেন, নবন, ক ও প্রলম্বণ বিভাৎসল্যের প্রা

अपिच—

एतत् पृतनचक्रमक्रमलतयासाहसुते हंका-
नुत्पुष्पात्परितो नृमांसविधसैराध्वरं कन्दतः ।

खर्जूरद्रु मदग्धजङ्घमसितत्वङ्णद्विविधकृतत-

स्नायुग्रन्थिघनास्थिपञ्चरजरत्नकङ्कालमालोकात् ॥ (२८)

अथ स्तुभावांकिरनहार, स च विद्युत्पुष्पनिकाशेषपुष्पयः प्रथमवितीयचरकश्रीम् । तन्म-
मानेन तृतीयचरकश्रीकेकानुमानेन च सङ्कीर्त्यते । साहसविक्रीकितं इत्यम् ॥

(२१) एतद्विहितं, यद्विहितं, सर्वतः चावर्जं ईषत् परश्चन्द्राकारं यथा स्वात्मना
 कथ्यतः 'आज्यम्', 'कुर्वन्' इत्यान् कोकान् (कोक ईश्वरस्यैव इत्यमरः) । अक्षरीय (चति-
 भुवश्च प्रतिपद्यद्वा वा) यौनपयोनं कृतान् यासां जवज्जानं चर्द्धमुल्लैः । आधिकीनं वदन-
 विवरे स्थानमप्राप्य सूर्यो पतितोऽहः । वृत्ताख्यविषये, मरणाख्य भुक्तावस्थेः (अक्षतं-विषयो
 यन्मरिचभोजनस्यैवोरिष्यमरः) यत्पुण्यं पुण्यं कुर्वन् । स्वर्गुरद्वयमवस्थाः । स्वर्गुरद्वयमवस्था
 (एतेन चहुना पश्चिमोत्तमकर्कशतादीनि सूचितानि) अहो यथा साहसम्, । तथा अक्षितत्वा-
 न्नायवर्चस्वेषा ननु ; वहाः पृच्छादिता इति यावत्, विप्रकृतम् । सर्वतो व्यापय दी द्यापुण्यः
 गिरिप्रस्थानानि तत्र घनानि निविष्टानि वक्रवासादिभ्यश्चतया पुत्रोद्भूतानीति यावत्, अक्षि-
 ०धराणि पञ्चरत्नप्रतोयमानानि अक्षीनि येन साहस्यं कथ्यते, दीर्घजीवितान् शोभाः । कदापि
 सर्वशरीराख्यीनि (व्यान् शरीराख्यकदापि इत्यमरः) यथा साहस्यं एतत् पुनश्च पितृ-
 विद्वेषममृषः आनीकानि मया दृश्यते ।

শিখরবার্গ মন্ত্রাংশমাকুল ও ইব্রহিম জমদগীর্ন উক্তাশ্ব নামকশিখাচরিত্রের
ভাবশ্চ মুখমণ্ডলদ্বারা আকাশ পৰিব্যাপ্ত হইতেছে । এবং, এই পিণ্ডাঙ্গেরই অস্তি
রূপ ও দীর্ঘ শরীর মুখব্যবহানকালে উভানোকে পৰিণীকৃত হইতেছে ও মুখ-
মণ্ডোৎকরণে অঙ্ককাৰে অদ্বজ হইতেছে ।

(২১) বাহ্যিক স্বত্ব ইচ্ছাকৃত ক্রন্দনশীল বুদ্ধিকে অতি বৃদ্ধি না
 — পুষ্টিপদ্ধতি, বিশেষতঃ এককেন্দ্রিত অন্নোপভোগ ইত্যাদি (ক্রন্দনবিধি, পান
 না পান ইত্যাদি) ভূমিনির্গত জলবায়ব ন্যায়সে স্বাধা অর্ধ পবিত্রাণে পুষ্ট
 কবিতোহে, এবং বাহ্যিক স্বত্ব ইচ্ছাকৃত বাক্যে পানোহে ও ভীষ
 পানোহে অর্ধ ক্রন্দনশীল ও সর্বতোব্যাপ্ত শিবাবদন পুষ্টিভূত অধিপন্ন

(समस्तादवलोक्य विद्वद्य च) यही! प्रकाष्ट पिशाचानाम्।

एते हि—(३०)

पृथुचलरमनोयमाश्रयत्तं दधति त्रिदायं विवर्णदीर्घदेहाः।

चतुर्द्वजगरघोरकोटराणां च निमिषं दम्बपुत्रादरोक्षितानाम् ॥ (३१)

इति चोदयन्तस्मात्तन् विद्यावतिरसौ नादयस्मिन्महर्षिण, 'देवानि जगदी-
श्वरस्यैव' इति च विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं
देवस्यैव विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

॥ ३० ॥ अत्रोक्तं विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(३०) विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(३१) इत्युच्यते, विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

अद्वयस्यैव विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(३२) अत्रोक्तं विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(३३) अत्रोक्तं विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(३४) अत्रोक्तं विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण विद्वत्प्रियं नादयस्मिन्महर्षिण।

(পরিক্রম্যাবলোক্য চ) হন্ত ! অতি বীমত্বময়তো বর্সতে ॥ (২২)
 তত্জ্ঞাত্বোত্কল্য কৃতিং প্রথমময় পৃথৃত্বসেধমূয়াংসি মাংসা-
 ন্য'সল্লিকৃষ্টপীঠাশ্বয়বমূলভানুগ্রপূতোনি জম্বু ।
 আর্সঃ পর্যন্তনেত্রঃ প্রজড়িতদয়নঃ প্রে তরঙ্গঃ করঙ্ক-
 দঙ্কস্বাদস্বিসংস্বং স্বপুটগতমপি ক্রত্বমশ্বয়মৌতি ॥ (২৩)

স্বদ্রবী' দ্রুতিময়ময়তু' পিশাচান' বন্দনদু' সাধ্যাশ' বিশ্বপ্রতিবিলম্বা' বীচয়তোসি' অশ্বম-
 ব'বৃদ্ধমূল্যনিদর্শনাতঙ্কঃ । সত্রবচ' তদা দৃপে—

"সম্ববন্ বস্তুতল্যবীচসম্ববন্ বাপি কৃতবিন্ ।

যম বিশ্বাত্তবিলম্বং বীচয়েন্ সা নিদর্শনা ॥" ইতি ।

পুপিমায়া ভবন্ ॥

(২২) পরিক্রম্যেতি, 'অতিবীমত্ব' অতিভূষণাৎ' পিশাচানামনুষ্ঠানমিতি ধৈবঃ ।

(২৩) তত্জ্ঞাত্বেতি, আর্সঃ স্বাদাদিনা পৌড়িতঃ পর্যন্তে' অশ্বজৈতামনুষ্ঠানাত্মনঃসদৃশত্বা
 সমলান্ পরিচালিতৈ বৈব্রী লীচনী যস্য সাতঙ্কঃ ("আশ্বচায়াবলম্বৈ" ইতি পাঠে তু আশ্বানি
 তদলম্বনানাশ্ববৃদ্ধার্থমাত্মনানি আশ্বলম্বনৈকাপি বচাপ্রবীণভোজনানি যেন তথাস্মত্ 'বর্ষ্যঃ')
 তদা প্রজড়িতাঃ সূচ্যাদানৈন বিক্রম্য প্রাপিতাঃ দয়নাঃ দলনাঃ যেন সাতঙ্কঃ প্রে তরঙ্গঃ দৌমঃ
 অধিন্ পিয়াশবিশেষঃ (বহুঃ রূপচমকমৌপিতি বীড়িনী) প্রথমমানী কৃতিং জ্ঞাত্বিন্ যবল
 লব' তত্জ্ঞাত্ব তত্জ্ঞাত্ব হিবা হিবা অথ অনসর' বৃথুনা মদ্বতা তত্বেধন দরৌদ্রত্বা
 (তত্বেধনঃ জায়তব্রতিরিবমরঃ) ("বৃথুচ্ছীঘ" ইতিবাঠে তু মদ্বতুপত্রগৌরীমৌলীঘ্যঃ)
 মুগাশি প্রপুতেরাশি, তদা তত্জ্ঞাত্বা মুনিঃ দুর্গম্বী যেষু তথাস্মতানি, অ'নৌ জ্ঞাত্বী পিচৌ

(৩২) (পবিক্রমণ ও অবঃগাঞম কবিশা ৩১ ! অতি ভূগাঞম অমুষ্ঠান
 অগ্রে বর্ধমান)

(৩৩) , কৃষাৎ পৌড়িত ও (যত্র যত্র আগ্নিষ্টেহ কিনা তাহাং দেধিবাব
 তত্) ইত্যন্তত বিন্দিতেনৈত্র অতি বীনত্বাপন্ন ফোম এক গিলাত দ্বয় বিকানিত
 করিগা অধনে (মনেহের) চর্য হিববিচ্ছিন্ন করিগা অনন্তর শরীবেদ ওদ্রতা-
 বশতঃ অতি প্রচুরতব ও অতি দুর্গন্ধ ককটই মাংসগিও ও পীঠাকার পৃষ্ঠ
 অতি মাংসবহন অবরবেদ অনারাগনতা মাংসগুলি খাইয়া নিষেব ফোড়নে
 আবৃত নবকগাণ হইতে আকর্ষণ কবিশা অহিনয় ও নিব্রোত্রত স্থানস্থিত
 মাংসগুলি অমুগ্ৰজাবে খাইয়েছে ।

(विहस्य) अहो ! मादोधिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम् ।

तथाहि—(३५)

अन्धैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रोहसूत्रतोत्पले-
व्यक्तोत्तंसंभृतः पिनद्य सहसा हृत्पुण्डरोकस्त्रजः ।

चितानकस्य सन्दृष्टादेन स्त्रियसि सरन्ध्रजानि चक्षीनि विषा तान्, ज्ञयनेन पाकविशेषेण परिप्लवत् सर्वेषः स'समान' खेदः वसामांसजवेदप्रियेव इति यावत्, दीप्यः तान्, तदा स'सक्त' भान् दक्षमानलेन स'सप्तभूमान' अपि (न केवत्' असु सप्तभूमानिचपैरर्दः) प्रेत-
कायान् घतयतीतापि, कृशा चाहस्य, सत्पक्केन चलिमयपादेन (सत्पुण्यान् पचधातीमांवे कः)
स'सि विदलन् मास' यस्यात् तन् अचञ्चलवृत्तितादेनेवत्कल्पनम्' तदा लभयत् अज्ञापोभागवीर्यो
सन्धो स'योगरुज्जि ताभा निभृत्त' विद्रिष्ट', गङ्गानलज' जडाकाश' चारात् समीपे
(चापद् रश्मोपयोर्विमरः) निभृत्त' सत्प्रेतकायान् पृथक्लभ्य सुमानीय स'वृत्तिनोः तन्नादेव
सवन्धोः भज्यधाराः चलिमयचित्तके इविशेवधाराः पिरयि ।

अनेन वर्धनेन तदानीं सर्वाङ्गद्वारा चितानननिर्वापयस्य च व्यवहारः प्राप्ती नासीदिति प्रतिभाति, अन्धता एतादृक्श्रवकायाकर्षककासन्धबाहुजिह्वादिदिति विभाषनीय' ।

अवापि पूर्ववदेव बोधगुहो रसः, दुःखस्वस्य न दीरः । स्वमासोक्तिरन्ध्रद्वारः । खग-
धरा इत्यम् ॥

(३५) विहस्येति, अहो इत्याद्यर्थे, मादोधिकः रश्मीमुखसमुत्थः प्रनादः प्रकटो
वर्धः ।

(३६) अर्कचिति, अर्कः काञ्चिद्विशेषः (अर्क' इतीतिविमरः) कल्पिताः रचिताः
मङ्गलप्रतिसराः सचवानवपनइलविहङ्गहृत्तानि तादृशकरतुमापि वा (अहोय करतुवे च भवेत्
प्रतिवयोऽस्त्रियमिति मीदिनोक्तः) यानिहाः, स्त्रीणां सवावज्ञानान् इत्या एव रश्मीत्तरजानि
तान्धे च तान् स'सप्तभूमान' स'सप्तभूमान' स'सप्तभूमान' स'सप्तभूमान' स'सप्तभूमान'
सिधरे च स'सप्तभूमान' विहङ्गः । विहङ्गोति वयोक्तः, तदा मोचितमङ्गलः सनीमृतघतमरीररजानि

(३७) (हास्य कटिनी) पिशाचपञ्चोदितेन अन्धकारागोचरे आभास इति
अ'सप्तभूमान' ।

(३८) बाह्यान् प्रवीर्य नाज्ञो धारा अन्धकाररूपं नयनेन हिं करद्वयं
वा कटिग रज्ज्वा कटिग्रासे, स दृष्ट ज्ञानोत्प्रेत इत्यङ्गं द्रव्यं स'सप्तभूमान'

भारतमाधवे

एताः शोधितपदकुटुम्बजुषः सम्भूय कान्तेः पिव-

न्यस्यिष्ये हसुराः कपाञ्चपदैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ (३६)

(परिक्रम्य पुनरशस्तपूतमित्यादि पठित्वा) कथं नामातिभीषण
विभीषिकाविकारैः भटित्यपक्रान्तं पिशाचैः । चण्डो निःसत्त्वता

एष कुटुम्बजुषः तानि सुखानि वीर्यं इति लक्ष्यते, एताः हसुराणां पिशाचाङ्गना इति
पदजाकाराभ्यन्तरवर्तिनां कविषा एष पुण्डरीकाक्षि चैव यदापि शैवां चण्डां माताः पितृश्च कर्तुं
धारयित्वा कदापि इतान् चण्डां इत्यनुष्ठुतः सन्, कान्तेः स्ववर्तमानः सम्भूय मिथिना प्रीता
सन्तुष्टाः सन्तः कपाञ्चपदैः मांसहीनमरुतकोईनामाष्टौनि एष चण्डाक्षि पानपात्रादि
भिः चण्डिष्ये कदा मन्त्रानि एष सुराः कपाञ्चि ताः पिवन्ति ।

चण्डाणादीनां मङ्गलप्रतिष्ठाराधनेदानेषां चण्डाङ्गनाः एषे लक्ष्मीदत्तानस्य चण्डो-
मङ्गारस्य चण्डाणां मूलमीनमृगस्य चण्डाङ्गनामविनाशकालात् चण्डबलद्वारादेति लक्ष्मीदत्ताङ्गनामि
सद्वरः । विद्वद्भीः शूद्रादीनामृगयोः कथमस्य सनादेव इति तु नाशकनीयः, लक्ष्मीदत्त-
हृदयेषां स्थान एष विभीषाङ्गीकारादनाङ्गनामिनादेनाचल्यते विरोधविरोधान् । तथाचोक्तं
अनिङ्गता—

“विचक्षिणे दक्षे लक्ष्म्यवतिष्ठे तु विरीचिनाम् ।

वाध्यानामङ्गनां वा प्राधान्यामुक्तिरन्त्यम् ॥”

“यतिः सर्व्वेण वादाने” इत्यनेन लक्ष्मीदत्तस्यैव चण्डाङ्गनामविनाशकालात् “विचक्षिणस्य” लक्ष्मी-
चण्डपदादमतेन अन्तिमङ्गनीयस्य नामङ्गनीयः “पूर्व्वानस्य चण्डाङ्गनां कविदेव परादिष्व-
विचक्षिणे” कर्म विचक्षिणस्यैव निरुद्धति लक्ष्म्यस्तुतिनाम्, अत्रान् “विचक्षिणस्य” चण्डा-
द्विषस्य परादिष्वचिन्तितं यतिमङ्गनीयस्यैव वादिष्वनुसन्धेयम् । आहूँ लक्ष्मीदत्तं इति ॥

(३७) परिक्रम्येति परिक्रम्य विधीयत पिशाचानलोकयितुं पादौ विक्षिप्य पुनरमे-
पूतमित्यादिः पठनं प्रथमपठनानन्तरपठनानामवधानेनाश्रुतपूर्व्वार्था वा पिशाचानलोकयन्त्ये-

रूपे धारण कविताये, एवम् विचक्षिणो नृपतयेव प्रकृष्टं दूष्टमवशे
व्यवहार कविताये, “तादृश एव पिशाचपक्षीपक्ष चण्डिपक्षश्च चण्डपक्षश्च भाना
धारण कविता सहसा अथ पठितं सहितं निमित्त इदं अति प्रीतमने नम्रकपाल-
रूप पानपात्रे चण्डारूप चण्डपान कविताये ।

(३८) (पार्व्विकेपः कविता पुनराय “अशस्तपूतमित्यादि श्लोक पठ

পিগাচানাম্ । (পরিক্রম্য দৃষ্টা মনিষ্যেটম্) বিচিত্রযৈঃ সখ্যঃ
স্মরণবাটঃ । তথাহি স্থলিয়ং পুণ্যং যৎ । (৩৬)

গুপ্তকুণ্ডকুটীরকৌশিকবটাদৃষ্টকামং বেদিত-
কন্দুত্প রবচণ্ড ডাত্তকৃতিমৃতপ্ৰাণম্ভারমৌমেষ্টৈঃ ।

মিতি মনস্কম্ । অতিমৌল্যঃ - নিগতিঃ সৰ্বভাষাঃ বিকৌশিকা বিচারাঃ পরিশা স্ময়মূল-
ংদাদয়িনু' জ্ঞাতাঃ বিজ্ঞতবৈদ্যকৌশিকানাভ্যো বৈরা তাড়কৈ, পিগাচৈ 'কব' মট্টিতি দ্রুত' অরজ্ঞান'
অপাণিত' । বি:সত্ৰনা 'দৌৰ্ভণ্য', 'জগদমল্যশা মট্টীয়কট্টরনাক্ষত' সামাজ্যমসংবিদ্যমল্য
মদুমদৈমৈব পঞ্চাশিত' সৈন্যি সাং, । 'পরিক্রম্য পুন: পাদবিশ্ব' জ্ঞান্য, দৃষ্টা সখ্যন্ত: পিগাচ-
মট্টকামানবদৌশ, মনিষ্যেট' পিগাচানা পদ্যবনান সামবিক্রয়েকাপি সামিথে তমিহিমক্কাব-
বেতি দু:খিন: মদিন' যৎ সখ্যঃ স্মরণবাট: , স্মরণবদৈঃ বিচিত্র: পিগাচৈ স্যাম সামবিক্রয়ায়
অবিত: (জিন্য ভুবাপি পিগাচদর্শনে ন লখন ইত্যদী সম দুমৌল্যমিতি সাং,) সখ্যঃ স্মরণ-
বাট: বিবিত ইতি বহুভং মনুমসর্দনায ইত্যপরে স্মরণবদৌশো কাশীলি দর্শয়িতুনাচ—তথাহীতি ।
'ইয' পুণ্যং যৈতি পরি স্মরণ' মরিদিবনেম দৌৰ্ভণ্যেভাভেতি ।

(৩৭) গুপ্তকুণ্ডকুটীরাঃ - অমলং মলং ভূম্যন্তু: গুপ্তকুটীরকৌশিকানা' স্মাদি-
বিহিতৌদ্যেদ্যস্মিতবৈকল্পানা' (নিভুগুপ্তকৌশিকৌবি স্মাদিবিহিতৌদ্রে ইত্যমট) ঘটয়া:
অমুদ্রম গুপ্তকৌশ 'কব' ইত্যাক্ষাচ্যতমল্যে ন সর্দেষ্টিয়া: সর্দেষ্টিয়া বা স্মদ্যতা 'মল'
ভূম্যন্তু: সর্দেষ্টিয়া ভূম্যন্তু: (স্মরণবদুপ্তকৌশিকৌদ্রে সর্দেষ্টিয়া ইত্যমট) অম্ভা মৌল্য
জাতকৃতি: "কব" ইত্যাক্ষাচ্যতমল্য: তথা স্মত: সখ্য: য: স্মরণ: স্মরণমায়: স্মরণ মৌল্য:

করিয়া) অর্থাৎ কোকেস অতিশা ভীতিয়ৎ বিকটে জৈবকামি করিয়া সর্দা
পিগাচগণ পলায়ন করিল, কেন ? অথো ! পিগাচবিগের কি দুর্ভাগতা ?
(পুনরায়: প্যারিকল্প করিয়াও প্রশ্নান পিগাচপুত্র বেণিয়া দুঃখেণে মর্দিত)
এই প্রশ্নানপ্রশ্নে স্মৃষ্টই অধেবণ করিয়া বেণিয়ান, (কিং কোপাও পিগাচের
সাক্ষাৎ সাক্ষ হইল না) প্রশ্নানপ্রশ্নেরও নিশ্চয় এখানেই কোক, কেননা এই
অপ্রশ্ন—

(৩৮) বাহার ভটের অগ্রহরি গুপ্তনকারী দুঃখজেরদ্বিষ্ট পেষকবিগের
সুপুণ্ড শস্যে পরিবর্জিত, অথকারি পুণ্যবিগের অতুলন্যে পূর্ব, এবং বাহার

ମାଧ (ଶାକ୍ତମାକର୍ଷଣ) ॥ (୩୯)

ନାଦସ୍ଥାବ୍ଧିକଳକୂରୀକୃଜିତସ୍ଥିତାର-
ସିତାକର୍ପ୍ୟ ପରିଚିତ ଇବ ଯୋଗସଂବାଦମେତି ।
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନ ଧ୍ବମତି ହୃଦୟ ବିଚ୍ଛେଦଲବ୍ଧଭାବ

ଗାଘ୍ରସ୍ଥାୟୀ: ଶ୍ବଲୟତି ଗତିଂ * କ: ପ୍ରକାର: କିମେତତ୍ ॥ (୪୦)

(୩୯) ନାଦେତି, ଶାକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରାଧିପାତ୍ର ନିରୁପଦାନିମାଧ୍ୟକ୍ଷକାଢ଼ମହାଦିନିର୍ଦ୍ଧାରିତମିତି ଯାବତ୍ ।

(୪୦) ନାଦ ଇତି, ବିକ୍ରନ୍ତା କୃତଚିନ୍ତାକାରଣାଦ୍ୟବିଧୁକ୍ତା ଯା କୂରୀ କୌଶଳ୍ୟ: ତସ୍ୟା: କୃଜିତ-
ବନ୍ ନିମାଦବନ୍ ଛିନ୍ଧ: ଛେଦନ: ତାର ଚକ୍ରସ୍ଥିତି ସଂଯୋଗ, ଏତଦ୍ୱୟ ସିତାକର୍ପ୍ୟ ମନୋହାରୀ ଅର୍ଥ ନାଦ:
ପରିଚିତ ଇବ ପୂର୍ବମୁଦ୍ଧୃତ ଇବ ଯୋଗ୍ୟୋ: କର୍ପ୍ୟୋ: ସଂବାଦ* ଚକ୍ରମ୍ବ ପତି ପ୍ରାପ୍ନୋତି । ଶାହ୍ନୁକ୍ରମସ-
ଂସନ୍ଦେ ନକରନ୍ଦ୍ୟାସଂସନ୍ଦେନନନ୍ଦନାଦୌକିତମାମୟତା ମାନ୍ୟତା ଯା: ସ୍ବଚ୍ଛବ୍ୟକର୍ତ୍ତବ୍ୟନିର୍ଦ୍ଦେଶାପୂର୍ବ-
ମାକର୍ଷିତକାହ୍ନୁକ୍ରମାଦ୍ୟଂ କରକ୍ଷୟାମି: ଅଧ୍ୟତ ଇତି ଶାବ, । ତତ୍ତ୍ୱ ସୈତନ୍ୟସ୍ବୟମଧ୍ୟାନନ୍ଦ ମମ୍ ହୃଦୟ
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନ* ଅନ୍ତର୍ଭାବିନିଶ୍ଚୟେ ସତ୍ତ୍ୱ ଧ୍ବମତି ଅନବସ୍ଥିତମାର୍ଗେ, ତସ୍ୟ ଅଞ୍ଜଂ ଅଞ୍ଜଂ ପ୍ରସଞ୍ଜଂ ହସ୍ତପାଦାଦ୍ୟବ୍ୟବ-
ଜାତମିତି ଯାବତ୍, ବିଦୁଷତି ସ୍ବାକ୍ରମ୍ବ* ମବତି, କିନ୍ତୁ ଗଦ୍ୟ ଶରୀରଞ୍ଜ ଶ୍ବଧ୍ବ: ନିଷେଦର୍ଥ ଗତି: ଗମନ
ହସ୍ତସ୍ଥିତି ଲକ୍ଷ୍ୟବଦୀ କରୋତି । ପ୍ରକାର: ପ୍ରମୋଦନନାଦଞ୍ଜ ବିଶେଷ: କ: ? ସାନ୍ତତୀକ୍ରମଣ ନାନ୍ତତୀ-
ସଂସଦ୍ୱାଦଞ୍ଜ* ବା ବିଶେଷ ଇତି ବିତର୍କାର୍ଥ: । ଏତତ୍ତ୍ୱ ଏତଦାଶର୍ଯ୍ୟନାଦୌତ୍ପାଦଞ୍ଜ କାରଣ* କିଂ ?
ନାହିଁ ବିଧିବ୍ୟାପି ଅଳ୍ପ କାରଣମବଧାରୟିତ୍ୱ* ସଂସଦ୍ୱାଦଞ୍ଜ ଇତି ଶାବ: ।

ବିତର୍କବିବାକବାଦେ "କ୍ଷମ" ନାମ ମର୍ମସନ୍ଦେହଃ । ଯଥାଶୀର୍ଷା ଦର୍ପଣ—"କ୍ଷମ" ସାବ୍ୟ
ବିତର୍କବଦିତି । ଅନ୍ତର୍ କୃଜିତସ୍ଥିତାବିଶ୍ବଜ୍ଞ ଗୁଣୀପମା, ପରାଞ୍ଜବାକ୍ୟାର୍ଥନା ପୁରାଞ୍ଜବାକ୍ୟାର୍ଥବିତ୍ତ-

(୩୯) ସାଧବ । (ନିରୁପଦାନିମାଧ୍ୟକ୍ଷକ ଅକ୍ଷୟକୌରବ ମହିତ ଦେବିଶ)

(୪୦) ଭବବିଶ୍ବଜ୍ଞା କ୍ରୋଡ଼ବନ୍ଧୁବ ନନ୍ଦେର ଛାତ୍ର ଦିକ୍ଷ ଓ ଓଠ ଗୋପାଳୀ ଏହି
ନନ୍ଦ ମହିତ ଛାତ୍ର ନନ୍ଦେର ଛାତ୍ର ଆସାବ କର୍ଣ୍ଣ ମଙ୍ଗଳ ହୋଇଛନ୍ତି । (ଅର୍ଥାତ୍ ମୋହିନୀକ୍ରମଣ
କାଳେ ଚର୍ଚ୍ଚମନ୍ଦେର ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ଚିତ୍ତ ସାନ୍ତତୀର ଯେଉଁ କର୍ମଣ୍ଡ କେଶବନି
ପ୍ରତିଷ୍ଠାହୀନ, ଏହି ନନ୍ଦ ଓ ଓଠ ଗୋପାଳୀ ବାହାରିଛନ୍ତି) ଏତଦ୍ୱୟ ଏହି ନନ୍ଦ ଅବଗମାବ୍ରହ୍ମ
ଆସାବ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନତା ହେବା ନିତାନ୍ତ ଚକ୍ରମ୍ବ ହୋଇଛନ୍ତି, ହସ୍ତଗାଦି ମତ୍ତ ଅବଗମ
ଅବଗମ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏବଂ ନବୀରବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ ମଧ୍ୟମେବ ବାକ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସାନ୍ତତୀକ୍ରମ କି ସାନ୍ତତୀର ମତ୍ତ ? ଏତାନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାଦେର କାରଣ ହିଁ ବା କି ?

* ହିଂସା: ସଂସ୍ଥିତି ଓ ଗତିମିତି ପାଠ୍ୟେତ୍ତ୍ୱ: ।

মালতীমাধবে .

করালায়তনাচায়মুচরন্ করুণধ্বনিঃ ।-

বিভাষ্যতে ননু স্থানমনিষ্টানাং তদৌদ্যোগাম্ ॥ (৪১)

भवतु, पश्यामि । (इति परिक्रामति) (४२)

(ततः प्रविशति देवतार्चनव्यग्रहस्तौ कपालकुण्डलाघोर-
घण्टौ छतबध्यचिह्ना मालती च) (४३)

मान । हा ताद । निकरुण । एसोदाणि' दे नरेन्दचित्ता-

কলম বারাদেহিতুক' কানকিডচাপডার ইত্যনবীরজাঙ্কিভাবেন মধুরঃ । মদ্যাক্রান্তা
হনম্ ।

(৪১) एवं वितर्कः कुलारब्धितत्त्वात् निगद इति स्वयमेव निर्धारयति—इराणे-
त्यादिना । अयं करुणध्वनिः आर्तनादः करालाद्यः तदाव्यक्तानिवासाः आहतमनः स्थानात्
उचरन् उदगच्छन् विभाष्यते ननुमीयते भवेति शेषः । अनुमानहेतुं दर्शयति—नन्विथादिना ।
यतः तत् ननु करालायतनं क्षण ईदृशी एतादृशार्तनादौत्विति हेतुमूलश्रीबोधद्वारादिपदार्थान-
निष्ठानां स्थानं । ईदृशान्धकारराशौ तत्र नटार्चनान्न भवत्यः एवमिति भावः । तदाच
करालायतने प्रविशन्नास्मानौतस्यैव कल्पपिदयमार्थं भवती भवेदिति संभाव्यन् इत्यर्थः ।

अथापि पूर्ववत् काचनिष्ठं समुद्रतटविच्छिन्निसूक्ष्ममनुमानात्प्रवृत्तः । एवं पूर्वार्था-
वितरणं विनायत इत्येकमात्रपदस्य मर्यादं गतमादर्शकैकपदत्वदीयः ।

(৪২) एवं निश्चित्य कर्णेषु निर्धारयितुमाह—भवत्विति । मया यथा वितर्कितं तथै-
वाक्षिण्यः । पश्यामि करालायतनं एतदार्चनानीतिविकारश्च प्रसञ्जोक्तरीतिः ।

(৪৩) तत इति, द्वितार्चनव्यग्रहस्तौ करालापूजनव्याहतकरी । छतबध्यचिह्ना परि-
घाषितरक्तमाद्यादिवध्यभूषणा ।

(৪১) আশ্রয় অঙ্গমান এই যে, করুণধ্বনিঃ করালারববীর-জাঙ্গর হইতে
উৎথিত হইতেছে, কাবল কথার আশ্রয়ই শ্রীকৃষ্ণ অনিষ্টে (নরবধাঙ্গ্রিণ
অনিষ্টে) স্থান ।

(৪২) শাস্ত্রই হইক, আমি দেখিতেছি,—(এই কথা বলিয়া তনুভিমূখে
পানবিদগ্ন কহিতে লাগিলেন) ।

(৪৩) (৮৭৭৭৭) দেবার্চনব্যতপাণি কপালকুণ্ডলা অধোবদন্তে ও বদ্য-
চিহ্নযুক্তা মালতীও প্রবেশ) ।

राहणोवअरण' जणो विवज्जइ । हा अस्व ! सिणेहमअहिअए !
तुमं वि हदासि देवदुब्बिलसिदेण । हा मालदोमअजोविदे !
मम कल्लाणसाहणेकसुहमअस्सवावारे ! भअवदि ! कामन्दइ !
चिरम्म जानाविदासि दुक्खं सिणेहेण । हा पिअसहि ! लवङ्गि-
ए ! सिविणअवसरमेत्तदंसणा अहं दे संवुत्ता ! (ख)

(ख) हा तात ! निम्नरुचः । एष इदानीं ते नरेन्द्रचिताराधनोपकरणं करोति । हा धन्यः । केदुमयवद्वयः । स्वमपि जतासि हेकेदुर्भिक्षितेन । हा मातृहीनमप-
जोविने । मम कन्याव्यसथनैकमुत्तमकलत्रापादि । भगवति । कामन्दकि । चिरम् प्राप्तितासि
दुःखं सेहेन । हा प्रियमणि । स्ववर्जि । स्वश्रवसरमावर्धना यत् ते सेहेता ।

(ख) मामिति, नरेन्द्रचिन्ताराधनोपकरणमित्यनेन कथ्यात्वेन मयि तव स्नेहनेप्रभावेन मन्दरये तव समधिकं दुःखं न भवेदिति सूचितम् । देवदुर्लभसितेन विधातुर्दुस्तराचयेन । तथाच मयि बह्वेकाद्यास्तन मन्दरये जीवनधारयनेवायकरं भवेदिति भावः । मनः कथ्यायस्य साधनेन सह विवाहद्वयस्य मङ्गलस्य साधनं सम्पादनमेव एवमं चरितार्थं सुखं साध्यतया एवमं दस्य तादृशः सकलः व्यापारः क्रिया यस्याः तत्सुखोपनम् । स्नेहेन (प्रवीणकर्मकां) (त्वं प्रवीणकर्मकां) दुःखं क्षेमं चिरस्थं प्राप्तितामि अनुभावितामि । (सदीयनङ्गलसाधनमपेक्षं सुखेन मन्थनाग्रासातुसम्पादनार्थमेव च सर्वं कार्यं कुर्वन्त्यात्मन मन्दरये सदसहनीयं दुःखं भवेत् कदाचिदपि तस्यावस्थानं स्यादिति मयि निष्कारयच्छेद एव तत्रानवेष्टितुर्जातं यत्नम्) । अत्रापराधमां देवने स्त्रप्रसमये दर्शनं प्रत्यक्षं यस्याः तादृशी । मातृगण्डेन नायदनस्याव्यवच्छेदः, मनः मन्दरस्याविरभाविताव्यावदवस्थाया पुनर्भवेदमस्यावस्थायादिनि भावः ।

चक्राक्षो नाम नाट्यालङ्कारः । “चक्राक्षः प्रत्यक्षः शुभे”ति दर्पणप्रकाशम् ।

(খ) হা তাত নিকরণ। তোমার বাগচিত্তাশ্রবণেব উপকরণব্রহ্মণ
আমি এই সবিত্তেছি। হা মাতঃ! মেহমবহসয়ে! ভূমিও বিধাতার হস্তচরণে
স্ব-ইতিভূঃ। স্ব-মহাদেউরস্বয়িকৃতঃ। প্রাকৃতি, জাগৃৎকৃতি, অস্মদ-
কণ্যাপসারনাই তোমার সমস্ত ব্যাপাবেব একমাত্র ফল ছিল। ইত্যং বেহ
তোমাকে চিরকালের মত দুঃখ অশ্রুতব করাইবে। ও প্রিয়সখি নবদিকে,
একমাত্র সঙ্গকালেই তুমি আমাকে দেখিতে পাইবে।

পাতালপ্রতিমল্লগল্পবিবরণপ্রতিমসম্পাদনং

বন্দে নন্দিতনীলকণ্ঠপরিপদ্যত্বং তবাকৌড়িতম্ ॥ (৪৬)

প্রবলিতকরিত্তিপথ্যন্তাচত্বক্ষাঘাতমিশ্রেণ্ড, নিপ্যন্দমানা-
মৃতযগৌ জীবতু কপালাবলীমুক্তচব্ধাট্টহাসতমদমূরিমূতপ্রবৃত্তস্তুতি,
স্বসদসিতমুজঙ্গমোগাঙ্কদ্যন্যিনিষীড়নস্তারফুলতুফণাণীঠনিখ্যদ্বিপ-
জ্যোতির্জ্ঞানশোভ্যামরব্যস্তবিস্তারিণোঃ খণ্ডপথ্যামিতস্মাধরম্ ।

অর্থিঃ 'অবস্থান' যচ্ছিন্ সত্ তস্মাত্ । পাতালস্য অধীমুগনকুঙ্করস্য প্রতিমল্পয়ীঃ প্রতিমটয়ীঃ
মহুগয়ীসিতি ধাতু, অপ্রবিবর্ত্তয়ীঃ মধ্যাধলররকুয়ীঃ প্রচিনাঃ মূমচলম্বাধনমনৈমার্ণেধানা-
মুনীকান্ নিবিনাঃ স্তন অর্থবাঃ জতপ্রয়ঃ যচ্ছিন্ সত্ । তথা নন্দিতস্য তাড়য়ত্বদর্শনেনা-
নন্দিতস্য নীলকণ্ঠস্য মূতনায়স্য পরিপদ্যি প্রমদমব্যাপিচিত্তমীঠা অতী প্রসিদ্ধং তব আকৌড়িত'
বাস্যবিশালম্' বন্দে ।

বাচ্যার্থস্য সমুদ্রতলাদ্যপি দুঃখলং ন কৌবঃ । নিমগ্নপদম্বাধনং দীপ্যবিশ্রেণ্ডি প্রতিমল্লিঃপি
পাট্যশাক্যে নিহতনৃব্যবিশ্রেণ্ডিপি প্রতিমল্লিঃপি নিহতায়কৌবঃ । एवं নবম্বদ্যম্ব দীপলনীকিক-
মট্টেমিশ্রিলেণ বাম্বল্লিঃপি বৈদিকহানুমানবিরত লেনাধনম্বাধনযৌবরতকপালকুণ্ডলাম্বা-
মূগল্যত্র বাম্বল্লিঃপি, পরন্তু মুখ এষ "বাম্বল্লিমচনীতিপি"তি দৃশ্যবীজঃ ।

অন্য পাতালপ্রতিমল্লিচার্ধী সমাসমতীপনা, एवं মূগীলম্বদকুণ্ডলকপালমূগল্লিঃপি
মধ্যাধন্যর্থিচ'মগনকুবিবরণসম্পাদনপ্রবর্ত্তে ধমানাম মধ্যম্বল্লিঃপি সত্বল্লিম্বামিধানান্ দম্বাতি-
যযৌজয়ঃ, কৌবানুশায়কালঙ্কার ইতি তৈর্বা সংঘটিঃ । যাহ্ণল্লিকৌড়িত' ইত্যম্ ॥

(৪৭) প্রবলিতমিতি । কৈ টিবি । প্রবলিতায়াঃ অষ্টবিধেপকমাদতিদাম্বাধিতায়াঃ
করিত্তয়ীঃ চলরীমমূতস্য মন্ত্রবর্ম্মণঃ ধর্ম্মকৌব প্রাকদীকৌব বচনাঃ অথবাঃ যৈ মধ্যঃ সত্বল্লি-
মণ্ডলম্বদরঃ তৈষা অবাধেন মিত্রঃ বিদীর্ঘঃ য ইত্যুঃ । অম্বঃ তস্মাত্ নিপ্যন্দমানস্য স্বরতঃ

পৃষ্ঠাধিঃ অবনতি বশঃ বেই কঙ্কপের কল্পনৈঃকঙ্কপের অবস্থান সেই পৃষ্ঠবেশ
দেই হয়, এবং তোমার বেই হুতো পাতালকুহবদকু হুতো তোমার গলঃক
মস্তমুদ্র নিশ্চিত হয় । নৃত্যবর্নানান্ধিত মহাপ্রবেশ পবিত্রপ্রদিক তোমার
তাদুশ উচ্চ নৃত্যকে আনি বন্দনা করি ।

(৪৭) হে দেবি ! তোমার বেই উচ্চ 'হুতো' অঙ্গসকলনাফানিত
উচ্চরী গভঃক্রেব প্রোত বেশমঃ চকম নববেশ আঘাতে বিদীর্ঘ চকু ইহতে
বিগণিত অনুভবেকে মান্যহিত মুগণন জীবন লাভ করিয়া (জীবননাভানন্দ)

दितददपूतनोत्तालवेतालतालस्फुटत्कर्षममृञ्जान्तगौरिचिनाग्रेपद्मय-
न्ननस्त्राभ्यकानन्दि वस्त्राण्डवं देवि । भूयादभीष्टे हृष्टे च नः ॥ (४७)

तथा इन्द्रिताः तादृशायैवदुःखदुःखेभ्योऽपि ताः वे कटपुतनाः पिप्पलविशेषाः सप्ताहाः
प्रवगाः वेताला पाण्डुरविशेषाश्च मेधा साने यथोपयुक्तान्कृतकरतश्चयाश्चालनेः शृङ्गो
विदलको कर्षो यथे सन्ना सा सयाम्ना जतपव सधुन्ना निरतिशयवक्ता सा जीरो पार्श्वो-
पविष्टा पार्श्वो मल्लः वनः गाढः वः चात्रैवः चात्रिङ्गं तिन उच्यन् सधुन्ना मलः शिवा
यस्य तं सयाम्ना तादृशं विचोचनं चात्रादिवत् पुनः पुनस्तोषयितुं यौनं यस्य सयाम्ना
व दुष्मातं तादृशं (गौराद्वन्द्ववत्) तादृशं सधुन्ना (तादृशोऽस्त्रीद्वयानरे भवे-
द्वन्द्वमेवेति मेदिनी) न चचात् अतोऽत्र अतिव्यतिरिक्तये ('चरिष्ट' इति पठे तु
'चिष्टिः चयम्' 'चिष्टिः सधुन्नाद्वन्द्वमेवेति मेदिनीचात्' तदसावः अतिष्टिः तस्यैव इत्यर्थः)
इति इत्यादि च स्यादिति वक्तव्यमर्थः ।

यद्यपि "पुत्रं तान्त्रिकं प्राहुः श्रीमन् नान्यमुच्यते" इत्यनेन पुत्रं एव तावदवश्यः
 ततोऽप्यन्तर्निहन्तमपि निवर्तनेन्द्रियोपादेयादिभेदे योऽतन्मन्त्रावयवमन्त्रविभागाद्व्य-
 क्तोक्तस्तन्मन्त्रोऽन विवक्ष्य इति मन्त्रप्रसङ्गः, यद्यपि वाक्यान्तर्निहन्तत्वात् न दीर्घः ।

अथ ऐकान्तिकसंशयानुवाचो कश्चाग्नेर्देवस्य असातपचक्रिर्विध्यत च सुवीर्यमश्रयः । तद्विद्वान्-
मृगज्योत्स्नश्च तु विजितभगवतिरहोपमात्पश्यतिः सन्धेयसदृशः, एवं पूर्ववर्तीनामिहार्जुनस्योक्तयो-
स्तद्विद्वान् इति तेषां संसृष्टिः ।

एव प्रत्येकवर्षे श्री नरान्दी श्रीवरीडाव चरन्त इति प्रविशो नाम वृष्टवच्छब्दः ।
 पिङ्गलः शिवः प्रवितः इति सूत्रेण अष्टाद्विपातातिरिक्तदशकबाधश्चैव प्रवितर्कान्निधाना-
 दिवृत्तस्येवम् ॥

এবং ভোম্বার খেই উচ্চতম সূচ্যে লগাটিনবহিত প্রদর্শিত বহির্বিদ্যে গদ্যলেখ
কল্পকল্প মন্থকের বিদ্যুৎ দ্বারা অগ্ন্যস্ত্রের (সেই প্রদর্শিত কাঠকে ঘুয়াইলে
চলাকাতে গদ্যদৃষ্ট হয়, তাহাঃ নান অগ্ন্যস্ত্র) প্রকাশ্যি ব্যাপ্যে পদ্বিনির্মিত
হয়, ও তদ্যাদি বিদ্যুৎ মন্থক হয়, এবং উচ্চতম সূচ্যসনাক অগ্ন্যেব অগ্ন্যস্ত্র-
কল্প মন্থকের সন্ধান প্রাপ্তি চতুর্ধিক বিদ্যুৎ হয়।

এং তোমার কেই উচ্চ নৃত্য বর্ষোত্তর পিণ্ডাধিশেষ ও প্রচণ্ড বেঙ্গাল-
গণের কবচপাখা বিবলিতকর্ষ ও সম্রাস সৌদীর গাঢ় আধিক্যে ন।

(ইত্যমিনয়তঃ) (৪৮)

মাধ । (বিলোক্য) হা ধিক্ প্রমাদম্ । (৪৯)

ন্যস্তালল্লকরক্তমাখ্যবসনাং পাণ্ডুচাণ্ডালয়োঃ

পাপারম্ভবতোম্ গৌব হৃদয়োর্মীর্গিতা যৌবরম্ ।

সেয়ং ভূরিবসৌর্ধ্বসারিব সূতা স্ত্যোর্মুখে বর্তত

• হা ধিক্ কটমনিটমস্তকহঃ কৌণ্ড্যং বিধিঃ প্রক্ৰমঃ ॥ (৫০)

(৪৮) ইত্যমিনয়তঃ ইতি অধীরঘট-রূপাশ্রয়ণে এবং সূত্রে কামিনীম কামিনীন কামিনীন কারং দর্শয়ত ইত্যর্থঃ ।

(৪৯) মাধেতি । বিলোক্য পশ্চিপ্রদাশায় সমিতা মাখ্যৌ হৃদয়, পাণ্ডেতি মৈব । হৃদয়োঃ বিপাদে । প্রমাদং ভূরিবসুকাবসুকাদৌগামনবধানতা ধিক্ তিরস্করণীভবতঃ । তেষাং প্রমাদা মাধে মালত্যা ইদমপরিচর্যে, স্বর্ধ্বদৈবাস্তম্ববাদিতি মাধঃ ।

(৫০) মস্তেতি । মস্তানি বরকাদিরূপাশ্রয়ণে যৌবরমপিত্তানি অল্লকরক্তমাখ্য বসনানি লল্লকরক্তমাখ্যবিভাগীভবতঃ, হৃদয়ঃ সা মধ্যমুখা বসৌবৈব অধবসনমন্তমন্তে অধব অধৈবৈ (বসুর্ধ্বমুখাশ্রয়ণাশ্রয়ণিবিধি বিধি) তাহ্ময়ৈবমিন ইত্যর্থঃ, সূরিবসৌঃ রাজা মাখ্যাস্ত সূতা (যা মন-জীবনসম্বন্ধমুখ্য) সা ইদং মীর্গিতা স্রমাবতৌ ভয়বিভূতা মালতী হৃদযৌঃ স্রমাবতৌঃ স্রমী হৃদযৌঃ পাপারম্ভবতৌ, “স্রিবং ন হৃদযৌ বর্তি” ইত্যেব স্রম-মাখ্যাস্ত” ইত্যাদিভির্নির্দিষ্টবান্, জৌববিদানচমপামন্তবক্রিয়াপত্রমৌ” বত এবং পাণ্ডৌ স্রমবর্তাং ধরী ন তৌ (মতঃ স্রমবর্তাং পাণ্ডৌ বিকর্মণৌ নিবিশ্রবতি বিশ্বব্রহ্মণ) পাণ্ডাণী মনুক্ৰিয়াকাহিত্যান্ অথাপ্রবর্তয়ৌ বৈতি তথ্যো, (প্রমাদিবেশিকরীষঃ) প্রমাদমুখ্যো-

চিত্ত মহাদেবকে আনন্দিত করে, সেমাত্র সেই উচ্চতম নৃত্য আমাদেব অভিনবিত নিদ্রি ও হর্ষেব নিবিত হউক ।

(৪৮) (এইরূপে স্তব কবিতা কপালকুণ্ডলা ও অধোঃপট্ কারিক নমস্কাব করিলেন!)

(৪৯) মাধ । (বলিপ্রদানার্থ শঙ্কিত মালতীকে বেষিয়া) মাধ । ভূমিবস্ত্র-প্রভৃতির অনবধানতায় ধিক্ ।

অলঙ্ক, বস্ত্রমাখ্য ও বস্ত্রবসনাদিগ্রন্থ বহাচিহ্নবিভূতি অটবস্ত্র অগ্রতম তুলা ভূবিবস্ত্রব কলা এই সেই মালতী পাপকর্ষণোপক্রমকাবো অভিনাষও

कपाल । तं भट्टे ! मार दयितोऽत्र यस्तवाभू
दद्य त्वां स्वरयति दारुणः कृतान्तः । (५१)

रेतयोर्दृशमानयोः स्त्रीपुरुषयोरित्यर्थः, गोचरं समुत्तं यता प्राप्य सती मृत्योः पथमा (सुखमा-
नरायै यमं शतं मेदिनी) सुखे वदने वर्धने तिङ्गतिः । अस्मा मरवर्तनश्चमवगमश्चादौति
भावः । अत्र एव "ह्य" इति छेदे, चिन्तितं मम जीविताशामिति शेषः । कष्टं अतीव दुःखं
समापन्नमिति शेषः । अनिष्टं रिपूषामप्यनाकङ्क्षितं ध्यमनमस्ता लपयितमिति शेषः ।
अतएव अनाकङ्क्षं लपयितुं शक्तिः, निवेदयन् प्रत्यक्षः चारुणः चः । निर्दोषो विधिः
निर्दिष्टाचारिणुं प्रकृतं दयत्यर्थः । विधेरेव निर्दोषावहारः कर्त्तव्येतादुचित इति भावः ।

अत्र इति च कष्टविविधमिति पदानां प्रयोगस्तुल्यार्थत्वेऽपि अनुकम्पातिमयदीनतत्वात्,
पुनस्तत्तत्तदीयः । एवं अनुकम्पयेद्वापि किंवादिपदोचरं "मम जीविताशामिति" पदानां
दर्शितामन्तुकादि चतुर्थोपपन्नं निरतिशयविवादात्मकत्वात् नूनपदत्वदीवीति, प्रकृतं
गुण एव, तदाचोक्तं—

"अनुकम्पाधित्तये यदि कथित्वधत्ते ।

न दीयः पुनस्तत्तत्तदीयं प्रकृतं यत्तत्तदीयं ।"

"तदायानन्दमहादिः साधुपुनपवदा बुधः" इति ।

अत्रोपपन्नं छात्रिणां विधेयव्यतिरिक्तत्वात् परिकरं, आनामहेतुकं काव्यनिर्दिष्टं,
हेतुनामासुखान्तर इति संखटिः । मार्गस्थिकीकृतं इत्यर्थः ।

(५१) तन्निधिः । ये भट्टे ! सो जनः इव वदितुं यत्नः अनुत्पद्यते, तं जनं यम
अस्मिन् अथैव चरन्ति । कृतं इत्यत आह—यदीति, अद्य अस्मिन्नेव अथैव इत्यर्थः, दारुणः
कृतान्तः यतः त्वां लपयति संपुरक्षावस्थां स्वयमुक्ता करोति । तदायं अनुकम्पयितुं शक्तिः न
अद्य तत्परवर्तमानव्यवस्थादस्मिन् अस्मिन् तव लक्ष्यप्रसन्नमस्मी न च्छब्दवैदिति, अस्मिन् मरण-
समये तत्परवर्तमानं परममणिं पुनस्तत्तत्तदीयं यत्वा अयम् अया परित्यक्तव्य इति भावः ।
तदाचोक्तं अयमदोतापी—"यं यं वापि अयम् भावं लपयन्तुं शक्तिर" । तं तमेवेति

ॐ कृतान्तमृग्य एहं स्त्रीपुरुषाभ्यां कृचि गोचरोक्तं इति वाच्यत्वेन गोचरोक्तं
इति शब्दः, नान्तर कृतान्तमृग्येन वर्तमानं । आह (आनाम जीविताशामिति) विद् ।
(आनाम अत्राह) यदे (उपगतं) (अत्राह) अनाकङ्क्षितं विनय (इति
उपदिष्टं) आह निर्दिष्टं विधिं किं आचरणं ।

(५१) कपाल ! हे भट्टे ! वे बाकि होनाय अतिशय प्रियतम, आह !

মাল। হা দ্বন্দ্ব! শাহ মাধব! পরলোচনদোষি সুমরি-
দব্বো তুল্লো হি' অথ' জণো, য় হু সা ওবরদো, অম্ম বম্বহো জণো
সুমরেদি (গ)।

কপাল। হন্ত! মাধবানুরক্তো য়' তপস্বিনো। (২২)
অঘোর। [অঙ্গমুদয়্য।] যদসু, অ্যাপাদয়ামি। (২৩)

(৪) হা দ্বন্দ্ব মাধ মাধব। পরলোচনদোষি অর্থাৎ দোষ' জণো সুমরি, য় যদসু য়
অঘরো বম্ব বম্বহ' অর্থ।

'কৌশেয় মহা লঙ্কায়নোচিত' ইতি। অর্থাৎ কৌশলনিবহবিদ' ভীষ্মাঙ্কং, অপরান্তং "বানুশ্বে"
ইত্যাদ্যবীরবচনপত্রগৌড়মিথ্যবধেয়ম্।

(৫) মাধেতি। 'অথ' মন্ত্রকথো অথ: অর্থনিবর্ধ; অর্থন্যবাণো হেতুনাহ—ন স্মৃতি।
দ্বন্দ্বঃ যস্য য' (অনুর্ভবকর্তৃপীতি অর্থনিবর্ধ বহী) অর্থনি স্ত জন্মু (যদসু নিবর্ধে) ন উপলব্ধ:
ন বম্ব:। য' জন্ম' বম্বহ: অর্থনি য় সুতোয়ি বর্জনা তস্মি' বর্জনাগতস্য জোবিগা ইব মিষ্টতী
স্বকম্ম' দুর্ভাগ্যবিহ' সুতোয়ি অর্থন্য ইতি মম সুনির্ঘন্যনুতোষ ইতি মর্যাদেভাভাষ্যোঃ।

(২২) কপালিতি। কপালি বিবর্তি। ইদং বধ্যা বাণিকা মাধবানুরক্তা, অঘরো অঘরিতী
অনুরক্তাভাষ্যোঃ। কালন্দকৌশলবৃত্তেণ সত্যপি মাধবী নিবহুশ্চ ইতি তদনুরক্ত য' যদ-
কম্মে' ইহ, যদু' কম্মে' সি নী সাসিব বধ্যংনুপলম্ব্যপিলম্বা লঙ্কাম্ বিবর্ত- চতুর্ভুজ ইতি মার।

(২৩) অঘোরিতি। অম্ম' উচ্ছৃং। যদসু বহনকশু ইদং মাধবানুরক্তেই বা মাধবনিবর্ধ:।
অ্যাপাদয়ামি লম্বাংনা নিবর্তি। অ্যাপাদয়াম্যস্বকম্মে' অম্মাং মাধবানুরক্তোপলিতি ক্রমা
দাম্মা অ্যাপাদয়াম্যস্বকম্মে' ইতি মার।

এইকণে অরণ কন। অকণ বম্ব অ্যাককে নিবেদ অলম্ম পাওগাটেড অগাছুক
অরিটেছে। (অর্থানু' অঙ্গিকাগাধায়েই ভোমার বম্ব স্মৃতি হইবে।

(২৪) হা বম্বহ! মাধ মাধব। আমি পরলোকব্রত হইলেও তুমি আমাকে
অরণ করিও। সে' হেতু' অরণব' ব্যক্তি বাহ্যকে অরণ করে, যে মারলেও বেন
অনুরক্তাঃ থাকে।

(২২) কপাল! অহা হু এই বধ্য বাণিকা মাধবে অনুরক্তা, অঘরো
মহাব ষোণা।

(২৩) অঘোর! (বহু' ওঠাইয়া) বাহু হউক, আমি ইহাকে হনন করিতেছি।

चामुण्डे । भगवति । मन्त्रसाधनादा-

दुद्दिष्टासुपनिहितां भजस्व पूजाम् ॥ (५४) ।

[इति हनुमुपपन्नाः ।] (५३)

माध । [सहस्रोपस्य सहं प्रकीर्तेन निविध्य ।]

दुरात्मन् । एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद । नन्वयं न भवसि । (५६)

माध । [सहस्रावलोक्य ।] परित्ताभदु मं महाशुभाधो माहवो । (घ) [इति माधवमादिहति ।]

(घ) परित्रायतां मां महाशुभाधो माधवः ।

(५३) चामुण्डे इति । हे भगवति । चामुण्डे ! मन्त्रसाधनादौ दुरादरवात्सल्यमन्त्रसाधनस्य प्रारम्भे दुद्दिष्टां लौकतां साधनान्ते क्षीरसमुपहरिष्यामीति प्रतिज्ञाया विषयीभूतानि विषयान्, उपनिहितां भक्तसाधनान्ते इदानीमुपद्रीकितं पूजां क्षीरसमुपहरात्मिकां सपत्नीं भक्तस्य महाश्व ।

(५५) उपपन्नः सद्यतः । उचिदन्तं पत्नी मासि ।

(५६) माधेति । सहसा भट्टिति उपस्य पवाद्यागतः समीपमागत्य मदिरभ्येन खड्गं चवीरवद्योयतं निविध्य अपसार्थं आहति मेधः । ('प्रकीर्ते माधवो' निविध्य' इति पाठे तु चवीरवधीमाधो मदिरभ्यपत्यन्तः प्रकीर्तः, तत्र माहवोमाधोमेधः) हे कापालिकापसद । कामाचारिणामधम । एष प्रतिहतोऽसि माधवोवैपरीत्येन तस्मैव मया स्थापयितोऽसि, नन्वयं न भवसि ? चकारचक्षोरवधीयोक्तुत्वेन वध्यः किं न भवसि ? सर्वथा वधार्थं एव ज्ञानिति माधः ।

(घ) सहस्रावलोक्येति सहसा समानतः भावः उद्देश्यः । आनिष्टमीति, तस्मिन्

(५४) हे भगवति चामुण्डे ! मन्त्रसाधनप्रारम्भे शौक्यं च इदमाधनात्ते उपलोकितं एवै क्षीरवद्रूपं पूजां ग्रहणं कव ।

(५५) (एवै वलिश्व इत्यनेन उच्यते) ।

(५६) माध । (महता उग्रहृत् इदं शनिवक्रवासा अस्वाग्रवन्तोष्ठतं वज्रकं अगमादितं करिष्यां) इत्यात्मन् । कागानि माधव । एवै कुवि हतं वहेतेह । अकाशेन औदये अग्रतः कुवि किं वधा नह ? अवग्रहे वधा ।

মাধ । মহাভাগে । ন মেতথ্যম্ ন মেতথ্যম্ ।

মরৎসময়ে ত্বজ্ঞা যজ্ঞাং প্রলাপনিরর্গল-

প্রকটিতনিজস্বৈঃ সৌঃ সখা পুর এব তে ।

সুতনু ! বিসৃজ্যোতুকম্বং সম্রত্বসাধিহ পাশনঃ

ফলমনুভবত্ব্যং পাণঃ প্রতৌপবিপাশিনঃ ॥ (৫৬)

গৌরনামসময়ে 'অতঃকর্তীপদং' প্রাচরঙ্গম' মাধব' হৃদয়বা মালবা গৌরনাময়েন কবে
সমানিহমে 'অস্বাধিক' ন পলিবম্বক' মবিনুমহঁতীতি তদানিহন' ন, স্বভাষবিহবমিতি
কলম্বম্ ।

(৫৬) মরৎসিতঃ । মরৎসময়ে তদানিম্ সম্ভাবিতমুশুভানি প্রভাপেয়- "হা হবিদ ।
মাধ মাধব" ইত্যাদি সঙ্কলনকালে নিরর্গল' নিশ্চুতিবম্বং যদা : স্মাতবা প্রকটিত'
প্রকাশিতঃ নিজঃ সখীঃ সৌঃ যম্ব, তদানন্তঃ 'অব' য হৃদয়ল' ইত্যর্থে; তে তব সখা মহা
আদ্যনৌ মরৎসময়ে' সজ্জা পরিষদ্য পুর এব সখ্যুধি এব বনং ইতি শ্রীযঃ । অত এব ই
সুতনু । সৌভমাগ্নিঃ । সমুদ্রম্বং 'জেন্দনাসম্মিতসম্বদ' বিসৃজ্য বিসৃজ্য । অসৌ পাণ
অথ্যজীৱসৌপকমান্ পাণকারৌ আদ্যনিকঃ সম্মতি যম্বমেব হৃদ অগ্নিম্ স্মানি' তব পুর
এবেসমঃ; প্রতৌপবিপাশিনঃ নিপতৌপরিজানস্মাভিনঃ পাশনঃ সত্ববসৌপসনদ্রবম্বং 'দাদস তব'
শ্রীযস' 'অব' 'আদ্যনিনাসদ্রব' 'অনুমমতি কলমে' । 'অধুনা সনুপুরন এবৈনমহ' স্মাপাদ্যনিতি
তব মরৎসময়বিনমাত্মম্মিতবেদ্য' বিজহীহীতি মাধবঃ ।

অথ মাধ্যমদৈগুণকম্বাধ্যলিহানকার্যৌ: সহস্র: । হরিষৌগম্ ।

(৫) মাল । ৫৫ মহাশক্তব মাধব । তুমি আমাকে পরিচালন কর । (এই
কথা বলিবার মাধবকে আশ্বিনন করিল) ।

(৫৭) মাল । মহাভাগে ! তুমি ভয় করিও না, ভয় করিও না, তোমার এই
সম্ভাবিত মুক্তাকাশে " হা করিত মাধব " । ইত্যাদি সঙ্কলন বাক্য দ্বারা 'মাধব'
অতি তুমি নির্মাণ ভাবে নিজেই সেই প্রকাশিত করিবার, তোমার গেই শ্রিহ
মখা মাধব নিজেই মুক্তভব পরিচাল্য করিবার এই তোমার সমুদ্রেই বর্তমান ।
সুতনু ! তুমি সর্বত্ররক্ষিত কম্প পরিচাল্য কর । এই গাণকাঠী কাপালিক
বিপত্রিত পরিণাম তোমার বদোত্তমরূপ গাণের স্বল একগেই এখানে (অর্থাৎ
তোমার সমুদ্রে) অশ্রুতব করিবে ।

अधो । आः क एष पापोऽस्माकमन्तरायः सर्वज्ञः ? । (१८)

कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृत्पुत्री,
महामांसस्य पणयिता, माधवो नाम । (१९)

माध । [सास्त्रम् ।] महाभाग । किमेतत् ? (२०)

माल । [चिराटाखस्य ।] महाभाग ! अहं य किम्पि जाणामि,
एतिषं उण जाणामि, उवरिअलिन्दे पसुत्ता, इह पसुडद्धि, तुछे
उण कहिम् ? (२१)

(२१) महाभाग ! अहं न किमपि जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्यालिन्दे प्रसुता
इह प्रसुद्धाणि, यूयं पुनः क ?

(१८) अधोरेति । पापः दीनोपहारपरिपन्थितात् पापित्तेनाभिमतः । अन्तरायः बलिदान-
प्रतारकः ।

(१९) कपेति । अयं अस्मा नवार्धमानीतायः पुरोवर्तिन्याः मालत्या एव स्नेहस्य
अनुरागस्य भूमिः स्यात् एकमात्रं प्राप्तमिति यावत् । तथाचार्थं दास्यदेव्यामप्यस्य रक्षार्थं
यतिव्यक्त इति भावः । कामन्दक्याः सुहृन् दीवराजः तस्य पुत्र इत्यर्थः । तथाचार्थं महाशक्ति-
कामन्दक्याः सततं सुरचित इत्यञ्जल्युक्तमायामन्नादिकं नास्तिन् कार्यकरि भवतीत्याशयः ।
महामांसस्य पणयिता विक्रयता, तथाचार्थमतिनिर्दोषः शूरवेति न पुरुषकारिण्यपि निवारयितुं
शक्य इति भावः ।

(२०) साधनमिति अर्थे यः साधनोपकरणलिङ्गनदपार्था विषादानन्दाभ्यां जगितेनानुविन्दुमा
कृतितं यथा ज्ञानया चादेवार्थः । एतत्—अचिन्तनीयं व्यसनं किं किंनिमित्तकं ? कथ-
मितरात्रम् व्यसनं तदीयमतिनिर्दोषः ।

(२१) अधोऽयम् । आः ! अहं कोन पाप आनादेव बलिताने विप्र इहेन ?

(२२) कपा । अहं वया मालतीइहै एकमात्र अहवागेव पात्र, महामांस-
विक्रेता, कामन्दकीव सुहृद् देवराजेतर पुत्र माधव । आनादेव बलिप्रदानेन
विप्र इहेन पीडाइहाछे ।

(२०) माध । (अस्त्रं निदर्शनं करिछे करिछे) महाभाग । तौमार अहं-
त्रण विनादेव काटण कि ?

মাধ । [সলজ্জম্] (৬১)

স্বত্মাখিপঙ্কজপরিগ্রহপুঙ্খজন্মা
ভূয়াসমিত্যমিনিবৈশকদর্শমানঃ ।

মায়্যত্ব মাংসপণনাথ, পরেতমুমা-

চাক্ষুঃ, মৌরু ! রুদিতানি তবাগতোঽস্মি ॥ (৬২)

(৬) মাধেতি । অলিন্দল বহির্দ্বারকোঠল "খোটা" ইতি স্থানতল (প্রধাণপ্রধানিন্দা বহির্দ্বারকোঠকে ইত্যমরঃ) উপরি উপর্যলিন্দ, প্রসুতা নিদ্রিতা, ইহ অলিন্ প্রময়ানি প্রসুতা বিকলনিদ্রা অস্মি । অলিন্দসৌপরি নিদ্রিতাৎ সীতামাণীতৌতি ন জ্ঞানানীত্বয়ঃ । হ অলিন্দ্রিমিত্তে সতি যুৎ' যুগঃ অসাবতা ইতি শ্রেয়ঃ । যুৎ' সীন লিমিত্তেগাম্যতা ইত্যর্থঃ । (মালতী যু নিদ্রিতৈব মায়াপ্রময়ৈব অসাবকুচ্যতয়া সমানোনেত্ববধেয়ম্, অসাবকুচ্যতয়া কুচু' কক্ষীরব্রাহ্মে বস- স্তে ন বিকলমকৌ কুচিতল্যাত্) ।

(৬১) চলচ্চলিতি, বিলাপেভ্যো নরনার্চ বিকপঙ্কজল সাবললিতকুন্তলিতকর্কশঃ প্রকাশ- নীযতমেবাম লজ্জাউতুঃ ।

(৬২) সূদিতি । উ মৌরু ! ভয়শীতৈঃ । তব পাখিপঙ্কজল পরিগ্রহে পুঙ্খ' পবিত্র' জন্ম দ্বয় তদামৃতঃ, অহ' ভূয়াত' ইতি অমিনিবৈশ্ব অমিত্য্যবৈব কদর্শমানঃ কদর্শে' ক্রিয়মাণঃ (কটোদর্শনল্যান্ কদর্শনল্যান্ কদর্শনল্যান্) পরেতমুমৌ অলিন্ প্রময়ানভেমে দর্শন- বিক্রমায় অসম্ পর্ধ্যটন্ অহ' তব রুদিতানি "হা মাধ ! নিজকল" ইত্যাহি বিলাপ- শাস্তানি আকর্ষণ্য তুল্য অসমত্যাগ অলিন্ অসাবানিলয়ে উপস্থিতৌস্মি । মহাব্রহ্মন্দ- অনিত্যমাক্রান্তকালপরিচাক্ষেপমীয়াত্মময় সলাবত ইতি ভাবঃ । অহ পাখিপঙ্কজৈতি ভূমীপমা- লদ্বয়ঃ । বহুকালিকতা ইত্যম্ ।

(৬) মাল । (অনেক কণ গয়ে আশুত হইয়া) মহাভাগ ! আমি কিছুই জানিমা, তবে এই মাল জানি যে, যবের গুটাব উপরে নিখিল ছিদ্রান এবং এই শ্রমানে আগিরাছি । (তুতরাং আমাকে কিরূপে জানিরাছে, তাহা আমি কিছুই জানি নাই । তুমি এখানে কি নিখিল আগিরা ?)

(৬১) (৬২) মাধ । (লজ্জাব সূহিত) হে মৌরু, আমি তোমার পাখি- পঙ্কজ পরিগ্রহ দ্বারা পরিভ্রমণা হইব, এই অভিপ্রেতানে গিলাচিগের নিকট নরনার্চ বিকল্পেব অস্ত্র এই শ্রমানেভেয়ে পর্ধ্যটন করিতে করিতে তোমার বিলাপবাক্য শুনিয়া উপস্থিত হইরাছি ।

माध ! दुरात्मन् ! पाषण्ड ! चाण्डाल ! ।

असारं संसारं, परिसुषितरत्नं त्रिभुवनम्.

निरालोकं लोकं, मरणमरणं वाञ्छवजनम ।

षट्पे कन्दर्पे अननयननिर्माणमफलम्.

अगज्जीर्णरस्य कथमपि बिधातुं व्यवसितः ॥ (६७)

वदन् नायिनं दाहयन् साहसो यत्र इवैवर्धे, त्वं द्विसाहस्यं तर्जयता द्विसाहस्यदत्तं प्रापयता
 उपहारकं वस्त्रादुतः क्षिप्रतश्च सा प्रापयतीत्यनेन केचन 'चापतन' तथाभूतमित्युक्तं अगस्त्यादा-
 त्तमिति चर्धे, भुवने वीरवने यः तल्लभं मम योष्वरं विपत्रं प्रापयति । यथा व्याघ्राङ्गुलहरिणां
 दयापरकथो, हरिणः व्याघ्रे व यज्यते, तदैव उपहारार्थं तावीदाश्रमस्था वराहरवृद्धमपि मया
 हतं इति भावः । एतद्वाच्यमेव स्पष्टयति—सोहमिच्छामि । अ- दाहयहिं चावहिः ताहम-
 चराहाहमर्थात्तत्र 'अहं' कुडाहयन् कुडाहमाहमेव द्वित्रं लब्धं योषा यम् तथाभूतम्
 अत एव अत्रत्यस्य तात्रावपन्नस्य वस्त्राणु योवच्छिद्राणु प्राप्यारं वस्त्रवत्तं नियमयति वर्धति यः
 सः तयोक्तैः भवतैव अयैव वाक् प्रदत्तं भूतास्य अत्रवरादिनां जननी मातरं इमां वरणां
 दीवीमिदं च, अहोमि श्रीपयति । यथादव्यारजेतेति भावः ।

यस विद्वत्सामर्थ्यवशात्प्रयोगार्थेऽपि विवृतिरुपस्थाप्येव प्रयुक्तव्या प्रवक्तव्याऽपि ।

अत्रार्थे ज्ञाना, वेदानुसङ्गानुसारो चावधार इति हेतुः संसृतिः । शार्ङ्गविज्ञोक्तिः
ह्यस्य ।

(१०) अहामितिः । अरि दुष्टाग्रम् । वापय ! अग्र्या ! संसारं विहरन्तं वरं ।
- विप्रस्यं अहम् । अज्ञा वधिम् । आर्यशूद्रैर्विहृतम् । विहृतं । वरं । अग्र्या ! अग्र्या ! अग्र्या ! अग्र्या !

[illegible]

(৩৭) নাথ! বে হুবাফু পাখত! ডাগাল! ধংসাব অদাব, ত্রিহুন

[illegible]

अथ हेतुप्रमाणानुवासी शब्दार्थः । एतदसामान्यादिभिर्बोधोद्घोषैः
अत्रापि संशयान्तरादौ शब्दतो बोधयत् 'वैयर्थ्ये' तथा विधानमिच्छेत्कथम् । अत्र-

বঙ্গভূত, গোক আ.জানভূত, বাঁড়কগণ মনকেই, কল্যাণী ধর্মপুত্র, সননবরনে
নির্দোষ বিধি ও জাতি ঘাঁড়ক প্রায় করিতে হেন উচিত চাইতে?
(অর্থঃ বাণীতে) বাহিন্য লগাব সাংস্কৃতিক শিল্পের লক্ষ্যে।

अपिच । रे रे पाप !

अथयिषखीसलीसपरिहासरसाधिगते-

लं सितगिरोपपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

यपुपि वधाय तत्र तव शम्भुमुपचिपतः,

यतस्तु शिरस्यकाण्डयमटण्ड इवेय भुजः ॥ (६८)

मिरादीनां कथंवेतावदा "मुञ्चयेतिता" अगच्छीचांस्थितिमिति निरहपक्षस्यापहारा इति संशयः । तथाच मातया वलीखिन्नपद्मावस्थायीनयादिव स्वगत (इत्यवहारिच वस्तु अनिरिचतीव मनोहराऽयं श्लोकः) शिखरिचौरात्तम् ॥

(६८) प्रथमीति । यत् मातया वपुः अचद्विनीनां प्रवदाअदीनूताणां खलीनां वलीखः लीगया सङ्ग वर्त्तमानः यः परिहासः, तत्र रस्तेन रात्रिच अधिगतैः लब्धैः ललितस्य अतिमुद्रुमार-
लादनीदरस्य मिरिचपुष्पस्य हननैः प्रहारैः अपि (किं पुनः खङ्गैरिचधिरैः) ताम्यति
ईदृशानमुपवति । अत्र यपुपि वधाय शस्त्रं खङ्गं उपचिपतः गृहीतवतः तत्र शिरसि मस्तके
अकाण्डे अकथादिच दलनयौतः यमदण्डः काण्डदण्ड इव एव इत्युपमानः सम भुजः बाहुः यतस्तु ।
सम बाहुप्रहारैर्यैवापिरात् तत्र शिरस्यूर्ध्वमिचिच्येतीति भावः । अथपि अङ्गणे "क्षमः वतस्तु"
इत्यभिधानं दीप्तकथावितलीचनस्य मातयास्य कलाकल्परातिमयधोयनादैर्मिचयवैद्यम् ।

अत्र तादृशपुष्पहननैरपि शाम्यति, वा कथा खङ्गप्रहार इत्यपीपणिः । एवं तादृश-
हननैः शीघ्राया अतन्मन्त्रेऽपि तन्मन्त्राभिमिधानादतिमयोनिः, यमदण्ड इवेत्युपमा आशङ्का
इत्येवामङ्गादिभावेन ग्रहणः । निबन्धादायपरातिमयोनिभ्यः आशङ्कितविरसातीव शीघ्र-
मायै अत्यत इत्यवहारिच वस्तुअणिः । नईदृशं वतस्तु "यदि भवती वली अग्रदा मुञ्चनईदृश"-
मिति तन्मययम् ।

सःसाव सःसोर्वाकर्षणाणि आःलाकृन्त, काःकाःगण मयःगण्ड, कन्तर्प, कर्षन्त, कन्-
गनेच मिर्षाण विरुण ए लोर्षादिना आःि कहेरे, अतएव तादा सःसोर्वा
अकर्षण) ।

(७७) वे वे गापकादिन् । येई मालतीच नवीव अग्निसवीवनेच
मनीन परिहासाश्रुतागवने आःि द्रवोदल निदीवगुणग्रहाच बावाच वेनन ।
अश्रुतव कने, येई नवीवे वःवव अन्त बङ्गववावकावी लोर्षाण मञ्जरे अकर्षा-
पञ्चमनीन रदनपञ्च न नात्र आमाव जहे बाह निपठित हनेक ।

अधोर । अतः दुरात्मन् । प्रहर, नन्वय' न भवति । (६८)

माल । पसीद याद साहसिष । दास्यो क्तु, अयं हदासो,
परित्याग्य सं पडिबिषत्तोभदु इमादो अणत्ससंसममादो । (६९)

कथा । भगवन् । प्रममसो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापादय । (७०)

भावभावोरपद्यो भास्यो कथाकृत्यस्येति । (७१)

(६८) प्रसीद माय साहसिष, दास्यः अजय' इत्याद्यः परित्याग्य ना प्रविशति ता-
मवादनसंसममा ।

(६९) अथेति । अथेति वचनं अन्वयि नै कोट्यन्वयमिति सम्यग्भाष्य-
कीर्तयम् । अयं' अन्विषत्तादुरासा न भवति हि अविष्यत्तमेन अयवीयते ।
तथासमेव मयाविराट्त्वमिति भावः ।

(७०) भासति । दुरात्मा निर्दयः (इत्यादी निर्दये आचार्येति विद्वन्नेति इति कीदृशी)
अनर्थसंज्ञान् अपिदस्य उच्यते । अतस्तेन दास्योऽपि अद्याप्यदास्यत्वात् अन्वयः' अयं
प्रत्यपि दयासेतोऽस्य न आत्मा, पुत्रे च अयेन निवृत्तायात् अन्वयानिदं अयवीय-
तीति मत्प्रविराट्त्वमिति विद्वत्त्वमिति अन्वयः' इत्यत्र । तथाच अद्यतमाद्या
अन अद्यतमपरिवाद्येति परिवाद्य' अथेति अन्वयमिति भावः ।

अथ विद्वो नाम सुखमयेव । तथावीर्यं दर्शय-

"मदान्दमसहस्रः समुपलो विद्वो मयः" इति ।

(७१) अथेति । अयम् अन्वयः अन्वयमिति भावः ।

(७२) अयं दयासेतोऽस्य नाम्नात् दास्यो भासते' इति अन्वयः अथ अन्वयः
तथाविराट्त्वमिति ।

(७३) अथेति । अतः दुरात्मन् । अतः कथं (अथेति अतः कथं
वैदय) अन्विषत्तादुरासा न भवति हि अन्विषत्तादुरासा न भवति हि ।

(७४) अतः । अतः । अतः कथं, अथेति अन्विषत्तादुरासा न भवति हि । अतः
अन्विषत्तादुरासा न भवति हि । अतः कथं, अथेति अन्विषत्तादुरासा न भवति हि ।

(७५) कथा । भगवन् । अन्वयः अन्वयः अन्वयः अन्वयः ।

(७६) (अथेति अन्विषत्तादुरासा न भवति हि)

अयि भीर !

धैर्यं निधेहि हृदये, इत एव पापः,

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

सारङ्गसद्वरविधाविमकुम्भकूट-

कुहाक-पाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः ॥ (७२)

[नेपथ्ये कलकलः । सर्वं आकर्षयन्ति ।] (७१)

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मालवत्यन्वेष्टिणः सैनिकाः । इयम्
अमात्यभूरिवसुम् आग्रासयन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादिशति । (७४)

(७१) धैर्यमिति । अयि भीर । हे नयचिह्ने । हृदये अन्तःकरवे धैर्यं एतद्वद-
जनितकातरतारादित्यं निधेहि समारोपय । (इतः) एव पापः दुरात्मा इतः नया स्थापदित
एव । (तदातीतव्यापादनैष्यतुगुणकटकोटिकवभावनासूचनार्थनवीदनिष्ठाप्रयोगः) अत्र
हेतुमाह—किं वेति । सारङ्गकूटतिविधौ स्वयं सारङ्गापारे इमकुम्भकूटस्य करिकुम्भसद्वरस्य
कुहाकं विदारणमभावं ("इह भिक्षुमुष्टिजलिप्लुतां शक" इति शाकपत्यम्) पाणि-
कुलिशं पाणिरेव कुलिशं वज्रं कुलिशमिव वा पाणिर्मिव तथाभूतस्य हरेः किंस्य प्रमादः अमव-
धानता कदाचिदपि केनचिदपि जनेन किं वा अन्वभावि अनुभूतः अपि तु वैधेययेः ।

अत्र पूर्वार्धे व्याख्यानैर्हेतुकं काव्यलिङ्गद्वयं पाणिकुलिशमित्यत्र पुष्पीपनावपकवीः सन्देह-
सद्वरः, परमप्रसूतान् समान् प्रसूतस्य समस्य प्रतीतिरप्रसूतप्रत्यया आह्वय इति तेषा-
महाहिभावेन सद्वरः । अमकतिलकाह्वयम् ॥

(७२) कलकलः कीनाह्वयः । सर्वे भाषवादयः ।

(७४) आवाहयन्ती—“मालवपञ्चतापि वैव व्यापादयितुं शक्ता अश्वमेधेन तां

(१०) अत्रि उरुनीले ! छुरि क्षुरेय देवद्वारादयः कव, एहे ह्वारा निरुद
दठ हरेडाहे, कारण बाशाव कवदल कद्रिदूष्ट विवावपनीन, आदून गिहरेर मृग-
वध बापावे अमान केह कवनऽ अनुभव कदिडाहे कि ? (कवनऽ नरे) ।

(१०) (नेपथ्ये कलकलक्षनि, मकलेव प्रदण) ।

(१४) (पुनराह नेपथ्ये) हे मालवीय अश्वमेधकात्री मैत्रगण ।

“পর্যবেষ্টম্যতামিতকরালাপতনং দ্রুতম্ ।

নাক্ষীরঘণ্টাদন্যস্য কর্মতদ্বীপণাত্মকম্ ।

ন করালোপহারস্য কলমন্যদিভাষ্যতে ॥” (৩২)

কথা । সময়ম্ । পর্যবেষ্টম্যতামিতকরালাপতনং । (৩২)

অক্ষীর । সম্যক্তি বিদ্যেয়তঃ পৌরুষস্যাবসরঃ । (৩৩)

প্রাপ্তকর্মী”মিত্র” লক্ষণবলী । অপরিতপতা অপ্রতিবর্তা ইত্যাদি বিশেষণসমূহাঃ তদা
মুতা । অপি “দ্রুতমিত্রমিত্যর্থ” ইতি পাঠভেদঃ ॥

(৩২) “আদ্যকরালাপতনং” ইতি—পয়োতি । এতৎকরালাপতনং “দ্রুত” ইতি পর্যবেষ্টম্যতামিত
করালাপতনম্ । ক্রান্ত ইত্যত আত্ম—ইতি । সৌখ্যম্ স্বাচনামাশ্রয়কো পিতৃস্বীয় সৌখ্যমিত্য
অনুতঃ, অনুচিতাধিপতিতমমমাদপকরালাপতনম্ । এতৎ সাত্ত্বিকপদার্থম্ ।
অক্ষীরঘণ্টাদন্যস্য অক্ষীরঘণ্টাদিত্যিচ্ছন্ননস্য ন সম্যকমীতি শ্রবঃ । করালোপহারস্য কর্মতঃ
করালাপে প্রদাশ্য অথনু অমিত্রম্ । কর্ম এতৎকরালাপতনম্ । ন বিদ্যম্যতে ন সম্যকমীতি
তদাভাবোপপাদ্যেইব করালাপে অমিত্রম্ । দ্রুতম্ সাত্ত্বিকপদার্থম্ । অক্ষীরঘণ্টাদন্যস্য
ইত্যন্বয়মীতিম্ । অমিত্রমীতিমিতি ভাষ্যঃ ॥

“রহস্যমিত্রম্ নৃপে বঃ । নিমিঃ সা” ইতি রূপকোত্তমম্ “অমিত্র” নাম কর্মসম্বোধনম্ ॥

(৩৩) পর্যবেষ্টম্যতামিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।
ইতি । “অমিত্রমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।
নাম কর্মসম্বোধনম্ ॥

(৩৪) অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।
ইতি । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।

যাহার বিজ্ঞানের গতি অপ্রতিবর্তক বাণী এই ভগবতী কার্যমকী অপরিতপ্ত
ব্রহ্মক গাফল্য করিতে কঠিনে ভোনাহিতক আদেশ করিতেছেন—

(৭৫) “এই ব্রহ্মব্রহ্ম, ব্রহ্ম অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।
অপরিতপ্ত ভাবন ও অপ্রতিবর্তক কর্ম-অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।
নহে । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ । অমিত্রম্ ।

(৭৬) কথা । ভগবতী আমরা পরিবেষ্টিত হয়েন ।

মাস । হা তাৎ ! হা মগবতি ! (৬)

মাধ ! ভবতু, বাম্ববসমাজসুখিতাং মাসতীং বিধায়, তৎ-
সমচর্মেণ দুরাত্মানং ব্যাপাদয়ামি । (৩৮)

[মাসতীমন্দতঃ কাপালিকসন্দতঃ প্রেতান্ পরিক্রামতি ।] (৩৯)

মাধবাধীরঘণ্টৌ । [অন্যোঃন্যসুহৃদ্য] আঃ পাপ ! (৮০)

কঠোরাস্থিযনি ব্যতিকররথল্কারমুখরঃ,
খরস্রায়ুচ্চেদলপবিহিতবেগথ্য পয়সঃ ।

(৬) হা মাস ! হা মগবতি !

প্রাচ্যাপিতৌ মবৌ, সমর্যেণ তন্ন মবিষ্ঠানৌত্বয়ঃ' বিশেষতঃ পুত্রবধূতঃ স্বর্গেণ ইতি ন মেরং
তদেবান্দীকিরিৎ' ।

(৬) "মগবতি" ইতি কামন্দক্যোঃ সন্দীপন' । স্বর্গযিত্রীবিদাং নো মগ্নিনিত-
বিপলিক' নহাভাং মাধবচ রচলৌতি বাগবতঃ ।

(৩৮) মাধিতি । মাসতী' বাম্ববসমাজে রচ্যেঁসমানতপিমাদিস্তনসমূহনর্থে
সুখিতাং মধীপয়মিন সুখাবস্থিতাং বিধায় সন্দায় তৎসমর্ঘ' নল বাম্ববসমাজস্য প্রলম্ব
যদা ছাণদ্য দুরাত্মান' এন' কাপালিক' ব্যাপাদয়ামি বিদায়য়ামি । তদাৎ মদানুভীতান'
কন্যারবচন' মদোপকার' প্রলম্বীকৃত্ত্বমদ্যোঃকলমিন লিখারথোপকারিণে মদ্য' মাসতী-
মপয়িষ্যতীত্যায়ঃ ।

(৩৯) অমতঃ তদাম্ববাধীরঘণ্টে' ইতি । অমতঃ তদ্বিপরোত' ইতি ।

(৮০) অন্যোঃন্যমিতি মাধবঃ অধীরঘণ্টসুহৃদ্য অধীরঘণ্টস্য মাধবসুহৃদ্য একবিধমেষ
আঃ পাপেদিবাক্যমাদীত্যয়ঃ ।

(৭৭) অম্বাব । স্প্রতি বিশেষ পুরুষকাব্যেণ সমর ।

(৬) মাস । হা তাৎ । হা মগবতি ।

(৭৮) মাধ । হঠক, মাসতীকে বাম্ববসমাজমধ্যে স্থিত কবিতা সেই
বাম্ববসমাজমধ্যে এই ছরাস্রাব নাম কবিতা ।

(৭৯) (মাসতীকে তাহার বাম্ববসমাজমধ্যে ও কাপালিককে
উপরিত প্রদেশে প্রেরিত কবিতা করিতে পরিকল্পন) ।

(৮০) (মাধব অধীরঘণ্টের প্রতি ও অধীরঘণ্ট মাধবের প্রতি ।

মালতীমাধবে

নিরাতঙ্কঃ পঙ্কেষ্বিষ পিণ্ডিতপিণ্ডে যু বিলস-
ত্রসির্গাতং গাতং সপদি লব্ধম্বে বিকিরত ॥ (৫১)

ইতি নিষ্প্রাণা স্বপ্নঃ । (৫২)

ইতি মালতীমাধবে শ্রমশানবর্ষণং নাম পঞ্চমোঃ ॥ (৫১)

(৫১) কঠোরিতি । আ যান । ই বাপাশ্রম ! কঠোরাঃ পরিত্যক্তান্ কঠিনা য়ে
অস্থিরদশকেষু বাতিকরেষু অশিখাভাষ্যাসংযোনে সৌ রচনাকারঃ রচয়িত্বাভাষ্যাক্ষয়ঃ
(যথানুকার ইতি পদার্থঃ তদাভাষ্যাক্ষয়শ্চ পদার্থঃ) তেন সুখরঃ অনুদ্যাদিগম্যঃ ।
তদা ছায়াবা কঠোরাবা ছায়ুনা হেদেন কর্ণেণৈব যথ' যথমানমাত' বিহিতঃ 'অনুদ্যাদিগম্যঃ
বৈতদ্যদ্যমঃ বৈতদ্যদ্যবৌধৌ যথ তদামৃতঃ । তথা পিণ্ডিতপিণ্ডে যু অস্থিভাষ্যাক্ষয়মসমবৃত্ত-
শ্রমনিযু পঙ্কেষ্বিষ কঠমিষিষ নিরাতঙ্কঃ অধ্যাশ্রিতবিত্তাদ্যপ্রতিবন্ধঃ বিবর্তনং পঙ্কশ্চ অস্থিঃ
সম ছত্রঃ সপদি শিখ্রং সৌ তম শাস' শাস' প্রচক্' (শাস' শাস্যবহুভাটী শীঘ্রমাত্র' কথিষরে'
ইতি বীড়িনী) শাস্যঃ শ্রুতঃ শ্রুত' শ্রুত' বিধিযিতি শাসন, বিকিরত রতনগৌ বিধিযত ।

অম যৌনমুখোপকৃতি রীড়ী রত, "কীটক' পুণ' স্ব' রম্যবাক্" ইতি দর্পণমণ্ডলান "কীটক"
নাম শর্মসংকল্পম্ । পঙ্কেষ্বিষেতি যৌনৌ উপমানদ্বারাঃ । শিখ্রিষৌহতম্ ॥

(৫২) নিষ্প্রাণা ইতি, "দুরাশ্রয়' স্বপ্ন' শুভ' রাজ্যদেহাদিবিভ্র' । স' রৌধ' ভীজন'
বাণ' দুরতছাত্তপন' । অশ্রয়পঙ্কবাটীনি প্রলম্বাশি ন নির্ভীকীত্ ॥" ইতি নির্বোধেণ শুভ-
জ্ঞানদেহীভাষ্যে তদে বহুভূমির্নির্ভীতা স্বপ্নঃ ।

(৫৩) অশ্রিতপঙ্কে শ্রমশানবর্ষণং বাতিবিলুপ্ততাদ্য "শ্রমশানবর্ষণং"মিতি স্ব' শা বিহিতা ।
অশিখ' শুভকি অ শাস'মঃ অশিখচাত শ্রমশ্রমশ্রম ॥

ইতি কাম্যতর্কবৌধৌপনামক-শ্রীকৃষ্ণবিহারিতর্কসিদ্ধান্তমহাশাস্ত্রীরচিতায়া

তত্ত্ববোধিনীসমাখ্যাতা মালতীমাধবম্বাখ্যাতা পঞ্চমোঃ

বিহিতঃ সমাপ্তা ।

(৫১) যে ইচ্ছাশ্রম ! কঠিন অস্থিগ্রহিতঃ অস্থিভাটবৎ : উৎপন্নান
"২৭৭" ট্যাংকার অগুরু শ্রম ভাষ্য শ্রমশ্রম কঠোর প্রাচুর্যেহেনে কণমাণ্ডি কণ
প্রশ্রিতবৎ উৎসর্গ কর্ণবর্ষণে শ্রমশ্রম হানে অশ্রিতবৎ কণে মিলনিত
আবার অশি কঠ নীম ভোমার অশ্রিত অশ্রি বৎ ২৭৭ করিয়া বিকীর করক ।

(৫২) (শ্রুতেন নিষ্কীর্ণ হইল) ।

(৫৩) মালতীমাধবের শ্রমশানবর্ষণমাত্রে পঞ্চম অঙ্ক সমাপ্ত ॥

ପଠୋଽଞ୍ଜ: ।

ତତ: ପ୍ରବିବ୍ରାଜି କପାଳକୁଣ୍ଡଳା । (୧)

କପା । ଆ: ଦୁରାତ୍ମନ୍ ! ଭାବତୀନିମିତ୍ତଂ ବ୍ୟାପାଦିତାଂହୁରୋ !
 ମାଧବହତକ ! ଏହଂ ତ୍ବୟା ତସ୍ମିନ୍ନବସରେ ନିର୍ଦୟଂ ନିମ୍ନତୀ ଅପି ଶ୍ଳୀତି
 ଅବସ୍ଥାତା । [ସମ୍ବୋଧନମ୍ ।] ନଦବଶ୍ୟମନୁଭବିଷ୍ୟସି କପାଳକୁଣ୍ଡଳା-
 କୋପସ୍ୟ ବିଜୁଞ୍ଜିତମ୍ । (୨)

ସ୍ଥାନି: କୁତନ୍ତସ୍ୟ ଭୁଜଙ୍ଗଶତ୍ପର୍ୟଞ୍ଜିତସ୍ମୁକ୍ତାନୁଗୟା ସଦୈବ ।

ଜାଗର୍ତ୍ତି ଦଂଶାୟ ନିଗାତଦଂକ୍ରାକ୍ରୋଟିର୍ବିଘୋହାରଗୁରୁର୍ଭୁଜଙ୍ଗୀ ॥ (୩)

(୧) ତତ୍ ଇତି, ଗର୍ଭୋଽଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟମାନ୍ କ୍ରିୟାମ୍ ପରମ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥ: ।

(୨) କପେତି । ଭାବତୀନିମିତ୍ତମିତି ବ୍ୟାପାଦିତକ୍ରିୟାବିଶେଷଣମ୍, ଅତଏବ ତସ୍ୟ କର୍ମ-
 କାରକତ୍ବେନ ନିମିତ୍ତାଦିତ୍ତେଷାଂ ବ୍ୟାପାଦିତ: ଅବସ୍ଥାଦୁଦ୍ଧର୍ଯ୍ୟେନ ଶାନ୍ତମିତି ସମାସୋ ନ ବିହର୍ଯ୍ୟତେ । ଇତି
 ମତାନ୍ୟମ୍ । ଇତ୍ତ ଏବ ଇତ: (କୁମ୍ଭାଂଶଂ ଶମାୟତ୍ୟ) ନୌବଶ୍ୟକ: । ସ ଧାମୀ ମାଧବସ୍ତେତି ମାଧବହତକ:
 ନିମିତ୍ତସ୍ବୋଧନମ୍ (ରାଜଦଣ୍ଡାଦିତ୍ବାନ୍ ପରମିତ୍ବାନ୍) । ଶକ୍ତିବ୍ରହ୍ମରେ ଅସୌରସ୍ତଦ୍ଭାସାଦନକାମି,
 ନିର୍ଦୟଂ ଦୟାରହିତଂ ଯଥା ଶ୍ଳୀତୟା ନିମ୍ନତ୍ବ୍ୟପି ତ୍ବାଂ ପ୍ରହରନ୍ତ୍ୟପି ଏହଂ ତ୍ବୟା ଶ୍ଳୀତି ଇତି ଇତି: ଅବସ୍ଥାତା
 ଅବସ୍ଥିତା, ଶ୍ଳୀତେନାବସ୍ଥାୟା ବିନିମିତ୍ତତ୍ବେନ ପରିମୁକ୍ତେତ୍ୟର୍ଥ: ।

“ଅଧିଷ୍ଠେତ୍ବ୍ୟକାରୀ ଧୀମଂ ଗ୍ରୀକ: ସ୍ତ ଏବ ଗୁ” ଇତି ହର୍ଷବ୍ୟବସାଦେନ “ଧୀମି”ନାମ
 ନାମ୍ନାନ୍ତଃସାର: ॥

(୩) ସ୍ଥାନିରिति । ଶକ୍ତିନ୍ ଭୁଜଙ୍ଗଶତୀ ଅନୁକ୍ରାନ୍ତୟା ପତୁଃ ସର୍ପଂଶ୍ଚ ବିନାଶ୍ୟାନ୍ ଅପରିଷ୍କ-
 ଶ୍ଵିର୍ଦଶେନା (ନିଷହାନ୍ତୟତି ପାଠେ ଗୁ ବହଦୌର୍ପହଂ ଶ୍ଵର୍ଣ୍ଣ:) (ଅନୁଗୟ: ପଶ୍ୟାତାପି ଦୌର୍ପହଂ ସାମୁଦ୍ଧାସୀ-

(୧) (୧୨୩୧୧ କପାଳକୁଣ୍ଡଳାବ ଶ୍ରେଣୀ) ।

(୨) କପା । ହେ ଦୁରାତ୍ମନ୍ ନୌଽତ୍ମାକ ମାଧବ ! ତୁମି ସାମନ୍ତେର ବଡ଼
 ଆତ୍ମାବ ଓହଳେ (ଅସୌରସ୍ତଦ୍ଭାସେ) ନିହତ କବିରାଜ, ଏବଂ ମୋର ନିବନକାଳେ
 ଆମି ତୋହାଙ୍କେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତାବେ ଓହାବ କବିମେଠ ତୁମି ଆତ୍ମାଙ୍କେ ଗ୍ରୀଣୋକ ବନିଶା
 ଅବସ୍ଥା କବିରାଜ, (କ୍ରୋଧେବ ମଠିତ) ଅତଏବ ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମି କପାଳକୁଣ୍ଡଳାବ
 କୋପେବ ଯନ୍ତ୍ର ଅନୁକ୍ରବ କବିତେବ ।

[নেপথ্যে ।] শ্রী রাজানন্দরমণসামান্যয়া মধুরধ্বম্,

কর্তব্যেষু, যবণসুভগং ভূমিদেবাঃ পঠন্তু ।

চিত্রং জালাবচননিবদ্বৈষে চ্যুতাং মঙ্গলৈভ্যঃ,

প্রত্যাশস্বস্বরযতিতরাং জন্মযাত্রাপ্রবেশঃ ॥ (৪)

তিনি বিনঃ) নিমানদ্বৈষাভিঃ সমতিমৌখদমনাঘমায়া বিবীড়মারমুহঃ মরসীদ্বদমনকরীয়া
 ধনুগৌ কথিনৌ হ'ম্যব হ'মনাং সহৈব জালাং সমযজা বর্ন্ততি । তস্য ধনুগায়সীঃ সর্পনিহনুঃ
 শালিঃ সুচরতা কৃতঃ কথ' ? কথমপি নৈবদ্বৈঃ । যবণীবিববিনাশিনী জনক'তবিনাশক-
 বহুবৈবচনপকৌদ'মনামহুয়া শালিন' স্থান, তদেবামদগুদবচকারিচলমপি মনুস' কাপকাপ-
 মহুয়া কালাপি শালিন' কাহিদি মাভঃ ।

অনু বিধেয়মলিপাদকল্য তচ্ছব্দচচিতবরস্বল্য পূর্ব্বোক্তামাদগুদবচনব্রতীতিকারিতেন
 বাগ্যগত'বিধিযাভিনয়'দৌবঃ । এত' সমাদয়সুতানু সমস্ব প্রসুতম্য সৌবাদদ্যুতময়সা-
 লহারঃ । ইন্দুবগুণনম্ ॥

(৪) শ্রীঃ বসি । শ্রী রাজান । হে যজ্ঞবলীশ্বরমিদ্ভবর্চিনঃ শালকামুহনঃ । মূর্খ
 বরদবচন' পূর্ব্বাপরকর্ম্ম্যানিগ্রহহান্য জালায়া যবণমভা কর্তব্যেষু ভবণীপদৌমিত্যেব
 মধুরধ্ব' (সমলুতৌব্রাতুত ইত্যাকনেপদম্) প্রবর্গ'ম' যজ্ঞান' . তদগুদগৌদেব যতনমিতি
 যাবন্ । তদা হি ভূমিদেবাঃ । যজ্ঞায়াঃ । যবণাঃ যবণসুভগং শ্রুতিসুচ্ছকার' যদা স্থানযা
 পঠন্তু ধামাঘনজনককৌম' ভবানয়নু । তদা 'জলাবচননিবদ্বৈঃ' যবণকারবাগ্যসমুদ্বৈঃ
 মঙ্গলৈভ্যঃ বরকল্যসীঃ কৃতকায়ৈ (সাদর্শ্যে যবণী) বিব'জলাবচননিবদ্বৈঃ' জনযিতুমিতি শ্রীবঃ ।
 যেচ্যুতাং যজ্ঞঃ ক্রিয়তানু বন্দ্যাদিমিহিতি শ্রীবঃ । কৃত যবণত জ্যজ্ঞ—প্রদাতর শ্রুতি ।
 প্রদাতরঃ অতিচরিত্তিতঃ জন্মানা বরজিম্বজনানা (জন্মাঃ জিম্বাঃ বরস্ব ই ইন্দবরঃ)
 যজ্ঞোদ্যেব বরদুহানু জ্যজ্ঞমুদ্বময়াচারিভায়াঃ প্রবিশঃ শালিঃ স্বরযতিতরাং সম্মেলনিনাশ্রুতানু
 কৌমিঃ । তদায জালাবচননিবদ্বৈষাভিঃ বচিযাদেব বচ্যামিঙ্গা 'জলাবচন'
 মতি শীলাযায়া কথিনৌবি সখ্যবৈব ননুপূর্ব্বাগুচ্যাপি সম্মাখি সম্মাযায়াশ্রীতি মাভঃ ।

(৩) বাহ্যেব মননাত্তাংগ অতিভীক্স পরনোপবমনভৌগ, তাতৃশী সর্প-
 পত্নী পত্নিনিবনভনিত শীর্ণদেব পতিত্যাগ না কবিতা বাহ্যেব মননেব অত্র সর্ব্বদা
 চেষ্টিত থাকে, তাতৃশ কুজসংজ্ঞক শান্তি কোথার ?

(৪) (নেপথ্যে) হে সামন্ত রাজগণ । তোমরা পূর্ব্বাপর কর্তব্যান্তিগ্র
 হুদমিগের আবেশে অঙ্গাবে উদ্ভাবোণযোগি কার্যে ঐক্বেব হও । হে

यावत् सम्बन्धिनो न परापतन्ति, तावत् वक्ष्या मातृया सह
नगरदेवतागृहम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदिशन्ति भगवतौ-
निदेशवर्तिनोऽमात्यदाराः । तथा गृहीतसविशेषमङ्गलः प्रतीक्ष्यता-
मानुयात्रिको जनः । (५)

कथा । भवतु इतो मातृवीवाहपरिकर्मसत्वरप्रतीक्षारयत-
सङ्कुलात् प्रदेयादपक्रम्य, माघवापकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि ।
[इति निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।] (६)

यत्र कर्तृवाच्याः सत्वरभित्त्यादिक्रियायां कथं वह्निभिन्नकाच्याः चेष्टागामितिक्रियायाः
अभिनिविष्टा मघप्रशमना, जनयितुमिच्छादौनामध्याह्नसंयत्नात् नपदता च दोषः । एवं चतुर्थ-
वरपवाक्यार्थस्य धर्मपूर्ववाक्याणां प्रति हेतुलात् वाक्यार्थहेतुकं काव्यत्रिभङ्गद्वारः ।
मन्दाक्रान्ता इतिम् ॥

(५) वाच्येति । सम्बन्धिनी वरवाचिका, न परापतन्ति यावन्ति, भगवतौनिदेशवर्तिनः
कामव्यवस्थानुवर्तनवाचिकः अमात्यदाराः अमात्यस्य भूरिबलार्थेर्षपत्नी । तथा गृहीतं मातृयै
ऽदानार्थमादत्तं सविशेषं मङ्गलं वरगृहानुप्रेषितं विभिन्नमन्त्राद्वारादिवक्तं येन तादृशः
आनुयात्रिको जनः बालानुवर्तनप्रतीक्षारी जनः प्रतीक्षायां मातृया प्रतिपालयताम् इति आदि-
शनीत्यर्थः । तथाच वरगृहानुप्रेषितवस्त्राद्वारादिवाक्यप्रतीक्षारीजनस्य देवमायतनगमनं
यावत्तत्रैव मातृया स्वातन्त्र्यमिति आदिशनीति भावः ।

(६) जपेति । इतः अद्यात् मातृया विवाहपरिकर्मणि विवाहसामयिकानाविधिरित्यादां
ब्राह्मणम् । आपनोवा अतिमधुव वाज्याह उक्तानि त्रैशानि पाठं कुरु ।
एवा वनिष्टावृत्तिवा वदकञ्चाव वज्रगार्ध नानाविध वाक्यान्तरं दाराः
आकर्ष्य अग्रादेवाव अष्ट वज्र कुरुक । वे हेतु अतिवह्निर्हित वरगृह-
प्राप्ति मङ्गलके अति उवायुक्त कविः ॥

(६) तत्रवती कामव्यवस्थे आदेशवर्तिनो अमात्यदाराः
ये, वरपत्नीवर्ग आसिगार पूर्वोक्त मङ्गलार्थे विष्टाः
सहित भगवदेवतागृहे वाहेतु वदन्ते, एतः
वस्त्रादिकारि नईका मातृवीव अङ्गद्वारा कथा
पर्वत देवतागृहे मातृवीव अङ्गद्वारा कथा

[ततः प्रविशति कलार्जुनः ।]

कन्त । आणत्तोहि, यच्चरदेवदागममघरसिद्धेण ममभरन्दे,
 पाइमाइवेण, अहा आणाहि दाव वत्ताहिमुहं पवत्ता मासदी ण
 वेति. ता आय णं पाणन्दइस्सं (क) ।

॥ सद्यः प्रविशतो भाषयन्वाहन्दी ॥

(ख) आश्वीनादि, अथर्द्धमासंयच्छिष्टेन समकालेन आश्विपक्षेन, अथ आश्वि-
पक्षेन, वाश्विमुखं प्रकृष्टा मासतो न वेति, तत्प्रादयन्तु आश्वद्विषयिनि ।

[illegible]

(क) नाथकनकचन्दोः श्वेतकपाड—भाष्य इति । इतो मुखं एवमन्वयमायाम-
महाभिमुखं प्रकटा वाच्यजनना । एव भाष्यं, वाच्यविधानोक्तिं "नाथवी इतोमुखमागम
भाष्ये"ति वाच्योक्तिं विद्यमानेति शेषः ।

(୩) କମ୍ପା । ଛୁଟିକ, ସାଲତୀର ବିବାହୋପବାସି ନାନାବିଧ କ୍ରିୟାସାଧନ-
 ବ୍ୟାଘ୍ର ସହ ଶ୍ରିମତୀମଣିବ୍ୟାଘ୍ର ଏହି ଶ୍ରେଣୀ - ଛୁଟିକ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ
 ଅଳକାମଣିବ୍ୟାଘ୍ର ସହ ଛୁଟିକ ହେଉଛି । (କମ୍ପାମଣିବ୍ୟାଘ୍ର) (ଅତୀତମ ବଳ-
 ହାସଲକାରୀ ଶ୍ରେଣୀ) ।

(ক) বল। স্বরস্বের সহিত নগরসংস্কার অধ্যয়নগৃহস্থিত এই
মাধ্যম কর্তৃক আমি অনুভূত হইয়াছি—“ভূমি কখন, এই দেবদুর্গাতিব্ধে
মাগলী আসিতেছে কি না? অতঃপূর্ব “মাগলী এত অভিব্যক্তি আসিতেছে”
ইহা নিবেদন করিয়া তাহাকে আশ্রিত করিতে গাই।

(জাহাঙ্গির পর মাদার ও মকবলের প্রবেশ)

माध । मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणी-
भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नौतस्य कोटिं पराम् ।
अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे,
कस्याणं विदधातु वा भगवतो नौतिर्विपर्येतु वा ॥ (७)

(७) मालत्वा इति । मृगद्वयः हरिपुन्यनाया मानवाः प्रथमावलीकनदिनात् वृद्ध-
नीष्ठा प्रथमदर्शनवपादारभ्य विचारिणः क्रमशो विकृतिमात्रप्रसू भूयः पुनरपि खेदविषेष्टितैः
खेदसूचकसामिप्रायावलीकनादिभिः परां कोटिं चरमस्तृत्कर्षं नीतस्य प्रापितस्य यस्य अनुभूय-
मानस्य मे मम मदनायासावस्थस्य कष्टपर्यवसापरम्परायाः सर्वदा सर्वप्रकारेण यद्यपि खलु
यद्यपि चरितः चरितान् भविष्यतीति शेषः । अयमिच्छा—कल्याणमिति ! तदवस्थाः
कामदस्या नीतिः नयः अनुष्ठानप्रणालीनि यावत्, कल्याणं च त्वैव देवतायवने मातृतीपाधि-
यहयसम्पादनरूपं मङ्गलं विदधानु करोतु न, वा यद्यपि विपर्ययं तु मम दुर्भाग्यवशान् शून्यं चित्तं
प्रतिष्ठा विपरीता भवतु, मातृतीपाधिरहयचरुपं मङ्गलं न विदधानु इत्यर्थः । तथाच भगवतो-
नीतिप्रभाषाद्यदि मातृतीपाधिरहयचरुपं मे मङ्गलं भवेत्तदा तदुपभोगेनैव मदनायासप्रवृत्ति-
व्यावसानं भवेत् । यदितु मदीयैकान्तदुर्भाग्यान्मदीयनीत्यापि मदीयाशा न सकला मदी-
यापि मम मरुदस्यावस्थानादावयमानावेनेह मदनायासप्रवृत्तिव्यावसानं भवेदित्युपपद्यते यद्यपि
तदवसानमवस्थानाधीति तत्त्वमिति भावः ।

“तत्प्रायकयनाम्ना” इति दर्पदलस्यैव “मार्गो” नाम दर्पसंश्लेषः । एव “तृपाया-
पादयद्वाभ्यां प्रत्याशाश्रितसम्भव” इति दर्पबीजैरेव्यं तृतीया प्रत्याशा नाम कार्यावस्था ।
विदवान् विद्वन्त्येति निवायाः भवतीतीतिरिच्छकणुकारकत्वाद्योपसः” अतुर्द्वय-
वाक्यादेषां पूर्ववाक्यादङ्गुलान् वाक्यादङ्गुलं “वाक्यलिङ्ग”वाद्यहारः । शार्ङ्गविक्रीणितं
याम् ॥

(৭) দাখ : আমাব বেই কামগীড়া (বহুলবৃক্ষের তলে) মালতীর প্রথম দর্শন দিন হইতেই ক্রমশঃ বৃদ্ধি প্রাপ্ত হইয়া পুনরায় মেঘচুক সাক্ষিপ্রায়ালোকনাধি বাবা চন্দ্রমোৎসব লাভ করিয়াছে, অতই নিশ্চয় তাহার অবসান হইবে। যেহেতু ভগবতী কামদক্ষীণ নীতি অতই মালতীর পাণিগ্রহণ-রূপ কল্যাণ বিধান করিবে, অথবা তাহার বিপরীত হইবে, অর্থাৎ আনার হর্ভাগ্য-বশতঃ তাহুশ কল্যাণ বিধান কবিত্তে পারিবে না। ফলে উভাধাই গীড়ার অবসান অনিবার্য, কেননা মালতীর লাভ ঘটিলে তদ্রূপভোগধারাই গীড়ার

মক। যস্যস্য! কথং হি ভগবত্যাঃ সুমেধশো নীতিবিপর্যয়
মেত্য়তি। (৮)

কল। [চপস্বত্য।] ণাছ মাছব! দিষ্টিয়া বট্ঠমি
পঠন্তা কু, ইদৌমুহ' মালদিস্তি। (৯)

মাধ। অপি নাম সত্যম্? (৮)

মক। সখে! কিমশ্বহধান ইব পৃচ্ছসি, ন কেবলং প্রতাপ
প্রত্যাশস্মা শ্ব বর্ন্ততে। তথাহি—(১০) —

অস্মাকমেকপদ এব মরুদ্বিকীর্ণ-

লীমূতজাশরসিতানুকৃতির্নির্নাদঃ।

(৯) গাথ। মাধব! দিষ্টা বর্ন্ততে, বহুতা শুনু ইদৌমুহ' মালদীতি।

(৮) সুমেধসঃ। চলতিতৌপুখীচশ্বদ্যাপ। বিপর্যয়' মালতীমাদিষকস্বদ্যাপ
বৈপরীত্য।

(১০) অশ্বহধান ইব। অশ্বহৃদবদ্যপি অবিবর্ত্ত ইব। প্রত্যাশস্মা। পরোক্ষবৈপরীত্যগা
দ্বিহিতা। অপ্রিযাম' সমবৈধিত্যাদি—তথাহীতি।

(১১) অস্মাকমিতি। মরুদা। পদবৈদ্য দিকৌর্বল্য বিবিধল্য লীমূতজাশরস মৌলমু
মণু রহিত' নির্জিত' তল্য অনুকৃতিঃ। অনুকরণ' যচ্ছিনু' চ। তথামূতঃ, গম্বীরানু' মগ্বীরকম
মহাশবহরহৃদধান। মাহাশিকমুরজমুহান। জল। সত্পদী মম্ব তথামূতঃ। নির্নাদঃ। ম
একপদ এব সত্য এব। (সত্পদীকপদী তুচ্ছ। সত্যঃ। সপদি শ্ব দ্রুতী ইতি ইচ্ছাপ্রয়ঃ।) অস্ম
মহানারায়ণকর্মণি। তন্মুহুদ্রমম্বতিবিক্রমম্বদ্রমকসামধী। অস্মাকমিতি। অমিতবসি। তা
অবগাম হরৈবে, না। দট্টিলে। মরু। অকল্পতাবি বিধায়। আশ্রয়তায়েই। নীচ
অকর্মান-হরৈবে।

(৮) মক। বহুত। অতিভীকবুদ্ধিগম্ভীরা। উগ্ধবটী। কামকৌর নী
কেন বৈপরীত্য। মাক করিবে?

(৯) কল। গাথ মাধব! ভাগ্যবলতঃই জুনি বুদ্ধি প্রাপ্ত হইতেছ। মাগ
এই বৈপরীত্যহিত্যুৎপেই আগিতে আবর্ত্ত করিয়াছে।

(৮) মাধ। মতা কি?

(১০) মক। সখে! কলহংসের বাক্য অবিবর্ত্তের জাহ প্রায় পরিবে

गङ्गाभीरमञ्जुलामृदङ्गसदस्त्रजगता

शब्दान्तरवद्वयशक्तिसंपाकरोति ॥ (११)

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः । [तथा कुर्वन्ति ।] (१२)

कल । षाष्टः । ऐकलम्, ऐकलम्, इमे दाव उपडिभराभसं-
विबुममाहिराम-चामरसमीरणोव्येककदलिभ्रावलितरङ्गिदुत्ताल-गण्य-
ङ्गण-सरोवर-गिरन्तरदृष्ट-पुण्डरीकविबुमम् बहन्तो, धवलादवत्त-
णिवद्वा दीप्तन्ति । एदाभ सविलास-कवलिद-तन्तुल वीडिभापूरिद-

(ग) नाथ वश्य पश्य, इमे सावदुष्टरितराजं लब्धिताभिरासयानरसमीरयोरेकव-
दलितान्नीतारहितौ नाथवश्याङ्गवशो वरनिरन्त्योदकपुष्परीकविषमं वदन्ते, श्रवणात्प-
निवृत्ता दृश्यन्ते । एतावत्सुविधासकवलिताम्बुधामिपूरितकपोकमण्डपमीगं श्रुतिर-

भासत्यागमनं विना भवति तादृशमिच्छाकर्षणस्यासम्भवात्प्राप्तौ विधाने सन्देहोऽपि न युज्यते
इति भावः ।

अग्नीधमातङ्गारः । वसुन्तिलका कृष्णम् ॥

(१२) ज्ञानमार्गं तथाचेष्टः । तथा कुर्वन्नि ज्ञानमार्गं यद्वन्ति, माधवाद्य इति शेषः ।

[illegible]

কেন? কেবল যে আসিতে আগন্ত করিয়াছে, তাহা নহে, অতি নিকটবর্তিনীই হইয়াছে। দেখ—

(১১) বায়ুবিদ্যিষ্ট দেহসমূহের গর্ভনাশকাৰী গভীৰ ধ্বনি দামলিক
মুহূৰ্তসমূহৰ শব্দ, এট্ট-অট্টাই, আঁঠাৰেৰ শব্দাৰম্ভণেৰ অধিকত অধিকত
কৰিভেছে।

(গ) কল। নাথ। দেখে দেখে, এই যে উজ্জীম বাজহসংগেব বিলাসের
 চাই ননোজ চাববসমূহের বাহুতে সঞ্চারিত পতাকাশ্রেণী দ্বারা প্রভাবতবদ

कदोस-मण्डलाभोअष्वदधर-वसलिद-सदुरमइलुगीद-वधकोलाह-
लेहिं विविहर-अणालहारकिरणावली-विद्विदमहिन्दवावडण्ड-
विक्केपविक्करिष शइत्यलेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं अन्नासिषा,
कषन्त-कषपकिंकि-बीजाल-असभणभइहारिणीभी करिणीषो । (ग)

साधनसङ्ग्रहः । भूतानुषङ्गः पञ्चातः ।

मकः । रमणीयाः स्तुतु प्रमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । (१३)

अभित मधुरमङ्गलघीत-यक्षकीवाहने । विहरमासकान-किरदारकीविद्वन्वित-मन्दिरबाधविष्टे द-
विष्णु रिगमत-श्लेषोक्तपुद्गेकदम्बे रत्नाधिनः कथन्यकनकुलिहवी शास्त्रभाषा वामदायिकाः
करिणः ।

यानि सङ्ख्ययुग्मदीकाणि सङ्गतनालाणि चेतपधानि तेषां विषयः श्रीन्द्यः वदतः धारयतः
 यथापदमिवदः येत्यन्यत्रमुद्राः इत्यनेन चयसौमने । सविश्वः सलीयः यथा स्यात्तथा
 तत्रलितेन चर्मितेन स्यात्तुल्येन अभिपूरितस्य सपोखनस्यस्य चामीयिन विसारिच ॥ अतिकरः
 स्यपकः तेन स्यात्तितः अभिपन्नं यत् सपुरमङ्गयोदनीतः मनोहरमात्रिकनानः तेन चङः कृतः
 सौदाइलः अत्यन्तमपुत्रभेति. ये. ताहमे. विविधानां वदानङ्गागवां विरचायनीभिः प्रभावेचीभिः
 विवर्णितः स्यात्तेन स्यादित्ता ये सङ्गिन्द्याविविधैः इत्यपुत्रः स्यात्तैः विष्णुरितः
 परिधातः नमः स्यात्त नमचमचलं ये. तयाधुतैः धारयन्दुलीकदन्तैः विद्यानन्यतैः चन्दासिताः
 चन्दासिताः तथा सचलीनीं प्रत्यावमानानां कर्षकविहिचीनां सुवर्णमयस्यस्यस्यस्यस्यस्यस्य
 सपुत्रेन भद्रमङ्गलकारिणः "सचमङ्गल" इत्याकारचमङ्गलः कुर्वन्ताः यथाः करिण्यः इतिच
 इत्यनेन ।

(१६) समीचीनाः मनीषाः, विभूतयः धनसम्पत्तयः ।

উৎকট গগনমণ্ডলরূপ সর্বোত্তরে মনসরিষি উল্লসমান খেতলগগনের শোভা-
 দানী স্নেহবর্ণ হ্রদসমূহ দেখা যাউতেছে। (আরও বেশ) বাহারা অবদীপা-
 ক্রমে চর্কিত তাবু লুপ্তবিত্ত কপোলমণ্ডলেই সম্পর্কে অলিভ মনুর মাসলিক স্রীতি
 দ্বারা কোলাহল কবিত্তেছে, এবং বাহাবা বিবিধরত্নালঙ্কারে দ্বিগুণাবলী দ্বাৰা
 গগনমণ্ডল পরিবালা করিতেছে, তাবুশ পলিকাগবাদিষ্টিত ও নবদুহান কনক-
 কিশিণীসমূহ দ্বারা সপ্তরশ্মিকাৰ তত্কারকারী এই কবিশীলসমূহও দেখা
 যাউতেছে।

तथाहि—

प्रे हङ्ग रिमथरमेचकनयैरुग्भो पिचापच्छद-

च्छायासंवन्तैर्विवर्त्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्याहताः ।

व्यक्ताखण्डनकामंका इव भवन्तुप्रतिवशीनांशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्माखुमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (१४)

कल । कधं, समभ्रमाणेक पडिहार-मण्डलावन्निदुज्जलकणप-
कलहौप-पद्मविचित्त-वेत्त-लदापरिक्खित्त-रेहा रद्ध-मण्डलो दूरदो

(५) कथं समुत्पन्नानेकप्रतिहारमण्डशावर्जितोऽयमवसनकालधीतपट्टविचित्रवैभवापरि-
चिह्नरेखावितनम्यन्ती दूरत एव संस्थितोऽस्याः परिजनः । एषा च बहुलसिन्दूरनिकरसम्प्रा-
प्तः ।

(१३) द्वैतद्विति । उक्तुखानां ऊर्ध्वं प्रकृतानां सविश्वोक्तिषां वारमुन्दरीयरीगङ्गा-
रमपत्नीनां वितागैः वितागैः दिग्गैः उक्तुखानां वाप्यानां क्षत्रेणवकाक्षरपक्षिणां मे
हृदाः पक्षाः तेषां क्षायाभिः क्षान्तिभिः, संवर्जितैः विनिश्चितैः, विशिष्टैः प्रवर्जितैः द्वैततां
प्रचलतां भूरीणां वङ्गा मयूराणां मिश्रस्थिनां मेवक्षयैः चन्द्रकसमूहेः पूष्पावस्थितचन्द्राकार-
मीलादिराजराक्षितविश्वविश्वैर्देवैति यावत् (समी चन्द्रकमेवकी इत्यमरः) प्राग्भु पर्थेन
भार्गु पर्थेनः सनाच्छादिता इव भवन्ति । तथा व्यक्ताख्यवकाक्षुकाः स्पष्टलक्षणादीन्द्र-
वापा इव भवन्ति । तथा उक्षितायां बीजपोतादिनामाधगरक्षितानां बीजांशुकानां बीज-
द्वितीयवक्तायां (बीजपदमविश्ववृत्तपोतनार्थ) प्रलारब्धे न स्मृतिताः आच्छादिता इव भवन्ति ।
बः कम्पादाः यातासीहवसन्वादनय वारनारीजनानांलाहमानकारेणवङ्गुं मङ्गुबलि, तस्य
व्यस्ययः कस्य मनो नापहरतीति भावः ।

अथ तिसृषां क्रियोत्प्रेक्षायां परस्परमैरपेक्षान् संवदितरत्नहारः । शार्ङ्गलक्ष्मीवित्तं
इति ।

(মাধব ও হরবন্দ্য কোঠকেব সহিত দেখিতে লাগিলেন)

(୨୭) ଯଦି । ଅନାଥା ଚୁବିବିଶ୍ବ ବନମାଳୀ ଅଥବା ସୁନାବନ । ଦେଖ—

(১৪) ইন্দ্রের বজ্রাধিকারবশিষ্ট বিস্তার ছাৰি বিকৃশকল যেন তিউজ্জন স্বৰ্ণ-
চাতকপন্যেব পক্ষান্তি বিমিশ্রিত ও প্রচলিত বহু ময়ূৰগণের নেচকচয়
(পুষ্কলেণে চত্ৰাকৃতি নৌগাণি বাসরঞ্জিত বেসব চিত্র থাকে তাহা) দ্বারা

জ্যেব্বে মে মংগুদৌ পরিচণী। এমা অ বহুলসিন্দুর-গিঅর-
সম্ভা রাধৌবরত-বড়ন্ত-মুহ-ঘোলন্ত-কন্তলকলন্ত-মানাভরণ-ধারিণি
করেগুরঅণি' থলঙ্করনী, ইদৌ জ্যেব্ব কোদুহলুগুহ-সমত্য লৌষ-
দৌসন্ত-মণহরা, পাংহর-পরিস্লাম-দেহসৌছা বিছাবিঘাণ্ণবৈষণা,
পদম-চন্দ-লেছা-বিব্ভম' বহন্তৌ কিস্বিঅম্মর' পমরিদা
মানলী। (ঘ)

দৌবরত-বহুলমুহ-মুহংগুদৌকালন্ত-বহুলসিন্দুর-ধারিণী করেগুরবরত-সম্ভা, রাধী, এম অম
কৌদুহলুগুহ-মুহংগুদৌকালন্ত-বহুলসিন্দুর, পাংহর-পরিচাম-দেহসৌছা-বিছাবিঘাণ্ণ-বৈষণ-
পদম-চন্দ-লেছা-বিব্ভম' বহন্তৌ, কিস্বিঅম্মর-পমরিদা মানলী।

(ঘ) বলিতি। কথং সসম্বন্ধানাং অরান্ধিতানাং প্রনীতানাং দ্বারদ্বারানাং মণ্ডলীন সমুদ্বীণ
আবর্তিতানি; অথনামানি; উচ্চনামি; দীপ্তিমতীনি; কনককলধৌতযৌ; সুবর্ণরসযৌ;
(কলযৌত' ইচ্ছাকৌশলমতঃ)। যদেব তরঙ্গদ্রব্যান্তরস'মিশ্রণানু পট্টমাতঃ স্তম্ভমানে
সদৌষধৌষ নিমামি, অতএব বিদামি; নানারসযুগ্মিতানি; বৈবচনানি; কল্যায়িতযুগ্মি-
বিরমি; পরিচিতা "নেপ" কল্যায়িতকল্যায়ি"কুমা। সীতালেন ধূমৌ বিন্ধ্যস্বা যা ইচ্ছা তদা রচিত
স্বল্যায়িতলেন সন্দ্বাদিত' মণ্ডলং বস্তুলাকারেণাবস্থানবিশিষ্টং যেন অ তদাভূতঃ অথবা: সাল্যায়ি:
পরিচয়ঃ পরিচারিকায়ণঃ দূরত এন অথবা অর্থচিত্তেইন এন অবস্থিতঃ ?

প্রাশুভাগে সমাচ্ছাদিত হইতেছে। এবং বিকৃৎকল যেন ইচ্ছাধম্ম যুক্ত বসিরা
পবিত্রকিট হইতেছে ও মানাভাগবসিত চীনরমৌর বহনবুদ্ধের সংভরণ দ্বারা
যেন আচ্ছাদিত হইতেছে।

(ঘ) কল। "কহই এই রেখা অতিক্রম করিও না" এই আদেশপূর্ণক
অব্যয়িত দ্বাব্যয়গণ্যকৃৎক যখনমিট উচ্চন স্তম্ভবসিত পল লিখ্ত, উচ্চবিচিত্র
বৈবচনতা দ্বারা অঙ্কিত সৌভাগ্যেণ। অতএব মণ্ডলাকারে পরিবেষ্টিত হইয়া
মালতীর পরিচয়গণ যেন ব্যবহিত বেশেই অবস্থিত ব্রহ্মণ? বহন সিন্দূরনিচয়
দ্বারা লোহিতবর্ণ বসনরূপ সিন্দূরবর্ণ লোহিতবর্ণ প্রাথমিকতাবে (অপোনকালে)
মনোজ্ঞতাযে স্তম্ভমান স্তম্ভমানান্তর জ্ঞানকালোত্তরীকৃত্যেই ব্রহ্মলীলন ব্রহ্মলীল
অঙ্কিত করিয়া নবোদিত চন্দ্রকলার সৌভাগ্যবিশিষ্ট মনোহরা এই মালতী ও
পবিত্রমবর্গকে কিকিৎ ব্যবস্থানে রাখিয়া উঠে দিকিট আশিতহে। পার্থক্য

মক। কয়স! পয় পয়—

ইয়মবয়বৈ: পাণ্ডুচামৈরলঙ্ঘনমণ্ডনা

কলিতকুমুমা বালেবান্ধলতা পরিশোষিতী।

বহতি চ বরারোহা রম্যাং বিবাহমহোৎসব-

শ্রিয়মুদয়িনীমুদ্রাড়াং চ ব্যনক্তি মনোরজম্ ॥ (১৫)

কম মুখাদিহৃদয়াদিহৃদয়ত্বত্বান্ন করেণরজনীমিত্যম শ্রিতধাঃ হৃদয়কোপময়ী: সন্দেশ-
সহর:। এবমব্যবস্থামলোভন বারবাস্যবান্ন প্রথমকম্পলোভনবিশেষ বহনীয়ম্ বসমব-
হৃদয়সম্মতপা নিদর্শনাত্মক।

(১৫) ইয়মিতি। পাণ্ডুচামৈ: বিরহব্রজান্ন যেতজ্ঞৈ: অথবৈ: পাণ্ডিপাদাদিহি: অনন্ততানি
মূষিতানি লক্ষ্যগানি লঙ্ঘনমুখ্যনি যথা যা (বহুভাষাং স্যামাধিকাতিসৌন্দর্যময়ান্-
নৈ কথিতমিতি: সম্পাদিত:, পরন্তু তদ্বিশ্বতলেম লক্ষ্যগানানিব সৌম্যতিথ্যে বহুত ইতি ভাষ:)।
কলিতকুমুমা: ভাঙ্গনিকল্যাদিধৃতপুণ্য। অত এব কলিতকুমুমা প্রাককালত্বান্ন সম্ভ্রাতপুণ্য
অনন্তর্য পরিশোষিতী কীটাপুণ্ডিতত্বান্ন মূষতানাপত্রা বাধ্য নবীবা লতা ইব স্ফিতা ইয়
বরারোহা বরবর্ণিনী (বরারোহা মলকামিত্তমমা বরবর্ণিনীতমর:) মানসী রম্যা রমণীয়া
সদয়িনী বহুমানা বিবাহমহোৎসবশ্রিয়ং বহতি চ বারবসি অথবা সদ্ভাষা প্রতিপদ্য-
বীচমাগা মনোরজং কামপীড়াং ব্যনক্তি শরীরপাণ্ডুলঙ্ঘনময়াদিহি: প্রকটবতি চ।

তদা এষা চ প্রবচনিকথীমূতা চ বহুলাং সিদ্ধার্থা নিকরেৎ সমুদ্রম উপর্য্য নোদিতং
সুখং করিষ্যে ভাষ্যং এব সুখং আশ্রম্য: তত মধুরং মনোজং যদা স্যাতবা দুর্গমানা মনন-
বীদেৎ বাচন্যমাতা লবনমাতা মুক্তামাতা এব লবনমাতা তারকাপক্তি: তদুৎসাহমর্থং ধারয়তি
যা তাং তথোক্তা করেৎ কলিনীমিব রজনীং সমানবর্জত্বান্ন ত্রি রজনীমিব-করেণুমিতি বা
অনন্তর্য্যতী শ্রীময়নী অতএব কীটুদ্বিগ কীটুইন শুশুম্বী: দর্শনার্যমুদয়িতাননৈ: সমস্ত-
লীলৈ: পাণ্ডাংস্কিতলম্বজ্ঞনৈ: ইয়মানা মনোরজা চ, তথা পাণ্ডুরা বিরটং ইবন্ মুক্তবর্ণা
পরিশোষা ইয়া চ যা ইয়মীমা শরীরকানি: তথা স্ফিবিভা পরিপোষিতা অনন্তবেদনা কন্দর্প-

লোকসকল উন্নতিমাননে তাহাকে দেখিতেছে একে ইহকাল ও কাল দেখে
কাণ্ডি দ্বারা তাহার কামপীড়া পরিবাল হইতেছে।

(১৫) মক। বহুত। দেবদেব নাশনিক পুণ্যবাহিনী এই ব্রহ্মবিনী
মানসী দেব ও কলবর্জ কৃশ অববব দ্বারা নিবেদন বিধৃত ভূষণমুহুর্তে অনন্ত
বহিরা সন্ধ্যা পুণ্য কীটপট্টজানি যোনে শুকন্যা নবীন লতা প্রায় বহু

কথং নিদাদিতা যজ্ঞব্রধঃ ? (১৬)

সাধ । [সানন্দম্ ।] কথমবতীর্থ্য মগবতীলবঙ্কিকায়াং
সমম্ ইতঃ প্রতীত্যেব । (১৭)

নবঃ প্রতিপত্তি কামন্দকী সানতী নবতিকা ন ।

কাম । [সহর্ষমপবায়্যে ।]

১. বিধাতা ভক্ত' নো বিমরস্তু মনোভ্রাত্য বিধয়ে,
বিধেয়াস্তুর্দেয়াঃ পরমরমণীয়াং পরিণতিম্ ।

পৌত্র পলাশাশ্বতুল্য প্রথমবন্দনীয়োক্তাঃ, প্রতিবদঃ কলাশা বিমর' বিমর' বহুলী খায়েনৌ
মানসী কিস্বিৎসার' পৌত্রবংশীন্ কিস্বিৎসারবান' যথা সানতয়া ইত ইব অসামান্য দ্বিগি
প্রসঙ্গা পাপ্যতাঃ ।

অন্য পৌত্রবংশগণাদিহাঃ, এবং "বহতি" "অন্যকৌ" "অন্যকিস্বিৎসারীঃ" বহুতোদীর্ঘক কল্প-
কারতলাপুত্রীপকপালদ্বারাঃ, বহুলীপুত্রাভিভাষিত চহাঃ । স কাম দ্বিগাস্তুল্যবদঃ মগবতীঃ
অতিবহীকামারৈন সমুজ্জ্বল্য ন গম্ভীরকমেগাম চন্দ্রবর্মারদিকল্পসুখেবল্ । চরিত্রীকমন্ ৪

(১৬) বিদ্যাদিতা কপণেয়িতা ।

(১৭) সাধিতি । মগবতী কামন্দকী । মগবতী বাদ্যলম্বারজ্যেব সানতীতি মিতঃ ।

(১৮) মগবতীপদমল্য তিহুগ্নাভ্যাস্য স্তব্ধাং কামন্দকী বিদ্যাবিশালাব প্রাঙ্গণে—
বিদ্যাদিতি । বিদ্যাতা দ্বিগিঃ কলাশাঃ পরমরামিন্যবতীপলাশবীভবায় বিধয়ে মানসীমাধবী-
বহাভবিধানায় নঃ "অখ্যাত" "মদ্র" "বিদ্যাবসারকদব" "মদ্র" "বিমর" "অববনু" । ইবঃ "বহিৎসারি"
অন্য বিদ্যাম্য পরিধাস' পরমরমণীয়া' পরমরামিনীতি সম্বাদবাদিতা সর্গমতোদরী
বিদ্যাদিতা, নিদাদিতা । নবঃ কিস্বিৎসারবান'—কমেতি । অবিদ্যুৎসারবতীঃ পরমরমণী-
ও বর্জমান দিনাঃ মদ্রোৎসার প্রদারক কবিত্তেঃছ এবং বহীত্যেব পাপুর্বাভাঃ
কৃততা দ্বাং কামগৌড়া নাক কবিত্তেঃছ ।

(১৬) ইতিনৌকে কলাইল কেন ?

(১৭) সাধ । ("আনন্দম" "মহিত") কেন অবতীর্ষ্য বহীঃ "মগবতী"
কামন্দকীও মগবতীকায় "মহিত" ("সানতী") এমিলেই আসিতেঃছ ?

("অববনু" "কামন্দকী" "সানতী"ও "মগবতী")

(১৮) কাম । ("হর্ষেব" "মহিত" "অভেব" "অপ্রত্যাভেব") গুণগণ্যেব অতিগরিষ্ঠ
নিবন্ধন অতিবন্ধনাব সানতীও সানতীয়েব বিবাহনিবন্ধনে বিদ্যাতা আমানিয়ে

कृतार्थीभूयासं प्रियमुह्यदपत्योपयमने,

प्रयत्नः कृतस्त्रोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु ॥ (१८)

माल । [स्वगतम्] कैण उण उवाएण सम्मदं मरणग्णिब्बाणस्स अन्तरं सम्भावइस्सं ? मरणग्नि मन्दभाअहेग्घाणं अहिमदंत्ति सुदुस्सत् होदि (ङ) ।

लव । [स्वगतम् ।] अतिकिलाग्निदा क्खु, पिअसद्धो एदिआ अणुललअिप्पलभेण (च) ।

(ङ) डेन पुनः उपदेन सम्मदं मरणनिर्वाणान्तरं सम्भावयिष्ये ? मरणमपि मन्द-
मायधिशालामभिमतमिति सुदुस्संभं भवति ।

(च) अतिक्रान्तिता खलु प्रियसखो एतेन अनुकूलविप्रलम्भेण ।

भावनमूर्तिरसुदीर्यतातल्लानयी. भावनोमाभवयोः उपपत्तये उवाहरिष्ये कृतार्थीभूयासम्
निर्विघ्नसम्पादनार्थिका कृतज्ञाया भूयासम् । तथा अयं वामकः कृत्यः सखलः प्रयत्नः चेष्टा
फलतु निवृत्तीदाहृष्योद्देश्यसम्पादनैव सफलं भवतु, शिवदायी भाविनि मन्त्रविधायकस्य भवतु ।
(शिवतातिरिति पाठे तु शिवकर इत्यर्थः "शैमकरीरिष्टतातिः शिवतातिः शिवकर" इत्यन्तः
"शिवदत्तात् शिवनरिष्य करे इति तातिप्रत्ययः") । शिवरिषो वृत्तम् ॥

(ङ) मन्दमेव सह विचारं स्थिरीकृत्यैव तन्मन्त्रार्थं देवतायुक्ते भावा प्रेषिता माह्वती
अपरिज्ञातकामन्दवीकीरुणा तदापनिसम्पात्तात् पूर्वमेव मरुत्सुचितं मन्त्रमाणा वितर्कयति—
डेनेति । मरणनिर्वाणस्य जीवन्विनाशरूपपरमनिष्कृते, अन्तरं अवचरं सम्भावयिष्ये
प्राप्स्यामि (प्राशार्थकचौरादिबभूवातीरिद्धं रूपम्) मन्दमायधेयानां दुष्टवृत्तानां, तथाच
मन्दमायजननाया यदयदभिमतं तत्तदीव दुर्लभमिति दुर्भाग्याश्च अनापि मरणस्य सम्मदभिमतत्वेन
दुर्लभमिति भावः ।

विश्वविनाशवर्णनसंगविधानं करुण । ५२११५ एहे विवाहव पविणाय (पञ्चम
औटिसम्पादनानि वावा) पवय वयवैह करुण । अत्र अङ्कं वृत्तिवर्णनं ७
देवराष्ट्रेव सन्तानं बाली ७ माहरेव विवाहविशेषे आनि कृतकारा इहे, एव
वावाइ-पवउ-एवइ-पवउ-७-मन्दमायै-रुद्धे- .

(ङ) माल । (अगत) आनि कोन् उगारे सम्प्रति मृत्पात्रेण पवनं अथैव
अवसरं प्राप्तं हरेव ? मन्त्रज्ञा लोकाग्निदेव अतिवत्तं वर ७७ इहत्तं हव ।

[प्रविश पेटकहस्ता प्रदीपारो ।] अमचो मधवदी निम्बवेदि
एदिना गनिन्दासुषे सिदेय विवाहयेवच्छेष देवदापुरदो अलङ्कारि-
दम्बा भावदिशि छि ।

काम । युक्तमाह अमान्दा, भावलिङ्गमेतत् स्थानम्, अतो
दर्शय । (१८)

मती । इदं दास घवसपटं सुधसोत्तमं, इदं च लसरीधं
रसवसासुषं इमे अ मन्त्रहिषा आहरण-सम्प्रोषा, अथं च मीसिं-
अधारी, एदं चन्दनं कुसुमापीडो अ (ल) ।

(१) 'अमचो अमचो' विज्ञापयति, एतेन गरीन्द्रापुरे स्थिते विवाहवेपथ्वे न ईश-
पुरतोऽप्यर्थात्ता साधनी इति ।

(२) इदं तावद्वनपटोत्तमसौम्यं, इदं लसरीधं रसवसोत्तमं, इमे च मन्त्रहिषा
आहरणसम्प्रोषा, अथ च मीसिं अलङ्कारि, एतत् चन्दनं कुसुमापीडम् ।

(३) एतेन बहुसुखमयिण अलङ्कारविशेषश्च अस्मिन्नाम आचरणा विरहिते अतिशयिणी
अतिशये प्रयुज्या ।

(४) पेटकहस्ता आचरणाचरणावहा, (सूचकपटलवद्वेति वस्त्रेति मदेवार्थः)
प्रतिपत्तिं शक्तिं भावति शेषः । विवाहवेपथ्वेन विवाहोत्सुककायवहाप्रयुज्या ।

(५) युक्तमाह—देवदापुरम् इत्यदि बहुविधं भावयति, अथ देवदाह—मात्रविशक्तिं,
मदाह मात्रविशक्त्याह अत्र मात्रविशक्त्याह युक्तमिति भावः । "युक्तमाह-विशक्तमेतद्व्याप्तं"
मिति यावत् तु युक्तं मात्रविशक्तं यन्मिति विवक्ष्यते । इत्येति अत्रोपपत्तिरिति वक्ष्यामः
मिति शेषः ।

(६) लयः । (अथ) अतिशयं भावयति अत्र विवाहं भावयति अत्राह वेष-
माह कविशक्तिः ।

(७) (एतिशयोक्ते पेटकहस्ता आचरणा कविशक्तिं यन्मिति) अत्राह आपनाह
भावादिशक्तिः, नद्वेदनमन्त्र कर्तृक एतिशयं अत्र मन्त्र विवाहोत्सुककायवहाप्रयुज्या
अत्राह वेषमाह मनुष्येति भावयति अत्राह कविशक्तिं भावयति ।

(८) काम । अत्राह भावयति शक्तिः, अत्राह भावयति भावयति अत्राह भावयति
उपपत्तिः । अत्राह भावयति वक्ष्यामः अत्राह भावयति ।

কাম । [অপরার্থ্য ।] রমণীয়ং হি বস্তুমকরন্দ্ম অবলোক-
য়িষ্যতি জনঃ । [প্রকাশং গৃহীত্বা ।] ভবতু শ্রীম্ ইতি উচ্যতা-
মমাত্যঃ । (২০)

প্রতিহাসী । তচ্ছা । ইতি নিব্বাণা । (ক)

কাম । যস্যৈ লবঙ্গিকো ! প্রবিশ ত্বম্ অম্ব্যন্তরং বত্‌সয়া
মালত্যা সহ । (২১)

লব । অথ ভগবদী উথ কহিম্ ? (জ)

(ক) তথা ।

(জ) অথ ভগবতৌ পুনঃ কঃ ?

(গ) প্রতীতি । 'যৌলভ' শ্রীমাং লনাদিপিধত্যক' "কস্তুভী"তি প্রসিদ্ধম্, ত্রাচিণ
ভুগলনিতি পাঠঃ । সর্বাঙ্কিকা: সর্বাংগব্যবহীয়া: আমরখানা সংধৌগৌ যৈলৈ আমরখসংধৌগা:
অলহায়া: । অমামরখসংধনামিষেতাহমাদেস্তামসংধৌগৌ সংধৌগপদীপাদানেন বক্রামি-
ধান' অত্রহারসংধৌগলোচিরসম্বাদনৌগলৌচন্যাপ্যেতি মনসম্ । কস্তুভীকঃ মি-
থারখৌগপুণ্যমাত্য' ।

(২০) কামেতি । জনঃ পুংলিঙ্গলোকঃ বস্তুম' মস্করন্দ্ম রমণীয়' এমিষংলোভহারৈ-
শ্রীমলৌকপহারিহেমাতিসৌহর' অবলোকয়িষ্যতি লাক্তৌবুহা ইত্যতি । মস্করন্দ্ম লাক্তৌ-
কপহারিহেমাতি অকৌমবিষ্যতি । লস্করলোভহারাদিক' ময়া গৃহীতমিতীদম্ ।

(ক) অতি । এই বদনগুণবস্ত্রনির্মিত (চানক (জৌলোকেব লনাত্তাববক
সেবিষ) এই বস্ত্রবর্ণ উত্তরীয় বস্ত্র, এই সর্বাঙ্গে ব্যবহাবেব যোগ্য অলঙ্কার-
সমূহ, এই মুক্তাবাব, এই চন্দনও এই বস্ত্রকে ধারবীর গুণসাল্য ।

(২০) অস্ত্রেব অস্ত্রতভাবে) গুণবাসিনকন এই বস্ত্রানকারাদি ধারা মানটৌ-
রূপধারী বৎস বকবস্ত্রকে অতি রমণীয় সেবিবে । (অকান্ত্রে অলঙ্কারাদি এহণ
করিয়া) তাহাই হইবে, "বস্ত্রানকারাদি আনি এহণ করিলাম" ইহা অমাত্যকে
বলিবে ।

(ক) অতি । ("যে আক্রে" বলিয়া অতিহাসীও প্রশ্নান) ।

(২১) কাম । বৎস লবঙ্গিকে ! বৎসা মানচার সহিত তুমি যেবত-
গৃহেব অভ্যন্তরে প্রবেশ কর ।

মালতোমাধবে

কাম । অহমপি তাবদ্বিক্তে অলঙ্কারবাহানাং প্রাশস্ত্যে শাস্ততঃ
পরোচিষ্যে । [ইতি তিষ্ণুস্মৃতি ।] (২২)

মাল । [স্বগতম্] । কথং, লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা । (৫)

লব । ইদং দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসম্ভ । [ইতি পরিচয়ঃ ।] (৬)

মক । বয়স্য ! ইতঃ স্তম্ভাপবারিতশরীরৌ তিষ্ঠাবঃ । তা
হংসতঃ । (২৩)

লব । সহি ! অশ্বং ভগ্নরাশৌ, ইমাশৌ কুসুমমালাশৌ । (৬)

(৫) লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা ।

(৬) ইতঃ দেবদামন্দিরদুবারং, মনু প্রবিশ্যবঃ ।

(৭) সহি ! অশ্বমত্তানঃ, ইমাঃ কুসুমমালাঃ ।

(৮) হংস কুসুম, মনুষ্যসৌমি শিবঃ ।

(২২) বিধিত্তে—অন্যদৃষ্টান্তে । লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতাশৌ দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসম্ভাতি । ইতি পরিচয়ঃ ।

(৫) লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতাশৌ দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসম্ভাতি । ইতি পরিচয়ঃ ।

(৬) ইতি পরিচয়ঃ—ইতি পরিচয়ঃ ।

(৭) অশ্বমত্তানঃ—অশ্বমত্তানঃ ।

(৮) লব । আগনি কোথায় বাইবেন ?

(২২) কাম । আমিও নির্জনে হায়ে নাজাহ্মানে অলঙ্কারবাহনাং প্রাশস্ত্যে গরীমা করিব । (কামবাকীর প্রকাশ)

(৫) মাল । এই যে একমাত্র লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা ?

(৬) লব । এই দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসম্ভাতি । (ইতি পরিচয়ঃ)

(৭) মাল । হংস ! আমিদের শরীর এই স্তম্ভে অস্তিত করিয়া থাকি । (মালব ও হংসের স্তম্ভের অন্তর্ভুক্ত থাকিবার)

(৮) লব । এই অশ্বমত্তানঃ ও ইমাঃ কুসুমমালাঃ ।

মাল । তদো কিং ? (ঙ)

লব । সহি ! ইমস্মিঁ পাণিমাহুণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তি-
ণিমিত্তং দেবদাম্নো পূজেহিত্তি, অম্বাএ অশুণ্যে সিদাসি (ণ) ।

মাল । (স্রগতম্) কিং দাণিঁ দারুণসমারম্ভদেবদুখ্বিতাস-
পরিণামদুঃখ-খিদ্দ-মানসঁ পুণো পুণো বি মম্ম-চ্চেপদুঃসহঁ
মন্দমাদৃণীঁ দুণীমি । (ত)

(ঙ) ততঃ কিম্ ?

(ণ) সহি । অস্মিঁ পাণিমাহুণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং দেবদাঃ পূজয়েতি,
অম্বাএ অন্তঃসিদাসি ।

(ত) কিমিদৃশীঁ দারুণসমারম্ভদেবদুখ্বিতাসপরিণামদুঃখনির্দুঃমানসাঁ পুনঃ পুনর্দেহ-
চ্ছৈ হুঃসহাঁ মন্দমাদৃশীঁ দুণীমি ।

(ঙ) ততঃ কিমিতি, মর্যে কৃতনিস্রবাসা মম কিমিতিঃ পাপমিত্যর্থঃ ।

(ণ) কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং ক্রিয়ামঙ্গলম্ভম্ । অন্তঃসিদাসীতি, মদেহির্হেতু-
মর্ষয়েতি অর্থঃ ।

(ত) মাদৃশীতি । দারুণঃ অসম্ভবখণ্ডিতস্তাদৃশীভবঃ সমারম্ভঃ মন্দেন সহ বিবাহ-
ল্যাঘীজনং যজ্ঞাত্ তদামৃতং দেবদ্য যৌ দুখ্বিতাসঃ দুর্ভাগ্যবানস্য পরিণামস্য পত্নীমুনে
দুঃখেন নির্দুঃখং পদিস্রবাসং মানসং চিত্তং যজ্ঞাতদামৃতং, দুঃখঃ কৌটুমবল্যঃ মর্ষচ্ছৈঃ
যৌগা যজ্ঞাস্তা মর্ষচ্ছৈ হুঃসহাঁ, (শাক্তে পুণ্যনিবাসনিবাসাত্ দুঃখমন্দস্য পরিণামঃ)
মন্দমাদৃশীঁ অতিদুঃখা মা দুণীমি এতদ্বিবাহবান্ধিত্বকীর্তনে সপত্ন্যপদমি ।

(ঙ) মাল । ইহা বার কি প্রয়োজন ?

(ণ) লব । “এই বিবাহে বহনপ্রাপ্তে বহনপ্রাপ্তেই মত দেবতাদিগকে
অর্চনা কর” এই কথা বলিয়া মা ভোমাকে পাঠাইয়াছেন । অতএব ইহা বার
সেবতার অর্চনা কর ।

(ত) মাল । (অগত) নন্দনের সহিত বিবাহপ্রারম্ভরূপ ধারণ কর্ণে
উৎপাদক বৈবের হুঁয়াপারের পরিণামরূপ হুঃখ বার বার চিত্ত
মত হইতেছে এবং বার বার অতি দুঃখ, তাহুণী বহনগিনী আবার
এখন (আবার) পুনঃ পুনঃ সন্তুষ্ট করিতেছে কেন ?

तव । अहं किं वस्तुकामासि ? (य)

मास । किं दाणिं दुस्तदाहिचिनेसिमथोरहनिर्जनदन्तभाषये पो
जपो मन्देदि । (द)

मक । सखे ! श्रुतम् । (२४)

माध । श्रुतमसन्तोषत हृदयस्य । (२५)

मास । [लवङ्गिकां परिचल्य ।] परमत्यवहिणि विषसहि
लवङ्गिए । एसा दाणिं दे विषसही चणाहा, मरये वहमाणा

(य) अहं किं किं वस्तुकामा ?

(द) किमिदानीं दुस्तदाहिचिनेसिमथोरहनिर्जनदन्तभाषये पो जपो मन्देदि ।

(व) परमत्यवहिणि विषसहि लवङ्गिके ! एसा दशनीं दे शिरस्यो चणाहा, मरये

(घ) पूर्वतलवस्तुतोऽपि अथरक्तमथानिर्जनस्य विषपावपुत्राय पुच्छति—अहं
वस्तुकामासीति ।

(ङ) भाषति । दुस्तमाभिलिखित्या माह्वदुर्भावात्तन्मुपायद्वयार्थिनः मनोरथोस
वासनायां विषं वदन् वैधरीव्यापन्नं मातृश्वे भ्रातृव्यं वसुधादयः लवः सङ्गच्छी लीलाः किं
मन्त्रयते लवयति ? अथ माधं मनीषयविपरीतं तस्य मरचमेव वेदः, यदपि ये दुस्तं भनिति
किं वस्तुमिति भावः ।

(२४) सखे श्रुतमिति, माधवीमनोरथस्य दुस्तं भवत्यर्थिनं श्रुतं किमिति आहूतिरियम् ।

(२५) आनन्दोन्मोदयस्य दुस्तं भवत्यर्थिनं श्रुतमपि हाङ्गुलं भवत्यर्थिनं सार्वभौमस्य हाङ्गुलं
हृदयावलीलं हेतुमिति मन्त्रयम् ।

(४) भाषति । ये परमार्थमिति । आभाष्यादहमिष्येदमथापत्यो भविषी-
त्यर्थः । चणाहा रक्तमथानि, (रक्तस्य विद्युर्लक्षणात्मनेऽपि रात्रिपानुव्रजगदी इत्यादि

(४) मक । कुवि किं वणिज्ज देह्वा कविज्जह् ?

(५) मास । वांशवि आग्यं दुस्तं चवत्थारि यत्नादवधेन अतिशून्यं न आंश
किं वणिज्ज ?

(२४) मक । सखे ! उन्निम ?

(२५) नाह । उन्निम, किञ्च अथरक्तं गृह्णाव इहेन नां ।

(४) मास । गङ्गार्थवार्त्तनि । अत्रिगार्त्तं मवन्दिह । उन्निम एहे-

আগম্--বিদ্যম-খিরন্তরোপকার-বিরুদ্ধ-বীষম--সরিসং-পরিষ্কর্ষ
তুমং পত্যেদি, জদ দে অর্ছ অস্ববৃষ্ণীয়া, তদৌ মং হিঅণ্ণ ধারয়ন্তী,
সমমাসৌমমালক্ষীপরিষ্কর্ষকমব্রলং মাহবসিরিণৌ সুহারবিন্দ'
আণন্দমসিণং অবলোঅবুস্খসি। ইতি তেদিনি। (ধ)

মাধ। বয়স্য মকরন্দ।

জ্ঞানস্য জীবকুসুমস্য বিকাশনানি,
সন্তর্পণানি সকলেন্দ্রিয়মোহনানি।

বর্তমানা, আগমংনির্মলবিরন্তরোপকারবিরুদ্ধবীষমব্রলং পরিষ্কর্ষ ইত্যর্থঃ, যদি তে
অহমদুবর্ণনীয়্য, ততৌ মা হদয়েন ধারয়ন্তী সমমাসৌমমালক্ষীপরিষ্কর্ষকমব্রলং মাধবসিণৌ
সুহারবিন্দম্ আনন্দমবলোঅবুস্খসি।

অখিন্ দাদুমদুদুগল্য তস্যারথকলমেবেতি সিদৌকিরিগম্) মর্যে বর্তমানা অনন্যগতিকলম্
মর্যমেব মর্যং মর্যমানা। আগমংনির্মলম্ আনন্দম্। বিরন্তরোপকারবিন্দস্য অবিচ্ছিন্নোপ-
কারোত্তমত্বস্য নিসঙ্গস্য ইত্যর্থঃ। ইতি বিকাশস্য স্তব্ধং অনুব্রুং বদ্য স্যাততঃ পরিষ্কর্ষ আনন্দস্য
অভ্যর্থয়তি। মাধবসিণৌ যাততে। মাহবসিণৌ বিব্রলকুসুমস্যানন্তপূর-
সম্ভাবনায়াসম্ভবমিতি ভাবঃ। অনুবর্তনীয়্য অনুবর্তনীয়্য উপকর্তব্যেতি যাবত্। সমব্রল
সমস্তস্য সৌম্যস্য স্তব্ধস্য লক্ষ্যং। ইতি। পরিষ্কর্ষ এব এক অহিতোষ' মন্ত্রণ' বদ্য তদামৃত'
আনন্দমব্রলং স্তব্ধম্। প্রস্তুতিলেপ' স্তব্ধং মাধবসিণৌ। সৌমাধবস্য (প্রস্তুতিলেপ' পূর্বনিষা-
নিত্যনিত্যমপি সৌম্যস্য ন পূর্বনিষা-। কথিত' মাধবস্যেতৎ পাঠঃ।) সুহারবিন্দ' বদ্যমব্রল'
অবলোঅবুস্খসি ইতি। মর্যে কলনিষায়া মন মাধবত্। কিসপি প্রার্থনীয়মসি,
মর্যতে তেনদেব তদ্যাবচ্চ' সন্তর্পণীয়মিতি ভাবঃ।

(১৫) জ্ঞানস্যেতি। জ্ঞানস্য জীবকুসুমস্য বিকাশনানি মনস্কাম্যাপনস্য জীব এব
কুসুম' তস্য বিকাশনানি প্রকাশনানি, সন্তর্পণানি সন্তর্পণকলম্। স্তব্ধম্। ইতি।

প্রিয়স্বামী মস্তি অস্বামী, স্তব্ধস্য মর্যে কলম্। অত এব অস্বামী নিমন্ত-
কল উৎকার দ্বারা সমুৎপন্ন বিকাশের অশ্রুণ আনন্দন করিয়া প্রার্থনা করি-
তেছে যে, যদি তুমি আমার উপকার কর্তব্য মনে কর, তবে আমাকে দ্বার
দ্বার করিয়া সমস্ত শুভাঙ্কুর পরিগ্রহরূপ মনস্কাম্য ও অনন্যসিদ্ধ মাধবের
মুখপদ্মে দেখাইও। (মানসী বোজন)

આનન્દનાનિ હૃદયૈકરસાયનાનિ,

દિદ્યા મયાપ્યધિગતાનિ વચોઽમૃતાનિ ॥ (૨૬)

માલ : જહા તછા જીવિદપ્પદાદયો જણસ, અવસિદેત્તિ મં સુણિય સન્તપ્પમાણસ, તં તહાવિહં સરીરરણ્ણં' ણ પરિહીયદિ, જધા અ પરલોખગદં પિ મં' હિંસિય ચો જણો સંસરણકધામેત્ત-પરિસેસં' કાલન્તરેવિ લોષજજ્ઞં ન સિટ્ઠિસેદિ ત્હાં' કારેયિ । એવં જ્ઞેવ પિયસહીય પ્પસાદાદો માલતી કિદત્થા મોદિ । (ન)

(ન) યથા વચ્ચ જીવિતપ્રદાયિની જનસ્ય અર્થેઽસ્થિતિ ના સુખા સ્વભાવમાનસ, તત્તવાર્થે શરીરરવં ન પરિહીયતે, યથા ચ ના વસ્ત્રીક્રમતામપ્યુદ્દિશ્ય સ જનઃ, સંચારપદ્ધતિમાવપરિશેષી કાર્તાનારેઽપિ લોકયાત્રાં ન વિશિલ્યતિ, તથા કારિચ્છિ, એવમેવ વિયમચ્છીપ્રસાદાત્ માત્મતો જ્ઞતાપાં ભવતિ ।

મીઞનાનિ આનન્દશક્તિમાકરિતિરોષકાનિ, આનન્દનાનિ જનસામન્વસ્યાદકાનિ, તદા હૃદયસ્ય કામજ્વરામિભૂતસ્યેત્યગ્રે' એકરસાયનાનિ અવિતીયમેવજ્ઞાનિ (સમ્પરાધ્યાધિશિખં' નિ ભવજ્ઞ, તદ્દરસાયનમિતિ અર્થઃ.) વચાસિ માત્મ્યામિકિતાએતાનિ વાચસ્યેવ અમૃતાનિ પૌષ્ણાધિ દિદ્યા માતૈરનૈવ મયાપિ અધિગતાનિ પ્રાપ્તાનિ । एतादृशवचोवृत्तत्वाभावात्तु यत्तदादिरहितોऽपि परमबौद्धान्તર्याમીતાનિ માવગતિ સ્વચ્છુદ્ધતાર્થેઽસ્થિતિ ભાવઃ ।

અત્ર પ્રસજ્જગપિ અર્થગતિગુણદક્ષતાદીય. પરમસત્તત્ત્વમવસા માધર્મીનામિષ્ટિત્વાત્ પૂર્વવદ-ગુણત્વમેવ ભજતે । ગિરજાવપજ્ઞાલદારઃ । વસન્તકિમ્બક' કૃત્તમ્ । અવમેવ જ્ઞોકઃ કિરિચિ-સલીક્રમ, સચરરામચરિત્રવસાદે કવિના નિવદ્ધ કથકુસુમેશ્વરમ્ ।

(ન) માલેતિ । યથા તદિરિદેશક મર્મગુહ્યુકાનિ, તથા તદિરિદેશ છોડિયદિ શરીર' જહાદિત્યાગદાયાભાજ—યથેતિ । જીવિતપ્રદાયિન. કરાસાવતત્ત્વે પ્રાપ્તરચિયઃ, અસ્થિતિતિ

(૨૭) તાથ । વધત મકવચ્ચ । ચાળઝીયાલિ દેનશરજ પવિજ્ઞાન-જોવન-જ્ઞાન, કુશ્વચ્ચ નિરુપજ્ઞ, જદમ્ કુલિવ્રજ્ઞ, આનન્દકુશ્વચ્ચ, જદમ્ કુલિવ્રજ્ઞ-વૃત્તિર નિરોષક, નમ્રમ આનન્દજનન, ઓ કાનજ્ઞમગ્ગજ્ઞ જનવેવ અદિતોય ઉવથ એઐ વાક્યામૃત મોઽગ્રાક્રમેઐ ચા.મ વાદ કવિગાય ।

(ન) માલઃ આચાર જોવનવાતા મેઐ માવવ આમિ અવિશાહિ ઓનિશ વાશાતે મેઐ અમાચાર જ્ઞાનવાચનગ્ગાત્ર ત્રાશાત મેઐ નમ્રોગ્ગજ્ઞ પાવિજ્ઞાન ના

મક । હન્તા । અતિકરુણં વરતે । (૨૭)

માધ । નૈરાશ્યકાતરધિયો હરિણેષ્ણાયાઃ

યુત્વા નિકામકરુણસ્ય મનોહરસ્ય ।

વાત્સલ્યમોહપરિદેવિતમુદ્દહામિ,

ચિન્તાવિપાટવિપદસ્ય મહોત્સવસ્ય । (૨૮)

જહ પ્તેતિ મા યુત્વા મા યુતા પરિણત્યર્થઃ, ક્વચિદ્વસિતાં મામિત્યેષ પાઠઃ । તથાવિધં
અનિર્મલમૌષ્ઠ્યપલ્લવશ્ચાદિસમ્પન્નં, પરિહૃયતે પરિવ્યજાતે, તથા કરિણ્યસૌમ્યત્વઃ । સ જનઃ
મમ જીવિતદાયી માધવઃ, અરણ્યં પરેષિન્નત તથા મહિષયક* સમાભાવઃ તત્કાલપરિણયઃ
મૃતમી અવશિષ્ટઃ યસ્યાલયભૂતા પરલોકયતા સતામપિ માં ઉદ્દિપ્ય કાલાન્તરેપિ કા કથા
તત્પ્રજ્ઞાત્ મરણસ્ય ચતુર્દિનવિરમીડપિ લોકયાત્રા સામારિકલ ન શિક્ષિતશ્ચિતિ નૈરાશિય ત્યજ્યું
મીદુગ્ધજ્ઞે । એવમિત્—તથાજ્ઞત એવ, પ્રિયસગ્ગૌરવસાદાન્—પ્રિયસહ્યાન્નશત્રુવદ્દાન્ । એતેન
માધવં પ્રતિ જ્ઞાત્વાઃ સમતૌવાનુરાગ મકટોક્તત્વ ઇતિ વિભાષમીયમ્ ।

(૨૭) 'અતિકરુણ' નિરતિયયમીક' યથા સ્થાપયા વર્તમે અવતિઠતે ।

(૨૮) નૈરાશ્યમિતિ । નૈરાશ્યેન જન્મનેન સહ વિશાદસ્ય પિતૃત્વમીદિત્તલાન્ મત્પ્રાપ્ત્વાના-
વિગમિત કાલરા અતિદુઃસ્થામિભૂતા ધૌર્ધ્વચ્ચાસત્યામ્ભુતાયા, હરિષેષ્ણાયાઃ હરિષ્થનયનપ્રત્ય-
નયનાયા નાન્યા નિકામકરુણં પ્રાણવશાન્નુચકલાગ્નિરતિયયમીક' તથા મનોહરં મહિષય-
કાનુરાગીત્વાર્ધપ્રદર્શકલાન્ મમ મનોશ્ચ વાત્સલ્યેન મા પ્રતિ નિરતિયયમિત્યા (યદપિ વાત્-
સલ્યમ્બ્દઃ પુલાદિવિપદકઃ ક્ષેત્રવાચકસ્યાચ્ચ ભવત્યા (નવાત્રોપકઃ) યો મોહઃ ચિન્ત-
તેભ્યઃ, તેન યન્ પરિદેવિત્ વિભાવ, તન્ યુ-ના વિભાવા એનુ-સ્થાનતેનભવત્યા યો વિવાદઃ
વિવક્ત્વં સ એવ વિપન્ન વિવતિઃ તાઘ, મહોત્સવસ્ય દ્વિદગ્ધાનાચ્ચાવિદ્યાદિસમ્પન્ન માત્મની
મધ્યેમપુરુષોક્તી ને મીમાંસામિતિ વચનં હર્ષેચ સદ્દહામિ ખારવામિ ।

ચરે, ૮૨૨ આમિ પદભોલે ગ્રમન તરિલે વધન આગંવ કૃતિ ઓ કથાઈ માઝ
અવશિષ્ટે વાદિલે, ઉત્તન આમાલેક ઉલ્લેખ કવિશ્ચ વહ્નિન પ્રઠ હૈદગેઠ વેન મે
ચાશતે ત્વસારવાજાલે નિધિન ના કરે, હાશ કવિશ્ચ । હાશ કવિલેઈ
પ્રિયસગ્ગૌરવને ફાગતી રહઃર્ણા હૈલે ।

(૨૯) મક । માલતી નિરતિયયમીકેવ સહિત વર્તમાન આલે ।

(૨૭) માધ । આનાર પ્રાણનિર્વાણાર કાતરાયઃકવન હરિપ્રેરના
માલતીર અટિયર કારુણ્યુક્ત ઓ મનોહર પ્રેરવતિઠ ઇત્યેત્યાપ્રવુક્ત વિભાવ

অলুভাবিদহি । সম্যদং তন্ম মম সখোরহী এসৌ স্যেব্ব জং তস্ম
দেবস্ম পরীক্সগুণকিরিত্তণেণ অণ্যবরহং অণা ণং পরিচ্ছদস্স'ন্তি, তা,
ইমস্মি পয়োঅণে পিয়সহী মে অপরিপন্থিয়ৌ হোতু । ইতি পাঠ্যোঃ
পততি । (ম)

भावित्वाधि : साम्प्रतं पुनर्मम मनोरथ एव एव यत्, तस्य देवस्य परीक्षगुणकौर्मनेन अनपराह-
मात्मानं परित्यज्यामीति । तदधिन् पयोर्ममे पियसहो मे अपरिपन्थिनौ भवतु ।

(ম) ('আমান' স্বকীয়দেহ নির্দিষ্ট অহমিযনেনাভূত্যা প্রদর্শন' আদেতি শ্রীঃ) ইদং
উক্তনা অম্বপ্রত্যাদানিবন্ধনৈঃ সাধবপ্রায়াদানুশব্দৈঃ বচনসংবিধানৈঃ "সখি ! সমাশ্রিত্বি,
অবস্থ্যনৈব সাধব' প্রাপ্যসৌ" ইত্যাদি বহুবাক্যোপন্যাসৈঃ জীবয়িত্বা সাধবপ্রায়ায়াবিগম্যেন মরদে
জৈতমহত্যো' সা মরত্যাধারয়িত্বা ইমস্মৈ মহাপোন্নতুসারথং বন্দনেন সহ বিবাহপদম্মাতিমর্জিন-
ত্বর্ধঃ উপভূতম' তদ্বিগম্মনাসিদ্ধুঃস্বামিতি যাকন্ অমুনাভিতাধি পরিবোধিতাধি বুদ্ধ্যামিরিতি
শ্রীঃ । তথাচ মানসী সুখিনী দুঃখিনী বা ভবতু, কিন্তু জীবতু ইত্যেন বুদ্ধ্যাকমভিবাধঃ, নতু
মানসী অদুঃখিতৈব যথা তথা বা ভবতিলিতি বুদ্ধ্যাকমভিবাধঃ, যত, সাধুর্ন "পিয়ং স্বকু" বুদ্ধ্যাক
মানস্যা জীৱিত' নতু মানস্যাঃ দুঃখাভাৱ ইতি । এবম্ সাংসৃতীপদস্য দুঃখরহিততদ্বৈজ্ঞা-
ন্যিহাঅপরত্নাত্ সাংসৃতীজীৱিতপদস্য অ পরতদ্বৈজ্ঞান্যিহাঅসময়াঅপরত্নাত্ সবার্থার্থো অ্যাহত
ইতি ভাবঃ । কথং কথয়তি—সাম্প্রতমিতিবাচিনা । দেবস্য সাধবস্য, পরীক্ষগুণকৌর্মনেন
তদম্বদ্রিধানৈ এব তদীয়গুণান্যো বর্জনেন (মুদ্রিধানৈ গুণবর্জনে তু সাধবকলাপরোধী ভবেদিতিবাচ্যঃ)
অনপরাদে অপরাধরহিত' (মন্দনে সহ বিবাহে তু ভদ্রানপরোধী ভবেদিতিবাচ্যঃ) । "পরতদ্বৈ-
জ্ঞান্যাদরাহ"মিতি পাঠে তু পরতদ্বৈজ্ঞানে সাধবান্যসম্মখিকৌর্মণ্যেন অপরাধে অসৎকারণাভি-
নিবর্তঃ । তদুদ্যোগেনৈব মে মহানরাধঃ জ্ঞা জয়া তনুসম্পাদন ইতি ভাবঃ । অপরিপন্থিনী
অবিব্রকারিণী ।

(২) (নিচের দেহ ও জুলি দ্বারা দেখাইয়া) যে হেতু সাধবপ্রাপ্তিব
প্রত্যাশাভূতকং ইত্যাদিভাষ্য দ্বারা আমাকে জীবিত রাখিয়া মন্বনের সহিত
বিবাহোপক্রমরূপ এই অতিগর্হিত অশ্রুতান অশ্রুতব কবাইতেছ । (অতএব
আমি ঠিকই বলিয়াছি, মানসীর জীবনই তোমাদের অভিনবিত, কিন্তু মানসী
অর্থাৎ মানসী কল্পনে নির্ভূতব থাকিলে, তাহা তোমাদের অভিনবিত নহে)
নস্পৃহি আমাব ইহাই মনোরথ যে পরোক্ষ সেরে মহাদা সাধবের শুভকৌর্মণ

মক । সোণা সীমা চেহুস । (২৮)

মক । (মাধব' সংগত সমাহবতি) । (২৯)

মক । বহুস ! উপস্থল্য লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে তিষ্ঠ । (৩১)

মাধ । বহুস ! পরবানসি সাধসেন । (৩২)

মক । ইয়মেব নেদোয়সা প্রলতিরম্যুদয়ানাম্ । (৩৩)

মাধব । (স্বয়ং লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে তিষ্ঠতি) । (৩৪)

মাল । সচি ! করেছি পশুজলদায় পসাদং । (ম)

(ম) মকি । কুহ অনুজলদয়া প্রসাদম্ ।

(২৮) সীমা—সীমাক্ষা, সীমাবিহীন; চেহুঃ কণ্ঠবদ্যেবী লবঃ ।

(২৯) মাধব—‘পূর্বসর্গে’ তেন সিন্ধীজাতসম্মাচারোপাধিকার’ । ‘স’ হা—‘বহুসী’
সহে তেন ।

(৩১) লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে লবঙ্গিকা প্রসাদি স্থান ।

(৩২) সাধসেন অথবা সন্দর্শনময়িন সা সাধাবল্লিহবসানীকসন্দা লবণাঃ; ধন্যজনময়িন
বা পরবান্ মালতীস্বামী দ্যাতু’ পরমম; প্রলতিজি, বহুস দ্যাতু’ সীমাবিহীনঃ ।

(৩৩) নেদোয়সা অনির্ভব্যায়া (অনির্ভ+ইদৃশ, “অনির্ভব্যাদ্যদৌর্ভব্যসী”
বচনিকায়স্বয় নেদারীঃ) অথবা দয়ায়া অনির্ভবিতল্লীলমাদিসরল্যাবা ইদমেব প্রলতি-
লভ্যম; । পরাভ্যাসাদুদয়নামকাসী মক্কাবকম্যাদিসালিকম্যাবৌদহান্ পরাধীনম্ সম
সাম্যবিশলিষ্যে; ।

(৩৪) সচি’ মত্ মালত্যা অস্মাত’ হবা স্যাপ্যেবর্ষ; ।

(ম) অতুজলদয়া মর্যাদামিতিদ্যাতুস্বয়িন, প্রসাদ’ অলপ’ ক্রম ।

কহিয়া অঙ্গণবাসী আশ্রমকে পরিচয় করিব । আশ্রম এই বিহর দ্বিগুন
প্রতিভূত হইও না । (এই কথা বলিয়া যানতৌ লবঙ্গিকার পায়ে পবন)

(২৯) মক । হেই বিহর চরম সীমা ।

(৩০) (লবঙ্গিকা অঙ্গণকেতে মাধবকে আশ্রম করিল)

(৩১) বহু । বহু । তুমি বাহির লবঙ্গিকার স্থানে গিয়াও ।

(৩২) (মাধব অতিসম্মুগ্ধে বহিষ্ঠ লবঙ্গিকার স্থানে গিয়াইল)

(৩) মাল । সচি । মর্যাদামৌলমরণ আশ্রম কবিতা অঙ্গণ কর ।

ମାଳ । [ସହର୍ଷମ୍ ।] କଥମ୍ ଅଶୁଶ୍ରୁର୍ହୀଦଞ୍ଜି । [ଉତ୍ଥାୟ ।] ଇମ-
ମାଳିଙ୍ଗମି । ଦଂଷତ୍ତଂ ତଥା ପିତ୍ରସହୌଫଂ ବାପୁକୋପୋହେ ଯା ଶ୍ବିତୁର୍ହଂ ପଞ୍ଚିମଂ
ଅ ସନ୍ଧ୍ୟାସଦି । ୫ । ଆଲିଙ୍ଗ୍ୟ ସାନନ୍ଦମ୍ ।] ସଞ୍ଜି ! କଠୋରକମଳ-
ଗମ୍ଭୀରହସ୍ୟୋ ଗମ୍ପାରିତୋ ଜ୍ଞେଷ୍ଠ ଦେ ଅଞ୍ଜ ଶିଷ୍ଟାଂସ୍ତଦି ମଂ ଗନ୍ତସ୍ୟମାସଂ

(୧) ଅସମନ୍ତସ୍ତୋତାମି । ଚକ୍ରାଗ୍ରହାସି । ବର୍ଜନଂ ଗୁଣଃ । ପିତ୍ରସହୌଫଂ ବାପୁକୋପୋହେ
ନିବର୍ତ୍ତ ସଦିନଂ ୩ ଲକ୍ଷଣେ । ଶଞ୍ଜି । କଠୋରକମଳଗମ୍ଭୀରହସ୍ୟ-
ଗମ୍ଭୀରହସ୍ୟ ଓଽଽ ଶିଷ୍ୟାଦେଽଽ ଓଽଽ ଶିଷ୍ୟ ନିର୍ବାଦସତି
ନା ସମସ୍ୟମାସା ଦିବସଃ ୩, ଶରୀରସ୍ୟମଂ । ଶିଷ୍ୟ ଶୌମିଦିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟିତାଞ୍ଜିର୍ଦିନଂ ଚକ୍ରମେନ ବିଜ୍ଞା-

ପୁରୀଦେବ ଗୁଣ୍ଡେଦେବ ଗର୍ଭଲେପିତକୌଶାଢ଼—ଈକ ସେତି । ଗାନ୍ଧବପତି ହି ବିଷ୍ଣୁଦେବଦାସଦାସ-
ଦାସିନି । ବର୍ଜନମାନବିରଜାମିତୀୟଦେଽଽଦାସିନି । କିମା ଶ୍ୟାମି ଶ୍ରବଣଦିବ୍ୟ ନିବା
ବ୍ରହ୍ମଣି, ମହାପଦାମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ ମନୁଷ୍ୟା ମହାପଦା ମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ ମହା ମ କିମପି
ବଜ୍ରାମଳକୌଶାଢ଼ । ଅନନ୍ଦ ଓ ବରାହେ । ଶୂନ୍ୟାମି । (ବରାହଃ ଶୂନ୍ୟାଃପରୀରାମି ଧାସିନି)
କାମଂ ହ୍ରାସଂ ଗୁଣଂ କାମାଦ୍ୟାମଂ ଅନୁପିତଃ । “ହି ବିଷ୍ଣୁଦେବଦାସଦାସଦାସିନି ଗାନ୍ଧା-
ଦାସିନିବିରଜାମିତୀୟଦେଽଽଦାସିନି । ଶିଂ ଶ୍ୟାମି ? ତସ୍ୟ ମହାପଦାମି କିଂ କଥାମାମି ?
ଅନନ୍ଦପଦାମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ କିମପି ବଜ୍ରଂ ମନୁଷ୍ୟାମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ । ଅନନ୍ଦ ବରାହେ । କାମଂ ଧ୍ୟାୟା-
ମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ ଗୁଣଂ ଧ୍ୟାୟାମିତ୍ୟୁପଦେଶାନ୍ । ଶ୍ୟାମି ଶୂନ୍ୟାମି । ଅନନ୍ଦ ମି ମନ
ପରିଚ୍ଛେଦଂ ଆଦିତ୍ୟଂ ଦିବି ଗୁଣାବଦନ ସମାସନ୍ ।

ଅଥ “ମାଧବଂ ଶଂସ୍ତବା ଗମାଧୁବନି” ଇତ୍ୟାଦିପଦମାନେ ଗର୍ଭେ ଶ୍ୟାମା ମାଧବମିତ୍ୟାଧୁବନା
ନିଷନ୍ଧାଦାସିନିବର୍ଜନଂ ଗାମ୍ଭୀରକୌଶାଢ଼, ଦୃଢ଼ବୀର ଗମ୍ଭୀରକୌଶାଢ଼—“ଅଧିବନମିତ୍ୟାଧୁବନି” ଇତି ।

(୧) “କାମଂ ହ୍ରାସଂ ଗୁଣଂ କାମାଦ୍ୟାମଂ ଅନୁପିତଃ” ଇତି ଶ୍ୟାମି ଶୂନ୍ୟାମି ଶ୍ୟାମି ଶୂନ୍ୟାମି

(୩୦) ଯାହ । (ହର୍ଷେନ ଗଞ୍ଜିତ) ହେ ବିଷ୍ଣୁଦେବ ଦାସା ଜୀବନ ହୁଏ ମାନବୀନେ
ମାନବି । ତୋହାର ଏହି ମୂଢ଼ା ବିଷୟେ ଆମି କି ବାରି ? (ଅଜ୍ଞାନ ଅନୁହୀତ
ଓ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀବୀର ବିହାର ଏ ବିଷୟେ ଆମି କିହୁଣେ ବାରିତେ ଚାହିଁ) ହେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାମି ।
ତୁମି ଆହାର ଗଞ୍ଜିତ କାମ ବାବହାର କର, ଆମାକେ ଆନିତ୍ତନ ହେବ । (ନବଜିହ୍ଵାର
ଉଜ୍ଜ୍ଵଳରେ ନାଗରୀବୋଧ) ଅର୍ଥ—“ତୋହାର ଏହି ମୂଢ଼ା ବିଷୟେ ଆମି ଆମ କି
ବାରି, ତୋହାର ବାହା ଇଞ୍ଚା ତାହାହିଁ ତୁମି କର । ହେ ବରାହୋହେ) ଆହାର
ଆନିତ୍ତନ ହେବ ” ।

(୪) ଯାହ । (ହର୍ଷେନ ଗଞ୍ଜିତ) ତୁମେ କି ଆମି ବରାହାହମୋଦନ ଦାମା ଅହ-

दुष्कारत्वे धन्वईकहन्तमाधवम् धारिणं हिमशम् ।- गमिष्य
अ धारंवारं सविसेसदूसाहारगदूमशाद्वथसहोत्रया सरीरसन्दावा,
कधंवि अदिवाहिदा चन्दादवमलभमारुदप्यमुहा धनस्यपरम्परा,
सम्यदं उष विरासाद्वि संधुत्तेभि, तुएवि पिषमज्ञोए सन्वदा सुमरि-
द्वन्वद्भि । एषा अ विरिमाद्ववसद्वथुणिषाणमणुहरा बडतमाता
माधदीजोविदणिविसेसं पिषमज्ञोए दृष्ट्वा सन्वधा हिमप
धारपीपत्ति । (१)

सुधासरोरधेय चरितविशूचनाधदुर्वाचोरे मन्वदिकरोदधंमानधन्वम् धारितं इदम् । गमिष्य
धारंवारं सविसेसदूसाहारगदूमशाद्वथसहोत्रया सरीरसन्दावा, कधंवि अदिवाहिदा,
चन्दादवमलभमारुदप्यमुहा धनस्यपरम्परा, सम्यदं उष विरासाद्वि संधुत्तेभि इति । तथापि
विशुद्धा कर्षदा अर्पयति । एषा च योगधरसङ्कटविमोचनीहरा बहुसहाय मातृती-
जीवितनिर्भयं विषयकया इष्टया, सर्वथा इदं धारपीप इति ।

मम मयनामो (अदुर्बलं दधेनवाचनानिमित्तम्योतनामि, कश्चित् "कीचनयो"रितं च पाठः)
मज्ञोदधतः परमानन्दः न सन्ध्यावितः न सन्ध्यावितः । सुधा सरोरधेः "एषा गीतं सविसे-
सं सुसमनुभवविषयो"ति इत्यभिहितेनै, चरितं चरितेनै विभूचनाधर धर्मसाधक
दुर्वाचोरे मया दुर्दमनीयकामोरे मया श्री ज्योतिरः सन्ध्याः नैत सन्ध्यामलं छन्दोगाद
धन्वम् सुखमयी मया, मयाभूतं इदं धारिणं एतावत्काचं परिवर्तितं । तथापि-
मतीरपी यदि आसन्नसदा तादृशीर्षेनेव मम इदं सुसुमित्तममिति इति भावः ।
धर्मिषैः सतिष्यैः चारपीः सतीरावुषिषमश्वनीयमतिमीद्वनयोववाहियारनैः दुर्धनानिनाः
मतीरावोपायविमलाद्विनिताः कतः सतीरना ये तथाभूतः सतीरसन्दावा मन्व-
द्विष्टयाः ममिताः चतुर्भूतः । चन्द्रकिरवादीनां विरहितनससारकर्म धर्मिष्वेव, अत एव-
तापदीपमज्ञं कार्यम् । चरितपरम्परा, चरितविशूचनदूसाहारगद्वि, अहमपि चरितकटेन

मयावसन्नाम गतिष्य उदीरावुल्लेखनं चरनीयं मनीषीपद्वर पेशयति
व्यापारेण गतीविशेषं अत्यन्तं छन्दितं चरितार्थं, तादृशं अत्यन्तं चरितार्थं ।
छन्दकिरणं च मम माकतं छन्दितं अन्विकानो वत्त मरुत अति करटेई (जोषार
आदिष आनाः) अतिवाहितं चरितार्थं । किञ्च मज्जति एवकारेन निरप
इहेनं पतिष्यति । एतेन गतीष्व मर्मना आशुके अर्थं करि । एतेन एव

(সকলদ্রব্যনৌয মাধবস্ব ইতি বিশ্বস্বনৌ সহসা অপসৃত্য সাধসৌত্কম্পং
নাটয়তি ।) (১০)

মাধ । [অপরার্থ্য ।] হন্ত ! (১৮)

एकोक्षितस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य निर्भৃम्भपीनकुचकुण्डलयानया मे ।
कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तनिष्यन्दशৈবলমৃणालहिमादिवर्गः ॥

পতিবাহিতাঃ, সর্বৈব স্যামাশ্রয়া পতিকান্তাঃ । পুনঃ কিন্তু পিতামা মন্দনে সঙ্গ পিতামহে
দিবা স্থিরীকৃতত্বাৎ লতাপ্রায়ৌ ইত্যশাষি স'ংগেতি বিশ্রামস্থিসৌখ্যবদ্যঃ । শ্রীনাথ-
স্বহস্তৌলস্ব মাধবনামৌচার্যমতিমৌলসমাকুলত্বেন স্মানিবশ্যাদিতি মনস্বিন্যম্ । মাধবী-
শ্রীবিতনির্মিষেয়' মালতীশ্রীবিতানুৰূপ' যথা স্যাস্থয়া দ্রষ্টব্য মাধবীনীদৈবর্ঘ্যঃ ।

(১০) অপর্যায় চন্দ্রৌষ বিশ্বস্বনৌ বস্তুনমাত্মানপর্ষণী, সহসা অপসৃত্য মাধাপর্ষণ-
কালী সমরহিতীরক্সল্যায়নুমতান্ পুৰুষবুদ্ধ্যা পিত্রাসৌখ্যলিঙ্গনতুল্যকরণেন কথঞ্চিন্
প্রবশেষ না মাধবপ্রসীদা অ ব্রুত' কিঞ্চিদনর' যত্না (প্রথমাবস্থিতকালী স্মানিবসিতাবপি
পুৰুষাদপসরণ' স্যামাধিমবুজ' স্রীষা স্যামাবিশ্বমিতি মাধবপরিচয়নৈঃপি মাতৃপদসরণ' ন
বিশ্বহমিতি বিমাতৃনৌযম্) সাধসৌত্কম্প' মধ্যাদিগ্ননিতবীপতু' নাটয়তি অভিনয়তি ।
তাড়য়নিধতস্বজি পিতামহনুগতপুৰুষেয সঙ্কটস্থান' তদাধিগ্ননাদিতঃ সাত্তিকভাবৌদবল্য
সাধসৌত্কম্পংইতি ।

কবেন সন্দর্শেৎ সমতীয তাপপ্রতীনে: পশ্যামসী নাম নষ্টানবহার: । তত্রচক্ষণ—
"মৌল্যধৌরিত্যেবম যদাচাপ: স যম তু" ইতি ।

(১৮) অত "হন্ত" শব্দৌ হর্ষণোক্তকঃ ।

(১৮) একৌক্লত ইতি । নির্ভৃম্বী মাটাবিহবস্মান্দৌষকর্মমবচসৌঃপদীনে
কিঞ্চিদনতাপমামৌ, অত এব পীনী পৌরতোমাপরী কুচৌ সনৌ এব কুটুম্বৌ মুকুটৌ

বহুত-নির্ম্মাণ-ব্রাহ্মহর এই বহুগমণ্য বাণভীর বীবননিকির্ণেবে প্রিয় মধুর
হইবে ও মর্কট। স্বরবে ধারণীর ।

(এই কথা বলিয়া) বাণভী নিম্নেব কর্তৃ হইতে বহুগমণ্য। মাধবের স্বরবে
বিস্তৃত করিতে করিতে সহসা অগম্য হইয়া ভীতিজনিত কম্পের অভিনয়
করিতে লাগিল)

(৩২) মাধ । (অস্ত্রের অক্ষতভাবে) অহো গাঢ় আবির্ভবনে আমার
কর্কশ বস্ত্রের অবগৌড়নে বাহ্যিক নীল গুণবস্ত্রের অগ্রভাগ কিঞ্চিৎ অবনত

मातः । [स्वगतम् ।] अतोः । सर्वहिंसाय मातदो
विष्यत्ताः । (ल)

साधः । अथिः । सवेदनामात्रनिवेदिनि । परश्चयानमिन्ने ।
इत्युपासम्यसे । (४०)

सहामदेष्टुपरिदाहमहाज्जरायि,
सहस्रसङ्क्रमविनोदितवेदनानि ।
त्वत्क्षेत्रसंविदसन्मितजीवितानि,
किं वा मयापि न दिशान्यतिवाहित

(६) 'को सपत्ति' र 'दा मातृपौ' पितृपुत्र ।

[illegible]

१. अत्र विहित इति शास्त्रविरोधोपासनायाः, तेषु च नावस्था स्वीकारादीन् देवं स्वयमेव
इत्युपहासेन वस्तुनिष्ठः । अवलम्बितकालतः ।

(६) विद्यया ज्ञानादज्ञानं यत् संशय इत्यदि। अत्र विद्यया ज्ञानेन ज्ञानं यत् संशय इत्यदि। अत्र विद्यया ज्ञानेन ज्ञानं यत् संशय इत्यदि।

(११) पक्षीः। काचवन्द्यः। स्वहृदोदाहृतमाधवः। दशदेवि दश
काचवन्द्यः। स्वहृदोदाहृतमाधवः। दशदेवि दश

[illegible]

বৈদ্যোক্ত, এইজন্য হাঙ্গেরী আবার গাছ কাটানোর করিগর আবার বান্ধিয়ে
 কর্পূর, সুতাভাষ, হরিচন্দন ও চন্দ্রকান্ত মাটির নিচোয়, শৈবাল, ঘূণাল এবং
 হিমাদিশুংহ নিরীকৃত করিগর যেন আবার হাতে বিবিক্ত করিতেছে।

(१) भाग। (प्रश्न) आर्य समाज के संस्थापक कौन हैं ?

(৮০) যাহা অসি। অবেদনানিবন্ধনকারিণি। নরীহত্যাদমতিয়ে।
 হোমকে উক্ত সংখ্যায় দিগ্ধায় করিতেছি।

তব । সহি ! চবালক্ষণিল্লৈব চবালছাষি । (ব)

কল । অহো ! সরসরমণীঅদা সংবিহাণস্স । (শ)

মক । মহাভাগে ! যবনেতত্ । (৪২)

(ব) সহি ! চবালক্ষণীল্লৈবোচালক্ষাষি ।

(শ) অহো সরসরমণীঅদা সংবিহাণস্স ।

বিনোদিতা স্বচিহ্নিষাচিতা বীদনা বিরহন্যয়া য়েণ সানি, সত্বেদমন্দিতা অপি তদানুরাগী-
সসীতি বুহা (মিচোপলম্বিতং স'বিদ্যমরঃ) 'অবলম্বিত' 'পূত' 'জীবিত' 'জীবন' য়েণ
তদানুরাগিণি দিশসানি কিং বা অয়পি ('অভাব' 'অবৈশেষ্যঃ') ন অতিবাচিতানি দাতি-
জ্ঞানানি ; অপি তু অতিক্রান্তকালৈঃ । তদাচ স্তবদনামাবনিদেহনানুস্মিতেন তস্মি মহে-
দগলমিহ্মানেনাসমুদর্শিতাম্বিকা তব শিন্দা ময়া জিয়ত ইতি মাধঃ ।

পরম্পরাচরণকৌশলমুদেপাদিতম্ "আজেয়ো নামাক্রমঃ, তদাচৌকং—গর্ভবীজসমুৎপেদাদাজেপঃ
পরিকৌশিতঃ" ইতি ।

"আজ্ঞান" পূর্বেচৌকি" ইতি দর্পণপ্রকাশদ্বারা "আজ্ঞান" নাম নাট্যপ্রকাশ্যঃ । পর' পরিদাক-
কৃত্যঙ্গর ইতি বিরহরূপকাক্ষরঃ । অমৃতম্বরে অর্থাৎপতিঃ, প্রথমস্তৌষধর'অমৃতম্বরে
যথায়বদুঃখীত ইতি তদা পরম্পরলৈখ্যেচাম্ 'স'হিঃ । অচলতিম্বকাক্ষরম্ ।

(ব) চবালক্ষণীল্লৈব স্তবদনানুরাগিণি সাতবদেবত্যা অলম্বনেন বিরহায়োদ্যৈব ।
তদাচ তব শিন্দাক্ষেণাল অজিহীব ইতি মাধঃ ।

(শ) সংবিহাণস্স 'অসমীকৃতকালদেহে বিহাণবিহাণস্স' । সরস' চানুরাগ' অত' পূব'
রমণী' 'সমীকৃত' 'কাল' 'মায়সসা' । বুহা' 'কৃত্যঙ্গর' 'অচল' 'কাল' 'অমৃত' 'কিহি' ।

(৪১) যে সকল দিনে উৎকট কান্না বেহাগভাণ্ডর মহাম্বর হইয়াছিল,
বাহাতে তোমার নানলিঙ্গ সঙ্গ হারাই বিবরম্বা কথকিঃ নিবাহিত করিরাহি,
এব: "কান্নাও অতি তোমার অরূপ আছে" এই জানকীতাই ॥ সকল
দিনে জীবন ধারণ করিয়াছি, সে সকল দিন কি আশিষ্ট অতিবাহিত করি
নাহে ?

(ব) ক। সহি ! তুমি ত্রিহাভের উপকূল বনিয়াই তিরস্কৃত হইয়াছ ।

(শ) কল । অহো—এইখানে ইহারিগের সঙ্গেননরূপ বিবাহের বিধান
অচ্যুত সরস ও কামর ।

मासुतेमाधवे

त्व' वक्षसेति कथयंम्यवलम्बिताया, '.

सत्त्व' जनोऽयमिधती दिघसाननैपौत् ।

आविष्कारक यशराम श्यामसाहू-

भासाय. नन्दतु विशय, फनन्तु कामाः ॥ (४१)

सवः । महाशुभाय ! द्विष्ये वि अपट्टिहदसुभगाहसाहसो
अभं जसो, किं दासिं पारगहसि विभारिदि । (५)

(५) महाशुभार ! हृदयसि 'अविद्वन्मन्त्राहमाहवोऽहं' अन्तः शक्तिवानो मरणस्य विचारयति ।

(४१) महाभाषि एदि मातृभाषा: सम्प्रदाय, पञ्चमाध्यायिक उद्गता भाषा एव यदा-
दिह्यते।

(३२) उपायेन' स्वस्वविपुलक—मिति । एवं च नृपका चविचनुरका इति वैरीर
 कयनवि पवित्रेतेन चकलितः । एव विरहदुःखीय विरहः । अथा नीति' मिन तपानुदः
 एवं' लक्ष इत्यो दिवसम् । तत्र हर्म्यत एतादृश्यादि चवैरीर, मन्वरादिनामयैव चवि-
 ज्ञानमानीति ताव' । तदा तदाव्यामदवीर्येण नीरनचारचवैरुविदः । इत्यपि तदेव
 नीरनचवैरी हर्म्या विरहमिति ताव' । चत एव चकलितकल विरहविनाशक
 (चह' कर्मभूता स्वस्वविपुलकीय विवि') चहल एव चवैरीः । इत्य' इतिहाः ।
 एव इत्याः चहलक' चानुप प्राप्त ननु वायव' वरानन्द' चव्यान्, चहल' चवैरी'
 नीरनचवैरी विरह इत्यन्त उक्तः । संज्ञ ।

अथ चतुर्थपर्यं शारंगसंस्कृतं हि समुच्चयार्थकचतुष्टयदेशभाषाभूतमद्वयदीपः ।
संस्कृतविद्यालयम् ॥

(घ) लपेति । इदमेति सप्तमसि यदि (इदम्' पठति स्वाभे प्रति हेतः)

(৪২) শব্দ : মহাত্মা ! নবোদয় বাহ্যে বসিবারে, তাহা যত ।

(৪০) "যুগি হাঁহৰ প্ৰতি অস্বস্তি" এই কাণ্ডেই যে কেৱল অতিকষ্টে
জীৱন ধাৰণ কৰিছে (তোমাৰে পাণ্ডিত্য আশায়) বাহৰু এতিয়া অতিবাহিত
হৈছিলো নহয়। অলপে বিবাহহঁতৰপৰী তোমাৰ পানিগ্ৰহণৰ অস্বস্তি
লাভ কৰিছে মাথল পৰম আনন্দ উপভোগ কৰক, আনন্দেৰে নোহোৱা তিৰ-
কাণ্ডেৰে ক্ষত মৰুত হওক ?

মাল । [স্বগতম্ ।] হা হতী ! হতী হৃদয়ি, কথ্যমাশ্রয়-
বিরুদ্ধং কিম্বি এসা চবক্ষ্যসতি । (৪)

প্রবিষ্য কামন্দকী । পুতী ! কাতরে ! কিমেতৎ ? । (৪৪)

মালতী । (কথ্যমানা কামন্দকীমালিঙ্গতি) (৪৫)

(৪) হা ! হা হিক ! হা হিক ! হতায়ি, কথ্যকাজনবিরুদ্ধং কিম্বি এসা চবক্ষ্যসতি ।

‘অপ্রতিদত্ত’ ‘অপ্রতিবহ’ স্বীকৃতমিতি যাবত, ‘স্বয়ংবদ’ এবং ‘অব্যবহিতপূর্ববক্ষ্যকৃতালিঙ্গনসমনী’
‘স্বয়ং’ ‘জ্ঞানমিতদীয়বচোবাহর্যমেব’ ‘সাহস’ ‘যেন’ ‘তথ্যাত্মীয়’ ‘অনঃ’ ‘মালতী’ ‘হতানী’ ‘করবদ্যে’
‘এতৎকণ্ঠকলপাষিহণ্যে’ ‘ছি’ ‘বিচারয়তি’ ‘যুজ্যযুক্তত্বং’ ‘বিতর্কয়তি’ ? ‘ন’ ‘কিমপী’ ‘যঃ’ : ‘যা’
‘স্বয়মী’ ‘কন্যাপৌত্রেমমালিঙ্গিতবতী’, ‘তস্যা’ ‘মালত্যা’ ‘হতানী’ ‘মিতত্বকণ্ঠ’ ‘কপাষিহণ্যে’ ‘ন’ ‘কিমপি’
‘বিচারযৌযমসীতি’ ‘স্বয়মী’ ‘যঃ’ ‘মি’ ‘সহনময়া’ ‘যাষি’ ‘মজ্জামিতি’ ‘ভাবঃ’ ।

(৪) হা হিক্ হা হিনিমি বিবাদে বিবক্তিঃ । ‘এষা’ ‘স্ববক্তিকা’ ‘কথ্যকাজনবিরুদ্ধং’ ‘কুণ্ঠ-
কথ্যাবিরুদ্ধম্’ ‘কিমপি’ ‘প্রপদতি’ । ‘তথ্যজ্ঞতালিঙ্গনস’ ‘কথ্যকাজনবিরুদ্ধত্বে’ ‘পি’ ‘স্ববক্তিকাস্বয়মী’
‘জ্ঞতবান্’ ‘কথ্যবিত্ত’ ‘মুচয়ত্বং’, ‘পরন্তু’ ‘প্রান্ধৈ’ ‘পিমোরনব্রুদমমিতদহীকণ্ঠ’ ‘ন’ ‘প্রমথামীতি’ ‘ভাবঃ’ ।

(৪৪) প্রবিষ্য কামন্দকীতি, ‘আহুতি’ ‘যৈ’ : ‘পুতী’ ‘অনৈ’ ‘য’ ‘অভ্যর্থনপরিচিন্তনে’ ‘প্রদানি’
‘য’ ‘মনা’ ‘অভ্যর্থন’ ‘ইতি’ ‘অন্যতে’ । ‘কাতরে’ । ‘পিমোরনব্রুদমমিতদহীকণ্ঠ’ ‘কথনদী’ ‘কণ্ঠা-
মিতি’ ‘হতাত’ ‘জ্ঞানমানসে’ । ‘এতৎকপাষিহণ্যকণ্ঠানুদ্বনয়ৈ’ ‘যি’ ‘কথ’ ‘করৌসীতি’ ‘যৈ’ : ‘
‘কথ্যবিত্ত’ ‘কণ্ঠানুদ্বনয়ৈ’ ‘যৈ’ ‘ম’ ‘মুচয়মিতি’ ‘ভাবঃ’ ।

(৪৫) (তস্যা, ‘মালত্যা’ ‘বিত্তক’ ‘সৌভাগ্য’ ‘প্রদীপ’ ‘স্বনময়’ ‘চতৌ’) ।

(৪) লব । মহাশ্রুতব । যে মালতী কণ্ঠকাল পূর্বকি নিবন্ধে ‘পদঃ’
‘ইহার’ ‘বক্ষ্যমাশ্রয়’ ‘সাহস’ ‘বীকান’ ‘কবিত্রাহে’, ‘যে’ ‘এখন’ ‘পানিগ্রহণ’ ‘বিববে’ ‘কি’
‘বিচার’ ‘করিবে’ ? (অতএব ‘নিঃশঙ্কতা’ ‘যে’ ‘ইনি’ ‘নিষেই’ ‘মালতী’ ‘পানিগ্রহণ’
‘কবিত্রে’ ‘পাঠেন’) ।

(৫) মাল । (স্বগত) হা হিক্ ! ! হা হিক্ ! ! ! আমি হত হইলাম,
(অর্থাৎ আমার ‘স্বয়ং’ ‘প্রঃ’) ‘স্ববক্তিকা’ ‘কুণ্ঠকন্যাকাঙ্ক্ষন’ ‘বিবদুশ’ ‘পিত্তাদি’
‘শুক্রব্রন’ ‘অনুশ্রোত’ ‘পানিগ্রহণ’ ‘কথা’ ‘বলিতেছে’ ।

(৪৪) কাম । (প্রবেশ কবিয়া) বৎস ! কাতরে ! এই ‘পানিগ্রহণ’-
‘মুদোরনে’ ‘নৈ’ ‘কথ্য’ ‘কবিত্রে’ ‘কেন’ ?

(৪৫) (‘মালতী’ ‘কাঁপিতে’ ‘কাঁপিতে’ ‘কামন্দকীকে’ ‘আনিব্রমে’ ‘করিন’)

भाग : (तत्प्राविष्टम् उच्यते) यत्तमे !

पुरश्चरामस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुस्तानिर्यस्य त्वयि ममभवत्यतः च तव ।

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने ! मुष्ण जहताम्
विधातुर्वैदग्ध्यं विलसत्, सकामोऽसौ मदनः ॥ (४४)

सप्त । भयवदि । कस्यचउहसीरचणीमसायमचरयणिकिद-
समन्त्रसाधनित्ठापिचण्डपाधण्डपण्डदोहण्डसाहसी साहसिभी
वउ एघो, यदो मे पिचसही उहमिदा । (ह)

(६) ममभक्ति ! अथ चतुर्दशोऽप्यमृतमयस्यारविर्निर्गन्धविजयस्य सन्निधौ विराजतः
पद्मपत्रपङ्क्तोर्द्वयसङ्घः सङ्घटितः कथं एव, यतो मे शिवस्यैव कृतमन्त्रितम् ।

(३६) पुनरिति । यदा भाषयन् तस्य दाह य माधवे तत्र पूरः प्रयत्नं यच्च ज्ञातः मयः-
भीतिः, तदनु मदनमत्तं समस्तचित्तस्य चक्षुष्यतायां चक्षुष्यविज्ञता एकादशेति यावन्, तस्य सन्तु-
म्भातिः पञ्चासम्भात् । कामज्वरपीरुषाणां स्वप्नमन् । यत् यं ज्ञेयम् तत्र विद्यततः पुनः
माधवः इह अहं ज्ञाने अपरिज्ञातः इति मीरः । ज्ञानं यत् किं सुखदने । जहतां आर्थाकार्य-
विमुक्ततां सुखं परिहृत्य । लक्षणां परित्यज्य निःस्पृहमिव । इत्येवेति भावः । तेन च विद्यारुः
विषयज्ञः वैश्वर्यं सुखपीनिर्मितवपन्तिनं विहसन् प्रयत्नः श्रेयसकामेन विद्याभ्यासम् । मदनः
आत्मनः स्वकाङ्क्षः पुनर्योः पञ्चासं (५०) भावेन पुनर्योः मीरः यत् प्रयत्नः ।

अथापि चतुर्थेऽक्षरे समावाहिकसमुच्चयैकचकारादरेभावात् प्रत्ययत्वत्वात् ।

“अन्धोऽन्धसुमन्दीरकक्रियायाः अर्थो निर्यः” इति सर्वत्रलक्षणात् तदर्थार्थे अन्धोऽन्धत्वात्, परमप्लुतात् अन्धश्रुगदीनां सममर्थिते क्रियायाः अर्थो नान्यथापक्षयोगिता, “सुम

(৪৬) কবি। (মাগধীয় জিহ্ব উৎসিক কবির) সেই মাগধের ভোমতে
ও সেই মাগধে ভোমত প্রথমে নেত্রপীতি তৎপরে চিত্তের একাগ্রতা ও তৎপরে
পরীক্ষা নিহইয়াছিল। সেই প্রেরিত মূখ্য মাগধে প্রথমে উপস্থিত। অতঃপর
যদি স্বপনে। সুবি কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্য চিত্ত্য পরিত্য্যাজ্য কর। অর্থাৎ নিঃসং-
স্কতে ইহাকে বরণ কর। (গরুড় তত্ত্বাণা) বিদ্যাত্ম্য নির্বাপনাত্মিতা
কোপিত হউক ও কামদেব সফলকাম হউক।

মক । [স্বগতম্ ।] সাধু লবঙ্গিকৈ ! সাধু. অবসরে খলু
অনুরাগোপকারযোগ্যরীযসোঃ উপন্যাসঃ ।

মাল । হা তাড় ! হা অম্ব ! (চ)

(চ) হা তাড় ! হা অম্ব !

অতঃপরেণ বাক্যার্থস্য 'অনুরাগোপকারযোগ্যরীযসোঃ' প্রতি প্রতীত্যাহুত্বাৎ 'বাক্যার্থে' কাস্য-
বিজ্ঞানদ্বার ইতি তেষাং সংস্টিঃ । শিষ্টরিখৌহতম্ ॥

(৪) লক্ষ্যচতুর্দশীতত্ত্বাৎ (লক্ষ্যচতুর্দশীতত্ত্বাৎ) তন্মানেব সাহসিককর্ম্মানুষ্ঠানস্য
তদনুষ্ঠানসিদ্ধিলাভন্যকারাতিশয়াৎ ইতি মনস্কম্) ইমানসম্বরণেন কার্যজ্ঞাপনান্নিকায়মান-
প্রদীপ্তপরিচয়নেন নিবন্ধিতঃ । মালতীদামাশ্রয়াদিত্যাদিঃ বিবরণ্যবসায়ঃ সন্ধানসংবিত্ত্যাম-
কার্যজ্ঞানানুচিতত্বাৎ : ইন সঃ ('অনৈন মালত্যা মাধবস্য নিরতিশয়ানুরাগঃ সূচিতঃ) তথা
নিবন্ধিতং নিবন্ধিতং 'অনুপাখ্যায়' দাদবনিবন্ধিতক্রিয়ানুষ্ঠানবিঃ কাপাশিকাপসদাধোরচর্য্য
প্রবণ্যদোষদ্বয়ঃ । মৌল্যবানুদ্রষ্টব্যঃ । সাহস' মালতীবলিধানামকার্যসাধনকর্ম্ম ইন স
তাড়ঃ । ('অনৈন মালত্যা মৌল্যবানুদ্রষ্টব্যঃ' মালত্যা উপকার চক্ৰঃ) ('অনৈন মৌল্যবানুদ্রষ্টব্যঃ'
মালতীবলিধানামকার্যসাধনকর্ম্ম) ইন মাধবঃ সাহসিক- । ইন । অতঃ পরে প্রবণ্য-
সাহসিকতাতেতি : নৈ প্রিয়সখী মালতী চক্ৰম্ভিয়া 'অনৈন পাণ্ডিত্যে' মদ্যত্ব কল্যমানা ।
প্রবণ্যসাহসিকপুত্রদাম্ সন্ধানমৈব মদ্য' প্রকৃতিশাস্ত্রঃ । তথাচ ইমানসম্বরণে তাড়ম্বাচ-
র্যানিরপেচসাহসিকতমস্য প্রবণ্যদোষদ্বয়- 'অনৈ প্রিয়সখী : 'অনৈ পাণ্ডিত্যে' মদ্যবিত্ততা
কর্ম্মদৈব মুক্তেতি 'মাধব' প্রতি 'অন্যোক্তি'ম্বাভিন 'মাধবস্য' সাহসমনুরাগোপকারেণ কার্যজ্ঞান-
পরমব্রতরূপা লবঙ্গিকয়া তাড়ম্বানুরাগেনোপকারকেন 'অ' মাধবেন 'বাক্যার্থে' বিজ্ঞানদ্বারাদি
ন কর্ম্মব্যেতি 'মাধব' নিবেদিতমিতি মনস্কম্ ।

(৪০) অবসরে সমুচিতত্বাৎ, রীযসোঃ : অতিমহতীঃ, উপন্যাসঃ : চক্ৰাভ্যনম্ ।

(৪১) মব । ভগবতি ! ইনি (একমাত্র মালতীগোষ্ঠের প্রজ্ঞানী) কৃষ্ণ-
চতুর্দশী ব্রহ্মনীতে স্বপ্নানে ভবন করিলা মহাবাগ বিক্রমরূপ বিবমব্যাপার লগ্না-
দিত কবিরাছেন ও এতও পাণ্ডু অধোবদন্তেব বাহ্যভাব মালতী বনিহানরূপ
সাহসিক কর্ম্ম নিবন্ধিত করিরাছেন; সূত্রঃ অতিশয় দুঃসাহসী, এই ক্ষণই
(ইহাকে বরণ কবিত) প্রিয়সখী কাপিতেছে ।

(৪২) মব । (বগত) সাধু লবঙ্গিক ! সাধু । উপরূপ সবধেই তাঁর
মহামুখ্য ও উপকারের উপন্যাস করিরাছ ।

માલતીમાધવે

કામ । વક્ત માધવ ! (૪૮)

માધ । આજ્ઞાપય । (૪૯)

કામ । હયમ્ અગ્રેયસામન્તમસ્તુકોત્તંસપરામરણ્ણિતચરણાંકુલેઃ
અમાત્યભૂરિવસીઃ એકમ્ અપત્યરત્નં માલતી, મમવતા મદ્યશસંયોગ
રસિકેન વૈધસા, મન્મથેન, મયા ચ, તુમ્હ્યં પ્રદોયતે । (૬૧ રોદિતિ ।) (૫૦)
મય । કલિતં હિ મસ્તર્હિ મગવતીપાદમસાદેન । (૫૧)

(૫) હા તાત હા અન્નં નિ, ગુલ્લોઃ સપ્તતિમધ્યનપેશમાર્ચેન : કુપ્તકનકાનનિરુદ્ધ-
માચરણી ક્ષણં પુનર્નુલ્લં દર્શયેદમિતિ શ્રીઃ । તથાચ વિષારં તદાનીમેવ માધવપાતિપદ્મલલ
કર્તવ્યતા સ્થિતૌક્રતેતિ ધ્યન્યતે ।

(૫૦) કામિતિ । અગ્રેયસા નિરવગ્રેયસાં વામનાનાં અધિનીકૃતમૂપતીનાં યે મસ-
તુકોત્તંસાઃ વિરોધાદરાસદ્વૃત્તાપદગુણાઓતિ યાચન્, નેષાં પરતૈઃ રસીભિઃ પદ્ધિતાઃ
અરણ્યકુલયી વસ તથામુલયઃ । (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦)
અત્તુલનીયગુણસાચ્છાદ્યમ્ભવત્તમાન્ રસનિવારયન્ । તથાચ પરમૈશ્વર્યમપલિનીપચનાન્ મિત્રી-
ભ્યાન્સુલભ્યં કામગ્નનાન્ સ્ત્રીન્દ્યોત્તમૈકગુણસ્ત્વગ્નલાય ધમતીઽપિ સાસામનાદરસ્યા કરણીય
હતિ માયઃ । સદ્ગુણયોગસંલિપ્ત યોગ્યસંયોગનાભિનિદેશસાધિના વૈધસ વિધિતા (તેનેવ
મયનં) અઠાપટે લિખિતભાદિતિ માયઃ) મન્મથેન કામિન (તેનેવ તદમનારમક્રમપ્રાપ્તમયો-
નિરતિમયાસતિગ્નનાદિતિ માયઃ) મયા ચ (સદગુણઅભીક્રમવચનકરણાદિતિ માયઃ)
તુમ્હ્યં પ્રદોયતે । અંમદાનસ્ય વિલ્લેખકરણાદીનાં પરિચિન્નનસેવ નિરતિમયવાન્સલ્યમાલિષ્ઠા
માઠલ્યાગીયસ્યાઃ કામન્દયાઃ રોદનદેહુઃ ।

(૬) માન । હા ! ડાઠ ! હા ! માઠઃ । (ટોચાલેવ અરંઠે કુપ્ત-
કનકાનનનિરુદ્ધ એકકળ આઠ૧૧ કરિયા કિકળ મૂળ નેચાદ૧૧)

(૪૮) કામ । વગ્ન માધવ !

(૪૯) માધ । આજ્ઞા કરુન ।

(૫૦) કામ । શશાંક ટવર્ગામ્નિ મયત્ અધિકૃત મૂળતિગ્નપેશ મદ્યકામકાર
પૂળપત્રાગે વજિત હય, ડાપૂન અનાઠા કૃતિવદ્વ એકમાત્ર કન્યા માલતીકે પ્રથમે
વિધાતા ડૅ૧૧વે કામસેવ ડૅ ૧૧૧વે એઈ આમિ ટોચાલ અર્જન કરિદેઈહ ।
(કામન્દવો રોદન કરિટે આગિન)

মাধ । তত্কিমিত্তি বাধ্যায়িতং ভগবত্যা ১ । (৫২)

কাম । [বৌদ্ধাচলেন নেবে পচ্ছিত্ত্য ।] বিজ্ঞাপয়ামি কল্যাণিনম্ । (৫৩)

মাধ । ননু আভাপয় । (৫৪)

কাম । পরিণতিরমণীয়াঃ প্রীতয়স্বদ্বিধানাম্

অহমপি তব মান্যা হেতুমিস্থৈষ তৈষ ।

তদিহ সুবদনায়াং তাত ! মনঃ পরস্তাত্

পরিচয়করুণায়াং সর্ব্বথা মা বিরংসীঃ ॥ (৫৫)

(৫১) তর্হি মাধবায় মাখন্যা দানে নিষত্তে, প্রতিং সজ্জাতকলেন সূতম্ (মাধে
তদ্রথ্যঃ) ।

(৫২) বাধ্যায়িতমিত্তি “বাধ্যাদিত্য শুদ্ধমনে” ইত্যাদ্যনাদবাপ্যশব্দাভাবি তদ্রথ্যেয়ম
নিষত্তম্ । তদ্যথ বাধ্যোদমনং কৃতমিত্যর্থঃ ।

(৫৩) কল্যাণিনং কুশলাস্বদং তাং বিজ্ঞাপয়ামি বাধ্যোদমননিষিতমিত্তি শ্রেয়ঃ ।

(৫৪) পরিণতিতি । হে তাত ! পুত্র ! (পুত্রে পিতরি পুণ্যে চ তাতমন্ডঃ প্রযুক্তো
ইতি শব্দার্থঃ) (পুত্রেণ সম্বোধনং বাত্সল্যাক্রিয়াদ্বয়দ্বারাৎ) তদ্বিধানাং তাদ্রথ্যানাং নানা-
সুদৃশস্বপ্নপ্রাণা পুত্রবাক্যে প্রীতয়ঃ যস্মিন্ কামিনি অনুবাগাঃ পরিচয়ঃ পরিপাক্ষেপ রমণীয়াঃ
মনোহরাঃ জনয়ঃ এক হৃদতামাপত্তা ইতি যাতনু, ভবন্তীতি শ্রেয়ঃ । অহমপি তৈষ তৈষ তব
প্রিয়া স্বপ্নরূপেণ চ সজ্জাতকল্যাদিভিঃ হিতুমিঃ নিমিত্তৈঃ মান্যা মাননীয়া অনতিশ্রমণীয়বৎ-
মিত্তি যাতনু । মনস্তাত্মা মনঃ পরস্তাত্ পরবর্ত্তিনি সময়ে ময়ি পরোচর্য্য যতায়ামিত্যর্থঃ, ইহ
অস্যাং সুবদনায়াং মাখন্যাং পরিচয়ঃ সাত্ত্বিকময় এক করুণা ক্রপা তস্যাঃ সজ্জাতাত্মা মা বিরংসীঃ

(৫১) মধ ! তবে ভগবতীর পর প্রসাদে আমাদেয় পক্ষ সফল হইল ।

(৫২) মাধ ! তবে ভগবতী অলসপ্রাচীন করিতেছেন কেন ?

(৫৩) কাম । (ভৌদ্ধাচলেন নেত্র মার্জন করিয়া) কুশলাঙ্গনকে
(তোমাকে) বানাইতেছি ।

(৫৪) নাথ ! আত্মা শুদ্ধ ।

(৫৫) কাম ! হে বৎস ! তোমার নায় নানা স্তব্ধবস্তুগত সূক্ষ্মবস্ত্র
অঙ্গরাগ পরিগঠিতে ব্রহ্মদেহ (অর্থাৎ জ্ঞানঃ সূক্ষ্ম) হইয়া থাকে । তোমার

ଈତି ପାଦ୍ୟୋଃ ପତିତୁମିଚ୍ଛତି । (୧୫)

ମାଧ । [ନିବାରୟନ୍ ।] ଅହଃ ! ବାକ୍ଷ୍ୟାଦତିକ୍ରାମତି
ପ୍ରସଞ୍ଜଃ । (୧୬)

ଆଧ୍ୟାନ୍ବୟେତି, ନୟନୋକ୍ଷବକାରିଷୌତି,
ନିବୁଦ୍ଧସୌହୃଦ୍ଭରତି ଶୁଣୋଞ୍ଜ୍ବଳେତି ।

ବିରାଡ଼ୋ ମାଧୁଃ । ଚର୍ଚ୍ଚଦେବ ଶ୍ବପାଶାଂ ଗାତ୍ରପ୍ରସବେନ ଖବିତଅନିମିତ୍ତି ମାଧଃ । ବିରଂଶୌତିତି "ସ୍ବାହଃ-
ପତିତ୍ତୌ ଇମଂ" ଇତି ପରଜ୍ଞୌପଦମ୍ ।

ଅଥ ତିତ୍ତିତାହଂବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂ ପ୍ରତି ଶ୍ରବଣାହଂବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂଦୟଃ ଶ୍ବତୁଲେନୋପନ୍ୟାସାତ୍ ବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂଶ୍ବତୁକଂ
କାଧ୍ୟାଧିକଂ ଚତୁଷ୍ପଦ୍ୟାମହାତଃ । ଇମଂ "ସିଦ୍ଧା ସ୍ବାହୁପଦେଶମ୍"ନିମିତ୍ତ ଅପ୍ୟାତ୍ ସିଦ୍ଧାମାଳ ଗାତ୍ରା-
ସହାତଃ । ମାଳିନୀହସନ୍ ।

"ଅଜ୍ଞାନ୍ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଧିବ୍ୟା ସଂଯମବ୍ୟାପାର୍ଯ୍ୟଃ କୁରୁଚ୍ଚାମ୍ଭନଂ" ଇତ୍ୟାଦି ଶାକ୍ତସ୍ବତ୍ବସ୍ତ୍ରୀକରାବଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠ-
ନସ୍ବତୁସର୍ଥେୟମ୍ ।

(୧୫) ଚନ୍ଦିର୍ଭ୍ୟଶାକ୍ତପିତ୍ରପ୍ରସଞ୍ଜାମ୍ଭନଂ ପାଦପତନେଚ୍ଛାତାଂ ଶ୍ବତୁଃ ।

(୧୬) ନିବାରୟମିତି ପାଦୀ କିଞ୍ଚିତ୍ ଅପାଦପରାଧ୍ୟଂ ହସତାବଧାଦିନେତ୍ୟାଦିଃ । ବାତ୍ତହସ୍ୟାତ୍
ଶିବାତିଶୟାତ୍ ପ୍ରସଞ୍ଜଃ ଅନୁରୋଧପ୍ରକାଫ ଅତିକ୍ରାମତି ଶୌଚିସ୍ବମତିକ୍ରମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣତି । ଚର୍ଚ୍ଚଜନାର୍ଚ୍ଚନାଦ-
ବ୍ୟାପ୍ୟାସ୍ତେ ପ୍ରସନ୍ନସ୍ବଜ୍ଞ ମମ ପାଦପାଦ୍ୟୋଦୟୋନଃ ଚର୍ଚ୍ଚର୍ଚ୍ଚେନାମୁଦିତ୍ବ ଇତି ମାଧଃ ।

(୧୭) କାଳନ୍ଦକାଂ ଅନୁରୋଧମାତ୍ରିକର୍ତ୍ତୁମାହ—ଆଧ୍ୟାତି । ଇମଂ ଭାଲତୀ ଆଧ୍ୟାନ୍ବୟା ଇମତଃ
ବର୍ଣ୍ଣନା ଇତି ଶ୍ବତୀଃ, ନୟନସ୍ବତୀଃ ନୈଶ୍ବତୀଃ ଚତୁଷ୍ପଦକାରିଣୀ ନିରବମଣ୍ଡନିନ୍ଦ୍ୟଂ ଚାବଦ୍ଧବିଧାୟିନୀ ଇତି

ମିତା ଓ ବଡ଼ଦେବ ମହାଧ୍ୟାତ୍ମିକାଦିକ୍ରମେ, ଆମିଓ ତୋନାଂ ବାମନୋଃ । ଅତଃଏବ
ଆମିବ ମତ୍ରୋକ୍ତେଓ ଏହି ଶ୍ରବଣା ବାଳତ୍ବେବ ଐତି ମର୍ଦ୍ଦାକାତ୍ରେ ପାଞ୍ଚମ୍ଭଗବତ୍ତମ
କର୍ମମାତ୍ରେ ବିରତ ହେଉ ନା ।

(୧୭) (ଏହି ବଧା ବଳିଆ ପାତ୍ରେ ମଢ଼ିତେ ଓହ୍ଲାଇ)

(୧୮) ମାଧଃ । (ନିବାରଣ କବିତେ କବିତେ) ଆହା ! ବାହ୍ୟମାଧ୍ୟମତଃ
ଅହରୋଧିପ୍ରକାଶ ଓଚିତାତେ ଅତିକ୍ରମ କରାଉଛ ।

(୧୯) ଏହି ବାଳତ୍ବେବ ମହାଧ୍ୟାତ୍ମା, ନିକମ୍ଭ ମୌନ୍ଦର୍ବାବତଃ ନୟନବ ଆନନ୍ଦପାତ୍ରିନୀ,

† ଇତି ପ୍ରସଙ୍ଗେ "ମନବତି" ଇତି ଶ୍ବତୀଂ ମନୋଜ୍ୟ ମହାବଦ୍ଦ ଏବାସ୍ତ ଶ୍ବତୀଂ ବାତୁଲେନ
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଃ ।

एकैकमेव हि वशोकरणं करोयौ

युष्माकमेवमियमित्वय किं ब्रवीमि ? ॥ (५८) *

काम । वत्स माधव । (५८)

माध । आन्नापय । (६०)

काम । स्त्रीक्रियतामियम् । (६१)

माध । स्त्रीकरोमि । (६२)

हेतोः, निर्व्यूढः सन्ध्रः सौहृदभरः प्रवृत्तिमयः, यस्या तथाभूता इति हेतोः, गुणैः लज्जाशील-
त्वादिसदगुणैः लज्जला उद्भाविता इति हेतोश्च, अथ युष्माकं सर्वस्त्रीकगौरवान्वितापास्तन
एवं ईदृग्वात्सल्यानुबन्धमानिनी इति हेतोश्च किं ब्रवीमि, अस्याः विषये वचसा किं
प्रकाशयामि, अतः परमत्र विषये वक्तव्यं नास्तीत्यर्थः । हेतुमि. समर्पयति—एकैकमित्यादिना ।
हि यस्मात् एकैकमेव निवृत्तश्लाघ्यान्वयत्वादितु चन्वनिर्दिष्टं एव एव एव करोयः शुचतरं
यत्तु ब्रह्मनीयमिति यावत्, वशोकरणं एतद्व्यक्तासम्पादकारणं, तथाच येषामेकैकमेवानु-
बन्धनीयं तेषां सर्वेषामितिक्रमेण कथमपि न सम्भवतीति वाच्यत्र विषये किमपि वक्तव्यमिति
भावः ।

अत्र मातया प्रथमानुबन्धविषये वक्तव्याभावः इति श्लाघ्यान्वयत्वादीनां वङ्गनां हेतुनामुप-
स्थापनां समुच्चयः, हेतोश्चरकावेन पुनस्तत्समर्पणादर्थान्तरान्वासवाप्यकारः । एवमाप्येक-
समुच्चयार्थकचकारादेरनुपस्थापनात्तत्पदत्वदीयः । तथा “गुणानां कौर्त्तनं यत्तु तदेव
गुणकौर्त्तनमिति दर्पकवचसात् गुणकौर्त्तनं नाम नाट्यम् । वक्ष्यतिप्रकाशयति ।

(६१) इयं काष्ठतो स्त्रीक्रियताम् भार्यालेनाप्रीक्षितानाम् । तथाच “गुण्यं प्रदीयते”
इत्यनेनैव दानं अनेन च तत्स्त्रीकरणानुवीच इति मन्तव्यम् । क्वचित् पुनरुक्तं ५८, ६०, ६१,
६२, संख्याविज्ञितांशे न दृश्यते ।

नृपराज्ञाश्रयः ७ नृपः । नोक्तानि मानाविष . अत्र उद्भाविता, विरूपयः
आगन्नात्र एवम् वाच्यता ७ अश्रुप्रदेव पात्रो, अत्रैव देशत्र अति अत्रातिनर
विषये आदि आर किं वनिव ? केनना गूर्कोठ नवश्रवातपाणि एक एकटिह
श्रुतत्र वनोकरनेव हेतु ।

(६०) काम । वत्स माधव । (६०) माध । आन्नापय ।

(६१) काम देशात्क आर्था कविता अत्र कत्र ।

काम । वतुस माधव !

साध । आश्रय । (६४)

काम ! वतसे भालति ! (६५)

सब । आषवेद भयवदी । (क)

काम । प्रेयो भित्तं बन्धता वा समया.

सर्वे कामाः श्रेयधिर्जीवितस्य ।

स्त्रीणां भर्ता, धर्मदाताय पु'साम्

इत्यम्योऽन्तं वतसयोर्जातिमसु ॥ (६६)

(क) आचार्यस्य भगवतौ ।

(क) नावव्यवस्थी कामन्दकीवाक्यवर्गीकरणद्वारा मातृभाषा अथवा दूसरीभाषाज्ञानविवक्षा
सहितप्रेक्षागमिवर्गीकरणवर्षादि ।

(६६) प्रिय इति । कोणा मर्षा पतिः तथा पुंसां पुत्राणां वक्षसाः । धर्मपत्नी च प्रियो मित्रं प्रियतमः स्वप्ना, समया सकला वस्तुता वस्तुसमूहश्च (शब्दश्रुत्यादिना समुदायं तन्) सर्वं ज्ञानाः भासनाविदयाः । काव्येन हवि कामाः कर्त्तव्यं वक्ष् । तथा शिवविः । (निर्दिष्टा-
 शिवचरित्रादयः) किं वदुना जीवितं जीवन्मृत्यु, इति इदं वस्तुवशोः परमदानसकलभाजनयो-
 र्भुवयोः । (दुस्मान्निद्रां साधये" इत्येकशेषः, "वचनानामधिकारधरोः वीर्यं" इति कर्त्तव्यं वशी)
 वशीकरणं परस्परं ज्ञातं विहितं वस्तु भवतु । तथाच इयः प्रभुवि तया माधवेन प्रियतम-
 निभभादेन सकलवस्तुसमूहजेन सर्वकामानुविषयत्वेन निधित्वेन किं वदुना सखीयजीवित-
 वदेयः । भासकवशोऽन्योन्यं, यथा समादरणीया च । तथा च माधव्या विन शिवेन भावेन माधवः
 समादरणीयः समादरणीयपेति आहः ।

यस्य सारभरणमपि यमिकलादि विविधकलासु धारयन्ति तत्तादृशोऽभ्यास इति; निरूप्यं यत् यत्
 चानि नित्यमसौ रक्षांति भाविनः सत्वरः ।

(७२). माध । अहम कबिलाय ।

(७०) काव । वसु नविव । (७१) नाव । आछा ककुन ।

(७४) काव ।- वत्से भान्ति । (क) नव । उन्नवती अष्टा वत्स ।

(৬৬) কবি। জীণোকের খানী ও পুরুষের বর্ণগল্পে প্রিয়তম দ্বিত, সমস্ত
বহুসমূহ, সমস্ত কাহিনীর বিবরণ, পরব নিহি ও জীকনরূপ। ইহা তোমাদের
পরশরের পরিজ্ঞাত হইতক। অর্থাৎ ইহা যেন তোমাদের মনে থাকে।

मक । अथ किं । (६७)

लव । भगवदि ! जघा तुभ्ये आणवेध । (ख)

काम । वत्स सकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेपथ्येन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् [इति पटलकमर्पयति ।] (६८)

मक । यदाज्ञापयति भगवतो, यावदिदं चित्रजवनिकामन्तर्हाय नेपथ्यं धारयामि । [तथा करोति ।] (६९)

(ख) भगवति । यथा दूयं आज्ञापयय ।

“उपदिष्टं मनीषारि वाङ्मं ब्राह्मणुसारत” इति दर्पचलचवादवीपदिष्टं नाम नाट्यवचनम् । शालिनीउक्तम् । तत्रवचनम्—“मा चो ग्री चेच्छालिनी वेद लोको” इति ।

“ययूषज्जगदन्तु कुर्वन् प्रियसखीउक्तिं सपत्नीजने” इत्यादिवाङ्मलवचनोक्तोऽस्मानुदपता भजते इत्यनुसन्धेयम् ।

(६७) लम्पश माधनस्य मूखीभावं परिलक्ष्य सकरन्द एव तन्मनीयतममङ्गीकरोति, अथ किमिति । भगवत्या यदुच्यते तदनेनाङ्गीकृतमित्यर्थः ।

(६८) वैवाहिकेन विवाहसम्बन्धिना विवाहसमये मानवीपरिधानाय ताशानुपेक्षितैर्नैत्यैः, मालतीनेपथ्येन मानवीवैभवंसादकवस्त्रावहादिना प्रसाधितः मानवीरूपेण सञ्चितः सङ्कीर्तमानवीर्य इत्यर्थः, आत्मानं परिणायय उद्याहय, प्रतारणापथे गन्दनमिति शेषः, वस्तुतस्तु मानवीवैभवेन गन्दनं प्रतीयं मदयनिकामिति शेषः । पटलकं परिच्छदं (अथ पटलं पिटिष्वे परिच्छदं इति शैदिनी) ईदृशासदनुष्ठाने सकरन्दसादृशे तु मदयनिकापामलीन-एव प्रधानतः कारयमित्यनुवादितेन । “स्यापि शासद्विकं हतं पतकिमभिधायते” इति अर्थवादित आरभ्य सकरन्दविवाहउत्थानः पताकानामाङ्गम् ।

- (६९) इतः अस्मान् मन्दिरेकपादादानीयेति शेषः, चित्रजवनिकां चित्रपटनिर्मितां

(७१) मक । ईशाते आर वरुवा कि अरउहे वीकार्थ ।

(७२) मर । उगवडि ! आगनि बाहा आजा करिणेल, तांहाहे हरेले ।

(७३) काम । वरज सकरन्द ! तूनि आहे मानतीर वैवाहिक वस्त्रावहाद पारा मानतीरने गच्छिठ हरेवा निखेन्न विवाह म्णापन कर । (अहे कथा वनित्रा परिच्छद अर्पण करिणेल) ।

माध । भगवति ! शुभमपि वदन्नयम् अतिसदृशम् इदं
वयस्यस्य । (००)

काम । आः कल्पमस्यां चिन्तायाम् ? । (०१)

माध । एवं भगवतो एव जानाति (६२)

[प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् ।] वयस्य । मालतो अस्मि ।
[सर्वे सकीर्णं पश्यन्ति ।] (०२)

विरजित्वैव चमत्कारं भवत्येवमस्मिन् सन्धे विजयिनो विद्यायः सद्यो विजयिनो
चमत्कारं सौजन्यविद्यो पुनरप्यनन्तरं सौजन्योचितवस्तुपरिचयं लब्ध्वा स्वसुखवृत्तिं प्राप्तिः ।

(००) इदं मालतीवैद्येन मन्दमन्दारचपुटवृत्तमन्दारविद्योयनम् एवमपि वदन्ने
चनेन विरचितमालुत्तं "सुखमवदन्ने" इति पाठे तु सुखायवृत्तिवृत्तिविद्योः । अतिसदृशं
अतिसुखायवृत्तिम् । तथा चैतद्वृत्तम् न सुखतया सन्नं रोचते इति भावः ।

(०१) अथा इदं वदन्ने अतिमन्दमन्दः कर्तव्यं मन्देयादिद्वयायां विद्यायां लं
का लं मेधाधिकारीत्यर्थः । सुभाषं मन्दमन्दमन्दोचितवस्तुपरिचयं मन्देयं सद्यो विद्योयनम्
विपत्तयस्तन्मात्रमालिनीयायायवृत्तिवृत्तिवृत्तिं प्राप्तिः ।

(०२) एवं तस्मिन्नायां मालिकायां मालीति सूच्यं । मालिकायां मालिकायां शब्दं ।
जामालीति, एतादृशवृत्तानि एवमवस्थं वा भवेदिति सूच्यः । तथाच मालिकायां मालीति सूच्यं
मालीति भावः ।

(०३) प्रविष्टेति । "जीवेयधारिणा पुंसा नाटी कृष्णं विवृणुते" इति द्रव्यसङ्ग्रहस्य
विवृणुते नाम गार्हाङ्गं । तथा "कपटं भावया वदन्ने" इति तन्मात्रमात्र
कपटं नाम नाट्यसङ्ग्रहः ।

(०४) यत् । उपगच्छी वाहा आकाः कश्चिन्नेन ताहाई हईवे । एवमन्दि-
गार्हाङ्गं इहेते वदन्निर्जितं ठिहृविने आनिता ताहा आपनानेन उ आनाहं ताहा
विगच्छितं कश्चिन्ने वदन्निर्जितं ठिहृविने । (ताहाई कश्चिन्ने)

(०५) माध । उपगच्छी ; भाग्योपदेशे मन्त्रनके वदन्निर्जितं कश्चिन्ने । वदन्निर्जितं
भाग्योपदेशे वदन्निर्जितं पदके ठिहृविने वदन्निर्जितं वदन्निर्जितं वदन्निर्जितं ।

(०६) काम । आः ए चिन्ना कश्चिन्नेन धूमि के ?

(०७) माध । ताहा ठिहृ । उत कि अतत हईवे ताहा उपगच्छीह
मानेन ।

মাধ । [মংকরন্দং পরিষ্বজ্য, সোপচাসম্ ।] ভগবতি । হৃতপুংস্ব
 এব নন্দনো, যঃ প্রিয়ামীদৃশ্যোঁ মনসা মুহুর্ৎমপি কাময়িত্যে । (৩৪)
 কাম । বন্ধা মালতীমাধবৌ । ইতো নির্গত্ব হৃদগহনেন গম্যতাম্
 চত্বাহমঙ্গলার্যম্ অশ্বদ্বিহারিকায়াঃ পথাদুদ্যানবাটঃ, সুবিহিতং
 য় তত্রৈব বৈবাহিকং দ্রব্যজাতম্ অবলোকিতয়া । ভূয়থ (৩৫)
 গাঢ়োত্কণ্ঠকঠোরকীরলবধূগম্ভাচ্ছপাশুচ্ছদৈঃ
 তাম্বল্লীপটলেঃ পিন্ধফলিতব্যানস্বপুগদুমাঃ ।

(৩৪) যঃ ইদমৌ' পামসুন্দরৌ' প্রিয়া মনসা "ন মু কায়েন" মুহুর্ৎমপি "ন মু
 বহুবচ" কাময়িত্যে কামবাসনাবিবদীভরিত্যে, য নন্দনঃ হৃতপুংস্ব এব, পুংস্বকর্মণা
 বিনা ইদম্ভুসুন্দরমিয়ায়াঃ 'অথ' মনসা কামবাসনাবিবদীভরিত্যে অসম্ভবমিতি ভাবঃ । এতেন
 মংকরন্দভূতবৈবাহিকসম্বন্ধাভীর্নৈপুণ্য' শূচিতম্ ।

(৩৫) চত্বাহমঙ্গলার্থে বৈবাহিকনিহিতবৈবাহিকমঙ্গলাচারানুষ্ঠানার্থে, অশ্বদ্বিহারিকায়া
 মদৌযাশ্রয়ভূমিঃ (বিহাতৌ বৌদ্ধাশ্রয়স্য স'ঙ্গা, তস্মান্ শুভার্থে অশ্বদ্বয়েন প্রিয়া
 বিহারিকিতি সিদ্ধম্) উদ্যানবাটঃ ভ্রমণমাসঃ, তত্রৈব উদ্যানবাটে বৈবাহিকং দ্রব্যজাতং
 চরাচরজলিষৌযগোমিষজ্জলদ্রব্যাদিভিঃ সমুৎপন্নং, অশ্বগীকিরণা তজ্জানবৈষয়া কথ্যামিষদীর্ঘ-
 মিত্যা সুবিহিতং সুসজ্জিতং । তথাচ তত্র বন্ধা বৈবাহিকৌত্কণ্ঠকিয়া সন্ধ্যায়াভ্যনিতি ভাবঃ ।
 ভূয়থ—পুনথ ।

(৩৬) গদেতি । গাঢ়া স্মৃতিময়য়া স্তম্ভক্কায়া প্রিয়বিরহজনিতবীষুজেন কঠোরঃ শ্রীতঃ
 যঃ কীরলবধূনা কীরলদেবীযজ্ঞীনা (এতীনা পদানামুপাধান' পাশুলাতিবন্ধযৌক্ত্যার্থে) গম্যতাম্

(৩৭) (নকরন্দং অবেশ করিষ্য হানতে হানিতে) বহুত আশি মালতী
 হইয়াছি । (নকলে কোরুন্দেব গহিত বেধিতে লাগিল ।

(৩৮) মাধব (নকরন্দকে আলিঙ্গন করিয়া উপহাসের সহিত) ভগবতি ।
 যে নন্দন এইতপ্ প্রসঙ্গী প্রিয়াকে মুহুর্ৎমপি মনো মনে কামবাসনার বিষয়ী-
 কৃত করিবে, সেই নন্দন অবশ্যই পুণ্যকর্ম করিবে ।

(৩৯) কনি । ২৫স্ মালতি । ও ২৬স্ মাধব । তৌবরা ইহান হইতে
 নির্গত হইয়া বৈবাহিক মঙ্গলাচারসম্পাদনের জন্য বনেব মধ্য দিয়া আশা করিয়া
 বৌদ্ধাশ্রমের গুচ্ছাববহিত উপবনে গমন কর । আশার অন্যতম নিকা
 অবলোকিতা সেখানেই বৈবাহিক মঙ্গলাচরণেব উপযোগি মাল্যচন্দনাহি ভব-
 নহু' সজ্জিত করি । রাখিবে । পুনঃ—

কছৌলীফলজম্বিযুগ্মবিকিরখ্যাহারিণস্তদুভয়ো-

মাগাঃ প্রেহিতমাতুলুদ্রুহতয়াঃ, প্রেযো বিধাষ্যন্তি বাম্ ॥ (৩৬)

গত্বা চ তত্রৈব মকরন্দমদয়ন্তিকাগমনং যাবত্ স্থাস্তব্যম্ ॥ (৩৭)

কছৌলী: তরু-বৃক্ষপাখ্যঃ বিকীর্ণপাখ্যবর্গাঃ হৃদয়-পর্বাণি যৈশ্চৈব, তাম্বুতটলৈ: পর্ষতঃ-
সদুদৈ: পিনঙ্গা: কাণ্ডাদিকা, কলিতা: স্বচালতয়া:। অত এষ জ্যলমঃ কলমারৈষ (কিছিদরনতা-
পূগদ্রুমা: শূকাকতয়া: শিশু-দযামুদত। কছৌলীকথাণা বহরীকতয়া (কছৌলী বহরী কৌলী-
কলৈকাদৈ:) (কছৌলীমি পাঠে মু কছৌলীকথাণা কৌলকথাণামিয্যতৈ:) জম্বা মদয়ন্তি হৃদয়া:
মগীকরা: বিধিরাণা পতবিধা (মগীকো বাসিবিধিবিধিবিধিরপতবিধ: ইত্যমত) মগীকরা:
কবিদ্রাবি (মগীকর চক্লির্ভমিতিকর) আতিব্রমিল সন্নি একামিতি তদীকত।
(অতিমদ্যম্ ইত্যমত, অতএব কছৌলীকথাণা তাদৃশ্যর্ষদ্যতনাত্মকতর "ন কছৌলীকথা-
ণাতদ্রৌণী কছৌলীকথাণাশ্চক্লির্ভমিতিকর" ইত্যমতানবরৌপ ইতি মনস্কথ) তথা প্রেহিতা বাসিন
চকবিদ্যা মাতুলুদ্রুমা কৌলকথাণা ইমির্ভেদম্ শিশু-তাদৃশ্য:। তদুভয়োবানার "বিকিরখ্যাহারি-
ণি" ইত্যমতমদ্যতন ইতি মুদ্রিত:। প্রেয: প্রেহি বিধাষ্যন্তি জম্বিযুগ্ম।

অত স্বপ্নীকতয়াগতয়া মগীকরা তাম্বুতটলদীপা ধাম, পবিত্রতরৈষ বসন্তরপত-
নাতম্যমী রত্নক, মাতুলুদ্রুহতনবলৈ মাতুলুদ্রুহতয়া প্রেহিতাশ্চক্লির্ভমিতিকর, বসন্তরকৌলকথাণা
অমল ইতি বহুতয়া বহুতয়া:।

অত প্রহরকরী কমাগতীকনা, অত মগীকর ইত্যমতমদ্যতন কামাতমতয়াগতয়া ইতি
দীপা চক্লির্ভমিতিকর:। মাতুলুদ্রুহতনবলৈ ইত্যমত।

(৩৬) অমলমিতি, তদাচ মদয়ন্তিকাগমনং যাবত্ স্থাস্তব্যম্
তত্রৈব চক্লির্ভমিতিকর ইত্যমত:।

(৩৭) যে স্থানে অমলকফলকণা মতিপূর শ্রীশিবহরনিত উৎসব
করত:। অমলকফলকণা শ্রীশিবের বরণাদিরূপে। অমল নির্ভল ও পাতুল
পার্শ্বক তাৎপর্য়পূর্ণ পরিবেষ্টিত এবং ফলকণে অবনত, ৷ স্থানে বহুদীপক-
তরূপে পবিত্রতরৈষ মনোহর কগরব হইতেছে ও যে স্থানে বায়ু সঞ্চালিত মাতুলুদ্রু-
হতনবলৈ বেষ্টন আছে, তাৎপর্য় সেই উপবন ভূমিতায় তোমাদের স্থিতি উৎসাহন
করিবে।

(৩৮) এবং সে স্থানে বাইরা মকরন্দ ও জম্বিযুগ্ম প্রদান পূর্ণত থাকিবে।

মাধ । [সহর্ষম্ ।] কল্যাণান্তরাবতংসাচ্চি কল্যাণসংপদুপ-
পরিষ্টাঙ্কবতি । (৩৮)

কল । দিচ্চি এদম্মি যো ভবিচ্ছদি । (গ)

মাধ । কথং সন্দেহ এবাত্তমবতঃ । (৩৯)

লব । সুদং পিঅসদৌএ । (ঘ)

কাম । বত্ঠম মকরন্দ ! বত্ঠমৈ সপঙ্কিকৈ ! ইতঃ প্রতিষ্ঠা-
মহৈ । (৮০)

(গ) দিচ্চি এদম্মি যঃ ভবিষ্যতি ।

(ঘ) শ্রুতং বিষমলগ্না । -

(৩৮) কল্যাণসম্বত্ মদৌষমাশ্রিতৌল্যামল্যবনম্ভসম্বতিঃ, উপরিষ্টাৎ উপরিকাশে
কল্যাণান্তরাবতংসঃ মকরন্দৌষমদপনিকাল্যামল্যবনম্ভসম্বত্যাংসহারা চি নিধিয়ং ভবতি ।
ভগবতৌষমসম্বত্যাংসহারাংসি মাধঃ ।

(গ) ইদমপি মকরন্দৌষমাশ্রিতৌল্যামল্যবনম্ভসম্বত্যাংসপি ।

(৩৯) ভগবতৌল্যামল্যবনম্ভসম্বত্যাংসহারাংসি নিধিয়ংসি মাধমবতঃ সন্ধ্যা
কর্তব্যংসদ্যঃ ।

(ঘ) শ্রুতমিতি, ভগবত্যা লৌকীয়াশ্রমদ্বাদ্বসিটীপকম গমনায় সহযম্মিকালকাল্যামনং
‘যাবত্মাবসানায় য যদমিহিতং, তত্ শ্রুতং কিমিন্দ্যঃ’ । তথাচ সন্তোষেরস্বপারসং ম কর্তব্য-
মিতি মাধঃ ।

(৮০) ভগ্নৈঃ স্ফাপ্তৌল্যৈঃ । ইতঃ কল্যাণং স্ফাপ্তৌল্যৈঃ প্রতিষ্ঠানম্ভৈ মদ্যম্মিকালকাল্যাম-
নংসহারাংসি মাধঃ ।

(৭৮) মাধ । কামাব মানতৌল্যাকরণ মদ্যম্মপ্তি নিচ্চ উত্তরকালে
মকরন্দেব মদ্যম্মিকাল্যাকরণ মদ্যম্মপ্তিমাধারৈঃ স্ফাপ্ত হইবে ।

(গ) কাম । ইহাও কি আমাদেব ভাগ্যে হইবে ?

(৭৯) মাধ । এীববরে ভৌমাব সম্ভেহ কেন ?

(ঘ) লব । ভগবতৌ বাহা বাহা বগিনেন, তাহা প্রিয় গম্যে চবিনে ত ?

(৮০) কাম । বৎস মদ্যবন । বৎসে মদ্যম্মিক (এম) এতান হইতে
আমরা প্রত্যাশা করি ।

इति निष्पन्नाः सन्धेः । (८२)

इति मातृलोभाधने मातृगुणहारे नाम चण्डोऽङ्कः । (८३)

सप्तमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति कुहरविद्या । (१)

कुहः । अथ हे सुमिलिङ्गमालदीपेवत्यलङ्क्रीविषयसङ्घर्षव्यतिद-
फरणाद्यो अमरभूरिवसुभन्दिरे भववदीयमथसंविदादि' खेमेण

(क) चण्डो सुमिलिङ्गमालदीपेवत्यलङ्क्रीविषयसङ्घर्षव्यतिद-
फरणाद्यो अमरभूरिवसुभन्दिरे भववदीयमथसंविदादि' खेमेण

वत्ता मातृणाः चरं पाथि' सरसः पङ्कजाकरवयेवत्ता चापःपङ्कजं
मम इव चापस्यमि व्यग्रति ।

अमीरमावहाए सुट्ट एव । अमरभूरिवसुभन्दिरे ।

(८२) सन्धेः अरविष्टः मातृलोभाधनेवत्तः ।

(८३) अथ हे मातृगुणहारो व माता-मातृमार्गं चण्डोऽङ्कः । अथि
कुहः "मातृगुणहारो नाम" लोको नाथि । अथि "मातृलोभाधनेवत्तः"
तथापि चौरिकविद्यो गृहगान्धर्वविद्या इत्यर्थः ।

इति आर्यतर्कवीर्यवानक-वीर्यविद्यारि-तर्कविद्वानमहाचार्यका-
व्यसमवाय्या आनन्दोभाषक्याद्याया वत्ताइतिश्रुतिः ।
माता तत्त्ववैविन्यो-
माता ।

(१) अहान्तारमात्रे—तत इति । कुहरविद्या—“निद्राकेन तत
वदिता” इत्यनेन सुविश्रमयेन आनन्द-वीर्यविद्यो ।

कुहरः अमरभूरिवसुभन्दिरे अथ भववदीयमथसंविदादि' खेमेण
अथे अमरभूरिवसुभन्दिरे अथ भववदीयमथसंविदादि' खेमेण

(८०) मातृलोभाधने व अमरभूरिवसुभन्दिरे ।

(८१) मातृलोभाधने "मातृगुणहार" नामक चण्डोऽङ्कः ।

অহিহবন্তো মমরন্দেণ ণিহুরং পহিহদো জামাদা ! তদো সো ক্ব
অধিঅবেলকুখলন্তঅক্করো সরোমণিব্ভরদুঃকিহদো মদপ্পফুরন্ত-
ণঅণো য মে সম্পদং তুণ কোমারবম্বরুএ পাঅোমণং ত্তি সসবহং
পদসুং কাউণ বাসমবণাদো ণিগদো ত্তি । এদিণা পমত্তেণ
মদপ্পন্তিয়ং আণোমমরন্দেণ সহ সংজোজদস্সং ॥ (ক)

‘নিহুর’ প্রতিব্রুতী জানাতা । ততঃ স খণু অধিকবৈলম্ব্যখণ্ডতদকরো সরোমণির্মরদুঃখিতী
মদপ্পফুরন্ত্যন্যো ন মে সম্পদং লভ্যা কৌমারবম্বরু প্রযোজনমিতি সম্যগং প্রতিজ্ঞা হত্যা
বাসমবণাগ্রিগত ইতি । এতেন প্রসঙ্গে মদপ্পন্তিকামান্যে মরন্দেন সহ সংযোজয়িষ্যে ।

তন্ম সম্পত্তি’ লভ্যেত্বং, ‘আবলয়’ স্থায়নং । মরম্বজা যত্নপ্রেমেণ বিরচিতস্য অনুচিতস্য
অজ্ঞাতকৌমুদীনীতৃপ্তস্য কাৰ্ত্তিকপূৰ্ণিমায্যতিরিক্তকালীনকাৰ্ত্তিকপূৰ্ণিমানুষ্ঠীয়ামানপ্রতিহ-
নকৌতুহলস্য প্রত্যৌ পর্য্যাক্রান্তাঃ স্মৃতাঃ অধিবাঃ সনতাঃ পরিচিনাঃ যজিন্ তদাদুতাঃ অথ
প্রদীপঃ রজনীমুখং অথ নঃ অজ্ঞাতং ব্যবসিতং মদ্যনিজামরন্দযৌঃ প্রচ্ছন্নমিঞ্জামপস্যায়-
বসায় অনুজ্ঞায়িত্বাতি মলমিহুরকুখীকরিত্বাতি । কৌমুদীনীতৃপ্তস্য এব স্মৃতাঃ ততঃ
তন্নিজামবদৌ পরিজনানামবধানসম্বন্ধাদিহি ভাবঃ । স্মরণাৎ বরবধুতমিহ্মেণ সলরঃ জ্ঞানঃ
মদগী যস্য স তাড়য়ঃ মরম্বজ্ঞানোবজ্ঞাতস্য সনতীষ কন্দর্পাভিমুত ইত্যর্থঃ, বহুয়ঃ বারংবারং
সদাদবন্দনং পাদবন্দনেণ সঙ্ঘিতং যদা স্নাতদা কামিনী কাম্যিতু অর্থং, তয়া জামিন্দা
কামবাসনা পূর্য্যিতুমর্থিলা তয়ায়লম্ব্যানুদীদয় ইত্যর্থঃ, মলমিহুরকিহ মলপ্রযৌবেন অমিহুরবন্
আজ্ঞামন্ জানাতা মন্দনঃ অতিমিহুরং যদা স্নাতদা মরন্দেন বহুতঃ অরযীভূতঃ । ততঃ
অরযাভাতানকরং স মন্দনঃ অধিকবৈলম্ব্যখণ্ড নিরতিবলম্ব্যাপমানেন খণ্ডতদকরঃ বিকল-

কৌমুদীনীমহোৎসবে (কার্ত্তিক পূৰ্ণিমাৰ অশুচীৰমান ঐশিদ্ধ মহোৎসবেৰ)
ঐতিহ্যতে মনস্ত পৰিভ্ৰম ব্যাপৃত আছিল, তান্ধ এই ঐশোবকান অবা আশাসেব
মদমত্তিকা বকবন্দন নিশ্চয়মৰূপ অধ্যবসায়কে সিদ্ধান্ত কৰিবে । কিছুকাল
ইয় ভাষাতা নন্দন নববধুসন্তোৰ্গলংগাৰ অশান্ত কামাতিভূত হইয়া সপাৰ
বন্দনে কামাভিলাষ চৰিতার্থেৰে আৰ্বন কৰিবাও অশুয়োবন না পাওয়া
বগাৎকাৰে আক্ৰমণ কাৰিতে কাৰিতে বকবন্দ কৰ্ত্তা নীক্ৰমতাৰে অশত
হইয়াছে । তৎপৰে সে নিবতিশয় লজ্জাপ্ৰধাননিবোধিত মদকষ্টে ও অতিশয়
হঃখিত হইয়া ক্ৰোধোদ্ভূত। বশতঃ পূৰ্ব্বিহ্নোচনে “তুমি অবিবাহিতাবশাচেই

એમો મજ્જીરસહો સુણીચ્છદિ, તદ્દા જાણામિ, તેજ અવપદેસેજ આણોદા
બુદ્ધરક્ષિદાણ મદચ્છન્તિચ્છા સ્તિ । તા ઉત્તરીયાપચ્છારિદો પમુત્તલ-
ચ્છણો ચિદ્ધ । (જ) મકરન્દસવા કરોતિ ।

તતઃ પ્રવિષ્ઠતિ મદયન્તિકા બુદ્ધરક્ષિદા ચ । (૧) :

મદ । સહિ ! સચ્ચં જ્ઞેજ્ઞ પરિકોવિદો મે માતા માલ-
દોણ ? (ગ)

બુદ્ધ । અધ દ્વ ? । (ઘ)

(જ) જઃ મદ્દેહોઽથ મદાનુભાવઃ । કિં વદ્ધના ચર્ચેય મજ્જીરસહઃ યુગ્મને, તદ્દા
જાણામિ, તેજ અવપદેસેજ આણોદા બુદ્ધરક્ષિદાણ મદયન્તિકેતિ । તન્ન ઉત્તરીયાપચ્છારિતઃ પ્રમુત્ત-
લચ્છણિઃ ।

(ગ) સહિ ! સચ્ચમેવ પરિકોપિતો મે માતા માયલા ? ।

(ઘ) અપ કિમ્ ?

(જ) જવૈતિ । મજ્જીરસહઃ નૂપુરખનિઃ । જાણામિ ચર્ચાયામિ, તેજ અવપદેસેજ જ્ઞેજ્ઞ-
ધાટ્ટજાયાયાસત્તવ પ્રવોચનચ્છલેન । તત્તજ્ઞાન્ન ઉત્તરીયાપચ્છારિતઃ ઉત્તરીયવચ્છનાટ્ટમરીદ્ધ,
પ્રમુત્તલચ્છણઃ નિદ્રિતપન્નપ્રતીયમાનઃ ।

(ગ) પરિકોપિતઃ સ્વજ્ઞાનકોપઃ જ્ઞતઃ । અથ પ્રવ્રવોચચ્છયદ્ધાભાવિણિ સ્વચિન્તયા
પ્રવ્રો જ્યજ્યતે ।

(ઘ) અપ કિં—પરિકોપિતૈર્વિદકઃ ।

(જ) નવ । એ વિષયે મહાશ્વરેવેવ ગન્નેહ કેન ? અધિક વર્ણિતેવ ઇન્દ્રોક્તય
કિં ? એ એકાવ નૂપુર નવ તના શદ્દેદ્દેહ, તાહાટે વોથ હર કુદ્રિય લાહ-
જાણાકે એવોથ વેઠરાવ હને દુદ્ધરક્ષિતા કર્ત્તુક મરચ્છિકા જાનોટ રહેજાહે ।
અતઃથ ઉત્તરીયે મરીર આદ્ધત વચિજા નિદ્રેઃતથ જ્ઞાણ થાક । (મકરન્દેવ
આદ્ધત મરીરે નિદ્રિતેવ જ્ઞાણ અવશાન) ।

(ગ) (તત્પરે મરચ્છિકા ઓ દુદ્ધરક્ષિતાવ એવેન) ।

(ગ) નવ । સહિ ! મતાહે માગતો જાનાવ લાતાકે કોપિત કરિજાહે ?

(ઘ) દુદ્ધ । નિન્દરહે કોપિત કરિજાહે ।

মদ। অহো! অচাহিৎ, তা এহি বামশৌভ' মালদি'
নিব্ধচ্ছেদ্য। (ঙ) পরিক্রান্তঃ।

বুহ। ব্ৰহ্ম' বাসমবনদুবার'। (চ) ইতি প্রবিশতঃ।

মদ। অহি সত্রজিৎ! জাণীষদি পশুতা। দে পিপ্রতহী
ণবেসি (ছ)।

লব। এহি মা অ' পডিষৌধেহি জদো এসা চির' দুশ্মণাশ্রমী
হাণি' জ্জৈষ ইষ মণ্ডু' উজ্জমিষ পশুতেতি। তদো মণিষ' ইধ
জ্জৈষ সশশুপ্পনো উষমিস (জ)।

(ঙ) অহি। অচাহিত', তদেহি বামশৌভা' মালতী' নির্মম্বসপাথঃ।

(খ) ব্ৰহ্ম' বাসমবনদুবার'।

(গ) সত্রি সত্রজিৎ। প্রাক্ততে ব্রহ্মা তে পিপ্রতহী নবতি।

(ঙ) এহি মৈলা' প্রতিবোধ, যত এসা চির' দুর্ভাগ্যবান। ইহানীকীষকাতুসুজ্জিত।
মদুতেতি। মতঃ মণিবিদেব অযনীযীপনো উষমিস।

(ঙ) অচাহিত' মালতীমাধব' তাহনাম্বরকবিতা শ্রীং। অর্থাৎ' ইতি তাহন-
ম্বরদ্বার: সৌখ্য সৌখ্যী ধর্মগতান্বিত' ইতি ভাষ্যঃ। বামশৌভা' ইতিব্রহ্মসম্পাদা, নির্মম্ব-
সপাথঃ অমায়তাদর্শমৈনাক্ষুভমিতু' বিবল্লম্বঃ।

(খ) ই পিপ্রতহী মালতী, মদুতা নিহিতা ন বীতি, প্রাপতে ইতি সর্বলক্ষ্যম্বেন প্রাপ্তে
কিমিষ্যৎ'।

(গ) এলা' পিপ্রতহী' মালতী' লা প্রতিবোধ উষ': অর্থাৎ অপ্রবিশা' বা ব্রহ্ম। দুর্ভাগ্য-
মানা মলতীর দুর্ভাগ্যবিতা, মণ্ডু' ইষ' ইষদুর্জিতা অযনপি বিহিত' ধর্মিষ' মদুতেতি
নিহি' ইতি মণ্য' ইতি বিবঃ।

(ঙ) মদ। অহো! তাহুশ আচরণ নিভাজই অমঙ্গলকর। সূতরাং এল
জর্জর প্রতি প্রতিকূলতা বা বাণভীকে তিরস্কার করি। (উত্তরের পরিচ্ছেদ)

(চ) বুহ। এই যে বাসবুহের দ্বার। (উত্তরের প্রবেশ)।

(ছ) মদ। অহি অবশিষ্টে। তোমার প্রিয় সবো বাণভী নিভিষ্ঠ। কি না
খান কি।

(জ) লব। এস, (উচ্চ শব্দ করিয়া) ইহাকে আগাইও না। যে ছেত

মদ । [তথা কৃতা ।] সছি । দুশ্মণাশ্চদি কথং ইত্থং বাম-
সীলা (ক)

লব । কহং নাম নববধূবিস্মম্বলোবাশ্চজাশুশ্রুং লডহং
বিদ্বদ্বমধুরমামিষং সসিগেহং আরীসণং অ দে ভাদরং মত্ভারং
সমাশাদিম্ব সছী য় দুশ্মণাশ্চদি (জ) ।

(ক) সছি ! দুর্মনায়তে কথমিষ বামসীলা ?

(জ) কথং নাম নববধূবিস্মম্বলোবাশ্চজাশুশ্রুং লডহং বিদ্বদ্বমধুরমামিষং সসিগেহমটৌষং
অ নে ভাতরং ভর্তারং সমাশাশ্চ সছী য় দুর্মনাশিষ্যতি ।

(ক) দুর্মনায়তে কথমিষ স্বয়মেব ভর্তুং প্রতিকূল্যমানবরনী কৃতাপরোবা কথমামনৈব
পুনদুর্মনাশ্চতা নবতীতি প্রশ্নার্থঃ ।

(জ) নববধূবাঃ বিস্মম্বলোবিশ্রামং লবুপাশ্চ কথীকরথে য়ে চপায়াঃ তথিতাতুবর্ণনাশ্চয়ঃ
কামশাস্ত্রোক্তাঃ তজ্জাতারং বিধবৌতল্যকথয়া স্বর্জ্যেব তদনভিপ্রমিতি সৌমুখ্যমীশিঃ । এব-
মুতগম্যপি । যতৌসৌ শালিকাঃ প্রদ্ব্যর্থপাললৌচিতবিবাহমিরাবাত্মনর এব কিচিদ্দ্য-
মিপিণীজ্ঞানকথং স্ববদ্বারানমিষ্ঠাং নববধূং প্রানিতাক্ষেণৈব বজ্রাঘ্রিহং নিশ্চৌক্যিতুল্যরম্ববানু,
তেন নববধূবদ্বীকরমৌপায়স্বীয়মি ন জানাতীতি ভাবঃ । লডহং লুডরং শতৌব কৃত্বচিত-
নিকৃষ্যঃ । বিদ্বদ্বং সুরতকলাপশ্চিতং সর্জ্যেব তদানীতনিপ্রমিত্যাময়ঃ । মধুরমামিষং
নিতানককর্মামিষাশিষ্যনিকৃষ্যঃ । সছীহং ছেছসিগেহাশি বিরহিতমিষ্যঃ । আরীষং
মৌপরহিনং সমতৌব লুডনিকৃষ্যঃ । এবশ্রুতং তে তব ভাতরং (ভর্তুংকনৌচিনসর্জ্যমুখবিরহিত-
নিকৃষ্যঃ) ভর্তারং স্বামিনং সমাশাশ্চ শাস্ত্র্য সছী জানতৌ কথং নাম ন দুর্মনাশিষ্যতি
দুঃখিতমানসা ন ভবিষ্যতি ? এবমিষং ভর্তারং সমমানয়া দুর্মনস্কালং ভ্রামাদিক-
মিষেতি ভাবঃ ।

এই প্রিয়সখী বহুকাল অটলপ্রতিভা চিহ্নে থাকিয়া এখানেই কিঞ্চিৎ বৈশ্য্য পবি-
ত্যাগ করিয়া নিদ্রিতা হইয়াছে, মনে হইতেছে । অতএব যৌনে যৌবে এই
শয্যাশ্রমে উপবেশন কর ।

(ক) হর । (শয্যাশ্রমে উপবেশন) গণি । ভর্তার প্রতি প্রতিবৃ-
ততাবা জানতৌ আবার ছাড়াচিহ্ন কেন ?

(জ) হর । নববধূব বিবাসোৎপাদনের উপাশাতিষ্ঠা স্তম্ব্য স্তম্বতকলার

মদ। বৃদ্ধবক্ষিতে। পিতৃ বিম্বদীপ' অগ্রে বি সমালম্ব্য-
খামো (৮)।

বুড়। বিম্বদীপ' ন বিম্বদীপ' বা। (৮)

মদ। কথ্যে বিপ। (৮)

বুড়। জঁ দাখ বলাপহিঁদো বি মতা ন বহুমাণিঁদো পত
সজ্জাদোষেণ এসো অণো সমালম্ব্যবিম্বো। জঁ বি পিতৃমহি।

(৮) বৃদ্ধবক্ষি। 'বিম্বদীপ' বদমবি সমালম্ব্যমহি।

(৮) বিম্বদীপ' ন বিম্বদীপ' বা।

(৮) কথ্যমিব।

(৮) মলাবহরবক্ষিতোঃপি মতা ন বহুমাণিতোঃ সমালম্ব্যবিম্বো নন সমালম্ব্যমিব।

(৮) বিম্বদীপ' বিম্বদীপ' কথা জ্ঞাননা বদমবি সমালম্ব্যমহি সর্বাঙ্কিতা মা-
দীবায়েদেপ তিরস্কিয়ামহি। "মৌড়াযুক্তি বা মৌড়িতিকৃত্যি বা মৌড়ি। পাই মদন'
মুদবমদনমৌড়ি সম্বদ।" "মদনমৌড়ি মালায়ে সম্বদাঃমালায়েমদনমৌড়ি। সম্বদমৌড়ি
কথ্যমাদা মদনমৌড়িমালায়ে সর্বাঙ্কিতা বদমবি তিরস্কিয়ামহি সম্বদমৌড়িমহি।

(৮) বিম্বদীপ' ন বিম্বদীপ' বা। 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ'
মদন। মদন। 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ'।

(৮) বুড়ি। 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ'
মদন। ন বহুমাণিতাঃ 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ'
মৌড়ি' 'বিম্বদীপ' (ন বহুমাণিতোঃ 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ' 'বিম্বদীপ'।

মুপতিত বহুভাষী কোষবহিত ও মেহুর্জ (অর্থাৎ উহাও বিপ্লবিত ভাষাণর)
তোমার জাহেৎ ভর্তা লাভ করিয়া সর্বা কেমই বা মুপতিত। হইবে না?

(৮) মদ। বৃদ্ধবক্ষিতে। সেও বিপ্লবিতভাবে আমবাঁই লবজিকা কর্তৃক
তিরস্কৃত হইতেছি।

(৮) বুড়। এই লবজিকার তিরস্কার বিপ্লবিতও বলা যায় অবিপ্লবিতও
বলা যায়।

(৮) মদ। মদ। কি একাবে?

(৮) বুড়। ভর্তা নন (অর্থাৎমোদনার্থ) চরণে নিগতিত হইয়াও যে

যববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদ-মহাশুভাবত্পনস
ভাদুণো দে বাশ্রাগদং কিং বি অপরিহাণং তেণ তুচ্ছং তি । কিচ্ছ—

“কুসুমসধর্মাণো হি যোযিতঃ সুকুমারোপক্রমা । তাপ্ত্বনধি-
গতবিজ্ঞাসৈঃ প্রসমমুপক্রম্যমাণাঃ সখ্যঃ সংপ্রয়োগবিদে পিণ্ডো ভবন্তি ।”
এবং কিল কামসুত্ভা আরা আমণন্তি (৪) ।

যদপি শিযসি ! নববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদমহাশুভাবত্পনস ভাদুণো
বাশ্রাগদং কিলমপরিহাণং তেণ যুযনন্তি । এবং কিল কামসুত্ভা আরা আমণন্তি ।

গর্হণীয়ঃ । তথ্যৈতদং শ্রে মালত্যানিবোধোপাশ্রয়ণীয়ায়া তনুপদপাতিয়া লবঙ্গিকয়া কৃতং তব
ভাতুপদলভনং বিপ্রতীপনীবৈতি ভাবঃ । সখি ! যদপি নববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদ-
মহাশুভাবত্পনস ; যঃ সাহসোপক্রমঃ বলানুকারোচনঃ, তেণ যত্ন স্তলনং তন্নিবারণার্থং মালতীজতং প্রতীপাশ্রয়ণং
তজ্জাদয়দৈলভ্যং । সৌধাভিনতিতচ্চিত্তবিকারঃ তেণ বিচ্ছৃদিতং বিবর্জিতং মহাশুভাবত্পন-
ধৈর্যাভিহুপনব্রহ্মঃ যেন তচাভূতস্য তে তব ভাতুনন্দনস্য বাচ্য বতং বাক্যস্থিতং (“বহি-
ভাগুরিহ্মোননবাণীপদপদগৌঃ । টাপস্তপি কলনানী শুধা বাচ্য নিশাতির্য” ইত্যুক্তো-
ম্বাক্যস্থিতান্ টাপূ) অথবা বাচনতং বচসা কৃতং অপরিহাণং অনবস্থিতিঃ নানাসদগুপসম্প্রদায়াঃ
সহস্রোপক্রমায়াম মালত্যা নর্যাভাতিক্রম ইতি যাবত্, তেণ যুযনন্তি লবঙ্গিকয়া ইত্যর্থঃ ।
“তেন জায়তে কৃত্যপরাবা উপালভণীয়া বদমন্তি” ইত্যর্থকৌপি কল্পিতং যতঃ । তথাবাশ্রমী
লবঙ্গিকয়া তব ভাতুপদলভনমবিপ্রতীপনীবৈতি ভাবঃ ।

অত্রো প্রমাণীভূতং চ’ক্লুতভাষাময়ং প্রাচীনবৃত্তং স্তীকৃতং সমর্থয়িতুং দর্যবন্ধি—কুসুমৈতি ।
অত এব চ’ক্লুতীতির্যাবিবাদঃ, তদনুসরণার্থেভ্যাক্ষাঃ । কুসুমৈঃ সমানাসুখ্যা ধর্ম্মাঃ
কৌমল্যাদয়ঃ যাসাং তচাভূতা যীজিতঃ নবোদাস্তিযঃ সুকুমারঃ সৌমল্যঃ মন্দং মন্দং সৌমল্য-
কুপেয ক্রিয়মাণ ইতি যাবত্, অপক্রমঃ সুরসৌদযৌষঃ যাসাং তাঃ তচাভূতা ভবন্তি । তু কিল
অনধিগতঃ অবিরহঃ তথা নবোদাস্তিযঃ সখ্যবপ্রাভঃ বিদ্যাসৌ যেনু তাহমৈঃ মনু’মিঃ প্রসমমুপক্রম্য-
মাণাঃ বলানুক্রিয়মাণাঃ তাঃ নবোদা যোযিতঃ সখ্যঃ তনুপদপাতি সমপ্রয়োগস সুরতল বিদে বিদ্যঃ
ভবন্তি, বিরহাভ্যাবির্যাবার্থগৌহ্মে ইত্যর্থঃ ।

মানতী কর্তৃক (অশ্রুসোদন দ্বারা) নশ্বানিত হয় নাই, সে বিষয়ে লক্ষ্যদোষে
মানতী অবশ্যই তিব্বতাবেব যোগ্য । কিন্তু প্রিয় সখি ! নববহুবিবৃদ-
বলানুকরণযোগে মানতীব অতিকূলচরণ বশতঃ কোথৈ ধৈর্য্যচ্যুত তোমার

साल्तीमाधवी

सत्य । [सास्त्रम् ।] घरे घरे पुरिसा कणकाग्रो समुच्चरन्ति,
य क्व को वि सज्जापराधीणं अणवरत्नं बुद्धसङ्घसङ्घात् कुल-
कपारीभूतं पश्यामि त्ति वाग्याश्लेषेण पञ्जालेदि । एदे क्वुं दे

(घ) यदि यदि प्रकृतः कुत्रचित्कालः समुद्रदक्षिण, न समुद्र दक्षिणि लम्बावस्थामनपरां
सुखमुत्तमाम्भवात् कुत्रचित्कालोत्तमं भवत्येति वाच्यमस्ति मन्त्रवदिति ।- एते शब्दो ते ईदृश

यथा कृत्स्नानि सन्धे सन्धे निषीडमानानि मनोहरा धीरसुहृदिनिनि, न तु प्रथमं निषीड-
मानानि, परन्तु सध्यान्तानि विरक्तिकरमथाहमसि सन्धमानाद्यन्ति, तस्यैव नवीना योनिमोपे-
क्षोन्मसिधेन ज्ञायापुनोदसनाकल्पनाया सुखमप्यन्ति, न तु सध्यान्तानायाः, परन्तु सध्यान्ताः
प्रदीपदशाचलीनि धरन्त्यः ।

अमिस्तुतः आत्मसाधनादयः एव उक्तवत्तार आत्मनि कथयन्ति । तद्विद् नन्दन
नदीशालमप्य समीप दीक्षावृत्तिमावः ।

“उक्तसर्वस्य वस्तुव्याकुलश्रीरंजनमेकदा ।

अपावन्मकारूपेण तान् सादर्येविमेषयन् ॥^{१०}

इति दर्पवस्तुसंज्ञासार्धविशेषणं नाम माट्यालङ्कारः ।

(६) गल्लमिति, गालगो' इति लम्बलक्षणोद्भातिनासदावरणत्वं दृष्टान्तं' लपटमुष्णं दृष्टिं यथा स्थापय्य ब्रवीतीतिवर्त्य, । गट्टि गट्टि मतिगट्ट', कोट्टि पुट्ट', लम्बत्वेवापीन' लम्बादरत्वं सुखमुक्तमारक्षयत्वं' लभोद्वयतिशोभलक्ष्मीम्, प्रलभावीति अनुत्पादकाः प्रसुरावीति तदा चैव मति यथैवं' स्ववस्तु' गालोमिति मत्तवत्ता इत्यर्थः । बाधासमिन् चकृत्त्यवनन्दप्रदानमपि । अथ प्रमादप्रति, न च धरिवापयति, किम् नन्दनस्यैव कृतवानिति सङ्गम' इःखट्टिगुति

স্বাক্ষর ও স্বাক্ষরিত বর্ণমালা লক্ষণ তদ্বারা জোঁদবাই তিরহাৰেৰ বোপা।
 ধাৰও দেখ—

"হুত্ববহুসার নব্যোদ্যমী প্রতি ধীরে ধীরে কোমলভাবেই স্তরস্তর
কঠিন। কারণ তত্ত্বের প্রতি ভালবাসা বিধান না করিতে তাহারিগকে বন-
শূণ্য জন্মদায় করিলে তারাই হুত্বের শিখরিণী হইয়া থাকে।" এ কথা
বাৎসর্যের প্রভৃতি কামজ্ঞকারগণও বলিয়াছেন।

৭। ব্যয় নহে। (অত্র বিসর্জন কবিত্তে কবিত্তে) ধরে প্রবেই পুরুষগণ কুল-
 (ড) বন । শব্দ করিয়া থাকে, কিন্তু কেহই প্রভুত্ব্য হইয়া লক্ষ্যপরাধীন
 (ঙ) মুক্ত। অতঃপর কোমলমস্তাব কলকয়ারীদিগকে অকথ্য বাচ্যাদি

हिमप्रसङ्गिखेवा आमरणं सुमरन्तिन्तुमहा पदिघरणिवासवे-
रग्यकारिणो महापरिभवा जायं किदे इत्यिच्छां जम्बलाहं जुगु-
च्छन्ति बान्धवा (ण) ।

मद । बुद्धरक्षिते ! अदिदुष्मिदा पिअसहो लवङ्गिआ !
महन्तो को वि मे भाटुणा बाभावरघो से कि दो (त) ।

बुद्ध । अध इ । सुदं अहोहिं जघा "मम ण तुए संपदं"
कोमारवन्धुए पओअण"त्ति (थ) ।

वैद्यनिर्घोषा आमरणं श्रेष्ठमायुःसहाः पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा शेषा
कृते श्रीषा जम्बलामं जुगुप्सुने बान्धवाः ।

(त) बुद्धरक्षिते ! अतिदुर्लभायमाना प्रियवस्त्री लवङ्गिका । महान् कोऽपि मे भावा
बागवराधीऽभ्याः कृतः ।

(थ) अथ किम् । अतमव्याभिर्यया "मम न त्वया सात्पुत्रं" श्रीमारवन्धवदा प्रयोजन-
मिति ।

भावः । वृद्धयशस्यनिर्घोषाः वचसि बहुसमारोपयवत्कृतममदा, अय्यमायुःसहाः अय्यमावाः
श्रुतिविशयोक्तिरमाणा अवि दुःसहाः सोढुमयोभ्याः सा कथा अनुभूयमाना इत्यर्थः ।
पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणः सायहया पतिगृहवसतिर्वैराग्यसम्पादकं, महापरिभवाः
निरतिशयतिरस्काराः । येषां महापरिभवाना बान्धवाः पित्रादयः जुगुप्सुने "निरतिशय-
तिरस्काराङ्गीकरणात्पदं" कथाजगन् धिक्" इति निन्दन्ति ।

(ग) ललाः मन्त्रवाः, बागवराधः बावा कृततिरस्कारः कृतः अभूदिति शेषः । अन्यदा
लवङ्गिकाया ईदृशदुर्लभकलस्यासम्भवादिति भावः ।

मदं कवे मा । श्वरे षेन निःकृपेऽत्रार ह्रेषश्च मरवतान पर्याप्तं नवगीर
अति दुःसह एवै जातीयं सेहै सकल महापवित्रवै पतिगृहवासं वैदुष्या यन्मा-
हेम धाके । सेहै पवित्रवेव घञ्ज गिदापि राक्षसगण द्यौवन्तगातेन निन्दा
करिवा धाकेन ।

(त) म । बुद्धरक्षिते । प्रिय वस्त्री लवङ्गिका अतस्तु दुर्लभा दृष्टवादे,
अतएव आशां लाला बागतीव एति राक्षसगतं कोनञ्च महा अपवाध करिवा
धाकिवे ।

માણતોમાધવે

મદ ! [કર્ણો પિપાય ।] ઘડો ! ઘડિકમો ! ઘડો ! ધમાદો !
સહિ સ્વદ્વિષ । અસમસ્યહિ દે મુહં પિ સંપટં દંસિદું તથાપિ
પદ્ધામિ સ્તિ કિં પિ મન્તદસ્યં (દ) ।

સવ । સાધોષો દે અથં જણો (ધ) ।

મદ ! ચિદ્દ ક્ષેન્વ મહ માદુષો દુક્ષીતદા અત્રિદાણં ચ ।
તદ્દે હિં દંદિષો ચિ સમ્પદં જણા ચિત્તમણુવત્તનોધો જેષ મત્તા યસો

(દ) ઘડો ! ઘડિકમો ! ઘડો ! ધમાદો ! સહિ સ્વદ્વિષે । અસમસ્યહિ દે મુહમપિ
સામ્યુત્તં દર્શયિતું, તથાપિ સમવાનોતિ કિમપિ મન્તવિષ્યે ।

(ધ) સાધીતસેયં જનઃ ।

(ધ) અથ કિમિતિ મહાન્ વાચાપરાયઃ ક્યુવ એવમર્થઃ । તદપરાયસ સ્વરૂપં દર્શયિતુ-
માહ—દુર્લભિતિ ।

(દ) કર્ણો પિપાયેતિ અવાચ્યલયોતનાર્થે । અવાચ્યં અર્વાવાચ્યાએત્યર્થઃ । ઘડો ધર્મ-
છેદયોતકમ્ । અતિક્રમઃ મદુભિજ્ઞવં માતૃલોચર્થવાત્કૃત્યન્ । પ્રભાસ્ય મહધાતુરત્તવવાતદા ।
રિપુઅત્રિદાં સર્વંયોતપત્તં સત્ત્વો માતૃલો દત્તે સમસ્યત્તવાચ્યલયોતનાર્થિતિ માત્તઃ । અસમસ્ય-
ઓતિ, આત્મકત્તમપરાધમાકલગ્નૌ તથ જ્યામે મુચ્છદ્વર્ધનમપિ અત્યાહરં મન્તે દર્શયઃ ।
મમવાનિ પરમમૌતિવર્ણેષ સહિ મનુષ્યત્તમતિ દત્તિ જેતોઃ કિમપિ મન્તવિષ્યે સહિમર્દિવ દિવિન
અદિશ્યામીત્યે. ।

(ધ) અથં મન્તવચઃ જનઃ તે તદ સાધીનઃ સહિમાર્દિન વચીમુતઃ । તથાચ વધીક-
મનિપાઠં પ્રજોતીતિ માત્તઃ ।

(ધ) મુહઃ આર કિ રિપુઃ ? “કોવાર જૂગટાં ટોચાં વાચા ગમ્પટિ
આવાર કોનઠ ઘરો રન નાઈ” એવે વધા રિપુઃ આવારૈ રનિત્રાહિ ।

(દ) મદ । (કર્ણ આજ્ઞાશન કરિશ) અરો । (આવાર જાઠાર)
અતિક્રમ, અરો ! (આવાર જાઠાર) અસમવાનકા । મરિ સવશિકે । મન્તટિ
આવિ તોનાકે મુવ મેવારેતેતઠ અસમર્થ, તથાપિ પરમ ક્ષીતિવર્ણે તોવાર ણ્ટિ
આવાર પ્રદુર આહે રનિત્રાઈ કિહુ રનિત્રાહિ ।

(ધ) મદ ! આનિ તોવાર રાધીન (અટકેર રાશાં દેહાં રાશાં રનિત્રે
માત્ત) ।

त्ति । अस्मिं च । तुल्ये इमस्म अणहिजादखराहिक्खे वोवालभ-
दूषणस्म जं मूलं तं ण जाणध (न) ।

लव । कथं यल्ले असन्तं जाणीमो । (प)

मद । जं टाणिं नस्मिं मद्दाणुभावे माहवे किं पि किल
मालदीए तारामेत्तयं आसो, तद्धिं सञ्जलोअस्म अदिभूमिं गदो

(न) तिष्ठत्येव गम सागुदुःखीनतापरिहानं च कुषामिरीदमोऽपि सन्मृतं यथाविशमनु-
वर्त्तनीयो येन मर्त्येव इति । अन्यच्च—युद्धमस्तु अनभिज्ञाताचराधिषे पोषान्त्रभूषणस्य यन्मृतं
तत्र जाणीय ।

(प) कथं वयमसज्जजाणीमः ।

(न) मदिति । ईदमोऽपि निदरदुःखचनादिहतापराधीऽपि एव मृतं यात । मन्दन,
मुष्माभिः मातृतीतत्पुत्रप्राप्तिगोभिः यथाविश चित्तशक्तिमनतिशय्य अनुवर्त्तनीय, अनुसरणीयः,
येन ईतुना एव भर्त्ता पतिः । तथाच "सदोकोऽपि भर्त्ता कुलवधुनामनरयज्ञमनुवर्त्तनीय" इति
सुलभमपि महात्मनपराधमविगच्छया सम्यैव मालयायितानुवर्त्तनमस्य कर्त्तव्यमिति भावः ।
अनभिज्ञाताचराणां "मम न लया सागुदुःखं कीमारब्धवशा प्रयोजन"मित्यन्यायवर्णानां (यायेर
कुलीनबुधयोरभिज्ञानपदं विदुषिनि भावतः) अधिषेवेण उपस्थासेन यः उपानयः तिरस्कारः
स एव दूषणं तस्य यन्मृतं योजं तत् युद्धं न जाणीय ईदम्वयः ।

"ईतुवायं समासोक्तनिष्कण्डेणुदमं" इति दण्डवत्तत्वात् "येन मर्त्ये" इति ईतु-
प्रदर्शनेनात्र ईतुर्नाम भाट्टम् ।

(प) असदिति अथर्मानं तन्मूलमित्यर्थः । खपुत्रवदस्यत् कारणं ॥ कीदपि जानातीति
भावः । एतेन मालयां तादृशतिरारकारणं किमपि नास्ति, किन्तु तव याता स्रजोय
दुःखोल्लादीव तादृशतिरस्कारः हस्त इति व्यस्यते ।

(न) मद । आमार लाताव दुष्मीलता ओ बाकायनिठ बर्षानाहिक्खने धादुक्
तादुक्, (अणवाधी) इहेनेओ ताहाए चित्तवुद्धि अह्साएव होमावेव (मालतीव)
अनुवर्त्तन कवा उचित । वे हेतु तिनि तर्ही । आरओ वरुण्य एहे वे, एहे
"वोनारवदकी" रूप अज्ञास्यवचनोपज्ञासे तिवट्ठावरूप पोषे । बाहा मूल, ताहा
तेनवा जान ना ।

(प) मद । बाहा नाहे, ताहा दिक्खणे जानिव ?

পবাদো। তং কল্‌ এদং বিদ্যম্মাদি। তা পিষমহি। জধা ইম
মন্তুণো চয়েত্তাছিপিবেসো থিরবসেসং হিম্মাদো চহরীমদি তথা
করেশ। অসুধা মহাদোসো ত্তি জাণিদং মোটু। থিক্কম্মদারুণা
কসুকাথো দুম্মাথেন্তি হিম্মম্মং মসুস্মাণং ইদিসাদো দুৰমিসুজাদো
ত্তি। সা থং মণিসুস্মম্ম মদ্পন্থিচাএ কপিদং ত্তি (ক)।

(ক) যদিদাগী' তথিহ্মদাত্তমাবে মাধবে কিসপি হিম্ম মাদুয়া: সারান্নৈকমারীণ, তত
চর্মলৌকস্মাসিধূমি' মত: ইত্যন্ত:। তন্‌ চত্বিৎ' বিজ্ঞমতে। তন্‌ পিষমহি! ইদেব
মন্তুৎপদ্যামিনিবেসো নিরবসেসং' হরয়াদুহ্ময়তে, তথা ক্রুতত। অসুধা মদ্যাদীয পতি স্যাতৈ মপট।
নিষম্মদারুণা: কসুকা: দ্বারুণি ক্রদয়' মন্তুয়াচানৌকম্মাদুপমিসুজাদিবি। মৈনা' মদিমম
মদ্পন্থিতদা কথিতমিতি।

(খ) মইতি। সারান্নৈক' অপিহ্মনৌনিজাতক্কেতব্রবিত' ইত। তত তথিন্
সারান্নৈকবিদ্যে মম্মদ: চর্মলৌকস্ম স্মাসি অসিধূমি' মত: অতিশয়' মায়:। তন্‌ সার-
মৈম্মবিদ্যদম্মদারুণক' ইত' অসুধা'মকার' বিজ্ঞমতি মকাবতে, অসারান্নৈকমম্মদ্যাদুপক
এব 'মদ ন মদা' জীমামম্মদা' মম্মীম্ম'মিত্তুপাশম্ম ইত্যন্ত:। অথ এব মন্তু'ম্মদম্ম
চর্মদ্যাদা' অসুধা'মদর্মী অম্মিনিবেস' মদ্পন্থিকরতা (মন্তু'রপ্যামিনিবেস' ইতি পাঠেণ মন্তু-
ম্মদম্মে অপটে বিদ্যে' মাধবে অম্মিনিবেস: অম্মুয়া ইত্যন্ত:) নিরবসেসং' নিষ্ম'ম্ম' তদা স্মাদ্য
হরয়ান্‌ মাদুয়া' মম্মদ: চহ্ময়তে মন্তুয়ায়তে, তথা ক্রুতত মূম্মিতি মৈব:। অসুধা' মদ্যাদি,
মদ্যাদম্ম: মইতিহি জাণ' দুম্মাক' বিহিত' মম্মন্তু অসুধা। অম্মুয়াপি মম্মা' মম্মম্মদ্যাদর্মী
মদ্পন্থিতম্মদ্যাদ্যাদুয়া'ম্মদ্যাদা' চহ্মী'মাম্মিয়ার্ম্মবিহিতম্মদ্যাদিতি মাধ। নিষম্মদ:
স্মাসিবিহিতম্মদ্যাদম্মদ্যাদি'ম্মম্মবিহিতায়া, অত এব দাদুয়া: জীবয়া: কসুকা: ইদ্যা-
দু'ম্মবিহিতা' দু'ম্মনিষ্ম'ম্ম' দু'ম্মদ্যাদায়া' চহ্মী: মন্তুয়া' মম্মিয়ার্ম্মম্মদ্যাদা' হর'ম্ম'
দ্বারুণি মদিমাম্মি। তথাব মন্তু'পরিমাম্ম' জীমাম্মী'মাম্মম্মদ্যাদ'ম্মদ্যাদা

(ক) মত। মদ্যাদম্ম মাদুয়া ■ সারান্নৈক মৈম্মীতি হিম্ম, চত্বিৎক প্রকার
গুণতি মদত সোকেব নিফটেই আতিশয়া প্রাপ্ত হইয়াছে, ও সেই প্রকারই এই
তিরকারের কারণ বলিয়া প্রকাশ পাইতেছে, অতএব হে প্রিয়মুখি। যে প্রকারে
তর্কী নন্দনের উপেক্ষাব বিষয়ে বহুপরিব্রজতা সারান্নৈক মন হইতে উৎপাটিত হই,

લવ । અર અસાવધાને ! અસંબંધલોચનવાદમોહિતે અવેદિ
ળ તુણ સદ્ જયિસ્ય (વ) ।

મદ । સદ્ધિ ! પસોદ પસોદ । અહવા ણ તુહો ફડં મણિ-
દાઓ ચિટ્ઠધ । કિં ચ । અહો સચં જ્ઞેવ્ માહવેક્કમધજી-

(વ) અયિ અસાવધાને ! અસંબંધલોચનવાદમોહિતે ! અવેદિ, ન તથા સદ્ જયિ-
સ્યમિ ।

(મ) સદ્ધિ ! પ્રસોદ પ્રસોદ । અહવા ન દૂરં ક્ષુટં મણિતાલિચ । કિચ્ચ । અયં
સત્યમેવ માધવૈકાન્યયગીચ્છોકા માનસો જ્ઞાનોમઃ । કૈન વા કઠોરસેતકગર્ભવિભનાવયવદીર્ઘ-

મન્દનમ્ તાદૃશપરિતાપો ન ભવતિ, તથાવચ્ચં સાધવ્યા કર્તવ્યમિતિ ભાવઃ । મદયનિકાયાઃ
કથિતમિતિ દ્વદં ઉપનિષદિઃ, એના આચતો ના મણિચ્ચ ન અયયિચ્ચ । તથા સતિ માનસો
માનસિ વિદેશવચ્ચુદૈવ પચ્ચેદિતિ ભાવઃ ।

(ઘ) સતિ માનસોચ્ચવાદયે સુમાયા અપિ માક્ખ્યાઃ સન્નિધાને અધનં સર્વધૈવાનવધાનતા-
પરિષાયકં સદ્ધસા નિદ્રાપવનનેન કપટનિદ્રાપિ તથાવચ્ચાનસધવેન અ સ્વત એવ તત્ત્વવચ્ચ-
સમ્ભવાદિધામયેન સમ્બોધવતિ—અસાવધાને ક્કમિ । તત્ત્વવાદસ નિચ્ચૂલકલં સૂચયિતું સમ્બોધ-
યતિ—અસંબંધલોચનવાદમોહિતે ક્કમિ । અવેદિ—દૂરમપસર, અનિચ્ચામિ—આશ્ચર્યચામિ ।

(મ) મદદિતિ । પ્રસોદ માં પ્રતિ પ્રસન્ના ભવ કોપિતા મા મહેત્વર્થઃ । પલાનર-
માહ—અયથેતિ દૂરં ક્ષુટં મણિતાઃ ક્કનાં વાત્તી કૈનાપિ સુખટં કવિતા ન તિહય
કૈનાવિયં વાત્તીં યુષ્માકંબ્યાનેન સુખટં કવિતા કલ્પર્થઃ । સામિધીયં વત્તુમારમતી—
કિચ્છેતિ । કઠોરસ પરિચ્ચતમ્ કૈતકલ્લ કૈતકીપુપ્પમ્ ગર્ભવત્ અધ્ધનરદ્દિયવત્
શ્ચિન્નમઃ કિનાસઃ પાણ્ણલમિતિ યાચન યેત્ત તથામૂતાનાં અવયવાનાં પાણિપાદાદીનાં દૌર્લભ્યેન

કલ્પકાર આકરણ કરવ । હાહા ના કરિલે મહા અનર્થ હૈરેવ, હૈશ કોમાનેવ
પવિજ્ઞાત હટેક । આગેવ વિદેશકારણમસંબધાને અવિઠનિત ડોચન કલ્પકારણ
દ્રેહૂન કુટ્ટેશ્વરાગ દારા ચત્તુર્થોવ કુદર મચ્છાનિત કરવે । “હૈશ મચ્છશ્ચિકા-
વનિટાહે” એઈ કથા માનસીકે વનિટ ના ।

(વ) નવ । અગ્નિ અસાવધાને ! ડુમ્મિ અમૂનક લોકાપવાજે યોહિત
હૈરેશાહ, અતએવ પૂરે ઇનિરા વાંઝ, કોમાર સહિત આનાપ કરિવ ના ।

(ક) મન । સધિ ! એમર હૈ, એમર હૈ । અવવા કેહહે સ્પર્શકાપે
એકથા કોમારિગકે વને નાંહે । આરુઠ વનિ—મઝાંહે આવરા માનસીવ

যলৌপ' মালতী' জাণীমো। কেণ বা কঠোরকৈদঘমব্ধবিব্ধমভা-
ববদৌল্লস্ফিগ্ধহৃদস' দরুতলবিসেস' মাংছবসহস্রাশিগ্ধাবিদম্বলতা-
বলৌবিরহদকপ্লাম্বলস্রমিত্তসংঘারিদৌল্লস' মালদৌ মাহবস্ব প
প্রমাতবন্দময়লতাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংসপ' খ বিমাবিদ'
সরীর'। কি' খ তদ্বিষসে কুসুমাখণ্ডল্যাপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ' মমুল্লসিদ্ধকৌদুহলুপ্পুল্লপসরনাপখলুপ্পলবহলবিসাচমবিশ-
সচ্চারচাচতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেশদ্যপারিখণ্ডল্যাপারৌ-

নির্মলহিতমুন্দরবিশেষ' মাদবল্লস্ফিগ্ধহৃদস' দরুতলবিসেস' মাংছবসহস্রাশিগ্ধাবিদম্বলতা-
বলৌবিরহদকপ্লাম্বলস্রমিত্তসংঘারিদৌল্লস' মালদৌ মাহবস্ব প
প্রমাতবন্দময়লতাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংসপ' খ বিমাবিদ'
সরীর'। কি' খ তদ্বিষসে কুসুমাখণ্ডল্যাপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ' মমুল্লসিদ্ধকৌদুহলুপ্পুল্লপসরনাপখলুপ্পলবহলবিসাচমবিশ-
সচ্চারচাচতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেশদ্যপারিখণ্ডল্যাপারৌ-

বিবদননিতমবিশেষে ন নির্মলহিত: সঙ্গাহিত, সুন্দরবিশেষ: কৌন্দর্যবিশেষ: যমিন্ তদা-
হুতন্, তদা মাদবল্লস্ফিগ্ধহৃদস' দরুতলবিসেস' মাংছবসহস্রাশিগ্ধাবিদম্বলতা-
বলৌবিরহদকপ্লাম্বলস্রমিত্তসংঘারিদৌল্লস' মালদৌ মাহবস্ব প
প্রমাতবন্দময়লতাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংসপ' খ বিমাবিদ'
সরীর'। কি' খ তদ্বিষসে কুসুমাখণ্ডল্যাপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ' মমুল্লসিদ্ধকৌদুহলুপ্পুল্লপসরনাপখলুপ্পলবহলবিসাচমবিশ-
সচ্চারচাচতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেশদ্যপারিখণ্ডল্যাপারৌ-

বিশিতি অধিশৈবদৈবন্। কুসুমাখণ্ডল্যাপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ' মমুল্লসিদ্ধকৌদুহলুপ্পুল্লপসরনাপখলুপ্পলবহলবিসাচমবিশ-
সচ্চারচাচতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেশদ্যপারিখণ্ডল্যাপারৌ-

খৌদনকে মাদবল্লস্ফিগ্ধহৃদস' দরুতলবিসেস' মাংছবসহস্রাশিগ্ধাবিদম্বলতা-
বলৌবিরহদকপ্লাম্বলস্রমিত্তসংঘারিদৌল্লস' মালদৌ মাহবস্ব প
প্রমাতবন্দময়লতাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংসপ' খ বিমাবিদ'
সরীর'। কি' খ তদ্বিষসে কুসুমাখণ্ডল্যাপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ' মমুল্লসিদ্ধকৌদুহলুপ্পুল্লপসরনাপখলুপ্পলবহলবিসাচমবিশ-
সচ্চারচাচতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেশদ্যপারিখণ্ডল্যাপারৌ-

বদেসণিস্মাবিশ্রয়িত্বমুদমহুরা তু এ বি ণ ণিরুবিদা ইমাণং
দিষ্টিসম্মেদা । কিং অ । মম মাডুণী দাণ্ডুত্তন্তং সুণিস্র
তত্ত্বল্লুচ্ছলিঙ্গম্মীরাবৈষম্বল্পরমিলাতন্তদেহসৌহাৰ্যং উব্বত্তমাণ-
মূলং বিস্র য় লক্কিতদং দিষ্টিস্র । কিং অ । এদং পি অণং সুমরিদং
মএ (অ) । (১৮)

কারোপদেশনির্মিতবিদগমসুখমধুরাশ্রয়পি ন নিদপিতা অমযোহঁটিসম্মেদা । কিং অ । মম
মাডুণীদাণ্ডুত্তন্তং সুণী তত্ত্বল্লুচ্ছলিঙ্গম্মীরাবৈষম্বল্লিকরস্বাশ্রয়মাণদেহসৌমযোবর্ণমাণমুতনিন
ন লক্কিতং হৃদয়ম্ । কিং অ । এতদ্ব্যপারং জ্ঞাতং ময়া ।

তাম্মা বিরাজমানাঃ দৌষমানাঃ বিধমঃ ক্লিষ্টাঃ মাণাবিধম্মাসিকমহাশ ইতি যাদনু, ষিডু
তাহম্মা, তথা অমহঃ ক্লানদেব এব মাহাচার্যঃ তস্মৈ সৰ্ব্বাঙ্গারোপদেয়ৈঃ সৰ্ব্ববিধম্মিস্রযৈঃ নির্মিতাঃ
বিরচিতাঃ অত এব বিবুধাঃ মনোমতম্ভাষকাম্মল্লুচ্ছলিঙ্গাঃ, সুম্মা, মনোম্মা, মধুরাঃ সৌমণীয়াশ
সে তদৌচ্ছাঃ অমযৌচ্ছলিঙ্গীমাণবযৌঃ দিষ্টিস্রম্মেদাঃ ময়নসম্মেদাঃ কিং তদাপি (য কেবলং
ময়েবদেবর্যং) ন নিদপিতাঃ লিখিতাঃ অপিতু নিদপিতা এবৈবর্যঃ । তদাশ্রয়ং তস্মৈ ন
জ্ঞানাসীতি ভাষঃ ।

কিমেতি । মম মাডুণীন্দম্মু করে ইতি ষিডু, তদাশ্রয়ং যদৌ ন বিবুধ্যতে । তদ্ব্যপারং মম
ম্মায়ে দাণ্ডুমান্যবদ্যদ্য এব উচ্ছলিতস্মৈ উদম্মুতম্ম বম্মীরাবৈষম্ব অতিময়ডুঃপ্রাণম্ম
ম্মতিকরস্ব সঁসম্মেদাঃ ম্মায়েমাণাঃ ম্মিনীম্মিমাণাঃ দেহম্মীমা যযৌঃ তদাম্মুতযৌঃ মাডুণীমাণবযৌঃ
উচ্ছলিঙ্গাঃ উচ্ছলিঙ্গং সঁসমাণং ম্মুতং ম্মুলবদ্যনং যদ্য তাহম্মম্মিবি হৃদয়ং কিং ন লক্কিতং
অপিতু লিখিতম্মিবি তদ্যাপৌল্লম্ময়ঃ । তদাপি তদৌপনম্ময়াশ্রয়ঃ সমত্তীমাণবদ্যেবর ইতি ভাষঃ ।
অপরং অবদ্যদ্যম্ম ।

কহিয়াছে? আরও বলি, সেহেহি মনোজ্ঞানগ্রন্থপুণে নাগজী ও মাধবের
মন্মথন হইলে সবিলাসোচ্ছলিত আনন্দোৎসুক ও গন্তব্য জ্ঞানগামি মহনাৎ-
পনের বহুবিলাস নির্মাণ লক্ষ্যে মনোজ্ঞতাৰকা দ্বাৰা বাহ্য শোভা
বিরাজমান এবং কান্দেবরুণ নাট্যাচার্যের সৰ্ব্বপ্রকার শিনাবিবিচিত্র মনোভাব
প্রকাশস্বৰ্থ মনোজ্ঞ ৷ শোভনীর নানজন্যবের নহনমন্মথন কি ভূমিত
লক্ষ্য কব নাই? আরও বলি, আনাব লাভার করে প্রদান ব্রতান্ত্র শ্রবণ
কহিয়া উৎকণ্ঠোদ্ভূত গভীর ছঃষাবেগ সম্পর্কে বাহ্যম্মেদেহশোভা মনিনীকৃত

লব । সছি ! কদমো তথ সো মহানুভাবোত্তি' বিসুমরিৎ
মএ (১) ।

মদ । সছি সুমর সুমর জেণ তন্নিং দিঅসে বিসরদুহাভদা-
বদেসকালগৌচরং গদা অসরণা তকালসংগিহিদিএণ জীবিদপ্পদাএণা
পৌঅরমুঅত্থম্বেণ ষিঙ্কারণবম্ববেণ সম্বলমুত্তণেকসারণিঅদেহৌবহার-
সাহসং কদুঅ পরিরক্তিদহ্মি । জেণ অ দিহুদাড়াবিদারিঅবিঅড়-
মংসলুত্থাণপরিণাছিঅক্কল্যলৈণ জরতজজ্জরিদজজাপীড়হারিণা

(১) সছি কতন: পুন: অ মহানুভাব ইতি বিস্মৃত' ময়া ।

(২) সছি । জর জর যেন তন্নিং দিবসে বিকটদুহুত্বেদাপদেয়কালগৌচরং গদা
অসরণা তত্কালসংগিহিতেন জীবিতপ্রদায়িনা পৌরমুজসম্বেণ নিষ্কারবশাম্ববেণ সকলমুত্তণেক-
সারণিজিহৌবহারসাহসং জ্ঞাত্য পরিত্যজ্যি । যেন অ হৃদহঁদ্রাবিদারিতবিকটমাসলীচান-

(১) মাস্ততৌমাধবানুরাগসমাপ্তৌচনং স্মরণিতুং প্রকৃতং মনোরমং প্রতি মদপনিকায়া
অনুরাগপ্রকারং তন্মুখাদেব পরিচ্যাতুং কুতৌ সন্ধ্যামপি বিস্মৃতিং প্রকটয়তি—সখীত্যাदिना ।

(২) মদেতি । বিকট: ভীষণ: দুঃ: ক্লেশসম্ভাব: অ: শারদ: হি'অ: অ এব অ্যপদেশ:
জ্ঞাত্য' যথ্য তথাভূতস্য কালস্য সমম্ব যমসম্বদ্যম্বসম্বলৈ' অর্থ: । গৌচরং হি'সাপ্রতিবিম্বয়ন্যো গদা
প্রদা, অসরণা তদাশ্রয়করণা, অহমিতি শ্রেয়: । তত্কালসংগিহিতেন শার্হু'শাক্রমস-
কালনিকটবর্গিনা, পৌর: স্পৃহ: মুজ: বাহু: সত্ব ইব যস্য তদামুতেন, নিষ্কারবশাম্ববেণ
নির্মিনিষতসমুদ্রদা যেন মহানুভাবেন সকলমুত্তণেণ নিলীকিতু এক: অতীতীয়: সাৎ স্বর্লকর্ম-
নিদানমাত্ শ্রেত: যৌ নিজজিহু: তস্য অদহারে অপ্রাপ্যাপ্যে সাহসং জ্ঞাত্য নিজসরীরাক্রম-
সম্ববৌপি তব অ'অদনজ্ঞাত্যে অর্থ: পরিত্যজ্যি অ্যাপ্রাক্রমবাহুহারিতা । হৃদহঁদ্র: অতিন-
দমনৈ: বিদারিতং হি'অ' অত এব বিকটং অতরুহুত্বাভ্যপহারং মাসল' স্পূ' অতান' অপ্রত'

(৩) লব । গবি । সেহে মহামুস্তব কে দেহা আমি বিস্মৃত হইয়াছি ।

(৪) মদ । গবি । সেহে জিন ভীষণ হুটে হিঙ্গ্র অহুত্বেদাপদেয়
হিংসাবিদ্রীকৃত তৎকালীন আমাকে তৎকালসংগিহিত হুগবাহুত্বেদাপদেয়
জীবিতপাতী যেহে নিষ্কারণ বাহুব সকলমুত্তণের অধিতীয় মাত্রভূত নিজ দেহে
উপহাররূপ সাহসাতোকাব করিয়া বলা করিয়াছেন, অতীন বহু বিরাচিত বিকট

যক্ণেষ্কমণ্ডেণ মম কিদে বিসহিহা অতিদুঃসহলগহসিহাঙ্কল্যপহার
মারিতো অ সো দুঃসাবদমহারকলসো ত্তি (ল)। (২২)

সব। হু' মমরন্দো (ব)

মন্ড। [সানন্দম্।] বিসহিহি ! কিং কিং মণ্যাসি (গ)

সব। পং মণ্যাসি মমরন্দো ত্তি (ঘ)।

পরিষ্কারিৎসঃ। স্যলেন করতর্জরিতসবাপোড়হারিহা কচকোঁকনগচা গল লগৈ বিসীহা অতিদুঃ-
সাহূ'লগহগিহাঅনুগ্রহায়া মারিতো অ দুঃসাবদমহারকলসো ইতি।

(ক) হু' মমরন্দো।

(খ) প্রিয়সহিহি। কিং কিং মণ্যাসি।

(গ) মনু মণ্যাসি মমরন্দো ইতি।

পরিষ্কারিৎসঃ। স্যলেন করতর্জরিতসবাপোড়হারিহা কচকোঁকনগচা গল লগৈ বিসীহা অতিদুঃ-
সাহূ'লগহগিহাঅনুগ্রহায়া মারিতো অ দুঃসাবদমহারকলসো ইতি।

(ক) হুমিহি অতিদুঃসহলগহসিহাঙ্কল্যপহার। (হ'সুতাঅপ্যাহাঙ্কল্যপহারিহা মীহিনী)

(খ) সানন্দমিহি, বিসহিহি। অতিদুঃসহলগহসিহাঙ্কল্যপহার। অতিদুঃসহলগহসিহাঙ্কল্যপহার।

কুম, উন্নত ও বিশাল বহুঃকল্যাণী কঠিন ও ছিন্ন হইয়া কবাক্ষর পেরেছা, ককটেশ্বরনাঃ বেই মহাপুরুষ আশ্রয় করি অতি দুঃসাহিষ্ণুতর নগরাজ্ঞাপক বস্ত্রের অর্ধায় মন্ত্র কবিরাজ্যে ও দুঃসাহিষ্ণুতর সেউ মহাপুরুষ মাঝিরাছেন, তাহাকে অবণ কব, অবণ কব।

(ক) সব। হু' মমরন্দো।

(খ) সব। (আনন্দেব মণ্ডি) প্রিয়সহিহি। কি কি বলিলে ?

(গ) সব। "মমরন্দো" এউ কথী বলিয়াস।

(सस्यङ् शरीरमस्याः स्पृशन्तो संलुप्तमाश्रित्य) (६)

वयं तथा नाम यदास्य किं वदाम्ययं त्वकस्मादिकलः कथान्तरे ।
कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथं विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ? (७)

(६) अथ रोमाक्षपरोक्ष संस्पृहशरीरव्यञ्जे हेतुः । वैदव्याये मावद्गीसह्या
लवङ्गिकायाः संस्काराद्यप्यम् । सदाभोजं दर्शये—

“योषितसखीवालवेय्याकितशाश्वरसान्तया ।

वैदश्वार्थं प्रदातव्यं संस्तुतश्चान्नरात्तरा ॥”

(७) वयमिति । यदाह "माउती माधवे अनुरक्ते"ति यत् कथयसि वयं तथा नाम माधवे अनुरक्ता भान्, मामहन्तोऽन्धधुरन्ध्रान्, तथाच वयं माधवे अनुरक्ता इति त्वक्तुं स्त्रीकुर्म इत्यर्थः । (कुतश्चैवादिष्वन्यथा साकन्या समकामनोऽभिन्नबुद्ध्या चात्र वयमिति निर्दोषो मन्त्रः) न किन्तु किं वदामि अहमपि तदविषये किं कथयामि ? विग्रहः परपुरुषसहस्यस्यैव पवित्रः वैपरीत्यलक्षणा मुमुक्षुनोक्त्या समतीव परपुरुषसहस्यवानित्यर्थः, मन्त्रः मन्त्राविमलेशपरिपूर्यतया समतीव चरन्, तथापि पूर्व्वेव निरतिशयमन्त्राविमलेशान्वितातीव अपटता-पूर्व्व इत्यर्थः, (विग्रहवाची मुन्यर्थेति विग्रहमुन्मत्त इत्याक्षरं विश्रितविवचना कर्मधारयसमासः) अथ स्पृश्यमानकुलकव्यक्ताजलमानतीवोद्यमानान्नेदिषीत् मदवन्तिद्वैत्यः, कथास्तरे कथयितुं पुंसः कथाप्रसङ्गे शिक्थः कुतश्चिदावेगवमादयन् सन् कथं, किं कारणेन कदम्बगोत्रकस्य गोप-कुमुदस्य आहतिनिवारणं आकारं यच्छीतवान् । रोमाञ्चिवः कथं ज्ञात इत्यर्थः । वन्द्याः परपुरुषनामप्रवादेन समुद्भूतः कन्दर्पावेशो रोमाञ्चादिकं जनयति, तस्मात्तादृशदोषाविष्करणेन परनिन्दायां भ्रष्टिः सर्व्वथैकानुचितेति भावः । सोपहासोक्तिरियम् ।

अथ यदाप्येति धनपदचरितवाक्यस्य परत उपस्थासात् पूर्ववदाक्यगतविधेशानिमर्शदोषः । एवं मन्दर्पणिकाया मन्करद्धान्तागस्य ह्यमभ्युपनिषेधेन मन्करद्धान्तात् धर्माप्योक्तं, सदर्पणगोहातति-
मिति समासगतोपमा आलङ्कार इति तयोः सङ्करः । एवं 'स लोभो मभ्यते वाका' धन

• (6) (આ.શા.ન ગરિહ માનહોવ નવોવ આર્મ લગિવા મંદુકે)

(৭) তুমি যে বলিতেছ “মাগী মাগবে অম্ববলা” তাহা আমি স্বীকার করিলাম, কিন্তু তোমার বিষয়ে আমি কি বলিব ? বিপত্ত ও দুঃ এই কলকলকা পরপুরুষের কথাপ্রসঙ্গে অকস্মাৎ বিকস হইয়া বসন্তকুসুমের আকৃতিভাষ্য আকৃতি ধারণ করিল কেন ? (অর্থাৎ মাগী মাগবে অম্ববলা) বিপত্তমাত্তমানিনী

मद [सलज्जम्] सहि किं मं उवदसस्मि । नं मथामि पिब्याव-
पन्ति मं मारिसस्म अण्णिरवेस्सुअन्नसादणो मिदंन्तवपलिव्वन्त-
जीविद्-यलामोडिअपेअण्णेषण-शुद्धकोपकारिणो . जणसस्म सद्दवाप्तु
णामगाह्वसुमरणाद् । सत्ता अ सो तुए वि मादप्पहारवेअणारभ-
विह्मारिदसरोरवड्ढलिद्वैयसत्तिलुण्णोत्तो मोहमसलाअन्त गेत्तकन्दोहसु-
अलो भूमिषिसम्भितासिखदाविड्ढभूधोरधारिदसरीरभारो पच्चस्सोमिदो

(४) सस्मि । किं मातुपवसस्मि । ननु मथामि निर्वापयामि वा वादयस्म आत्मनि-
दिशत्यरसादिभिः कृतान्तकमन्वसागजीविदवन्तान्वात्तप्रस्थानपनशुद्धकोपकारिणी भणन सद्दवाप्तु
मानसव्यवहारानि । तथा च स तस्यापि मादप्यहारवेदनारण्यविधायित्वादीरसंगमितसं-
वाद्यपुनःसद्वैयमिति दर्शयत्यस्यान्ते स्वेतो गान् मार्या । अंगसद्वैयं वसन्, “वदन्ति अंगपरि-
जती गरा” इति चक्षणात् ।

(४) अण्णमिति, सण्णिकासतिथी चोदायादिमण्डनवैयं चत्यादिपुः । आत्मनिरेषं
आहारचपापैचारहितं प्रया स्यात्तया व्यवसायिनः सत्परिरक्षणीत्यभिप्रायः । उक्तानेन पनेन
आवयमानस्य माहूलास्यचमनवेलेन कलमानस्य जीविदस्य अय जीवमस्य वदन्तुकारेण अ-
प्रयोगेण कतु मन्वसागजीविदस्य अण्णहारः, तेन शुद्धकं अन्तिमदत्तु सपसरोतोति तदीकृत, सङ्घात
प्रत्यक्षालादेनपि माधवव्यवहारवर्जितं नावीकार्यपरिचिन्तयामि निर्वापयामि सत्ययामि ।
तथापि मनुष्यकायवृद्धमयेव न तस्याव्यवहारोत्पत्त्यादिकं न तु मन्दस्वरजनयेति तदीयोपपाती न
शुद्ध्यत इति भावः । स्त्रीतां समर्थयितुमाह—वयापेति । मादप्यहारैश्च इदमरणधरापातेन
यो वेदनारम्भः तेन विह्वारिमातु आणविकमातु (बुद्धार्थकभातोयैव्यवसेन सुखरक्षयि कः)
संनक्तिः धारितः संदमन्तिस्तोत्पीकः धर्ममन्वसाग वस्य तथाभूतः । नोदेन सुखं प्रोक्तुवाप-

शूयि मकरन्दस्य कवाञ्जलस्य अकञ्जलं विकलं वहेरा वामाकिडा वहेरा
(वन १)

(५) अ । (गन्धर्व गच्छि) गच्छि । आयाटक उग्राङ्ग कश्चित्तेह केन १
आयनिर्गणककावे आयाव वसन्तोद्गोत्र विनि वसन्तोद्गोत्र धारा (शार्ङ्गना-
जयव्यापारणे) यय कर्तृक एतवान् आयाव दीपनेन उद्भाव कश्चिन्ना नरी
उग्राङ्ग कश्चिन्नेन, उग्राङ्ग नराङ्कनेन कवाञ्जलस्य नावञ्जलं ए अयं

জীব মদয়ন্তিথাণিমিত্তমেতন্নিচ্ছডিধ্যমহামহগ্ধজীবলোথো
মহামাথো চি (স) । (জে হাদীন্ বিজ্ঞান্য নাট্যতি)

বুড় । (শরীরমস্থাঃ সৃশন্তী) অস্মত্য়সরীরে । কিং বা আ,
টংসিৎ সরীরেণ মত্য়রন্দসমাশ্রমোচ্ছুকং । (হ)

সবিলোদ্যৌহো মৌহমুকুলায়মাননেবকন্দোটয়ুলী মুমিবিজ্ঞান্যসিহতাষিট্যধৈর্যধারিতশরীরমাত্য়ঃ
প্রত্যখীকৃত এব মদয়ন্তিকানিমিত্তমাত্য়বিচ্ছর্দিতমহামহগ্ধজীবলোথো মহামাথ ইতি ।

(হ) অস্মত্য়সরীরে : কিং বা আ ? দ্যিৎ সরীরেণ মকরন্দসমাশ্রমোচ্ছুকম্ ।

মান' মূকুলরদাচরণ' মূকুলমাযমানমিতি যাবৎ, বৈকন্দোটয়ুল' নবনবীকীতপচপুস'
যথ তথ্যমূত : । মুকৌ শিলপ্রায়া: স্থিরীকৃতাত্মা অশিন্য়বায়া বিদ্যেণ অশিতনে ধীর' স্থির'
যদা স্নাতদা ধারিত: অবলম্বিত: শরীরমাত্য় যেন তথ্যমূত: । মদয়ন্তিকানিমিত্তমাত্য়
কীবলমদয়ন্তিকানিমিত্তেণ বিচ্ছর্দিত: নিচ্ছর্দিত' পরিত্যক্ত' ধারম: (মাছু'লসম্মিতৌ গমনেন
মরৎকৌহাতিসক্কাবদিতি মাথ:) মহাম: নামাবিশত্কাব্যসাধনসম্মতেন মহামূখ্য: জীব-
লোথৌ যেন তথ্যমূত:, মহামাথ: অতীত সৌম্যমাত্য় (মকরন্দ:) ত্বয়পি প্রত্যখীকৃত এব-
লম্বয়: । ' তদা'চানন্যসাধারণসত্ত্বকৃত চত্কারৌ ন তদাশ্রয়ৌবর ইতি মাথ: ।

(হ) অস্মত্য়সরীরে : কামদৌহজনিমাত্য়কতিস্কৃতি: বাবা স্রকৌষমাত্য়গণকর-
মাত্য়েন কিং কিং কত' মবিত, ন ক্রিমবীক্য: । অত্য়ামনে হেতুমাছ—দ্যিৎমিতি । শরীরেণ
মকরন্দমানমদয়মানৈ ধৈর্য সম্মতরৌমাছাদিকগানৈ ষ, দ্যিৎ' প্রকটীকৃতম্ ।

আমাকে সাহসনাশু কর, এই কথাই আমি বলিগাছি । যে—বুড়
মহাদাধাত্মনিষ্ঠ বেদনাযত্ন মদয়ন্ত অদিত্য বাহার নবীক হইতে বর্ষপ্রলম্বা
নিপতিত হইতেছিল, মোহবশত: বাহার মন নীলোৎপলকূপ নিবীণিত হইতে
ছিল, ভূমিবিদ্য অগ্নিতার আশ্রয়ে যিনি ধীরভাবে পরীকতার ধাবণ করিতে-
ছিলেন, কেবল মরৎকিৎকর যত যিনি অমৃত্যু ধৌদন পবিতাগ করিতে আবস্ত
করিয়াছিলেন, তাহা ন সেই মহাত্মাশীল পুরুষকে ভূমি প্রত্যক করিগাছ ।

‘তদবস্থাপিত্বাভ্যন্তর্যম্’ (অষ্টম অঙ্ক)

(হ) বুড় । (মরৎকিৎকর পরীক করিয়া) অবস্থানরীরে ! শীতলা
গোপনকর-বাচা ঘাচা কি হইবে ? (মকরন্দেব নামপ্রবণাক্ষ-মত্য়ত ব্রোনাথ)
পরীক বাবাই মকরন্দ মনামনৌশুকা প্রকটিত হইতেছে

মদ। [সলল্লম্।] পিষসহি যবেহি। উব্ভিসহি
সহযাসিপোণ বোম্মোণ (ঘ)।

সব। সহি মদযন্তি। যম্মে বি জাষিট্ভ্ব জাণীমৌ।
তা পসৌদ বিরম অবদেসদৌ। এহি বীষম্মব্ভকধাবম্মসরিণ'
সুধ' চিহ্নম্ম (ক)।

বুদ। সৌহস' সবহিষা ময়াদি (খ)।

(ঘ) মিহচহি। অবেহি। চহিম্মসি সহযাসিনা বিতথেব।

(ঙ) সহি মদযন্তি। যদ্যপি জাতয়' জাণীম। তত্ পসৌদ বিরম অবদেসাদৌ।
এহি বিষম্মব্ভকধাবম্মসরিণ' সুধ' চিহ্নম্ম।

(জ) বীষম' লবহিষা ময়াদি।

(খ) মইতি। চহিষা সহযাসিনা, 'সহযাসিনা' ইতি সহযাসিনাঃ। বিষম্মসি
সহযাসিনাঃ ইত্যর্থঃ। তথাচ পিষসহিষা বিষম্মসি সহযাসিনাঃ ইত্যর্থঃ। সৌহস' ন তু ময়াদি-
নামদ্বয়াদিত্যর্থঃ। অত এবম "জাণীম্মব্ভকধাবম্মসরিণ' ইতি সহযাসি-
নাম্মসিহ্নম্ম।

(ক) জাতয়ম্মিতি। তত্ মদযন্তি যৎ মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।
মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।
মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।

(জ) বীষম' সুহিষা, তদাচ মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।

(ক) মদ। ('মদ' নহি) প্রিয়মি। তুমি হুই বাও। 'মদ' হইল
প্রিয়মি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।
(মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।

(খ) মদ। মদ। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।
মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।
মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।

(ঘ) বুদ। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি। মদযন্তি।

মদ । বিধেয়সি সম্মতং পিষসছীয়ো ! (গ) ।

লব । জদ এন্ড তা কধেছি, কধং ণু দে কালো মচ্ছতি তি(ঘ) ।

মদ । নিসামেছি পিষসছি ! মম বুহরকিসদাপকুমা-
পচুয়ণ পদমং ক্লেব্ব তস্মিঁ জণে অদিভূমিঁ গদো অণুরাথো । অত্রি
অ । তস্মিঁ জণে भरिदुब्बरस्तकोदूहलुकगुठामगोरहं हिअअं
আসো । তদৌ মিহিণিঅোঅণিণ্ণুতদংসণা ভবিঅ দুব্বারদারুণা-

(গ) বিধেয়সি সম্মতং পিষসছীয়ো ।

(ঘ) যদ্যেব' তৎ কথয় কথং নু তে কালো মচ্ছতীতি ।

(ঙ) নিষাময় পিষসছি । মম বুহরচিতাপচপাতপ্রথয়েন প্রথমমেব তস্মিন্ জনৈঃতিভূমিঁ
গতৌনুরাগঃ । অপি চ তস্মিন্ জনে মৃতৌদহনকৌদূহলৌকগুঠামগোরহ
হৃদয়মাছীত । তদৌ
বিধিনিয়োগনিষ্ঠ'তদর্শনা ভূত্বা দুব্বারদারুণায়াসদুঃখসম্পাদদষ্টমানমভিষিষটমানজীবিতায়া,

(গ) বিধেয়সি সম্মতৌ প্রণয়কশব্দে মুখযোজ্জ্বলনে স্থিতাষি, (বিধিযো বিনয়যাঙ্গী বচনে
স্থিত আশ্রয় ইত্যমরঃ) তথাচ যথাবিধিমেবানুতিষ্ঠাম ইতি ভাষ্যঃ ।

(ঘ) एवं—যথাবিধিমেবানুতিষ্ঠসি चेत् कालः मकरन्दानुरागावधिक्केतावत्समयः,
कथं केन प्रकारेण ।

(ঙ) मदीति । कथमानकथाया बुह्ररचितापरिज्ञातलक्षणवन्निकैव बोद्धव्येति तानैव
मन्वीषयति—पिषसछीति । निषामय यथा । बुह्ररचितायाः पचयति मुखचर्चणादिना तत्-
पचावलम्बने प्रत्ययेन निरासेन । तस्मिन् जने मकरन्दे, (ममसा पदित्वेन वरदादीनामपि
मकरन्दनामापह्नवमिति मन्त्रश्रुम्) अतिमुनिं परাকাङ्क्षा । मृतौदहयाः—मृतान् भरण्यात्
हृदयपरिपूरणान् उदहयाः अतिरिक्तोभयनाः कौदूहलौकगुठामगोरयाः तदीयदर्शनान्नापादि-
विषये कौदूहलौकगुठामगोरयाः यस्मिन्, तादृशम्, तत्सदृशम्' विधिनियोगेन देवविधानेन
निष्कृतं शास्त्रात्मककामैः सम्पन्नं दर्शनं अभिषिषितसाध्वानुकारः यस्याः तथामूला भूत्वा,
दुब्वारया अनयोपयमस्य आश्रयस्य कामधोदयाः यो दुःखसम्पादो तन्मनितलेयपरितापो

(গ) মন । স্মৃতি আনি তোমাদেরই বাঞ্ছাশ্রমাবে চণিব ।

(ঘ) লব । যদি তাহাই হয়, তবে বন কিরূপে তোমার সম্বন্ধ হইবে ।

(ঙ) মদ । তুমি প্রিয়সি !, বুহ্ররচিতাব ৩৬পত্রাবলম্বনে বিধান বনতঃ
প্রথমেই সেই মহাপুরুষ আশ্রয় অশ্রাগ পরাকাষ্ঠী লাভ করিয়াছিল । আরও
৩ম, সেই মহাশ্রমে অর্থাৎ তাহার দর্শনাদি বিবরণ কৌতূহল, ৩৬পত্র ৩

श्रासदुःखमन्दावर्जमन्तवित्तविहङ्गजोविदा सा, दूरविजिम्बिदा
 पुन्यसन्वद्वयजलसमभरणदुदवदुदामदाहदूमहाश्रासदुःखणाचलपरि-
 श्रया, पञ्चाशामिषोक्तमेतत्सुलहमिधु, सिञ्चाणपट्टिकलतुङ्ग-
 रक्तिदावधयवद्विदावैधवद्वधरविसुदुला इमं वीथलोपपरिवर्त-
 यणमवामि (६) ।

सूर्यविजयितासूर्यवाराइवजन्ममदमभवकोद्दालदाइहुःसकासकमुमेवावमालररिजना प्रचामा
विमोहनामसुदमकपुमिमांभवमिहउहुइरादिमावचनर्वाइवावैमयमिहवपरिहृता इव* लीपदीव-
परिवर्तनमदममि ।

[illegible]

অভিমান আনার ছয় পূর্ব করিয়াও উদ্ধৃত হইয়াছিল। তৎপরে যৈন-
প্রেরণার (শার্ব্বাস্বত্মমণিকালে) তাহার হর্ষন শব্দ হইলে হুর্দার ভীষণ কান-
পাড়ার কঃবসতালে বহনানতিত হইতে আনার কীদনাশ বিপর্যায় হইয়াছিল।
(এবং) অতিথি প্রাপ্তি অদ্বৈত সর্বশরীর শত্ৰুগণ কামানদের গৌর শত্ৰু-
ঘনিত আনার প্রেমে পরিচরিকাপন প্রতীকারের উপায় না পাইয়া অত্যন্ত
চিন্তাবিত হইয়াছিল। পরন্তু তাহার প্রাপ্তি প্রত্যাশান্ধিভিনায় শূন্য হইয়া
অধের প্রতিকূল "শ্রবঃ! বহুগত চোরা করিও না, নিশ্চয়ই তাহাকে পাইবে"
ইত্যাদি বুদ্ধিবিচার বাক্য দ্বারা বিবর্তিত আবেগের সম্পর্কে আনি অত্যন্ত
বিচলিতভিত্তি হইল। কীদনাশের এই কৃত্রিম পরিবর্তন অসম্ভব করিতেছি।

एहि" ति व्याहरदि । अथ अ । पप्रुत्तपथोदृक्कलदुत्तपे-
अथचलावल्लभपरिमर्षेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

मादमरेतद्विधम' अथ अ । पप्रुत्तपथोदृक्कलदुत्तपे-
अथचलावल्लभपरिमर्षेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

(क) अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

(क) अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

(क) अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

(क) अइसा विमल्लिखमुधपपरिदं तत्तुत्तकठोरकमलदण्डापमाय-
वाहुत्तपथोदृक्कलदुत्तपेण अक्षममुत्तर'गिधमधमाभन्तद्विधम' म'
समुत्तसेदि (क) ।

শিঞ্জন্তপীবরুপ্যডিসিদ্ধবিষ্যদোবগমণং পডিললবাदिणिं पि मं
अच्चाअरपअत्तणिव्वत्तिदमुहुत्तकोवोवराअदुक्खपरुभोक्तिदहिअमं
सिणिइपुअरुत्तपह्लत्यलोअणविभाविटसिसचित्तसारं उव्हमदि (ज) ।

কুলবাदिनৌমপি মাম্ অন্যাৱপ্রযবনিবর্গিতমুরুত্কৌপীপরামদৃ সুপরখৌক্ততহুদয়া শিঞ্জন্তপীবরু-
প্যডিসিদ্ধবিষ্যদোবগমণং পডিললবাदिणिं पि मं

অত एव प्रसूता वपावशेन प्रसूतामुद्यता, विसर्जितायुक्ता चासी प्रसूता भेति तथोक्ता । (उत्तर-
पदस्य विशेषलविषयस्य कार्यधारयः) तत्त्वमे तन्निम् प्रसूतानीयमसन्ने कठोराया परिघताया
कमकदण्डायमानाया विपुलपुनकोदयादिति पद्यनामप्रदापरङ्गा वाह्या सुजाया इन्द्रेण
गाढतरादिद्वयेन अपवारितः समाच्छादितः पयोधरयोः सनयो उदयम उन्नतिर्धन्याप्रभूतः ।
ताडयन्मन्त्रं स्यान्निप्रायविरुद्धेऽप्यपन्नायने हेतुं दर्शयति—विद्वत्सामेयादिना । विद्वत्सामेन
वसनपलनवयादवस्त्रं समानेन विद्वटेन विद्यानेन मेखनावस्त्रेण काञ्चीदाया सम्दायमानौ
(सम्दानं वननरञ्जुलधरोक्तीति सम्दानी अर्गं चादित्वादत्त, ततः सम्दानी क्रियमाणादिति
करोत्यर्थे नानात् सम्दानमन्दात् कार्यप्रदानम् ।) स वनमानौ वीरौ अजयी यौ उरु वीवीरपुगलं
ताभ्यां प्रतिपिहं अवरुहं विप्रवीपमनं ताडयन्मन्त्रप्रतिकूलम्यानं यन्मानशामूताम् ।
प्रतिपुनवादिनौमपि “नैवकुह” इत्यादि प्रतिषेधकवाक्यभाविनौमपि । अवादरेण तदीय-
प्रहल्लवेष्टया च निर्मर्षिताभ्या निषादिताभ्या मुहूर्ताया ताडयन्मन्त्रेणमहेशमुहूर्ताभ्याम्, इ-
मावस्याभ्यां कौपीपरामदृः स्यात्ता ताडयन्मन्त्रनितरोषस्य सर्गकेशाभ्यां पुरुषीकृत विठली-
कृतं हव्यं यन्मातृशामूताम् । तथा शिञ्ज्याभ्यां सखेद्याभ्यां पुनरुक्तं निगुहितं यथा मालया

हওয়া আদি (লক্ষ্যবশতঃ) এহানোতত্ত্ব হইলে তৎক্ষণাৎ পৰিণত যুগ্ম-
মণ্ডলীয়া বাহুযুগল দ্বাৰা গাভতব আগ্নিক্ৰমে তৎসংকৃত আশাব তনোন্নতি
আজ্ঞানিত হইয়াছিল । (বিশেষতঃ তাদৃশাচরণ আশাব পতিপ্রাপ্তবিলক
হইলেও পনায়ন করিতে না পাড়াব কাৰণ এই) বস্ত্র অংশবধতঃ বিগলিত
বিশাল কাঞ্চিনাম দ্বাৰা স্নানতব উরুযুগল সংবন্ধিত হওয়াত তাদৃশ আচরণেব
প্রতিকূল আশার প্রত্নানও অবরুদ্ধ হইয়াছিল । (এবং) তাশাব নিবর্তিত
আশব ও প্রহৃষ্টচেষ্টার সম্পাদিত দুর্ভুতনাত্ৰ দ্বাশৌ তাদৃশ সুস্বাচরণজনিত
জৌব সংসর্গও ক্লেম দ্বাশৌ বিকলীকৃত হইয়া ছল । :সক : বিকলিতঃাব
আশাব জলে সন্নিবেশিত নোহনযুগল দ্বাৰা আশাব মনব প্রকৃত অতিপ্রাপ্ত

দিশুযমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি পরুদসহকঠোর-
করুদ্যহারবিষদ্যপ্তাবলীপসাহসুতাপবচ্ছয়লিঙ্গুরাণি-
মণিসহং ম' কদুয সাবৈষবিহুযমল্যথাবিহকবরৌষিহিদকর-পরিমা-
হৌষমিদুস্মিদণিচ্চল-মুছাবমব-সুচ্ছন্দবিলসিদবিমহুযমণ-

(ম) দিশুযমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি ! মচ্ছন্দমাহু'লভ্যকরুদ্যহারবিহক-
পদ্যবদৌষসাপনৌদানবব-স্বচ্ছনিচুরনিবেদনি সখা' যা' লক্ষ্য সাবৈষবিহুযমল্যথাবিহকবরৌ-
নিহিতকরপরিয়দ্যুভৌকৌষদিতবিচন্দ্রমুছাববল্যচ্ছন্দবিলসিতবিদ্যম্বদবকমলৌ বাসন্যু-

একথাষা' মদহেতু সন্নিবেশিতাষা' লৌচনাষা' লভ্যমাহু' বিমসখি; পরিমিত; বিমসখ মমস;
হার; ছিরাং; মচ্ছন্দ্যবিমসখ; মচ্ছন্দ্যামুখা' যা' উপহাসি "হরি মচ্ছন্দ্যামুখা' যা' উপ-
পুণ্ডলিঙ্গ" ইত্যাদি মাঝামাঝীমি; উপহাস' করোতি :

(খ) দিশুযেতি : দিশুযাষা' এতৎকথ্যেতৈঃ সমস্তাঃসমস্তাঃদিশুযীকৃত্যা' বাহুদ্যভেদা
আদিভেদ সম্বন্ধ পরিবেষ্টনে নিয়মিতা' আবিহা কুণ্ডলাট্যলিঙ্গনামিতি যাবত্ । মচ্ছন্দে
সমুদ্যম' মাহু'লভ্য অ্যামল্য কঠোরকরুদ্যহার; উত্তরনন্দ্যাবাববিতবিহাষে' বিহক-
মদ্যবলৌ বিহকবরৌষসাপ'জি; ঠেব মদ্যব' লভ্যমাহু; যদ মাহু'লভ্য' লভ্য' লভ্য' যদ
মস;লভ্য' মস নিচুরনিবেদ মসলিঙ্গবীষদে নি.মহা' মসখা' । সাবৈষ' লভ্যমিত' যদা' লভ্যনা
বিহুযে' মস লভ্যমিতবিহুযসলীকৃত্য' মসলৌষিবে' লভ্যমিত মদৌষমিত' আবিহা
স্বচ্ছিতা' যা' লভ্যী—মদৌষসলীকৃত্য' লভ্য' নিহিতেন ক্রিয়স'লভ্যনা'ই স্যাদিভেদ করি
কথন য: পরিমিত: মদৌষসলীকৃত্য' লভ্য' মস পুণ্ডলীকৃত্য: স'যমিত: ক্রৌঞ্চবদে;
লভ্যমিত: কিচ্ছিদু'পুণ্ডলীকৃত্য: লভ্যনা: ক্রিয়স'লভ্যমিতদু:স্বচ্ছন্দে' লভ্যমিতপারম্যে' ম

পরিমিত; হেতুগত "এইদ্রুণ কবিও না" ইত্যাদি ঐতিহুণ্যমিনা' কইনেও
আমাকে "গরমোড়তা ইহিও ৮২ পেলে মা ?" ইত্যাদি মা'ক' হারা উগাহান
করিতেছিল।

(গ) তৎপরে শিশুনীকৃত বাহবেষ্টনে আবদ্ধ আত্মাকে বাহ্যের দৃঢ়ত্ব-
মবসীযাতর্জনিত চিহ্নরূপ বিকটপত্রবচনাগুণ্ডিত বাহাতে ললকারকণে সমুৎপন্ন
তাদৃশ মমুরত আশার বক্ষস্থলে পাত্ৰ সন্নিবেশকণ্ড (এফেবাবে) অবল
করিয়া (চুখনাশি ঐতিবোধ বাসনার) আবেগের সহিত মস্তক সমাধোপনে
খলিত আশার কবরীতে বিস্তৃত ভীতাবহুত মা'বা পরিগ্রহবশত: আমায় কেব-

কমলো বামগণ্ডমূলোবরিণিহিদ্‌ফুরন্তপুঞ্জিহাছরসমুগ্ধমণ-
ছরপ্প্‌সণিষ্মবদসিদ্‌সরীসোহঁ চত্বসিদ্‌সজ্জসাণন্দবিসমসম্ভম-
বলণমোহমন্ত্যরমমন্তলোঅথং কিং যি দুব্বিষীদসাহসাণুহুব্বয়াশ্রো
ম' অণব্‌মন্ত্যষীঅং অব্‌মন্ত্যেদি (ক্ষ) ।

মূলোপরিবিস্তিতপ্রস্থরগপুঞ্জিতাধরসমুদ্ভতমনোহরস্য ঞ্জিম্‌মৈটোজ্জবিতরীয়োমা' সমুদ্ভসিতসাঙ্খ-
সানন্দবিদমসংধমপল্লনমোহমন্ত্যরমমন্তোপমা' হিমপি দুর্বিষীতসাহসাতুদপ্যবসায়ো' মামনম্যধ-
মৌষম্ অণব্‌মন্ত্যেতি ।

য নিখটাঃ য়ে স্তুঁজাযযাঃ জাযীযাযরাহ্যো নদীযবদনৈকদেয়াঃ তৌ যন্ স্ত্রাণ্দবিগলিতং
যযেষ্ণবিলসনং যযাভিলগলিতপুন্সনাদ্বিষ্মবছার ইতি যাবদং, তব বিদম্‌ব' বদুতম' বদনকমলং
সুখারবিস' যস্য তযামুতঃ । দুর্ম্মিণীযানী' জামাপহতবিরেজযাসুকাযা' সাহসাতুদপৌ
দুর্বেটাতম্যঃ য্যবসায়ঃ হুরাযবসায়ঃ যস্য তযামুতঃ সন্ । বামগণ্ডমূলোপরি বামলমৌল-
মূলোপরি (বামপাণ') এব সীচামবল্লানম্য য্যবল্লানাত্ স্তামিস্ত্র্যোনা' তস্যা' বামাহ এব
সম্ভব্যবছারস্য মুগ্ধমল্লাদানিত্যকম্) নিহিতাত্ পুন্সবার্যমবল্লাপিতাত্ অত এব সুরত
যৌগুস্বগেণ স্পন্দমানাত্ অত এব অ পুঞ্জিতাত্ পুঞ্জবত্ মতৌষমানাত্ অধরাত্ তদৌষোজাত্
সমুদ্ভবনেন সমুদ্ভবনেন মনোহরস্যে'ন নির্মরং নিরতিময়ং যযা স্যাতযা চত্বর্বিতা প্রলজৌদ-
গমাভিঃ সুপ্রকাশমাসাদিতা' মরীয়োমা' যল্লাল্যামুতা' সমুদ্ভসিতাযা' তাহ্যৌদ্যৌগে'ন
প্রাভূ'তাম্য' স্যাস্তানন্দাযা' মৌগিস্ত্র্যাসা' যদ্‌ বিবসবিধমস্য অমিতাবৈষম্য বহন' চম্বৌবর্ন
তৌ যৌ মৌঃ জ্যেষ্ঠাধর্ম্মবিবুদতা' তৌ ময়র' মন্দ' যযা স্যাতযা ধমনী' ইতস্তঃ
চছরলৌ খৌষমি মৈর্মে যল্লাল্যামুতা' মা' হিমপি সস্তযা অবস্তম্য' অনম্যধেণীয' মনানুজালৈন
প্রাদিনাঘৌগ্য' সুরতনিষ্যযঃ অম্যব্‌মন্ত্যেতি যাবতি । অনৈন স্ত্রাণ্‌ল্লাল্যবর্ষনম্ ।

সমুহ সংযমিত হওয়ায় (কেশ্যকর্ষণে হুঃব পাওয়াব ভয়ে) কিকি দুর্জোক্ত ও
নিশ্চল আনার কণোণাধিসুবারহবে যথেষ্ট চুখনাধি ব্যাপারে বাহার বহন-
করণ অত্যন্ত পটু, তাহুশ মেহে মহাপুরুষ অত্যন্ত হতজ্ঞান কামুকের সাহসাপুরুষ
অধ্যবসায়শালী ইহঁরা বাব কণোণবৃত্তের উপগ্রিভাগে বিজ্ঞত স্পন্দমান ও
পূববৎ ঐতীহমান তাহার অবব হইতে সমুৎপন্ন মনোহর স্পর্শ দ্বারা নিরতিশয়
রূপে প্রকাশপ্রাপ্ত লৌল্যগানিনী এবং তাহুশোভোৎসাহ প্রাভূ'ত ভীতি ও
আনন্দ দ্বারা অপরিসীম আবেগের উজ্জীবনে কর্তব্যাকর্তব্য বিমূর্ততাংশতঃ

एवं नाम विप्रसहि ! समक्षं सर्वं अणुमविश भक्ति पङ्क्तिं
सुखारण्यसंखिहं मुपो वि मन्दभाषणी विभावेति जीवलोभं
ति (ज) ।

সহ । [বিহস্য ।] সহি মদযন্তিহ ! ক্ষুণ্ণ আনন্দেহি ।
অথ তস্মিঁ অশ্বসরৈ সিগেহযিধ্ভমসুখোমহাসবিধসন্তবুডরচিদালী-
অণগিরুবিটং পরিঅশাটং গোবণিজ্জং দে বিসম্বস্স মূলং সম্মণিল্ল
পচ্ছদমডাবারিদং মোদি কিং য় বেত্তি (ট) ।

(জ) এন নাম বিপ্রসহি । সমক্শং সর্বং অণুমবিশ ভক্তি পঙ্কতিং
পুসরপি মন্দভাষ্যা বিভাষয়ামি জীবলোভমিতি ।

(ট) সহি মদযন্তিহি । ক্ষুণ্ণমাবচু । অথ তস্মিঁ অশ্বসরৈ সৌখিন্যমোক্ষপ্রদাসবিহ-

(জ) एवं अत्रावस्थानमिधाय जापदवम्यानाङ्—एवमिति । एवं नाम अनेन प्रकोरेष,
सर्वं सुरतप्राप्त्याय क्रियाकलाप, समक्षं प्रत्यक्षं, भक्तिं सहसा, प्रतिपुष्टा जागरिता,
मन्दभाषा इतमभाषेया अथ जीवलोभं समारं पुनरपि सुखारण्यसंनिभं जागरणमात्रं यैव
तादृशमुल्लेखयि प्रियतमस्यादर्शनात् विजनवान्तरुन्त्यं विभावयामि मन्वे । इति शब्दो-
पाश्रयविषयसहितसुखकः पूर्वोक्तमिष्टासद्वैयनेनान्वेति ।

(ट) अवेति । तस्मिँ अश्वसरे तस्मात् संप्रसुप्तताभावकारी, सौख्यविमयी प्रणयविभासित
छन्दश्च स वलित यो ह्रास तदोपाकारिद्वितदर्थवादिसंगितं अितं तेन विकसय्या विस्तार-
नादयनादभ्या मुदरचित्ताया (इतस्तच्चिद्विज्ञातस्तत्कालवतिपुष्टाया इत्यर्थः) लीचनान्धा
निवर्धित परिहितरसगुणजनान् सम्यक् प्रवचीकृतं अत एव परिजनात् परिचारिकाजननादि
मोक्षमार्गम् (संप्रसुप्तमनसितयानुसरणादिदर्शनकलावम्यादिति भावः) ने तव निवर्धय

মনসসংক্ৰমে ইত্যন্তঃ বিচরণকাব্যে নেত্রপাণিনী আশ্রয়ে লজ্জাহিবশতঃ অবলম্ব্য
ও অপ্রার্থনীয় (অর্থাৎ হৃদয় প্রার্থনা করিতেছিল ।)

(ক) প্রিয়সখি ! (বসাবহায়) এই অকারণে সমস্ত অত্যক্ষরূপে অশ্রুত-
বাহ্য মন্দভাষা আনি সহসা আগবিত্ত হইয়া পুনরায় মনসারকে (তাহার
অশ্রুতবাহ্য) মূঢ় অবশেষে প্রায় নব করিতেছি ।

(ট) সহি । সাধি । মদযন্তিহে । স্পষ্টে কবিতা বল দেখি, নেই অগম-
বাহ্যে (পবিত্র বস্ত্রে) অলমবশতঃ সততসংব্রিহিতা ও ভৎকালজাগ্রিতা)

মদ। অদ্ব অসংবদ্ধপরিচাসমীলে! অবোধি (ঙ)।

বুধ। সহি মদ্ব্যন্তিএ! মালদীপিঅসমী কহু, ইদিসাঙ্গ
ঝেব্ব মন্তিদুং জাশাদি (ঙ)।

মদ। সহি! মা কহু, যব্ব মালটিং চব্বহস (ঙ)।

মহাবুত্তরচিত্তাশৌচননিদপিতং পরিজনাঙ্গোপনীয়ং তে নিত্যস্বল্য সূতং শয়নৌষধম্ভদ্রপটাপারিতং
মবতি কিং ন ভেতি।

(ঙ) অপি অসংবদ্ধপরিচাসমীলে! অপোধি।

(ঙ) সহি মদ্ব্যন্তিকি! মালদীপিঅসমী কহু, ইদিসাঙ্গঝেব্ব মন্তিদুং জাশাদি।

(ঙ) সহি! মা কহু, যব্ব মালটিং চব্বহস।

সূতং (আচনময়ূরকমিতি পাঠে হু আচনময়ূরকমিতি নিশ্চিতং সূতপুটিকময়ূরকারমাচনং আচন-
ময়ূরকং। মতাপি স্বপ্রবহমানমত্রমিতবরনধাতুস্বরচাঙ্গদর্শনভাবক প্রকাশ্য এব নীপমহুতঃ)
শয়নৌষধম্ভদ্রপটেন শয়্যাস্তরকব্রহ্মমণিণ অপরিতং আচ্ছাদিতং মবতি কিং ন ভেতি স্মৃ-
তানসু বিদ্যতং কথয়। অথচ খেট্টোজখৌচিনামিত্রুগুপ্তিতপ্রশ্নঃ কালব্যবেচনা মদ্ব্যন্তিকায়া
অপটটলগৌতমায় কৃত ইতি মনস্বয়ম্।

অত্র হুয়েপ্রস্তে সংখ্যানপি পরমাণ্ডোলতাঙী কেবলচল্লীনা বৌদ্ধবিশাঙ্গীলতাঙ্গী, পরন্তু
গুপ্তমিব মজ্জনে। তদাখোক্তং—“সুরতাবধনীচাঙ্গদাবল্লীলতং তথা পুন” ইত্যাদি।

(ঙ) মদতি। অসম্বদ্বঃ প্রকৃতাননুদ্বয়ঃ পরিচাঙ্গঃ চব্বহসঃ সীলং স্বভাবী যস্মাং
সাদামুতি! অপোধি—অপর।

(ঙ) বুধেতি। মালদাঃ প্রিয়সমীলবদ্বিকা (নহু তত্ প্রিয়সমীল মাহয়ীতি মাধঃ)
ইদম্যাব্ধেব এবমশৌচতাপূর্বাণ্বেব (বাঙ্গালি) মন্তয়িতুং কথয়িতুং জানাতি। মালদা-
সাদগবস্যামাঙ্গীকিততল্যা লবদ্বিকাভ্যান্তসাব্বেন তী ব্রহ্মপি এবমিধঃ প্রযৌ গুপ্তত ইতি
মাহঃ, এতেন মালদী প্রত্যুপহাস্তো মদ্ব্যন্তিকা ইতি যব্বদালত বুত্তরচিত্তাঙ্গাঃ সূচিতঃ।

বুদ্ধবন্তিতার অপরবিলাসোপাঙ্গিতশত্রুতিকমিত গোচন বাবা অত্র্যক্ষৌভুত রতামার
অধনুন্নং, গব্বিচাঙ্গিদ্ধারজ্জিব নিব্বট্টে, রতাপনীর দাবিদ্ধাব লজ্ঞ শ্যোভবন
(বিজ্ঞানার চাঙ্গর) বাবা আচ্ছাদিত হইয়াছিল কি না?

(ঙ) মদ। অপি অসংবদ্ধপরিচাসমীলে! তুমি বুঝে অপরদণ কব।

(ঙ) বুধ। সহি মদ্ব্যন্তিকে! মালদী প্রিয়সমী লবদ্বিকা প্রেদ্বন
অশৌচতাপূর্ণ বাক্যই বলিতে জানে।

বুড়। সহি মদঘন্টিএ! মণিছাং দাণিং দে কিং বি জহ থ
বৌসামমহুং করেসি (ণ)।

মদ। সহি! কিং পুণো বি পণমমহুং থ কিদাৱরাহৌ অশ
জণো জেণ এষ্ম মন্তেসি। পিঅসহি! তুমং লবঙ্গিআএ সহ
সম্মদং মে হিঅশ (ত)।

বুড়। জহ দে কধং বি মপ্পরন্দো পুণো বি দংসণপহুং অোদরদি,
তদৌ কিং তুপ কাদব্বং (ঘ)।

(৭) সহি মদঘন্টিএ! মণিঅ্যানি ইদানৌ তে কিমপি যদি ন বিদ্যাসমহুং করৌবি।

(৮) সহি কিং পুণরপি প্রচয়মহুং ন জাতাপরাধৌহুং জনৌ, যেনৈব মন্তয়সি। প্রিয়সহি।
মং লবঙ্গিকয়া সহ সামন্তং মে হৃদয়ম্।

(৯) যদি তে অশমপি মপ্পরন্দঃ পুণরপি দমংসপমমবসরসি, ততঃ কিং ত্বয়া কাশ্যম্।

(১০) মদেতি। এবং অনেন প্রকারেণ। মালত্যা অপি তথ্যবিচারক্সায়া অলৌকিক্যাদিতি
ভাৱঃ।

(১১) বুড়তি। বিদ্যাসমহুং আত্মামিমাংসাবীপনেন ময়ি বিদ্যাস বিপ্লুতিম্।

(১২) মদেতি। প্রচয়মহুং বিদ্যাসমহুং দনেন, (প্রচয়ঃ প্রকি বিদ্যার্থে দাতৃভাৱসম্বন্ধ-
রসীতি বিদ্যঃ) অর্থ—লব্ধচয়ঃ। পুণরপৌক্সনে পূৰ্ব্বং কদাচিদবুড়রচিতাপ্রচয়মহুং মদঘন্টিকয়া
জ্ঞাত ইতি বদ্যতে। হৃদয়ং হৃদয়শৃঙ্গা, তথা অ পুণরপৌঃ স্বকারিণ্যসি মে, কিচ্ছিদপি
সৌন্দর্য্যমসিতি নিঃসন্দেহং কথ্যেতি ভাৱঃ।

(১৩) লব্ধমলিপাণ্ডুং মুক্তিকাং করৌতি—ঘটীয়াদিভাঃ।

(১৪) মদ। গবি। মালতীকে এইরূপে উৎসাহ করিও না।

(১৫) বুড়। গবি মবরসিহর। স্পৃহাতি তোমাকে কোন কথা বিজ্ঞাপন
করি (যদি আশ্রয় গৌলন করিয়া) বিবাস ভর না কর।

(১৬) মদ। গবি। পুনরাগত কি বিবাস ভর যার। আমি অপরাধ
করিয়াছি যে, এক্ষণ বলিতেছ? লবঙ্গিকার সহিত তুমিই স্পৃহাতি আমার হৃদয়
তুল্য।

(১৭) বুড়। যদি মক-ম কোন একাধে পুনরাগত হোয়ার দর্শনপূর্বে
অবতরণ করে, তবে তুমি কি কর?

মদ । একেকাব্রবণিসঙ্গলগুণিষ্মলে চিরং লোমণে ণিঝাব-
ইক্ষম' (৮) ।

বুধ । অথ সো বি মন্যহবলকারিদো কন্দম্পনণিণি' তুম'
ককিণি' বিথ পুরিসোত্তমো সখংগুহসাহসেথ সহধম্মচারিণি'
কারেদি তদো কা পড়িবত্তী ? (৯)

মদ । [নিঃশ্বস্য ।] কীস মং এত্তিথ' আসামেসি (ন) ।

(৮) একেকাব্রবণিসঙ্গলগুণিষ্মলে চিরং লোমণে নির্ঝাবিধ্যানি ।

(৯) অথ সোপি মন্যদবলজ্জারিতঃ কন্দম্পজননী' তাং ককিণীমিত্র পুরসৌভগঃ
সখংগুহসাহসেন সহধর্মচারিণী' অচৌবি, তদঃ কা পড়িবত্তী ? ।

(ন) কি' নামিতাবদ্যাসাদপি ।

(৮) মদেতি । একেকাব্রবণি সুবাদী, নিসর্গজগে বসদব্রবণী ভীত্ব্যাবিষ্ময়মাণ
সমাসবঃ হংসজে নিষ্মলে পরমনির্ভয়মাণ নিপদে' লোমণে মদৌশনেই নির্ঝাবিধ্যানি
ধৌতদিধ্যানি । এতেনীতুজটহর্মনৈচ্ছা হুচিলা ।

(৯) বুধেতি । মন্যদবল জামল ব্রহ্মগুণাৎ বর্জন প্রবর্তন' সম্বাদী বস্মেতি মন্যদ-
ব্রহ্মজ্জারিতঃ সমসৌব জামাভিমূত ব্রবণে, সোপি মন্যদৌপি । পুরসৌভগঃ সৌভগঃ ব্রহ্মজ-
পুত্রবৎ, কন্দম্পজননী' সখিম্প্রদ্যাসব্রবণী' কানবিক্রোদেতুপাদিহাষ । সখংগুহসাহসেন সখ-
ংগুহসেন সাহস' তেন, অদ্রব্রবণেতি যাবত, সহধর্মচারিণী' ধর্মজনী', তদহরা কা
পড়িবত্তী' কিহর্মনৈচ্ছা ? হতুজট'কসদ'ব্রবণী' ব্রহ্মজ্জটমস্মি নবেতি মাতঃ ।

অথ ককিণীমিথেতি পুর্ষোনিমাত্রহাৎ, এবং মদ্যনিক্রবণিপদৌষধার্দমিত্র ব্রবণীমিত্রা-
নুগম্যমাণ "দাকিষ" নাম নামাত্রহাৎ, তদাখ্যে' বদেথি—"দাকিষ" বৈতদা বার্য
পড়িবত্তরৌষধ"মিতি ।

(২) মদ । (নিঃশ্বসিতঃ সৌভগব্রবণঃ) ভাষার মুখারি এত এত অদ্রব
ব্রতাবতঃ সংগত আনার নেত্রদুগল শীতল করি ।

(৯) বুধ । গুরুযোজন বিধু বেনন ভাবি কন্বর্গপ্রসবিত্তো কল্পিতক প্রা-
গ্রহমাগে (অর্থাৎ অগ্নিব্রহ্ম করিয়া) বর্ষনত্রী করিয়াহিঁসেন, গেদেত্রণ বকব্রবণ
বহি অত্রান্ত কামাটিকৃত ইহেয়া ভৌনাকে ব্রহ্মগ্রহমাগে বর্ষনত্রী করে,
তবে হোমাব কি কর্ভব্য ? (অর্থাৎ যে বিব্রহ্ম হোমাব অভিব্রহ্ম আছে
কি না) ?

ବୁଢ଼ । ସଢ଼ି ! କହେ଼ (ପ) ।

ଲବ । କଧିଦଂ ଜ୍ବେବ୍ବ ହିମ୍ରାସେସ୍ତୁଅଞ୍ଚିଂ ଦୋହଣୋମାସେଞ୍ଚିଂ (ଫ) ।

ମଢ଼ । ସଢ଼ି ! କା ଅଞ୍ଚଂ ଇମସ୍ୟ ନିଷ ଜ୍ବେବ୍ବ ଅତ୍ତାପ୍ୟସଂ ପଣୋ-
କଦୁସଂ ଦୁହସଂହୂଳକବଳାଦୋ କାଢ଼ିଅସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଜ୍ବେବ୍ବ କିରଥସ୍ୟ ଅଞ୍ଚଣୋ
ସରୀରସ୍ୟ (ସ) ।

(ପ) ସଢ଼ି । କଥସ ।

(ଫ) କଧିତମେସ ଜଞ୍ବାସେସ୍ତୁଅଞ୍ଚିଂହିମି.ସାଧେ ।

(ସ) ସଢ଼ି । କାଢ଼ିମସ୍ୟ ତେସେବାକାମ ପଞ୍ଚୋକ୍ୟ ବୁଢ଼ମାଢ଼ିମକରକୋଦାଞ୍ଜଢ଼ସ୍ୟ ତସ୍ୟେବ
କିରକସ୍ୟାକାମଃ ସରୀରସ୍ୟ ।

(ମ) ମି.ଅସ୍ତେତି । ମାଢ଼ସକ୍ୟେସାଢ଼ସାଢ଼ସକ୍ୟାମିଅସକିନାମନିତନିବାଦୀଈନ ମି.ସାଞ୍ଚ-
ବିଘ୍ନଃ । କିଂ କ୍ଷିତସଂ । କହୋରୁରଢ଼ଢ଼ବଞ୍ଚେନ ତତ୍ତସ୍ୟଭବାଦିତି ଭାବଃ । ତସ୍ୟାସ୍ତେବ ସର୍ବେସା
ସମ୍ପତ୍ତିରସ୍ତେତି ଅପତ୍ତେ, ସ୍ବସ୍ୟ "ମନୋରସକ୍ତନିସାସକ୍ତୋକ୍ତିଃ"ଭେଦକରେସ୍ୟ ସଂସିତି କଥସାଦୃଶ
"ମନୋରସୋ" ନାମ ମାଢ଼ଢ଼ସସ୍ୟସ୍ୟ ।

(ପ) କଥସିତି, କଥଠିକ୍ଷଣିତି ଶ୍ରେୟଃ ।

(ଫ) କଧିତମେସିତି ମଧ୍ୟାବିବାହପଦରେ ଅସ୍ୟାଃ ସମ୍ପତ୍ତିରସ୍ତେତି ଅସଠିକ୍ଷଣିତମେସିତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(ସ) ତେସେତି ମକରନ୍ଦେନୈଶ୍ବର୍ଯ୍ୟଃ ? ଆମାମ୍ ଅକ୍ତିସରୀରଂ ପଞ୍ଚୋକ୍ୟ ସୁଧାସିନାଢ଼ିକାଞ୍ଚ,
ବୁଢ଼ମାଢ଼ି ଶକ୍ୟମାମ୍ ଦୁରନ୍ତାସାମ୍ରସାମାମ୍, ଆଞ୍ଜଢ଼ସ୍ୟ ଆଞ୍ଜସ୍ୟ ସଞ୍ଜାତିମସ୍ୟ ଅତ ଏବ ତର୍ଥେବ ମକରନ୍ଦ
ଅର୍ଥେବ କିରକସ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ରକରସ୍ୟ ଶୁଭ୍ରହାସପମୁଦ୍ଧେନ ଶରୀରସ୍ୟାସ୍ୟ ଅବସ୍ୟାସିତସ୍ୟେତି ସାଧନ (କୃଷ୍ଣକିଂହ-
ରୀତ୍ୟର୍ଥକୋଽପି ଜାପିନ୍ ପାତ୍ରଃ) ଆକାଶୀ ମନ ସରୀରସ୍ୟ ଦିଢ଼ସ୍ୟ ଅଞ୍ଚଂ କା ? ଇତ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।
ସାଢ଼ିଶକ୍ୟମାତୁହାରିଶୈବାସଂ ମଦୀଶି ଦିଢ଼କଦୀସଃ ସଂଞ୍ଚେ ଇତି ଅକ୍ତାସପଦରେ ଅବପଦରେ ବା ସ ଏବ

(ନ) ନମ । (ନିନ୍ଦାମ ଗାଥା କବିତା) କେନ ଆମାକେ (ବୁଢ଼ା) ଏହିରୂପ
ଆଧାମିତ କବିତାଞ୍ଚେ ?

(ପ) । ବୁଢ଼ । ମଧି । ଅଞ୍ଚେ କବିତାଞ୍ଚେ ନମ ।

(ଫ) ନମ । କ୍ଷରସ୍ତେସ୍ୟ ଆବେଶଞ୍ଚକ ଦୋଷ ନିନ୍ଦାମ ବାଞ୍ଚାଞ୍ଚେ (ଅସ୍ୟତି) ଅଞ୍ଚିତ
ହେତାଞ୍ଚେ ।

(ସ) ନମ । ନିଜେବ ନବୀର ନବ କବିତାଞ୍ଚେ ହେତାଞ୍ଚେ ନବ ବଳ ହେତେ ଉକ୍ତାମ
କବୀମ୍ ଅଞ୍ଚକ୍ଷୁକ୍ତେ ଆସୀରକ୍ତେ ବ୍ୟବହାମିତ ଏହି ନବୀର ନବକେ ଆମି 'କେ ?

લવ । સરિસં મહાણુમાવતાણ (મ) ।

વુહ । સુમરેહિ એદં વચ્ચણં (મ) ।

મદ । કથં દુદૌયથામવિચ્છેદપહ્લો તાડોઘદિ । તા જાવ

(મ) સહયં મહાણુમાવતાયાઃ ।

(મ) અરેતદવચનં ।

(ય) કથં ત્રિતૌયથામવિચ્છેદપટજ્ઞાયતે । તથાચ્ચન્દનં નિર્મત્તંજ્ઞ તસ્ય વાવપતન-
મભયં માલત્યા ઉપરિ અનુકૂલયિષ્યાતિ ।

મધુરિતિ નાસ્તિ યે તત્ત્વ વચનાધિકારોડ્ડયેતિ ભાવઃ । તથાચ્ચ શાકુન્તલાદુઃખારવાસ એવ મદ્યનિકપા
સદેહઃ મહારત્નાય મનસા મદનમ્ રતિ ધ્વનિઃ ।

(મ) મહાણુમાવતાયાઃ કૃતજ્ઞતાયાઃ સહયં અનુપપ્તં ઉપપુજ્યં પૂર્વોક્તવચનમિતિ યેષઃ ।

(મ) કુલેતિ । એતન્—મહારત્નકર્તુન્સારદ્વારપાત્રોચ્ચરચચ્ચક્રં વચનં અર સર્વેષા
પરિચિન્નયઃ । તથાચ્ચ તાદૃશમયમયે સમુપસિદ્ધિતે દુઃખઃ કર્તવ્યકર્તવ્યચિન્નતાં સમયસંપેદેષ
કાર્યકારિર્ન કર્તવ્યેતિ ભાવઃ । કુહરચિન્તામહારત્નસુદ્ધિયાપિ વચનનિદમતીયત્ । તથાહિ—
હ મહારત્ન । એતદવનં તત્કર્તુન્સારદ્વારપાત્રોચ્ચરચચ્ચક્રં મદ્યનિકપાના વાચ્યં અર
ચિન્નયઃ । તથાચ્ચૈતદિચિન્નવાપુમેવૈવાનપહ્લું યમં સમાચરેતિ ભાવઃ ।

(ય) મદેતિ । દિતૌયથામસ્ય રાત્રે દિતૌયમદ્યપાત્રકાલમ્ વિચ્છેદઃ વિષ્ટેષઃ
અતિપાત રતિ યાવત્, તથ્ય મટહઃ મત્સ્યજ્ઞાનિયકાચ્ચક્રકારિષેષઃ તાપ્યતે માપ્યતે । તત્કર્તવ્ય
રાત્રે દિતૌયમદ્યપાત્રકાલમ્ તત્કર્તવ્ય કાલવિન્યાસાભ્યાસ્યાત્ નમ્યં નિર્મત્તંજ્ઞ સ્વચ્ચરિતો
માત્રતી રતિ તાદૃશવાચ્યમયોગસમાતીરાસમીવીન રવાદિના તિરસ્કૃત્ય । નાનનોપસ્ય

(અર્થાત્ એકે જગતે એક જગતે ના એક જગતે આનાંબ વૈભવ કર્તૃત્વ નાહિ, વેદેહુ કેહાવ
કરિશા તિનિ પૂર્વેકેહે નિષ્કેશ કરિશા નહેરાહેન) ।

(ભ) લવ । જોનાર એકે વાકા (મર્જવાઈ) કુટજજાતર ઉગરુકુ ।

(મ) વુહ । એકે કથા અવન પ્રાપ્તિ ।

(ય) મદ । એ કિ પ્રાપ્તિવિષય પ્રશ્નપ્રતિપાતેર શુદ્ધ વાચ્યવાદિત
હેટેહે । અત્રવાઃ વાઈ (લાઠા) નમ્નકે કિવદાવ કરિશા અથવા મનાવ

पान्दपं विवम्भस्किञ्च से पादपेङ्गं अम्भस्किञ्च मालदीपं ठवरि
पनुत्तलरस्सं (य) । इति उक्त्या मनुस्मितिः ।

मकरन्दो सुपुष्पहास्य इत्येव यज्जातिः । (७)

मद । सखि मालदि ! विष्णुहासि [विलोक्य सङ्घर्षे ससाध-
सखी] पद्मो अथ ज्ञेय किं पि यद् वददि (१) ।

मक । रम्भोरु ! सङ्कर भयं क्षमते विसोदु-

मुत्साम्मितं स्तनभरस्य न मध्यभागः ।

(१) सखि मावति ! विष्णुहासि । पद्मो पद्मदेव किमर्थं तावत्तदी ।

पेङ्गपादुक्षिरक्षारपलापुचितत्वासाह—समादेति । सा चववा, सपादमन्त्रं पादपन्द्रेण सङ्घ-
पदा स्थापना अन्धर्मा "मालती" इति सङ्घो मवे"ति याचिता, पनुत्तलविष्यामि पनुत्तलं
परिष्यामि ।

(७) यज्जातीति मकरन्दिकाद्वज्जातिरिति शेषः ।

(१) मदेति । इतिपुहासि कामरिमासि, किमिष्ये । विरपायितस्य मकरन्दस्य
विनिर्दीपनस्य दर्शनस्य इष्टं देव, सपुष्पमन्त्रमेव निरूपय्य सपाद गुरुः सखीं मगोभायः प्रकटीकृत
इति किमर्थं मन्त्र इति परिचिन्तनं कथायाः पुद्गलस्य मन्त्राणीति च मयदेवुः । "पद्मो"
इति विष्णुदेवताकथयाम् । अन्धदेव मन्त्रमन्त्राणां लब्धत्वात्तावन्निर्देश, किमपि अनिमित्तनीये
पतन्मन्त्राणां मकरन्दस्य भावना ।

(८) रम्भोरिति । हे रम्भोरु ! मकरन्दोऽप्युक्त्यापादो वदति । मयं साधकं सङ्करं मुच ।

वन्द्यो अकार्यना करिष्यामि यागधीर उपायः अशुक्लं कविः । (एह कदा वनिता
उक्तिरा वाहेतु देव) कविण) ।

(१) (मकरन्दं नृप उपायिष्ठ कविः हृदयस्य मन्त्राधिकार इवदात्र
करिण) ।

(३) मक । मवि मावति । आगविता हृदयस्य ? (देविता, हृदय
उत्तर मदि) अहो आनित्र आनित्र अतोऽननिर्दिष्टनोश्च (मकरन्दं वरदान-
कण) यागोत्र वर्तमान ।

(४) मक । अवि ! मरुतोऽह ! उत्र गवितात्र कर । वेहेतु (अन्ध)

ইত্থং ত্বয়ৈব কথিতপ্রশ্ন্যপ্রসাদঃ

সহস্রনির্ভুং তিযু সংসৃত এয দাসঃ ॥ (৮)

সুধরচিতা মদ্যনিকাশুসুসুদ্রমথ্য সংকতমাত্মিক্য । (৯)

‘দেবারকরবে দেতু’ দর্শয়িতুমাহ—অমত ইতি । যচ্চান্ তত্র মধ্যমামঃ সমতীষ লক্ষ্যস্য
 শরীরস্য মধ্যাঃ কটিদেশ ইতি যাবত্, সনমারসে কুচমারস্য ভারবত্ কুচযৌরিতি ‘যাবত্,
 সত্ কাম্পিত’ সাধ্যসগনিতকাম্পন’ বিবোধু’ ন সমতে ন শকীতি । ‘কিযত্ কালমেব’ পৌর-
 কুচকাম্পনে কুমারিকুমলব কটিদেশঃ মজ্জ্বাবৌতি ভাষ্য । ‘ইলসর’ দর্শয়তি—ইত্যমিতি,
 ইত্য’ পূর্বোপপিতপ্রকারেণ ত্বয়ে কথিতঃ স্যমেব বর্ণিতঃ ব্রহ্মযঃ অনুরাগ এষ প্রসাদঃ অনুরাগঃ
 যজিন্ তাদ্র্যঃ এষ মজ্জ্বচৌ দাসঃ মন্বঃ সহস্রনির্ভুং তিযু যাদ্রমকথনশত্ সহস্রং প্রনিত-
 ‘সমনিমানন্দে’ সংসৃতঃ পরিচিতঃ । (‘সংসার’ স্বাত্ পরিচয় ইত্যমরঃ) তথাচ দাসত্বাত্
 পরিচিতত্বাচ্চ নাসি লগতে ভৌতিকারমণি ইত্য’ চর্ম্মেণা পরিচর্ম্মণি ইতি ভাষ্য ।

অম প্রথমবাক্যায় প্রতি দ্বিতীয়তীয়বাক্যার্থযৌৎস্নে নীপন্যাসাত্ বাক্যার্থভেদক’ কাম্য-
 লিঙ্গ’, ‘এষ’ কটিদেশস্য সনকাম্পনচন্দনায়ত্নসম্বন্ধে’পি তত্ সত্ স্মৃতিবীর্ণাদতিশয়োক্তি-
 শব্দদ্বারঃ । ‘অপরষ দাসত্বার্থে’ মকরন্দেনল্লিঙ্গঃ প্রযোগাত্ ‘সং’ যৌ নাম বাস্তবদ্বারো বিদ্যেয়ঃ ।
 তদ্রূপচণ্ড্যু স্বর্গ্যৌঃ সযা—“সং’ যৌ যন্ত সং’ যৌ বাস্তবাস্তব্যার্থে প্রযুজ্যত” ইতি । ‘বলগা-
 ‘তিলকাঙ্কম্ ॥

(৮) অম ‘সং’ দ্বাতিশয়বোধনায়’ স্তম্ভার্থবিস্তার্যেণ সুখোন্নয়ন’ সখীভিঃ বৈদ্যদ্বার্যেণ
 পূর্ববত্ সংসৃতাম্র্যচমিতি বিধায়নীয়ম্ ।

কুশ) ‘তোমার কটিদেশ’ গৌরবজননুগলের উৎকম্পন সহ করিতে পারিবে না ।
 বিশেষতঃ পূর্কোচ্চরণে ভূমিই যাহার অপরূপ অশ্রুত্বের কথা বর্ণিতহিলে,
 সেই জোতার ফুটফুট এই নন্দক নন্দমন্দির সঙ্গীতসঙ্গ
 (হুতরাঃ দাসকুমার ও পবিত্রিঃ নিবন্ধন আশা হইতে ‘তোমার কোনও
 উন্নয়ন কারণ নাই) ।

(৯) ‘(বুদ্ধবিন্দিতা) স্তম্ভনিকার মূণ উন্নয়িত কন্ঠিঃ সঙ্কত ভাষায়’ বর্ণিত
 বাগিন) ।

মদ । সহি বুধরক্খিড়ে ! কহিঁ ঠণ অহোঁহিঁ গন্তব্বং (ল)

বুধ । জহিঁ জ্জেব্ব মালদী (ব) ।

মদ । কিঁ ষিভ্বত্তসাহসা মালদী ? (গ)

বুধ । অঘ ই' । অঘ' অ তুম' মণাসি । ("জা অহ' ইমস" ইত্যাদি পঠতি) (ঘ)

(ল) সহি বুধরক্খিড়ে ! অ বুধরক্খিৎসিতম্ ।

(ব) যমেব মালতী ।

(গ) কিঁ নিভ্বত্তসাহসা মাতি ?

(ঘ) অঘ কিম্ । অঘহ, ত্বং মণসি কাহনস ।

(ল) মদ্রা মমমানুমোদনং প্রাপ্যিতুং বৃচ্ছতি—সত্যুত্যাदिना ।

(ব) মৌলসাহসায় মালত্যা মালবানুসরণং প্রাপয়ন্তী সখীমতনুসরণনি—যমেত্যাदिना ।
অনেনোপসাহসকারীঃপি চৰিত ইতি মন্যম্ ।

(গ) মদতি : নিভ্বুৎসং সম্যগ্ সাহসং লাভয়েন সাহসিনী মমলবপং সাহসকর্ম্ যস্য-
ল্যপাদুতা ।

(ঘ) অঘ কিনিমতুপমমি । মালতী নিভ্বুৎসাহসং বৈদ্যঃ । তথাচ তদুপায়েন
ল্যপাযি লসারদেহে সহ সম্প্রতি বলায়মীবেত্যাশয়ঃ । অধুনা নির্বিঘ্নং লসারদেহে সহ
মননল্যৌচিত্তে দ্বিললারং দর্শয়তি—অঘহেত্যাदिना । মণসি অতীতসামীপ্যে বান্ধব-
প্রয়োগাৎ কিঞ্চিন্ পূর্ব্বমিহ ত্বং "জা অহ' ইমস" ইত্যাদি বাক্যমুদাহরণীভবঃ । তথাচ
লসারদ্যমিপ্রায়াশুসারিষীদানী' মমমে বৈমল্যদর্শনে লসাকঃসাম্যপ্রাপ্য' মদেতি মাধঃ ।

(ল) মদ । আমি বুধরক্খিড়ে ! এখন আমারে কোথায় রাইতে
হইবে ?

(ব) বুধ । যেখানে মালতী আছে ।

(গ) মদ । মালতীরও কি বাবরের সহিত গমনকরণ সাহসিক কর্ম
নিম্নর হইয়াছে ?

(ঘ) বুধ । নিশ্চয়, মালতী বাবরের সহিত গিয়াছে । তুমিও ইতঃ-
পূর্বেই বলিয়াছ যে "এই শত্রীর নগকে আবি কে ?" ইত্যাদি (মনসিকার
পূর্ব্ববাক্য পাঠ) ।

তদনে পবহারেণ নির্গত্ব সাধয়ামঃ । (১২)।

[নিমূর্ত্ত পরিজ্ঞাননি ।] (১৩)

মক্ৰ । অহৌ । নিযৌযেনিঃসম্ভাররমণীয়তা রাজমার্গস্য । (১৫)

তয়া হি সম্মতি—

প্রাচ্যাদানামুপরি বলভীতুদ্বাভাযনেযু

ভ্রান্বাত্ততঃ পরিণতসুরাগম্ভসংস্কারগমঃ ।

(১২) পবহারেণ মক্ৰ-চিহ্নযা চিহ্ন-চিহ্নাং ইতি প্রতিভেদে নিবৃত্ত । সাধয়ামঃ সাক্ষ্য-
দেয়ং গচ্ছামঃ । তদাশৌচং দর্শয়ে—‘‘প্রাচ্যেণ স্বকৃতকঃ সাক্ষ্যম্ভেদ্যানে প্রযোজ্যে ইতি ।

(১৩) নিমূর্ত্ত নিঃসৃতং যথা স্যাত্ততঃ পরিজ্ঞাননি বহির্ভূতমায় পাদবিশেষেণ কুর্ভবতি ।

(১৪) অহৌ ইতি ‘‘আত্মা’। নিযৌযে ‘‘অহং’ (‘‘অহং’নিযৌযৌ হাবিষ্যমঃ) ।
নিঃসৃতকঃ সাক্ষ্যম্ভেদ্যানে ব সমমানমাদিবিগলনে রমণীয়তা মনোহরতা ।

(১৫) রাজমার্গস্য রমণীয়তারবলম্বায়েন সুনামমিস্তবধুমাত্রিভবনং সনদয়-
শ্রবণলিঙ্গা শ্রীশ্রীশ্রী—‘‘প্রাচ্যাদানামিভ্যাং ইতি । প্রাচ্যাদানং ‘‘অহং’রূপে উপরি উপরি-
মাণেযু বনমীনাং সৌখ্যেভ্যঃ (‘‘সুখানি কল্পমীশ্রবণানি সৌখ্যেভ্যঃ ইতি রমণঃ) ।
তদ্বাভাযনেযু ‘‘ভবনবাসে’যু ভ্রাতৃ পরিভ্রমণ গম্যমান্যে’য মক্ৰে প্রবিষ্টে ভ্রাতৃঃ, ‘‘আত্মাঃ নির্গতঃ
‘‘অতদন পরিণতসুরাগাঃ পাদবিশেষে’য উপরিভ্রমণদ্বিরাগঃ সাক্ষ্য সৌম্য স’জ্ঞারঃ স্যাত্ত-
সুরাগমোহনিঃ স্যাত্তে ‘‘সক্ৰমণ’ গমে ‘‘অধিকারি’রূপে প্রযোজ্যঃ । সান্দ্র্যাদানং ‘‘দরম্ভরমণদ্বীপে
‘‘দরম্ভরমণিতুসম্ভবতা’সামীদঃ সত্যঃ ‘‘অভ্যাসীতি তদ্যোজঃ । তদা ‘‘সুখম্ভা’ বারং উপধিতঃ ‘‘আত্মাঃ
‘‘সীতঃ ‘‘সুখম্ভা’ বারং ‘‘সত্যঃ ‘‘দেব’ তদ্যোজঃ ‘‘সত্যঃ ‘‘দেব’ তদ্যোজঃ ‘‘সত্যঃ ‘‘দেব’ তদ্যোজঃ ‘‘সত্যঃ ‘‘দেব’ তদ্যোজঃ

‘‘আত্মাঃ ? পদত এই প্রবৃত্তবাগাতে সফল আশায যৌবনের স্মরণ পদ
উৎসব, বেহেতু অসুখবলে পরে অসুখ কন্দর্পবৈবৈ বহুশক্তিব অর্পণ
বহুত ভাব কারণ কবিরাজেন ।

(১০) তবে এস এই বিড়ম্বিতারে বহির্গত হইয়া আশ্রয় পাই ।

‘‘১০, ‘‘অসুখ-বলে-পরে-অসুখ-কন্দর্প-বৈবৈ-বহুশক্তি-ব-অর্পণ-’ ।

(১১) মক্ৰ । অহৌ এই অর্ধবাত্রে প্রাণিবাত্রে গমনাপনভাব অদূর
ব্রাহ্মণার্গের কি বসণীয়তা ?

(১২) প্রাচ্যাদান উগতিভায়ে প্রাচ্যাদান সর্গোক্ত গৃহের উক্ত গদ্যাকপে
পরিভ্রমণ কবিরাজ প্রত্যাশ্রিতবৃত্তঃ বাহ্যে অভ্যন্তর গদ্যাকপে পরিভ্রমণ

ମାୟାମୋଦୀ ମୁହୁରପଦିତସ୍ତୋତକର୍ପୁରବାସୀ
ସାୟୁର୍ଯ୍ୟୁନାମମିନସ୍ତସନ୍ନିଧାନଂ ସ୍ଥମସ୍ତି ॥ (୧୫)

(୧ମି ନିଷ୍ପାନ୍ନଃ କର୍ମେ ।) (୧୭)

(୧ମି ମାଳତୀମାଧବେ ମନ୍ଦନବିମଳାଦି ନାମ ଚମତୀମନ୍ଦଃ ।) (୧୮)

ସ୍ଥମସ୍ତିବାସୀ' ଅସିଦ୍ଧପିତୃମଣ୍ଡଳାଦିଭ୍ୟଃ' ଅସ୍ଥମସ୍ତି ସ୍ଥପସ୍ତି । କର୍ମଦା ବାସୀ' ଅଧିପତିପଦବାସୀ
ସୁରାମାୟାକର୍ପୁରବାସୀ' ଶରୀରହସ୍ତେ ରକ୍ତମାୟାଦିତି ମାଧବ ।

। ଶମ ସୁନାମମିନସ୍ତସନ୍ନିଧାନଂ' ଶମିତି ବାଦୀଃ । ସୁରାଦିଗନ୍ଧବସ୍ତ୍ରଂ ଚିତ୍ରମିନିପଦବାସୀ
ପଦାଦିଶିଳ୍ପକଂ କାଳକ୍ରମେନବଦାୟଃ । କନ୍ଦାକାନ୍ଦାୟଂ ॥

(୧୯) ଶମିତିଃ । ମନ୍ଦନସ୍ତ ସିଂହକ୍ରାନ୍ତଃ ପ୍ରାୟଃ ଶାଫଳଂ ଯ ମନ୍ଦନବିମଳାଃ । ବିଶ୍ୱାସିତ-
ମନ୍ଦନବିମଳା ମାଳତୀ ଯୁ ମାଳବିନେଷ ପରିଚିତା ଗୌରୀ, ଯାହା ବିଶ୍ୱାସନୀୟତାବେଶେ ମାଳବିନେଷ-
ମନ୍ଦନେ ମନ୍ଦନଂ ଶମକମିଧାୟେ ଶପସିତା ପୁରଂ ପଦାଦିବନ୍ଦନଂ କ୍ରାନ୍ତବିମଳଂ କନ୍ଦପାମିହନଂ ଯଂ
ପାଦପଦ୍ମାଦିପାମିହନ ପ୍ରମୁଖ ମନ୍ଦନବିମଳା ମନ୍ଦନବିମଳାୟଂ ଶମକଃ ପରଂ ବିଶ୍ୱାସ କର୍ମେଣ୍ ମନ୍ଦନବ-
ସିତି ସ୍ଥମ କୃତମନ୍ଦନ ମାମ "ମନ୍ଦନବିମଳା" ଶମିତି ବଳବାୟୁ ॥

। ଶମି କାୟାକର୍ମଣ୍ୟୋପନୟନକ୍ରମେନୁକ୍ରମିକାରିତକର୍ତ୍ତାହାସ୍ୟାନିବିତାୟାଂ ସମସ୍ୟୋପନିବିତାୟାଂ ଶାସୀ
ମାଳତୀମାଧବବ୍ୟାଘ୍ରାଦୀ ସମସ୍ୟାଦିଶମିତିଃ ସମସ୍ୟା ॥

ମାଳବମୁଖ ଏବା ବେ ଶୁଭବାଜ୍ଞାତ ମନ୍ଦମୁଖ ଓ ବାଦବାଦେ ଓଠକଟେ କର୍ପୁରଂ ମନ୍ଦ
ଆନାନ ବସିତେହେ, ତାହୁଏ ଏହି ବାହୁ ବୁଝାବିଦେବୀ ଶକ୍ତି ଶିବ ଶ୍ରୀରାମାଦିଦିଆ ଶୁଭମା
କରିତେହେ ।

(୧୭) (ମନ୍ଦନେ ନିର୍ମିତ ହେବ) ।

(୧୮) (ମାଳତୀମାଧବେ "ମନ୍ଦନବିମଳା" ନାମକ ମନ୍ଦନାୟୁ ମାମ) ।

અષ્ટમોઽધ્યક્રમઃ ।

તતઃ પ્રવિચયિ શ્વસીક્રિતા । (૧)

અથ । વન્દિતા મયા નન્દનાવાસપદ્ધિષિઠતા મન્નવતી, તા
જાઐ માલદીમાહવસચ્ચાસં ગચ્છામિ । [પરિક્રમ્ય ।] एदे दे
षिष्वत्तिदगीहदिग्रहावसाणमज्जया दीहिआतइसिन्नातल
अलङ्करणि मालदीमाहवा ता जाइ डवसप्यामि (ક) ।

इति निष्पात्ता । प्रवेयकः । (२)

(ક) વન્દિતા મયા નન્દનાવાસપદ્ધિનિઠતા મન્નવતી । તથાવન્દનાતીમાધવસચ્ચાસં
ગચ્છામિ । एतो मी निर्भर्तितयौद्यदिग्रहावसानमज्जया दीर्घिकातइसिन्नातलमनुव्रतो
मालदीमाधवौ । तथावदुपसर्पामि ।

(૧) તત્ત ઇતિ મદયનિકામાદાય મકરન્દાદીનાં વિષ્ણુમજ્જાનત્તરમિશ્રયઃ । માલતીમાધવ-
કામન્દકીવિહારગતસ્ય માધવસ્ય પ્રવેગપૂર્વનાથાવનોક્તિતાપ્રવેગઃ 'સુવિહિતય તથેવ વૈકાલિકા-
દ્રશ્યમાતમન્નોક્તિયૈ'તિ વદ્યાદ્યગતકામન્દકીવાસૌતેવ સુચિત' इति व्यतंजम् ।

(ક) અર્થેતિ । નન્દનાવાસાન્ પ્રતિનિઠતા લલતકવિવાહ' સંપાદ્ય વિહારસ્થાનમાગતા
મગવતી કામન્દકી મયા વન્દિતા પ્રવ્રતા । निर्भर्तित' अनुव्रित' यौद्यदिनावसानम मज्ज-
यान' वाग्या मयाभूती । दीर्घिकातइसिन्नातल' सपौरसीरक्षितशराम' अनुव्रतः
सुव्रतः । उपसर्पामि चलयौ; समीप' गच्छामि ।

પ્રવેયક ઇતિ । વન્દિતેશ્વાદિવાકોઽય કામન્દક્યા મન્નવાદિરુપમાતીતક્રયામન્ન તદ્વાચ-
દિવાદિકાશ્ચેન ચ મર્ણિયનાથસ્ય માલતીમાધવસચ્ચાસસ સંચેપેવ નિદર્શકતાદુક્ષિતિતાવ-
નોક્તિતાવાસપદ્ધિપ્રવેયક કલ્પયઃ । તત્ત્વચલનૂત્તમ ।

(૧) (૭૯૫૮૨ અવલોકિતાવ ઈલેવ૯) ।

(૨) અથ । નન્દનગૃહ હરેઠે ઐતિનિવૃત્તા ઇગવતી કામન્દકીકે આમિ
પ્રવ્રાજ વદિરાહિ । તથે એવન માગતી ઓ માધવેર નિકટે રાહે । (પરિક્રમ
કરિશ) એઈ વે સેઈ માનતી ઓ માધવ ઐશ્વર્યગૌર માદ્યકાગેન માન મન્નવ
કવિશ મદવાવરતીરેવ મોગાડન અગદ્ધ કરિરેઠાહ ।

ତତଃ ପରିଣତଃ ଉପବିତୋ ମାଳତୀମାଧବୋ ଅବବୌକ୍ତିତା ଷ । (୧)

ମାଧ । [ଶ୍ଵଗତଂ ସ୍ନାନନ୍ଦମ୍ ।] ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ହି ମନ୍ମଥପ୍ରୀତଃ ସହୃଦୋ
ନିଶୀଥସ୍ଥ ଯୌବନଯୌଃ । ତଥାହି—(୧)

ହନ୍ତୟତି ପରିଶୁଷ୍ଟତ୍ଵମ୍ନୋତ୍ତମାନ୍ତରୀୟ ପାଞ୍ଚୁ-

କ୍ତିମିରନିକରମୁଦନନ୍ଦସଃ ପ୍ରାକ୍ପ୍ରକାଶଃ ।

ସିଦ୍ଧିତି ପବନବିଗାଦୁନ୍ମୁଖଃ କେତକୀନାମ୍

ପ୍ରସ୍ଥାପିତଃ ଇବ ସାନ୍ଦ୍ରୋ ମନ୍ଦମନ୍ଦଂ ପରାଗଃ ॥ (୫)

(୧) ମାଧେତି । ସ୍ନାନନ୍ଦମିତି, ସ୍ନାନନ୍ଦାଦି ଶବ୍ଦୋପସ୍ଥାନମିତ୍ୟାତ୍ମ ସମ୍ଭାଷଣତଃ । ସ୍ନାନନ୍ଦୋପସ୍ଥାନଃ । ସ୍ନାନଦେବସୁନ୍ଦରାଦିତ୍ୟାତ୍ମ । ଦ୍ଵିତୀୟସ୍ତ ସ୍ନାନଦେବସୁନ୍ଦରାଦିତ୍ୟାତ୍ମ ତଦାପ୍ୟାପ୍ୟୁନ୍ମୁଖ-
ସ୍ଥାପନାଦିତି ମନ୍ମଥମ୍ । ଅଥ ଏବ ନିଶୀଥାଧିକାରେ ସାନ୍ଦ୍ରୋପସ୍ଥାନାଦିତ୍ୟାତ୍ମ ସ୍ନାନନ୍ଦମାଧବୋଃ
ସମ୍ଭାଷଣସମ୍ପର୍କାଦିତି ମଧ୍ୟମ୍ ।

(୫) ହନ୍ତୟତି । ପରିଶୁଷ୍ଟମିତି । ରୀତିନାଶିନୀ ନୀରବତା ଉତ୍ତମାମା ମୃଦା ପରିଣତା ଷ
ଯୌ ତାନ୍ତ୍ରୀ ମାଳତୀପତ୍ନୀ ତଦା ପାଞ୍ଚୁଃ ସୁବର୍ଣ୍ଣଃ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
ମୁଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍, ଅଥବା ମାଧି ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ଵାନ୍ତରୀୟ ମହାଶୟଃ ମିମିରନିକରଂ ଅନ୍ୟକାରଣିକସ୍ୟ ହନ୍ତୟତି
ନିଷାପେତି । ତଥା ପବନବିଗାଦୁନ୍ମୁଖଃ ସିଦ୍ଧିତି ଶ୍ଵାନ୍ତରୀୟ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
‘ମନ୍ଦ’ ‘ମନ୍ଦ’ ଇତି ଶ୍ଵାନ୍ତରୀୟ ମଧ୍ୟମିତ୍ୟାତ୍ମ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
ଶ୍ଵାନ୍ତରୀୟ ।

ଅଥ ମଧ୍ୟମାତ୍ମେ ଶ୍ରୀତୀର୍ଥମାଳତୀଃ, ଦ୍ଵିତୀୟାତ୍ମେ ତୁ ସାନ୍ଦ୍ରୋ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ । ମାଳିନୀତମମ୍ ।

(୧) (ଅବବୌକ୍ତିତାବ ଶ୍ରୀମାତ) (ଏହି ଅବବୌକ୍ତିତାବ ନାମ ଅବବୌକ୍ତିତା) ।

(୭) (ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍, ସାନ୍ଦ୍ରୋ ଉଦୟନ୍ ଅବବୌକ୍ତିତାବ ଅବବୌକ୍ତିତା) ।

(୫) ମାଧ । (ସ୍ଵଗତଂ ସ୍ନାନନ୍ଦମ୍ ସହିତ) କାନ୍ଦଦେବସୁନ୍ଦରାଦିତ୍ୟାତ୍ମ ଉଦୟନ୍ ମିମିରନିକର
ଉଦୟନ୍ ବର୍ତ୍ତୟାମ । ସେଽ—

(୫) ଶ୍ରୀତୀର୍ଥମାଳତୀଃ ଉଦୟନ୍ ପରିଣତ ଶ୍ରୀତୀର୍ଥମାଳତୀଃ ଉଦୟନ୍ ପାଞ୍ଚୁର୍ବର୍ଣ୍ଣ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍
କେତକୀପ୍ରାଗ୍ ବଳିତା ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍ ଉଦୟନ୍

তত্ৰথং বাসযীলাং মানসীমুপাবৰ্ত্তয়ে, ভবতু এৰং তাবত্ ।
[প্রকাগম্ ।] প্রিয়ে মানসি ! প্রত্যপ্রসায়ন্তনস্থানবিসেপগীতলাং
ভবতীং নিদাপসন্তাপশান্তয়ে বিজ্ঞাপয়ামি, তত্‌কিমিত্তন্যয়েব মাং
সম্ভাবয়সি ? । (৬)

নিয়তন্তে স্তনু ! কবরৌবিন্দ্বো যাবদেতে,
যাবদ্ব্যধ্বঃ স্তনয়ুগলয়োর্নাট্র্ভাৱং লহাতি ।

(৬) তদ্বিতি । বাসযীলাং : বহুদমিচ্ছাশ্রুতিজনসমাজঃ । ভবতু ইতি সাংখ্যবাদানুসৃত্য
করোমি । এৰং সাববিত্তি বচনানীতি ইতি । যাবদেব ন স্তনুনেৰ অধিগম্যাক্ষিপেনেতি যাবত্
সাপল্লবজানৈন সাৰ্থকানীলমজ্ঞানৈন বিদেষ্যীততাং সমবীৰবীতভল্লাদভাং ভবতীং তী
নিদাপসন্তাপশান্তয়ে মদৌপনৈষমিষদীমসম্ভাবনিকারণাদে (ন তু কামজবাসনাগরিষ্টতাদে-
মিতি স্থপনার্ভেদিত্য) অযমানীকাদুগ্ধা বিজ্ঞানযানীদমিচ্ছাপুণ্ড্রে কননবিন্দবদ্যৌতনায়ম্ ।
অথবৈব মদুগ্ধবিদৌতনৈক কামবাসনাগরিষ্টমিচ্ছদমৈবৈতি বাবত্, সম্ভাবয়ামি বচয়ামি ।
এব নিদৌপনমদৌনি সাপল্লবজানজ্ঞা প্রত্‌পবচনং মিত্‌লপ্রদাদনঅদ্যতয়া স্বানীত-
কাদবস নিদৌপনপ্রদাদনচেদ কাননবচনতয়া সম্ভাবয়মানাভাবৈন বা, অতএব ন বচ্যমাণ-
দৌৰ্দ্ধাৰ্দ্দমাযসজ্ঞাতিপিত্তি বিমাবনীদম্ ।

(৭) বিজ্ঞানযানীদ বিজ্ঞানমিতি বিদৌতন—বচ্যদ্বিগ্ধা । ই স্তনু ! কননৌপকায়ে !
এনৈ কবরৌবিন্দ্বঃ স্তনাদ্র্ভেদাং-বিশিষ্টীকৃতকবরৌপগজজনকভাঃ দাবত্ নিদৌতনৌ মন্দ-
মন্দং মিত্তলমি । দাবত্ স্তনদুগ্ধমদৌ : দদৌপনৌপকৈঃ মধ্যমত্বঃ (নিমিত্তয়া তবৈব স্তন-
জলদ্যধিষ্টকাদ্যাবসানসম্ভাবাদিতি ভাবঃ) আত্ৰ্ভাৱং জ্ঞানবিশিষ্টতাং ন লহাতি, ন
অবতি । দাবত্ অতুগ্ধিঃ যদিত্তি তবাত্ কান্দ্রাণাং বাদানাদবিত্তলভেমিতি বাবত্, প্রতনুনাং
দুগ্ধাযাষ পুৰুষানাং স্তন্যযৌতবদ্যাবসীনৌপদহানাং বীমাযানাং অইদবদৌ ভদ্রদাম্যনিনী

(৮) তবৈ কিত্তলকাত্ৰ আনাব অতিপ্রাণতব প্রত্‌তুদ্রবভাবা মানসীকৈ
প্রতিপ্রাণৈব অতুগ্ধ কদিব ? ইতৈক এইত্ৰণ বনি । (প্রকাণ্ডে) প্রিৱ !
মানসি ! অতি মক্ষারিত মানসকানীন মান দাবা বিল্লবত্ৰণে মিত্তলপ্রাণ
তোমাকৈ আনাব নিমিত্ত এত্ৰৈনভাণপ্রাণিব অত্ৰই আনাত্‌ইতি,—তবৈ
আনাবে অত্ৰণ মন কদিত্তই কেন ?

(৯) অত্র কননৌপকায়ে ! যে পৃথক্ তোমার কবরৌপ অনবিনু মন
নিপতিত ইদৌ, যে পৃথক্ তোমার স্তনুদেহে বসনাগ অর্ধিভাব পবিত্রাণ ন

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमात्मापसंविभागस्य अपि अभाजनम्
अयं जनो भवत्याः । (८)

दम्भं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितस्तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकोकिलरुतयथिता तु ह्रया-

सद्य श्रुतिः पिवतु किन्नरकण्ठि । वाचम् ॥ (१०)

टीका: सीता प्रति रामेण कथितोऽवगत इति श्रीकालाख्य समतीव वनतूकारित्वं लक्ष्मिमत-
मिति वक्तव्यम् ।

अत्र लुप्तोपमा, जीववर्तिवैति क्रियोत्प्रेषा चात्रद्वारः इत्यनयोः संक्षेपः । रयोद्वता-
वतम् । तद्वचनम्—“राजपरे मेरुसमै रयोद्वता” इति ।

(८) अतु नदीदया एतादृगनुष्ठानं सर्ववैधानभयमित्यत आह—अयमेति । एतत्कण्ठे
भुगार्पणादिकं तावदुरे आत्मानिति शेषः । अयं मन्त्रवचो जनः कार्यं भवत्या आनापि-
वदिमानस्यापि कधीपकचनस्यापि अभाजनं अनापदः । आत्मापपयन्ताकरणं सर्ववैधानु-
वितमिति भावः ।

(१०) शरैर्यथाह—दम्भमिति । वपुः सर्वदेहेषु कामवीजितस मनेव शरीरं मन्त्रा-
मित्रचन्द्रपादैः दक्षिणपक्षेन्दुकाः चिराय बहुकालं व्याप्य दम्भं नाम दम्भमिव (तानि-
दम्भोऽयं इत्यर्थः) तु किन्तु परिरभ्य आलिङ्ग्य निम्बोपेतं त्वया निम्बंति न प्रापितं ।
तथावृत्तमपि तदुभययोरेव मे वरं सखी इति भावः । तु किन्तु किं किन्नरकण्ठि ! किन्नरमिव
कण्ठस्यैव धस्यात्तादृशि । (स्मरे कण्ठः प्रकीर्णित इति रविकीयः) आमत्तानां महप्रसुहितानां
कोकिलानां पीकानां रुतेन कुङ्कुमेण व्यथिता पीविता श्रुतिः मदीयः कर्णः अद्य अभीष्टां हर्षां
(अभीष्टोऽभीप्सुति ह्रयमित्यमरः) वाचं तव वचनामृतं पिवतु । मदीयतापपरिग्राम्यये-
वचनामृतसर्वधेनापि आर्पणं त्वया न कर्तव्यमिति भावः ।

छन्दःकाव्यमभिनिर्दिष्ट हावेर शोभाय शीघ्र शोभायुक्त दोनोव बाह आनाव
वर्ण अर्पण कर ।

(९) अथवा, कर्णं भूषार्पणादि ह्रस्वे वाहूक, दिक् आवि शोभाय कपोप-
वधनेदं पात्र ह्येतेहि नां केन ?

(१०) आयाव शरीरं बहुकालं वा २५ मलशानि ७ छन्दवि १९ वा ११ मङ्गलाय

অথ । [উপস্থিত্য ।] অই অণিব্বহনসীলৌ । অং দাণি
সুহৃৎ অদিহমাহবা দুগ্ধপাশন্তৌ মম পুরদৌ ভণাশি, চিরাশদি
অজ্ঞতন্তৌ, অথি শাম কেচিরেণ পেচ্ছিস্থি, জেণ বিচ্ছহিমাষেসসহসা
বিসুমরিদ্দিমেসবিগ্ধমবলোশমন্তৌ এব্বং ভণিস্থি হিত্তাষেদটন-
পরিরম্বেণ সম্ভাবহস্সংতি সম্পদং তস্সিং দে অশং পরিণামৌ । (স্ব)

(৩) অথি অণিব্বহনসীলৌ । অদিহমৌ সুহৃৎপাশাশরিতমাধবাশি দুর্মনাশমানা মম
পুরদৌ ভণাশি, চিরাশদি অণিপুত্ৰঃ, অথি শাম কিয়চ্ছিরেণ পৈচ্ছিমে য়েণ বিচ্ছহিত্তাষেবসামসা
বিসুমরিনিমিত্তবিগ্ধমাবলোহন্তৌ এবং অধিয্যামি, বিগুণাষেদটনপরিরম্বেণ সম্ভাবয়িষ্যামি ইতি ।
চাপ্যন্তে তচ্ছি'লোপ' পরিণামঃ ।

অথ দুর্মনীষ ষৌতলীর্কলপানিঅশব্দকরৈর্হৃদ্য মমুরতরকৌকিলরবৈঃ অশব্দাধায়াশ
বর্ণনাধায়াশৌ বিদৌশমানেন মমভাষিনিজদৌনা কাশৌদীপকতয়া বিরহিজ্ঞাননিদৌতকলাগন-
পরিহারেণ অ বিদৌশাশাশহারঃ । বসন্ততিলকাত্মমঃ ।

(৪) অথি । অ বিদ্যতে নির্বহণ' অমৌটনিজা'দৌ যজিন্ তচাভূত' ষৌ' সমাধ:
যশাস্কাহসি । চিরাশৌট মাধব' অমিভাবসম্পাদনৌতুগ্ধ' মাণ্যাপি অমৌটপুরদৌ প্রত্যা-
দুর্মনাশদা সম্ভৌধনমিতি মনস্বয়ী । সুহৃৎপাশ' অশব্দকাত্মমাব' অশরিতৌ বিদহুত:
মাধবী সন্ধ্যাস্তাভূতা, অতএব দুর্মনাশমানা বিরহেণ দুঃখিতাত্ম'জরতা, অশব্দীযতীত-
শ্রাস্তীষে বর্ণনাশা । অশিতবেণ কথয়তি—অশব্দীযতীযতীনা ইতীত্যন্যেণ । অশরিতৌ বিদহুত'
করোতি, অশিগামিতি প্রবৈ, কিয়চ্ছিরেণ কিয়ত্কালাবিলম্বেণ । বিচ্ছহিত' বিবর্জিত' অশব-
সাম্পর্শ সমলমদ' যদা তচাভূতা জাতী, বিদ্যুত, জ্যোতিষবীজত: নিম্নেণ ঘর বিদ্র, প্রতি-
বন্ধক: যজিন্ হৃদযযা অগাযা অশব্দীকয়নৌ মাধকাত্ম পক্ষ্মনৌ, এবং অধিয্যামি "জীবিত-
নায় । নাত,এব' লতা না বিদ্রাশ প্রমাণি অ্যাতম্ব"মিলেব' কথয়িষ্যামি । বিগুণ' বিগুণী-

হইরাছে, তথাপিও তুমি অধিগমন করিছ। নিকৃতি লাভ করাইলে না । কিন্তু যে
কিঙ্গবকটি ! মনস্ক কোকিলের পক্ষে পৌড়িত আমার কর্ণ অজ্ঞ চিত্তাভীষ্ট
তোমার বচনামৃত পান করুক । (অর্থাৎ তুমি আশাপন্ন কর ।

(৫) অথ । অত্রি অমৌটনির্কীর্ষাকরণব্রজাবে । সুহৃৎপাশ মাধব
ব্যবহৃত হইলে অত্যন্ত হৃৎধিতচিত্তা হইয়া সন্তুষ্টিত্তি তুমি বলিছ। অত্রি, অত্রি-
প্রজ বিলম্ব করিতেছে, কতকাল বিলম্বে (পুনরার আহারক) বেধিব ? যে হেতু

মান্তী। সাম্প্রমিণ তা পশ্যতি। (১১)

মাধ। [স্বগতম্।] অহৌ! ভগবতীপ্রধানান্তেবাসিন্যাঃ
সর্বতোমুখং বৈদম্ভং, অদ্বয়ং সুমাপিতরত্নকোপঃ। [প্রকাশম্।]
প্রিয়ে! সত্যমবলোকিতা বদতি? (১২)

মান্তী। তির্যঙ্-মুণ্ডানং বাস্তয়তি। (১৩)

মাধ। মাপিতাসি ময়া স্তবজ্জিকাযলোকিতযোজীবিবিনেং যদি
বাচা ন কথয়সি। (১৪)

কৃতং 'বাবৈজম' বৃহদেমে মুমুখোঃ পরিবেষ্টনং যজিন্ সৃষ্টয়া স্যাম্যথা (এতেনানিজননয় মাষ্টল
বৃষিতমম্যথা বৃহদেমে বাভৌবিংমুখাবৈষ্টনাসম্বাদিত মন্যম্যম্) পরিগম্যেণ 'বাবৈজনে',
সম্ভারমিথ্যামি সন্দর্ভমিথ্যামি। যজিন্ কথিতবিষয়ে তে তব 'অ' 'ব' 'বা' 'প' 'ন' 'স' 'পা' 'প্র' 'তি' 'ক' 'প' :
পরিচায়ঃ সমরম্যবহারঃ। 'সর্বতোমুখং' 'জানদ্যাকৌ গর্ভিত' ইতি ভাবঃ।

(১১)- 'সাম্প্রমিণেতি', 'সাম্প্রম্যজ্জকম্ব-বিশ্বেপাদিসংহিত' যথা স্মৃতিবৈধর্ম্যঃ।
অবলোকিতয়া স্তবজ্জিকায প্রকাশনমিথ্যাম্যবদিতুঃ। বস্তুতঃ প্রিয়বসানিকী তাদ্র্য-রহস্য
প্রকটনং ন দীপ্যবদতি। কালমাস্যাবিরহচ্যোতনার্য প্রথমমুদয়ঃ। 'যা' অবলোকিতাম্।

(১২) ভগবতীপ্রধানান্তেবাসিন্যাঃ কামন্দকীমুদ্রামিথ্যয়া অবলোকিতায়াঃ, সর্বতো-
মুখং সর্ববিধযাপ্রতিফলং বৈদম্ভং নৈবুধ্যং। সুমাপিতানি সুমপুতবাস্যেব রত্নানি তিষ্ঠা-
কোপঃ বাধাৎ অদ্বয়ঃ অব্যবহিতঃ। সত্যবৈদম্ভমলোকিতামাসম্বাদিতি ভাবঃ।

(১৩) 'মান্তাসি' 'ত' 'মুণ্ড' 'বাসন' অবলোকিতাকবিতার্কনিষেধচ্যোতনার্যম্।

সমস্ত ভগ্ন পবিত্রাগ কবিতা নির্নিমেষ নেত্রে (প্রাণনাথকে) দেবিত্তে বৈবিত্তে,
"প্রাণনাথ, আর তুমি 'আনাথ' ছাড়িয়া কোথাও থাকিও না" এই প্রকাব
বর্ণিত, এবং বিগুণিত বাহু বেঁধেনে আশ্রয়ন দ্বারা তাহাকে সর্বাঙ্গিত করিব।
সেই কবিতা বিষয়ে সপ্রতি জ্ঞোয়াব এই পবিত্রার? অর্থাৎ সমুদ্রে পাইয়া
জ্ঞোয়াব সহিত আনাথের বিবৃথী হইতেছে।

(১১) (মান্তী অশ্রুবাষ্পকভাবে অবলোকিতাকে দেবিত্তে বাণিন)

.'(১৩৬), "২৮", '১-২৮৩', 'অধঃ' : 'জননীত' 'অধঃ' 'বিস্ময়', 'অধঃ' 'বিস্ময়'।

নৈপুণ্য সর্গ বিবর্তেই অপ্রতিভত, স্তবজিতরূপ রত্নেব আধার ও অক্ষর।

(প্রকাশে) প্রিয়ে। অবলোকিতা সত্যই বলিতেছে?

(১০) (মান্তী বক্তৃতাবে বক্তক চাণনা করিল)

মাল। নাহঁ কিম্বি জাণামি। (ইতহঁকে লক্ষ্য নাড়য়নি।) (৭)

মাধ। অহো! অনবমিতার্থমন্ডরস্য বচস্শাসুতা। [সহসা
নিরুপ্য।] অবলোকিত! কিমেতহ?। (১৫)

বাঘাশ্রমা সৃগহরী বিমল: কপোল:

প্রজ্ঞাস্যতে মপদি রাজত এষ যস্মিন্।

গগদ্ব্যপেষমিষ কাস্ম্যমৃতং পিপাসু-

বিন্দুনির্বেগিতমযুগ্মমৃণালদণ্ড: ॥ (১৬)

(৭) নাহ কিমপি জাণামি।

(১৪) আশিতামি ইদং কাশ্বিবাণি। বাবা সুন্দরবচসা ন কয়গিঁ ন মনোভাষ' প্রকাশয়সি। তদাচ সুপ্ৰধানাদিগা মনোমিমাষবিকাশনে ন সমানুচীৎসরতা ভবেদিতি মাধ:।
স্বাক্ষাদি উল্লিখিতকৃততরো, বিশেষতঃ যৌগ্যবিনুদয় স্ত্রীশ্রীতৌষেতি সমীচকীয়েম্।

(১৫) "সেন প নির্বখ্যাতাঃ নাহমেবে বরীণীশ্বনবচিতায়ে বচন' ব্রূয়"বিত্তি কাস-
মৃদানুভারিণীশ্বনবচি—নাহঁ কিমপি জাণামি। "সেন ভবদীয' মানস' বিলীদ্যামী"-
সুগরাদেয়ানমিধানাদাহ—ইতহঁকে ইতি, অইল চলি কয়নি সতীকর:। অক্ষা' প্রমাদিন
কিম্বচাভা'মিচালজনিতা, মপা' নাড়য়সি—সুখাচমলাদিগা অভিনয়সি।

—(১৫) মাধি। অনবচিতায়েমন্ডরস্য অপরিসমাপ্যেমনৌবারিতিল্য বচন: "নাহ"-
নিব্যাঙ্কি মাননীবারল আদতা মনীষতা।

(১৬) বাধেতি। বিমল, স্তম্ভাক্ত এক সৃগহর: চরিত্রনবনারা: অক্ষা' মালবা: কপোল'
গগদ: মপদি সহসা বাঘাশ্রমা অচূর্ণলেন প্রজ্ঞাস্যতে আশ্রাব্যতী "এতন্ কি' কিম্বিনিমল"-
গিতি মধ্যার্থমান্য:। যস্মিন্ কপোতী ময়ুমেখ অমুশ্রাজ্জিতা কাশ্বিবা বের' দানাই

(১৭) আমি নবনিক ও অবলোকিতাব জীবন বারা ডোবাংকে মপথ
কবাইডেছি, যদি বাবা বাবা মনোভাব অকাণ না কব।

(১৮) মাল। আমি কিছুই জানি না। (এইরূপ অর্জুনায় বলিয়া লক্ষ্মার
অভিনয় করিতে লাগিল।)

(১৯) মাধ। সেনা অপহৃতবাপ্যার্থ ও মনোচ্ছাবিত এই বাক্যের কি
অর্থ? (সেনা কিছুপথ কবিতা।)

(২০) অরুণা। সেনা মালতীর নির্বন্ধ কণোণ বেশ সহসা নেওকলে

भव । सहि ! जिं दागिं उच्छलिदवाङ्मयीलमन्यरां
रोदिमि । (व)

माल । [जगान्तिजम् ।] कैश्चिन् पित्रमहोए लवद्विधाए
असलिधानदुःखमसुभविस्त्वं पठत्तिसुभोवि से सुदमहोति । (६)

साध । अवलोकिते । किं नाम ? । (१७)

(१) दृष्टिः विनिर्देशानुसङ्गनिर्वाहोऽयम् ।

(६) विपश्चरे सिद्धयुक्ता धार्मिकानां वसतिस्थानद्वयसम्बन्धित्यानि, यदतिव्यथोदयि
तस्याः सुखैर्म इति ।

काश्यपतः कपोलप्रीतिवशा सुधा विराजुः पाननिष्ठः, विषं मत्स्यं विवेचिताः कपिप्रहरी निहितः
मत्स्यः स्त्रीवद्विरप एव सहायदण्डः दिनं स तन्मात्रं हन्तुः सन्नः रात्रौ न क्षीयते । यथा वारिण
कवचाशी कच्छिद्रं गन्तुं हवेन द्रुतं यथाशयं तन्मध्यस्थितं क्षुब्धादिकं विरति, तथा
चन्द्रो नापि पतन्मनोःप्रकाश्यवतः विनाशुना द्रुतं यथाशयं पानार्दनताः अयोः स्त्रीवद्विरप-
सहायदण्डः कश्चिदेवित इति भावः ।

५१ तच्छब्दोत्तरवाक्येन तच्छब्दनिर्वाहकतः विवेचयितुं शक्यः । गण्डवदः
 क्रियते चेद्वा वाङ्मय इत्यनयोः प्राप्तिर्भावेन च ५२ । अमुनिपुत्रात्तस्य ।

(घ) सञ्चालितवाणीज्ये डब्यरहित, सहज-उद्भवामयं दया स्वादिभवं ।

(१) मरुत्सिद्धिर्वापि कृत्वात्मानं वापि, न केवलं बुद्धिमान्वापि बुद्धिदेवता ।

(१०) किं नानेति मात्वाभिहितमिति ईद. ।

১১. বিদ্যুৎ, হটল, ফোন ? যেরূপ অংশে গৃহস্থের বহিঃস্থ অঙ্গাঙ্গ প্রায়
 হইয়াই যেন চলা নিজ ব্যবস্থায় গৃহস্থেরই কর্তৃত্ব বিদ্যমান।

(୧) ଅବ । ମୁଁ ନାହିଁ ! ଅନ୍ଧାରରେ ଡୁବି ଯିବି, ହେଲେ ମୋର ମନେ
ଏକ ସୋପାନ ରହିବେନି ?

(৬) মান। (জনাত্তিক) জাতি কঠিন প্রিন্সিপাল নীতি মূল অনুসরণ।
 চিন্তিত হওয়া অনুসরণ কঠিন। ভাষা সংস্কৃত প্যাট্রন হওয়া। 'এই
 অনুসরণ মানি বোঝা কঠিন'।

(੧੧) ਸਾਹਿਬ ! ਬਖਸ਼ਾਇਓ ! ਮਾਘੀ ਚੰਦ ੨੨ ॥

অথ । 'তৎ জ্যে সর্বধোবশ্যসিং এষা সর্বত্রিষ' } (১)
তাপ পরিত্তিগিমিত্ উত্তমাদি । (২)

মাধ । মনু ইদানোনিব ময়া কলহংসকঃ প্রহিতঃ, তৎস্যা
সত্রিপত্য নন্দনাবাসপ্রহৃত্তিমুপলভস্ব ইতি । [মাগংসং ।] অবলো
অপি নাম বুহরচিতাপ্রয়তঃ সফলোদকং এব মদ্যনিতিকাং প্রাপ্তে-
স্মাত্ ? (১৮)

অথ । কুতো সন্দেহো মহারুমাশস্য ? মহাভাষ্য । পদম'
জ্যে সর্বধোবশ্যসিং ইতি স্য মকরন্দস্য মাহবিরামঃ ইত্যং শিবেদ-

(১) তৎস্যা ইতিপদ্যসিং এষা সর্বত্রিষা কুলা তস্যঃ ইতিপদ্যসিং ইতি ।

(২) কুতো সন্দেহো মহারুমাশস্য ? মহাভাষ্য । পদমমিহ স্যাহুতলাভ্যসংস্কৃত্য

(১) ইতিপদ্যসিং "স্যাপিত্যসি" ইতি পূর্বোক্তপদ্যসিংসংস্কৃত্য, সর্বত্রিষায়া
নামান্তিধানি, তস্যঃ সর্বত্রিষায়া, ইতিপদ্যসিং মকরন্দেণ স্য মদ্যনিতিকাং ইতি ইতিমিতি
ইতিপদ্যসিং, ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ।

(১৮) মাধেতি । মকরন্দং মনু ইতিপদ্যসিং ইতি ইতিপদ্যসিং, সত্রিপত্য ইতি মন্দনাবাস-
প্রহৃত্তিমুপলভস্ব ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং । তস্যঃ সত্রিপত্য ইতি মন্দনাবাস-
প্রহৃত্তিমুপলভস্ব ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং । ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং
ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং । ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ।

(২) ইতি । মকরন্দস্য মনু ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং, কুতো সন্দেহো মকরন্দেণ স্য মদ্যনিতিকাং

(১) অথ । টোপারই "শান্তিগানি" ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং, মনু ইতিপদ্যসিং
ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং । ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ।

(১৮) মাধ । মনু ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং, মনু ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং, মনু ইতিপদ্যসিং
ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং । ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ইতিপদ্যসিং ।

শ্রুন্তীং মানদীং ভগবদীং, শিউত্বেণ ভবদা সমং জীবদেণ,
হিঅশং পসাদীকিদং । জড় কোবি তুমং মদয়ন্তিআলম্বেণ সম্মদং
বজ্জাবৈদি, কিং তস্ম প্যারিত্তোষিঅং মবিষ্যদি ? (ক)

মাধ । অন্যান্যন্যোক্তাঅমনুষ্যকোঃস্মি । [হৃদয়মবলোক্য]
ইয়মস্মি মালতোপ্রথমদর্শনাভিপঙ্কসাচ্চিণঃ কামকাননালঙ্কারস্য
লক্ষ্মীবতঃ কেসরতরোঃ প্রসবমালা । (১৮)

মকরন্দস্য শৌর্যবিরামমহোৎসবং নিবেদয়ন্তী মাভ্যন্তৈ মগবদা নিযুক্তো মবতা জীবদেণ সমং
হৃদয়ং প্রসাদীকিত, যদি কোঃপি স্মা মদয়ন্তিকান্ধেণ সম্মতি বর্জয়তি তদা কিং তস্য
প্যারিত্তোষিকং মবিষ্যতি ।

নিঃসরয়ে কথ্যাত্ম স্বংস্বঃ, কথনংবি স্বদেহৌ ন স্বতংস্ব স্বপদং । সুবতুংস্বলোকিতা মাভ্যন্তৈ
আলাপাবসরমদানস্যানুগুণং প্রদ্রুচ্যাপদতি—মহাভাবোবাচিনা । শৌর্যবিরামঃ শৈত্যমাসিতিঃ স্ব
৫৬ মণীতসবর্জা । মগবদা নিযুক্তো কামকান্দা জটীকিতো, প্রসাদীকিতং সানুপদমপিতং ।
মদয়ন্তিকান্ধেণ মকরন্দস্য মদয়ন্তিকান্ধাঅপরাধায়া নিবেদনৈ, বর্জয়তি ইহিঁ প্রাপয়তি ।
কিং তস্য প্যারিত্তোষিকং মবিষ্যতি ? অবাত্ম সন্ধে শিঁ প্যারিত্তোষিকং দাখ্যতীতর্যঃ ।

(১৮) অথবা অবাধীহিতয়া, অনুযোজ্যং ৭৮৯ অনুযোজ্যোঃপি বৃষ্টোঃপি, মদীপমান্তৌ-
প্রসিদ্ধা মকরন্দীযমদয়ন্তিকান্ধাঅপরাধি পরমহর্ষকৃতুলাদিতি ভাবঃ । হৃদয়মবলোক্যতি,
প্যারিত্তোষিকপ্রদানযোগ্যং হৃদয়ে ক্রিমমীতি নিবেদয়ন্তৈ হৃদবদাবরোজনকীতুঃ । মাভ্যন্তাঃ প্রবল-
দর্শনৈন যঃ অসিদ্ধাঃ অনুমানঃ তস্য সাদৃশ্যঃ সনৌদারস্যনৈন সাদৌমূল্য, কামকাননা-
লঙ্কারস্য মদনৌদারদ্রুচ্যসর্বসমস্য লক্ষ্মীবতঃ (ইন্দ্রকাননোঃপি শৌর্যবিরামঃ) শ্রীমতঃ
কেসরতরোঃ বজ্জবদপদম্য কুমুমমালা দৃশ্যনির্মিতা লব্ধ্ ।

(১৯) অব । আগ্নাব (এ বিষয়ে) সূত্রের কোন ? অগ্নি মহাভাগ ।
প্রথমেই আগ্নি কামন্দকী-প্রেরিত হইয়া শার্ঙ্গুন নথবালকৃত বকবলৈব মুচ্ছী-
ভক্তকণ মহোৎসবেব নিবেদিতা মাগভীকে ভাবনৈব সহিত স্বরম সাধুগ্রহে
অগ্নিকার্য্যকোছৈন । কার্য্যকোহন্যোক্ত-অকবলৈব মরদাভবানীতকণ বৃদ্ধাভব-
নিবেদন ব্যাভা আগ্নাকে বর্জিত (সমুদ্রে) করে, তদে ভাব্য কিং প্যারিত্তোষিক
হইবে ?

(২০) নাহ । প্রভেদ্য দিগ্ধৈ অরমোক্তিতা জিহ্বাণ কবিষাছে । (স্বপ্ন

শ্রেয়শা মদুপ্রযিত্তিতি যা প্রিয়সখীহস্তোপনোতানয়া,
বিস্তারিস্তগজুগ্ধকুণ্ডলমরোত্তঙ্গেন সমাধিতা ।
সম্মাস্তে ত্বয় পাণিপৌড়নবিধৌ নান্দ্র প্রত্বপেস্তাশয়া
প্র মথ্যে য লঘজ্জিহ্বৈবঘগন্তে সর্দস্বদামোহিতা ॥ (২০)

(২০) মানাসা বৈচিত্র্য প্রযত্নি—য ক আদিষ্টাঃ । জা বক্তৃৎসাম্য্য ভল্লগা মাপ্রযা
মদুপ্রযিত্তা মথ্যেব সমুজোহ্ম্য বিচচিত্রা ইতি উচ্যৈঃ বিপ্রসখ্যাঃ, লঘজ্জিহ্বায়াঃ কলেণ উপনীতা
সমানীতা শ্রেয়া চতুর্থায়েব বিস্তারিতগজুগ্ধকুণ্ডলমরোত্তঙ্গেন বিস্তারিতগজু কুণ্ডলমর-
জলিকা স্তোভে ন লভে নিধাৎবাৎ পদ্যমানত্বাৎ বিচাতকুর্খীযদিংল্লাহমেবেতি বাবন্, সমাধিতা
গৌরবে প্রযিতা । সু ঙ্গম্য জয় জনকায় পাণিপৌড়নবিধৌ মদুর্ভেব সখ্য বিদ্যাদীদৃশৌ
সম্মাস্তে নন্দনানুদীপ্যন্ত্যন্তি মতি সা প্রত্বপেস্তায়াঃ মনুদ্বাতী ভল্লগয়া সখ্যা লঘজ্জিহ্বৈবঘগন্তে
প্রস্রিজীহিগাপ্তগরিষ্য গলুৎসমুপরিষ্যক্তগদ্যম্ভবে দৃষ্টাৎসাম্য্যৎ লঘজ্জিহ্বায়েবাপ্রযত্নে
সখ্যৈঃ (বক্তৃৎসাম্য্যৎসাম্য্যৎসাম্য্যৎসাম্য্যৎসাম্য্যৎ) মথ্যেব যা বক্তৃৎসাম্য্য্য সর্দস্বদামোহিতা
সর্দস্বদামোহিতাঃ (ধীমতঃ বলি হাঃ অধাধিকার্য্যৎ সর্দস্বি যস, সর্দস্বনিব হাঃ
সর্দস্বদামোহিতা, যসর্দস্বদামোহিতা, সর্দস্বদামোহিতা হত বলি সর্দস্বদামোহিতা) তদ্যাদিগৌরব বক্তৃৎসাম্য্য
সম জীবিত্যাদ্যধিকোক্ত সর্দস্বদামোহিতাঃসর্দস্বদামোহিতাঃসর্দস্বদামোহিতাঃসর্দস্বদামোহিতাঃ
ইতি মাথঃ ।

যম স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ
মার্জিতবিকীর্ণিতঃ স্তন্যদীঃ

অবলোচন করিয়া) পানতীক প্রথম স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ
স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ স্তন্যদীঃ

(২০) ঘেই বক্তৃৎসাম্য্য আমাব প্রযিত্ত বলিয়া এই মাদতী বক্তৃৎ প্রি-
শবী লবনিকারূপে সমানীত হইয়া অশ্রুৎসাম্য্য ১৮৬৫ বিধানঃ ১৮৬৭ গুনকু-
কুট্টঃ ১৮৬৭ সন বাবা পৌরবাধিত হইয়াছিল । কিন্তু জনস্বয় নন্দনের সহিত
বিবাহের উদ্দেশ্যে উপপত্ত হইলে আবার প্রাণি বিবয়ে স্থানা মানতী বক্তৃৎ
লবনিকারূপে অবধারিত আনাতেই (আবার) যে বক্তৃৎসাম্য্য নর্দস্বদামোহিতা
হইয়াছিল । (আমাত জীবনাদিক সেই বক্তৃৎসাম্য্যই প্রাণিত্যাদিক প্রদান
করিত) ।

अथ । सहि मालति । वज्रहा'क्षु टे इय' बठलमाना, तटो अवहिदा भव, मा टाणि' एमा मन्नसा ज्वेज परहत्तगदा भविस्स-
दिप्ति । (ज)

माल । पिअ' पिअसहो मे उवदिप्ति । (झ)

अथ । कध' पदमहो विअ । (ञ)

माध । [नेपथ्याभिमुखमवन्तोऽथ ।] अये ! कल'सकः

प्रातः । (११)

माल । दिट्ठिआ वट्ठसि मट्ठअन्निआलअणे । (ट)

(न) मखि । मालति । वज्रहा मखु इय' ते वज्रहाणा, तटोऽवहिता भव, मा इदानीमप्येवा सुखमेव परहत्तवता भविष्यतीति ।

(झ) प्रिय' प्रियमखो मे उपदिशति ।

(ञ) कथं पदमह इव ।

(ट) दिट्ठा वटंसे मट्ठान्निकालसि ।

(ग) अवेति । अवहिता मकारन्दस्य मट्ठान्निकालमङ्गलान्प्रयमशायनं इति श्रावणानां भव, विदिततट्टणान्नां अन्नादिनां विहाय जमीव प्रथमं लक्षयेति माधः । ततः किं कलनिष्पाद—वेति । अस्या सुखमेव किञ्चित्तत्त्वद्वयान्नमिहाय माणियं दक्षीयत इत्यर्थः ।

(ङ) प्रियं वज्रहूने । तस्याव प्रियत्वात्पुनरिहापुनरादिर्बोधं विधिः इति भावः ।

(च) पदमह इवेति, श्रुत इति प्रियः ।

(११) प्रातः मन्दनारामान् प्रशस्तिमुपलभ्यमानतः ।

(क) अथ । माथि वानति । एहे वज्रहाणां कोणाव अत्ताउं जिउ, अट्टएव वूमि मावहिदा ३७, देना, देहानोः मन्हाहे एहे गगा पवइउयडा ना इय ।

(ख) नान । प्रियमखो आमाके जिउ उण्णमइ करिउहेहे ।

(ङ) अथ । मन्मदेव वाउं पुन वाउहेहेहे देन ?

(२१) माथ । (नेपथ्यादिमुख अवलोकन, कटिवा) अतो !! क-

५५५५ आनिहाहे ।

ମାଧ । [ସହର୍ଷେ ପରିସ୍ବଜ୍ୟ ।] ପ୍ରିୟଂ ନଃ । ଆତ୍ମନଃ କହାଦବତାୟେ
ବକୁଳମାତା ଦଦାତି । (୧୨)

ଏବ । ଶିଷ୍ଟୂଢ଼ୋ କୁତୁ ମଧ୍ୟବଦୋଃ ସନ୍ଧ୍ୟାବ୍ୟାମାସୋ ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାଫ । (୧୩)

ମାଳ । [ସହର୍ଷେ] ଅକ୍ଷୟେ ପିୟସହୋ ଶର୍ବତ୍ସିଦ୍ଧାପି ଦୌର୍ଯ୍ୟ । (୧୪)

ସର୍ବେ ତପିତଃ । (୧୫)

ତତଃ । ପିୟସିନି ସନ୍ଧ୍ୟାମା । କହାଦବତାୟେ ବକୁଳମାତାବଦିତା । (୧୬)

(୧୨) ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଉକ୍ତ ମଧ୍ୟବଦୋଃ, ଅକ୍ଷୟବ୍ୟାମାସୋ ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାଫ ।

(୧୩) ଅକ୍ଷୟେ ପିୟସହୋ ଶର୍ବତ୍ସିଦ୍ଧାପି ଦୌର୍ଯ୍ୟ ।

(୧୨) ଏହିଦେବ ମହାପତିକାହାମହାପାତ୍ର ନିବେଦ୍ୟ କହାଦବତାୟେ ବକୁଳମାତା ଯଜ୍ଞୀୟାଦିତ୍ୟାଦି
କହାଦ ସାଂ ଶୁଦ୍ଧବଶିଷ୍ଠମନୋପେକ୍ଷାମୁକ୍ତାମାତାୟେ ବକୁଳମାତାମାତାମାତାୟେ ମାଳତୀ ମାଧବ
ମହାପାତ୍ର—ହିତେତି । ମହାପତିକାହାମେନ ମହାବଦ୍ୟୋ ମହାପତିକାହାମେନ ।

(୧୩) ପରିସ୍ବଜ୍ୟ ପ୍ରିୟନିର୍ଦ୍ଦେଶୋ ମାଳତୀଃ ପରିସ୍ବଜ୍ୟ । ପିୟସିନି ବୁଢ଼ ମହାପତିକାହାମ-
ହାମାମାତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି । ଦଦାତି ପିୟସିନିବେଦନପାରିତୋପିକାତେନ ମାଳତୀକର୍ତ୍ତ୍ତ୍ବେ ସମର୍ପୟତି ।

(୧୪) ଏସିତି । ଅକ୍ଷୟଫଳା କାଳମନ୍ଦିରାଃ ତନ୍ଧ୍ୟାବ୍ୟାମାସଃ ମହାପତିକାହାମାତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି
ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶୋ ଭୂତ ମହାପତିକାହାମାତାୟେନିବେଦନେନ ସମ୍ପାଦନା ଗୌରୀ ଇତି ଯାବତ୍ ।

(୧୫) "ଅକ୍ଷୟେ" ଇତି ବିଷୟସ୍ବରୂପମକ୍ଷୟମ୍ ।

(୧୬) ସର୍ବେ ଅକ୍ଷୟୋକ୍ତମାତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି । ତପିତଃ, ମହାପତିକାହାମାତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି-
କହାଦା ଦଦାତିମାତାୟେନିବେଦନାଦି ।

(୧୭) ସାମ । କାହାଦବତାୟେ ବକୁଳମାତାୟେ ସନ୍ଧ୍ୟାବ୍ୟାମାସୋ ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାଫ ସାମା ବୁଢ଼ି ନାତ
କରିତାୟେନ ।

(୧୮) ସାମ । (ବର୍ଷେବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସାମତୀୟେ ଆଗିତନ ଦରିତ୍ର) ଏହି
ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି ନିବେଦନ ସାମାୟେ ଅକ୍ଷୟାୟେ । (ନିବେଦନ କର୍ତ୍ତ୍ବେ ହେତୁ
ଓର୍ତ୍ତାୟେ ବକୁଳମାତାୟେନିବେଦନାଦି) ।

(୧୯) ଏବ । ତନ୍ଧ୍ୟାବ୍ୟାମାସୋ ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାଫ ବୁଢ଼ି ନାତ ଦୌର୍ଯ୍ୟ ।

(୨୦) ସାମ । ଏହା ! ଏହି ବୁଢ଼ରକ୍ଷିତାୟେନିବେଦନାଦିତ୍ୟାଦି ।

(୨୧) (ବକୁଳମାତାୟେନିବେଦନାଦି)

লবঙ্গিকা । পরিত্যজ্যতু পরিত্যজ্যতু মহাভাগো, অদম্যে
কু, ণমররখিপুরুষামিজোম্রো মমরন্দস্স জাদো, তদো তকাল-
মিলিড়েণ কলহংসএণ সছিদা অছো অখুপ্পেসিদাঅতি । (ঙ)

কল । ' জঘা ইদো মুছাগদেহিঁ অছোহিঁ মহন্তো জোধকলকলো
মুদো, তথা তক্কেমি অখম্মি পারক্কখং বল' উয়গটন্তি । (ণ)

মাল । অমলোইদে ! হছৌ হছৌ ! সমকাল' জেঅ হরিসুঅ-
প্রমম্ভেদৌ উয়গদো । (ত)

(ঙ) পরিব্রাজ্যতা পরিব্রাজ্যতা মহাভাগ । অর্ধমান খলু নন্দরখিপুরুষামিজো
মররন্দস্য জাতমততল্কাশমিত্তেণ কলহংসকেন সম' ববমবানুপ্রপিতা ইতি ।

(ণ) যথা ইতো মুছাগতেরআনির্মহান্ যুদ্ধবকসঃ যুতন্তয়া বর্কয়ামি, অন্যদপি
পারক্ক' বহুপুপগতিমিতি ।

(ত) অমলীকিতি । হা খিঙ্ । হা খিঙ্ । সমকালমিব হরীহ রসম্ভেদ উপগতঃ ।

(১৪) তত ইতি । সম্ভাষাঃ মণ্ডিকিলাঃ ।

(ঙ) স্বেতি । নগররখিপুরুষে: নগররখায়ে বাসনিযুক্তৌর্জকৈঃ: অমিযোগ: সঙ্ঘর্ষে: ।
নতুকালী তস্মিণ্ অমিযোগসথে মিলিতেন সহসা অযাভি: সঙ্ঘ সঙ্ঘনেন । অগ্রেপিতা:
তথানীপ্রধানাথে অলদবদোধানামহানিত্ত্বর্ষস্ব মররন্দেণ তনুসম্মিথৌ প্রেতিতাঃ ।

(ণ) পারক্ক' বহু' পরকৌষ' সৈন্যম্, উপগত' নগররখিমি: সঙ্ঘ সঙ্ঘজিতম্ ।

(ত) মালীতি । সমকালমিব একবানুমিব যথা আসন্নো হরী মদয়নিকালাননিমিত্তক:
সহৈগব রখিপুরুষামিজোননিমিত্তক: তযৌ: সম্ভেদ: সম্ভেদম্' উপগত: উপস্থিত: ।

(২৪) (৩২পবে ভববিশ্বক কনহংস, মররজিলা, নবজিকা ও দুই ইকিতাব
প্রদেব) ।

(ঙ) নব । মহাভাগ । ব্রহ্মা করুণ ব্রহ্মা করুণ, অর্ধপথে নগব্রহ্মী
(গাহাবা আলা) পুরুষবিগেব সহিত মররন্দেণ সঙ্ঘর্ষ হইয়াছে । ৩২পবে
সহৈ সঙ্ঘর্ষকালে কনহংসকের সহিত আবধা গ্রহান প্রেরিত হইয়াছি ।

(ণ) কল । আমরা এই ব্রুণে আসিঃ আসিঃ দেবস যুদ্ধকনক
তনিয়াছি, তাহাতে মনে হয়, পরকৌষ সৈন্তও ন্যাববলিনেব সহিত সম্মিলিত
হইয়াছে ।

মাধ ! সখি মদ্যন্তিকে ! স্বাগতমেচ্ছোহি, অনুগৃহীতমমদ-
গৃহং ভবত্যা । নতু স এতাসৌ, মাভূত্ পরিমবোধেগঃ, কিমিত্যস্বস্যা
ভবতৌ, একাকিনো বহুমিরমিযোগ ইতি ন কিঞ্চিদেতদ্ব্যস্বস্য ।
পাথ—(২৮)

হরিতুল্যবিক্রমপণ্যজ্ঞানসম্প্রদায়ৈ,

স এষ ভবতি কথ্যকরুহপ্রচণ্ডঃ সখা ।

(২৫) ভাবিতি : স্বাগতং শুভেন ভাবনং ইতিমিতি কাণ্ডঃ । এচ্ছোহিতি আদরান্বিত-
যৌজন্যং ইতিমিতি : অনুগৃহীতমিতি আশ্রয়নেতিভাষ্যঃ । অসৌ মনোরমঃ স এষ শার্ঙ্গলা-
জ্ঞানপ্ৰকাশি যস্য বীরত্বং প্রযতীজ্ঞতং ভবত্যা স এষৈবচঃ । তদঃ কিমিত্যেব পাথ—মাভূত্বিতি ।
পরিমবোধেতঃ পরিমবোধঃ নানিগণিতচাচক্ষ্যং মাভূত্, ন ভূত্বপ্ৰযত্যা । তথাপ্যাসাম্যবিক্র-
মাদীক্য পুচ্ছন্তি—কিমিতি । নত্বেচ্ছাদিনন্দন্য বহুমিরাক্ষয়ং হৃদয়স্য মন কথং সুখ্যনেভ্যত
পাথ—একাকিন ইতি । একাকিনঃ । মদ্যপুচ্ছনান্নরহিতস্য বহুমিরমিযোগঃ ইত্যেতন্
ন কিঞ্চিদ্ ন মনসীযম্ । কথ্যায় মনসীযমিত্যেব পাথ—প্রয়োমি ।

(২৬) হরিতুল্য : অসৌ বুদ্ধে অতুল্যবিক্রমে অগণিতপরাভবপ্রকাশে যঃ প্রচণ্ডঃ প্রীতিঃ
তদ্র সাদৃশ্যং হৃদ্যা যস্য সত্যানুভব হরীঃ সি হৃদ্যঃ, কথ্যসি বসন্তসম্বন্ধে যস্য স্ত্রীমিতি :
করুহে মনোরমঃ প্রচণ্ডঃ ভোজনং, তথা মনোরমঃ ভোজনং কথ্যমানযোঃ করুহৌর্দগ্ধযোঃ
(কাকিমংগলী করুহাভিযমরঃ) কৌটরাভিযমরাস্থ্য স্থানিনে নির্বর্তিত দ্বায়েন মদ্যবোধো বিস্তা
প্রাণিতং ভাবনং বচনং যস্য সত্যানুভব ইতিবচনং মনসীযম ইতিমিতি মনসীযম ইতিমিতি

(২৭) মাধ । অসৌকিঞ্চিৎ । হা বিক্ । জা বিক্ । এত মনোরম ইতি ৩
বিবাসেন মনোরম উৎপাদিত ।

(২৮) মাধ । সখি মদ্যন্তিকে । অথ মাধবোহি ত ? আশ্রয়ন বাধা
ভূমি আসার গ্রুহ অনুগৃহীত কবিনে । শার্ঙ্গলাক্রমবন্ধানে বাহার বিক্রম
পটীক্য করিয়াছ, সেই এত মনোরম, অতএব পরিভাষণকাকিনিত উৎবেগ যেন না
হয় । তুমি এত মনোরম : হৃদয়ে কেন ? একাকী বহুলোকেব সহিত অভিযোগ
উহা বসন্তের পক্ষে অকিঞ্চিৎকর । দেখ—

(২৯) হৃদয় অনুরাগের পরাক্রম প্রকাশবিষয়ক প্রীতিতে মনুষ্য লিঙ্গের
পদাভিগম্যকর্মে পরাক্রম্যমান নবঃপ্রাণ ভাবন এবং কোষকম্পিত গণ্ডগুণেব

સ્ફુટકરટકોટરસ્થલિતદાનમિત્તાનમ-

દિપેશ્વરગિરઃસ્થિતાસ્થિદલનૈકત્રોઃ કરઃ ॥ (૨૬)

તદહમપિ વિક્રમાનુરૂપં વિલસતઃ પ્રિયસુહૃદઃ પ્રત્યનતરો
ભવામિ । ઇતિ વિકટં પરિકામન્ કલહંસકેન સહ નિષ્ક્રાન્તઃ । (૨૭)

અવલોકિતાલ્પલિકાવુદ્ધરચિતાઃ । અવિ યામ અઘાહતા પઢિશિષ્યત્તિભક્તિ
એદે મહાશભાવા ? (ય)

(૭) અપિ નામ અનાહતો પ્રતિનિર્વર્તિયે તે એનો મહાનુભાવો ।

કઠિનાનિ ધાનિ અણ્યોનિ તેષાં દલને વિષ્ણુર્નમે એક અધિપત્ય, ચોરઃ સામર્થ્યાચી સ પ્રવિદ્ઃ
કરઃ સ્વકીયકરણઃ યદ સગ્ગા મહાયઃ ભવતિ । યદેભદલને હરેઃ સ્વકીયકરણે ચ સામર્થ્યમત્યા
ન સહાયાનાપેષા, તથેવ મહારન્ધ્રસ્ય રાજકીયકૈન્દ્ર્યદમનેડપિ નિજમુગ્ધીરેવ સામર્થ્યાપાલિતયા
ન સહાયાનારવિષેષભયઃ । તથાચ નાસિ તે ક્ષિપ્રિદમ્પરસામ્યાર્થકારણમિતિ ભાવઃ ।

અમાપ્રભુતાન્ પ્રભુત્વમ્ પ્રતીતિપ્રભુતપદ્મસામ્રાજ્યઃ । સ ચ મહારન્ધ્રસ્યાતીવ વલ-
શક્તિર્ન સૂચ્યતીત્યલ્પહારિય વસ્તુભવિઃ । દૃષ્ટીહતમ્ ।

(૨૭) તદિતિ । વિક્રમાનુરૂપં પરાક્રમીપયુક્તં યથા સાત્ત્વયા વિલસતઃ પુખ્તમાનસ
પ્રિયસુહૃદઃ મહારન્ધ્રસ્ય ॥ અનન્તરઃ પ્રકાશમાનમગ્નિદિવઃ સાહાયકારીભવઃ ।

“સાહાય” સહટે યત્ આન્ સનુકૃત્ય” યસ્ય ચ” ઇતિ લક્ષણાદયઃ “સાહાય” નામ
સાહાયકારઃ ।

(૮) અનાહતો અહતચરીતો, મહાન્ અભિશયઃ અનુભાવઃ પ્રભાવો યયોક્તયામૃતી નામ-
મહારન્ધ્રાધિપત્યઃ ।

અઠાહઃ હરેઃ(૮) નિર્ગટ મનવાવિષ્ણુઃ) વાશવ આમન અધિવિદ્ઠ હાનુન ગઃ(૯)સ્ય
મલકશ્ચિત્ કઠિનાશ્ચિવ વિર્તુર્નને અધિપત્ય નામર્થ્યાનાનો પ્રવિદ્, ચકોર હરે
(અકમાત્ર) મહાશ હરેશ પાલે ।

(૨૧) અતઃએવ આનિઠ મિત્તવાશ્ચરણે પુખ્તમાન પ્રિય સુહૃદઃ મહારન્ધ્ર
નાશાયકારી હરેઃતેહિ । (નિઠે પરિક્રમય કઠિનૈઃ કઠિનૈઃ કનહાનકેર
મહિત માથવ નિક્રાપ હરેન) ।

(૫) અવલોકિતા, લવણિકા ઓ વુદ્ધવન્દિતા । એ મહામુઠવ માથવ ઓ
મહારન્ધ્ર (અવગ્રહે) અકત મેરોરે અતિ નિવૃત્ત હરેવે ।

মাল। সহিষ্যে অবলোদ্যবুদরকিছদাশো! তুরিষ' গদুপ
 মথবদৌপ ইম' যুতন্তং গিবেদহ, তুমস্বি' পিষসহি লবহি।
 তুরিদং বিষবেহি অস্বতন্তং জর তাব তুছাথ' অছো অণুকম্মশীঘা
 তদো অণুমচা পরিহমেতি। নিষ্কৃত্য পরলোকিতানুবহিকানুবহিতাঃ। (৫)

মাল। হহৌ! হহৌ! য় আণীশদি লবহিচা :কি' চিরা-
 শদি কথং এতিষা বেলা গমিঅদুত্তি, ভৌদু, পিষসহি ইমদমন্তি।
 পিষসহৌপ লবহিচাএ পড়িষিউচ্চিমগমমণুগমিধং। (পরিহাসিত)
 (সাতহ') স্কুরিদ' বামদরেণ লোচণেণ। (অপবিত্তি)। (৬)

(৫) সখী অলোকিতানুবহিকিতৈ। লরিত যাবা মথবচা ইম' ইতান' নিবেদয়তম্।
 ইমদি মিয়বহি লবহিকৈ। লরিত বিজ্ঞাপয় 'আয়্যপু' যদি তাবদুছাথ' মথমণুহমণীদা-
 কতৌগমনা, পরিহাসিতৈ।

(৬) হা বিক্! হা বিক্! ন জায়ে লবহিকা কি' চিরাশতি, লয়মিতাবতৌ বেলা
 গম্যতামিতি, মথমণু মিয়বহি লবহিকৈ। মিয়বহিতা লবহিকায়াঃ মতিনিঃসিতানু-
 মতিচামি। স্কুরিত' বামদরেণ লোচণেণ।

(৭) অন্তঃসমীপাঃ যতঃসমীপাঃ, অস্বতন্তা অনবধানতাবিরহিতাঃ।

(৮) মাতেতি। চিরাশতি 'আনন্স' বিলম্বতৈ। এতাবতৌ বেলা লবহিকার আবেশনা/বিহা-
 কাঃ; লব' কিং প্রকারেণ সম্যগা লয়া অতিপাশতাম্। দুপিখায়াঃ লম্বা এব হইতৈতি
 মাতঃ। প্রতিনিঃসিতানু প্রবাদমনবস্ব' অনুবসিত্যামি অনুবসিত্যামি, তদাথ হৃদয়বস্তুনে-
 কাভীয়ে' মননীয় ইতি মাতঃ। পরিহাসিতৈ লবহিকার আবেশনবস্ব' মন্স' প্রাদর্শিত্যৈ'

(৯) মাল। গবি অবলোকিতে! গবি বুদ্রকিতে! চেদগা মদ্র
 বাইরা জগবতৌর নিকট এই বুদ্রাও নিবেদন কর। গবি লবহিকে! 'কুনিও
 মদ্র আণীপুত্রকে আনিও 'গবি আদবা আপনায় বড়ার বোধ্য। হই, তবে
 সাবধানে পরিব্রজন করিবেন।' (অবলোকিতা, লবহিকা ও বুদ্রকিতার
 আহান)

(১০) মাল। হা বিক্! হা বিক্! আনি জামি না লবহিকা বিলম্ব
 করিতেছে কেন? এতাবৎকাল অতিবাহিত হইবে কি প্রকারে? বাহা ইউক,
 গবি। লবহিকে! প্রিয়দত্তো লবহিকার প্রত্যাগমনপত্রের অন্তর্গত কর।

[प्रविश्य कपालकुण्डला ।] आः पापे ! तिष्ठ । (२८)

मालती । [सत्तासम् ।] हा अज्जउत्त । [इत्यर्द्धोक्ते वाजसाम्
नाटयति] । (न)

कथा । [उत्क्रोधम् ।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द । (२८)

त्वद्वत्सलः क्व स तपस्विजमस्य इन्ता.

कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

(न) हा आर्यपुत्र ।

करीति । सातद्विभिति, दक्षिणाक्षिप्यन्मनोवाताद्वहेतुः, स्त्रीणां दक्षिणमयनस्यन्मनोवाताद्वहेतुः । सप्तद्विभिति, दक्षिणाक्षिप्यन्मनोवाताद्वहेतुः, स्त्रीणां दक्षिणमयनस्यन्मनोवाताद्वहेतुः । सप्तद्विभिति, दक्षिणाक्षिप्यन्मनोवाताद्वहेतुः, स्त्रीणां दक्षिणमयनस्यन्मनोवाताद्वहेतुः ।

(१८) प्रविश्येति । शुद्धवज्रजितक्रोधपरवशा, खतव मासतौमाश्वानिष्टसाधने
 वेष्टनानां कपाङ्कुराणां लम्बावसरा सभागव्येत्यर्थः । मासतौ प्रत्याह—“वाः पापे । तित्ते”ति ।
 “सुसुटो रोषभाक्च”मिति लक्षणादम् “सुसुटो”नाम् विमर्शस्यैवम् ।

(न) क्षताक्षितिः, समविरोधपरवशात् । ज्ञानसङ्गन्धत्वात् दर्शनमेवात्र वाच्यम् ।
वाक्यसम्भवं शब्दीकारोपायमर्थम् ।

(१८) भविति समीधने। 'आक्रन्द आत्मानं रक्षितुं' नाध्वनाद्वयः। (क्रन्दने रोदनाद्वान्ने इत्यमरः) क्रोधाद्विद्वि। तदापि कथमपि तवापि पत्निवाचं न स्वादिति भारः।

(१०) सवत्सृषिति । अपस्विज्जनस्य तपसा कर्मसाध्यदयुरोरपीरघयसा इती विनायकः
(तपाय माती वीर, परन्तु तपस्विजनत्वेन मन्त्राभावात् भावः) सवत्सृषः तां प्रति ध्वेष्टपरवयः

(পানবিক্ষেপ করিতে লাগিল) (আহমেদ সহিত) আমার সঙ্গিগণ লোভন
 প্লবিত হইতেছে। (উপবেশন করিল)।

(୨୮) ବନା । (ପ୍ରବେଶ କରିয়া) ଆଃ ମାମେ ! ଥାବ ।

.. (ন) নান। হা অর্থাপ্ত। (অকৌকে বাবাবোষে অভিনয় করিতে লাগিল)।

(২২) বর্ণা : (ক্রোধের সহিত) (অর্থ্যপুত্রকে) আহ্বান কর আহ্বান
কর ।

(৩০) তপস্বিব্রতেন হস্তা ভোম্বাৰ প্ৰতি প্ৰেৰণাজী সেই নাথব কোথাৱ ?

ଶ୍ରେନାବପାତଚକିତା ବନବର୍ତ୍ତିକେବ,

କିଂ ଚେପ୍ତସେ ନବୁ ଚିରାତ୍କବଳୋକ୍ତତାସି ॥ ୩୦ ॥

ଯାବତ୍ ଶ୍ରୀପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମୁପନୀୟ ଧବଗୋ ଧବୟ ଏନାଂ ନିକୃତ୍ୟ ଦୁଃଖମରଣା
କରୋମି । (ଇତି ଗାନ୍ଧରୀନାମ୍ନିୟ ବିଧ୍ୱାନା) । (୧୧)

ମତ । ଅହନ୍ୟି ମାଳତୀଂ କ୍ଲେଷ୍ୟ ବଞ୍ଚୁଗମିଷ୍ୟନ୍ । [ପରିକ୍ରମ୍ୟ]
ପିତ୍ରସହି ମାଳତି । (୧)

(୧) ବହୁମପି ମାନ୍ଦତୋମନୁବାସିଷ୍ଠାମି, ସିଦ୍ଧସହି ମାଳତି ।

ସ ମାଧବ: ଓ ଛବି ଇଦାନୌ ବର୍ତ୍ତେ ଇତି ସିଦ୍ଧ: । କନ୍ଦାପିଟ: କନ୍ଦାକାଳୁକ: (ତଥାସ୍ମ ସମତୀୟ
ନୌପସ୍ମଗିରିତି ମାଧବ) ଅସୀ ପତି: ତସ୍ମ ଶ୍ୱାମୀ ମାଧବ: ତାଂ ପରିଚିତୁଂ ବ୍ରହ୍ମ ବସିଷ୍ଠ ସମୁଦ୍ଧରତୁ ।
(ବହୁମପି ନୌପସ୍ମ) ସମୟେ ଶ୍ୱାଦିତି ମାଧବ,) ଶ୍ରେୟ: କାମାଗ୍ରୀ ପରିବିକ୍ରେୟ: ତସ୍ମ ବହୁମାମିନ
ନିପତନେ ବାକିତା ଶୋଭା ବସବର୍ତ୍ତନିକେବ ବସପରିଧୀବ ଗିଂ ବିମର୍ଦ୍ଦେ ସେପ୍ତେ ବାନ୍ଧାବଂ ବସିତୁଂ
ବିବର୍ତ୍ତେ । ଶ୍ରେନାବପାତଚକିତବଦିଷ୍ଠା ଇବ ତସ୍ୟାବପାତବଦିଟା ସର୍ବସୈବ ବିକଳା ଶ୍ୱାଦିତି ମାଧବ: ।
ମସିହ ସମ୍ବୋଧନେ । ଓ ମାଳତୀ ! ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଦିନାନ୍ ପର୍ବ ବସବାହୁବାସି ତ୍ୱଂ ମମା ବାହ୍ୟାମାସି ।
ତଥାସ୍ମ ବହୁମପି ଶ୍ୱାମପ ନ ପରିବ୍ରଜାମୀତି ମାଧବ ।

୧୦ ଅବୀପମାଳତୀ । ସହକାରିତଂ ଶ୍ରୀମାନ୍ ।

(୧୧) ଏନାଂ ମାଳତୀଂ ଧବଗୋ ଧବୟ: କବଳୀ କବୟ: ତିଳ୍ପ ଦିର୍ବ କଲେବର୍ଯ୍ୟ: ନିକୃତ୍ୟ ହିଳା,
ହୁତଂ ପିତାମହୀନା ମଧ୍ୟବଦିକୃତେଗମନକଂ ମରଦଂ ସନ୍ଧ୍ୟାସାଧାୟା । ଆଦିତ୍ୟ ବ୍ୟାହାରାୟ ।

(୧) ବହୁମପିଷ୍ୟାମି ବହୁମପିଷ୍ୟାମି, ମାନ୍ଦବ୍ୟା ନିଃସହାବପାଦସ୍ତ ମମାପି ନିଃସହାବପାଦା-

ବହୁକାୟୁକ ଡୋମାର ପତି ଏହି ମାଧବ (କାମିନିଃ ଏବଂ) ଡୋମାକେ ବ୍ରହ୍ମା କବଳ ।
ଡେନ ମହୋର ନିମନ୍ତେ ଚିତ୍ତ ବଡ଼ ମନ୍ଦିରୀର ଡାହାଣେ ବସା ଡୋମା କାମିତେବ ।
ଅରି ମାଳତି ! ବହୁମିନ ମରେ ବାସ ତୁମି ଆନାର ବସନୋଦ୍ଧାର ହେଉଛ ।

(୦୨) ଶ୍ରୀମନ୍ତେ ନିଶା ଦେଶାକେ ଅତି ଧୃତ ଧୃତ ରୂପେ ହିମ୍ବ କାମିନିଃ ଦେହାର
ଅତି ଡାହାଣକୁ ବୁଡ଼ା କଲ୍ୟାଣମ କାମିବ । (ବଳପୂର୍ଣ୍ଣକ ମାଳତୀକେ ଶ୍ରେୟ କାମିନିଃ
ବ୍ୟାହାରାୟ)

(୧) ମମ । ଆଦିତ୍ୟ ମାଳତୀହେ ବହୁମପିଷ୍ୟାମି । (ମାଧବିକେଶ କାମିନିଃ)
ବିବର୍ତ୍ତସି ମାଳତି ।

[ਮਵਿਸ਼੍ਣੁ ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ।] ਸਹਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯ ! ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ਕੁ
ਬਹਮੁ । (ਫ)

ਮਦ ! ਅਭਿ ਸਥਾਵਿਤੋ ਤੁਯ ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ । (ਬ)

ਲਵ । ਅਹਿ, ਅਹਿ, ਸੋਲ੍ਹ, ਲਜਾਪਵਾਹੋਬਧਿੰਗਮਾਦੋ ਲੋਭ
ਕਲਕਲ' ਸੁਧਿਯ, ਸਾਥਕੇਵਾਚਵਿਵਿਕਟੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿੰਗਮ' ਪਥਾਵਿਯ,

(ਫ) ਸਹਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯ ! ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ਕੁ ਬਹਮੁ ।

(ਬ) ਅਭਿ ਸਥਾਵਿਤੋ ਤੁਯ ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ ।

(ਮ) ਨਹਿ ਨਹਿ, ਸੁ ਚਲੁ ਚਧਾਨਵਾਟੋਪਨਿਰ੍ਗਮਾਦੇਵ ਕਲਕਲ' ਯੁਕਤ, ਸਾਥਕੇਵਾਚਵਿ-
ਵਿਕਟੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿੰਗਮ' ਪਥਾਵਿਯ ਪਰਾਮੀਕ' ਪਰਿਯੁਧਿਯ । ਤਤ: ਪ੍ਰਤਿਨਿਰ੍ਗਮਾਦਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯ, ਯਧੀਨਿ
ਪ ਨਹਿ ਪਹਿ ਯੁਧਾਨੁਮਾਥੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿੰਗਮ ਪੀਧੀਯੁਧਿਯ 'ਹਾ ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ ਮਾਧਯ । ਹਾ ਮਕਾਰਯੁਧਿਯ । ਹਾ

ਮਧਾਨੁਮਾਥੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯ । ਪਰਿਯੁਧਿਯ ਤਦਨੁਮਾਥੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯ । ਅਧਕਾਰਿਯੁਧਿਯੁਧਿਯ
ਕਾਧਕਲਕਲ' ਲਵਙ੍ਗਿਕਾਧਯ: ਪਦਯਨ੍ਤਿਯ ਮਾਧਯੋ ਸਥਾਵਿਯ ਲੋਭਯੁਧਿਯ—ਲਹਿ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ।

(ਫ) ਮਦਯਨ੍ਤਿਯਾਧਿ ਧਮ' ਨਿਰ੍ਗਮਾਧਿ—ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ਯੁਧਿਯੁਧਿਯ, ਯਤੁ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ
ਮਾਧਯ: ।

(ਬ) ਅਭਿ ਪਹਿ, ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ ਮਾਧਯ, ਲਵਾ ਸਥਾਵਿਯ: ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ
ਕਿਮਿਯੁਧਿਯ: ।

(ਮ) ਨਹਿ ਨਹਿ, ਸਥਾਵਿਯ ਇਤਿ ਸ਼ੇਯ: । ਕਧਮਿਯੁਧਿਯ—ਸੁ ਚਲਿਤਿ । ਚਧਾਨ-
ਵਾਟੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ (ਵਾਟੋ ਮਾਧੋ ਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ—ਲਵਾ ਕੁਟੀਰਾਧਯੋ: ਲਿਯਾਨਿਤਿ
ਮਿਧਿਯੋ) ਚਧਾਨਿਰ੍ਗਮਾਦਿ ਨਿਰ੍ਗਮਾਦਿ ਤਤ:ਪਰਿਯੁਧਿਯ । 'ਕਲਕਲ' ਲੋਭਯੋ ਕਲਕਲ', ਸਾਥਕੇਵਾ
ਚਾਧਕਲ' ਅਧਵਿਯੁਧਿਯ ਰਿਧਿਯੁਧਿਯ ਵਿਕਟਾਧਿਯ ਪਰਿਯੁਧਿਯ ਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਨਿਰ੍ਗਮਾਦਿ 'ਨਿਰ੍ਗਮਾਦਿ'
ਯਧਾ ਲਾਧਯ ਮਾਧਯ ਮਾਧਿਯ, ਪਰਾਮੀਕ' ਪਰਿਯੁਧਿਯ, ਤਤ: ਪਰਿਯੁਧਿਯਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨਕਾਰ' । ਪ੍ਰਤਿ-

(ਫ) ਲਵ । (ਲਾਦਯ ਕਹਿਯ) ਮਹਿ ਮਕਾਰਯੁਧਿਯ ! ਯਾਧਿ ਮਕਾਰਯੁਧਿਯ
(ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ) ।

(ਬ) ਲਵ । ਮਹਾਨੁਮਾਥੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ?

(ੳ) ਲਵ । ਮਾਧਾ (ਯਾਧਿ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ) ਕਾਧਯੁਧਿਯ ਯਿਨਿ ਯਹਿ ਯੁਧਾਨ-
ਕਾਧਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ ਮਾਧਯੋਰੁਦ੍ਰਯੁਧਿਯ

পরানীশ' পবিত্রো, তদো পড়িষিত্তস্সি মন্দমাশুণী, সুণামি, অ ঘরে
 ঘরে গুণাণুরাশকাশরস্স পৌলসৌষস্স, "হা মহাশুভাশ। হা
 মাছব। হা মশরন্দ।" হা সাহসিষ। ত্তি পরিদেবণাশী,
 কিল এদাণং মন্তিধোচাণং বিণ্ণলম্বনুত্তন্তং সুণিষ, সস্সাশমচ্ছ-
 রাধিক্সে বো, তক্সণবিসস্সিৎতপোত্পাঙ্গকণিবহো চন্দ্রাদবেণ সোহ-
 সিহবদ্বিহো পেস্সুদিস্সি মন্তীমদি। (ধ)

সাহসিক।" ইতি পরিদেবনা, মহারাণৌপি বিম্বিতযোর্মন্দিদ্বিতীর্মণ্ডলম্বনতালং শুল্ল।
 সস্সাতমৎসরাধিষেৎপস্সাৎসস্সিৎতগ্নিত্তরৌত্পদাতিগিবচস্সাত্তদেণ সৌখিল্যস্সিবঃ শ্রেযত
 ইতি মন্ত্যতে।

নিঃসাস্সি দ্রব্যানস্সাশি, সস্সভাগিনীতি অস্সমিতি শ্রেব, মাশুলীসাস্সাৎতদানাস্সানর্থেদিদাম
 মন্দভাগিনীলানিধানি ঈতু। পরিদেবনা: খেদীক্সী:। বিপ্লবস্সাত্তালং প্রবচনাশাশী, সস্সাত-
 মৎসরাধিষেৎ: সস্সদধৃতবিহেস্সতিস্সকার, তত্সস্সে সস্সাত্তাৎতর্থাৎসস্সিৎত, বিতগ্নিত্ত: মস্সরন্দী-
 বরৌপাশ্রেংস্সি: শ্রীত: স্খম: পদাতিগিবচ: পদাতিৎতৎসস্সুচী শ্রেব সস্সাশুল্ল:। অস্সাত্তদেণ
 অস্সাত্তৌগিন (বিরহিলেণ সস্সাপকতয়া সাস্সত্পলানিধানম্) পরিমৌলিব ইতি শ্রেব:, (তদাশানা-
 স্সসস্সাশাশস্সিত ইতি শ্রাব:) শ্রেযতে মাধবমস্সরন্দাশ্যা সস্স স্সক্সীপৎত্যাশানাশ্রব'
 অস্সনীকয়তি। ইতি মন্ত্যতে পুরস্সাশিস্সি: প্রস্সরনাস্সাশ্যতে। ইতি অ শ্রেবীমৌল্যে:

বিলাপ উল্লস ও দ্বারা নিঃসত্তিঃস্সরূপে ধারিত হইয়া শস্স-সৈন্তস্সংগে প্রবিষ্ট
 হইয়াছেন। মন্দভাগিনী আশ্রিত তৎসংগে প্রতিনিবৃত্তা হইয়া আসিলান, এবং
 (আসিতে আসিতে "হা মহাশুভব মাধব। হা মস্সরন্দ। হা সাহসিক।
 ইত্যাদিক্রমে গুণাশ্রবাগ কাণ্ডবপুত্রবাগিস্সিৎতের বিলাপ শুনিলাব। আরও
 শুনিলাব "মহারাণও এই মন্ত্রীও ইহিতার প্রতারণা বুজাস্স শুনিয়া বিদেব ও
 ভিরদ্বারের উদ্ভূতিবশতঃ তৎসংগে স্সবস্স সৈন্তস্সমূহ পাঠাইয়া স্সালোক
 বিচুস্সিত ও দাশ্যানেস্স ছাশের উপরে সংস্থিত হইয়া মাধব ও মস্সরন্দেয় সহিত
 বীর সৈন্তের যুদ্ধ দেখিতেছেন" এই কথা শ্রবণীণা বলিতেছে।

मद । हा हृदयि ! मन्दभाङ्गिनी । (म)

लव । सखि ! मालती उष कहिं ? । (य)

मद । सा खलु परमं ज्येष्ठा दे भगमवल्लोदधुं पसरिदा,
पच्छादो अहं य तां पेक्षामि । अवि नाम उज्ज्वाणगह्वरपावहा
भवे ? (र)

लव । सखि ! तुरिदुं अस्मै सखि । अदिकाभरा यो पित्र-

(म) हा इत्यादि मन्दभाङ्गिनी ।

(य) सखि । मालती पुनः कः ?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमन्धोवधितुं प्रवृत्ता, एवाहं न च तां पश्यामि ।
अपि नाम उद्यानगह्वरे प्रविष्टा भवेत् ?

(ल) सखि । स्मरितमन्त्रिण्याः । अतिवातरा नः प्रियसखी, अस्मिन्नवसरे न धारय-
त्यात्मानम् । सखि मालति ! ननु भवामि भावयतीति ।

(म) इत्यादीति, अयं राज्ञैव कोपपरममेव केभ्योऽपि प्रेषितातीति तयोः परित्राणा-
सम्भावादिति भावः ।

(य) हा इति त्रिपदा इति शेषः ।

(र) ते मते तव प्रत्यक्षमनवच्छं प्रवृत्ता मनुष्याणां निर्गता । सम्भावनायां नाम-
मदः । उद्यानगह्वरे उद्यानस्य निविडस्थाने ।

(ल) अस्मिन्नवसरे इति, भाववत्त जीविताग्रहासमये, आत्मानं प्राणान् न धारयति
विशेषाग्रहाया धारयितुं न शक्नोति । परिक्रमेति मानवान्नेवप्राप्तुमे एव पादद्विचपं
कृत्वा आहुरित्यर्थः । ननु अस्मिन्मातुर्गते, तथाच अनुगतं कृत्वा सखि भावयतीति भवामि
तस्यापि किं मोक्षं यच्छतीति भावः ।

(म) मद । हा मन्दभाङ्गिनी । आसिष्ठ इति इहेनाम् ।

(य) लव । मवि ! मालती कोषाव ?

(र) मद । मे अथनेहै कोषाव अद्यावन्मनस्य वेदिवारं अत्र निर्गता
इहेनास्मिन्, उद्येनैव याव आसि ठाहादे प्रविडेहि ना । मञ्जवटः उद्यानेन
निविड शाने अस्मिन् इहेना भासिषे ।

(ल) लव । मवि ! मन्त्र आसता अवेधन कवि । आमादेन प्रियमयी

ସହୌ ଇମଞ୍ଚିଂ ଯଦ୍ଧମରେ. ଣ ପାରେଦି ଅପ୍ୟାଣମ୍ । [ଶ୍ୱରିତଂ ପରିକ୍ରମ୍ୟ ।]
ସଞ୍ଜି ମାଲତି ! ଧାଁ ଖଣାମି ସଞ୍ଜି ମାଲତିନି । ଇତ୍ୟାଦି ପରିକ୍ରମଣତଃ । (ଖ)

[ପ୍ରବିଷ୍ଟ ପ୍ରହସ୍ତଃ କଳହଂସକଃ ।] ଦିଦିଧା କୁସଲେଷ ଶ୍ରିଗିୟାଦୋ
ସହୃଦ୍ଧମଗ୍ନାଦୋ । ଜୌମାଣହେ ! ଯେଷାମି ବିଷ୍ଣୁ-ଶିଖରାନ୍ତରାନ୍ତରାନ୍ତରାନ୍ତରାନ୍ତ-
ଧୋଡ଼-ତରବାରିଧାରା-ପଞ୍ଜିକଳିନ୍ଦ-ସନ୍ଦ୍ଧିରାଶିକ୍ଷଣଲଭୀଷଣଟଂସଂ, ମନ୍ଦ-
ଲୌଳାକଳିନ୍ଦକାମପାଳବିଷୟଭୁଜ୍ଜଦ୍ଧାବିଂସ-ହସତ୍ତୈଳା-ବିଷ୍ଣୁ-ଭକ୍ତିଦୁଷ୍ଟ-
ଦୁତ୍ତରଜ୍ଜକଳିନ୍ଦ-ତଣ୍ଡୁଳାମାତସଂସିଦ୍ଧ-ବିଷ୍ଣୁ-ଲୁପ୍ତାବିଦିଗ୍ଧ-ସମମନ୍ଦ-
ଅରନ୍ଦବ୍ୟବସରକ୍ଷେ।ଭବିଷ୍ଣୁପଞ୍ଜିକ୍ଷୋଧ-ପଞ୍ଜିକ୍ଷୋଧ-ଶୁଗନ୍ଧସମତ୍ୟଗ-ଅଗ୍ନି-
ସମାସବିଷୟକଳକଳ ପାରକ୍ଷକଳସମୁଦ୍ଧମ୍ । (ଘ)

(ଗ) ଦିଦିଧା କୁସଲେଷାଦି ନିର୍ଗତଃ ଗହ୍ୱରାଦାଂ । ଜୌମାଣହ ମେଷେ ଇବ ନିର୍ଗତନିରାଶୀହୁତ-
ଧୌତତପାରିଧାରାପ୍ରତିକଳିନସନ୍ଦ୍ଧିକିରାଶିକ୍ଷଣଲଭୀଷଣଦର୍ଶନେ ମନ୍ଦବୌଦ୍ଧାକଳିନକାମପାଳବିଷୟ-
ଭୁଜ୍ଜଦ୍ଧାବିଂସହସତ୍ତୈଳାବିଂସିତୈଳାବିଂସିତରାଶିକ୍ଷଣଲଭୀଷଣଦର୍ଶନେ ସନ୍ଦ୍ଧିରାଶିକ୍ଷଣଲଭୀଷଣଦର୍ଶନେ ବିଷ୍ଣୁ-
ଭକ୍ତିଦୁଷ୍ଟ-ସମମନ୍ଦ-ଅରନ୍ଦବ୍ୟବସରକ୍ଷେ।ଭବିଷ୍ଣୁପଞ୍ଜିକ୍ଷୋଧ-ପଞ୍ଜିକ୍ଷୋଧ-ଶୁଗନ୍ଧସମତ୍ୟଗ-ଅଗ୍ନି-
ସମାସବିଷୟକଳକଳ ପାରକ୍ଷକଳସମୁଦ୍ଧମ୍ ।

(ଘ) ପ୍ରବିଷ୍ଟେତି । ଦିଦିଧା ଭାବ୍ୟେ ଣ, କୁସଲେଷ ଅବାହନଦେହତୟା ଶରୀରାଦି ଧୂମ୍ରମାଂଶ-
ସୁବିଷମହାଂଶନଃ ନିର୍ଗତଃ, ନି.ସତ. ଅଧିକ୍ଷି । "ଜୌମାଣହେ" ଇତି ଶୌରଶିବାଦିମାଧାୟା ମନ୍ଦବୌଦ୍ଧ-
ଲୁପ୍ତକଳସଦୃଶଃ । ନିର୍ଗତା ଗାନ୍ଧିବ୍ୟବସରକ୍ଷେ ନିରାଶୀହୁତା ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ
ଧୌତା ନିର୍ଗତାଂ ଯା ଯା ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ ଅବିଷ୍ଟିତି. ତଥା ପ୍ରତିପତ୍ତିତଃ ପ୍ରତିପତ୍ତିତଃ, ଅନ୍ଦ୍ଧକିରୀ-
କ୍ଷଣଲଭୀଷଣେ ପ୍ରକାଶିନି ଧୌତାଂ ଅବିଷ୍ଟିତି ଦର୍ଶନେ ଯଥା ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ ଶରୀରାଦିନିର୍ଗତାଂ

ସାଲତୀ ଅଥାପୁ କାଳିନ୍ଦୀ, ସାଧବେର ଏହି ଜୀବନାଳୟ ଲବରେ ମୋ ଜୀବନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ
କ୍ଷତ୍ରିରେ ପାରିବେନା । ଶୁଦ୍ଧି ବାଳତି । ଅଳ୍ପଦ ମହାକାବେ "ସାଧି ସାଲତି" ।
ବିଶାଳ ଡାକିଦେଇ, (ହସାନ୍ତେ ପ୍ରଭାତର ମିତେହ ନ କେନ ?) (ଢେରେ ହେଉଅଛି
ପାରିବେନା କ୍ଷତ୍ରିରେ ନାହିଁ) ।

(ଘ) ୧କମ । (ହସାନ୍ତେ ଅଳ୍ପଦ ସାଧିବେ ଯେହ) ଭାଗ୍ୟକର୍ମେହି ଆମି ମୋହି ବୁଦ୍ଧ-
ବିବର୍ଦ୍ଧି ଲବ ହେତେ କୁଳେ ନିର୍ଗତ ହେଉଅଛି । ସାହା ! ସାହାବେର ଜୀବନାଳୟ
ନିର୍ଗତ ମହତ କଳ୍ପିତ ଶୁ ନିର୍ଗତ ଅନିର୍ଗତାଦିରେ ଐତିହାସିକ ଚଳାକିରଣ ସାହା

अविश्र । सुमरामि भीषणभुञ्जवज्जज्वरिदपञ्चरावसरिद-
सुभङ्गहत्यावसुत्तविविहाउहृषिवहृघातिदामेस-रिचसेष' इदविश्रङ्गा-
पसारपाइकसूक्ष्मगुगसञ्चारणिबत्तिद-विसम-समरसाहसं . णाहमा-
हवम् । . (ग)

(ग) अपिच अरामि भीषणभुञ्जवज्जज्वरिदपञ्चरावसरतसुभङ्गहत्यावसुत्तविविधायुधनिवह-

क्रियया कलितः अरामितः समतीव्रकप्रकाशोन्मत्त इति यावत्, यः कामपातः इत्यायुधः तस्य
विकटायां परिणाडिथां भुजदण्डायां आविष्टेन आकर्षणार्थं कथंचित् परिचानितेन इलेन
स्वीयलाङ्घनेन डेलया अरुहेत्या विह्वलिता आकुलीकृता, अतएव उद्वेगं तीतोपरि समुच्चलत्
तरङ्गं यस्यासयामूता या कलितवृत्तनया यमुना तस्याः स्त्रीः सन्निभं जलप्रवाहसदृशं,
(अत्राविच्छिन्नोडलितत्वेन नीलवर्णत्वेन च बलस्य तादृशजलप्रवाहसाम्यं बोध्यम्) तथा
विपङ्क्तं मङ्गलारहितं युद्धनियमरहितमिति यावत्, यथा स्वात्मा घतपतितः शत्रुसैन्याक्रमणार्थं
तदुपरिनिवर्तितः निर्दोषो शत्रुद्वारेण दयारहितः अमन्दः युद्धक्षेत्रे अन्तर्भव यो मकरन्दः तस्य
व्यतिकरेण सम्पर्केण आत्मनयेनेति यावत्, यः शोभः 'देवस्य' त्वेव विकटपतिरक्षयीधाना
विशालशत्रुसैन्यानां यत् परिवर्त्तनं मलायनं तेन उद्वेगः उत्पन्नः समस्तनयान्नाकाशे
मकलाकायप्रदेशानराखी विक्रमं प्रकाशमानः कलकल, कोलाहली यस्य तयामूतं पारस्विक-
समूहं परकीयैरनिकनिचयं प्रेक्षं इव पश्चामीव । अपस्तथापि तद्वीरवद्वयमनुग्राहि
विजयं न यस्मीतीति भावः ।

(घ) अपिचेति । भीषणायां वज्रवृत्तवृत्तिगवाहभा जम्बरितपञ्चराः विपूर्णाङ्गत-
पात्रांश्चिनिवहाः अत एव अपस्तताः पलायनीयताः ये सुभटाः सुनिपुचरिपुष्टैरनिकः तथा
हलेभ्यः अवलुतेन बलादुद्वेहीतेन विविधानां नानाप्रकाराणां आयुधानां अस्त्राणां निवर्त्तन

प्रकाशित, बाहारा अत्यन्त बलप्रकाशोन्मत्त वनवानेव विनान् दुर्वरं परिजगिता
लाग्नं दावा आकुलीकृता ओ तीव्रोपवि तवजिता दनुना नरोव वनप्रवाहं मृगं,
एवं विपुङ्गवतावे आक्रमणार्थं निपतिष्ठ निर्द्धरं ओ वृद्धे आगच्छ बहितं मकरन्देव
आक्रमणनिष्ठ कोटं वपताः प्रकटैरेतेव पलायनं दावा समुत्पन्नं बाहारेण
कोलाहलं मयत्त आकाशप्रमेषे प्रकाशमानं हरेतेहिन्, तान्मृगं परकीयैरनिक-
समूहं येन एवमेव आग्निं सेवितेहि ।

(च) विनि तीव्रं दुर्वरं दावा विपूर्णाङ्कतं मृगं पलायमानं सुनिपुण
प्रकटैरेतेव इत्तं हरेते वनपुङ्गव विविध अस्त्रसमूहं ग्रहणं कविशो उद्भावा मयत्त

वस्त्रासेष, किंदाणि' तुह्याणं' भुञ्जन्नाभोअभूसण्हिहि' महाणुभावेहि'
अभिजण्ढदंसण्णुणाहिरामेहि' एवचन्द-दंसणरमणीएहि' जामादुएहि'
परितोसोत्ति पडिद्वोहिअ, गदो अण्मन्तरं' राअ। इमेवि माहव-
मअरन्दा आअच्छन्ति । अहम्बि मअवदीए एदं वुत्तन्तं निवे-
देमिस्सि । निष्ठाणः । (४)

नितुसुखो भूरिवसुनन्दो मत्तुरवचणीपत्तासेन "किमिदानीं पुत्रयोर्भुवनभोगभूषणाभ्यां महापु-
त्राभ्यामभिजनदर्शनपुत्राभिरामाभ्यां नवचन्द्रदर्शनामणीयाभ्यां जामादुभ्यां परितोष" इति
प्रतिबोध, गतोऽभ्यन्तरं राजा, एतावति माधवमकरन्दारागच्छतः । अहमपि इमं इच्छामि
भगवन्मै निवेदयामि ।

विस्तारिते शोधने धीम तयाभूतः, खलङ्क'सकान् मय अभिजन माधवमकरन्दवी, व'एमयीदा
शाला विधीयत' परित्राय निर्व्यर्तितः सन्पादितः महाधौ महासूतः, अनन्तलभ इत्यर्थः, बहुमानः
माधवमकरन्दयोरतिमयसम्मानः धीम तयाभूतः क्षुरन्ति प्रकाशमानानि वाणि मत्सुरेभ्यां-
वैकुण्ठाणि विदं वाचमादिहर्षव्यवाविमूढत्वानि तान्विव मसः कञ्चलानि (मीमा मनीजनं
प्रमात्रमस ध्यात्वासिर्'वोरिति विकार्यमेव) नाभिर्भ्रमिति मतिस्त्वभापादिने सुखे ययो-
सयाभूतो भूरिवसुनन्दो, (अत मत्सुरेभ्यांनन्दस्य मनीष्यानीये, भूरिवसोश्च वैकुण्ठामिव
मनीष्यानीय' भूरिवसोऽस्त्वामत्सुरेभ्यांवारणविरहादिति मन्त्राजम्) भुवनभोगस्य दिव-
प्रपचस्य भूषणाभ्यां अलङ्काररूपभावा महापुत्राभ्यां शीर्षयोर्व्यादिना निवप्रभावाभ्यां अभिजन'
वयः दर्शनं शान्तधानं गुहाः विनपादयः तैः अभिरामाभ्यां मनीष्याभ्यां नवचन्द्रवत् दर्शनेन
प्रिया रमणीयाभ्यां आभ्यां जामादुभ्यां पुत्रयोरिदानीं परितोषः सन्तोषः किम् ? जात इति
धीयः । (ईदृशसर्वगुणसम्पन्नजगत्पतिमि सन्तोषोत्पन्नः सर्वधैर्यं स्थाभाक्किं इति भावः)
इति इत्यं प्रतिबोध स्यमेव पतिताडोकरणेन ज्ञातमीमद्वयवृत्तिवोरपसरयादप्रतिभाव्येतया

द्वारपाल कर्तुं प्रयत्नोपे गवानौठ माधव उ मकरन्देव भूषण अवलोकन
करिष्ये। एतन्निर्वाह वावराव शिष्टलोचन प्रभावित करिष्येहिमेन, एवः
आमार नैकटे माधव उ मकरन्देव दानमर्थ्यादिदीपौडजाठ ईदृश ताशानेव
प्रति अनन्यगता परम सन्मान सम्पादित करिष्येहिमेन । पदस्य प्रकाशमान
विषय क्रोध उ कर्तव्यताविमूढप्रप कानीवादा बलिनोद्धूत ह्रीवन्तु उ
नन्दमेक मधुव वरुण वाता स्कन्दन विप्रप्रणकव अनयाव वरुण, नशाशुदाव,

চত্বেলব্রহ্মখণ্ডখণ্ডনিকরাকীর্ণস্য, সংখ্যোদধে-

হঁ ধাস্তাশ্চিতপতিপঙ্ক্তিবিবিকটঃ পত্ন্যাঃ পুরস্তাদমূত ॥ (২৪)

মাধ । ননু অনুশয়স্থানমেতৎ । পথ্য—(২৫)

অদ্যৈ বৈন্দুময়খণ্ডখচিতং পৌতং নিশীথীক্সবে

যৈলীলাপরিম্বদাযিদয়িতাগণ্ডুপশেপ' মধু ।

মাধবম্ভেতি মধ্যমেনামথ, পুরস্তাত্ অগতঃ চত্বেজ্ঞতা জড়'ধন্যতা চমেন অশিরসিন হৃদয়খণ্ড-
নিতরেণ কবয়খণ্ডনিবন্ধেণ আশীষং আশ্বস্তম্ব চ'স্বোদধে আচকার্যবল্যে ধো দ্বিমকারেণ
সমরসিরসি সচরতী মাধবস্বোমযশস্ব'ত ইত্যর্থঃ, ললিতয়া ময়াদিমির্নিখন্দিতয়া পতিপঙ্ক্ত্যা
পদাতিসৈন্দবেজ্ঞা বিবিকটঃ বিবাল পত্ন্যা সার্যঃ অমূত । তথাচ শ্রিয়মাধবনৈরমঃ সর্বমুদযাতি-
মাখিলং বিলা মৌতাঙ্ক'পথ্য সন্ধ্যা ইতি ধ্যায়' ।

অথ ইত্যনুশাসন্যে কাতুধাতৌ মন্ডালঙ্কারী, সংখ্যোদধিরিতি স্ত্রীপদা আদোলঙ্কার ইতি তেযা
মুদ্রঃ । শাষ্ট্রলবিজ্ঞোচিত' ইত্যম্ ।

(২৫) মাধিতি : নিবন্ধেয় ননুশয়ঃ । এতৎ স্বেযা কব্যানাল' সমরসে'ম' অনুশয়-
স্থান' বিধিবক্তানা পরিধিলনাম্যন' । কৃত ইত্যন আশ্ব—পথ্যেতি ।

(২৬) অদ্যৈবতি । অদ্যৈব নিমীথীক্সবে অদ্যৈবানীক্সকালটীবসভীতুস্বই যৈজ্যৈঃ ইন্দু-
ময়াখণ্ডখচিতঃ সন্ধ্যাক্সমাধবমুদযিতপুর্থাযুক্তিরখ্যক্তি' খচিত' সন্ধ্যাখচিত' লীলায়া পরিম্ব-
দাখিনীনা' আশিত্ত'নামংখ্যলীলায়া দয়িতায়া শ্রিয়াযা বহুপুর্বে' বহনবিবাপুরোষাখচিত' মধু

বাহাতে বিবলিত হয়, একপঙক্তিতে তাহাদিগকে সন্ধিত করিতে কবিত্তে এবং
তাহাদেবই অল্পসংল আন্বর্ষণে গ্রহণ কবিশা অল্প বীরগণের সন্ধিত যুদ্ধ
কবিত্তে বহিতে প্রায় মাধবের অগ্রভাগে উর্ধ্বে স্পন্দমান অবিরল কবচখণ্ড-
নিচরে পবিখ্যাপ্ত যুদ্ধসমুদ্রের হুই প্রকারে (অর্থাৎ সৈন্যস্বেদন করিতে কবিত্তে
অমরকারী মাধবের উত্ক'গার্বে) হরে নিপান্ধিত পলাতিসৈন্তাশ্রয়ী দ্বাশ
বিশাল পথ নির্মিত হইয়াছিল ।

(৩৫) মাধ । তেবার বর্ধ্যমান এই ইণ্যেজ নির্মিতই বিশেকীসিগের
চিত্তার হন । সেথ—

(৩৬) অর্জু তাতিব মধনমতাংসদে বে মদন বীরগণ উদ্বুদ্ধ প্রবাসরদ্ধ-
প্রবিষ্টে চন্দ্রদ্বিগুণে পবিখ্যাপ্ত মৌল্যকনে আশিত্ত'দ্বাখিনী বনিতানিগের গণ্ডু-
দা-

सम्यक्त्वे च भवद्वाग्वैलक्षण्यमुपारम्भनासिद्धि-

गीतैस्तु कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥ (३६)

अर्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः, यत् अपराधिनोरपि अन-
पराहयोरिव नौ सत्प्रसादमधिष्ठितवान् । तर्हिह भालनीचमधमधुना
मदयन्तिक्रायाः हरणवृत्तान्तं विद्मरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि ।
अन्यद्—(३६)

‘मघ पीत’ । ते धीराः क्षम्यन्ते च युद्धे न वसन्ति न चरन्त्यस्य तव सुसर्गकेशो सुसम्पत्केशो
 चरन्त्यस्य सुसर्गकेशो गृहस्थादारेण मघदावातद्वयमित्थं मघानि चूर्चिषानि चरन्ति वैश्व तद्याभूतः
 गार्ग्यः दैवैः स सारिणो लोकात् प्रायेव यायुज्येन चरन्ति शिवाशपादिन विधुवान् विजितान्
 (‘चरन्ति विधुवान्’ इति वार्ते तु चरन्ति शिवाशपादिनान् यत् एव विधुवान् अथवा विजितान्) ;
 चरन्ति सुवर्गिनः । केशिन्सु मौमाय्यमालिना सुचरन्तं दोषकालतिपातदम्भान् प्रायेय-
 न्मुक्तम् । तदाह विवेकः एतन्ममरथापारकवक्तोः सारिणसुखस्योऽथ चरन्ति विजितान्
 विजितान् विरज्जान् धवलोऽथ चरन्ति विजितान् विजितान् विजितान् विजितान् विजितान् विजितान्

[illegible]

(१६) कर्षाद्यभिवि। मरुपते, मन्दनपितुः, अपराधवीरि कालसीकद्वयमि कवीर-
पदरगदिना जलप्रार्थनीयापराधवीरि गौ आरयोः जनकसादं खरं मानावातात्रोकारधिन

ସମିଟି ନବମାନ କରିଦେଇଛି, ନିମ୍ନାନ୍ତର ଆହାରୀ ଯୋଗ୍ୟ କୃଷୀମାନଙ୍କ ଉପ ଆଦାୟେ ଉପାଦାନି ଶରୀର ସମ୍ପର୍କ ବାହ୍ୟତଃ ଶାସ୍ତ୍ରାବଳମ୍ବିତ ହିସାବଦାବତୀକୃତ ବିକଳ ହେବା କରିଦେଇଛି ।

(৩৭) এই কাঁচার সৌভাগ্য অবশ্য অস্বাভাবিক, যেহেতু মালতী মহান্তিকা, হুগলি দাড়া অসুখবোধী ডাইনেও অসুখবোধী ছাত্র আশ্রমে গুরুত্বপূর্ণ অধ্যয়ন করিতেই ছিলেন। তবে সে লক্ষণই মালতীর সহজে কণ্ঠস্থান

कथयति त्वयि सस्मितमालतीचलितलोलकटाक्षपराहतम् ।

वदनप्रद्वजमुल्लसितवपास्तिमितदृष्टि सखो नमश्चिधति ॥ (३८)

[इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः । पवित्रतः । (१८)

माध । कथं शून्या एव प्रदेयाः । (४८)

भूविषयगन्धर्वोः धामधेनवश्च जगन्नुज्ज्वलं यथा स्वात्मनो अभिहितवत् नित्यमयं प्रियतः ।

कायमानमिति, स्वयेत्यादिः । अथवा भावविसमव तन्मयमे पञ्चाक्षरम् ।

(१८) किं कृत्वा न निपादाद्वाह्यानाह—अदयतीति । तस्य भक्षणे वदयति मद्यनिपादाद्वश्यामी विस्तरतो भूति सति मद्यो मद्यनिपादा (परमसमुद्भूतं हरन्स पद्वीयेन सह्यनिपादाया माचनसञ्जीवनिति मन्त्रायम्) सञ्चितया कौतूह्योद्दीपकवाचां कर्मनेत्रहास-मुक्तया माचनया चास्तिनेन परिचास्तिनेन लोलेन चक्षुसेन वदयेत् पराहृतं मं वदं, तत्रा वदस्यति तदा स्वस्य निपादाकरमन्त्राकरणेनोद्भवतया मपया स्वस्य निमित्ता निपादा इष्टिर्गद ताडनं वदनपदनं पदत्रयत्नं स्वकीयसुखं नमविशति अवनतं विवासति । तथाचादी-वान्मदृत्वासाहर्गनेन तत्र तद्वान्माचनस्य कृत्वा न निपादाह मद्यः ।

एव वदन्पुनश्चमिदुपमा, सन्नहितप्रयेयादिपदायैष्य भवन्' प्रति हेतुत्वान् पदार्थहेतुत्वं
काव्यविज्ञानादहार इत्यनयोक्तव्यमिति सङ्गरः । एवं 'युक्तिरपेक्षधारण'मिति स्वव्या-
ख्यानान् भाष्यान्तरादपि । अतविशेषितं भवन् ।

(१२) इतीति। द्रविष्ठातः शास्त्रादिसमीपमनाः पादविशेषं कुर्वतः। यत्तौ यदभ्यस्तौ शास्त्राद्व्यतिष्ठन्ति सोऽयम्। द्रविष्ठातः उपवनपर्वणं जाड्यतः।

(४०) सायकनाह—कदनिति । शूरा मायवाहिविरहिताः ।

মঙ্গলকাহণ হুতাশ দ্বিভারতপে গনিত ইচ্ছা কবিত্তেই। তাহাঃ দ্বিভাঃ
 ১৭ এই যে—

(୩୭) ଭୂମି ଶସ୍ତ୍ରାସ୍ତିକାହରବୁଝାଣ ବଳିତେ ନାମସ୍ତ ବଢ଼ିନ ମଧ୍ୟ ଶସ୍ତ୍ରାସ୍ତିକା
 ଶେଷ ନାମସ୍ତ୍ରୁ ନାନତୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରିଚାଳିନ - ଶସ୍ତ୍ର ବଡ଼ାକମ୍ପାସ୍ତ୍ର ଓ ଡେହୁ ବାହା-
 ବସ୍ତ୍ର: ନିକଳବଡ଼ି ବନମ୍ପାସ୍ତ୍ର ଅବନତ ବଢ଼ିବେ ।

(৩২) (উদ্ভানে প্রবেশের জন্য উদ্ভাবন পরিকল্পনা) এই সে উদ্ভান-
প্রচার। (উদ্ভানে প্রবেশের অধিনয়)

(৪০) দাখ। এই উদ্ভাবনপ্রবেশ শুল্ক কেন ?

મક । ઝૂન' શદે ચાવયોઃ સમરસદ્ગટોદેનેન વ્યાકુલત્વાદિ-
સ્તતોઽસત્યસ્ય અથૈવાચ્ચાન' વિનોદયન્તિ । તદેદિ ઇચ્છાવઃ ।
અધી પરિકામઃ । (૩૧)

સવટ્ટિકા મદયન્તિકે । માલતિ ! [પદચાવયોઃ ।] દિદિષા
પુણેવિ પદે મંદાણમાચા દોષન્તિ । (અ)

મકરન્દપ્રાધવૈ । મદય્યો ! તા સા માલતી ? (૩૨)

અધી । કુદો માલતી, પદમદેણ, અદ્યો વિષ્ણુસદાધી
મન્દમાદ્યુષીયો । (૩)

(૩) સહિ । માલતી । દિદિષા કુપરપિ પરી તદાપ્રમાયી હર્ષ્યેતે ।

(૪) કુતો માલતી, પદમદેનારા વિષ્ણુએ મન્દમાલિની ।

(૩૧) ઝૂન' શિવિત મદે મયો । સમરસદ્ગટોદેનેન પુલ્કિતસામદાગ્નિતપુલ્કિતસા,
આકુલતાન્ વિપ્રલમ્ભાન્ । યયૈવ એકદુર્યાવસ્ય કર્મિણિન્ સ્થાન પત્ત, વિનોદયન્તિ શિવિદર્શનાદિ-
આમક્રમવા અપ્ચિદ્વ્યાક્રમં કુલ્યન્તિ ।

(અ) માધવમકરન્દયો. પદમદેન માલતીચિત્તરસચચાસનવા અપચિત્તુષ્ણેનત્પ્રયોજન
કરણ, "સહિ માલતિ" એતિ । સદસાવલોક્ય અકલ્પાન્ સમુદ્ધી ચાવયમચરત્વી દુદુરા ।

(૩૨) અધરિદુષ્ઠૈઃ સત્પોષનમાચર્યા સાચાદમાનીયસ અ દુર્યાવેન સથાન્ યોતકલ્પ
દિવ્ય, હા એતિ ।

(૩) અધી એતિ । પદમદેનેતિ મચ્ચોદેવ પદમદેનેતિચ્ચૈઃ । વિષ્ણુએ પચારિતે ।
અધરોઃ પદમદેનેદ્ય માનવજનનસ' સમામ્ય તત્પ્રયોજનસામાના કલનિતિ ભાવઃ ।

(૩૧) મક । મિત્કરદે ચાવય મને ॥ ચાવયેદ રૂઢ વિગતસદાભિન્ન
દુલ્કિદ્ધાર વ્યાકુલગતઃ ચપતઃ કારણ' દેદુક્રમઃ પવિત્રવન કવિદત્ત કવિદત્ત એ
ઉત્તાનેરદે કલન કાને ૧૫કિદ આશ્ચરિનોપન કવિદત્તદે, શ્રુતવાન એવ આપવા
અચરવન કવિદા એતિ । (ઉત્કલેશ પાંક્ત-૫૧)

(અ) મરજિકા એ મરજિકા । અધિચાર્ણિઃ ? (અદ્યા અવગામ્યન કવિદા)
અધાજન્મે પૂનવાન એવ પદમદેસચરક સેવિગામ ।

(૩૨) અધવ એ મકવન્દ । અધિ ! તેદે માલતી કોપાય ?

माध । कयं कयमपि । विध्वंसते न हृदयं । अतः सटम-
भिधीयताम् । (४३)

मम हि कुञ्जतयाघो प्रत्यनिटैकबुद्धे-

अधिरतममुषदोत्कम्प एवाभ्युत्थिता ।

स्फुरति च खलु चक्षुः वाममेतद्य कष्टम्

वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्ति ३४५३

मद । तदोस्तु, इदो निगदे महापुमाने, अमलोदटं मुह-

(४३) तदा खलु इतो विनये महापुमाने बुद्धचित्तमङ्गोदितत्वात् समे भवतीत्युक्ता

(४४) अथ कथमपि अविश्वसनीयभावेन, विध्वंसने विधीये भवति ।

(४५) ममिति । हि अतः कुञ्जतयाघो कोचोपनयनेन मापनीं प्रति अग्रे विनये
एता अत्रविनये बुद्धिर्बलं तयाभूतस्य "खेदः पादमावृत्य" इति आशङ्क्यैव तदीयानिटा-
मद्विज इत्यर्थः । मम अत्राशङ्क्य अतः अत्र अविश्वसनीयं अनुभवः तस्या अनिष्टायतया
विधुतः सत्कृत्यः कल्पने येन तयाभूतः । नाम अत्र खलु स्फुरति कल्पने । बुद्धयस्त
वासाविश्वस्यमनितसूक्ष्ममिति भावः । अत्रोपनयनेन एतत् "कुचो मापनीं" आशङ्क्य
वचनं अष्ट, अत्र तस्या अविश्वसनीयवस्तुत्वमेवातीतं अष्टमं, हा ही, अत्र एव सर्वथा
सर्वथादिव इतः विनयेतयाः अस्ति अत्राति ।

अत्रानिष्टसूक्ष्ममनितसूक्ष्ममिति भावः । अत्रोपनयनेन एतत् "कुचो मापनीं" आशङ्क्य
वचनं अष्ट, अत्र तस्या अविश्वसनीयवस्तुत्वमेवातीतं अष्टमं, हा ही, अत्र एव सर्वथा
सर्वथादिव इतः विनयेतयाः अस्ति अत्राति ।

(४६) ममिति । अतः अत्रोपनयनात् महापुमाने भवति । अत्राशङ्क्य इत्युक्ता

(४७) उच्यते । कोवाडं नामनी, आपनात्तद्वै परमात्तं अत्राशङ्क्यो
आशङ्क्यो अत्राशङ्क्य इत्युक्ता ।

(४८) माध । अनित्यस्योऽत्र अत्र आशङ्क्य इत्युक्ता इत्युक्ता, अत्र एव
अत्राशङ्क्ये वग ।

(४९) नामनी विनये अत्राशङ्क्यो अनित्य अत्राशङ्क्यो
(अनित्यस्यो) अनित्यस्य अत्राशङ्क्य इत्युक्ता । अनित्य वग अत्राशङ्क्य
अनित्य इत्युक्ता, नामनी विनये अत्राशङ्क्ये अत्राशङ्क्यो अत्राशङ्क्यो
वग अत्राशङ्क्ये अत्राशङ्क्ये अत्राशङ्क्ये अत्राशङ्क्ये ।

কলয়সি কলিতোঃ হং বহুমে । দেহি ধাচম্.

ভ্রমতি হৃদয়মন্তবিচ্ছলং, নির্দয়ামি ॥ (৪৫)

ওমে । হা পিয়সহি । কহিং গদাসি । (ক)

(ক) হা পিয়সহি । কহিন্ গদামি ?

নির্দয়সীপ' মজ্জলমিহ' (অতিময়াদমজ্জলময়ীসারথাসামর্থীন
ব্রহ্মনিধানমিতি বাক্যম্) যত তদাধর্মেণ সন্দেহি, সমতীপ খেদবশাৎ কপালকুণ্ডলা-
শাণ্ডকরথোতি ভাবঃ । অতএব সূর্যাস্তকোঃখি তদ্ব্যর্থার্থমতীতীকৃষ্ণিতীঃখি । নতু
পরিহাসীভাগ্যপনিনিমিত্তকমিদমদর্শন', ন তু কপালকুণ্ডলাকৌপনিমিত্তকমিহা—
বিরমতি । পরিহাসঃ আশ্রয়পনিনীপদাচঃ বিরমতু নিবর্তনী নিলা-লাকুণ্ডিতবিনতয়া
সী তাড়য়ীদহাস্বাখি লাগ্নমবধর ইতি ভাবঃ । নন্দনুরাগদরীষার্থনিদমাশ্রয়পনিনিমিত্ত
আহ—কলপসীতি, হি বহুমে, কলয়সি 'অহং' তথ্যনুরক্তী নথিতি যদি পরীচসে, তদা 'অহং'
কলিত এব সময়ানুভবে তথা পরীকৃত এব, তথাচ মনাত্তরানপরীচার্যমপি তথৈদমাশ্রয়পন-
মনাভ্যকমিতি ভাবঃ । অত এব বাচ' মনাত্তরানসৌখ্যম্ ইতি বিতর, যৎআহ মম হৃদয়'
বিচ্ছলং তদদর্শনে নিলাসবিকলং' সত্ অকলং ভ্রমতি অনবগৃহ্য' বর্ষতে, কয়মপি স্তীর্থ'
ন জমত ইত্যর্থঃ । তথা নির্দয়ামি, সমীহসীমবদ্যামবসীত্বাখি দর্শনাপদার্থাদিতি ভাবঃ ।

অথ পদার্থটীকাকাল্পিতপ্রাণত্বাৎ । কালিনীত্বম্ ।

(৪৫) দাঃ । হা প্রিয়ে মানভী ! অহি কোপনে ! আমি অনির্বচনীয়
অমঙ্গলকে জানকী করিতেছি, সুতরাং তোমাকে বেবিহার মন্ত্রণ অত্যন্ত
উৎকর্ষিত হইয়াছি । অতএব (তুমি যদি পর্বদানেব মন্ত্র আত্মগোপন করিতো
থাক, তবে) সেই পর্বদানও এ সময়ে বিবত হউক । আমি তোমার প্রতি
অশ্রবস্ত কি না ? যদি ইহাব পরীক্ষা করিতেহ, তবে (অশ্রবস্তেই)
আমি পরীকৃত হইয়াছি । অতএব হে বহুভে ! আমাব আশ্রয়নের উত্তর
দেও । আমার কয়ম (তোমার অনর্গল) বিকল হইয়া কোনরূপেই মধ্যে
হয়তো লাভ করিতে পারিতেছে না । তুমি (নিভাল) নির্দয় হইয়াছ,
(যেহেতু এ সময়েও তুমি গিতেছ না) ।

(ক) উত্তরে । হা প্রিয়সখি ! তুমি কোথায় গিয়াছ ?

ମକ । କିମିତ୍ୟବିଜ୍ଞାୟ ବୟସ୍ୟ ! ବୈଜ୍ଞବ୍ୟମତ୍ତତ୍ତ୍ୱମ୍ୟାତେ । (୪୬)

କାମ । ଯଦି । କିଂ ତ୍ୱମପି ନ ଜାନାସି ମାଧବସ୍ତେ-
ଦୁଃଖିତାୟାଃସ୍ତସ୍ୟାଃ କାତର୍ଥ୍ୟଚେଷ୍ଟିତାନି । (୪୭)

ମକ । ଅସ୍ତୋତତ୍ । କିନ୍ତୁ ଭଗବତୀଂଶାଦମୂଳଗମନମପ୍ୟାଗତେ,
ତଦେହି ତତ୍ତ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ରମ୍ ପଞ୍ଚାବଃ । (୪୮)

ଓମେ । ଏସମ୍ପି ସନ୍ଧ୍ୟାବୀପଦି । (୪୯)

ମାଧ । ଏବଂ ନାମ ଭବତୁ । [ଯତ୍ ପରିକ୍ରାମନ୍ତି ।] (୫୦)

ବିଚିନ୍ତ୍ୟ ଆଶ୍ରୟତମ୍ ।

ମକ । ଯାତା ଭବେଦ୍ଭଗବତୀମଦନଂ ଯଦୌ ନୋ
ଜୀବନ୍ତ୍ୟପ୍ୟେଷତି, ନ ସେତ୍ୟଭିମଦ୍ଭିତୋଽଞ୍ଜି ।

(୪୬) ଏସମପି ସନ୍ଧ୍ୟାବୀପଦି ।

(୪୬) ଅବିଜ୍ଞାୟ ସ୍ୱୟଂସଂଜ୍ଞା, କିମଭବଦିତି ବିଶିଷ୍ଟତୀଜନବଦ୍ୟାୟ, ବୈଜ୍ଞବ୍ୟଂ କାତର୍ଥ୍ୟଂ ।

(୪୭) ମାଧବସ୍ତେଦୁଃଖିତାୟାଃ ଯଦି ଆତ୍ମବଦେଦୁଃଖିତାୟାଃ ବୟସ୍ୟଂ । କାତର୍ଥ୍ୟଚେଷ୍ଟିତାନି
ବୈଜ୍ଞବ୍ୟମିତିପଞ୍ଚାବ୍ୟବହାସାନ୍ । ଗନ୍ଦନେନ ଗହ ବିବାହସ୍ତୀରସ୍ତୀୟେ ଯତି ଗନ୍ତବ୍ୟମିତିନେତାମ୍ଭେନ
କାନ୍ତତୀମଦେବତେବାହୀକ୍ରମବତୀତି ତତ୍ତ୍ୱମପି ସ୍ୱୟଂସଂଜ୍ଞାବିତାୟାଃ—ସଂଜ୍ଞା ସ୍ୱୟଂସଂଜ୍ଞାବିତାୟାଃ
କିମପ୍ୟପ୍ୟାଦିତ୍ୟଂ ଯତ୍ତୁଂ କଳ୍ପତୀମିତି ଯଦୌ ନେ ବିଶିଷ୍ଟତା ଆତ୍ମବଦାଦ୍ୟେଷତି ମାଧବଃ ।

(୪୮) ମକତି । ଯତ୍ତୁ ମାଧବୀ ମାଧବସ୍ତେଷ୍ଟିତମ୍ ଅତି ମଧ୍ୟାପି ଯତ୍ତୁ ପରିକ୍ରାମୟ ଏସମପି ।

(୪୯) ଏବଂ ନାମ ମାଧବୀମଦନଂ ଭଗବତୀମଦନେ ଗମନମିତି ।

(୫୦) ଯାତେତି । ନଃ ଦୟାକଂ ଯଦୌ ନାମତୀ ଭଗବତୀମଦନଂ କାମଦୟାକାମିତ୍ୟଂ ନତା
ମାଧା ଭବତୁ । ତତ୍ତ୍ୱ ଗମନମପି ମାଧବସ୍ତେଷ୍ଟିତମ୍ । ଏସମିତି ଶ୍ରୀବତୀ ମାଧବୀ ମାଧବୀ

(୫୧) ମକ । ଦୟାକଂ । ନା ଜାନିତାୟାଃ ତୁମି ଏତ କାତର୍ଥ୍ୟତା ଅବଗତନ
କରିତେହ ଦେବ ?

(୫୨) ମାଧ । ମଧ୍ୟେ ! ତୁମିଂ ଜାନିତାୟାଃ । ମାଧବ-ସ୍ତେଷ୍ଟିତମ୍ କାତର୍ଥ୍ୟତା
କାତର୍ଥ୍ୟତା ବିଜ୍ଞାୟ ଅଧ୍ୟାବସାୟ ।

(୫୩) ମକ । ତାହା ଆଦି ଜାନି, କିନ୍ତୁ ଉପବତୀ କାନ୍ତବତୀର ମାଧବୀ
ମଦନେତା ଆଦି ଆବଦ୍ଧା କରି । ଅତଃଏବ ଏସମେହି ହାମେହି ଆବଦ୍ଧା ଦେବ ।

(୫୪) ମାଧ । ତାହାହିଁ ଇତି । (ଗଲେ ମାଧବୀକେଶ କରିତେ ମାଧବୀ)

प्रायेण बान्धवमुद्धत्प्रियमङ्गमादि,

सौदामिनोस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ (१०)

इति निष्क्रान्ता सर्वे ।

इति मानसीमाधवे मातृव्यपहारो नामाष्टमोऽङ्कः ॥ (११)

एषति आयासति नवेति अभिग्रहितः सञ्जातशब्दः कविः । कुत इयं शब्दोक्त भावः—
शयिष्येति बान्धवाः आवाहयः, सुहृदः, सुता, पिता प्रभोपयुक्ताः दारादयः तेषां सङ्गतः
स 'सर्गनिमित्तक' सुखं आदिव्यस्य यदाभूत् सौख्यं सुखं प्रायेण वाङ्मयेन सौदामिनी-
स्फुरणवत् स्वप्नभाविकायवत् चञ्चलमेव अस्ति कमीव । तस्यैव माधवस्य मानसीसङ्गमजनितं
सुखमपि तथा चञ्चलं भवितुमर्हतीति भावः ।

अतः सङ्गमशब्दस्य इतिप्रयोजनभावादमङ्कितवचनव्या सङ्गमनिमित्तकसुखपरत्वा-
न्नेयायैवदोषः । एवं सुतोषना, कामाक्ष्यं न विश्वस्यमननद्वारास्फुरणवत् सञ्जातशब्द इति तयोः
संछटिः । असुखनिलकाष्ठतम् ।

परमनिपुणैः कविना सन्दर्भेणानेन "प्रियसङ्गमादिजनितं सौख्यं पुनरपि माधवे
सौदामिन्याः प्रथमाद्विष्णुभक्तसुविताया कविनाद्वयवैयमनायाः कृत्वापि न कामन्दकीणिषायाः
स्फुरणेन व्यापारविशेषेण अस्मत् सञ्जननवत् भविष्यतीत्यस्यापि सूचितत्वात् "द्वितीयं पताका-
स्थान" प्रकटीकृतम् । तद्वत् यदा दर्पदे—

"यद्यपि चिन्तितस्वप्निन् तद्विहीऽथ प्रयुज्यते ।

आयतुकेन भावेन पताकास्थानकानु तत् ।"

"वचः सातिशयश्रुत् नाशान्धसमाप्यम् ।

पताकास्थानकमिदं द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥"

(११) कदाचिदुद्धत्प्रकृतं कमलव्यपहारो नामाष्टमोऽङ्कः प्रधानव्यापारस्योपशान्तौ वाङ्मये
निर्दिष्टः । अस्मिन् पुस्तके "मानव्यपहारोनामे"त्यत्र एव भास्यतीति ।

इति कामन्दकीर्षोपनामक-त्रोक्तविहारिकसंविद्वान्महाकाव्यज्ञतायां दत्तचोपनि-
समसङ्गायां मानसीमाधवव्याख्यामष्टमोऽङ्कविहतिः समाप्ता ।

(१०) यत् । (छिन्ना कविता आश्रयः) कामाक्ष्यं प्रियमङ्गो मानसो
दगदगो कामन्दकीव उवचनो वाङ्मये भाटव । किञ्च चोपनिषदं कविता आश्रये

নবমোঃঙ্কঃ ।

তত, প্রবিশতি সৌদামিনী । (১)

সৌদা । এষাষ্মি সৌদামিনী, ভগবতঃ যৌপবীতা হুতপত্য পদ্মাবতী-
সুপান্বিতা, মালতীবিরহিণ্যঃ সংসৃতপ্রদেশদর্শনাসচ্চিহ্নোঃ স্যামং
পরিত্যজ্য, সহ সুহৃদগণ্য হৃদ্বদ্রোণ্যগ্নৈলজ্ঞানান্ধারপ্রদেশং পরিভ্রমতো
মাধবস্বাধুনাস্তিকসুপয়ামোতি । মোস্তঘাহসুতপতিতা, যযা সকল
এষ গিরিনগরপ্রামসরিদরশ্লথ্যতিকরয়চ্চুপা পরিত্যপ্যতে । (১)

[পষাঙ্কলোক্য ।] সাধু সাধু । (২)

(১) তত ইতি । সৌদামিনী নগরী সত্যযৌগবল্য কাশিত্ব কামন্দকীমিত্যা ।

(২) অপ্রমিত সপরিপূর্ণ হৃদ্যতি—এষাষ্মিণি, যা শুভ কামন্দকী পরমাবলি যৌগশিখা-
মাপাদিতা সা সৌদামিনীমণ্ডিতাঃ । তদাশ কামন্দকীপরমস্বৈ হৃদ্যদ্য মাধবম্যৌপবতী
মদ্যাবল্য' বসিতত্বমিতি ভাবঃ । সিংহস্বানলিগ দিক্সামস্বতবা যৌগবল্য ভদবত ইতি
বিবীচয়ন্ । ভূতপত্য যৌগবল্যবাক্যে মনুষ্যত্ব । পদ্মাবতী মদমিখাবলিবা রাজধানী
সুপান্বিতা মালতী । সংসৃতঃ মালত্যা সহ বিদ্রোণ্যেব পরিচিতঃ যঃ ব্রহ্মঃ তস্য দর্শনাসচ্চিহ্নোঃ

কি না এ বিষয়ে আমি শঙ্কিত হইতেছি । কারণ জাতিবিশুদ্ধত্ব বিত্ত ও
কল্যাণি শ্রদ্ধাভবের অঙ্গসম্মিত জ্ঞান প্রাপ্তিতে বিদ্রোণিকালের জ্ঞান চক্রে
হইয়া থাকে ।

(নবমের প্রবাহ)

(১) বাগডোমাধবের "বালভাগবত" নামক গ্রন্থে অঙ্ক নবম ।

(১) (অংশের (কামন্দকীমিত্যা) সৌদামিনীর প্রবেশ)

(২) সৌদা । (কামন্দকী বাহকে গদ্য আশ্রয়ের সঞ্চিত যৌগশিখা
মিখাধিরন) আমি সেতে, সৌদামিনী । ভগবৎপ্রিয়পঙ্কিত হইতে যৌগবল্য

পদ্মাবতৌ বিমলবারিবিশালসিন্ধু-
 পারাসরিত্পরিকরচ্ছলতো বিমস্তি ।
 উত্তুঙ্কসৌধসুরমন্দিরগোপুরাঃ-
 সংঘট্টপাটিতবিমুক্তমিবান্তরৌচম্ ॥ (২)

বিষ্ণুপ্ৰভেশাদৌপকৃতয়া ইচ্ছাচমল, স্থান' তত্'সংস্কৃতপদেণ, সুহৃদ্বেষ মনোরমসুখানুভূত-
 সমূহেন, হৃদ্বৌ নদীবিশেষ: তথা উপলব্ধিতো য: সৌভ: পর্যন্ত: সস্র জানারৌ দুর্গমার্গ:
 তদানন্তরো ধ. প্রদেশ: স্থান' ত:। উপগ্রামিক-মাধ্যমীকরণেন পরিমাণনাম গচ্ছামি ।
 মো ইতি বিজয়ী । তথা সেন প্রকারেণ, উত্তপতিতা ক্লেব উল্লিখিতা, যিরি: পর্যন্ত' নদর'
 দেবতাবতনপাশাঙ্গাঙ্গাদিসঙ্কুল বসতিস্থান', যাম: "তথা যুগ্মজনশাখা সুচমিত-
 ক্রমীকৃত। যে সৌপথীগমুদয়ে বসতি পাশসংস্থিতা ॥ "সুতকলপন', সরিৎ নদী, 'পরশ'
 বন', তীর্থা ব্যতিকর: সমূহ:, পরিচিহ্নতে সুস্বপ্নে চিন্তাক্রমে, মধেতি শ্রীষ: । এতেন পরিমিতৌ-
 দৌতপতন' সুচিতম্ । পদাঙ্গকলীকৃত্যেনেণ ব্যাখ্যাতু' পদাঙ্গকলীকৃত্যেনেণ বিজ্ঞেয়াতিশয়ো
 ভবিত: । সাধুশাস্তি পদ্মাবতৌসমুদয়-দর্শনজনিতকর্ষাতিশয়ে বিব্রলি: ।

(২) পদাবতৌতি । পদাবতী নদমিধানৈব' জগরী, বিমলবারি নির্মলানি বারীষি
 কলানি যৌতদ্যামুতযৌ: বিশালযৌ: বিলৌক্যৌ: সিন্ধুপারামরিতৌ: সিন্ধুপারামকলযৌ:
 স্যতিকরচ্ছলত: পরিবেষ্টনপদসম্পর্কব্যায়েন উত্তুঙ্কানা' উন্নতানা' সৌধানা' বাগশাখাদানা'
 সুরমন্দিরাণা' দেবিতানিগুণানা' গোপুরাণা' বহির্দ্বারাণা' বাহ্যানা' বহির্দ্বারানা' স'পদেন পদেণ
 পাটিতবিমুক্ত' বাদৌ পাটিত' বিহারিত' পদাঙ্গ বিমুক্ত' ব্যাকুলিত্বং: (ছাত্তানুভবিত্বং: সনাত:)
 'অনরৌচ' জগনমিব বিমস্তি' ধারয়তি । সমুন্নতপাদাঙ্গাদিমির্মিতাঙ্গা নিপাতিত: জগনদেব
 নদৌবদ্যেণ পরিষত' পরিষদ্যত ইতি মাহ: ।

যন বাখ্যা সাপ্তম্য ত্রিযৌত্মে বাবৌত্বে, বসন্তকলিকা ইত্যম্ ।

আকাশবার্গে উঠিগ পদ্মাবতৌনামক এই প্রাচীনানো প্রাপ্ত হইয়াছি । বাগতৌ-
 বিহরী মাধব বাগতৌব সহিত বিচরণে পবিত্রিত হানৈব বর্গ: অনহিকু হইয়া
 গেই পবিত্রিত হান গাবত্যাগ করত: সুহৃদ্ব্যোমীনামক নবীগ:শৃষ্টে পর্লভেব
 কর্ত্তম পদপ্রসঙ্গে পবিত্রমণ কবিরেছে (বাগতৌ উত্তম ভাবা পাশ কবিবাব
 ব্রত) তাহাবই :নকট সম্প্রতি বাহিতৈছি । অহৌ!! আমি গেই প্রকাব
 উঠিরাছি—ব প্রাপ্তি এই সমস্ত পর্লভ, নগর, গ্রাম, নদী ও অবশ্যমুখ চক্ষু
 বাবাই স্পষ্টকরণ হইতেছি । (পশ্চাদিক অবলোকন কবিয়া) মাধু মাধু ।

যত্রত্বং এষ তুমুলো ধ্বনিরম্বুগম্-

গম্বীরনূতনঘনস্তনিতপ্রবলঃ ।

পর্যন্তমূধরনিকুঞ্জবিজৃম্বয়ৈন

হৈরম্বকণ্ডরসিতপ্রতিমানমেতি ॥ (৬)

এতানন্দনাথকর্ণসরলপাটলপ্রায়তরুগহনাঃ পরিণতমালুর-
সুরময়োরুশ্মিরিভূময়ঃ স্মারয়ন্তি শুক্ল তরুণকদম্বজম্বুধনা-
ঘনহান্যকারগুরনিকুঞ্জগম্বীরগঙ্ঘরোদ্ধারগোদাবরীকমুখরিতবিপাল-
মেখলামুখো দক্ষিণারুশ্মমূধরান্ । (৩)

শান্তিভাষ্যঃ শিম্বোঃ সন্ধানমকণ্ঠা, দক্ষিণে বিপাটিলে রচাতলং সুরঃ স্বরূপং যৈন তথামৃতঃ
(“এষা বিজৃম্বয়া শিরা” ইতি “যথঃস্বরূপধীরশ্রীষণ”মিতি য় চামরঃ) তটান্ দেহতট-
প্রদীপান্ প্রপাতঃ প্রকটনিপতনং ।

(৪) যত্রত্বং ইতি । যত্রত্বঃ চতুঃপ্রপাটজনিতামূলি জ্ঞানি বর্মে বস্তু তথামৃতঃ
যত্র এষ গম্বীরঃ গম্বীরম্বুগম্বী যৌ নূতনজনঃ নম্বীরনূতনধরঃ বস্তু স্তনিতবল্ নূতনবল্
প্রবলঃ বিপালঃ পরঃ স্মারয়ন্তিমানঃ তুমুলঃ শুক্লঃ ধ্বনিঃ প্রবলঃ পর্যন্তমূধরতয়া প্রাস্তস্বিত-
য়েভানী নিকুঞ্জে শুক্লানিপিহিতৌদরস্বলিভু বিজৃম্বয়ৈন প্রতিচ্ছবিতরুগাহরুজিহ্বাসৈন হৈরম্বকণ্ড-
রসিততল গজাননকণ্ঠগর্জিতল্য প্রতিমানং সত্যং এতি লভতি ।

অন প্রদ্যাত্রে সমাচরণতা শ্রীতৌ শুভীষমা, অতুর্গম্বরয়ে পুনরর্থৌ বলাচরণতৌপদৌপদ্যৌ-
রুজাতিমানেন সহচরঃ । বস্তুনিভকণ্ঠতম্ ।

(৫) এষা ইতি । এষাঃ পরিষ্কৃতমানাঃ, অন্দনাথকর্ণসরলপাটলপ্রায়ঃ সন্ধানম-
প্রতিচ্ছবন্দগাদিভুগ্ভাঃ তরুণৌ ধর তথামৃতং বহনং বনং যামু তথামৃতং, তথা পরিষ্কৃতঃ
সুপর্কঃ সানুদৈঃ বিজৃম্বয়ৈঃ সুরময়ঃ শুক্লম্ববলুগ্ভাঃ অরুশ্মিরিভূময়ঃ বনরৌলপ্রদীপাঃ, তদধীন

(৬) বনপূর্ণতাযতঃ গম্বীরনামৌ নূতন বেষের গর্জনেব জায় এঃও বেষে
তউৎপাতবলিত এই সুবলক্ষনি প্রাতিষ্ঠিত গর্জিতনিকুঞ্জে প্রতিচ্ছবিত দনতঃ
বুদ্ধিগাত দারা গজাননেব কণ্ঠগর্জনেব সানুগাত কাণ্ডতছে ।

(৭) তম্বন, অম্বকর্ণ, নদন ও গাউগমানক বৃন্দদহন বনবানৌ ও গর্জিতক
বিদ্যলেন গঙ্ঘবৃত্ত এই গর্জিতবান অরুশ্মিরসিততুম্বনকণ্ঠ বাহ্যলেন বিশাল
নিভবপ্রয়েন নূতন বন্য ও বস্তু বনদহন অকল্যে বিশালবৎ প্রতীদান নিকু

অথচ মধুমতীসিন্ধুসম্মেদপাবনো ভগবান্ ভবানীপতিঃ অপৌরুদেয়-
প্রতিষ্ঠঃ সুবর্ণবিন্দুঃ ইত্যাখ্যায়তে । প্রথম—(৮) ।

জয় দেব ভুবনভাবন ! জয় ভগবত্তখিলবরদ ! নিগমনিধি ! ।

জয় রুচিরচন্দ্রশেখর ! জয় মদনান্তক ! জয় জগদাদিগুরো ! (৯)

(গমনমভিনয়)

নবীনেন সন্দমপ্রসূদনেন অবনতঃ সূর্য্যাদিকিরণাবরীধেন সর্ব্বদঃ যঃ আশ্রয়কারঃ তেন গুরুঃ
বিশ্রান্তেন প্রতীয়মানঃ নিভ্রুজঃ সত্যাদিপিঙ্গিতোদরফলান্ যম সধামুনে মধীরগজরে দুরবদী-
গুদায়া উদগারঃ প্রবাহপ্রবীমান্ সমুত্ত্বিকিরীষ্য সধামুনে গোদাবরীয়াঃ সধমিধানসুপ্রচিহ্নলয়া
রবীষ নিনাদীন সুস্বচিয়াঃ স্রষ্টব্যমাল্যঃ বিশালা বিলীপাঃ নীলকাসুখঃ দিতম্বদীয়াঃ বীণা
লপীলান্ দক্ষিণারথ্যমুখরান্ দক্ষিণারথ্যস্বিতবনকর্ণিপর্ব্বতান্ আনয়তি । এতদুপকৃত-
প্রদীপদর্শনেন এতৎসহস্রদক্ষিণারথ্যকর্ত্ত্বতান্ অরামীত্যর্থঃ ।

অথ সহস্রকলদর্শনেন সহস্রকলকরণান্ অরণ্যবিহারঃ । সত্ত্ববৎ যথা দর্শনে—
“সহস্রাতুমশাঙ্ককৃতিঃ অরণ্যসুখতঃ” ইতি ।

(৮) অর্থঃ—মধুমতী সিন্ধুসম্মেদপাবনোঃ সম্মেদঃ সঙ্গমস্থলং পাবয়তি
অপিষ্ঠামেন পূতং করোতীতি তথ্যোক্তঃ, অপৌরুদেয়া পুরুষোপাসন্যাদিতা প্রতিষ্ঠা যস্য সযোক্তঃ
অনাদিপ্রতিষ্ঠ ইত্যর্থঃ, অথ ভগবান্ ভবানীপতিঃ শিবঃ সুবর্ণীনা বিন্দবঃ যত্র, স সুবর্ণ-
বিন্দুঃ ইতি ইত্যনেন আখ্যায়তে অভিনয়নে । এতন্নিত্যোদির সুবর্ণকরণানা স্থানে স্থানে
বিদ্যমানমাল্য “সুবর্ণবিন্দু” ইতি সান্বৰ্ণনাত্ম্যর্থঃ প্রতিহ ইত্যর্থঃ ।

অথ ভবানীপতিসম্মেদে ভবান্যঃ যশস্বতপতীতিকারিতান্ “সুদর্শিতা ভবানীশ” ইত্যর্থঃ
বিচরনমতিকারিতমদীকঃ ।

(৯) শিব সৌগুণ্য—মতি । ঐ ভুবনভাবন ! অগ্নীশ্বরভুবনোপপিত্তী ! তদ্যথ
মদুতপশ্যেপি ঐজুনান্ সা প্রণবি দয়া বিতরৈবনিদ্রায়ঃ । অশিলানা সমস্তমস্তানান্ বর

যুক্ত গভীর শুভার সমুখিত গোদাবরী নদীর শব্দে প্রবৃত্তিত, তাত্ত্বিক নক্ষিগামণ্য-
বর্গে পরস্পরসমূহ অরণ্য কবাইভেদে ।

(৮) মধুমতী ও সিন্ধুনদীর সঙ্গমস্থানের পবিত্রতাকারী অনাদিপ্রতিষ্ঠ
এই ভগবান্ মহাদেব “সুবর্ণবিন্দু” নামে অভিহিত । (নন্দকার কবিতা)

(৯) হে দেব ! চতুর্দশ ভুবনোৎপত্তি হেতো । হে ভগবান্ ! হে
সমস্তভিত্তিবিচরণানকারি । হে বেদাধিপাশ্রয়িতব্যেব আশ্রয় । হে

अथमभिनावसेध्यामलोत्तुङ्गमानु-

मं दमुखरमयूरीमुक्तमंसक्तकेकः ।

शकुनिश्वलनीडानोकद्वसिग्धवर्षा.

वितरति बृहदश्या पर्वतः प्रीतिमच्छोः ॥ (१०)

अपिच— दधति कुहरभाजां यत्र भल्लकयूना-

मनुरक्षितगुरुणि स्तयानमग्यक्षतानि ।

अभिनविताये ददातीति तथोक्तः । नमाय्यभिप्रवेवां सुक्तिं दातुमर्हतीत्याशयः । निगमानां वेदादिशास्त्राणां निषे । आभारः । तयाच नम आसीयज्ञानमपि दीहीति भावः । एविरः मनोऽयः चन्द्रः श्रीकृरे चूडायां वस्य तथोक्तः । मदनामसः । कामविनायकः । तयाच नमपि कामभावं समूर्त्तं विनाशयेत्याशयः । आदिगुह्यतत्र सुखादौ ब्रह्मसोऽपुपदिहतादिति बोध्यम् । तयाच नामप्रापदिशिव्याशयः ।

अथ सभिप्रायनिरोधनार्थं प्रयुक्तत्वात् परिकल्पनाद्वयः । आर्षेयानातिः ।

(१०) अयमिति । अभिनवैर्नृतनैः मेघैः जलधरेः खामखाः कण्ठधराः सनुता वनताः
मलिनः एकदेशा यस्य तथामृतः, मदेन मत्ततया सुखराभिः शब्दं कुर्वन्तीभिः मयूरीभिः सुताः
परिचिताः कृता इति यावत् संसृताः सम्पिष्टिताः कैकाः स्वकीयशब्दाः (कैका वापी मयूरस्ये-
त्यमरः) यस्य तथामृतः, तथा शकुनिभिः नानावर्णपक्षिभिः शबलितैः कर्षुगैः मौकामोकाकैः
कुलायकैः स्वावासुतकभिरिति यावत्, सिम्भं यथै शरीरं यस्य तथामृतः, एवं हृन्मो विद्यालाः
अस्मान् शिलाः यस्य तथामृतः, अथ परिदृश्यमानः पर्यन्तः अण्डोन्मत्तोः प्रीतिं सुखं पितरति
पश्यति । समीचीनार्थद्वयत्वादिति भावः । शालिवोक्तम् ।

(११) दधतीति । यत्तु यंयिन् पर्वते कुडरमाणां यद्गरवासिनां भद्रकृष्णां पुनः-

মনোহর চন্দ্রচূড়। হে কামবিনাশক। হে জগদানিধিরো। (মাতৃশ্রবণে
বতিনাথ পূর্ণ করিয়া) তুমিই অরূপাত কথ।

(১০) (গমনেব অস্তিমর করিরা) বাহার সাগর (প্রদেশ) নূতন মেধেব
 জায় শ্রামবর্ণ ও উন্নত, মধ্যমত মধ্যবীর্ণ বাহাতে থাকিরা কেবাজনি করিতেছে,
 যাংব শরীর, নানাবর্ণ পদ্বিষকুহিত (পক্ষীর নিবাস কক্ষ ধারা দিষ্ট) এবং
 বাহার প্রস্তরসমূহ অভ্যন্ত বৃহৎ, তাহ্ম এই পরিবৃষ্টদান পক্ষীত নেত্রের প্রীতি-
 বিতরণ করিতেছে।

શિશિરકટુકપાયઃ સ્તપાયતે શલકૌના-

મિમદલિતવિકૌર્ણ્યનિનિચન્દ્રગન્ધઃ ॥ (૧૧)

[કર્ણમવલોક્ય] કથં મધ્યાહ્નઃ, તથાહિ અત્ર સમ્યતિ

કાશ્મર્યાઃ કૃતમાલસુદ્રવદલં કૌયટિકકટીકતે,

તૌરાશ્મન્તકશિશ્વિચુશ્વિતમુખા ધાવન્ત્યપઃ પૂર્ણિકાઃ ।

મદ્ભૂકાના (ગજાદિરેકેષ યોરન યથા ધ્વનેદ્વૌર્ણ્યલસન્નશાન્તતુલ્યનાથ પુષ્પચન્દ્રમયૌગ ઇતિ
માત્રુતલદોરઃ) અન્નકૃતાણિ સનિહૌવશ્વદ્વાઃ મદ્ભૂકાનાં સામાદિકા મુતકારણદ્વા દર્શયઃ
(અન્નકૃતાં સનિહૌવશિચન્દ્રઃ) અનુરસિતેન પ્રતિબ્ધનિતા મુદશિ સ્પૂલાનિ સનિ સ્થાનં ઇતિ
દદતિ ધારયન્તિ । યથા મદ્ભૂકૌના ગજાદિયદ્વત્રયવિચેત્રાણાં ધૌતશ્વત્પર્મઃ કટુઃ કટુરશ્વઃ કષાયઃ
પુરમિથ (કટુતિશ્વકષાયપાતુ ચોરસેદિ પ્રકૌર્ષિતા ઇતિ જ્ઞાતયુથઃ) ર્મૈર્ગન્ઠૈઃ દલિતાં હ્રશ્વિતા
વિકૌર્ણાં અતુર્લિલું વિચિન્નાથ યે ચન્દ્રયઃ સન્નિપ્રદેશાઃ સેવા નિધાન્દ્ય અતિરસસ્ય ગન્ધઃ
સ્યાયતે ઇતિ પ્રોત્તેતિ, સન્વતઃ પ્રસરતોત્તર્યઃ । અત્ર ગન્ધે શિશિરતાદિકમારોચ્યમિત્યેવ-
ચન્ત્યમ્ ।

‘અમાન્નકૃતસ્થાન’ ઇતિ ‘અનુરસિતમુદલસ્ય કૃતુભેનોપન્વાસાન્ ‘વદાર્થકૃતક’ કાવ્યલિંગ-
મલકાર’ । માલિનીજ્ઞમ્ ।

અયથ ક્ષીકો મદ્ગાશીરચરિતીતરવાનચરિતવોરધ્યવિકલ, પરિલપાત ઇતિ મદ્ભવત્ર
કંપીરાછેતિ અન્ત્યમ્ ।

(૧૨) કાશ્મર્યા ઇતિ । કૌયટિકઃ (કૌઝા ઇતિ પ્રસિદ્ધઃ) વર્ણવિશેષઃ, કાશ્મર્યાઃ
ગન્ધારોપાદપાન્ (ગન્ધારો સન્વતોમદ્રઃ કાશ્મરો મધુવર્ષિકેન્દ્રમયઃ) વદગતાનિ અધિર-
મૃષ્ણાનિ દક્ષાનિ પચાશ્ચ યસ્ય સધામૃતં કૃતમાલં આસ્ત્રવાપરવર્ષાયં રુદ્રવિશેષં આરગ્ન-
મધોઽય મન્થાકઃ કૃતમાલસ્યાગંચ ઇતિ રવકોશઃ) ટીકતે વચ્ચતિ । આતપતમન્થાયાન્માધે
વિરહપતં ગાન્ધારોર્ગ્ગ પરિભ્રમ્ય મદ્ભૂતમવતારતં કૃતમાલસ્યં વચ્ચતૈતિ ભાવઃ । તૌરાશ્મન્તકાનાં

(૧૦) એই પર્વતે પ્રજ્વરવાગી ઇન્દ્રક શૂવકવિશેષ સનિહૌવનશમ (અર્થાત્
આત્મિક પૂર્ણાવસ્થા) આંતર્યમિ આગી જ્વલતર હરેશ્વ શૃંગિલાત કરિતેહે ।
એવઃ નોટન કરૂં ઓ પ્રવતિ ગ્રંથકર્તૃક મનિત ઓ હેટતટઃ વિવિધ શલકૌર મદ્ભ-
શનવિગતિત ત્રાસર ગ્રંથ શાક્ષી ઓત હરેતેહે ।

(૧૨) (કેલે અદલોકન કરિશ) એહે વે નધારૂ કાલ ઉપશિત, અતઃએવ
નજાઈ-

दात्तुर्हैस्तिनिशस्य कोटरवति स्तान्धे निलीय स्थितम्,
वोरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्धवः कुकभाः ॥ (१२)

तद्वदतु माधवमकरन्दान्वित्य, यथाप्रसूतं साधयामि । (१३)

इति निष्कर्षात् (सुद्विषयकः ।) (१४)

गौरस्थितवीरदामां (काकातकेष्टिहृदयामग्नवक्त्रो वीरवेष्टि चेति वरणिः) शिबिः
 शिष्याम् (शिबिः शिष्या खजमेद इति विश्वः) पुष्पितं तदवसाय स'क्षयं' तृषं' दामां
 तपाम्बुदाः दूर्ध्वैकाः नासाच्छिन्नोष'द्रकपचिविशेषः (नासाच्छिन्नान्तु दूर्ध्वैकेति विश्वः)
 अरो वारिधि वारिणि रौद्रतडाः जलनागार्दनतिद्रुतं जलधनौरे मन्धनौर्ध्वः । दान्द्वैः
 क्षात्रक्षत्रक्षायपरम्यांयनविशेषैः (क्षात्रक्षः कात्रक्षत्र इत्यमरः) विनिग्रस्य वनिमुक्तकाष्णः
 हचविशेष (विनिग्रसे क्षान्दनीनेमौ रघुद्रुतिमुक्त इत्यमरः) कोटरवति चवस्थानीरुद्र-
 क्षिप्रमानिनि स्तब्धे दकाष्टे (चम्पौ प्रकाश' स्तब्धः स्तब्ध'नाष्टाष्टावधितरोरित्यमरः)
 निरीय विशिष्य कोटरमध्ये लीनेमू'त्वा स्थितम् । तथा कुङ्कुमाः पामवटकाहतिपचिविशेषः
 अयः अयोदीर्घे अयतिष्ठकालाः वीरवोर्द्वेषु अतावस्थितदृग्वादेषु ॥ अयोतादेर्वां वृजितं अयत्त-
 रणं अयत्तद्विष अनापादमुद्रय अयं' अयं'भि ।

अत्र प्रथमाहं 'अ' कालुषात्, चतुर्दशदि इत्यनुवाहः, एवं नप्राकृतिभाववत्पञ्चाय' इति
महती कारणात्मन्युक्त्यान् सनुवयवत्तद्वार इत्येवं परस्परवैरमेषेण मन्दः । हाहं-
विहीहितं इत्यम् ।

(१३) श्रुतं श्रुतिवितं जननिबन्ध बर्धमानं ददा श्रुतं परिहान्ननाय नावधानिह-
यननिबन्धं, सावधानि सम्पादयानि ।

(१४) विश्वकर्मसङ्घस्य "स्थान" परिचय्ये" आदिना इत्यस्याश्च "नाथवनकरन्द"

ବୋଧୈକ ନାମକ (କୋଡ଼ା) ମକୀ (ମହାବ୍ରହ୍ମ) ମାୟାସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମ ହୈତେ ମହା-
 ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଆୟତ୍ତବ୍ରହ୍ମ ବ୍ରହ୍ମ ବାହ୍ୟେଷୁ । ନାମାଞ୍ଜିତ୍ରୀନାମକ ମକୀ ବୈଦ୍ୟେଷି ମିଥ୍ୟା
 ବ୍ରହ୍ମ ସଂଗ୍ରହ କରିବା କ୍ଷେତ୍ର ବିଦେ ବାସିତ ହୈତେଷୁ । କାଳକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନାମକ ମକୀ
 ତିନିବ୍ରହ୍ମେଷୁ ବୈଦ୍ୟେଷି କାଳେ ବିନୀତ ହୈତେଷୁ ଅବସ୍ଥାନ କରିତେଷୁ । ଏବଂ
 ବ୍ରହ୍ମମକୀ ଅବସ୍ଥାରେ ମାୟାସ୍ତ୍ରୀ ମହାବ୍ରହ୍ମ ନୀତିନିବାସୀ ବ୍ୟୋମନିଗେଷୁ ଅବସ୍ଥାନ
 କରିବି ଅବସ୍ଥାନ କରିବା ମହାବ୍ରହ୍ମ ।

(১০) ইতিমধ্যে, তবে এখন বাণিজ্য বন্দরগুলির অবস্থান পরিষ্কার প্রত্যাহিত
কার্যের সম্পাদনা করি, অর্থাৎ স্থান পরিষ্কার মূল প্রত্যাহার নিবন্ধে রাই।

માસતીમાધવે

તતઃ પ્રવિશતિ માધવો મકરન્દય । (૧૩)

મકરન્દય નિવસ્ય ।

મક । ન યત્ર પ્રત્યાશામનુપતતિ નો વા રહ્યતિ,
પ્રવિશિત્ત્વં ચેતઃ પ્રવિશતિ ચ મોહાન્મતમસમ્ ।
અકિન્ચિત્કુર્વાણાઃ પગથ દ્યુતસ્યા વયમહો
વિધાતુર્વામત્વાદિપદિ પરિવર્ત્તામહ ઇમે ॥ (૧૪)

અનિચ્છેત્યાદિના । માધવિકપાયણ ચ નિદ્યંતાત્ યજ્ઞત્વચ નબ્યમેકપાત્રપ્રયુજ્યત્યાદિતિ
મનસ્યમ્ ।

(૧૪) ન યત્રેતિ । ચેતઃ 'અસાચ' મનઃ (કર્તુઃ) યત્ર વિપદિ પ્રત્યાશા માસતીપ્રાપ્તિ-
વિધિયોમાયા ન અનુપતતિ ન અધિગચ્છતિ, અદેહાન્વેષણેવાપિ સ્વાર્તાયા અપ્પનધિમનાદિતિ
ભારઃ । નો વા રહ્યતિ માત્રાતીપ્રાપ્તિપ્રવાજાં ન વા પરિવશ્યતિ, દુર્વતિક્તનાચ્છોરધ્યાત્મનયા
દિતીરૂપિ પરિક્રમચક્રદર્શનાદિતિ ભાવઃ । (પરમ્) પ્રવિશિત્ત્વં માત્રાતીપ્રાપ્તિપ્રવાજાં ચક્રસંસૃજ-
નોદ્ય એવ કિન્દ્ર સંવ્યતાનિમૂલકમિવ 'અન્તમહ' નાટતરાત્મકાર, તત્ પ્રવિશતિ । કિન્દ્રસંવ્ય-
નિવલધારયિતુ' ન પાવયતીત્યર્થઃ । (અહો શિતિ લેદે) રમી થય' વિધાતુર્દેવસ્ય વામતાત્
પ્રાતિકૂલ્યાન્ પગથ દ્યુત (આહારવિદ્યાદિદયસાધારણપથ્યનામશાસ્ત્રિત્યાદિતિ ભાવઃ) તસ્યા
માત્રાત્યાઃ અકિન્ચિત્કુર્વાણાઃ વિપત્તપ્રતીકારાનુકૂળં કિન્દ્રિદ્યજ્ઞાત્યાવા રમ્યર્થઃ, વિપદિ માત્રાતી-
અશ્વાનાપ્રાપ્તિરૂપવિપત્તી પરિવર્ત્તામહૃ તિદ્ધાન્ । તથાચ દેવતાતિકૂલ્યમિવ માત્રાત્યાઃ કિન્દ્રિત
કર્તુઃ વયમહમર્થઃ, ન તુ પુરુષકારવિરહાદિતિ ભાવઃ ।

અમ્ર ચેત દ્યુતેકજનુ'કારકેચ અનુપત્ત્યાદીનામનૈકક્રિયાણામત્યાદીપકાન્તકાર, વશદ
રૂપેનુપત્ત્યાલકાર્યં મનયી' પરસ્પરનૈરપેષેષ સંઘટિ. । ચિદ્ધરિત્યોક્તમ્ ।

(૧૪) મોનાપ્રિતોવ પ્રશ્નાઃ । (એહે અન્તમહ નામ વિકૃષ્ટક)

(૧૫) ઉત્પન્નવે નાથવ ઓ મકરન્દયેવ એવેન ।

(૧૬) મક । (મકરન્દય નિવાસ કેનિદ્રા) એ વિપદે આમાનેવ મન
માનતોર પ્રેર્યાના અવજનનં કવિટે પારિટોહ ના, એકવારેવ પવિટ્યાગં
કરિટે પારિટોહ ના, પવંહ અઠાલ ટકન રહેશ કિન્કર્ત્તવાનિમૂહતાક્રમ્ પાદ
અક્રવાયે એવિટે રહેટેહ । અહો દૈવપ્રતિક્રિયા વશતઃ આન્વયા. ૧૪૭. ૧૪૮.
નાનતોર દેવનહે ઉપકાર કરિટે ના પારિટા એહે વિપદે અવશિષ્ટ આહિ ।

মাধ । হা প্রিয়ে মালতি ! কাসি, কথমবিজ্ঞাততত্বম্
অঙ্গুততম' ভুটতি পর্য্যবসিতাসি, ননু অশ্রুণু ! প্রসোদ সম্ভাব্য
মাম্ । (১৩)

প্রিয়মাধবে ! কিমসি ময়্যবসলা-

ননু সোঃহমেব যমনন্দয়ত্ পুরা ।

অয়মুদ্বষ্টহীতকমনীয়কাঙ্ক্ষণ-

স্তাব মূর্ত্তিমানিব মদৌল্লবঃ করঃ ॥ (১৮)

যয়স্য মকরন্দ ! দুর্লভঃ পুনর্জগতি তাবতঃ সৌহস্য
সম্ভবঃ । (১৮)

(১৩) মাধিতি । অবিজ্ঞাততত্ব' অনধিগতযাযার্য' অবএব অঙ্গুততম' আয়ুততম'
যথা স্যাতত্বা পর্য্যবসিতাসি বিনামিতাসি ।

(১৮) প্রিয়েতি । প্রিয়ঃ মাধবো যস্যাস্তথাভূতঃ । মালতি । ময়ি কি' কিমপ
অবত্সমা সৌহবিরহিতা অসি । নির্নিমিত্তে তবৈদ' সৌহবিত্বমসৌবাশ্রুতমিতি ভাবঃ ।
হাত' সৌহ' আদিতুনাহ—মম্বিতি । অহ' স এব মাধবঃ, পুরা পূর্ব্ব' নমরদেবতায়তনাত্
কামন্দকীবিচারিকীযানকনকালীকল্যে, 'আম্রহীত' কন্যন্ বিধৃত' কমনীয়' মনোজ' কাঙ্ক্ষণ'
ধূবত্ববিষেধী যেন তদাভূতঃ, মূর্ত্তিমান্ ধূতবিপকঃ মদৌল্লবঃ 'আনন্দ ইব তবায়' করঃ দায়ি:
য' সমনন্দয়ত্ সমনোভয়ত্ । তথাযাপ্রমাদি দর্শনদাবিনে নন 'দুর্লোপাদন' সম্বদেব তথ্য
কলম্বমিতি ভাবঃ ।

অব মূর্ত্তিমান্ মদৌল্লব ইব কর ইতি বাস্তুশীলুদৈবাজ্ঞায়ঃ । মনুভাষিণী
প্রকৃৎ ।

অথ অ গ্রীকল্য বিনীযার্ত্তমনিবলসুগবরামকরিতপ্রসাদে ঙ্মি পরিচয়ন্ত ইত্যনুশ্রবম্ ।

(১৮) তাবত ইতি তাবতমবিনিমিত্তল্যেভ্যঃ ।

(১৭) মাধ । হা প্রিয়ে ! মালতি । তুমি কোথায় ? মহলা কিরূপে
অবিজ্ঞাত ও আশ্চর্য্যভাবে বিনাশিত হইলে ?

(১৮) অরি প্রিয়মাধব ! নাগতি । তুমি আবার এতি যেহবহিতা হইলে
কেন ? মনোহর করুণাবান মূর্ত্তিবান মহোৎসবপ্রাপ্য চোয়ার এই পানি পূর্ণ
[যাংকৈ আনন্দিত কবিরাহিল, আমি সেই মাধব ।

সরসকুসুমস্বামীরঙ্গৈ রনঙ্গমহাজ্বর-

ধিরমবিরতোন্মায়ৌ সৌদঃ প্রতিচক্ষদাক্ষণঃ ।

দৃশ্যমিব ততঃ প্রাণাশ্মোক্তুং মনো বিধৃতং তথা,

কিমপরমতো নিব্বুঁড়ং যত্কার্পণসাহসম্ ॥ (২০)

অপিচ । ময়ি বিগলিতপ্রত্যাশত্বাদিবাছবিধে: পুরা,

ধিকলকরণের্ম সন্ধেদ্যথাবিধুরৈরিব ।

(১০) ছেহস্থাপচিনিতত্ব সমর্থয়িতুমাচ্—সরসেতি । তথা মালতী সরসানি সমধুনি
অভিনবানীতি যাবত্, যানি কুসুমানি উপাধি তদ্বৎপানৈ: সুকুণ্ডার: স্বর্গৈ: মরীচৈ, অবিরতীন্মায়ৌ
অদবরতীন্ময়নকারী প্রতিচক্ষদাক্ষণ: সম্বৎসরভৌবণ: ন তু সাধারণস্বরবৎ সন্ধিস্তান ইত্যর্থ:,
অনঙ্গমহাজ্বর: কামগ্নমদ্যসমাপ: জির বহুজ্বাল সাধ: মদবাহিপ্রত্যাশয়া সচ্ছ: স্তম: ।
স্তম: স্তম্ভন্যর' মন্দনে স্তম্ভ বিবাহোদয়োমী সতি মদবাহিপ্রত্যাশয়ানিগমাননরনিশ্চয়:, প্রাণান্
দৃশ্যমিব সৌক্য' পরিত্যক্তু' মনসির্ভিন্নং বিধৃতং নিযোজিতম্ । সরস' নিযিতমিচ্ছর্থ: । ততশ্চ
যত্কার্পণসাহসং কামনৈব পাণ্ডিত্যসাহসং নিব্বুঁড়ং কুণ্ডুমার্থা সখ্যা পিতাশ্রয়পেচয়া নিৰ্ব্বা
মারিতং, তত: 'অপর' ইত্যর্থিক' কি' স্বেদনিদ্রম্ভং সখ্যভাষীতি শ্রীষ: । 'অপরিত্যক্তে'
বিনা পূৰ্ব্বোক্তভেদমপি কুণ্ডুমার্থা সম্বাদবিত্ত' ন মনসে ইতি সৰ্ব্বদেব ভগতি তাড়ম্বর্ষে দৃশ্য
সম্বাদী দুর্ভাগ ইতি ভাষ: ।

অন মদনপাদে লুপ্তপদা, দ্বিতীয়পাদে চ শ্রীতীপদাভঙ্গার: ইত্যন্বয়: পরস্মৈবৈবদ্যেণ
সহস'। ইতিপৌছনম্ ।

(১১) মরীচি: । স্তম্ভে । মকর' । অসী মালতী দিবাহরিধি: পুরা মদা স্তম্ভ মনস্বল:

(১২) বহুজ্বল মকর' । তাদৃশ অগ্নিবিধিত ব্লেহেতু নষ্টব অগ্নিতে পুনর্বার
দুর্ভ' ।

(২০) অতিনব কুশমেব জায় শুকুনার-অদবিনিষ্ঠে। এই মাগডৌ (আমাব
প্রাণি প্রত্যাহার) অবিরত উন্নয়নকারী ও নক্ষত্র। অত্যন্ত ভীষণ কামজ্ব
বহুকাল মস্ত করিরাছিল। তৎপরে আমার প্রাণি প্রত্যাহার জীবোহিত হইলে
ত্বপের জায় প্রাণ পরিভ্রাণ করিতে সক্ষম করিরাছিল। তৎপরে তা বহুই
পাণিমানবগে মাগডু নির্বাহিত করিরাছে, ইহা হইলে অতিনব কুশমেব, নিগ্ন, নি
বলিব ।

অরসি হৃদিতৈঃ স্বেচ্ছাকৃতং তথা ব্যতনোদসা-
বহমপি যথামূৰ্খং পৌড়াतरद्वितमानसः ॥ (২১)

[সাবীগম্ ।] অহো নু খলু মৌঃ ! (২২)

দলতি হৃদয়ং গোড়োদেগং দিধা তু ন মিত্যতে,
বহতি বিকলঃ ব্যাধৌ মোহং ন মুচ্যতি চেতনাম্ ।
জ্বলয়তি তনুমগ্নর্হাহঃ কৰোতি ন মগ্নসাত্,
প্রহরতি বিধির্মমং ছেদৌ ন ক্রান্তি জীবিতম্ ॥ (২৩)

বিবাহানুষ্ঠানাত্ প্রাক্ নপি বিবলিতপ্রাণাত্মান্ নন্দনে সহ বিবাহাধারেন মদমাতৌ হৃদায়-
তাত্ মৰ্ম্মহৃদে দ্বন্দ্বদয়া হৃদয়হিনাশরূপকোক্তা বিধৌ দুঃখিতৈরিষ বিকলৈঃ স্বাস্থ্যবিশ্রামবিশ্রুতৈঃ
হরদৈঃ ইন্দ্রিয়ৈঃ উপহবিষা সতী হৃদিতৈঃ রোদনে: তদা তত্প্রকারং নিরতিশয়নিষেধং, স্বেচ্ছাকৃতং
মদ্রিয়কাতুরাণাভিষাথং ব্যতনৌ বিচাৰিতবতী, যদা যেন স্বেচ্ছাকৃতেন বহমপি পৌড়া-
দ্যাদানুভবপ্রণিতভেদেবতরিতং 'অযথং নানন্ত' বিচাং যস, তদামৃত: অমৃতম্ ইতি ত্বং অরসি
কিমিত্যর্থঃ । তদাচ জয়তি সাহসক্ হৃদয় সগ্নহঃ সুদৃঢ়ম্ বদীয়ম্ নাস্তি বহুচ্যমিতি ভায়: ।
অদ্বিতীয়বরদে বাখ্যানুসৃতদেবাচ্যহাঃ । ইতিশোধনম্ ।

(২১) সাবীগমিতি, তদাত্মকরূপপ্রণিতাভিতমৌকাবিদেগে বহিতং যদা স্নাতদেবদৈঃ ।

"অহো নু খলু মৌঃ" ইত্যেকমৈবাবিধিবাচকমশ্রয়ম্ ।

(২২) দলতীতি । দাদ: হৃদ স্বেগ: নালতীনিব্রবেজপ্রণিতভেদ: যদ তদামৃতং হৃদয়ং
দলতি বিচ্ছিন্নং ভবতি, তু কিমু দিধা ন মিত্যতে দিধাতিভক্ত ॥ মবতি, তদাত্মে দুঃখাবস্থান-
সম্বাদাতি ভায়: । বিকল: হরিরহবিব্রভ: ব্যাথ: শরীরং মোহং মূচ্ছাং বহতি সনতে, কিন্তু
চেতনা চেতনং ন মুচ্যতি বিরাড ন জহাতি । তদাত্মেপি দুঃখদুঃখাদানুভবকরাতি ভায়: ।
অনর্হাহঃ বিরহপ্রণিত: অলপীদমৌকসম্পাদ: তদুং হৃদং জ্বলয়তি সন্তানদতি, কিন্তু

(২৩) হে মৰ্খ ! আশ্রয় বসি, আমাৰ গৰ্ভিত গৰ্ভকৰিবাৰ নিগদ হইবার
পূৰ্বে (নন্দনের গৰ্ভিত বিবাহাবধাৱণ) আমাৰ প্রাপ্তিপ্রাপ্তাশ্রয় বিগদবদনঃ
নৰ্ম্মচ্ছ্ৰেণ পীড়ায় হুঃখিত হইয়াই বেন অথ বিবৰ এহনে বিনুৰ ইন্দ্ৰিহবিশিষ্টে এই
নাগতী বোৱনবাৰী সেইত্ৰণ ব্ৰেহাতিপ্রায় বিস্তাৰ কৰিয়াছিল । বহুদাৰ আশিও
তবীৰ বাধাহতবপীড়ায় চকুগবলী হইয়াছিল। হে! আমাৰ অৰণ অ.ছে কি ?

(২৪) গাঢ় উপগমণী আমাৰ হাৰ বিচ্ছিন্ন হইয়াছে, কিন্তু হইলগে বিচ্ছিন্ন
হইতেছে না । ভবিষ্যৎস্থান শরীর মুক্ত। গাঢ় বহিঃগে, কিন্তু অকবাবে

त्वां प्रीषयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-

कल्लोलशीकरतुषारजट्टः समीरः ॥ (२५)

इति परिक्रमोपनिशतः । (२६)

मक । [स्वगतम् ।] भवतु, एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिणामि ।

[प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ।। (२७)

(२५) उपरिदृश्यप्रयोजनमाह—सप्रालेति । उदयतामि रविश्चिरपयोवशात्तज्जलतया समुत्थितानि जालानि-तेषां तदामृता ये वायव्यमहाधराः अनिरविडम्पयस्तमूहाः (बाहरी निवहोत्पत्तिस्थानग्रहे तु काष्ठत इति मीटिनीकारः) तेषां मकरन्दनिधयेऽन मकरन्दसम्प्लि-
चारदेन रम्भरणेनेति यावत्, संक्षिप्तः क्षिप्रचितः यो मांसवदन्धः परिपुष्टसीरमं तेन बन्धुः
मितम्, तथा पुरः अथ परिवर्त्तमानाः दोदुष्यमानाः ये कञ्जीकाः पित्रावसरोपरमजतराः
तेषां शौकरैः जडैः तुषारवत् हिमवत् जट्टः शीतकः (सुसीमः मिमिरी जट्टः । तुषारः शीतकः
शीतो हिमः सदाप्लवङ्गका इत्यमरः) समीरः पवनः त्वां प्रीषयिष्यति क्लान्तिनिवारदेन शीतं
करिष्यति ।

अथ इत्यानुभासच्छेकानुभासौ मध्याह्नकौ, तथा चारीयामाधव बन्धुत्वस्य प्रकृतप्रीत-
करणीयमीतिहात् धर्षियामाह्वारः, तुषारजट्टशब्दयोश्चापातमात्रेण शीतवार्दतया यौनवृत्त-
धर्षिभासनात् पर्यवसाने तु तुषारवत् हिमवत् जट्टः शीतक इत्यवार्दनाच्च पुनरुक्तवदामाह-
वहार इत्यनयोर्द्वारिभावेन सहार इति संक्षेपः । परिक्रमपुनरुक्तवदामाहवदर्थ-
दर्पयौते यथा—

“विषमाह्वारयोः प्रकृतार्थोपयोमिनि ।

परिक्रमो नवेदव्याप्तुत्वाधिकरथो विधा ॥”

आपातयोर्ददर्शस्य यौनवृत्त्यावभासनम् ।

पुनरुक्तवदामाहं स निद्रावतरमन्दः ॥” इति ।

वसन्ततिलकाद्यम् ।

(२७) मकैति । एवं अनेन प्रकारेण वयमाधवास्त्रीपकासर्द्धनेति यावत्. अन्यतः

(२६) उचितं कथानं च अतिव प्रसूतं अत्रगृहेव द्रमद्वयविमिश्रित
परिपुष्टं गृहकार्यं बह्वर्त्तनं च अत्रैव द्रोहान्यामानं कल्लोलकण्ठाया हिनेन स्त्रिय-
कैदल बाहु द्रोहोक्ते प्रीतं करिष्ये ।

(२७) (पातविक्रमान्त्र ७ उच्छ्रय उच्छ्रयन)

এতচ্চিন্মদকলমহিকাক্ষ্যপদ-

ব্যাধূতক্ষুরদুরুদণ্ডপুঙ্খরোকাঃ ।

বাঘ্যাম্বঃপরিপতনোদ্রমান্তরাস্তে

দৃশ্যন্তামবিরহিতান্যিযো বিভাগাঃ ॥ (২৮)

মাধবঃ স্বোপেয়মুত্তিষ্ঠতি । (২৮)

মক । কথং প্রতিপত্তিশূন্যমুত্থায় অন্ততঃ প্রপ্ততঃ ।

[নিঃস্বস্তোত্থায় চ ।] সস্তে । প্রসীদ । পথ্য (১০)

মাতলীম্বতিরিক্তপদ্বিপাতি, দ্বিগুণবস্তু' স্বচ্ছাভ্যয়ানি । মাতলীম্বিত্যাদিঃ কথঞ্চিৎ প্রমানয়ে
দ্বিগুণবস্তুসম্মতমল্লং কথীকীয়তঃ ।

(১০) এতচ্চিন্মিতি । এতচ্চিন্ম স্বরীকরে মদকলমহিকাক্ষ্যানী মদনচক্র'স্ববিবোধ্য
পদে; পদমৈ, ব্যাধূতানি কল্পিতানি ক্ষুরানি বিকল্পিত চক্রদণ্ডানি বিশালম্বাঘ্যানি পুণ্ডরী-
কানি বেতদণ্ডানি যৌ সযৌকা, অতএব 'অবিরহিতান্যি' 'অবিরহিতগ্ৰীমাঃ' বিভাগাঃ
প্রদেয়াঃ বাঘ্যাম্বা অত্ৰা পরিপতনোদ্রমস্বী, চরসৌত্পাদযৌ: সমরাস্তে নথ্যে একস
বাঘ্যাম্বা, পরিপতন' অদরস্ব স্বোদ্রমঃ দৃশ্যন্তোদ্রমস্বয় ইত্যর্থঃ, ('এতেনাবিধানামুভিসর্জন'
অনিতম্) দৃশ্যন্তাম্ কথঞ্চিৎবিরহিতানাংবীক্যনাম্ ।

অত্র দণ্ডপুঙ্খোতি অল্পলানালমেককথা সক্রতুসাম্যে ন ইচ্ছানুপ্রাসংসিদ্ধারঃ । প্রদর্শিত্বী
ভগ্নম্ ।

অন্যত্রি স্লোকঃ "সদুচ্চঃ ক্রবলবিনো ধ্রুবী বিভাগঃ" ইতি অনুর্যবরণমাত্রৈঃ স্তবৈবম
সততরাসচরিতপ্রদমাঃ বিবল ইত্যনুসম্বোধম্ ।

(২৯) স্বরীকরমিতি, অকরন্দীকরবিনীদনীপদীম্ব পদাবীদনীকরিতুঃ ।

(৩০) কথমিতি । প্রতিপত্ত্যা মহামিহিতাঃসাববোধেন যম্ব' অমবধানবসাদিবহিত'

(২১) স্বক । ইউক, এইপ্রকার শ্রীঃ বহুতরক অত্র বিষয়ে মধ্যলিখিত ক্রি ।

বহুত মাধব ।

(২৮) এই স্তবোত্তরে মনমত হংসবিশেষের পাখাখাড়া বিকল্পিত বিকল্পিত ও
বৃহদ্পাণি বেতদণ্ডানী এবং গোতাখাড়া অবিরহিত প্রবেশসকল অক্ষতলের
নিপটন ও উৎপন্নের অধাসময়ে অবলোকন কর ।

(২৯) (উপদেশের সহিত মাধবের উচ্চারণ)

বানীৰপ্ৰসবৈৰ্নিকুঞ্জসৱিতামাসক্তবাসং পযঃ,
পৰ্যন্তেষু চ যুথিকাসুমনসাসুজ্ঞানিতং জালকৈঃ ।
চন্মীলকুটজপ্ৰহাসিপু গিৱেৱালম্ব্য সানুনিহ,
প্ৰাগ্ভাগেষু শিখণ্ডিতাণ্ডববিধৌ মৈষেৰ্বিতানায়ত ॥ (২৫)

যদ্যি স্যাস্থা সত্যায় অমতঃ প্ৰজ্ঞাঃ অম্বজিন্ গমুনাম্ভঃ । মদৌদ সা প্ৰতি প্ৰসন্নৌ মন ।
সামিহি মদুজ্ঞানকৰ্ম্মৈশ্বৰ্যঃ ।

(২৫) বানীৱেতি । ইহ অম্বজিন্ স্থানে নিকুঞ্জঃ সত্যাদিবিহিতৌদৰস্থানৈঃ সুমনিতাঃ
সৱিতৌ মন্যঃ নিকুঞ্জসৱিতাঃ (শাকপাৰ্থিৰাবিলাম্ব্যপদচৌপৌ সনাসঃ) তাসা পদৌ গল্ বানীৱ-
প্ৰসবৈঃ পৈতসকুম্ভৈঃ (কৰণমুদৈঃ) আসক্তঃ সংগ্ৰহঃ বাহঃ সৌৰম্ যজিন্ তপাসূতং সন্
ব'ত ইতি শিষ্যঃ । পৰ্যন্তেষু চ তাসা গদীনা তটপ্ৰান্তেষু চ যুথিকাসুমনসং জালকৈঃ কৌৱলৈঃ
(বাৱলৌ জালক' স্তৌৰি কলিকা কৌৱলঃ পুমানিত্যম্বঃ) চন্মীলিতং বিকসিতং (মাই কঃ) ।
তথা মৈষে: চন্মীলকুটজানা বিকসনকুটজকুম্ভানা প্ৰহাসিপু প্ৰহৰহাসযাজিপু গিৱেৱে:
প্ৰাগ্ভাগেষু জঙ্ঘমদ্বীপেষু (পায়মাৱেচিতি যন্তে তু শিখৰেচিৎস্বৰ্গঃ) সানুন্ একদীয়ান্ আলম্ব্য
কাম্যবীজস্য শিখণ্ডিতাণ্ডববিধৌ সমুন্নতম্ব্যাপাৱি বিতানায়তে উপৰিচিৎস্বৰ্গেণ বন্দ্যতপদদা-
শ্যন্তি । এতন্ সৰ্ব্বং বিপবিনোদনায়ং পৰ্যন্তৈশ্বৰ্যঃ ।

অথ কাৰ্য্যং প্ৰজ্ঞতে মৈষে প্ৰহৰযুবকানা হাধাদিবিহিটে সমাস্থ্যেৰ্গৰ্জকব্ৰহ্মাতৃহানি
সুপৰি বিদ্যারিতম্ব বন্দ্যতপদম্ব্যবহৰসমাপোপাত্ সমাসৌজ্জৱলদাৱঃ, চ অ বিতানায়তে ইতি
কব্ধ গলৌপময়া মদৌশ্যন্তি । শাৰ্দ্ধূলবিহীকৃতং সনম্ ।

(৩০) বক্ৰঃ কান্য কথিত বিবৰে জ্ঞান না হইতেই উত্তিগ্ন অন্যজ গনন
কবিত্তে আৱন্ত কবিত্তে কেন ? (নিবাস কেনিগ্ন ও উত্তিগ্ন) মবে ! এমদ
২৪, মেব—

(৩১) এই স্থানে নিকুঞ্জসম্বিত নদৌব বল বেতমপূৰ্ণেৰ গৰুতু হইগ্ন
বৰ্ত্তমান আছে । নদৌৱ উত্তপ্ৰমোশে যুথিকাসুমনস কলিকাসুমন বিকসিত
হইহাছে, এৱং মেবসকল বিকসিত কুটজপূৰ্ণেৰ প্ৰকৃষ্টে হাত্তবিশিষ্টে পৰ্ব্বতের
উৰ্দ্ধভাগে সাহু অবগণন কৰিগ্ন যুববিগেব নৃত্যাহুঠানে চন্মাতপেব ভাৱ
আচৰণ কৰিতেছে ।

ଅପିତ ।

ଜୁଆଜର୍ଜରଡିବ୍ବହସ୍ବରସ୍ବନଶ୍ରୀମତ୍ତଦସ୍ବତ୍ର ମା

ଶୈଳାଭୋଗଭୁବୋ ଭବାନ୍ତ, କକୁଭ: କାଦମ୍ବିନୀଶ୍ୟାମଳା: ।

ଉଦାତ୍ତନ୍ଦଳକାନ୍ତକେତକସ୍ବତ: କଚ୍ଛା: ସରିତ୍ସୋତସା-

ମାବିଭୂତଶିଲୋମ୍ବୁଲୋଧୁକୁସୁମକ୍ଷେରା ବନାନାଂ ତତି: ॥ (୩୧)

ମାଧ । ଯଶେ ! ପଶ୍ୟାମି, କିନ୍ତୁ ଦୁରାଳୋକରମଣୀୟା: ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତି
ଫରଣଭୂମୟ: ତତ୍କିମେତତ୍ । [ସାହସମ୍] ଅପବା କିମନ୍ୟତ୍ । (୩୧)

(୩୧) ଜୁଆଜର୍ଜର : ଶୈଳାଭୋଗଭୁବ: ପର୍ବତମାଳାବର୍ତ୍ତେଷ୍ବିଭୁତଭୂମିମାତା: ଜୁଆଦା ବିକାଶିନ
(ଜୁଆ ବିକାଶଭୂମିବୋତିତି ବିଦ୍ୟ:) ଜର୍ଜରସ୍ବ ସ୍ବିପିତଦତ୍ତସ୍ବ ଡିବ୍ବସ୍ବ କୁସୁମଗୋଳକସ୍ବ (ଡିବ୍ବି-
ଞ୍ଚେଽପି ଯ ଗୋଳକେ ଇତି ଅର୍ଥାଦି:) ଡବ୍ବରେସ୍ବ ଚନ୍ଦ୍ରାବେଶ (ଡବ୍ବପୌଞ୍ଚିତୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବେଶ ଇତି ବିଦ୍ୟ:)
ସ୍ବନଶ୍ରୀମଳ, ନିସିଞ୍ଚଶ୍ରୀମାଞ୍ଚାଶିନ: କଦମ୍ବଦ୍ରୁମା: ଶୌପ୍ୟାଦପା: ସାମୁ ତଥାଭୂତା: ଭବନ୍ତି । କକୁଭ:
ଦିଶ, କାଦମ୍ବିନ୍ୟା ମେଘମାଳୟା (କାଦମ୍ବିନୀ ମେଘମାଳା କାଦମ୍ବିନୀ ଯ ଶ୍ୟାମଳା ଇତି ଜାଣତ:)
ଶ୍ୟାମଳା, ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣା: ଭବନ୍ତି । ସରିତ୍ ସୋତସାଂ ନଦୀମବାହାରୀ କଚ୍ଛା ଅମ୍ବୁପ୍ରସଞ୍ଚୟପ୍ରଦେୟା:
(ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣପୁରାଣେ ଶାନ୍ତ ପୁରାଣେ କଚ୍ଛାକ୍ଷତ୍ରୀବିଦ୍ୟାଦିତ୍ୟନ୍ତର:) ଚରାଞ୍ଚି: ଚନ୍ଦ୍ରପଦମାଜୀ: କନ୍ଦଲୋ: ନବାହୁରୈ:
(କନ୍ଦଲ: କଚ୍ଛାଦି କାନ୍ଦେ ମତ୍ରାମାତ୍ରାଞ୍ଚିତ୍ୟାଦିତି ନିର୍ଦ୍ଦିଶିକାର:) କାନ୍ଦାନ୍ ଗୁଣିକାନ୍ କୈତକାନ୍
କୈତକୌଞ୍ଚିକାନ୍ ଦିଶନ୍ତି ସାଞ୍ଚିକୌତିତି ଗୋଚ୍ରା, ଭବନ୍ତି । ତଥା ବନାନାଂ ତତି: ଦେବୀ ଆବିଭୂତେ:
ଉଦାତ୍ତେ, ଶିଲୋମ୍ବୁଲୋଧୁକୁସୁମେ କଦଳୀପ୍ରସ୍ବଲୋଧୁପୁରୀ: (ଶିଲୋମ୍ବୁ: କଦଳୀପୁରୀ କରତିପୁତ୍ରକାଞ୍ଚାପୀ-
ତିତି ବିଦ୍ୟ:) କେବା ଚନ୍ଦ୍ରାକ୍ଷା ଭବନ୍ତି । ଆକାଶିନୀଦବାଶିନୀତାସ୍ୟାପି ଶର୍ବୋଞ୍ଚି ପଶ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥ: ।

ଅଥ ସର୍ବାକାଳବର୍ତ୍ତନୀୟପୁରାଣେନ ମିଶ୍ରାଣାଂ ଶୈଳାଭୋଗଭୂମିବର୍ତ୍ତନୀୟକମରମନ୍ତ୍ରାମିଶ୍ରାଣା-
ମୁଦ୍ୟବୋଗିତାଦିକାର: । ଶ୍ବତ୍ବ ଯ ଶ୍ବତ୍ବପ୍ରମାଣାଦିକାରିତ୍ବ ଚଂଚଳିତ: । ଯାହୁତ୍ବମିଶ୍ରାଣିତା ଇତ୍ୟନ୍ ।

(୩୧) ପଶ୍ୟାମିତି, ଶ୍ବତ୍ବକାମି ଶର୍ବୋଞ୍ଚିତ୍ବ ଯଦାହୁତ୍ବବାଦବୋଗିତାଦିକାର: । ଶ୍ବତ୍ବତି

(୩୧) ଆବତ୍ତ ଦେବ ! ପର୍ବତପ୍ରାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ବିଭୂତ କୃଷିଜାମ୍ବ ବିକାଶ ନିଧିନୀମ୍ବ
କୃଷ୍ଣମଣୋଲୋକେନ ମହାଞ୍ଚେ ନିବିଡ଼ ଲୋଚନାମାନୀ କମରମ୍ବ ବୃକ୍ଷ ହୈତେହେ । ନିବ୍ବ-
ମକଳ ଦେବମାତାଞ୍ଚିତ୍ରାବର୍ବ ହୈତେହେ । ନବୀର୍ବବାହେନ ଶ୍ବତ୍ବପ୍ରାନ୍ତପ୍ରାନ୍ତେନ ଉତ୍ତମଜ୍ବମାମ୍ବ
ନବାହୁରେ ସମନ୍ତେ କେତକୌତୁକ ମକଳ ବାବମ୍ବ କରାତେହେ, ଏବଂ କନକେନି ଯଦ୍ବୁଗତ
କମଳୋ ଓ ଲୋଚନପୁଷ୍ପବାବା ବାତବୃକ୍ଷା ହୈତେହେ ।

(୩୧) ମାଧ । ଯଶେ ! ତୋସାମ୍ବ କାବିତ୍ବ ମହତ୍ତ୍ବେ ଆସି ଦେଖିତେହି । କିନ୍ତୁ

উত্প্রসঙ্গুর্নসর্জবাসিতবহুত্পোরস্ত্যভক্ষানিল-

প্রেহীলস্বলিতেন্দ্রনীলশকলস্বিধাস্বদুদ্যেযয়ঃ ।

ধারাসিত্তবসুস্বরাশুরময়ঃ প্রাসাস্ত এবাধুনা

চর্মাম্ভোবিগমোগমব্যতিকরশ্রীরাহিনো বাসরাঃ ॥ (২৪)

নাভ্যগৌরিত্তাদুভবকাষে, দুর্ভাষীকাষ তাঃ রমণীয়াসেতি তদ্যোক্তোঃ রমণীয়া অপি কামীদীপহ-
তয়া বিরহিত্য মাহমী দুঃশ্রৈবাস্তোহনৌয়া ইত্যর্থঃ । মনস্কাম্ এতন্ অমানিবর্হজ্ঞানানি-
পদাধাংনামপ্রধিনীদনোপালেনোদাঙ্করচ' কিম্ ? কিসদম্ ? সর্জ্যমিভস্ব দিগদুগ্ধদলসানুচিত-
মিবেতি ভাষঃ । অশুপদ্যস্বেপি দুঃপ্রচরপদাধাংনানিবেদা মদৌদগ্ধম্যত এব মনীষসি-
ত্বাহাৎকদুঃখানুভবো দুঃখরিহরণৌয এবিতি যৌকৌদয়ান্ সাবনাহ—অদবেতি । অশ্বত্
মমাসানিকরাৎপর' কি' ? কিচিৎপি নাসৌল্যর্প' ।

(২৪) তদেব সন্দর্ভপ্রাধ—উত্প্রসঙ্গে । উত্প্রসঙ্গে : বিয়তনৈঃ অশ্রুতসর্জঃ অশ্রু-
কুসুমসানুকুসুমৈঃ বাসিতঃ সুরসৌক্যতঃ বহুন্ প্রবাহ্ণ পৌরস্ভাঃ স্বর্ভদিক্প্রমথঃ ধৌ মজ্জাভ্যনি-
বিশিষ্যঃ (মজ্জাভ্যনিবিশিষ্যে স্যাদিতি মেদিনীকারঃ) মদবিতাঃ অনিষাঃ মজ্জানিল, মদব্ধসাপু-
রিত্যর্থঃ, তস্য প্রেক্ষীতেন আন্দোলনেন স্তম্বিতা বিকৃত্য ইন্দ্রনীলশকলস্ববন্ মরুততনবিষ্ময়বন্
স্বিধা অশ্বদুর্ভাষীকারেপ'তিথেষু তদ্যোক্তাঃ । ধারসা বর্ধধারসা সিদ্ধাঃ প্রাপিতা যা বসুস্বরা
মেদিনী তথা সুরময়ঃ সুরম্বাঃ । তথা সর্জ্যম্বাধীঃ দীপবর্ধবণীর্বা বিগমাদমৌ বদৌতল-
বর্ধনাত্তবে তয়োঃ দীপবিগমস্ব অশ্ব বাগমস্ব সেজ্জ্যেঃ । স্মৃতিজরসে সন্ধ্যকৌষ যা যৌঃ যৌনা
তৌ বৌহু'মৌর্ধ যৌষা তে তদ্যোক্তাঃ ত এব আস্থা স্বহ বিহরবদুগ্ধসাধাপ ই পূর্ষপরিষ্পিত্যল-
পব বাসরাঃ দিগস্বাঃ প্রাসাঃ অস্বিন্ নাভ্যগৌরিত্তাদুভবয়ে লম্বাঃ । তদাশ্বত'পর' কি' মনামানিকর-
নिति ভাষঃ ।

অম্ব বর্ধবদ্যবিষয়ে বক্তব্যে অশ্ব ইতি সাঙ্গান্দবচনাত্ বিধৌষে বহির্গোষ্যদৌবঃ । বিদৌদ-
ঘাদৌ কুদৌদনাব্ধাঃ । সার্ভস্বিকৌজিত' ইত্যম্ ।

এই দনলুপি অস্বীকৃত হইলেও সন্ততি আমার প্রবলোদনোঃ, অতএব অশ্রি-
হিতানুনার্থ এই সঙ্কলিত উভাঃতুণ কেন ? অথবা আমার অশ্রাধিকব ভিত্তি
কি আছে ?

(২৫) বাদ্যতে বিকসিত অর্জুন এবং মানকুশলৈ অগ্নীকৃত ও প্রবলমান
পূর্ধবিকবে বহী বাহুয় বাল্যোদনে ববততমনিবঃতঃ ভাষ্যে যেনঃপ্রদৌ দিহাঃ
ইহেটোঃ, অর্জুন ও বর্ধবজিত যোনিও বাবা অগ্নীকৃত এবং প্রীত-বিগমব ও

[নিঃস্বস্য ।] এব' পর্য্যবসিতপ্রায়েব নো মাধব' প্রতি প্রত্যায়া ।
[সমুখং বিলোক্য ।] কথং প্রসুখ এব ? । [শ্রাক্রাশে ।] সখি
মালতি ! কিমপর' । নিরজুম্রোশাসি । (২৩)

অপহস্তিতবান্ধবে ত্বয়া বিহিতং সাহসমস্ব ত্বয়া ।

তদিহানপরোধিনি প্রিয়ে সখি ! কোঃ্যং করুণোন্মিতক্রমঃ ॥ (২৮)

(২৩) মতেতি । কোঃ্যং অনির্বচনীয়ঃ, অতিদাৰ্ঢ্যো অতিশীঘ্রঃ, দয়াবিধাকঃ
অবস্থাपरिणतिः । বজ্রমধীন বজ্রবত্ কঠিনহৃদয়েনেত্ব্যঃ, বয়স্কস্ব ইয়মবস্থায়ানন্-
মরুতাদিতি মাধব । কোঃ্যং অতীতানুচিতঃ বিনোদ' যৌকনিবারণোপায়ঃ । (যৌকৌহীপক-
পদার্থানামেব ব্রীকনিবারণোপায়তেন প্রদগ্নোদনৌচিতত্বমিতি মন্যম্) পর্য্যবসিতপ্রায়েব পরি-
সমাপ্তপ্রায়েব । অতঃপর' জীবনধারণসাধ্যকত্বাদিতি মাধব । প্রসুখং পব অধিতন এব । কিমপর-
মিতি 'কথয়ামীতি প্রেবঃ, 'অতঃপর' ঘটবেত্ তদ্ব' সর্বব্যবহৃত্যমিতি মাধব । নিরজুম্রোশাসি
যঃ স্ত্রীবনবেরপেচোণ প্রমথানচেমে স্মা রচিতবান্, তস্য বনবত্সদৃশার্থা সমুপস্থিতায়া-
নন্দনাগমনাত্ সর্বব্যব নির্ভয়াসি । "তজ্জ' নোহ' জনে প্রোক্তায়ুতি" রিতি লখনাদন "ভ্রুতি"-
নাম বিশেষ্যত্বেরত্বম্ ।

(২৮) অদেতি । অদম্যো হস্তঃ আবিপ্লবং দৈবা তে অপরহতাঃ, অপরহতাঃ হতাস্তাঃ অপরহিতাঃ
(করোত্ব্যং হস্তাদপহস্তমব্দাত্ কর্মাশি কঃ) অপরহিতাঃ 'অনপেচাধ্যাপ্যেবাধিপত্যম্ভাঃ হতাস্তাঃ
বান্ধবাঃ পিত্রাদ্যৌ যজ্ঞা তচ্চাধুতি । সখি । মালতি ! ত্বয়া অথ মাধবস্ব ত্বয়া প্রাপ্তি-
বাসনয়া সাহস' বিহিত' উদমেবান্দ্যপ্যেচাত্ সাহসমজুভিতম্ । ততঃপাৎ অনপরোধিনি
অপরোধয়ে হৃদ অধিনু প্রিয়ে মাধবে করুণয়া দয়য়া ভক্তিহতঃ বিরহিতঃ অথ' অধিগ্রাহক-

(৩৭) বক । স্প্রাতি বরুণ মাধবেব অবস্থাপবিধায় অনির্লঙ্ঘনৌর ও
অতিভীষণ । (অর্ক' বিশর্জ্বন কবিত্তে করিত্তে) বজ্রের দ্বার কঠিন দ্বার আমি
আবাব অশুচিত শোক নিবাবপের উপায় অবলম্বন করিরাছি । (নিবাস ভাগ
কবিয়া) মাধবেব প্রাতি আমাদেব প্রত্যাশা এই প্রকায়ে পরিসমাপ্তপ্রায় ।
(ভরব সহিত অবলোকন কবিয়া) একি একবাবে অশুভনই যে হইরাছে ।
(উর্দ্ধে অবলোকন কবিয়া) সখি ! মালতি ! আব কি বলিব ? তুমি অত্যন্ত
নির্ভয়া হইরাছ ।

(৩৮) সখি মালতি । তুমি ইহারই প্রাতিশ্রুতিতে নিজানি বান্ধবগণেব

কট' ভোঃ কটম্ । (৪১)

বম্বুতাছদ্যকৌমুদীমহো, মালতীনয়নপূর্ণচন্দ্রমাঃ ।

সৌন্দ্যমদ্য মকরন্দনন্দনো, জীবলোকতিলকঃ প্রসীদ্যতি ॥ (৪২)

হা বয়স্য মাধব ।

গাত্রেণ চন্দ্রনরসৌ হৃদি প্রারদেন্দু-

রানন্দ এব হৃদয়ে, মম যক্ষমাশীঃ ।

অন্য শব্দে 'মদ্য' শব্দে ইত্যভ্যন্তরেণ, মালতীনয়নরাসৌতি বাচ্যক্রিয়োত্তরেণ, মদ্য "মন্দ-
মাগ্যঃ কিং কটোমৌ"তি বাচ্যার্থে প্রতি পূর্ববর্তিনীবাচ্যার্থাং হেতুত্বাৎ বাচ্যার্থহেতুত্বাৎ কাম্য-
লিঙ্গ'বাচ্যদ্বার ইত্যেতদ্বাদ্বাদ্বিধাভেদে চঙ্করঃ । মন্দাকিনীভাষ্যম্ ।

অন্যপি শ্লোকঃ "হা হা দেবি । ক্ষুটি হৃদয়ং স্ব'সতে দীহবম্" ইতি প্রথমবরণে
জ্ঞাতবৈদ্য উত্তররাসম্বন্ধিতত্বতীয়াধে পরিসংখ্যাত ইত্যনুসংখ্যেৎ ।

(৪১) কট' ভোঃ "ভো" ইতি তদাতিব্রজ্যচ্যোতকমম্যম্ । বিবাদি এব দ্বিধিক্রিঃ ।

(৪২) বম্বুতেতি । বম্বুতাম্যঃ বম্বুসমূহস্য (যামগ্রনীবাদিনা সমূহাণ্যে মল্) হৃদয়ে
মমসি কৌমুদীনঃ সনতীষ প্রীতিজনকত্বাৎ স্মিতস্মিতস্বরূপঃ, মালতীনয়নময়ীঃ পূর্ণচন্দ্রমা
সনতীবাঙ্গাদলত্যাণাং পূর্ণমাখন্দরূপঃ, মকরন্দম মম মন্দ্যঃ আনন্দময়ঃ তথা জীবলোকতিলক
স'সারিসমূহস্য তিলকঃ সুখলিপিস্বরূপঃ অত্র' মনুপৌবর্তী স্ব সৌগন্দ্যাদিभिঃ প্রতিভাঃ
কাঞ্চনঃ অত্র প্রসীদ্যতি নিয়তমাবিরহদুঃখিন নিয়তি । অসৌ অতঃপর' কিং বিবাদকারণমিতি
মাদ্যঃ ।

অন্য নিরুপমাভ্যুপেক্ষাদ্বারঃ । এব "যঃ সানান্যগুণীদেকঃ সমুদাতিগুণী সত"
ইতি লক্ষণাদগুণাতিগুণী নাম মাধ্যমলবণম্ । ইয়ীভ্যতাভ্যম্ ।

মনে করিতেছি । অবিশ্রান্ত গুণাণের মধ্যে বহু ইহেতেছি । ব্যাকুল অনুরাগী
অভিন্নর অরগ্নর ইহেরা কেন গাঢ় অকল্যাণে নিরঙ্কিত ইহেতেছে, অতএব মন-
ভাগ আমি কি করিব ?

(৪১) অহা কট' অহা কট' !!!

(৪২) বাকুবর্ণণের স্বরূপে সৌন্দর্য্যের উৎসবরূপ, মালতী নয়নের পূর্ণচন্দ্র-
রূপ, জীবলোকের তিলকরূপ, ও মকরন্দময় (আশাব) আনন্দবর্জিত এই
পূরোবর্তী মর্দনপ্রসিদ্ধ বাধব (প্রি়তমাবিরহে) বিনীন ইহেতেছে ।

তচ্চাং নিকামকমনৌযমকাণ্ড এব

কালেন জীবিতমিবীহরতা হতোঽস্মি ॥ (৪৩)

স্মৃৎ। (৪৪)

অকরণ ! বিতর স্মিতোজ্জ্বলাং দৃগমতিদারুণ ! দেহি মে গিরম্ !

সুহৃদরমদুরত্বচেতসং প্রিয়মকরন্দ কাযং ন মন্যসে ॥ (৪৫)

(৪৩) দাধেতি। ইতি বচন মাধবঃ। অস্মি (একিচ্ছন্যন্যঃ) মম দারৈশ্চ বন্দন-
রম মনসজ ইবাবুদেবস্বরূপং বাহৌ। (কতৌব সীতভগবৎস্বাদিত্যি মাযঃ) তথা (বাভৌক-
মাণঃ) ইতি মম নয়নে আরদৈক্যঃ। মরুৎবাভৌনবন্দঃ বাহৌঃ (কলুশ্যাহাদজনকভগাদিত্যি
ভাষঃ) তথা (প্রতিবিন্যমাণঃ) হৃদয়ে মনসঃ। অরদে কানন্দং প্রবাসীঃ (ন হি কদাচিদম্মনস-
মতি ইত্যন্যং এব ব্রহ্মঃ, কত এব কানিপ্রসি নিগদাচ্ছাদৌবঃ) তং তদামৃতং নিভালকমনৌবং
কমনৌব রমণীয়ং জীবিতমিব মম জীবনমিব স্থিতং তস্মৈ কল্যাণ এব সইরতা অনহরতা
কালেন ক্রতান্নেন হতোঽস্মি অকরণি বিনাদিব্যোঽস্মি। মাধববিরহিতত্ব-
কনিমিত্ত এব মনাপি
মরুৎস্বরূপমাধবদিত্যি মাযঃ।

অনাপি মাধবপুত্রাকাণ্ডাণ্ড, জীবিতমিবীণাপনা বিদনযৌঃ পরস্মৈন্যেপেচ্ছাম্ স'হতিঃ।
মদমাগে সনুভয়সীতকৃৎকারকালমিধাকালানুগমনপদভাষ্যে। বচনতিভ্যাক্ষয়ম্।

(৪৪) স্মৃৎপ্রতি মাধবকলৌবকনিত্যি শ্রীষঃ।

(৪৫) অকরবেতি। ইতি অকরণ ! ইতিমিচ্ছোপেতি। আরদৈক্যং দারুণত্বং। কিতেন
পুংসজৌন উজ্জ্বলা সীতমাণাং দৃশ্যং ইতি বিতরং দৃশ্যং, পূৰ্ব্ববৎ কিতপূৰ্ব্বকং কান্দ্যমিতি ইতি-
বিশেষঃ কুহ ইত্যর্থেঃ। ইতি দাধেতি। ভগবতঃ। মম জীবননামস্বরূপমাধবা
প্রিয়কনাদিত্যি কলৌবস্বরূপং, কিতোজ্জ্বলা, বিরং প্রতিবচনং মে মমং দেহি। পূৰ্ব্ববদৈব
মদা হতে কিতপূৰ্ব্বকমিমাধবং বিধিহীত্যর্থঃ। ইতি মকরন্দঃ। (বিদ্যঃ মকরন্দঃ যস্য

(৪৩) হা বহুত বাহব ! যে ভূমি আমার গায়ে চন্দনবনবস্ত্রণ, নগ্ননে
শাদনচন্দ্রবস্ত্রণ ও কুবরে সর্বস্বাই আমার বস্ত্রণ ছিলে, পরমরমনীয় আমার
জীবনভূগ্য সেই ভোমাকে হরণ করিছা কুঠাঙ আমারকেও বিনাশিত
করিয়াছে।

(৪৪) । মাধবের শ্রীমণ্ডল করিতে করিতে)

(৪৫) হে অকরণ ! দেবৎ হারুনোভিত মুষ্টি নিরুপ কর। হে অতি

মক । [সোচ্ছাসম্ ।] অযমচিরধৌতরাজপট্টচিরমাংসল-
চ্ছবিনৈবজলধর: তোযশৌকরাসারেণ মে বয়স্বং জীবয়তি, দিষ্টয়া
জগদুচ্ছৃষিতং তাবত্ । (৪৫)

মাধ । তল্কথ্যমত্র বিপিনে প্রিয়াবার্তাধরং কৰোমি । [বিলোক্য ।]
সাধু, সাধু । (৪৬)

তথামৃত ।) সহধরং সখ্যায়ং মাং কথং জিময়ে অনুরক্তজ্যেষ্ঠং ত্বা প্রতি সমসৌভাগ্যমুপ-
সানসং ন মন্যসে নাত্মীকরোসি ? তদ্বহ্নীকারে নৈকমীষচ্ছাধিনরপদুপরাপ্রদানচ সম্ভবৈ-
বিতি মাধব: ।

অপরবর্ত্তং ভগবৎ । তল্কথ্যমত্—“অযুজিতনরসামুখ: সন্নি, তদপরবর্ত্তমিদং ন
জীৱরা”বিতি ।

(৪৫) সোচ্ছাসমিতি, উচ্ছ্বাসেণ মাধবসংগাজামদগ্গনজনিতানন্দোদয়েন সচ যথা
স্বাভাবিক্যঃ । অচিরধৌত: সয: পরিপূত, ধৌ রাজপট্ট: স্যামবর্ণমণ্ডিবিধেয: তদ্বত্চিরা-
রমণীয়ো মাংসজা পরিপুষ্টা চ ছবি: কান্দিয়ংস তথামৃত: বয়জনধর:, সুননমৈষ: তোয-
শৌকরাসারিষ অমৃতজলধারাসম্পানিন, জীবয়তি পৈতৃকসাপাদিতবান্, (অতীতকালীয়ে
বর্ণনামা) দিষ্টয়া মদীয়সৌম্যেণ, জনন্ মুবনং সচ্ছৃষিতং মাধবসংগাজামিনৌচ্ছাসং মানং ।
অন্যদা মাধবেন সঙ্কেপে জনত যদৌচ্ছ্বাসকিরীটমধিচ্ছদিতি মাধব: ।

(৪৬) তত্ কথং—কিন প্রকারিণ, প্রিয়াবা মাজত্যা:, বার্তাধরং বৃতং কৰোমি । বহু-
স্বাজাতিপাতান্ প্রিয়াবা সন্ধায়ে সম্মতি মনুজমলবার্তায়েযথনাবয়্যসং কিত্বজিন্ বিপিনে
তদুপপুঙ্কলোকামাবান্ কং প্রেথয়ামীতি মাধব: । বিলোক্যেতি বীৰমিত্যাদি: । তল্কথ্যং বীৰ্য
মনসি লক্ষ্যবদেনাহ—চাপ্তস্যামিতি ।

বার্তাধর । আমায় হাজিবিমিঞ্জিত অতিবচন প্রদান কব । হে প্রিয় বকহন !
আমাকে অধুরুক্তিচিহ্ন হনে কবিতেছ না কেন ?

(মাধবের সংজ্ঞালাভ)

(৪৬) মক । (আনন্দোজ্জেকের সাহিত্য) অচিবপরিপূত বাঙ্গলপট্টকের
(নীলবর্ণ মণিবিশেষের) ভাব যনোহব ও গদিপুটে কাঙ্ক্ষিণালী এই নুতন
[মেঘ জলবিন্দুবাদ্রাসম্পাত দ্বারা আমাব প্রিয় বদন্যকে আঁবিত করিগাছে ।
আমাব নোভাগ্যকবেই যগৎ আনন্ডিত হইল ।

आदिर्भूतमप्यसुमुखायातसा वा भजन्ते ? ।

(১৩), 'হে, 'ঐশ্বর্যবান-দেব'! 'মি' 'সংসারে' 'বিদ্বান' 'তোমাকে' 'অগ্নিদহন' 'করে' 'কি' ? 'চাটকপণ' 'অনুসঙ্গ' 'প্রীতিবশে' 'এসময়' 'ইহা' 'তোমার' 'ভজন'।

पीरस्तो वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनामिः ?

विश्वगुविभ्रतसुरपतिधनुर्लक्ष्य लक्ष्मीं तनोति ॥ (५०)

[आक्षेपः ।] अये ! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोक्तपुष्पनील-
ठकलकैकानुवन्धिना मन्दहृद्भूतेन, मामनुमन्यते, यावदर्थये ।
।वन् जोन्तु ! (५१)

वाक्यः । विरहितादेव प्रथमं प्रियापिङ्गलविषयकः प्रथः । तदाप्येवैव समसौह प्रियापिङ्गल-
हा भवति । आश्रितं च अन्तरीतपद्मे प्रपद्येन प्रीत्या सुमुखाः सकृन्नाः पातका वा
। भजने सुखेन क्वचित् ? किं ? सकृन्ना यदा सा विहाय स्त्रामिषापिहृष्येयव गत-
। या पातका अपि सा विहाय गता वेदाग्रवः । एतेन समसौह सकृन्नासन्निधानेच्छा,
। सुखयतिनोऽपि सकृन्नासन्निधानेच्छायादावस्था च व्यजते । पीरस्तः पूर्वदिग्भवः (यदाकाशे
सुखं एव वायोः प्रथमं कथयन् पीरस्त इति स्वर्णपद्वीर्यम्) मरुत् पदवी वा संवाहनामिः
सम्यक् प्रेरणाभिः (कसपदनर्हणादिभिर्य) साधु कथयन् यदा साधव्या सुखयति क्वचित् ?
। साधुनामिः करोति किं ? यदा कलकलः सम्पत्तिं या विहायान्यत्र भवति, तदा साधुरपि
तां परित्यज्य गती वेदाग्रवः । एतेन कथयन् कसपदपद्वीर्येणापि व्यजते । निष्कम्पं सम्यक्तः
सुखं प्रियं विहाय साधव्यात् मानसप्रसन्नित्वेनावीर्यं अनोदितवर्धः, सुरपतिधनुर्लक्ष्यः
संघातं तव चित्रं तनोति विस्तारयति क्वचित् किम् ? यदा समामरणादिकमिदानी-
मवर्धं विगतं तिष्ठति, यदा तवाग्रामरसमुत्तमिन्द्रधनुर्निहतं विधत्ति वेदाग्रवः । एतेन
आमरवधारकमुद्रापि स्थितं सम्पत्तिवस्तुत्वेन नावाविधेच्छाया एव कथयन् इति विभावनीयम् ।

अथ मेषविद्वान्निर्गन्धसदृशकार्येण नाशकनापिहायवहारसमाप्तिपान् भजनसद-
कार्येण च चालके भयकथनवहारसमाप्तिपान् संवाहनसदृशकार्येण पदने भयकथनवहारसमाप्तिपान्
चित्रनिरासपकार्येण चैन्द्रधनुर्वि भुवपथवहारसमाप्तिपान् चतारः समाप्तोक्तमुद्रायाः,
सकृन्नामिः क्वचित् साधव्यात् भयकथनवहारे शब्देनां परस्परनैवेद्यात् संशयः । मन्दा-
काशा इत्यम् ।

(५१) आश्रितं इति । प्रतिरवभरितासु सज्जनविभ्रतपुष्पांशु कन्दरासु शुभासु (आश्रितान्

दर ? पूर्वविरुद्धं वाह मरुत् पतितामना सादा त्रैलोक्ये शून्यो क-
वि ? अतः मरुत्त्रैलोक्ये लीलाश्री ईश्वर्य त्रैलोक्ये शैल्योक्तं विहा-
दरे किं ?

[সহর্ষম্ ।] অহো ! প্রচলিতঃ, তদন্যত্রা সচর মিশ্রিক্রান্তি । (১২)
মক । [সৌভাগ্যম্ ।] কথমিদানোমুন্মাদোপরাগা মাধবেন্দু-
মাষ্টকন্দতি, হা তাত ! হা অম্ব ! মগবতি ! পরিব্রায়স্ব, পরিব্রায়স্ব ।
পয় মাধবাবস্থাম্ । (৫৪)

যম হতোর্যচরখোক্তকার্যয অনুর্যচরখোক্তকার্যেণ সমর্থনাদর্শানলম্ব্যসৌঃস্বহাঃ ।
মন্দাকীনা ইত্যম্ ।

এতদ্ভাববিত্তীয়ার্থস্থানুপপত্তিকার্যো যথা নৈবদ্বী —

“আখ্যাত্যঃ কুমুমসদৃশং প্রায়শো চ্যুতানাং
চয়ঃপাতি প্রচয়িষ্ঠদয়” বিদ্যোদে কথং ॥”

(১১) সহর্ষমিতি । এতদ্ভাবেনানলম্ব্যমেব নৈবস্ব সচরনদর্শনে “সদৌদদীর্ঘং স্বর্গ-
মিবায়” প্রচলিতী”তি পরিকল্পনমিবায় স্বর্গেণুর্ভাঃ । প্রচলিত ইতি মাত্রায়ে নদবস্থা কথয়িতু-
মিতি মীষঃ । তত্ক্ষাত্ প্রাদিতকর্ম্মস্ব কথ্যাদনাদিতি যাবত্, অনন সচরানি, ইতীঃশ্রম স্থানি
মন্দানি । (পরিক্রান্তি কথ্যে নমনাথ প্রাদিবিষয়ে ” করোণি) ।

(১২) নবীতি । চন্দ্রাঃ বিরক্তনিতীম্ব্যাহারস্য পব চয়নাঃ বাহুবাঃ মাধব পব
ইন্দুবন্দঃ ত’ আষ্টকন্দতি অমিমবতি । কথয়া কথিতন’ নৈবদ্বীর্ঘং স্বীঃপ্রায়ঃস্বাস্থ্যমাদিতি
মাধঃ । বিদ্যুৎকালি পিত্তোঃ সম্বোধনম্ স্বাস্থ্যমিকমিতি তদুচ্চম্বোধনম্ । বিদ্যুৎপ্রতীকায়
মগবতীতি সমধিতমাত্মাভ্যাসাঃ আনন্দস্বাঃ সম্বোধনম্ । পরিব্রায়স্ব পরিব্রায়স্ব ইতিবিবাহে
বিবলিঃ, মানিতি মীষঃ, কথিত “না” নিবদ্যি পাতঃ । মাধব ব্রহ্মতিষ্ঠ বিবায় না পরিব্রায়স্বঃ ।
অনোন্মাদে বাহুবাঃসৌদাহব মাধবী স্বদ্রুতায়ৌ ইবদ্বিত্তদ্বিত্তপবল্লিতকুমারহাঃ ।

বুঝা করিয়া তৎপরে মাধবের (আয়ার) এই বিবাহবহা বলিও । কিন্তু
বলিতে বলিতে আবার প্রাপ্তিপ্রত্যাশারূপ স্বত্র একবারে উচ্ছেদিত করিও
না । কারণ কেবল সেই প্রাপ্তিপ্রত্যাশাই অতিক্রমে তাহার জীবন রক্ষা
করিতেছে ।

(১৩) (হর্ষের সহিত) অহো ! ! মনতীকে আবার অবহা জানাইবার
মন্ত বাদিতেছে, অতএব আমি অন্তর পবন করি । (পরিক্রান্ত)

(১৪) মক । (উদ্বেগের সহিত) কেবল স্মৃতি উদ্বাররূপ বাহুগ্রাম মাধব-

মাধব । ধিক্ প্রমাদঃ । (১৫)

নবেণু সৌধপ্রসবেণু কান্দিষ্টং যঃ কুরঙ্গৌশু গতং গজেষু ।

সত্যাসু নম্রত্বমিতি প্রমথ্য, ব্যক্তং বিমলতা বিপিনে প্রিয়া মে ॥ (১৬)

হা প্রিয়ে মালতি ! [ইতি মুচ্ছতি ।] (১৭)

(১৫) মাধব । নিম্নলিখিত্যেব প্রত্যয় বিদ্যম্ । প্রমাদঃ অনবধানতা, অসামান্য-
মিতি বৈশ । অসামান্যত্বমানে সতি অসামান্যত্বকারণে মাধবৌষিমান্ধ্যাসম্মতিমিতি মাধবঃ ।

(১৬) অনবধানতায়ঃ কবং দৃষ্টমিতি—নবেণিতি । যবেণু অধিবিস্তৃতিতু সৌধপ্রসবেণু
সৌধস্থ ভূতমিণু কান্দিষ্টং তস্যা নীরতং দৃষ্টত্ব ইতি শ্রীযঃ । কুরঙ্গৌশু অশৌশু দৃষ্টঃ, তস্যা-
অসামান্যত্বকারণে দৃষ্টত্ব ইতি শ্রীযঃ । গজেষু ইতিশু যবং তস্যা সম্মতগমনং, তথা সত্যাসু
বৌদন্তু সম্মতং তস্যা অসমনসসম্মতং দৃষ্টত্ব ইতি শ্রীযঃ । ইতি বৈশীঃ বিপিনে অন্ধিন্ ইতি
প্রমথ্য মল্লীয়া মে মম বিদ্যা মাধবৌষি অতং অতং যথা সত্যাসু বিমলতা সৌধপ্রসবাদিভির্বিমলত্ব
বোধ্য । অত্যাধা সৌধপ্রসবাদিতু সত্যাসুদীর্ঘত্বাৎসম্মতিমিতি মাধবঃ ।

অঃ দৃষ্টত্ব ইত্যাদি ক্রিয়াপদানাং সৌধপ্রসবাদিভির্বিপিনে অতং বদন্ত্যনামিতি ন নূন-
পদনসৌঃ, ইত্যদ্ব্যসম্মতি ক্রিয়াপদকর্তৃপদাভ্যাহারল সুবিধানতুদেবকৃত্যাদিতি সমাধৌচ-
নৌশম্ ।

অত্র প্রাচীনপ্রসঙ্গেন মাধবৌষি সৌধপ্রসবাদিকান্দিষ্টমিতি মালতীকান্দিষ্টমিতিদ্ব্যধারকান্
ছাষ্ট্যাদ্যেধামাধব ন নিদর্শনাত্বেহাৎ, পরন্তু অত্যাধাৎসৌধে অত্যাধাৎসত্যাসুদীর্ঘত্বাৎ
প্রচাৰহাৎ ইতি । তদেবমন্তু ব্রহ্মজীবী, ব্রহ্মজীবোপপ্রতিভ্রমঃ ।

(১৭) তত্রবিদ্যমানপরিকল্পনে মাধবৌষি মরচাবধারকোচিৎপতি — “হা প্রিয়ে মাধবৌষি” ইতি ।
ইতি প্রাচীন, মুচ্ছতি মুচ্ছাং প্রাপ্তিঃ । তত্রতদেব মরচাবধারকমৌষি মুচ্ছ্যোমিতি উক্তঃ ।

ত্বং চক্ষুকে অতিক্রান্ত কথিত্বাৎ ॥ হা পিষ্টঃ ॥ হা প্রাচীনঃ ॥ তদেবমন্তু কায়দিক্ ।
আমাতক ত্বং কব, বন্দ্য কব । মাধবৌষি অত্যাধা নিবাক্ষণ কব ।

(১৮) মাধব । আমাতিকক বিক্ । আমাতিকক কি অনবধানতা ।

(১৯) নূতন বোধকুত্বেনে প্রিয়তমাত কান্দিষ্ট, হস্তীগৌতে প্রিয়তমাত চক্ষু
অবলোকন, হস্তীগৌতে প্রিয়তমাত মন্তু প্রবন ও নতাত্তে প্রিয়তমাত মন্তু
পরিদৃষ্ট হইতেছে । অত্যাধাৎসত্যাসু, ইত্যাদি আমাত প্রিয়তমাতকে এই অবলোক-
নাবিশিষ্ট বিভাণ করিয়া নিবাক্ষণ ।

(২০) হা প্রিয়ে ! মাধব ! (এই কথা বলিয়া মাধবৌষি মুচ্ছা)

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राप्स्यस्ये
कथमिव सहपांसुजौह्नप्रौढसखे ।
प्रियजनविरहाधिध्याधिखेदं दधाने,
हृत्तद्दय ! विदीर्य त्वं हिषान प्रयासि ? (५८)

माध । [आश्रयोत्थाय ।] मुन्नभानुकारः खलु जगति वैधसो
निर्माणसविषेयः, भवतु एषं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं भोः,
प्रणिपत्य भूधरारख्यचारिणः सत्त्वान् विज्ञापयामि मुहूर्त्तमवधान-
दानेन मामनुगृह्यन्तु भवन्तः । (५९)

(५८) सुहृदीति । गुणनिवासे विद्याविनयादिसर्वसद्गुणान्वये प्रेयसि प्रेयाणां नेत्रे
प्राप्तयाप्ये प्राप्ताणां निवसति (येन विद्या प्राप्ताचार्यमेवाग्र्यं तदाभूत् इति भावः) तथा हृदय,
पादुजौह्नान् मिलित्वा हृदयैवतान् चामेयमादिष्यते, प्रौढं हृदमात्रेण सञ्जातं सख्यं हृदुदा
यन्निन् तदामृतं सुहृदि मित्रं चक्षन् नात्रैव विद्यमानस्य प्रियतनया मातृया विरहिण्य विज्ञेय
य चाभिः मानसी व्याधा (प्रेयाधिकान्मानसीव्यधिकनरा) स एव आभिः पोका यस्य खेदं दधन्निजातिः
हृदयातनां हृदये धारयति सति ते हृदहृदय ! हृदयिदयि ! त्वं हिषा विदीर्य
अयमिव (हृदयहृदो नाक्याहृदरि) विनये न प्रयासि न नन्दसि । ईदृशस्यानां मां विहाय
तत्र गमनमेव सर्वेयालुचितमिति भावः ।

अन माधवीयमभुताया अनुजनीयलप्रतिवादनाभिमायेव विमिश्रणानां अनुकृतां परिकृता-
चङ्गात् । नाभिनीयन् ॥

(५९) माधेति । आदस विद्यन्वाचनरं खदनेन लक्षयैतवः आदासं लक्ष्मा ।
विषयः प्रसारतेः निर्दायसङ्केतः सतिप्रकारः सुखमः अजडभावः अनुकारः साम्ने येन
तादृशः, विविचिर्किंत्वत्नानिर्देनानाया सादृश्यं प्रारभ एव हृदयत इत्यर्थः । तथाच लोभ-

(६०) मक । रिक्तानिन्नादिमृदुःखेन आश्रयं प्रियजनेन प्रापितं निवृत्तं
उ मिहितं हरेण हृदयैवतान् हरेण हृद लोभयमानौ मित्रं माधव प्रियजनमेव
(नागतीव) विरहजनितं मनोनाशकाङ्क्षं व्यापितं अतिशयं वातनाशजन्यं कविता
ये कुर्यात्तिष्ठ ! त्वं विवाविरीर्य हरेण वादेतेह ना केन ?

(६१) माध । (आश्रयं हरेण हरेण) विवाताव निर्माणप्रकारं प्रापनः हे
हृदयमाधु । मृत्तवाः लोभकृष्णकात्यानिष्ठं नागतीव कात्यादिना मृदुहै

ମଦନ୍ତି: ସର୍ବାଙ୍ଗପ୍ରକୃତିରମଣୀୟା କୁଳବଧୂ: ।

ରିହସ୍ୟୈଢ଼଼ଟା, ବା ବିଦିତମୟବାସ୍ତା: କିମଭବତ୍ ।

ସଯୋଽବସ୍ଥାଂ ତସ୍ୟା ଞ୍ଠସ୍ତୁତ, ସୁହୃଦୋ ! ଯତ୍ ମଦନ:

ପ୍ରଗଲ୍ଭବ୍ୟାପାରଧରତି ଛଦି ମୁଖ୍ୟ ସପୁଷି ॥ (୬୦)

କ୍ରତୁମକାନ୍ତାଦିଷୁ ମାଳତୀକାନ୍ତାଦୀନା ଛାଢ଼ସ୍ତାଦେବ ନି ମାଳତୀବିଜାୟାଭ୍ୟାଂ ଜାତ ଇତି ଶାସ୍ତ୍ର: ।
ନେତ, ଏବଂ ତାହାହେଲେ, ଶୋଫୁକ୍ରତୁମକାନ୍ତାଦିଷୁ ମାଳତୀକାନ୍ତାଦିଛାଢ଼ସ୍ତାଦେବ ମଧ୍ୟ, ତଥାପି ସା
କୀର୍ତ୍ତିତ୍ୟ: । ଚର୍ଚ୍ଚାସିତି କଥାବୋଲି ଶିବ: । ଶୂଦ୍ରାପରାଧ୍ୟାପାରିବ: ସୈଳକାନ୍ତାଦିଘାରିବ: ସଞ୍ଚାନ୍
ପ୍ରାପ୍ତିନ: । ଅବସାନଦାମ୍ଭେନ ମଦନାକାଶ୍ଚେନେ ଶିବସ୍ତାସିବିଶିବିତରଞ୍ଜିତ ।

(୬୦) ବିଜ୍ଞାପନୀୟ କଥାସିତି—ଅପରିଚିତ । ଡ଼ହଣ୍ଡ଼: ଏତଦ୍‌ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତବ୍ୟାପ୍ତିତ: (ଏନେନ
ବିଶିଷ୍ଟେନ ସଞ୍ଚାରୀ ମାଳତୀଦର୍ଶନଜ୍ଞାନଯୋଗ୍ୟତା ଚୁଚିତା) ଅପରିଚିତ: ଚର୍ଚ୍ଚା: ଚର୍ଚ୍ଚାଂସ୍ତୁ ବଦନାପବନେନୁ
ମହତ୍ୟା ଶ୍ରମାବିନ ସମସ୍ୟା ରମ୍ୟା (ନୂତନଢ଼ାପସ୍ୟାଦିତସ୍ୟୈଢ଼଼ଟାସ୍ୟାସ୍ୟ:) କୁଳବଧୂ: କାଳିନ୍
କୁଳବଧୂନା (ବାମନାଶିଳୁଳମକାଶ୍ଚାଦିଦିବ୍ୟଦିତ୍ୟାସ୍ୟ:) ଛଦା ବା ? “ସାମୁଦ୍ରମୟବିଦ୍ୟା-
ଜ୍ଞତା ଜିନ୍ତୁ ? ଅପବା ନ ଛଦା ଶେତହା, ଅପବା: କୁଳବଧୂ: କିମଭବନ୍ ଜୀବନ୍ ମରଣଂ ଅପ୍ୟେନାପ-
ହରଣଂ ବା କିଂ ଛର୍ଚ୍ଚାଂ ସତ୍ ବିଦିତ ? ମାମାନ୍ତକବ୍ୟାଦି ପରିଜ୍ଞାତଂ, ନତୁ ତସ୍ୟା: କୌଢ଼ସ୍ତ୍ରୀ
ବଦ୍ୟୋବସ୍ଥା ଇନ୍ଦ୍ରାକାଶ୍ଚାୟାମାହ—ଏତ ଇତି । ନି ସୁହୃଦ: । ମଦ୍ୟୋବସ୍ଥାବିଶିଷ୍ଟାମିତ୍ୟା
ସୌଢ଼ହା: ଶୂଦ୍ରାପରାଧ୍ୟାପାରିବ: ପ୍ରାପ୍ତିନ: । ତସ୍ୟା ମଦନିଜ୍ଞାତାବିଶିଷ୍ଟାଶୂଦ୍ରାସ୍ୟ: କୁଳବଧୂ: ବଦ୍ୟୋବସ୍ଥା
ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଯତ୍ କଥାଂ ବଦ୍ୟୋବସ୍ଥାଂ ମଦନ କାମ: ପ୍ରଗଲ୍ଭବ୍ୟାପାର: ଶ୍ରୀଢ଼ିଢ଼ୟୋଗଂ ଚନ୍ ଛଦି ମନସି
ଧରତି, ସପୁଷି ଶ୍ରୀଢ଼ିଢ଼ି ଯ ମୁଖ୍ୟ: ଛାଢ଼ସ୍ତାଦେବକାନ୍ତାଦିନା ଶିବିଢ଼ହା: ସନ୍ ଧରତି । ଏନେନ ତସ୍ୟା:
ପ୍ରସ୍ତୁତବ୍ୟୋବସ୍ଥା ଚୁଚିତେତି ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

“ବ୍ୟାପାରପରୀକ୍ଷାଃ: ପ୍ରକାଶ୍ୟାବିଷୟଂ ଅତଂ”ମିତି ଶବ୍ଦବାଦେନ ପ୍ରକାଶ୍ୟାବିଷୟମ୍ ।
ଏବଂ ବ୍ୟାପାରପରୀକ୍ଷାଗତ୍ୟେନ ତସ୍ୟାବିଷୟବିଶିଷ୍ଟାବିଷୟାବିଷୟବିଷୟ: । ଶିବିଢ଼ହା:
ଛଦମ୍ ।

ହୈବେ । (ଡ଼ହଣ୍ଡ଼:ସ୍ତ୍ର) ଏହି ଆମି ଯେମିତି କବିତା ମନୋହରୀ ଶ୍ରୀମତୀ-
ବିଗଳେ ଜ୍ଞାନାଦିତେଜ୍ଞି ଦେ, ଆମନାଦା ବୁଝିବାର ଆମାୟ ବାକ୍ୟଜ୍ଞାନେ ସମୋବୋଗ
ବିଶା ଆମାକେ ଅନୁଗ୍ରହେତ କରମ୍ ।

(୬୦) ଏହି ମନୋହରୀବିଷୟିତ ଆମନାଦା ମନୋହରୀ ବଦ୍ୟୋବସ୍ଥା କୋନଓ
ଏକ କୁଳବଧୂ ଦେଖିବାଛେନ କି ? ଅପବା ତାହାବ କି ହୈବାଛେ, ତାହା ଆନିଷ୍ଟାଛେନ
କି ? ହେ ଅନୁଗ୍ରହ ! ତାହାର ବୋଧହୀନ ଶବ୍ଦ କରମ୍ । ସେ ବୋଧହୀନ କାମ

কট'মো ! কটম্ । (৬১)

কেকাभिর্নীলকण्ঠस्तिर্যতি वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,

कान्तामन्तःप्रमोदामभिसरति मदभ्रान्तनारथकोरः ।

गोलाङ्गुलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,

किं याचे तत्र यत् ध्रुवमनवसरयस्त एवार्थिभावः ॥ (৬২)

(৬১) মো ইতি ত্রিষাৎশ্যোতকমভ্যর্থ, কটং দুঃখং, তথ্যে বাতিশ্যে দিকৃষ্টিঃ । সর্বসেবায়া-
শ্রবণমিব দুঃখজৈতুঃ ।

(৬২) সচ্ছাণানব্রবচমিববিত্তিভাষ—কেকাভিরিতি । নীলকণ্ঠো মমূরঃ তাণ্ডবা-
দুচ্ছতবদ্যাহেতীঃ সচ্ছিখণ্ডঃ চর্ছোক্তবর্চাভারঃ সম্ কেকাভিঃ সন্নাতিপতিভেঃ শব্দৈঃ
বচনং মনুতং বাক্যং তির্যতি আচ্ছাদয়তি । তয়াচ দীর্ঘতরেণ সন্মদে নামিবদাম্ভাষ্য
ন যবৌতৌবর্ষঃ । মদেই কামমততয়া বাক্যে ঘূর্ণিতং তারে তারকৈ এস তাইশচকোরঃ বকীর-
নামক পবিত্রিষেঃ অন্তঃপ্রমোদা কলঃকরকৌপচিত্তর্ঘী কান্তা সন্মদা ককৌরীঃ কভিসরতি
কভিসচ্ছতি । তয়াচ তদাসকচিত্ততয়া লায়নপি মদ্রাক্ষং যণৌতৌ ভাষঃ । তয়া গৌরিব
লাণ্ডুলং যস্য স গোলাঙুলঃ ঙ্গুলঃ (ঙ্গুঙকৌম্ভ্রমগৌলাঙুলকৌমুজ ইয়মরমালা)
কৌসুমেই পুংসস্বম্বিনা রজসা পরাভিষ প্রিয়ায়াঃ সন্নালায়াঃ কপৌলঃ যচ্ কুরয়তি চিত্রয়তি ।
চুতরানয়নপি তন্মগচ্ছতয়া মন বচনং নাকর্ষয়তৌনি ভাবঃ । যতএব কিং কটং যাচে
এতৌ সুনৌদে দিয়াম্ভুলান্ধুলবান্ধমর্ষে । মদ্বস প্রবামনকৌরৈমিরব্রবদাদিতি ভাবঃ ।
তয়াচ বর্ষিভাষঃ মদ্র বাচকত্বং যত তব অর্থাৎ সর্বত্র ধ্রুবং নিধিতং অনবচরৎসৎ এব
অনবতায়াকাল এব । সর্ব্বোদামিব সন্নাভিলখিতসাপনখয়লাত্ জুবাণি মত্প্রার্থনাবকাযী
নাশৌতি ভাবঃ ।

অব ইচ্ছানুপ্রাসচ্ছ কানুপ্রাসী শব্দানুপ্রাসী, সামান্যেই বিশেষসমর্ষনকপার্যাকব্যাস-
ছায়াঙ্কহার ইত্যেধা মিতৌপেধাবিহেতু সঁছটিঃ । সন্মুদ্রাঙ্কম্ ।

“ইন্দ্রুতিতাসঁপ্রসীধাতঃ প্রতিধিব ইতৌষত” ইতি সন্মুদ্রাঙ্কম্ প্রতিবোধী নাম বিশেষ-
সম্বেরকম্ ।

প্রৌঢ়োদ্যোগ ইইয়া ছুরয়ে ও মনোহর ইইয়া নবৌবে চিঠরন করে ।

(৬১) কটং কটং, আঃ কটং ॥

(৬২) মদ্রবগ্ন উচ্ছত মুডাবনতঃ বর্চীতাব উচ্ছীকৃত কবিতা বেকাশ্ব যাত্রা
আমাব বা কটক আচ্ছাদিত করিতেছে । মদ্রবুর্জিতভারক চকোর নবো

অথ—দন্তচ্ছদাৰুণিমরুজিতকান্তদন্ত-

মুদম্য চম্বতি বলোবদনঃ প্রিয়ায়াঃ ।

কাম্পিতক-প্রসবপাটলগণ্ডপালি-

পাকারুণস্কুটিতদাঙ্কিমকান্তি বক্তাম্ ॥ (৬২)

এষঃ প্রিয়তমাস্কন্ধবিশ্রান্তকরো রৌহিণানোকহস্কন্ধবিশ্রান্ত-
কন্ধরঃ করৌ । কথমব্রাথ্যনবসরঃ । (১৪)

(৬১) দন্তেতি । অথচ বলোবদন, নামঃ দন্তচ্ছদয়ীঃ খৌড়াবরীঃ অরুণিমা
আরুণে ন রক্তবর্ণে নৈতি যাবত্, শুদ্ধিতা রক্তোক্ততা কালো মনোরমা; দন্তা দম্বতা যম তদামৃতং,
কাম্পিত এব কাম্পিতকঃ (ছাথে কঃ) চৌকনী (যথ্য চৌকনীতি খ্যাতঃ) কাম্পিতঃ কল্লম-
বন্তী রক্তাঙ্কী চৌকনীতযৌবনময়ঃ) তস্য প্রসববদনং কল্লবদনং পাটলি মণ্ডপালী কবীন্দ্রশালী যস্য
তদ্যদামৃতং, তথা পাকৈম পাক্তারুণপরিচালিতম্ অরুণং রক্তবর্ণে স্কুটিতং খৌড়াঙ্কাসিন দিশামৃতং
অদাঙ্কিমং তদাম্রপ্রসিদ্ধং কল্লং তস্য কাম্পিতরিম কাম্পিতবদনং তদ্যদামৃতং দ্বিগাথাঃ কালময়ঃ বদনং
বদনং তদময়ং বদনময়ী ক্রিষ্ণিহৃদীক্য যুগ্মতি । তদাচাল্য সন্ধায়েতি মদৌদয়াব্দ্যাবসরৌ
মাতীতি ন্যায়ঃ ।

অথ তদ্যদাম্রপ্রসিদ্ধে কাম্পিতশালী কুণ্ডলপমা কাম্পিতার ইতি তথা পরস্পরকীর্ত্তনশ্চ শ্রীতিঃ ।
অবদন্তিত্বকা ইত্যম্ ॥

(৬২) এষ ইতি । প্রিয়তমাত্মা স্নেহকান্তাত্মাঃ করিষ্যঃ স্কন্ধে বিশ্রামঃ নিঃশ্রান্তবশিতঃ
করঃ শুক্লীযস্য তদামৃতঃ, তথা রৌহিণানোকহস্য মণ্ডপালপক্ষ স্কন্ধে মণ্ডপালদেয়ে বিশ্রামা
অবশিতা কন্ধরঃ যৌবা যস্য তদামৃতঃ, এষ করৌ বদন্তী বর্ণিত ইতি শ্রীতিঃ । তদাচ নিঃশ্রান্তম্-

হর্ষিতাত্মঃকবণা কান্তার অতিশ্রমন করিতেছে। বানিব পুষ্পপরাগ দ্বারা
প্রিয়তম কপোল চিত্রিত করিতেছে। অতএব কিভাবে বাক্ত করিব? নিশ্চয়
মর্সত্রই আমার বাচকক অববদনপ্রদত্ত ।

(৬৩) এই আর একটি বাণীর ওষ্ঠে ও অধঃনব ব্রজিয়া দ্বারা বাহার
মনোহর দন্ত অমুঃপ্রসিত। বাহার কপোলপ্রাপ্ত কাম্পিতকলের ন্যায় পাটলবর্ণ
এবং বাহার কান্তি পক্ভারুণ ও দ্বিগাভিভক্ত দাঙ্কিমকলেব তুল্য, প্রিয়তমার
তাদৃশ বদন উজ্জ্বলিত করিয়া চুম্বন করিতেছে ।

(৬৪) বাহার ওষ্ঠ প্রোক্তনর দ্বয়ে নিশ্চলরূপে অবস্থিত ও বাহার প্রীতি

कण्डुकुट्टमलितेचणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन् ।

पर्यायश्चतिकौर्णकर्णपयनेराह्वादिभिर्विजयन् ।

जग्दाइ नंयगल्लकोकिसलयेरस्याः स्थितिं कल्पयन्,

धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ (६५)

(अन्यतो विलोक्य) अयन्तु ।

नान्तर्वत्तयति ध्वनत्सु जलदेश्यामन्द्रमुद्गर्जितम्.

नासन्नात् सरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शैवलैः ।

मन्थये इत्यादिः । विधेयतो विवक्षाह—उदमिति । अत्रापि अस्मिन् परिच्छेदि अत्रमन्थः
मन्थार्थनाया अत्रवक्ष्यः ।

(१२) धनवसुदेवः समवेदितुमाह—कष्टिति । अन्तः परमहीमाय्यानी (अन्तया ईदृक्प्रितानुवर्तमानाश्च भवदिति भावः) अयं कर्ममहाजनः आरब्धहृत्, हृत्स्य कोट्या धन-
भागेन, कष्टः । कष्टदनेन कुटुम्बजिते सुकुम्बजिते निमोर्जिते इति यावत्, ईदृशे नश्ये यदा तदाभूता
सहस्रोः शिवतमा उरिषोः आलिखन् मन्त्रं मन्त्रं कष्टदन्, आघातिभिः आनन्दसन्दाहृतैः
पद्मादेव कृतेषु अविहीर्ययोः परिवर्तिभ्योः कष्टयोः पश्ये मरुतिः बीजदन् बीजतां
सन्दाहृत्य, तदा जम्बाईः स्रवन्निताहृत्यैः नयैः कृत्यैः मरुतयोः वग्नियश्च विमिराणं
विमिर्यैः पश्येः अष्टाः इतिहाः स्थितिः इति अन्तर्वापमिति यावत्, कष्टदन् आनन्ददन्
परिचयस्य प्रचयस्य प्रायश्चित्तं कष्टद्वये अन्वय्यति पुनः पुनश्चिद्वयति । तदाहि क्षान्तादुक्ति-
निहितानः करणव्यासः सन्नामे कथमपि भग्नं प्रादर्यनवसरो भावोति भावः ।

अथ सुभाषीतिरुहाः । धार्ष्ट्यविहीनितं ह्यम् ।

(६६) भावविधि । वागस्य महामन्त्रित्वस्य वा अर्थाः ज्ञानिः स्वप्रतिष्ठितिं ब्रह्मन्, तथा यो

સત્યજીવન આવાજના અવગિત ઠાણ એ રહ્યો વર્ષવાન (સુઝારા દેશાએ
જાણ કરી) એ કિ એ રહ્યો નિકેડ માંથી આંધ્ર અવકાશ નાં ।

(৬৫) পঞ্চম সৌভাগ্যলব্ধি এই বন্যপ্রাণী কণ্ঠস্থনিয়োগিতনয়ন। ১৫৫৫০০

— ୧ — ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ଯେବଂ ବଂଶ ଦଳ କାରିତେ ଅରିତେ ପର୍ଯ୍ୟାବହନେ ବିବିଧ କର୍ମେ
ଆହାରାବନକ ବାହାବା ବୌଦ୍ଧିତ କବିତେ କାରିତେ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧଭୁକ୍ତ ନିକୌଶଳ୍ୟ ଦ୍ଵାରା
ପ୍ରିୟତମାବ ଆଶାଏ ସମ୍ପାଦନ କବିତେ କବିତେ ଅନ୍ୟେବ ଡେକର୍ବ ଅନ୍ୟାସ
କାରିତେହ ।

बहुलमंवलितभांसलकपोलनिथन्द-कदम्बितकपायकरटः, समुहलित-
कमलिनोखण्डविप्रकीर्णपर्णकमलकेसरमृणालकन्दकोमलाङ्गुरमाङ्गरन्,
अनवरतप्रवृत्तकमनीयऊर्णतालताण्डव-प्रवल-जर्जरितजलतरङ्गवित्त-
नोहारं समुत्प्लवङ्गुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति । भवतु एव-
माभावे । महाभाग ! नागपते ! स्नाथ्ययौवनः खल्वसि, कामानु-
वृत्तिचातुर्यमपि अस्ति भवतः । [सापवादम् ।] (६७)

कपायौ सुरमौ (सुरमौ च कपायः आदिति भावतः) कपटी मण्डीरी यस्य तयामृतः,
समुहलितायाम् समुहलितायाम् कमलिनाः पङ्कजतयाः, खण्डे खण्डाणि विप्रकीर्णानि
विषे पादवह्निकानि पर्णानि दत्तानि यस्य तयामृतम् कमलस्य पङ्कजस्य किरणवशात्
कन्दोमुखस्य कमलाङ्गुरस्य तन्मयोक्तं (सुमाङ्गरान्मुदिकवचनम्) आङ्गुरं मण्डपाद-
मादहानः । अनवरतं चचिन्मनो यथा स्नाथ्ययौवनं भवतु चतुर्ष्वं कमनीयं मनोहरं यत् कर्षणी-
तापताण्डवं तालवङ्गुलतुङ्गवृक्षं (तालो मीतजिदामनि मध्यमाङ्गुलविकृत इत्यमरभाषा)
तेन प्रचलाः सञ्चलिताः जर्जरिताः धूर्जिताश्च ये जलतरङ्गस्तेभ्यः वितता रिक्तताः रिक्त-
रूपेण निपतितः इति वारन्, नोहारः नोहारवध्वजविन्दो यस्य तयामृतं, यथा समुत्प्लवङ्गु-
वगादीन् मीताः कुरराः सारसाश्च चचिन्मनोः यव तयामृतं सः सरोवरं विहपति समीहं
विहरति । खण्डविप्रकीर्णमात्रापर्योक्त इत्यभिप्रेत्याह—ममलिति । एवं वचानाचमन्वा-
चावपानि । स्नाथ्यं प्रियाविरहविरहात् प्रयत्नं यौवनं यस्य ताडयः । एतेन मावती-
विरहादात्मनी यौवनं ताडयन् भवितुम् । कामायाः भार्यायाः चतुरत्तिचातुर्यमपि चतुरसर-
नैपुण्यमपि । सापवादमिति । कदम्बादेन चतुरसरैकैक्यरूपदीपदग्नेन सहितं यथा
स्नाथ्ययौवनः ।

मनोह्र नृपतगङ्ग वारा दहनकण्ठे मरुद्विजं ब्रूम गङ्गावनं करितं यद् वनं वाशं
कर्षनाञ्जु वहेतेऽहं, तादृश एव नरहतिवृषगतिः, गुरुद्विजः पद्मिनीं वृष-
काले वाह्यं वसन्तम् इत्युक्तः विरहवशेन कुरहति दहतेऽहं, तादृश गङ्गा-
वसन्तं वृषगं कर्षन्तुं वृषकालाङ्गुलकपर्णं वाह्यं इति कुरहति वाहते
करिञ्चिपुत्रेण गुरुद्विजं मनोहरं तालमङ्गुलं कर्षेव उक्तं नृपतं वाशं गङ्गतिः वृ-
हृर्गङ्गुलं वनतद्वजं वहेते विपुलकाले नोहादेव तावत् वनं दिव्यं पद्मिनीं वृष-
काराते वृषगं वृषगं गङ्गतिः एव इति एव गङ्गा, तादृश गङ्गावने विहति

कथमवधोरणानोरसं व्रजति । हन्त मूढ एवाधिन् वनेचरे
वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहरामि, हा वयस्य ! (६८)

धिगुच्छसितवैशमं सम यदित्यमेकाकिनो,

धिरेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्गते ।

त्वया सह न यस्तया च दिवसः स विध्वंसताम्

प्रमोदमृगतृष्णिकां, धिगपरत्न या नायते ॥ (७०)

(६६) - कथमिति । चक्षुरीत्याद्याः कथनं प्रत्येकं क्षात्रार्थक्यव्याख्या भौतसं-
निधुषणं दद्यात् क्षात्रतया मज्जति गच्छति, स मत्तमात्रद्वयव्युत्पत्तिरिति श्रवः । अथानागत-
द्वाराह इति—अथ एवायं क्षात्रं नाम विमर्शसन्नेरुहम् । तद्वचनं दर्शयितुं यथा—
“...तदाहृच्छादिनं पुनः । कार्यार्थमपभाभादेः कथनं खलु यद्वैदिकम् ।

(७०) धिविति । एकाकिनी भ्रम इत्यनेनव्यक्तं यत् सच्छ्रुतितैश्च जीवन्मुक्तं दुःखं तत् भिक् । नास्तौनकरन्दशेषमयोर्भिरङ्गावस्थायां यच्चोक्तिरिति तद्वैयर्थ्यं दूरदृष्टं प्रलम्बितं भावः । तदा एकाकिनी भ्रम इत्याभाविनः सुखसाधनत्वाभावादिपुन्यौजसोत्पादिनः रमणीयवस्तुमन्वान् पुच्छतादिमनोहरपदार्थासाध्याकारयानि च विधेयं । यो दिवसः तदा मकरन्देन तदा भाषित्वा च सङ्गं पुनर्वाच्यं इत्येवम् । यो दिवसः सत्पन्न इत्यर्थः, स दिवसस्तदा विभज्यते । तादृशदिवसस्य भ्रम समतीतः दुःखातिपातनीयतादिति भावः । प्रतीदः चानन्द एव भवत्येषां मत्पक्षे भिद्यमानत्वात् मतिचिह्नत्वापि भिक् । या मनोदयनदर्शिका अपरं पुनर्भाजन्येन दर्शये जायते सत्पद्यते । तां मानसोद्भावन्यां नैव प्रतीदः सत्पद्यते च एव दर्शयति, इतरस्तु प्रतीदभावात् इति भावः ।

(৬২) একি কেন অবজ্ঞা নিশ্চয়র ভাবে বাইতেছে? অথো!! মৃত এই
 বনেনর ও ব্যক্তি বকরদের উপযুক্ত ব্যবহার করিতেছে, হা শ্রীমৎস
 বকর ॥

(৭০) একাকি আশ্রয় এই প্রকারে জীবনধারণ হুঃখে বিধি। এখানে একাকি আশ্রয় নিম্নলিখিতগণের বন্দীত বস্তব অমূল্যবেও বিধি। যেই দিন স্তোম্য ও মাস্তীতীর বিরহ অবস্থার উৎপন্ন আশ্রয় সেই দিন বিক্ষান্ত হইল। আশ্রয় সেই প্রমোদময়িতিকায়ও বিধি, যাহা তোমাদের অতিবিক্ত বিষয়-বস্তুনে জন্মিয়া থাকে।

মক । অথৈ ! সন্মাদমোহান্তরিতোঃপি সম্মতি অর্থ মাং প্রতি
অপ্রতিকূলঃ, যতঃ কুতয়িহাশ্রুতাত্ প্রবুহ এবাস্থ সহজস্বেহমংস্কারঃ ।
তত্ অসম্বিত্তমেব মাং মন্যতে । [পুরঃ স্থিত্বা] এষ পার্শ্বচর
এব তে মকরন্দো মন্দমাগ্যঃ । (৩১)

মাধ ! প্রিয়বয়স্য ! সম্ভাবয়, পরিষ্বজস্ব মাং, প্রিয়ান্তু মালতী
প্রতি নিরামঃ পরিত্যান্তোঃস্মি । [ইতি সূচক্ৰতি] । (৩২)

মক । एवं সম্ভাবয়ামি জীবিতেশ্বরম্ । [বিলোক্য সঙ্করণম্ ।]

অত একশ্যৈব পিতৃশব্দস্য পুনঃপুনঃপাদাদ্যাদনবীজাত্যদৌষঃ । এবং 'জীবনম্ রনবীয'
পদাদীহুমহাশব্দ পিতার' প্রতি একাধিক্যপদদার্দ্যং হেতুত্বাত্ পদাদৌষক' শব্দবিশেষ্যম্,
মদৌষধমণ্ডলিহেতি নিরুপদৈক্যপদকথ্যত্বাৎ ইত্যেবাং পরস্পরসেবৈখ্যাত্ সংঘটিতঃ । ১১
হনম্ । নত্যাং দ্বিতীয়চরকশাস্ত্রমাধবে দ্রব্যমাধেপি যতিমকরদৌষঃ শঙ্কনীয়ঃ স্তরসম্বি-
জ্ঞাতমে তদৌষধান্ডীকাগাদিহি মন্দোমন্দ্যামনুভবমেবম্ ।

(৩১) মকৈতি । সন্মাদাত্ কামোন্মাদাত্ যৌ মোহঃ তেন অস্বরিতোঃপি অসিমূহোঃপি, 'বয়'
শাবয়ঃ, অপ্রতিকূলঃ, অবিপরীতবুদ্ধিঃ । সহজস্বেহমংস্কারঃ অস্রমস্বিহস্বৈববিবয়িযৌ
ভাবনা, কুতয়িত্ অনির্বচনীয়াত্ ম্বজস্বাত্ সমীচকাত্ প্রবুহ এষ সম্মে বিত এব তাঙ্কমণ্ডে ক-
বিশেষকৃতিজনক এবৈতি শাবয়ঃ । ততছাত্ সন্মাদমনিবনৌষায়েতৌঃ । মন্দমাগ্যঃ
হতমানবীযঃ, তদৌষিহাশ্রুতাত্ প্রবুহ এবাস্থ সহজস্বেহমংস্কারাদিহি শাবয়ঃ ।

(৩২) মাধিতি । সম্ভাবয় রমংপ্রদানাদিবাং রপণ্যং ।

(৩৩) মকৈতি । সম্ভাবয়ামি অস্বিহনমদানাদিবাং রপণ্যং, জীবিতেশ্বরম্ সমন্তৌষ

(১১) মক । অহো মাধব কামোন্মাদমনিভ মোহে অতিভূত ইষ্টোও
অতি অপ্রতিকূল । সহজ স্বেহ স্বেহাৎ অনির্গতমৌষ উষৌষক রনবঃ উষ্মেবিত্তে
বাক্যে । অতএব অস্বিত্তি অস্বিত্তি বান কবিত্তেহে । (সম্মুখে থাকিয়া)
মকরাগা এই মকরম্ব ভোবার পার্শ্বেই বিচরণ করিতেছে ।

(১২) মাধ । প্রিয় বয়স । ধর্ম্মন্যায়ানিবাধ্য অস্বিত্তি বাক্য কয় ।
প্রিয়া মানতৌষ অতি নিবান বহেঃ অস্বি নিত্যম্ পরিচায় ইষ্টোহি ।
(মুখ্য)

(১৩) মক । এইজন্যে অস্বিত্তি অন্যান্যি ভাষা জীবননিবন্ধ্য বারবার

हं कष्ट ! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः मंहन्तः, तत्-
किमिदानीमाशब्दसन्नेन । सर्वथैव मे नास्ति वयस्य इति परिच्छेदो
युक्तः (७३) । हा वयस्य ! ।

यत्स्रं हसंश्चरवता हृदयेन नित्य-

भावहवेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

त्वद्व्यापदो गणयतो भयसम्बन्धभावि

तत्सर्वमेकपद एव मम प्रयान्तम् ॥ (७४)

खेदास्पदताञ्जीवनरक्षितारम् । आविर्भूता सञ्जाता मत्परिष्वङ्गस्य मत्प्राप्तिरूपस्य चतुष्कण्ठा
जीवत्कण्ठं यस्य तदाभूत् एव नन् निश्चेतनः चेतन्यरहितः भूच्छां प्राप्ति इति यावत्, तत्तथात्
इदानीं जीविताशयां "अथ जीवनं न तस्यती"ति वचनाभावात् व्यसनेन आसक्त्या कृतं अर्थः ।
कृत इत्याकाङ्क्षायासाह—सर्वथेति । परिच्छेदः निर्णयः । पुनःपुनरेव सूर्क्षाभावात्
तद्विवारणोपायमूतस्य नालतौलाभस्य आभयशक्तिरिति भावः ।

"कार्यावयोपगमनं विरोधमिति कृतमिति अत्रपादत विरोधनं नाम विमर्षसम्भारम् ।
एवं जीविनेदमप्यस्य खेदास्पदत्वेन जीवनरक्षितुरवाप्तकलादवाप्तकलदीधः ।

(७५) यदिति । खेदहंश्चरवता - वात्सल्यनिबन्धनसम्प्रापसाविना हृदयेन गरीय-
क्षितेन निमित्तयोगादिनापि विपत्तिकारणसम्पर्कमावेऽपि मित्रं सर्वदा त्वयि आपदो गणयता
"खेदः पापमायडत" इति श्रुत्वा तद्विविधौमिपदो भावयता सदा आवहवेपथु विभूत-
कण्ठं यथा स्वात्मना कृतं भयं अन्धभावि अनुभूतं श्रुतमिति यावत्, मम तत्सर्वं भयं
एकपद एव हतुश्च एव तत्तामावयथा एवेति यावत् (तत्सर्वमेकपदं तुल्यं इति इत्याहुः)
प्रत्यर्थं विनष्टम् । तदाभावे पुनस्तुल्यव्यक्तमयासम्भाररिति भावः ।

अत्र भयनिमित्ताभावेऽपि भयोत्पादश्रिमावनाङ्कारः । वस्तुनिष्ठताज्ञातम् ।

इति कवि । (ग्रीष्मकन करिणी करुणां न जडित) हा ॥ आश्रय आश्रितानां-
कर्मा आश्रित इत्यत्र भवेत् अत्रवयवा अष्टैरङ्ग इत्यत्राङ्ग, अत्र आश्र एव न
इति जीवनां वासना कथं किं ? आश्रय वरमा नाहे अहेकं निर्वर्तये मर्क-
प्रकाशे वृत्त । वा वरमा ॥

(७६) वात्सल्य निबन्धन मन्त्राणामपि आश्रय छिन्न विपत्ति काश्च मन्त्रं
रातिरेकैक मर्कश । आश्रय विपन्न छिन्ना करिष्ठ करिष्ठ मन्त्रेण एव वर

মখে। বর' তাবন্ত প্ৰাতিক্রান্তা মুহুৰ্ত্তাঃ। তথাবিধমপি
 ভবন্ত' য়েযু চেতয়মানমনুভূতবানস্মি, হৃদানৌ' তু—(৩৫)

ভারঃ, কাযো, জীবিতং বজ্রকোল'

কাষ্ঠাঃ শূন্যা নিপ্পলানোন্দ্ৰিয়াণি ।

কষ্টঃ কালো মাং প্রতি ত্বত্প্রয়াণে,

শান্তালোকঃ সৰ্বতো জীবলোকঃ ॥ (৩৬)

(৩৫) সখ ইতি । প্ৰতিক্রান্তাঃ পতৌতাঃ তাবন্তাঃ মুহুৰ্ত্তাঃ দিবাপচন্দ্রভাগৈকভাগাক্রমকঃ
 কালোঃ বর' বৰ্ণমানকাতাপেচয়া বনাক্ৰমিতাঃ অমুবদ্বিতি শ্রীষঃ । (মনোগিটে বর' যশু
 তথিদাহ তদন্বয়মিতি জ্ঞায়তঃ) য়েযু মুহুৰ্ত্তেষু ভবন্ত' তৎপ্ৰাতিক্রান্তমপি ভাষ্যতীৰিহবীথীকৃত-
 তুল্যমপি 'চেতয়মান' চেতনবন্ত' ("বিত সচেতন" ইতি খীৰাদিকাশ্রমিদি বিতধারীঃ
 কর্ণধারী) অনুভূতবান্ সাচালুকৃতবানস্মি ।

(৩৬) ভার ইতি । ত্বত্প্রয়াণে শূলোকাতন প্রস্থানে যব পরলোকগমন ইতি যাবন্ত, মাং
 প্রতি জায়ঃ মরৌর' ভারঃ নোদ্রময়ন্ত ইন চর্জক প্রতীয়মানৌন্দ্ৰমুদিতি শ্রীষঃ । তথাচ হিহ্মণ্যত পন
 সম্ভতি ময়া কর্ণম্য ইতি ভাবঃ । জীবিত' জীবন' বজ্রকোল' বজ্রী বজ্রময়ঃ কৌল, মদুঃ যক্ষিন্
 তথামূল' বজ্রময়শব্দ' কাশিন সখ সঙ্কটিতনিবেদি যাবন্ত । কষ্টমপ্যথা 'ইদ্রগ্-বন্তু-
 বিদৌদর্ঘ্যমিতি জীবন' ন বহির্নিষ্কলীনি ভাবঃ । কাষ্ঠাঃ দিশঃ শূন্যাঃ পদাদিরহিতা ইব ।
 অন্দ্ৰিয়াণিহিতি ভাবঃ । হৃদিবাণি মনসাটীনি নিপ্পলানি প্রযোজনবহিতানীব । ত্বচ্ছলোকামি-
 ভবন স্ফলবিষয়বহুত্বাভ্যাসচর্যাদিতি ভাবঃ । কাষ্ঠাঃ বৰ্ণমানসময়ঃ কষ্টঃ কষ্টপ্রদঃ । অন্তরা-
 তদভাবেন কীবলদ্রুতল' কীবলবাদিতি ভাবঃ । যবা জীবলোকঃ বর্চামুবন' যাবালীকঃ
 শান্তাঃ নিৰ্জীব' কামঃ আত্মিকঃ প্রকৃত্যঃ যক্ষিন্ লাহম ইব, অনকারময় ইবেতি যাবন্ত ।
 আত্মিকভূতল তবানাদিতি ভাবঃ ।

অসুস্থতা করিতেছিল, আবার সেই সবস্ত ভয় পরকণ্ঠেই (তোমার অতীব
 কণ্ঠে) বিমর্ষে হইয়াছে ।

(১৪) সুখে । আবার সেই সকল অভিক্রান্ত মুহুৰ্ত্ত ও বর্তমান সময় অপেক্ষা
 শ্রেয় ছিল, বেঁটে সকল মুহুৰ্ত্তে খালুতীর বিরহে উগ্রস্ত ভুল্য হইলেও তোমাকে
 স্টেডতত্ত্ব দেখিয়াছি । সম্ভ্রান্ত—

(১৫) তোমার পরলোকে গমনে আবার যেন শরীব হ্রস্ব, জীবন

[বিচিন্ত্য] তর্কি' নু খলু মাধবাস্তময়সাক্ষিণা ময়া ভবি-
তম্যমিতি জীবামি ? भवतु असुखादेव गिरिशिखरात् पाटलावल्यां
निपत्य, माधবस्य मरणायैवरो भवामि । [भक्तकण्ठ' निवृत्य
आलोक्य च ।] कष्ट' ! भोः कष्टम् ! (৩৩)

তদেতদসিতোত্পলদুঃখতিগরোরমস্বিনম্-

অস্মাতিহৃদপৌড়নৈরপি ন ছমিরাতিঙ্গনঃ ।

অথ যস্য প্রতীশমানোত্তমো বাহুদারস্য পরস্পরনৈরদেহাৎ সংসৃষ্টিঃ । আলিমীড়নম্ ।

(৩৩) বিচিন্ত্যেতি । ময়া মাধবস্য অস্তময়ঃ অস্মমিতিঃ তস্য সাক্ষিণা ব্রহ্মা ভবিতব্যম্,
ইতঃপরমপি জীবনধারণেঃপ্রায়শেব মাধবমরশ' ময়া ব্রহ্মব্যমিত্যর্থঃ, ইতি দ্বিতীঃ কিস্ম, খলু
কিমর্থং ভোঃ জীবামি প্রাচান্ ধারয়ামি ? নাত,পর' অথনপি জীবনধারণ' ময়া কর্তব্য-
মিত্যর্থঃ । কষ্টব্যমধারণেতি—মবলিখাদিগা । পাটলাবল্যা এতদগিরিমিত্যবস্থাদিগ্যা পাটলা-
বলীতানামনগা মরশায়ে সুরঃ মরশমিত্যে অবশর্চা মরামি । মাধবমরশদর্শনাত্
প্রায়শঃ জীবন' লভ্যামীত্যর্থঃ । স্তব্ধকণ্ঠ' সযোক' নিবৃত্ত শিখরদর্শনার্থে মরণায় বননাত্
কিচিদিরিত্য আলোক্য মাধবস্য মরোর' ব্রহ্ম ।

(৩৪) তদেতদিতিঃ । অসিতোত্পলস্য জীতপক্ষ্য দুঃখতিরিখ দুঃখিত্যস্য সাক্ষ্য' এতদুচ্চ-
মান' তত্প্রতিহ' মরোর' মাধবস্য দীর্ঘঃ । ধরাবিস্তৃষ্টিত' বর্ধত ইতি শিবঃ । অসিন্ মরোর
অসিহৃদবৌদ্ধনৈরপি সমতিগাধৈরপি আভিহ্ননৈঃ 'মন তমিঃ আভিহ্ননবাসনানিহ্ননৈ' অমূল ।
প্রা মাধবতৌবিশেষাত্ পূর্বে সঙ্কলিতঃ সীন্দধ্যাতিময়দর্শনেমীচ্ছু দ্বিতঃ বিজয়ঃ আদ্যে যম

ব্রহ্মময় নম্রুবাধা দেহে মণ্ডলিট, শিক্ মণ্ডল শুল্ক, ইন্দির মণ্ডল নিবৃত্ত, বর্ধমান
ময়র ২৫৫৫৫ ও জীবনলোক অকলারময় প্রতীশমান হইতেছে ।

(১১) (চিত্রা কটিকা) (অষ্টমত জীবনগাউণ কবিরে) আমাকে মাধবাত-
মিত্তির সাক্ষী হইতে হইবে । অতএব আৰ কি চিত্র জীবনগাউণ করিব ?
চউক্, তবে এই পক্ষতমিষর হইতে পাটলাবলী ন্যক নদীরে নিগড়িত হইয়া
মরণ বিষয়ে মাধবের অগ্রবর্তী হই । (শোকেত সর্ষিত নিবৃত্ত হইয়া ও মাধবের
শরীর অবলোকন করিয়া) অথো কি বটে !!

(১২) নীলোৎপলগমনশ্রুতি' এই সেই মাধবের শরীর যাবাবিস্তৃষ্টিত ।
এই শরীরে অতি স্নান আভিহ্নন দ্বারাও আমার আভিহ্নন বাসনার নিবৃত্তি

યદુજ્જસિતવિક્રયા વત નિષૈતવત્યઃ પુરા,

નવપ્રણયવિભ્રમાકુલિતમાલતોદ્દૃષ્ટયઃ ॥ (૭૮)

આશ્ચર્યમ્ એતસ્યાં તનો અચરમે વયમિ તાવતો મુખમમાદારમ્
સદ્વિદેશઃ, કથમિવાભૂત્ । મચ્છે માધવ ! । (૭૯)

આપૂર્ણં ચ કલામિરિન્દુરમલો યાતચ રાહોર્મુખમ્,

સજ્ઞાતચ ઘનાઘનો જલધરઃ પ્રોર્ણં ચ વાયોર્જવાત્ ।

તયાનુભાવઃ નવપ્રણયવિભ્રમાકુલિતમાલતોદ્દૃષ્ટયઃ નવીનમેમનનિતવિનાશભ્યાનાઃ માલતયા હૃદિ-
યાતાઃ વત સેદી યન્મયોરં નિસેતવત્યઃ પુરઃ, માલતી યન્મયોરં નિર્મિલેષં હૃદયતીર્થદેઃ ।

અમ કલકોપનાદાહિતમરુપલ ધાનુરાગમાત્રવોદ્દિપાતરુપલ ચ આર્યમ્ સંપદેવ
“આર્યસંપદકાદાનનિતિલયકાદાદાન” નામ વિમર્શનમે રજન્ ।

તયાષ્વજ આત્મલયમ્દગ્ધરસયોઃ માલત્યશ્વજસવચરમલગ્નમુતનાત્ રવચદલદ્વારઃ, સ ચ
અસિતોત્પલદ્વયોઃ લુભોપમાસદ્ધારેષ સદોષઃ । રૂપી ઇષમ્ ।

(૭૮) આર્યમિતિ । એતસ્યા માવયોશયા તનો ખરીરે, અચરમે અવાર્ધમે, યાવતઃ
અપરિસંભલ મુચ્છમાદારમ્ દશાક્ષિગુણમૂહલ ।

(૮૦) આપૂર્ણં ઇતિ । અમલઃ નિર્મલઃ કન્દુઃ અન્દઃ “કલામિઃ લોકમમાર્ગેઃ આપૂર્ણઃ
સમ્પૂર્ણં રાહોર્મુખમુદય સુર્ધં ધાનઃ દાસ્યઃ । “અમ અચારમ” આનૈકાલ્યોત્તમ” । તયાષ્વ કલા-
પરિપૂર્ણતા કાજ્ઞ એ રાહુમુખ” પ્રાપ્ત રથમે । એમુચરમાપિ જ્ઞેયમ્ । જલધરો મેષ, ઘનાઘનઃ
વર્ષુષઃ (વર્ષુકાદ્યા ઘનાઘના રથમરુ) સજ્ઞાતચ વાયોઃ યવનસ્ય જવાન્ રીગાન્ શીર્ષં રતલતી
વિશ્વિમલ્લાત્ અયં પ્રાપ્તચ । કુલવરઃ સદ્ધારાદિવેદ્યતલઃ કલેષરહઃ કલ્પગુહઃ (“વર્ણિતશરમઃકુ-
વદ્ધે” રિતિ રજન્યઃ, સ્વનિવારનદિભ્યન્) મિમ્બુતઃ સમ્પ્રગ્ધઃ દામાયિના યતશક્તિના (“દેવ-

દેહત ના । એવં પૂર્ણે આશ્ચર્યાવિત ઓ નૂડન એવંજનિત વિનાશવાંશ
માનતોર દુષ્ટિપાત્ર વેદે નયોર પામ કરિશાહે । (અર્થાત્ નૂડન એવજનને
આશ્ચર્યો નિર્નિમેશનજે માનતો વે નયોર અવલોકન કરિશાહે ।

(૧૦) આશ્ચર્ય એ વે એ વે માધવનયોરે અપરિવિત વજ્રમહે નશાનિ ડાવ-
જગમુદેવ ગર્ભિયન કિ એકાગ્રે દેહન ? મચ્છે ! માધવ ।

(૧૦) નિર્વજ્ઞ છત્ર કળા પૂર્ણ દેહશા ઉત્કળાનેઈ ગ્રાહ્ય વનન પ્રાપ્ત દ્ય
(રાદગ્રાસ નિર્ગતિત દ્ય) વેષ વર્ણનોન દેહશા ઉત્કળાનેઈ વાત્સલ્યેન વિનોર્

নির্ভুতস্য ফলৈযহির্ভূনবরো দম্বথ দাবান্নিনা,

ত্বং চুড়ামণিতাং গতথ জগতঃ প্রাপ্তথ মৃত্যোর্ঘশম ॥ (৮০)

* [বিচিন্ত্য ।] তত্পরিষ্বজে অহং তাবদেবংগতমপি বয়স্য',
অর্থিতযানেন সম্মল্যে বায়মর্থঃ । [পরিষ্বজ্য ।] হা বয়স্য ! বিমল-
বিদ্যানিধে গুণগুরো ! মালতীস্বয়ংহজীবিতেশ্বর ! হা সৌন্দর্য্য-
বিনির্জিতরতিরমণচ্ছায় ! হা কামিনীহৃদয়মন্ময় ! হা বাম্বথ-

বাণী 'বনারলক্ষ্মী' (অমরঃ) দম্ব, সম্মোমুতয । তথা হংগতমঃ শুভাগণিতাং গুণগৌরবেণ
বিরোরদ্ধত্বং সর্বপ্রাধিক্যমিতি যাক্ষম্, গতঃ প্রাপ্তঃ, মৃত্যোর্ঘশম বয়ং অধীনতাং প্রাপ্তঃ অধিগতয ।

যথা ইদুঃ ষোড়শকলাभिः सम्पूर्णः सन्नेव अवसरमावेन जवनयमानम्पूरयन् राहुणा
यতী, যথা বা জবধরী বর্ষকপ্রवृत्त एवावसरमावेन धरतावमनिवारयन् वातुर्वৈशेतेतসती
বিচিন্নাণ্যু অধীন, যথাচ বা হৃদযারাদিবেকতযঃ কলযুক্তঃ সন্নেব চুড়ামণীন জনপ্রীতি-
মগ্নত্বাদয়ন্ দাবান্নলৈন দৃষ্টতে, তথা ত্বমপি যদ্যদিগুণগৌরবেণ জগতঃ প্রাপ্তাথ' লভমান এন
দৈবপ্রাদক্ষাক্ষামামপূরয়ন্ যমবর্ষবান্ন ইত্যতঃ ক্রিমন্তো দুঃখভ্রমুর্ভবিতুমর্হন্তীতি সরলার্থ-
সাধার্থী ।

অনু চুড়ামণিতাং সমুদ্রযামহারবীরহাঙ্গিনীমবিন সঙ্করঃ । মার্হংবিক্রীড়িত' ইত্যম্ ।

- (৮১) তদ্বিতি । এবংগতমপি বৈদ্যদশাপন্নমপি প্রাপ্তো মৃত্যোর্ঘশংগতমপীতি যাক্ষম্, প্রিয়-
বয়স্য' মাধব' পরিষ্বজে আনিদ্রামি । অর্থমিবংগতমপ্যভিহ্রসীত্বাক্রান্তাযানাহ—অর্থিন-
য়েতি, অর্থেণ মাধবেণ, অর্থমিব মলাভিহ্রসরূপ এব অর্থঃ অর্থিনঃ "প্রিয়বয়স্য ! চম্পাদয়
পরিষ্বজ মা"মিতি স্বাক্ষেণ প্রার্থিতঃ । তজ্জাদীহ্রদশাপন্নো প্রযজিগ্নাভিহ্রসনদান' মদাঃবায়'
কর্ষম্মিতি ভাবঃ । বিমলবিদ্যানিধি ! বিমলানাং বিদ্যানামাত্ময় ! গুণগুরো ! মুদৈর্ঘ্য-
দাখিণ্যাদিभिः शिष्यरत्नरूप ! মালতীয়াঃ স্বয়ংবাটীঃ বিদ্যাগনবেষয়া আত্মনেব দৃষ্টবিন

দয় । আশ্রি প্রভৃতি উক্তবব কলাদি সম্পন্ন হইয়া উৎকালেই সাধারণ দাবা বধ
দয় । এবং ভূমিও গুণগৌরবে অগভব চুড়ামণিতা প্রাপ্ত হইয়া উৎকালেই
যমেব অধীনতা প্রাপ্ত হইলে ।

(৮১) (চিন্তা কবিয়া) তবে ঈশ্বরদশাপন্ন প্রিয়বয়সকেও আমি
আনিদ্রন করি । যে হেতু সম্প্রতিই প্রিয় বাস্তব আমার আনিদ্রনরূপ
অর্থ প্রার্থনা কবিয়াছি । (আনিদ্রন কবিয়া) হে বরুণ বিমলবিদ্যায়

पयोनिधिरञ्जन् ! हा कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुखचन्द्र ! माधव !
अथमत्र ते जन्मनि अपयिमः पयिमावस्थां प्रापितो मकरन्दबाहु-
परिखङ्कः । स एष मकरन्दो मुहूर्त्तमपि जीवतीति मैत्रं
मंस्थाः । (८१)

आजन्मनः सहनिवासतया मयैव
मातुः पयोधरपयोऽपि समं निषीय ।
त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-
मेको निवापसत्तिम् पित्रसीत्ययुक्तम् ॥ (८२)

जीविनेष्टः शायनाथः तनुबन्धोधनम् । धीन्यैव विनिर्जिता पराभूता रतिमप्यस्य कामदेवस्य
हृषा हविर्मेण लघाभूतः । कामिनीहृदयानां मन्दवः । कामदेवस्य रूपः । तदनुपादयति
यावत् । आनन्दा, पित्रादयः एव पयोनिधयः । आनन्दोऽपि शरच्चन्द्रः । तदनुपादयति
मकरन्दसदृशः । कामन्दकीमकरन्दयोः आनन्दन आनन्दजनकः । मुखचन्द्रः । वदनेन्दुर्यस्य तदाभूतः,
अथ जन्मनि अथ मया दीयमानः अपयिमः इतः परमपि दातुमशक्यवतीत्यन्वाहचरस्तुऽपि मकरन्दस्य
समं बाहुपरिखङ्कः । आनिर्जितं पयिमता चरमतां प्रापितः । मोतः टैवहतकेनेति शीघ्रः । जीवतीति
ता विनेत्यादिः । मैत्रं मंस्थाः एव जन्मनि न कुर्यात् । अदिश्चितं ममापि जीवन् न
अथमपि आनन्दोऽपि भावः ।

(८१) आजन्मन् इति । हे पुण्डरीकमुख ! त्वे दोनपक्षवन्धुगोपमासः । आजन्मनः
जन्मन आरम्भ सहनिवासितया एकमावस्थानेन हेतुना मयैव अथ सादृशं मातुः पयोधरपयोऽपि
जन्मनीयमनुभवमपि निषीय पीत्वा मन्त्रः । एकाको बन्धुतया पित्रादिनाम्बवत्सुहृन् निरस्तं
निधिवं मदनमिति यावत्, निवापसत्तिम् तं अजन्मं (पित्रदानं निवापः स्नादित्यमरः) पित्रसि

आज्ञय । १२ (पञ्चावकिर्णपि ३७ द्वात्रिंश) लोकोक्तं विक्रमः । हे अग्रगृहणे
मानवीय जीवितवत् । १३ (लोकोक्तं) कामदेव-लोकोक्तं विक्रमः । हे
कामिनीहृदयकर्मन् । १४ । तदनुभवमनुभवः । १५ । कामन्दकीनप्रमानम्-न
हृषः । माधवः । (तिर्यग्विजयवैद्य बलिङ्गा) तदाह एतन्मया वाह्यं शेषं हृष्टं
न, तदनुभवं नकरन्ध्रं (आनन्दं) अहं लुप्तानिजन्म तैव कर्तुं च वदतां प्रालिप्त
हृष्टम् । से एते वदन्मन् मुहूर्त्तकान् जीवितं वाकिरव, अत्रापि यत्नं करिष्ये मा ।

(८२) हे पुण्डरीकमुख ! अत्रावपि आनन्दे महिम्न एवजावधानं वदतः

[સકરણં વિમુચ્ચ પરિક્રમ્ય ચ ।] દ્યમધસ્તાત્ પાટલાવતી,
ગવતિ પ્રાપ્તે । (૮૩)

પ્રિયસ્ય સુહૃદો યત્ત મમ તત્ત મ સુધવઃ । મૂયાદમુત્ર મૂયોઽપિ
મૂયાસમનુસંચરઃ । (૮૪)

इति पतितुमिच्छति ।

મવિધ્ય સહમા સૌદામિનો । [વારયિત્વા ।] વત્ત । અત્
તાહસેન । (૮૫)

પાસતિ (મનિમ્યાત્સામીય્ઞે વર્તમાના) इति एतत् अत्रुक्तं अनुचितम् । સવપાનસ્યપિ મયા
સદૈવ સર્વવ્યાપ્તિભાવઃ । તદાચ મયાપિ યેન કીનાપિ પ્રવારેષ મરણમશ્વીજ્જન્ય વિરાણત્-
સહચરેષ મવિત્યમિતિ ધ્વનિઃ । વલ્લભતિલકાદિકમ્ ।

(૮૩) સકરણમિતિ । વિમુચ્ચ આતિરિત્તમં સાધવદેશં મુક્ત્ય, પરિક્રમ્ય મરણશ્વીજનક-
પર્ણતારીકાવાદ વાદવિષેષં ક્રમ્યાઃ । શાલેનીયપ્રાપ્ત્યર્થં પાટલાવતીં વાતીકવતિ—અગવતીતિ ।
પ્રાપ્ત્વા ગદ્ધી, તીર્થેત્તેનાસ્તા દેવદ્યમાર્ગિણીં લીખ્યમ્ ।

(૮૪) પ્રિયસીતિ । યત્ત શ્લોકે પ્રિયસ્ય સુહૃદઃ પ્રિયતમવત્સવીપવસ્ય સુધવઃ જન્ય
મદદિતિ ક્રીડ, તથૈવ કાલે મયાપિ સુધવઃ જન્ય મુત્રમ્ । મયા મૂયોઽપિ પુનરપિ અમૂત્ર
વરજન્યમિ અનુસંચરઃ અથ સાધવસ્યેવાનુચરઃ મુત્રમુત્તમ્ (શાલેનાયાનામીર્થેન્ન) તથા સૈતમુત્રમ્
તવાશિતે મમ શાર્દૂલીયમિતિ ભાવઃ ।

અપૂર્વાર્થાન્વિતસ્ય “મૂયા”દિત્વે કન્યાસવદસ્ય વપર્તે વાટારદ્વંત્પારેશવદસ્યલ્લેખઃ, એવં
મનિનકાસેવયદ્, શત્રુસાપિ શત્રુસાનનિધાનાશ્ચાનનિધાનલીલશઃ । કૃષ્ણાનુશાસીઽપરારઃ ।

નાટુલનદુદ્ધઃ ૮ વજ્રે ગામ કઠિણા કુરિ એકાકો રજુનમુદ્ધાવત્ત તર્પણન પાન
કવિવેદ દેશં મુદ્ધિત્ત ।

(૮૭) (મતારકે માણસવ મયોર ગર્વિટાગ કઠિણા ૭ પર્ણતાણે
આરોહણર્થ પાદવિવેષન કવિણા) એ આયોધ્યેને પાટિનાવતી ન્યો । કમ્પવતિ
આગમે ।

(૮૮) યે જ્ઞાને તિરમુદ્ધવ્ વારવેર અગ્ર કહેવે, આનારઠ વેન નેડે
જ્ઞાનેઈ દુગ્ર મઃ । એવં પૂનવારઠ વેન પવલોકે હેગરિ અમુદ્ધ મહેટે
પારિ । (એઈ કથા વનિદ્ધા પદને મેદુક હૈન) ।

ମକ । [ବିଚିତ୍ର ।] ଅଧ୍ୟ ! କାସି ? କିମହଂ ତ୍ବୟା ପ୍ରତି-
ପିତ୍ତଃ ? (୮୧)

ସୌଦା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! କିଂ ତ୍ବଂ ମକରନ୍ଦଃ ? (୮୦)

ମକ । ମୁଚ୍ଚ, ସ ଏବାସ୍ମି ମନ୍ଦଭାଷ୍ୟଃ । (୮୮)

ସୌଦା । ବଚ୍ଚ ! ଯୋଗିନୀ ଅସ୍ମି, ମାଳତ୍ୟା ଅଭିଜ୍ଞାନସ୍ତୁ ସ୍ଵାମ୍ୟା-
ସ୍ମିତି । ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାଂ ଦର୍ଶୟତ୍ତି । (୮୯)

ମକ । [ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଂ ସକରୁଷମ୍ ।] ଆର୍ଯ୍ୟ ! ଆପି ଜୀବତି
ମାଳତୀ ? (୯୦)

(୮୧) ସଂପର୍କେ ଲି । ସୌଦାମିନୀ ଶତ୍ରୁଘ୍ନା ଦ୍ରୁତଂ ଶ୍ରିକ୍ଷ୍ମ ମକରନ୍ଦାଦିକି ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାଂ, ସାପଦିବା
ସଦଗାହିବର୍ତ୍ତା ଆଦି ଦର୍ଶୟ । ଶାଢ଼ସେନ ଆକ୍ରମଣାଦାପଦିବେନ ପର୍ଯ୍ୟବସିତରାଜାଦୈନବଦ୍ଦପଦାଦିତି-
କ୍ଷୟେନ, ବଚ୍ଚଂ ଧ୍ୟୟ ।

(୮୧) ମକିତି । କିଂ କିମହଂ ? ଶ୍ରିବିବିଦ୍ଧଃ ନରଦାଧ୍ୟବସାବାଜ୍ଞିମାରିତଃ ।

(୮୦) ନାମଧୈରକାମାନ୍ ଦ୍ରୁତଂ ମକରନ୍ଦଂ ଶକ୍ୟାଂ ହସ୍ତାଦି—ସାଦ୍ରୁଘ୍ନାଦିତି ।

(୮୮) ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାମିତିସମରକାଦିବିଷୟାଦିରକ୍ଷା କରୟତି—ସୁବୈଦିଃ ସ ଏବ ମକରନ୍ଦ
ଏବ ।

(୮୯) ଯୋଗିନୀତି କାବିଦିକାସି । ଅଭିଜ୍ଞାନଂ ସିଦ୍ଧିର୍ନପିତମ୍ ।

(୯୦) ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାସିତି, ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଂ ଅସ୍ମିନ ଶ୍ରିମତ୍ତୁକ୍ତେନ କାବିତଂ ସଦା କ୍ରାନ୍ତଦିଦର୍ଶ୍ୟଃ । ଅପି
ସତ୍ତି ।

(୮୧) ସୌଦାମିନୀ (ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଦେଖ କାହିଁ) ଶ୍ରୀ-ନିମନ୍ତନ ସହିତେ ସକରନ୍ଦେ
ନିହତ କାହିଁ) ଦେଖ ! ଏହି ସଂପର୍କାଦିକ ମାହିନିକ କର୍ମେ କୋନଠ ଫଳ ନାହିଁ ।

(୮୦) ମକ । କାତଃ ! ତୁମ୍ଭି ତେ ? ଆମାଦେହି କା ନିଗାହିତ କାହିଁଟେ
ବେନ ?

(୮୧) ସୌଦା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! ତୁମ୍ଭି ତି ସକରନ୍ଦ ?

(୮୮) ମକ । ପରିଚ୍ଛାନ୍ନ କର, ଆସି ମୋହି ସନ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ରାହି ସତ୍ତି ।

(୮୯) ସୌଦା । ଦେଖ ! ଆସି ସୋଗିନୀ, ନାମଧୈର ଚିହ୍ନଠ ଦାଶବ
କାହିଁଟେହି । (ସୁଶ୍ରୁଣାଣା ବୋଧେନ)

(୯୦) ମକ (ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତା ଓ ମୋକେର ମାହିତ) ଆର୍ଯ୍ୟ ! ନାମଧୈର କି ଜୀବିତ-
ବାହେ ।

सौदा । अथ किम् । वस । किमत्याहितं माधवस्य
यदनित्यं व्यसितोऽसि इति आकम्पितासि । अथ माधवः
कः । (८१)

नकः । आर्य्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूर्णं सन्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।] (८२)

माध । [आश्वस्य ।] भये ! प्रतिबोधितः एवासि केनापि नून-
मस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षिताम्बुवस्योऽयं
व्यापारः । (८३)

(८१) अथ किमिति प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः । अत्याहितं निरतिशयानिष्टं ।
कुत एव पश्येत्प्राकाशायामाह—उदिति, उदयस्यात् अन्तिमे पश्येतात् पतनद्वये आत्महत्या-
साधककर्तृणि, प्रश्नः सप्तः ।

(८२) भवेति । प्रमुग्धं अचेतनं । वैराग्यात् तन्जीवनप्रयागविरहितं सजीवनं
अपि वैराग्यात् । सन्भावयावः अनेन मानसमिष्टानेन रक्षितं इति व्याख्या । त्वरितं सत्वरं
यदा क्षान्ता परिक्रामतः सोदामिनीप्रकरणी माधवस्योदयमनाय पादरिषेयं कुरुतः ।

(८३) आश्वस्येति अतिशयं तमेवमेव । केनापि अपरिज्ञातजनेन । विधिप्राप्त-
प्राप्तमिति—नूनमिच्छादिना । नूनं निमित्तं अभिनवजीमूतजलवाहिनः नूतनजलधरसंज्ञित-
कथाकर्तृकः प्रभञ्जनस्य परमस्य । अनपेक्षिता अनपेक्षिता अम्बुवस्य गालतीविश्वं वननित-
मदीयदुर्दया यस्मिन् तादृशः अथं मनुष्यविशेषनमकः आयावः काय्ये । तयाचैव मदीय-
दुरवस्थाधिगते इति यमनी ईशानिदुःसह-युःस्वानुभवकरं मदीयमूर्च्छामन्त्रमकरोदिति भावः ।
एतेन गालतीविश्वं वननितदुःस्वानुभवदधैतन्मनस्य वरमिति ध्वनिः ।

(२०) लोरी । मानती लीदित्वा जाह्न । वस । माधवव कि कोन अत्याहित
होइछो ? ये हेतु तूमि अनिष्टे कार्ये (मरणे) आश्वसनाय कवितेछ ।
अतएव आनि अत्यन्त कम्पित होइछि । मत्पति माधव कोवाह ?

(२२) नक । आर्य्ये ! वैराग्यावस्थाः उदात्तक आम्बुवस्योदयवहातेहै
पवित्रांग कविता आगिवाहि । अतएव एत, मध्य राहोडा उदात्तके देखा करि ।
(उदय मध्य राहोडय कटिउठे जागिल)

(२०) माध । अर्या निम्न काशवः वाडा आम्बु वसि आदिवाहित होइछि ।

মক। দিষ্টা পুনঃ প্রত্যাশ্বচেতনো যযস্যঃ। (৫৪)

মৌদা। [বিলোক্য।] সংবদতি চময়োমালতীনিবেদিতঃ
শরীরাকারঃ। (৫৫)

মাধ। ভগবন্ পৌরুষ্যপবন! (৫৬)

ভ্রময় জনদানম্মোগমান্ প্রমোদয় চাতকান্

কময় শিখিনঃ কৈকৌল্যপুতান্ কঠোরয় কৈতকান্।

বিরহিণি জনে মূচ্ছাং লুপ্তা বিনোদয়তি ত্র্যয়াম্

অকরুণ। পুনঃ সঁপ্রাশ্যার্চি বিধায় কিমীদৃশে? ॥ (৫৭)

(৫১) দিষ্টা মালতী, প্রত্যাশ্বা সন্ধ্যা চেতনা স্বৈরশ্ব' যেন দাহয়ঃ।

(৫২) বিলোক্যেতি মাধবমকরন্দয়ীঃ শরীর' বিলোকেতি নিরোপোদয়ঃ। - ভ্রময়ীঃ মাধব-
মকরন্দয়ী, মালতীনিবেদিত' পরিগ্রহণার্থে মাধব্যা অবিতঃ শরীরাকারঃ, দৈর্ঘ্যভক্তিঃ সংবদতি
ভ্রময়মানৈতদেতরীঃ সংবদতে। তদাশ্চে মাধব মাধবমকরন্দয়িত্বেন নালি বন্দেহ ইতি মাধব।
ভ্রময়ীতিরিব'।

(৫৩) পৌরুষ্যপবন। পুরুষোদ্ভবপ্রমত্তম।

(৫৪) ভ্রময়তি। অম্মোগমান্ চক্রিষ্টাভ্যনয়ান্ জনদান্ মেবান্ ভ্রময় ভগবতামুদকারায়
অর্থক্যে অতুর্হিষ্ট পরিচালয়। চাতকান্ চাতকাক্ষপখিতঃ প্রমোদয় অলিন্দ্রদানিন জনকৌষদ।
শিখিন' ময়ূরান্ কৈকায় স্তম্বীকরম্ভে চতুঃকুলা চতুঃমুখতা ইথা লঘামুতান্ কলত্র'মর্জনে
বিধিতি। তথা কৈতকান্ কৈতকৌল্যপুতান্ কঠোরয় জলসীধেন শ্রীতান্ লুপ্ত। ত্র্যয়িত্বা অত্যাঃ
করুণা অতিবিরহাদাপনির্গম্যোতি ভ্রমঃ। পুনঃ তিলু ই অকরুণ! স্বয়মীদৃশ্যঃ।

আমায় এই বিরহাবস্থা অবগতি না থাকায় নুতন মেঘের জলবহনকারী
পদমেয়ে (আমায় চৈতন্য সম্প্রদানরূপ) এই কার্য।

(২৪) মক। ভাগ্যবশতঃই বসন্ত পুনবার চৈতন্যলাভ কবিগোছে।

(২৫) সৌণ। (অবলোকন করিয়া) মাধব ও মকরম্বেব শরীরাকৃতি
মানতী বেড়প বলিয়াছিল, শেকুপ অবিকলই দেখা বাইতেছে।

(২৬) মাধ। ভগবন্ পুরুষীকৃষ্ণচর ব্যায়ে!

(২৭) মলিনগর্ভ মেঘমুহুরে চতুর্দিকে গরিচালিত কর। চাতক পক্ষি
বিগল (চলমান করিয়া) গুলটে কর। ময়ূর বগকে (গর্জন করিয়া)।

मक । सुविहितमनेनाखिलजन्तुजीवनेन मातरिखना । (८८)

मूल्यां' चेतस्याभाव' सञ्ज्ञा व्यथा विरहदुःखं विनोदयति निराकुल्याणि विरहिणि जने (माइमे)
संज्ञाभैतन्यमिव न्यायिः योगः तं विषयः सञ्ज्ञाय किं द्रष्टुं शक्यं ? च ज्ञेयं ? तथावेतेन
परदुःखप्रदानभावस्यैव साधना दैतत्वानुवाक्यचित्तमिति भावः ।

अथ भगवति सन्धीधनेन यवनस्य यौरवमुदीर्यय शोकाधेनेन पुनरकरोति सन्धीधन-
प्रतिभिलस्य व्यतिक्रमप्रदर्शनादयो नाम विमर्शसम्भारकम् । यद्योक्तं दृश्यते "इदो गुह्यव्यति-
क्रान्तिः शोकाधेनादिसम्भवे"ति ।

एवमप्रत्यक्षविधिप्रलम्भाभाविशिष्यस्य साधकस्य प्रतीतेरप्रस्तुतप्रश्नसालङ्कारः, स च संश्र-
व्याधिरिति कीदृशनिरङ्गक्यतेषु सङ्ख्येये । तथा "वर्णान् सिद्धान् वस्तुमुक्ता विमेषोक्तिर्विनिषेध"-
निति विशिष्यं नाम नाप्यालङ्कारः । हरिषोडशतम् ।

(२६) सकृत् । अष्टिषाणां सर्वेषां जन्तूनां शक्तिर्ना जीवन्ति तत्त्वमूलेन च निजमात्रेणैव पश्यन्ति सुविहितं साधनवत्तत्त्वमूलादनन्तं सुष्ठु कार्यं कृतम् । अन्यथा सुगन्ध-कारणवत् आहिति सावः ।

कचिन् पुस्तके भारतरत्ननेयनम्भर'

“सविह—

एते केतकमलशौरभयवः शौटपयलभाङ्गना

म्याग्नीशियम वज्ररीबिलुठनव्याज्जीवमुक्ताननाः

किञ्चोनिदकदम्बकुट, मलपुट्टीपुञ्जोरुदत्तपट्ट, पद-

भूतहत्याप्रतिहारिणो विरहितः कर्मणि नवानिमाः ॥

[illegible]

ককাক্স'ন বিষয়ে উৎকটিত কব এবং কেতকীতকবিগকে জগদেন্দ্র বাবা
পোটা ২০। 'চিত্ত হে নির্মল'। 'হৃদয়শাভ কাবিতা'। 'বিরহবাসনা'। 'কবিতা'। 'নয়ন-
কাণ্ড'। 'বিংহিত'। 'চৈতন্যজগদ্বাসী'। 'বিদ্যান'। 'কবি'। 'কবি'। 'কবি'।
কবিতা ?

সাধ । দেব বায়ো ! তথাপি ভবন্তমেবং প্রার্থয়ে । (৫১)

বিকসত্বাদম্বনিকুরম্বশাশুনা

সহ জীবিতং বহু মম প্রিথা যতঃ ।

অথবা তদঙ্ঘ্যপরিবাসশীতলং

মখি কিচ্ছিদ্রপ্য ভবান্ হি মে যতিঃ ॥ (১০০)

কৃতান্তিনি. প্রথমতি । (১)-

অথ ব্রহ্মাণ্ডে স্মৃতে বর্ণনিত্তে অসমুদয়কামুদয়বহরসমাপোপান্ সমাসীকিরনদ্যাদি ।
সাদৃশ্যবিশীকৃতং ইত্যম্ ।

(৫১) সাধতি । তথাপি শুভ্রাভ্যাবিধিবা.দন্তেন সমানিতকারিত্তেপি । এতৎ
বচনাম্যম্ ।

(১০০) বিকসতি । প্রিথা ভাবতী যতঃ যকিন্ প্রদেশে বিচ্যতে তং দৈবমিচ্ছয়ে । বিকসত্য
প্রস্তুতকী কদম্বানাং লৌপকুলুপানাং নিকুরম্বস্য সমুদয়স্য পাদনা : পরাদেব বহু মম জীবিতং
জীবনং বহু প্রাপয় । তদুচ্চায়ে কদম্বকুলুপানানাধিক্যেন বিকাসাতবহুলস্য অ বায়োঃ শুভ্রাভ্য-
পরমাদোদ্রাস্তম্বনতাদৃশণায় সঙ্গতীকিরিত্তি মন্যম্ । পদানরমাহ—অথবেতি । অথবা
তদঙ্ঘ্যে তস্য সাধনা দরোহেণ পরিচালিত্তে সমানাদবম্বাদেব 'জীতব' কিচ্ছিত্ং যন্ কিমপি
বল্য মখি অর্থঃ । মৈন্যপি মম কচচ্ছিন্দুনাগিনিকম্বদেব সঙ্কটপকারঃ সাধিতী মদেতি ভাষে ।
অথ তদপি কচ কচৌনৌদত.বাহ—অকান্তিবাহি । হি বচান্ মমাম্ মে মম যতিঃ সম্যগি
আদয়ঃ । তদাভাবিত্তিপকারসাধনং সঙ্কটসংবাহকদেব কর্তব্যনিবাহকঃ । মম্মাদিত্তৌ-
ইত্যম্ ।

(১) প্রথমতীতি বায়ুমিচ্ছতি ।

(২৮) মতঃ । নিঃসল আগ্নৌঃ আগ্নীকৃত এই বায়ু সাবদেব উক্তত সঙ্গতিন-
রূপ উচিত কার্য,ই কহিয়াছে ।

(২৯) বাব । দেব পদন । তথাপি আপনাকে এই প্রার্থনা করিতেছি ।

(১০০) যেই ক্ষেত্রে প্রিথা মালতী অবস্থান করিতেছে, কচকুলুপমবনু.হর
পূরণ সহিত আমার জীবনকেও সেই বেশ পূরণবাণ । অথবা সেই মালতীর
শরীরবহানে মীঃন যে কোন বস্ত্র আমারে অর্পণ কর । যে যেহু দুমিই
সম্প্রতি আমার আশ্রয় ।

(১) (২) তদাভাবিত্তিপূতে বাহু.ক নদকার করিতে লাগিল)

सौदा । सुसमाहितः खलु यमिज्ञानदर्शनस्य अयपरः
 पहली माती सुधविः (१) ।

माध । [साकृतविस्मयहर्षम् ।] कथमियमस्मदिरविता प्रियायाः
 क्षमोद्दे ददुर्लभितमूर्तिः चन्द्रमन्दिराङ्गवकुलमसवमाला ।
 [निरुप्य, महर्षम् ।] कः सन्देहः । तथाहि स एवायमस्याः—(१)

मुग्धे नृसुन्दरतदीयमुखायलोक-
हेनाविन्दुमलकुरुहन्ननिद्रवाय ।

(१) श्रीदेवि। अनित्यममर्शयस्व बहुलमानादपमानतीव्रप्रदर्शनस्य, सुसमाहितः
समुत्थितः परमेशः अयं ममयः । अग्रणी वायुमन्त्राप्रकृते कृते मायवशात्प्रणी ।

(१) आहूतमिच्छयद्वयमिति, आहुतेन "वा बहुवचना मया आहुते समर्पिता संवेद-
मन्त्रिभ्यनिर्वाये, दिक्षयेन विष्णुदीक्षमात्मनोऽप्येव विष्णुमन्त्रावावाः अथनिक्ष त्रानि-
रिचयस्यैव, कर्षेण मानयमिच्छादीन्तन्मात्रावावागतिमानयेन च सद्य यथा स्वातन्त्र्यम् ।
आनीयेन । मानयोद्धयस्य दुर्लभिता इति च अनादरवचनमप्रीत्ययम् निर्विघ्नान्नि-
मापादिना भूतिः आनिर्वासात्मना मूला इव । अनङ्गद्विरस्य आनर्दीयायमस्य अङ्गे अन्तरे स्ते
बहुतः बहुलस्यः तन्मयवचनाया तन्मयमनिर्वाते मूल्यं अथ किं अवारि । अमानत-
मिति मीयः । अनीया अः सन्देशः ? संवेदं बहुलमानेयव अः संयः ? संय-
नितसकं कुतमभ्यागुनाह—नवाहीति । अमाः बहुलमानावाः, स एवेति अमाना-
दीवाकान्तिनेन आह इत्येवमावेति ।

१ (२) मुख्य निमित्तः मुख्यः विचारार्थदिवादिवाणं सप्तमीयं यमोदरः यं इत्युपपन्नः तत्र
सुन्दरलक्ष्मीयमुद्यत्मानकीदृशस्य व्यक्तीकेन समीचीनं वा विना प्रकाशरवादिप्रसूती

(২) সৌখ্য: বহুলালাদ্রপ আতিথানএদর্শনএই ইউৎস অংশ।

(সখিবের অঙ্গগিহে বহুগম্যাব্যে অর্পণ)

(৩) বাধ। (অভিপ্রায় বিস্ময় ও ধর্মে সহিত) প্রবর্তনা মালতীর
 বসনে ময় হওয়ার তৎপূর্ণে ক্রিয়
 এই বসনে আসিল কি প্রকারে ? (নিরবশেষে অথলোকন করিয়া ধর্মের
 সহিত) এই যে সেই বস্তুমালা ইচ্ছাতে আত সম্বন্ধ কি ? যে হেতু—

(୫) ସାନୋହରହରେଃ କ୍ରାଂ ସୁନ୍ଦର ସାମର୍ଥ୍ୟବିନୟେଃ ଅଦ୍ୟୋକ୍ତନିତ୍ତ ମୁଦାଃ.

दुन्यं स्तुपुष्परचिनोऽपि लवङ्गिकार्या-

स्तोत्रं ततान विप्रमग्रधितोऽपि भागः ॥ (४)

[सहर्षोन्मादमुत्थाय ।] प्रिये मालति ! नन्वियं वीक्षामि ।

[सकोपमिव ।] अयि मदवस्थानमिच्छे ! (५)

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु ! हृदयं ध्वंसत इव,

स्वलम्बीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

विकारविर्ह्य- तदा विमङ्गलं प्रकटारहितं अनिष्टभावेनोद्भूतमिति दास्य, यन् उद्भूतं
बोधकं पुनः पुनः कटाक्षनिर्घेषाद्यौनृदात्ममिति यावत्, - एतौर्निर्घेषाद्यौनृदात्म-
प्राप्तं निर्विघ्नं नास्तीति ज्ञापनार्थे इदं, दुर्गन्धः नाशोत्पुच्छसम्पदनाशहेतुः पुष्परचितोऽपि
मलमद्विद्वेमात्मपरिपरीक्षमात्रेण कल्पिते दुर्गन्धे, कल्पितोऽपि कल्पादितोऽपि तदा विप्रमग्रधितोऽपि
चक्षुराणि सुखाद्या इहताव इत्याद्या कल्पितेमादकम्भावेन दुर्गन्धितोऽपि चक्षुः स 'एवम'
भागः च'मः लवङ्गिकायाः तदाकम्भादौघच्छाया योव' इत्याद्य नाशदौर्गन्धदहेतौ
वैद्यमेव' कात्मनिति बोधयन् सन्तुष्टिं विस्तरयामास । तदाच हेतुयं बहुममालीयन मालि
चन्देह इति भावः ।

अयं मदमदादायामि हृत्तोदमाच्छेदादुद्भास्यतद्द्वारदोः सङ्घटः । वलकतिङ्का इत्यम् ।

(१) सहर्षोन्मादमिति, इदं च बहुलनाशायामानुनितमादित्यङ्गिवागमितामङ्गल-
उन्मादिक इत्यङ्गविद्वज्जितमवतया च सङ्घट इत्यादिपर्यः । अद्विहितं नाशदौघ-
हासार्यं छविन् प्रच्छन्ना मदद्वयी मात्रानिमा निविह्वलीति मन्थमान आह-अनियं वीक्षामि
इति, निविह्वलपुटैरानिय मया लवङ्गिकार्यं इत्यर्थः । लकीरमिव 'तदा परिहास्यसतोऽपि
न हुष्यते' इति लोपेन कल्पितमिव । परिहास्यसत्ताभाव' दम्ययितुमीव सम्बोधयति-मदवे-
च्छामिच्छे इति । मदवस्थापरिह्वाने कथयतीत्यावन् कालं परिहासेन मन्थन्ना स्तुत्रं
गाईतीति भावः ।

वशादेन-समुद्भूत विकारविशेषाश्च विमुञ्चनरूपेण समुत्पन्न नागतीवर्धन कोट्ट-
हलेन सौपनार्क नागतीवृषादलोकनाकृष्टेनावर्णः पूर्णमङ्गिदेशेन मनःप्रादेश
ना अतस्तत्र विपरीतभावे विद्युत्त पुष्प दारा निर्मित एवमवगमनभावे प्रेरित
इत्येतेषां ईदृश सेहै एव लवङ्गिकार्यं कटोव विस्तार करिद्राहिन ।

(६) (इहै च उद्भास्यतद्द्वारदोः) इति । मालति ! इहै कुर्व
निष्कं अवलोकयित इहै । (येन कोणेर सहितं) अग्नि मरवृक्षानतिष्ठे ।

त्वरान्तावोऽयं न खलु परिहामस्य विषयः

सादृश्यानन्दं वितरन्मयि माभूत्कारुण्यः ॥ (६)

[सर्वतो दृष्टा सनिर्वेदम् ।] कुतोऽयं मानसो ? [बहुलमासा-
हेत्य ।] अयि प्रियाप्रणयिनि बहुलमासे ! उपकारिण्यसि भूतः
गतं भवत्याः । (३)

(४) अवस्था बन्धवसाध—प्रधानीति । हे सुतकु । श्रीमन्मरीरे माहति । माया
 दोषादयः प्रधानीय लहिरिदुष्येन दीहतिरकरनीयः । इदं वसुःकर्म भवति इव
 मुटीयः । अहनि कस्यप्यवयवः अयनीय विरहदिना दम्पति भवनीयः । तथा तमः
 बन्धनात् लज्जाम् अतिद्विषु मरतीव मुनः पुनर्निद्विषमायाशिरोर । अतएव अयं तदा
 मातायः अति श्रीमं दर्शनद्विष नै रचस्तेत्वादिनं न सुखं नैव परिहास्य विषयः, अयुना-
 यामनीयनामकपरिहसिभोदेकबीजः, लज्जाम् अयोः दीप्योः भावकं मुहं प्रियर हर्ष-
 दानिर्नार्थः । अकस्मात् आभयरीपण्डादनेन द्याविरहिता ना भुः, न स्याः । तया
 मदीयः (कवियोग्यवशाद्भावादिनि माहः ।

‘‘अथ अथमाहं भवामः क्रियतेदेवापराहः । अथ अथमाहंभवामायायमां वृत्तीयपद-
वायायं’ इति हेतुमेव वाक्याहंहेतुवाक्यान्निर्वाणद्वारेणैवैवामाहंभवायेव सङ्गः ।
शिवरिषोऽहम् ।

(७) अग्निर्ब्रह्मसिद्धिः सात्वतानिन्द्रियविषयानि विहादेन सूचितं यथा स्थानवेचर्यः । अन्तः-
ब्रह्मादृशनात् सैतन्मयि च यन्मयानः सन्वीचर्यति—यथेति । उपकारिणौ सप्तशतानि नमः
सहस्रिदानीं दद्यात्पुण्यनिपातिली । अतः उपकारकावभादेति । सद्यः आगतं सुखेना-
रम्भं कृत्वाति शेषः । उपकारकप्रदानं आत्मवश आध्यात्मिकं तदिति भावः ।

(৬) হে সূতর! আমার প্রাণ যেন বেহ হইতে নিবৃত্ত হইতেছে। আমার বসঃস্থল যেন দীর্ঘ হইতেছে। আমার শর যেন বিহীননে হইতেছে। অন্ধকার যেন চকুকে ঘাণ হইতেছে। সূতর এই বাক্যপ্রত্যয় (অর্থাৎ ইয় প্রাদিগ্ধ দর্শনবাসে আমাকে বলা কর এই প্রত্যয়) কখন। তোমার পরিচয়সে বোধ্য নহে। সূতর দর্শনবাসে চকুর অন্তর বিহীন কর। আমার প্রতি নির্ভর হইও না।

(୧) (ସଦ୍ୟ ବିଦେ ନିବୃତ୍ତ୍ୟ କନ୍ୟା ବିବାହେନ ସହିତ) ବାଣୀତୀ ଏବଂ
(୨) (ସଦ୍ୟ ବିଦେ ନିବୃତ୍ତ୍ୟ କନ୍ୟା ବିବାହେନ ସହିତ) ବାଣୀତୀ ଏବଂ

নিষ্পন্নুহাঃ প্রিয়সখি ! যদা দুঃসহাঃ সম্বভূব-
দেঁহোদাহব্বসনগুরবো মন্থযোন্মায়বেগাঃ ।

তস্মিন্ কালৌ কুবলয়দ্রশস্বল্লমাশ্চে প এব
প্রাণব্যাণ্ণং মগুণনসমুখত্পরিস্বক্কল্যঃ ॥ (৮)

সক্কল্যং নির্বচ্য । (৮)

শালন্দমিশ্রমদনজ্বরদীপনানি

মাক্কাশুরাগরসবন্তি তদা তদা চ ।

(৮) কলমতদা পুণ্যজ্ঞানপুণ্যকারমাৎ—নিষ্পন্নুহা ইতি। ও প্রিয়সখি! বহুব-
মাসী! (সখৌবদুদশাৎসাবনান্ সখৌবেণ বহুবনমাশ্রয়াঃ সম্বোধনমিতি মনস্যম্) যদা
যস্মিন্ কালৌ কুবলয়দ্রশঃ নীলোৎপলনেমায়াঃ মান্য়য়াঃ নিষ্পন্নুহাঃ নিরন্তরায়াঃ স্মৃতিহতা ইতি
যাবদ, দেঁহোদাহব্বসনেন শরীরদাহনব্যবপিতয়া শুরব মদনমাঃ শব এব দুঃসহাঃ সঞ্জনা-
যোগ্যঃ মন্থযোন্মায়বেগাঃ কামন্যযাবিগাঃ সম্বভূবুঃ নদবলীভনেন সমুত্তরাঃ, তস্মিন্ কালৌ
মত্পরিস্বক্কল্যঃ মদালিঙ্গমাশ্রয়িত্বান, তত্প্রমাশ্রয়ে এব তদানিহনেন প্রাণাণাং পরিবচ্য
যস্মাৎসামুত্ প্রকুবল মাণ্যয়া 'অনুতুল' 'অমূল'। সমতীৰ্ণ কামন্যযানিমুতা মালতী যদ্বি
মদানী মদালিঙ্গনমমূল' 'মদালিঙ্গন' মায়াপুস্তকতদা কথমপি প্রাণান্ ধারয়িত্ব মাশ্রয়াদিনি
মবুৎকারক্কল্য' নৈব শ্লোষয়িতুমর্হাণীতি ভাষ্যঃ ।

অর্থার্থী—“মত্পরিস্বক্কল্য” ইত্যুৎপন্নবাহারঃ, দ্বিতীয়পাদস্থিতেন স্বে কান্তুপ্রাণৈন সংস্পর্শ্যতে ।
মদনমালা ইত্যম্ ।

(৮) নির্বচ্য নির্ণয়ঃ ।

(১০) শালন্দেতি : ও বহুবনমাসী । শালন্দেণ “সারি ময়নুরক্কে”তি শিল্পয়া জনিতেন

ভূমি আশ্রয় পবন উৎকাষিত, অতএব দিচ্ছাসা কবি, তেঁাঁমার আশ্রয়ন
স্বথে হইরাছে ত ?

(৮) হে প্রিয়সখি! বহুবনমাণে! যে কালে নৌবোৎপলনেয়া মালতী
অপ্রতিহত শরীবাহনরূপ বিপত্তি দ্বারা গুরুতর ও অতি দুঃসহ কামব্যথাবৎ
সমুৎপন্ন হইরাছিল, সেই কালে আমার আশ্রয়নকর তেঁাঁমার আশ্রয়নই প্রাণ-
আপকাতী অকুকুল হইরাছিল ।

(৯) (কক্কাব সহিত চিত্তা কবিত্বা)

खेहाकराणि मम सुगृहगत्य कण्ठे,

कष्टं क्षरामि तव तानि गतागतानि ॥ (१०)

(हृदये निधाय मूर्च्छति) (११)

मकः । [उपसृत्य वोजयन् ।] समाश्वमिहि सखे ! समाश्व-
मिहि । (१२)

माधः । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि

विषय निगद्य मिथितस्य मदनचरस्य ज्ञानप्रसन्नापस्य दीपनानि उद्दीपकानि, 'माकानुरागी' इत्येतदासक्तिरेव वसन्तदनि जलकृतया तद्विनिष्टानि, तथा खेहाकराणि परस्परप्रत्ययजननानि तानि निष्पन्नाणि तदा तदा तन्निम् तन्निम् काये मन् सुगृहगत्यः सखीहरनेत्यायाः मालत्याय कण्ठे गच्छद्मि तव गतागतानि यातायातानि कष्टं यथा स्वापया क्षरामि ॥

एवञ्च माया मयम् माधवकक्षाजवद्विक्कादलेन मालतीकण्ठे मत्स्येकं मतम्, ततो द्वितीयमतने मालत्या लवङ्गिकावृद्धा। माधवकण्ठे स्थापितेत्येकमागतम्, ततश्च प्रत्यक्षशान्मालती-कण्ठे माधवेन विन्यस्येति द्वितीयं मतं ('चक्रमाह' अनुसन्धेयम्) पुनश्च सौदामिनीसकल-वतीति द्वितीयमागतम् । एवञ्च द्वयोर्मतयोश्च बहुलवर्षेण गतागतानीति बहुवचनमुपायमिति विभावनीयम् ।

अत्र च श्रुतेः साहचर्यानुभवं विनीत्यापितत्वात् दर्पव्यकारमपि अरथालङ्कारः । राधा-मन्दनहायात्मास्तु वैसाहचर्यान्-श्रुतिमपि अरथालङ्कारमिच्छन्तीति तन्मते अरथालङ्कारः ।
वसन्ततिलकावृतम् ।

(११) (हृदये निधायिवि वक्रममालामित्यादि.) ।

(१२) बीजप्रति, मूर्च्छामिडाव पदादिना माधवनलके बाधुं प्रशङ्कयमित्यर्थः ।

(१३) माधति । कुतोऽपि अपरिज्ञातस्थानम् । तु भीः तत्तज्ज्ञानं कष्टं केन प्रकारेण

(१०) हे दकुलबाल ! आनन्दविनिर्मित कामअद्वय उद्दीपक गाह अमृतान्तरमम विनिर्दे न पवन्प्रेतस्य अन्तरममक सेहै सेहै कारण आमारठ मनोहरनेका मागतीव प्रत्यक्षेण दुःखीयार सेहै बातागतमकक अतिप्रदेहै आमि नश्यन करितेहि ।

(११) (दकुलबाला अद्वय निहित कटिमा दृष्टिहैग)-

(१२) मक । (मनीषेण आमिदा बाताम मिष्ट मिष्ट) राधे ! तूमि चापठ १७, चापठ २७ ।

सहस्रैव मालतीसु हं बहवो वक्तुलदान्त्रो लाभः । तत्कथं न मन्यसे
किमेतदिति । (१३)

मक। वयस्य ! इयमार्था योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञानस्य
नैवी । (१४)

प्राध । [विलोक्य स्वरूपं कृताञ्जलिः ।] धार्य्ये ! प्रसीद,
कथय, जीवति मे प्रिया ? (१५)

सीदा । वस्तु ! समाश्वसिद्धि, समाश्वसिद्धि ! ! जोयति सा
कल्याणी । (१६)

साधवमकरन्दौ । [उच्छ्वस्य ।] प्राप्ये । यद्येवं तत् कथय
कथमेव वृत्तान्त इति । (१७)

एतत् दण्डमन्त्रायाः 'आजमन' इति इत्यत्र किं संबन्धे न किमप्यारण्यं ? जीवन्त्या नृणां
कामसि तत्तुल्यदण्डिणे न सञ्जयतीति ज्ञातो नैव समाचार इति भावः ।

(४) मर्यादा। मानवनिर्माणस्य बहुतेकदमनमानवोपक्रमस्य, उपवेदी उपसमा-
वर्तते।

(१५) जीवतीति जीवति किमित्यर्थः ।

(१६) सीदिति । 'सः तत्र मित्रा भ्रातृती सह्याधी कुप्यलवती' इती जीवति प्राप्यान् धारयति ।

(१०) 'परे' का कल्याण की वृत्ति से, तत्पदा एव इत्यन्तः मान्यता निरुद्धयतीत्यन-

(১০) মাধ। (আখণ্ড হইয়া) বকরন্মু! যেখিত্তেছ ত্যাকি সহসা কোথা হইতে মালতীপ্রেমবাহি বকুলমালাব পাত হইল। অঃএব এই বকুলমালায় আগমন দিবসে তুমি কি মনে করিতেছ ?

(১৪) মক। বরস্য। এই মানমোহা বোগেশ্বরী এই মহালমাপাঙ্গন
মণীতীচিহ্নে উপস্থাপিত।

(১৫) মাথ। (অবলোকন করিয়া সকরণে কুতাবলি হইয়া) আধো।
প্রশ্ন ২৩, বল আমার প্রিয়া বাগডী কি জীবিত আছে ?

(२६) (सोपान) आरुह्य दृष्ट, आरुह्य दृष्ट, एव बुद्ध्यादिभिः यदेवमेव
कीर्तिता गच्छ

सौदा । पुरा किं करानायने मालतोमुपहरवधोरघण्टः
वालपाणिना माधवेन व्यापादितः । (१८)

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्य ! विरम, परिज्ञातो ह्यज्ञातः । (१९)

मक । क इव ? (२०)

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति । (२१)

मक । आर्य्य ! अय्येवम् ? (२२)

गरुडविहार्यकलापः कथं जैन मन्त्रैरेव सम्यक् धर्तुं शक्यः, इति कथय आशुतोषमपि ।

(१८) सौदीति । उपहरन् करानायातिमयिनं कलमुद्वेगम्, करानायातिनां धुक्, गडकेन व्यापादितः निगमितः ।

(१९) विरमिति । मालतीनिबद्धेयङ्गान्मन्त्रपादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालासंयोजकत्वेनेदं ज्ञाया मालतीनिबद्धेयङ्गान्मन्त्रः अनुमानेनावधारितः ।
अथसङ्गृह्यमपरिज्ञमैवास्त्विति माधः ।

(२०) क इवेति, मन्त्राभ्युपगमेन को ह्यज्ञातत्वात् परिज्ञात इत्यर्थः ।

(२१) माधिति । सकामा मलयममोरणा । मुदवधमनिर्दिष्टायाधनाय कपाल-
कुण्डलधौव मालावपहतेति ज्ञानात् गङ्गा परिज्ञात इति भावः ।

(२२) माधवपरिज्ञानम वाकारागमनम् प्रत्यति—अवेद्यमिति, माधवेन ददवधारितं
तद्विदं तत्त्वं किमिदमर्थः ।

(२३) माधव एवमकथय । (डिङ्गुनिष्ठ इहेका) आदर्शः । धरि १११ पुष्पमेव ही
हृष्टा बोधितः बाह्ये, तदेव १११ पालतोय निवृत्तेनाविधा १११ विज्ञानं मन्त्रं
वरेण ?

(२४) सौदा । पूर्य्यं करानायातिमोह मन्त्रिणं नापहोःक डे १११ १११
विद्वेहे मन्त्रोद्वेगं वदुःप्रहस माधव कर्तुं क निगमितं ह्येवास्ति ।

(२५) माध । (हेयमेव गदित) आदर्श विवेकी कट, लावि वृत्तान
मुक्तिं पाविनाहि ।

(२६) मक । उवाचि जलमग्रे कुवि जि कुविना ।

(२७) माध । मन्त्र । माध सावि वि । कर्मागङ्गुर्गोत्र गोत्रीतो । वि
वैशाखे ।

मौदा । एवं ययानिवेदितं वत्सेन । (२३)

मरु । कटं भोः कटम् !

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका

यदि रामपौत्रकगुणाय सङ्गता ।

सुहृत्तं तदनु, कतमस्त्वयं विधि-

र्यदकास्मिन्नेषवितनिश्चययुजत् ॥ (२४)

माध । हा प्रिये मालति ! कटमतिशोभस्तनापम्राणि । (२५)

(२३) मौदैति । वत्सेन माधवेन दत्ता निवेदितं वत्सुमात्र कथितं एव—एवं इत्यादि-
लक्षितम् ।

(२४) कुमुदैति । शरदिन्दुचन्द्रिका शरद्वर्णनचन्द्रिका योन्तिका रामपौत्रकगुणाय
रामपौत्रकगुणाय । शोभनेत्येवमर्थेनैव शब्दम्, यदि चेन्न कुमुदाकरेण शोभनिरिव
(पावरी निवेद्य शरदिन्दु चैव) कटं ता विधिना त्वं मुञ्चन् मुहुर्हन् वन्द्य मयम् । तु हिनु
एवं कतमो विधि विदाहविधानं त्वं कदाचनेव विदितः कदाचोत्पन्नः कदाचिद्विदितः कदाचन
उपनीत्येवमन्तः शरदिन्दुकाकुमुदाकरी विदुषो ह्यवगच्छेत् । शरदिन्दुकाकुमुदा-
करपौत्रेण मालतीमाधवेनैवैवम् समन्वेत मुहुरनमन्तु, हिनु उपनयनम् । कुमुदाकरेण कट
शरदिन्दुका इव कतमस्तुल्यता माधवेन कटं माधवेन विदितं कदाचनपौत्रकगुणाय विदितं
माध ।

यद्यप्युत्पन्नः शरदिन्दुकाकुमुदाकरी विदुषो ह्यवगच्छेत् । शरदिन्दुकाकुमुदा-
करपौत्रेण मालतीमाधवेनैवैवम् समन्वेत मुहुरनमन्तु, हिनु उपनयनम् । कुमुदाकरेण कट
शरदिन्दुका इव कतमस्तुल्यता माधवेन कटं माधवेन विदितं कदाचनपौत्रकगुणाय विदितं
माध ।

(२५) एव माधवे "माधवे का कदाचो" वि शोभनितोवाक्यं उपनिषोक्तमिदमर्थम् ।

(२६) मरु । अ. रीति ! देहादे मरु कि ?

(२७) मौग । वत्स माधव ! अश्वत्थम कथितः देहम् शरीरात्, तत्र नैव
मरु ।

(२८) मरु । अ. रीति कि कटं कि कटं ॥ पश्यन्तानोऽपि शब्दः कोऽपि ।
देहदेहमेवैवम् नृणां तन्मतेः तत्र वे कदाचनम् । मरुति विमिष इत्यादि, तादा
तादा इत्येव, तच्च विद्याया इति विदितं विदितम् । अश्वत्थम तदापात्रे उक्तं
विदितं कथितम् ।

कथमिव तदाभवत्स्व' कमलमुखि ! कपालकुण्डलायस्ता ? ।

उत्पातधूमलेप्राक्रान्तेषु कला यशधरस्य ॥ (२६)

भगवति कपालकुण्डले ।

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,

सा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि ।

मातुलाः चरन्त्या भावप्रसाद—इति पिये इत्यादि । कटे कपालकमलमयीर जे म', दल' बलि-
हीमत' समतीर दर्शित' यदा आगया आपदावि आपगुणाश्रित । (आपदा आपगुणाः
सादिवरः) कपालकुण्डलाया समतिपूर्ययावरचढेन सन्धयदिति भावः ।

(२६) कथमिति । हे कमलमुखि ! पुण्यरोडपदने । मानति ! तदा तस्मिन् काले
कपालकुण्डलादस्ता विनामार्गे / कपालकुण्डलाय स्वीया तं कृतान्तधूमलेपः उत्पातधूम-
धूमकेतुदेव्या आकाशा परेव्याया अक्षरस्य सुषोमोः कथा इव अवगिरि चोडयो कमल-
आसीः । लदीयं मातुलाभिहीमदस्ता कलविभुमि कल्पते मन उदयमिति भावः ।

अहीदमात्रहाय । किन्तु यशधरकलायास्तादृशभास्य इति मानमविश्वकालपीरति सन्धयेन
कायभेदात् तदा तं कमलः यशधरकला आभयदिति पुण्यभेदात् "कायमिथा तदीरावीदरमनीः
पुण्यदेवयोः । हिमनिधुंलपीरति नृणां नमनाविरे" इत्यादिन "तदीर राजते तवि !"
इत्यादिवच भयमकमतादीकः । आये. गतिः ।

(२७) अथ दुस्कारिणा अपि कपालकुण्डलाः "मदवनी"ति सन्धोचनं प्रायेमभि-
प्राप्येति मनस्यम् ।

(२८) निर्यायमिति । तन् निर्यायमेव सा माननीयरीरवजिरेव आदरेण इवातिपदेन
लाङ्घनीय' सुखेरेव परिरचयौदम् । अहमात्मवपनायकस्य हलायचरीरस्येति भावः ।
पूतना तं तदापादनेन वाचसी तं (पूतना वाचसीमेदी इरीयकाय पूतना इति विवः) सा
उपगाः नैव समस्य, किन्तु शिवतातिः तत्त्वआवच्छयी एधि भव । तयदि—दुरागिनः सदात्म-

(२९) माव । हा जिवे ! मानति ! इहाई आमापेद कटे दे. जति
गर्हितरुप आपगुणाश्रित इहेले ।

(३०) हे पण्डित ! मानति ! उरगात्पुनः कटुवेवाकाश उरुवनाय
कात्र विनामार्ग कपालकुण्डलागविगृहोः इहेल मेहे काः न जूनि किन्नर इहेल-
हिले ?

(३१, ३२) उग्रवति कपालकुण्डले । तस्मै माननीयवोचनिदीयै सकलेव

মক । আশ্বর্য্যমাশ্বর্য্যম্ !

ব্যতিকর ইব মীমস্তামসৌ বেদুতয

চণমুপহতচচুর্হু তিরুজুয় শান্তঃ ।

বিন্দীক্স সমযম্ ।

কয়মিহ ন বধস্বস্ত্যক্তিমেতত্, [-বিচিন্ত্য] কিমন্যত্ ।

প্রমবতি হি মহিম্না স্তেন যোগীশ্বরীয়ম্ ॥ (১৪)

[স্বেদিতকর্ম্ম ।] কিময়মন্য ইতি সম্ভ্রতি মূঢ়োঽসি । (১৫)

(১৪) ব্যতিকর ইতি । মীমৌ মযডরঃ তথা চপহতা নিবহা চচুর্হু সিদ্ধর্গমযক্তিমেত
তাডয়ঃ কবিভেজঃসমূহ ইতি শ্রবঃ, তামসঃ তনঃসম্বলী বেদুতঃ বিদুগ্নঃসম্বলী চ ব্যতিকরঃ
সম্বলক্ ইব তন্নিয়ীভাৎ ইবেতি যাবত্, চব্ চবক্সামসাব্ চবুজ্ চতুপয় শান্তঃ প্রমিতঃ
বিরত ইতি যাবত্ । (বিলোক্য লভেত্রঃপ্রমাতী সনৌপে মাতব্যী ভাসীতি সমীচা, সময
ময়ৈন চহ যথা স্নাগবা "কবনিহে" স্নাগাষ্ট্যর্থঃ । মাধবানিচয়ইবাম ভবকীণুঃ ।) ইহ
কসিন্ স্তেনে বরমঃ মাধবঃ কথ ন দৃষ্টত ইতি শ্রবঃ । ততস্মাত্ এতদ্ব্যনং কিং ?
কির্নিমিত্তকং ? (বিচিন্ত্য বিমাত্) অস্বত্ কির্নিমিত্তং মবৈদিতি শ্রবঃ । হি তপাতি
ইব পূর্বেবিশোকিতা যৌগীশ্বরী যেনা যৌগিনী স্তেন মহিম্না স্বকৌযেয়দমাছামেয়ন প্রমবতি
স্বর্বাঙ্গকর্ম্মেণ বর্ধতে । তদ্বাচ সা যৌগিনী যৌগপ্রমাণান্নাধবমপদ্যমান্বিত্যেতি ভাবঃ ।
অথ ব দ্বীক্স প্রযমবরমবিকলমুসরঃসমচরিতবচনাদে বর্ধেত ইত্যনুসম্ভেয়ম্ ।

অথ প্রমবতি চপমাতহাঃ । বিশেষ্যীভূততঃ, সমূহকপৌপমিবশাচকপদানুপন্যাসা-
দ্রুপদতাবৌকঃ । মাখিনীভূতম্ ।

(১৫) স্বেদিতকর্ম্মিতি । ইব দৃষ্টপূর্বা যৌগিনী সম্বলীদ মাখতীপরিবাসেমাখদ্রুপকারিণী
দ্রুপদধর্ম্মিযৌধায্য মাধবাপহরবায় কপালকুটমানুবে বিতাস্তদ্রুপকারিণী ইতি বিলকেষ চহ
যদা স্নাগযেবতঃ । অথ মাধবাপহরকপম্যপারঃ অনর্থঃ মাধববধস্নাগদ্রুপানিচকারঃ

(৩৪) মক । কি আশ্বর্য্য ! কি আশ্বর্য্য ! ! লক্ষনশক্তিঃ নিরোধকাণী ভবুর্কির্

তেজসম্ অককার ও বিদ্রাৎসম্পর্কেঃ স্তাঃ কনযাত্র উৎপন্ন হইয়াই প্রমিত
হইল । (অবলোকন কবিশ্রা মত্রে) বরম্য মাধবকে, এখানে দেখিতছি না
কেন ? এই অনর্থনৈব কাহ্নন কি ? (চিত্তা কবিশ্রা) আর কি কাবণ
হইবে ? দৃষ্টপূর্বা সেই যৌগীশ্বরীই শ্রীম বহিষাংলে উৎকর্ষণালিনী হইয়াছে ।
(আর্ষাৎ সেত যৌগিনীতে যোগবলপ্রভাবে মাধবকে লইয়া অন্তহিতা হইয়াছে ।

अपिच—अस्तौकविषयमपस्तपूर्वत्त-

मुहुतूनूनभयव्वरज्जरे नः ।

एकघषत्तुटितसत्तुटितप्रमोह-

मानन्दशोकयत्तत्त्वमुपैति चेतः ॥ (३६)

विभू ? इति चकिन् मियरे सप्तमि भूः एकवचननिर्वाचनः अस्ति भवति । यदि सा योविनो वयोःमात्रोत्तराविधापिबो मदा नियतमेतद्वचनं माधवस्य माधवीवादा-
कारमात्रकतया । अनुपपन्नकं भवेत् । अथात्रकुम्भानुवे निदा चेदेतद्वचनं वि' नामानिर्भ-
न साधयेद्विनेतव्यवचनमैवमनैकरं वेति उ'चकः कथ्यति दुपदिनर एति भावः ।
तथापानेन संयत्तेन पूर्वावधारितयोः नौकत्वं कामविजोपकारिवाप्यामयाभावाद-
रप्येतेनाम माधवत्वमम् । अत्रत्यवच दप्येतेन वदा—“विचारमात्रमात्रः सत्यं वापु
(उच्यते" इति)

(३६) वक्तोवेति । अस्तौकः अस्तः विभक्तः “यथाय एव मदा उद्विधाभावावरोऽप्यहम्”
ः साधये उच्यते । तत्तु, “अप्यहम्” विभूवं पूर्येव' साधयेविद्वेषसाधो येन तथामृतम्,
(माधववचनस्य निर्व'नप्यामनिर्वादिनताः साधयिष्यादिनस्य संवराप्यवचनस्यविष-
यमत्रकारिवादेति भावः) उक्तुत्वेन सन्त्ययेन मुद्रयमयेन साधयानिष्ठकदाप्यननीन-
साधयाननी अत्र उक्तः तत्र जर्जरं जीये चकिन्नुपैति वापत्, तथा एकघषे एकविधे
समये मुद्रितः—“जीवति सा कथावी" इति योविनोवादेन 'विभक्तः दया सत्तुटितो माधव-
वचनेन पुनरुक्तः । अस्तौकः विभक्तः विभक्तः अस्ति नवामृतं नः अथात्र' चेत्, विभू'
माधवशोकवचनं कथंविधायां विनिश्चितनं एति दास्येति । माधवीजीवनसंरचकापिष्य
तद्वचनस्यविधा योविना कचिन्नमनैवेन माधवीऽप्यहम् इति साधयस्य कामविनिश्चितनं
गुर्वचनस्यविधाये अथात्रकुम्भानुवे विनयेन अथाविद्वेति साधो इति साधय इति साधयसा य
शोकविनिश्चितनमिति भावः । अत्रत्यविचारमम् ।

(३७) (विस्मयेन सहित) एवै अगह्येन वे अन्व' क' किं वा ? अ विरा-
जानि विराड्दिक्क हरेरिह ।

(३८) आरुह्य एवै वे अथात्र विद्वद्भूक्त आभाट जित्तुं पूर्ववृत्तात् (भाग्यो
मिलनस्य वृत्तात्) विद्वद् इहेवा अत्रिहमद्भूत (साधयस्य अनिष्टान्नात्)
नूतन भूत स्वर्धित इहेवेवे, एवै एवमप्येवे मोक्षेन नूतन
रुतात् अन्व' एवै आदेन विनिश्चितं अत्र इहेवेवे ।

तदत्रैव कान्तात्पहने सह भस्महर्गेण प्रविष्टो भगवतीमन्विष्य
तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।] (६७)

इति मासतोमाधवे श्रीदामिनोदरंनो नाम नवमोऽङ्कः । (१८)

(१८) तदिति । तत्तच्छब्दः कान्तात्पहने दुर्दमकानवे अक्षरमैव सवदिकादिना सह
प्रविष्टो मासकमुसमानादेमेवेतस्मिन् भगवतीं भगवतीं कामन्दकीं अन्विष्य अनुसन्धातुं तस्या
प्रसवदा समीपे इत्यर्थः एवमावसानइत्यर्थः इत्याक्षरं कथयिष्यामि निवेदयिष्यामि । सा
छत्रु सम्प्रयोगमग्रा यदि नैव सहेतुं निवेदितुं प्रसवेति तदादयदइत्यनेनैव शब्दो नया कर्तव्य-
मिति भावः । अत एव "इहैव गुणवत्तुकार्येति शब्दोपायः उपपन्नः" इति सूत्रपादने आदयो
नाम नास्तीत्युच्यते ।

(१८) इतीति । श्रीदामिनः सदमिषानया श्रीमिषः दर्शनं यत्र तदाभूतः । श्रीदामिनो-
दरंनो वाराहे समीपे भगवतीं कामन्दकीं निवेदितुं अन्विष्य पुनरेव
पुनरप्यनेन एव नास्तीत्युच्यते ।

इति काव्यतर्कतोषोपनामक-त्रोट्टरविहारितर्कचिन्तामण्युपायैरुपायैः तत्त्वबोधिनी-
समाख्यायां मासतोमाधवेत्याख्यायां नवमाहविशतिः समाप्ता ।

(७१) अत एव लवणिकादिना सहैव एवै निवेद्य भगवतीं (भगवतीं
अनुसन्धानार्थं) अन्विष्य भगवतीं कामन्दकीं अन्विष्य कथयिष्यामि तस्या
इत्यादि निवेदनं करि । (नवमं निष्क्रान्तं इति)

(७२) भगवतीं भगवतीं "श्रीदामिनोदरंनो नामक" नवमं अङ्कं गच्छ ।

[আকাশে ।] অপি চ পুত্রি !

অনিয়তহৃদিতক্ষিতং বিরাজব্-

কতিপয়কৌমলদন্তকুট্ মল্যায়ম্ ।

বদনকমলকং যিযৌঃ স্মরামি

স্বতন্তরসমচ্ছন্নমুখভ্রম্মিতং তে ॥ (৪)

(৪) অনিয়তৈতি । অনিয়মে ভাবানিবন্ধনে হৃদিতক্ষিতে যৌবনকালিত্যে যতঃপ্রাপ্তম্ ।
বিরাজনি—দীপ্যমানাণি কতিপয়ঃ স্নেহময়নুপাদাদ্ভূতসংলগ্নাঃ কৌমল্যঃ সূদৃশঃ দন্তাঃ
বদনঃ কুটুম্বকানি কুটুম্বকবদেয়া ইব যচ্ছিত্ত্বং সর্বমুখং । মল্যায়নি সন্মুখস্বাভা-
সহৈবমাদম্ভটাস্থাণি অসমস্তমনি বিবেকমন্তেরমাবান্ পূৰ্ণাদাসামস্তম্ভস্থানি তথাপি
চুম্বানি মিশ্রবাকিত্যেব মনোহরানি প্রাপ্যনিবানি ভ্রম্মিতানি যচ্ছিত্ত্বং সর্বমুখং, মিশ্রীকালি-
কাদান্তে তব বদনকমলকং কমলকং বদনিব বদনং (কমনমদ্যাদিন্যায়ৈঃ স্মর্যম্) স্মরামি
স্বতন্তরং বিশেষ্যনি স্তমতিশিত্যেব স্বতন্তরং সূদৌষস্বতন্তরমবশ্যমিতি ভাবঃ ।

অত্র জন্মিতম্ মুখং ইব সম্ভবান্ দপকবাহিব দ্বিগৌপিতৌষস্বতৌপমাত্তহারহন,
যদাহবদনকমলকং স্বমৌলিকমলকং ইতি নৈবাম্ভটমবশিব স্তম্ভঃ । ইবং প্রতিপাদ্যত্বেন
পদানামপি সৌকুমার্যমিতি মনঃ "স্বতৌষস্বিতৌষস্বাঃ পদাভ্যং সঃ সৌধবঃ" ইতি - অথবা
সৌধবো নাম মাত্ৰাভ্যাহারঃ । পুত্রিতাভ্যাহারঃ ।

অন্যপি' শ্লোকঃ সত্যরামচরিতমণ্ডিতঃ বিজয়ী বর্ণিতঃ । অস্মদ্রূপঃ সৌধবঃ
সুভবস্বাভা—

"অন্তবাদককুটুম্বকানি মিশ্রবাকিত্যেব মনোহরানি ভ্রম্মিতানি যচ্ছিত্ত্বং সর্বমুখং ।

অস্মদ্রূপঃ সৌধবঃ স্বতন্তরং সূদৌষস্বতৌষস্বাঃ পদাভ্যং সঃ সৌধবঃ" ইতি

মনোহর ভৌবর সেই সেই নানাবিধ অঙ্গভঙ্গী প্রদর্শনাবি আভরণ ও মনোজ্ঞ
মধুঃ চাইবাক্যসকল সংকুচিত হইয়া বানান দেহকে যথ ও বস্ত্রঃস্থান দিশাবিত
করিয়াছে ।

(৪) (আকাশে) অপি পুত্রি ! 'বাহ্যভে গোবন ও হায়েব কোন নিঃস
হিগ না, এবং কুটুম্বকগণে প্রাপ্য কতিপয় কৌমল দন্ত বিরাজিত হিগ, পরন্ত
বাহ্যে বাহ্যসকল, অস্তিত্বঃপ্রাপ্যকমলকং বদনকমলকং বদন, চৌমল্য
বিশেষ্যভেদে তাবদ্বন্দ্বিত্বঃপ্রাপ্য কতিরিয়াছে ।

मदयन्तिकालवद्विधिः । - [सास्त्रमाकाशे ।] हा प्रियसहि !
सुपथसमुहचन्दसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा सिरोसकुसुम-
सुचमारस्य दे सरोरत्सार्यं देवदुब्बिष्यपरिणांमो एककिभाष
उदगदो । मद्भाष माहव । उपस्थितमिदमद्भस्यो दे जीव-
कोषो संशुचो । (क)

कामः । [सविशेषखेटम् ।] हा वज्री ! (१)

अभिमवरागरसोऽयं भयतोः कृतकौतुकः परिश्रुतः ।

सुवलीलवद्गयोरिव नियतिसहावाच्यया निहतः ॥ (२)

(क) हा प्रियसहि ! सुपथसमुहचन्दसुन्दरि ! हा वज्री, को वा सिरोसकुसुम-
सुचमारस्य दे सरोरत्सार्यं देवदुब्बिष्यपरिणांमो एककिभाष उपस्थितमिदमद्भस्यो दे जीवकोषः संशुचः ।

(क) सुपथसं समशील प्रसन्नसुखेन सुपथसं च चन्द्रसुखेन सुन्दरि शीत-
साधिनि । को वा अपरिणातः, सिरोसकुसुमस्य सत्तामससुचस्य सुकुमारस्य शीतस्य
(सिरोसकुसुमं शीतस्य शीतस्य शीतस्य शीतस्य) दैवस्य दिधिः दुर्धनस्य चन्द्रस्य चन्द्रस्य,
परिश्रुतिः, एककिभाषः न तु साधनां कृतिताया इत्यर्थः । अपरिणातः साधनीयमादुर्गुण एव
अपरिणातः साधनीयविकीर्णस्य सिरोहितः उदगदः अहवः वर वज्रीम्, जीवकोषः संशुचः ।

(१) सविशेषखेटमिति, विशेषखेटेन उद वया आचयेचये । वज्री ! आनदी
साधनी ।

(२) अभिमवतिनि । सुवलीलवद्गयोरिव सुवलीलसालवत्प्रतिमेष्वन्यत्रयोरिव भयतोः
दुःखीः अभिमवो मवीनः रसः अनुस्य एव रसः वर वज्रीम्, चन्द्रस्य चन्द्रस्य साधनी
शीतसाधनी दे वर वज्रीम् । (वज्रीम् वज्रीम् वज्रीम् इति विभः) (अङ्गोपेक्षी इति आनदीसाधनी)

(क) वदस्विकां च नवविना । (वद विदस्विकां कश्चित् कश्चित् आकाशे
विदस्विकां) हा वज्रीवति ! अहमस्युपचयं अहमि ! कृषि कोषाह कोष ?
आनि मा नैवेय्यं असाधवद्याह एककिनी कोषाह सिरोसकुसुमस्य अहमस्य
नवीनस्य कित्तम परिणात उपमत्त हरेव ? वज्रीवति साधनी । कोषाह
साधनीवति आनद उपमत्त हरेवति अहमि हरेव ।

(१) वर । (विशेष च ऐश्वर्यं सहितं) हा वज्रीवति साधनी ।

लव ! सहि ! किं करोमि, दिदृक्षुर्जलेष्वपि द्विवह्निचलं मम
जीविदं ष मं परिच्ययति । (घ)

काम । वक्ष्ये मालति ! जन्मनः प्रभृति वक्ष्यमा नै त्ववज्ञिका,
तत्किमेनामुज्जिहानजीवितां पदार्थी न भनुकम्पये । इयं हि—(६)

सम्बलालोकया सिन्धु त्वया त्वात्ता न रागते ।

मन्त्रोन्मत्तसुखी वृत्तिः प्रदीपयितुया यया ॥ (८)

(घ) सखि ! किं करोमि, हृदय-सुख-विविध-नयन-श्रीणि' व श्री-परि-वर्द्धि !

(घ) सर्वति । इदं चमतीव साद्विषयमस्तु । अमुदेव स कीमकृतिरिति मेव
गिराई नामकं यत् एव विषयं चलिनुव्यक्तम् । अथवा इदं नामां नान्यथापन्नं समेतैव
इत्यपि विदितं ।

(१) कालेति । लब्धिदानं (सुखीवाचकस्यैवाकनेयदिनस्यैककदाप्यस्यैः स्वर्गयोगम्)
 तस्यै विरक्तोद्यमस्तु लोभितं लोभनं समालम्बमाह । वरादीं दीनतन्त्रं । नास्त्यस्यै
 न स्रष्टे । कदाप्यस्यै लोभनायकस्यैवाकनेयदिनस्यैककदाप्यस्यैः स्वर्गयोगम् ।
 तस्यै विरक्तोद्यमस्तु लोभितं लोभनं समालम्बमाह । वरादीं दीनतन्त्रं । नास्त्यस्यै
 न स्रष्टे । कदाप्यस्यै लोभनायकस्यैवाकनेयदिनस्यैककदाप्यस्यैः स्वर्गयोगम् ।

[illegible]

अथ शीतः पुष्पोपमातडात् ७८ एव ।

(৪) স্বঃ। মহিঃ। কি করিব ? দুঃস্থানে ক্লান্ত হইয়া চণ্ডিতে
অদর্শ আমায় কোন আশীর্বাদ করিতেছেন না।

(১) কান। সংস্কৃত শাস্তি। অশ্বাধিনিই দাবি। যোনাথ শ্রীকৃষ্ণ, তবে
 যোনাথ পবিত্রাঙ্গ উচ্চ। এই যোনাথ প্রতি অশ্বাধিনি কবিরচিত না কেন?

(৬) যেহেতু উদ্ভাসনাথক প্রৌপরিচয় পরিচালিত নবীনমুখী বণা শোভা পায়না, সেইজন্য এই নবনিবার উদ্ভাসনাথিকৃত হোমা বহুব পরিচালনা হইয়া শোভা পায় না।

কথং কল্যাণি ! কৌমন্দকীং জহাসি, ননু অকরণে ! মদীয়-
চৌব্রোভশ্চৈব তে প্রণুণীকৃতানি অঙ্গানি । (৫)

স্বন্যত্বায়াগাৎ প্রমুখি সুসুখী দন্তপাশ্রান্তিকেব,

‘কৌট্যায়োগ’ তদনু বিনয়’ প্রাপিতা বদ্ধি তা চ ।

লোকযেঠে গুণবতি বরে স্যাপিতা ত্ব’ ময়েব,

‘সেহো মাতৃময়ি সমধিকস্তোন যুক্তস্তথাপি (১০)

(৫) কথমিতি : জহাসি-পরিত্যজসি। মদীয়চৌব্রোভশ্চৈব-আমককৌণীনবসনোপ-
সর্গেণ তে তব অঙ্গানি প্রণুণীকৃতানি, সমতং নদনুচক্রমপ্রদেবা-সান্নিতানি।

‘দুঃখোদঘোবদ্যান্তর্ভব’ সম’ অর্থেণ ত’-ইতি লব্ধপাদম অর্থেণ’-নাম নাট্যশব্দম্।

(১০) কথমিতি : উ-মাণতি। ময়েব-ন-নু-তব-জনন্যাভিনেয়বর্ষে; স্বন্যত্বায়াগাৎ-প্রমুখি
জননীসমদুঃখবানপরিত্যাগাদারম্ভ-সুসুখী-সুন্দরবদনা-তং-দন্তপাশ্রান্তিকেব-মজাদিদন্তাভিনির্মিত-
শান্তমস্তিকেব-তদামৃতকোঁড়াপুশ্পিকৈবেতি-বাবত্, (মাছাচৌমাণমধিকৈতি-ইমঃ) কৌট্যায়োগ’
শাস্ত্রকানোপযোগিনীশাস্ত্রমর্থ’-প্রাপিতা-আশ্রয়িতা, তদনু-তত্পর্যাং-বদন্তা-কিঞ্চিদাধিক্যে’
সমীর্থে, বিনয়’-নত্বকাতোচিতং-মমতাংদিগুণং-মিত্ররূপাদিমিত্রবশত-প্রাপিতা-বদ্ধিতা-মদৌচিত-
পাদনাদিনা-উচ্ছিন্না-মমিতা-চ। (ততস্ব-বীবনে-প্রাপ্তে) লোকযেঠে-কৌটিল্যাদিনা-সম্বন্ধমাত্রমস্তে
যুক্তবতি-বিদ্যাভিনয়াদিসঙ্গুতবসন্তে, বরে-জামাতরি-স্যাপিতা-প্রতিপাদিতা। তেজ-কুটুনা-
তথাপি-মাতৃ-স্বকীয়জনন্যা;-সকামান্-ময়ি-সমধিকঃ-অন্যত্বাতিরিক্তঃ-সেহঃ-অনুরাগঃ-যুক্তঃ
সমুচিতঃ। তথাচাপুনাপি-নিঃসে-হৃদয়-দর্শনপ্রদান’-ন-কথং-অ’-স্বপেতি-প্রাঃ।

‘অবাসিরদর্শনপ্রদানস্বার্থসিদ্ধয়ে’-তত্তেজমুখসমধিকসেহীষিকৌপন্যাসেন-‘উপপত্তিস্বত্বা-
উত্তৌবদন্যকৌটিল্যসিদ্ধয়ে’-ইতি-লব্ধপাদার্থোপলিখনাম-নাট্যশব্দদ্বারাঃ।-তথা-দন্তপাশ্রান্তিকেব-
শ্রীত-উপনয়নদ্বারাঃ।-মন্দাকিনী-হননঃ।

(৯) অরি-কল্যাণি! কামন্দকোকেই-(আমাকোকেই) বা-তুমি-পরিভ্রাণ-
কব-কেন? অরি-অকরণে! আমার-কৌণীনবসনেব-উকঠা-বামাই-তোমার-
অঙ্গসকল-মালিত-হইয়াছে।

(১০) অরি-মাণতি। জননীর-জনদ্রুত-পরিভ্রাণ-হইতে-আরম্ভ-করিয়া

[सर्वैक्यम् ।] चन्द्रमुखि । सम्यक्ति निरायाधि । (११)

अकारण्यो रमनोहराननः, शिखाललाटार्पितगौरसर्पः ।

तवाङ्गमायी परिवृत्तमाग्न्या, मया नै दृष्टस्तनयः स्तनभयः ॥ (१२)

(११) सर्वज्ञानविनि वेत्तव्येन सकलवस्तुद्विज्ञानवशात् न च यथा साधुर्विचर्यः । निराया, विगतदुःखोपायता ।

(१३) का मनीषासुखा निमित्तेऽकाङ्क्षायाः—यथावेति । परिश्रमस्यैव विपरीत-
दृष्ट्या ननु 'यथायथं' निर्गमिष्य 'जे'र' किञ्चिद्वास्तवमिति 'यत एव मनीषा' 'पितृपुराण-
धान' 'वदन' एव तस्यासूतः, मित्रात्मनःपुत्रोः 'अर्षितः' सुतार्द्धमवनिभारवात् 'दक्षः' शीरस्यैव;
'शैलदण्डः' दक्षः यथासूतः । (सुषुम्नस्य शीरः विहायैव सुतमात्रं प्रति राजनिर्देशः)
'यदमासी लोके' यदनकारी लोको यदपि विपरीति संज्ञः यः सांख्यलकारी तत्र तस्यः पुनः न
दृष्टः न विनोदितः । यदुक्तं एव हि तदोक्तकाङ्क्षतत्त्वदर्शयप्रयासा नवति परिधीविज्ञाती-
या संशयि तद्वर्त्ययथायथमिति न विनामेति भावः ।

“यस्य पवित्राभयमेति-पदार्थस्य तादृशतयाप्राप्तं” इति हेतुमेवोपस्थाप्य पदार्थहेतु-
कायसिद्धं, तथा हेतुं विनापि ईदृशसद्व्यवस्थायोद्भासितत्वात् प्राज्ञद्वारा इत्यनयोद्भासितत्वेन
सदृशः । ईदृशसिद्धिः प्रसङ्गः ।

গণস্বত্বাধিকারিণী ক্রীড়াপুস্তকিকার ভাষা সহস্রী প্রত্যেক আবিষ্কৃত-
কালোচিত খোলাশিলা ও তৎপরে শিল্পকলাবি শিলা-পাথরাদিহি এবং
যথোচিত প্যামনাদি দ্বারা বৃত্তিত করিয়াছি। পরন্তু শ্রেণীভাষা বিধা
ও বিভাবিনয়াদি সঙ্গতগদ্যসঙ্গত স্বরূপ আবিষ্কৃত করিয়াছি। অতএব
ক্রীড়াপুস্তকিকার ভাষা সহস্রী সঙ্গতগদ্যসঙ্গত স্বরূপ আবিষ্কৃত করিয়াছি।

(১১) (সকলপ বেহমনিচ বিক্রমতার সহিত) সত্যভি (একবারে)
নিয়োগ হইতেছি।

(২২) বাথার বহন অকার্যে ইহা হাস্যকর হুতবাং মনোবহ, এবং (ভূতান্ত্রিকনিবারণের ক্ষত) বাথার বিধাও লগাটে খেঁচবর্ষণ মর্দণ্ড, ক্রোহশায়ী ও তনুশায়ী ভোম্বাং তাহুং পূব জাগ্রাবিগর্ভাবশতঃ স্মৃতি হেথিগার না।

স্ব। মম্বদ্বি। পমীদ, খীমহুদ্বি সম্বদ' জীবস্বদ্বি, তা'
হমাডো' গিরিমিহরাডো' মত্চাণ' ম্বদ্বিষ' শিব্বুদা' মবিস্ত',
তথা মে মম্বদ্বি' মাসিষ্মদ' করেদু, জেখ' জম্বদ্বি' পিষ্মদ'।
পেখিষ্মদ' ! (ঙ)

কাম। ননু' স্তব্ধি'। কামন্দ্বি' নাত: পর' বক্ষা'
বিয়োগে' জীবিত'। সম্বদ্বি' মুক্ত'। খাবয়ো:। ক্বি'—(১১)

সঙ্কম: কৰ্ম্মণা' মেদা'দি' ন' স্মা' নাম' স:।

প্রাপ্যনানু' পরিত্যগে, সন্তাপো'পরম: ফলম্ ॥ (১৪)

(ঙ) ভগবতি। প্রসীদ, নিস্কা'। সান্ত' জীবস্বদ্বি, তদ্বি'। নিস্কা'। সান্ত'
দাদিতা' নিস্কা'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।
সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।

(ঙ) ভগবতি। প্রসীদ, নিস্কা'। সান্ত' জীবস্বদ্বি, তদ্বি'। নিস্কা'। সান্ত'
দাদিতা' নিস্কা'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।
সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।

(১১) কামেতি। খাবয়ো:। সান্ত' জীবস্বদ্বি, তদ্বি'। নিস্কা'। সান্ত'
দাদিতা' নিস্কা'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।
সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।

(১৪) সঙ্কম: কৰ্ম্মণা' মেদা'দি' ন' স্মা' নাম' স:।
প্রাপ্যনানু' পরিত্যগে, সন্তাপো'পরম: ফলম্ ॥ (১৪)

(ঙ) ভগবতি। প্রসীদ, নিস্কা'। সান্ত' জীবস্বদ্বি, তদ্বি'। নিস্কা'। সান্ত'
দাদিতা' নিস্কা'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।
সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'। সান্ত'।

(১০) কাম। ননু' স্তব্ধি'। কামন্দ্বি' নাত: পর' বক্ষা'
বিয়োগে' জীবিত'। সম্বদ্বি' মুক্ত'। খাবয়ো:। ক্বি'—(১১)

सव । जहा तुह्ये पाणवेध (च) । [उत्तिष्ठति ।

काम । [सदयं वीणा ।] वत्से मदयन्तिके । (११)

मद। किं प्राणवेध अमोसरीहोदुषि, ता जाव अम-
हिदन्नि। (७)

(५) सधन सुधनप्राप्तव्यः ।

(क) विभागाध्यक्ष अथवा अधीनस्थ अधिकारी द्वारा प्रमाणित ।

गान्धर्वसिद्धिर्मेघः । अथवापि नाष्टावर्गसिद्धिर्भास्वः । एवमेव च वृत्तं ननु निश्चयीत्याह—
 प्राधान्यसिद्धिः । अत्र चित्तं प्राधान्यं पवित्र्यते विशुद्धं भवति स्वभावात् सात्वतीश्रीमानसप्रति-
 दाहस्य उपरमः स्वयमग्नः विद्यमान इति वाच्यं, वृत्तं अरचयत्येवम् स्यादिति मेघः । एतावो
 भगवदपि ननु वृत्तेष्वप्यहः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
महाभारतसुखसंगीतम् ।

(५) अतिवर्तीति 'आमान' प्राप्तवितु' मिथ्यासौहृदायेति श्रेयः ।

[illegible]

(क) भगवती का निर्देश दिव्य कलापयतीत्यामया भगवतीपदविहारीविप्रेक्ष्यसमस्तमात्मा । इदमिहा कामदुःखोपायमयावकाशमद्वयैवाह — किमिति । अर्चयती मर्याद-
मानिनी । अर्चयती मर्यादावर्धनने कामपयती ।

(১৪) পূর্বাংশেও বর্ণের পুরুত্ব হ্রাসকৃত হওয়া বৈধ্য বশতঃ যদি আনামের পরোক্ষক ও বাপজের সহিত সংঘেদ না হয়, তবে তাহা বা ঘটকৃত্ত্ব আশয়ের পরিচায়ে দামতী পোকাবন সন্তানের উপপদগ্রন্থ ফল হইবেই।

(৫) লব। আপনি বেতন আশা করিলেন, তাহাই হটক। (উত্তর) :

(১৫) কাম : (বঙ্গের সংস্কৃত শেখরা) বঙ্গের মদ্যভিত্তিক।

(হ) নব : নব দিবসে ভূমিই অগ্রাধারিনা হও এই আশা করিতেছি।
কি : তবে আমি সে দিবসে সাংখ্যনা হইবেছি।

नव । मदि ! पमोट, विरम एत्तो भत्तणो वावादणादो, मा
एदं जणं विसुमरेमि । (ज)

मद । [सक्रोपमिव ।] अवेहि, णद्धि दे वसंवदा । (झ)

काम । [स्वगतम् ।] इन्त ! निखितं वरावया । (१६)

मद । [स्वगतम् ।] णाह मअरन्द ! णमो दे ! (ब)

(ज) मदि ! पमोट, विरम एतकादाकरो व्यावादनाम् । मैत्रं जनं विस्मरिष्यति ।

(झ) अवेहि, नाकि ते वसंवदा ।

(ब) माधवाय मअरन्द ! नमोः ।

“मअरदि ! पमोट” इत्यादिव एतद्वचनद्वये मरचपकार्यस्य कर्तव्यतयापदमान् उपस्था-
सन् वावादायां एवमिति अत्रोक्तं वचनं नाम निर्वहणमभ्येष्टम् ।

(ज) भर्तुर्जिह्वागतया मदन्वितामरचसावहतवदुह्या अदे तन्दरे पुनस्त-
योवानुभवमौटा वा अवाहिका मदन्विता निरापविनुमाह—मखोति । एतत् जनं
महद्वचं जनं भविति दावन्, मा विस्मरिष्यति न विस्मर ।

(झ) सक्रोपमिवेति, मरचाप्रियावनेनाव कोवहेतुः) अवेहि दूरमरवर । अहं
ते तव वसंवदा अयोना न अवि । इव ज्वाहं प्रतिपन्नयामोति भावः । तदाप माहं
मरचादिरचितं इति अवि ।

(१६) कामेति । वपुषा होतया मदन्विकया निविष्टं किञ्चिदप्याहमप्या मरच-
मरचरितम् । एवावावकी प्रवरः सर्वाभामिवावकुरथोव इति भावः ।

(ब) मदीदृष्टया धनहीनतया तदनुमतिमन्त्रेण वदिनामनमवद्वानिति मदीप्रममनादे
अन्धानादेऽपि तत्कवचावाभावेण नमस्तुवति नावेदादिया । मदीदृष्टेय वसाः “मदवती वि”
अन्वत इति भावनेन नमस्तुवत्येव वरवते इति इति नमस्तुम् ।

(७) नव १) अवि । अग्रे २७, अहे आह्वयिनाम अहेते पूवि विद्वता २७ ।
आनाके विद्वता २७७ ना ।

(८) मर । (येन कोणेरं मदिठ) पूवि पूवे दा७, आवि टोनाव अयोना
नदि ।

(१७) काव । (१७८) अहे योना अवाहिका मरण निजव कदिताहे ।

(१८) मर । (२७८) नाव अकटव । टोनाव डेपेडे मरवाव करि ।

सर्वः । भयवति । यथा चोच्च मधुमदोद्योत्तमन्दाणिदपचित्त-
मेहसो महीहरविहङ्गो । (८)

काम । कृतमिदानीं प्रसूताभराणेण । (१०) [पञ्चोऽपि गुणवन्ति ।]
[नेपथ्ये] आस्त्येयमाश्रयम् ।।

व्यतिकर इव मांसस्त्रामसो वैदुरतय,

सखमुपहतचञ्चुर्हृत्तिरुदभूय यान्तः । (१८)

काम । [विलोक्य । सादभुतदृष्टम् ।]

कथमिह मम वक्षस्तृप्तिमेतत्—

(८) भयवति । यथा चोच्च मधुमदोद्योत्तमन्दाणिदपचित्तमेहसो महीहरविहङ्गः ।

(८) अर्थेति । मधुमतो लदभिरासा काचिकदी, लसाः स्त्रीलसा सन्दर्भिता सम्प्रदा मीलन
नितम्बप्रदेशः यः ५ लघाभूतः, महीहरस्य पर्यन्तः विहङ्गः अपोदधातिका (अपोलपादिवादा
विहङ्गं पुनर्गुच्छकमित्यन्तः) तदङ्गुलप्रदेश इत्यर्थः । तथा आकादिवाकानां पालयित्वा सर्वं वि-
मर्शयति सत्यः ।

(१०) कामेति । प्रसूतास्य प्रमावित्तराजस्य अनारदीय सास्त्रविषयवदभिरुद्धेन ।
अर्थः । ददानीमेवाकाशं पतिता येन कथं सम्पन्नवान् इति भावः । “विनर्था वृत्तमारम्भ”
अर्थादिदृष्टप्रसङ्गमिति अथवादत्र विमर्शयाम् वाच्यमन्तरः ।

(१८) मेवमिति । आत्मन्वीर्यमिच्छामिदम् वदन्त एव पूर्ववदन्त्यादुपस्थितं
वैजःपुत्रं हनुप्रयत्नसङ्घातकोकापयैवितः पूर्वपठितमेव शोकाई पुनः वरति स्मिहर-
ति । अथ न्यासा पूर्वमेव कृता ।

(९) लक्ष । लभवति । यात्रा नित्यवर्णन मधुमती नवीन एतादृशदृष्ट
एवै एवै गर्हितेन करपाठपात्रिका । (करपाठपात्रिकायां तत्र उक्त
कारण)

(११) यथा । एव एवम एतादृशं यथावत् कानिदपश्यन् निरर्थं एतादृशम्
नहि । (यथापि पठितं वहीनां देखा करिण)

(१७) [नेपथ्ये] आस्त्येयमाश्रयम् ।। कनकाय कर्मविशेष निरर्था-
काशे तद्वत् कोनो देवःपुत्रः यद्वत् १७ च विद्याभ्यासार्थं यात्रा उद्योग
होत्रादि नास्ति हरेण ।

[प्रविश्य मकरन्दः ।]—किमन्यत्,

प्रभवति हि महिम्ना खेन योगेश्वरीयम् (१८)

[नेपथ्ये ।] कथमतिदारुणो जनसंमर्दो वर्तते ? (२०)

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

(१८) विष्कोकोति, दृढमत्यान् मकरन्दं सहस्रोपस्थितान्निर्दितं तैजोभातस्य निरीश्वरीयः ।

साधुवहने आश्रयान्वासां सह यथा स्वातन्त्र्या आहति शिवः ।

कथमिति । इह अस्मिन् स्थाने मम वत्सः मकरन्दः कथं तेन प्रयोजनेन सहसा उपस्थित इति शिवः । तस्य भाववसुधचारित्वस्यैव स्वाभावितत्वादिति भावः । तदेतत् परिणीकितं तैजोभातं किं ? किमिति चक्षुः ?

मकरन्दः सहसा प्रविश्य परिश्रुतत्वात्स्यैव “तत् किमेव” इति कामदक्षीप्रश्नोत्तरं ददाति—किमन्यदिति । “अन्यत् किं न किमपि, इयं हि मद्वसोकिता काचित् योगेश्वरी प्रकटयोगसम्पन्न्यालिनी योगिनी” खेन महिम्ना खलीवयोगनादाब्धेन प्रभवति । तथाच तस्या एवेव तैजोभातं पूर्वमपेक्षादृष्ट्या तदीयनेमसा मया परिहृयित्वादिति भावः । अतएव “निर्गन्धं, पुन, अनुभूतार्थकचन” इति लक्षणादन निर्गन्धी नाम निर्वन्धवसन्नेवम् ।

सहसा तादृशानाकिकतेजःपुलकनेन अकिता एव प्रथमं पतनान् किञ्चिदपेक्षा मकरन्दसन्दर्भेन च सञ्जातज्ञानावगतिवासनाधनः स्वीदानिनीज्ञानमगम्य सद्य एव च मानसोपाधवागच्छन्ती निरीश्वरी सञ्जाः पतनाचिरता इति विभावनीयम् ।

(१९) नेपथ्य इति । अज्ञातज्ञानाः कविदानमुक्तः अनपादस्थनाशील पृच्छति—कथमिति । अति दारुणः अति महान् जनसंमर्दः लोकसङ्घर्षः ।

(२०) विदितज्ञानाः कविदुःस्वाभिभूतवनेचरः पुर्वोक्तप्रश्नोत्तरमाह—नान्यदिति । “कथमनेचरवचनादकरिता” इति वक्ष्याम्युपाधवोक्तिरेवास्य वनेचरीकृतं समर्पयतीति

(२०) काव्य । (अरलोकन करिवा आश्रय ओ हर्षेर मरिठ) आमार २५२ मकरन्द एवमेव हठां आगिन कि एवोचने ? एह तेवः पूरुषेव ई वा हेतु कि ? (मकरन्द एवैव करिवा) अन्य आर कि हेतु हईवे ? एह बोधीवरीह दोर बोधएतावे एह तेवः पूरुष विचार करिवाहेन ।

(२०) (नेपथ्ये) अति दारुण जनसंमर्दं वदमान केन ?

(२१) अथातः कृत्रिमं मानसोपाधं विनाशं यदगच्छ इति शब्दं पत्रं सांसारिक-

निश्चित्य वञ्छितनाथ सुवर्णविन्दु-

मथ्येति मूर्खिसुरित्वपुना दत्ताः स्मः ॥ (२१)

मदयन्तिका ! लवङ्गिके ! भक्ति मालदीमाहवाणं भदंसयमहसरो
भक्ति अवाहिदं अ (३) ।

कामन्दकीमकरन्दौ । [सङ्घर्षम् ।] हा चिक् कष्टम् । पाचये-
माचर्यम् ! ! (२२)

(३) भट्टिनि मातृतोषाप्रपयोः सन्दर्भेनमोक्षयो भट्टिति अवाहिदं ।

विमर्शनीयम् । भूरिपुत्रः अनाथो मातृतोषिता मातृत्वा अवाणं पूर्वसदपरचातुमितिविनायं
अधिमन्त्र लोकापरम्परया परित्राय साधारणिकेपु पित्रये धनसम्पददिषु मोक्षितेषु दायाभारयेषु अ
(धारयन्निदाया बहुलात्कृष्यन्) निरञ्जयेताः उपरतनाथः सन् भक्तिपत्रमस्य लरवार्य-
कागमद्वेयाय निविश्य निषेधोक्त्य सुवर्णविन्दुं तत्कामकविषं अग्नि लयीकृत्य दत्ति आगच्छति ।
इत्यमूमितार्थाश्रय एवापिपत्रेण कर्तुं शिरीषमन्त्रमन्त्रोत्तरैः । अतः केचिदः अङ्गुना ययं
पशः अः मलकलाः भवाक् । परमकाष्ठविकलासायस्य अमावे नावाविषायापारादि-
मभवाविति भावः । तयाव तदुर्गमावेमालावर्मिन् लीलावासनं यथाहै र्म्यचरम् ।
यद्यनित्यकालम् ।

(४) दृष्टावन्मथौ मातृतोषाप्रपयो समोअय "मातृतोषाप्र"मिवादि लोकाध विषय युवपम-
कादर्थविवादयो मदयन्मिवालयत्रिके आहृतभट्टितोति । भट्टिति अवाणम्, अवाहिदं
मदभोतिः ।

(२१) सङ्घर्षमिति । मातृतोषाप्रसदर्थममेवात्र उभेहेतुः । भूरिपुत्रमग्निप्रेषोदयोः
सुपुत्रमाह—चिक् कष्टमिति । रवीरविमर्शनीयकविषादमिष्योर्द्वेगपुत्रसिद्धिदर्थमादाह—
आचर्यमाचर्यमिति ।

द्विरेव स लोचनमात्रेण निवृत्तः छिन्न इहेया अनललाभेन निवृत्तः कविता पूर्वविन्दु-
नामकं महादेव, लका कविता अग्निदेहेन । अतएव मत्पति आनवाह इह
दहेनाह ।

(३) मङ्गलिका ७ लवङ्गिका । अतश्चाह मातृतो ७ मातृदेव लवङ्ग-
महादेव ७ अकम्प्य महातोति उपाहित इहेन ।

(२२) पाचयन्तो ७ यद्यनन्त (र्म्यचरं मर्दिन) कष्टे चिक् । कि
आकर्म ! !

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदव्यातः ।

अनङ्गस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभः सुधावर्षः ॥ (२३)

मञ्जोवनीपधिविषयतिकारमालोक्तमिरसम्भेदम्.

अथा विधिरशनिग्रहपरमग्रहसंवलनमनुकुरुते ॥ (: 8)

(२३) किमिति । अहं भूरेक्षु-वृद्धिप्रवेशात्माहर्षेण सह नात्रहीमाधराद्योः
 चक्षुः खड्गा एव यदाहि तदा चक्षुःसरसामा दृष्टावन्तः तेषां आत्माः निरन्तराणि । तस्य
 दुर्दमन् एकस्यानि चक्षुःसतः निदमनं किं ? तदा अयं चक्षुःसमुद्भिन्नं वृद्धिप्रदेशं चक्षुः
 सङ्घः चक्षुः सैवविपश्चित् सुधारणः चक्षुःसर्वं किं भवतीति चेत् ।

अथ भूरिशुद्धिद्वयेदीपनाकर्षणस्य अर्चनप्रवृत्तयश्च ब्रह्मसिद्धिस्तद्वत्तयः, तदा
मातृदीपनाद्विज्ञानस्य अर्चनप्रवृत्तयश्च सुधारणस्तद्वत्तयः स्यादथ ।

यदा चक्षिष्यन्त्यनरसदोरेकदा निनयने एवदेव दुःखहृदनाग्निविद्यमुखदीरनु-
मयी भवेत्, यदा कुरिष्यमुचिष्वेदीदमाकर्षणमात्रोपाधयोऽप्येकदोमस्थितेन एकदेव
दुःखहृदनाग्निरिह्यदमुखदीरनुमयी भवेत् । यदा वा चक्षिष्यन्त्यनरसदोरेकदा-
एकदेव दाहः केससादनुभवः, गतेन कुरिष्यमुचिष्वेदीदमाकर्षणमात्रोपाधयोऽप्येकदो-
मस्थितेन एकदेव निरविद्यः सत्वाः मुखसादनुभव इति सरस्वतीमाशाहौ ।

अथ ब्रह्मेण सृष्टयै सप्तमामदी, संशङ्गां कृत्स्नमेवावहात् । एवं “संशङ्गो जायतस्स
मात्रे स्मादुदनिरुधे” इति खण्डादं कृत्स्नो वाग नाश्रयचयन । आर्याशक्तिः ।

[illegible]

(২০) ছুরিবহুর বহিঃপ্রবেশোক্তনের সূচিত এই মানদীনাংবৎ
অবশ্যেবন তি অঙ্গিপ্র ও চন্দনবৎসমুহুরিত্ত এককালে নিপতনবহুর কিংগ
বহিঃপ্রবেশোক্তনের সূচিত এই মানদীনাংবৎ

(২৪) ছুটিবন্ধে বহিঃপ্রবেশাভিনাবর্ণন ও নাট্যনাট্যের মনোবর্তন এই
মনোবর্তন বর্ণনায় বর্ণিত আছে যে, বহিঃপ্রবেশাভিনাবর্ণন ও বহিঃপ্রবেশাভিনাবর্ণন
অন্যভাবে সংগঠনের এবং বহিঃপ্রবেশাভিনাবর্ণন ও বহিঃপ্রবেশাভিনাবর্ণন

[नेपथ्यः।] हा ताद ! विरम, दंसमूमुश्रद्धि दे वषणकमलस, पसीद, मयावेदि मं । कचं नम कारणादो समखलोपालोभान्तरा-
सविक्रशादणिभालकुलेकमङ्गलपदोवभूदं यत्ताणयं परिहृयणि, मए
मण भणआए निरणुकोसा तुहोत्ति सभाविदं भासि (ह) ।

काम ! हा वस्तु !

(४) का तापः शिरसि, दर्शनीयमुत्पन्नं ते वदनं ह्यनुस्रवतीर कथारय मातुः । धर्मं भग्नं कारुण्यं सुममृतीकृतो राजाननश्चैव्यातमिदं कृतं कृतं दृष्ट्वा भूमाभारं परित्यजति, यथा पुनः नृणां यथा निरनुशोका वदन्ति । कथार्थमनामोत्तम ।

“अनिमप्रलु सादृश्याभूतायेन कलने”ति उदकादूत अत्रिवापी बाण नाद्वयवचनम् ।
 एवमिदंविश्वमाकाशं यन्मनुष्यं निरुद्धः सादृश्यानुवर्णाकरवाच प्रवोदकाद्विहीनोपेया
 ब्रह्मादः । आर्त्तादिति ।

[illegible][illegible]

জন্মান্তরাদিব পুনঃ কথমপি লব্ধাসি যাবদযমপরঃ ।

উপরাম ইব শশিকলাং কবলয়িতুমুপস্থিতোঽনর্থঃ ॥ (২৫)

লব । হা পিষসছি ! (ট)

ততঃ প্রবিশতি প্রমুগ্ধা মানসো ধারয়ন্ মাধবঃ । (২৬)

মাধ । কষ্টং ভোঃ কষ্টম্ !

এবা প্রবাসং কথমপ্যতীত্য, যাতা পুনঃ সংযমমন্যযেব ।

সৌ নাম পাকাভিমুখস্য জন্মদ্বারাণি দৈবস্য পিধাতুমোটে ॥ (২৭)

(৪) হা পিষসছি !

(২৫) জন্মেতি । হা বলসে ! মানসি ! ত্বং জন্মান্তরাদিব পুনর্লব্ধাসি যাবদযমপরঃ জন্মপিতৃ-
পরম্পরাদিব কথমপি অতিক্রম্যেৎ যাবৎ পুনর্লব্ধাসি প্রাপ্তাসি যাবদেব কথমপরঃ জন্মপিতৃ-
রনন্তপ্রবিশীঢ়মরূপঃ অনর্থঃ বিপটিং উপরামো রাহুঘটঃ (উপরামো রাহুঘটাকর্তৃবন্দ্যোঃ । বিরাসী
দুর্নয়ৈ রাহুরিতি ভ্রমঃ) শশিকলাং কবলয়িতুং যাবত্বেণ উপস্থিতঃ উপনতঃ ।
তদাচাচ্ছাচ্ছ' ভ্রাম্যমিতিসন্দ্বিগ্নমিতি ভাষ ।

অমৌলুপ্রে সৌপমালাঙ্কায়ৌরদ্ধাঙ্কিভাষেণ শুভ্রঃ । আখ্যাশাসিঃ ।

(২৬) মত্ব ইতি । প্রমুগ্ধা পিতৃরনন্তপ্রবিশীঢ়মাকর্ষণজনিতমৌলিগ প্রাশসৌন্দর্যম্ ।

(২৭) এবিতি । এবা মালতী প্রবাসং কথ্যমুকুটপ্রাক্ষিতযা জীবিতসংযমকারিণী'
বিদীষত্বশচিৎ কথমপি অতিক্রম্যেৎ অতীত্য সৌদামিনীকবচযা অতিবাপ্ত পুনঃ অম্যয়ং
অম্মদকারিণ পিতৃনরজায়য়তু ভ্রম সংযম জীবিতসন্দেহং যাতা প্রাপ্তা । তদাচি সৌ নাম
জন্ম: প্রাপ্তৌ পাকাভিমুখস্য পরিচামকল্পদানীযতস্য দৈবস্য নিয়তৈঃ ধারাষি বহির্গমনমপমান্

(২৫) কথ । হা বলসে ! মানসি ! জন্মান্তর ইহেতেই যেন অতি কষ্টে
যেই ভূমি পুনরায় পরিপ্রাপ্ত ইহেলে অবশিষ্টে তৌবার পিতার অধিগ্রহণোত্তর
জীবনরূপ অপর এই অনবরতাহ যেমন শশিকলাকে আগ করিতে উপস্থিত হয়,
সেইরূপ তৌমাকে আগ করিতে উপস্থিত হইল ।

(ট) লব । হা পিষসছি ।

(২৬) (মুগ্ধতা মানসীকে ধারণ করিতে করিতে মাধবের প্রবেশ)

(২৭) মাধ । অহো কি কষ্টে-কি কষ্টে ! ! এই মানসী অতি কষ্টে কোনরূপ
বিশেষবসতি অতিক্রম করিয়া পুনরায় অষ্টপ্রকারে জীবনগণের প্রাপ্ত হইল ।

मन्त्रः । [सहस्रोपसृत्य माघव' प्रति ।] सखे ! भय सा
योगिनी क ? (२८)

भाष । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तथैव मह सदा ।

करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥ (२८)

कामन्दकीमकरन्दौ । [सप्रणयमाकाशे ।] महाभाग ! पुनस्तथास्व
किमर्थमन्तर्हि वासि । (१०)

निषातुं वाचादक्षिणुं इत्येः कर्मणश्च न कोऽप्येवमेव । तथावाप्यविद्यायां नै दुःसुप्तमप्येवैत
मात्रः ।

স্বর্গদেবতা; সান্নাথে ন বিমিশ্রনন্দনকুণ্ডলাদ্যাদিষোভাসাত্ত্বিকবিধি চতুরঃ । ১০৮
যঃপ্রথমঃ । ৪

[illegible]

(१२) श्रीनरसंहितिः । अहं तथा शोचिष्ये च वीर्यमत्तान् सज्जनान्वाचसान् । एव चमिन्
इदं हि सत्त्वं अविदुः । अत्रचित्तमार्गेति याज्ञिकः, अतश्च अजितः, तस्य अर्थः आरब्धपुत्रं
एव वीर्यवान् वाचसिन् । ननु वाचिजनस्य अर्थः "वाचसनाय" मित्रादिवाचं सज्जान् सदाचरान्-
दिष्यः, अतः सत्त्ववान् अलसिता अस्मिन्तां वा वीरिणो न पश्यामि । "मात्रदपयः"-
मित्रादि दातृवद्भवमात्रमेव सा ह्येव भवति नाशयोक्त्यानीति ननु सदाचर्यमिति भावः ।

[illegible]

কোন প্রাণী পরিণামবদ্বানোয়ত স্থিতির দ্বারা আচ্ছাদন করিতে সক্ষম ?
(কোন প্রাণীই নহে)।

(୨୪) ବନ୍ଧୁ । (ସନ୍ତୋଷାଦୃଷ୍ଟିରେ) ନିକଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅ । ନାଭିରେ ଶ୍ରୀତି
 ସହେ । ସେହି ସୋପାନୀ କୋହାନ୍ତ ?

(২২) মাঝে। সেই বোম্বিনীর সহিতই অতি সুন্দর স্ত্রীসঙ্গ হইতে এই
 ক্রমেই আনিয়াছিলাম। কিন্তু কন্যাবোম্বের বরণ বাক্য শ্রবণের পর সংজ্ঞা
 আর তাঁহাকে বেশিমান না।

मदयन्तिकालवद्विन्दे । सहि मालदि ! गं भणामि मालदिचि,
[सोत्क्रण्टम् ।] भञ्जददि परिच्छाहि, चिरणिरुद्धणोसासणिवलं से
हिअन्नं ! हा अमच्च ! हा पियमहि ! दुवेवि तुह्ये परप्परावसाणव
कारणं जादा (ण) ।

माम । हा वत्से मालति ! (३१)

माध । हा प्रिये ! (३२)

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे स्त्रीहसुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।] (३३)

(५) सहि मालति ! ननु भवानि सहि मानवीति । मनवति । परिवारस्तु, चिरनि-
रुद्धनिवासनिवसना उदयम् । हा अमाय ! हा प्रियसखि ! हापि येषां परप्परा-
वसाणव कारणजातौ ।

(३०) पुनश्चाप्रसवेति कथावदुक्तमाह्वानं परिचितं मालतीं पुनः दिशतिहान्
रचसेत्यर्थः ।

(५) सहि मालति ! इति सम्बोधनेष्वीश्वरमनावाद्य अनासक्तत्वं चेतसः सम्पाद्य
हिचिदुर्वैराह—भविति । चिरनिरुद्धेन स्त्रीहसुपगं वदुक्तमाह्वानेन निवासेन स्वयम-
रहितम् । परप्परावसाणव अन्वेषणविनाशस्य कारणं हेतुर्भावौ । (सङ्केतविधेय-
भावस्यैव शिवाया सङ्केतव्यतिष्ठसंख्यामायितव्यमनाय विधेयवाचककारणव्यवहृत्यसिद्धिसंख्या-
मायितव्यमिति मन्त्रार्थम्) मानवाः कीदृशं भूविश्वीरकतद्वैश्वीयमानद्वयपालनवयेन च
मानवा भूध्वंसावहृदिति भावः ।

(३०) कायमन्त्रो ७ वक्रवन् । (७५५५५ सहि माकारण) अहाहा !
पुनराह वक्रा वक्रः । यद्येहिता वहेले केन ?

(५) वरद्वयिका ७ वक्रविका । गवि भानति ! मानति वनिता कानि
काकिट्टि, कवानि केसव विरुद्ध मा ? (७५५५५ सहि) वक्रवति ! वक्रा
वक्र । एवमान निवाय निरुद्ध हवराय एव मानतीय वक्र निरुद्ध हवराह ।
हा कनाया ! हा प्रियमहि ! कानाया केसवहे पदम्परेव वक्रवैव काण
वहेले ।

(३०) मान । हा वत्स ! मानती !

दशमोऽङ्कः ।

काम । [ऊर्ध्वमवलोक्य ।] तत्किमेव मृदिति पाव्यमानादिव
अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्त्रवन् अस्मान् पोषयति । (३४)
माध । [सोच्छासम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मान्त्रिणी । तथाहि
अस्याः—(३५)

भवति विततखासा नासा, प्रणुषपयोधरं
हृदयमपि च सिम्बं चतुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

(३५) सर्वे कामदशादयः, मोहमुपमय जातलोकोकेन मूर्च्छां खडा संज्ञां चेतनां
जनने । एतच्चैतन्यलाभेऽपि सौदामिनोऽप्यारविर्बन्धनेव हेतुरिति वक्ष्यमाणकामदश्वी-
शास्त्रान्तरव्यम् ।

(३६) कानेति । पाव्यमानादिव विदार्यमाणादिव (एतन्मोक्षप्रसङ्गादयमादिशान्-
मिति मनश्चम्) अम्बुदात् निधानं, परिस्त्रवन् परिपतन् ।

(३७) सोच्छासमिति, उच्छ्वासिन मात्तरीधैर्यावयति विविगभीतपक्षेण सङ्गं यथा
साधयेत्तर्कः । प्रत्यापन्नचेतना लब्धचेतना । अलङ्कारः मालयाः ।

(३८) भवतीति । नासा नासिका विततः बहुखाद्यलक्षणेन प्रकृत्यापन्नः नासः
निदासवायुर्ध्वं हाह्वयी भवति । हृदयं वक्षोऽपि प्रकृतौ नासप्रासदमाद्यन्मित्री पयोधरी
क्षणी एव तावत् भवति । अक्षुः नेत्रस्य सिम्बं अक्षुः सन् निजप्रकृतौ स्वीयसमादे स्थितं
भवति । मूर्च्छाकाले तु नैतादृशमासीदिति भावः । तदनु तत्पञ्चान् वदनं सुखं मूर्च्छा-
च्छेदान् लोकावसानादेतौः अत्रः प्रारब्धे दिवाप्रप्रकाले प्रातःकाल इति यावत् विद्या नैसर्गिक-

(३९) यत् । वा क्रियमिति । (नकरणं मूर्च्छां व्याप्तं वदेहा पुनर्वाप
कैठकनाथं करिण)

(४०) काव । (कैठे अयमाकन करिण) कवे ए कि ? काशत्रय
यादा येन अकश्या विमोक्षमाव संनयन इष्टे सननमूहं विनष्टित वदेहा
आमनिशक्रे लुट करिष्टेष्टे ।

(४१) माध । (कैठकनाथं गच्छति) अहि ! मान्तो कैठक नाथ
करिष्टाहे, केन ना देहाय—

(४२) नासिका विवृतं श्रीगुरुक इष्टेष्टेष्ट । स्वयं ७ नासाधरं (नास-
प्रासप्रास) आकम्पित इष्टेष्टेष्टे, कुरु ७ विष्ट वदेहा अष्टतिष्ट इष्टेष्टेष्ट ।

दशमोऽङ्कः ।

सा योगिन्यम्बरतो विवटितजलदा मुग्धैल्यं यंसाः ।

वागन्तजलासारो वनदजलासारमतिमेते ॥ (३८)

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । दिष्टिषा चिरन्त पद्मञ्चोविदह्य (त) ।

काम । [सहर्षं मवाच्य च ।] एहो हि पुत्रि ! (४८)

(त) दिष्टिषा चिरन्त पद्मञ्चोविदह्य ।

(३८) सेति । सा मातृमुहुराकर्षो योगिनी विवटितः अवतरितः जलदो मेघो वया ताड्यो मतो चक्रपात् पाकायात् अभ्युदैति चक्रान् लघोऽज्ञायच्छति । यस्या योगिन्या भवं किञ्चित् प्रमेषाद्वर्णितः वागन्तजलासार "चविजलये" लादिकचमपौकृष्टापाटिः जलदजलासारं वारिद-वारिचारादभ्यातं चतिमेते चक्रावन्मृदुयत्न्यादने चतिजल्य वर्णते । अनेनैवाकाशं निमेषावामनामदिति भावः ।

"वारान्मृदुयत्न्या आसार" इत्यमरोक्त्या आसारस्य मेधाभिप्रेषार्थं विज्ञौ मृदुजलदजलमृदुयोर-विज्ञे-भावविद पदत्वदोक्तः । वागन्तेति निरुद्धपञ्चाङ्गहारः, एवं चतिमेते इत्यनेनोप-मैयस्योपमावादाविकल्पचंगादतिरिक्तानुहारश्च, इत्यमरोक्त्या हिमावेन सहारः । आकाशान्तिः ।

(३९) प्रियं नः प्रियमिति स्मृतिस्तेषां प्रियेणातिवर्णनमात्रस्य प्रियमिति भावः । प्रियत्वातिशययोक्तव्यं विवटितः ।

(४०) मालेति । चिरन्त बहुकालान् परतः प्रमुदुगोविताणि—जीवनमवाप्ताणि । प्रवन्तः कपावदुष्टाकाशवद्विततया नावविरहैव ततः पितृलक्ष्मणवैश्यवदेव च बहुकालं वतकलैर्वाहं, अपुत्रा समस्तदुःखावसानान् पुनर्लब्धजीवनमाप्नोति भावः । अतएव "समग्रो दुःखनिर्वाण" मिति लक्षणादन समग्रो नाम निर्वहणमेव ह्यम् ।

(४१) माहव उ मकदम् । (छैर्लक्षं वरगोकनं कविशः) जगद्वि । भाग्यवन्तः इति भावः कविताह । लेखे योगिनो देव जगद्वि कविशः आकाश इडेते आनामिगके लक्ष्य कविशो आनिगच्छे । माहव एह वाक्यद्वयं अमुतेन वनवादागच्छात् वाचिनं वादिवादा गच्छात्तदु अविज्जनं कविशं वर्तमानं ।

(४२) वान । छुडिदमुव वक्षिष्येन निर्वर्तनं आवासेव अडाउ प्रिय ।

(४३) मान । भाग्यवन्तं दहन्ति गच्छन्ति आनि प्रमुदुगोविन इडेनार ।

मदयन्तिकालवृद्धिः । पिपसहि । मगोरहातिकस्तदंशे ।
सम्भावेहि चम्पे परिच्छादेण (२) ।

मान् । हा विषयदिनो ! [उभे पासिङ्गति ।] (घ)

कामः वतुभौ ! किमित्ततः (४४)

माधवमकरन्दोऽभयवति ।

कपालकुण्डलाकोषदर्जातजनितपदः ।

वयमपुत्राः सन्तु निर्वन्धेनार्थिगानया ॥ (४५)

(द) मयोरसिद्धिद्वयम् । सन्ध्यावसानम् परिच्छेदः ।

(५) का प्रियदर्शी :

(६) मदीति । अनेतरमदि 'अतिशय' 'वर्धन' 'वृद्धान्तराद्यन्ते' । मदीत्यो विवर्तित्यादिभिर्विशिष्टा कथम् पुनर्हर्षणव्याप्याति शब्दादयस्वीदिति भावः । अतिशयेन 'आतिशयेन, अत्ययः अत्ययः ।

(ସ) ସମସ୍ତ ନିୟମାବଳୀର ଅବଲୋକନ ।

(३६) धारिणीः । वसुधैः । माधवमहामन्यैः । एतन्म सप्तधा ध्यात्वा वसन्^२ पुनरपि
मदनमङ्गि^३ किं किं निमित्तम् ? । अथ निषधमिति यावत् । अथैव हर्षेण ध्यात्वा ध्यातव्यम् ।
सहस्रं न च योनिमौलिसामन्वितमनन्य^४ वति प्रयोऽपि नित्यं मया मया ।

[illegible]

(३०) मक । (१९६० मसिख) जाश रिद ।

(४३) कान । २२५ । यानडो३ अकड नवन ३३२ गुनडो३ आगवामे३
मवेन कि ?

(১২) সাধন এবং যত্নসহ। অপর্যাপ্ত। কথ্যপ্রণয়নার কোণপ্রস্তুত।
সামান্যপ্রবণ। যখন স্বাধীন আবেগের মুক্ত্যবিরহিত। বিশেষ এই বানবোহ।
আরও সহকারে আবাদিত্বকে সেই সেই বিধা হইতে উদ্ধার করিয়াছেন।

কাম । কথমধোরঘণ্টবধবিজৃম্বিতমেতৎ । (৪৬) -

মদ । লবঙ্কিকৈ ! অস্বরোম' । পুনরুত্তদারুণস্য পরিণামরমণীজ্ঞং
বিহ্মিণো বিলসিতং । (ন)

প্রিয় সৌদামিনী । [উপস্থাপ্য ।]

ভগবতি ! স এষ বখিরন্তনোঽন্তেবাসিজন্মঃ প্রণমতি । (৩৩)

কাম । অয়ে ! মদ্রা সৌদামিনী ? (৪৭)

মাধবমকরন্দৌ । [সবিস্ময়ম্ ।] কথমিযং ভগবত্যাঃ পশুপাত-
স্থানম্ আত্মা যিত্বা সৌদামিনী । তত্সর্বমধুনা সঙ্কল্লুতি । (৪৮)

(ন) অর্থঃ । পুনরুত্তদারুণস্য পরিণামরমণী' বিধেবিস্মিতম্ ।

(৪৬) কামিতি । অম কথম'শব্দো বিস্ময়ে । এতৎ মাস্তব্যপদ্ধতং অস্বরোম'স্তস্য কদলকুললা-
মুরীঃ কাব্যবিকল্প যৌ বধঃ মাধবৈন স্যাপাদনং তস্য বিজৃম্বিতং ফলং । মদ্রালকুললদৈব
মধপ্রতিষোধনাদে মাধবজীবনমুতা মাস্তব্যপদ্ধতেতি মদ্রদাৰ্ঘ্যমিতি ভাবঃ ।

(ন) নদীতি । পুনরুত্তদারুণস্য বিগৃহীতনির্ভয়স্য বিরতিময়দবারহিতস্যেতি যাবত, বিধিঃ
দৈবস্য বিলসিতং আচরণং পরিণামরমণী' মাস্তব্যঃ পুনর্যামসম্পাদনৈন ধরমী মনোহর'
জাত' । তদ্যাপ মাস্তবীবিধৌমসম্পাদকত্বেন দ্বারখণ্ডেপি বিধিঃ - পুনঃসম্মিলনসম্পাদক ইতি
নীদান্তব্য ইতি ভাবঃ ।

(৪৭) প্রবিশ্যেতি । উপস্থাপ্য কামন্দীকামীষে ধমিষ্য । বিরচনঃ পুরাণঃ কলৌবাসিজনঃ
মিথজনঃ যৌ যুদ্ধান্ প্রণমতি নমস্করোতি । তদ্যাপ "নীতিঃ মাস্ত্রেণ বর্ণন"মিতি ভাব্যাদি গৃহ-
নমস্কারস্য মাস্ত্রীযুক্তেনা নীতির্নাম বাস্ত্যাহ্বায়ঃ ।

(৪৮) কামিতি । অয়ে ইতি বিস্ময়ে । মদ্রা মদ্রলকুলদা ।

(৪৬) কাম । কি আশ্চর্য্য ! এই মাস্ত্রীয়া অগ্ৰহরণ অব্যোমহট-
বধেরই প্রতিফল ।

(ন) মদ । লবঙ্কিকে । আশ্চর্য্য (এই যে) নিরতিশয় নির্ভর বিদ্যাত্মক
ব্যবহার পরিণামে বনবীর হইল ।

(৪৭) সৌদামিনী (প্রবিশে হইয়া কামন্যকৌব স্নায়ণে বাইরা) ভগবতি' ।
এই সেই তোমার পুরাতন নিষা প্রণাম করিতেছে ।

(৪৮) কাম । এক মদ্রলকুলদা সৌদামিনী ?

कामः । एहो हि भूरिजनजीवितदानपुष्प-
 भण्डारधारिणि । चिरादसि हन्य दृष्टः ।
 दत्ताप्रमोदमपि नन्द्य ने शरीर-
 भालिह्वय सौष्टवनिधे । विरम पक्षाभात् ॥ (५०)
 अपिच—शब्दा स्वमेव जगत्तः स्रष्टुमशक्ति-
 रेषं विधैर्विज्जितैरतिशयोक्तित्वेः ।

(४२) यापिति । आद्यर्थेऽत्र अर्थः शब्दः । अर्थश्चाऽऽत्मनः स्वभावतः परम-
विद्यापदसिद्धिप्राप्त्यर्थेन प्राप्तः पदार्थः अस्ति इत्यर्थः । यद्यप्यत्र अर्थः साधुत्वादिभिर-
वाच्यः अस्ति तु अर्थः । आत्मनोऽस्मिन्नेत्यर्थः । अस्मिन्नेत्यर्थः । अस्मिन्नेत्यर्थः । अस्मिन्नेत्यर्थः ।

[illegible]

(५१) मन्त्रकारिणी कार्यान्वयनविभाग—परिचय पत्रिका: ईश्वरदायः

(৪০) শাখব ও বকরব। (বিশ্ববর সর্গিত) শাহ। এটি সোমাবিলী
অগরতী কামদত্তের পক্ষপাতের পক্ষীয় এবং শিখা। অতএব যাপনীর উদ্ধার
প্রকৃতি স্ববদই সত্য। ইহার পক্ষে সত্য হইবে।

(୫୦) କାମ! ଅଗ୍ନି! ବସୁ ଶୋକେ ଜୀବନହୀନ! ମୁଖସଂ-
ହାରୀ! ସୌମ୍ୟାଗ୍ନି! ଏମି ଏମି, ଆହା ବହୁଧିବ ପରେ ତୋରା ଯେମିକାର
ଆହାତ ପରୀରକେ ବର୍ଷନ ସାଗା ଅବନିତ କରଣେ ଓ ଆଗିର ଚରିତ୍ର ପୁରୀର
ଅବନିତ କର। ସେ ଶୈବାର୍ଦ୍ଧାଗ୍ନି! ହୁଏ ପ୍ରାୟ ୧୨ରା ହସତେ ବିବ୍ରତ
୫୦:

मच्छिन्न कयालकुण्डलां अत्तथो आवमघं उवणोय मं भग्गवदो-
निब्बिसेमं समासासिदद्धि, किञ्च केसरावलीसाहिष्णावहत्ताए इह-
आगन्तूण, सव्वे तुह्मे सम्भारिदा मरणादो, सा एसा जोविदप्पदावणो
सौदामिणी (फ) ।

मदयन्तिवासवद्विजे । सृणुमसा सा दणिष्ठा मन्त्रवदो । (व).

(५) अथवा सुख भववर्तीकृत्यव्यवस्थाविषय, विमर्श स्वभावसुखानुभवावस्थानः आरब्धः । सुदनीय मा भववर्तीनिर्दिष्टिषु समाप्तास्तित्तिषु, त्रिषु कृत्वावर्तीकृत्यविज्ञानकृत्यः । इहात्म सुखे ययं रन्ध्रवित्त मरुतान्, देवा जीवितव्यवस्थितौ सौभाग्यिनौ ।

(५) सुप्रसन्नः नः कृषिडा मंगलतौ ।

(अ) भाषाविधिः । काठं 'अवयव' (अवयव' अवयवोर्वादिभिर्दि हलादुपः) इयं देवैर्ययः । अग्नयथा कामन्दक्याः सुवर्णं चोदयन्त्येष पयसादिभ्या तदुपचायदिभ्या, निर्मन्त्रैः तिरक्तुय, कामन्द्यं पात्रम्, अग्नयतीतिर्निर्देशं कामन्द्यतनुकरं यथा साधना । न शेषं साधनाशेषं कामन्द्येनानयोदिष्टाह—किञ्चित् । शेषं यथाऽहं वक्तुमुक्तुमुक्तुः । साभिप्रायः 'अभिप्रायेण' चित्रेण सह वर्षमानः वक्तुमानाद्यभिप्रायेण इति यावत्, इत्यो दन्तासाधनाया अग्नयः । सर्वं यत् कामन्द्येनोदयनि पात्रवर्तितायापयनकारणमाहः । यत् साधनाम् अन्वयिताः अवयवविताः एवैवविता इति यावत् । अथ वक्तुमानाद्वर्षमानेन । साधनाम् कामन्द्यवर्षानां औपनयनवर्षानां यावदमकरवर्षानां वनवर्षानां वासादपि औपनयनवर्षानां । अन्वयः साधनामकरवर्षानां वासादपि तानां मरुतसुवर्षादिभि नयायन् ।

(७) नदीनिः कविता मनकवी सौदागिनी, कविप्रतापाना कामन्द्यपिचयेति
 भीष्मः नः शत्रान् प्रति सुसज्जान् अनुपहस्यताः । अन्धपेक्षमनाद्देकाराचक्षन्ति
 भावः ।

(৮) মাল। অবশ্য, ইনিই ভগবতীর সৎক বশতঃ আমার লক্ষ-
পাতিণী বইবা কণাণকুণ্ডলাকে ত্রিভঙ্গ করতঃ আমাকে নিঃশব্দ অস্ত্র-
নিয়ম ভঙ্গবতীর ভাব আরাগিত করিয়াছেন। পবিত্র বহুদামাশ্রয় অ-জ্ঞান
হস্তে এইখানে আগিয়া তোমাদের সকলকে বশ হইতে বধ্য করিয়াছেন।
এই সেই ভীষনহাড়িনী সৌধাঘ্নিনী।

(୧) ସମସ୍ତଙ୍କ ଓ ନାୟକ । କନିଷ୍ଠ ଉପବତୀ (ଏହି ମୋହନୀ)
 ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଅଭାବ ଆଶ୍ୱାସନ ।

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ! ! (५२)

अपि चिन्तामणिचिन्तापरिग्रहमपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमायर्थमाय्यया ॥ (५३)

सोदा । [स्वगतम् ।] हन्त ! लज्जयति मामेषं सौजन्य-
मेषाम् । [प्रकाशम् ।] भगवति ! एतत्प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन
राज्ञा पद्मावतेश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रम् आद्युष्मतो
माधवस्य प्रेषितम् । [इति पत्रमर्पयति ।] (५४)

(५२) अहो नु खलु भारति हर्षावर्धयितुमस्मिन्माधवम् ।

(५३) अपीति । चिन्तामणिर्हि प्रार्थकस्य चिन्तामुत्तरेण कनप्रदी मणिमिमेवोऽपि
चिन्ता परिग्रहं प्रार्थकस्य चिन्ताकर्म परित्यज्य अवेक्षते कथंदातविवदि प्रतीयते । न किन्तु
आय्यया श्रेष्ठया अनया सोदानिया । अचिन्तितं अस्माभिरभाषितं साधनादीनामस्माकं परिरक्षण-
रूपमचिन्तितकार्यमित्यर्थः, ततः सन्वाहित, इदं आर्यम् मन्ये ।

अभीपनीयभूताया सोदानिया उपमानचिन्तामणिराधिवर्धनेन व्यतिरेकानुसारः,
न च हेतुानुप्राप्तेन संज्ञयते । तेन च सोदानियाः समतीव 'दशावतीत्वद्वयं वस्तु त्वम्यत
इत्यलङ्कारिण' वस्तुष्वभि ।

(५४) लीदिति । एतेषा कानन्दराजीनां सौजन्य भगवात्वाद. मां अथर्त्त निरतिशये
लज्जयति लज्जायुक्तां करोति । आत्मप्रशंसायवधौ संश्रयानां लज्जायाः सामाधिक्यत्वादिति
भावः । प्रहृष्टेन भूरिवसोरनलप्रवेष्टनिवारणात् समुत्पन्न नन्दनेन अभिनन्दितः परमभाग्य-
शालिनया प्रसन्नितः तेन । माधवस्त्विति सुतीपि इति शेषः ।

(५२) माधव उ मकरन्द । अहो कि आश्चर्य ! ! चिन्तामणि उ
कलमान कविते राठकेर चिन्ताकल परित्यज्य अल्लेका करिया वांके । किञ्च
एहे माननीश गोर्गिनी आभावेव अतिष्ठित विषय गप्पन करिप्राहेन, अउएव
हेहा आश्चर्य मने कवितेहि ।

(५३) सोदा । (स्वगत) अहो ! इशानिगेर मोक्षछ आवाके
अठाय लज्जिता करिटेहे । (प्रकाशे) भगवति । हर्षवृत्त मन्दन कर्तृक
अनरसित राका पद्मावतीवर हृविबन्धन मरके एहे पत्र लिखिहा मोर्षक्षोवी
नाथवेर मनीने पाठीहेवाहेन । (पत्र अर्पण करिज)

কাম । [ষড়্ভীত্বা বাচয়তি ।] স্বস্ত্যস্তু বঃ পরমেশ্বরঃ
সমাস্ত্রাপয়তি । যথা—(৫৫)

জ্ঞাঘ্যানাং গুণিনাং ধুরি স্থিতবতি ঐচ্ছান্বয়ে চ ত্বয়ি

প্রত্যস্তব্যসনে মর্হীযসি পরং প্রীনোঽস্মি জামাতরি ।

সৈন্যে মদয়ন্তিকায্য ভবতঃ প্রীতৈর তব প্রেয়সে

মিত্রায় প্রথমানুরাগঘটিতাপ্যক্ষাভিকৃৎস্বল্যসে ॥ (৫৬)

(৫৫) কামিনি । ষড়্ভীত্বা সীদামিনীজলাৎ পবনাদায় বাচয়তি (বাচমাচটে ইত্যন-
নামভাতীচপম্) প্রভৃতি । নো যুগ্মার্থে স্তম্ভিত যমং অস্তু ভবতু । পরমেশ্বরঃ পরেশ্বরঃ যদ্রাবতীশ্বর
ইতি যান্তর্য, সমাস্ত্রাপয়তি সমস্তবধীভয়তি ।

(৫৬) জ্ঞাঘ্যানাং প্রমোদনীয়ানাং গুণিনাং সৌন্দর্য্যশাল্যজ্ঞানাদিবদগুণসম্পন্নানাং ধুরি
অয়ে স্থিতবতি বর্জমানৈ, ঐচ্ছান্বয়ে চত্বর্থঃসমুদ্রং তে, প্রত্যস্ত পরমসৌম্যস্বৈর্য্যমিতং ব্যসনে
বিপন্নং যস্য তথাশূন্যে (এতেনাসৌব সমাহতমাত্মিত্বং সূচ্যতম্) মর্হীযসি মদয়ন্তিকায্যবাহ-
নাদিমাদিক্রিয়ানি মদয়তি ত্বয়ি জামাতরি কন্যাভিঃ জামাতব্যঃ মাঃস্ত্রীয়াঃ স্ত্রীমিতি সতি পরং অদম্য-
প্রীতঃ আশ্বাদিতঃ অগ্নিঃ ভবামি । জামাতরি প্রার্দনোয়ানাং সর্ব্বোৎসাহে ত্বয়ি সহাবাদিতি ভাবঃ ।
ততঃ সিমিত্যাক্ষাভায়ামাহ—সৈন্যেতি । সৈন্যে হেতুনাঃ মদয়ঃ প্রীতী তব সমুদ্রয়ে তব প্রেয়সে
মিত্রনায় মিত্রায় সুহৃদে মদয়ন্তিকা যস্যমং যুগ্মে অনুরাগেণ আনুকূল্যসেণেণ ঘটিতাপি সত্যাপি-
ন্যপি ইদং মদয়ন্তিকা অক্ষামিঃ অথ তৎস্বল্যসে সমর্থ্যসে ।

অথ প্রীনোঽস্মি ইতি গুণিনাং ধুরি স্থিতবত্যাধীনামনেচ্ছাকাংক্ষানামুপলব্ধ্যাং সমুদ্রয়ো-
লঙ্ঘ্যতঃ । তদাত্তস্য মন্দ্যস্ত মাংসতোদানাদভক্ষ্যপল্লাভুচিত্তানেন মার্জ্জনাৎ “পরিহার ইতি
প্রীতঃ জ্ঞাতাভুচিত্তমার্জ্জনে”মিতি লব্ধবিন পরিহারে নাম মাংসলঙ্ঘ্যতঃ । তথা “সামদানাদি-
মাংস”মিতি লব্ধব্যাং মাংসং জান নিহন্ত্যংস্বস্মৈ বহুতম্ । আর্জ্জুপিত্বীকৃতং ইদম্ ।

(৫৫) কাম । (পত্র গ্রহণ করিয়া পড়িতে লাগিল) তোমাদের নরক
হটেক, পুত্রাবরোধের ছানাইভেছেন যে,

(৫৬) প্রশংসনীর গুণবিবরণের অগ্রবর্তী শ্রেষ্ঠ বংশধার অতিথিত্যগন
ও মহান তুমি জানাতা হওয়ার অত্যন্ত সইটে ইহেবাছি । অতএব তোমার
প্রীতিব সত্ত তোমার প্রিয় স্বর্গের মকদমে এই মদয়ন্তিকা প্রথমে অমুরাগ
কর্জ্বক সংযোজিতা হইলেও অল্প আরা কর্তৃক স্মরণিত ইহেহেছে ।

কাম । এবমেতৎ, অস্মি বা কুতচিদেবভূতং বিচিত্ররমণীযো-
জ্জ্বলং প্রকরণম্ (৬১)

সৌদা । ইদমত্র রমণীযান্তরং । যদমাত্মযোর্মুখিবসুদেবরাত-
যোদ্বিরাতপূর্ণোঃস্মিতরেতরাপত্যসম্বন্ধান্মনোরথঃ । (৬২)

মাল । [স্বগতম্ । কটংবিষ । (ল)

(ল) কথমিহ ?

যখিন্ তদাভূত কালি ইত্যর্থঃ । কী বা ন তু স্মৃতি ? অপি নু সর্বং এইত্ব্যর্থঃ । এতেনাখ্যাক্ষর্যপি
দৃশ্যেচ্ছা ভবতীতি শ্বসিতা ।

(৬১) কামিতি । এবমেতদ্বিতি যদা স্তং বদসি তদেবৈত্ব্যর্থঃ । সম্ভেদমিবাত্ দৃশ্যেচ্ছা
জায়ত এবমিতি ভাবঃ । কুতচিদ্ কুতচিদ্ এবভূতং এবম্মকারং বিচিত্রং ভূতং রমণীযং মনীরমং
জ্জ্বলং দীপ্তিমন্ দীপ্তিলগ্নরহিতমিত্যর্থঃ । (অথ সতীযস্য বিশেষ্যত্বদ্বিগত্যা তেন সহ
বিত্তোপলব্ধি কর্মধারয় লভা প্রসঙ্গে সমসেণ সহ প্রথমস্য কর্মধারয়, অস্মৎ) প্রকরণ
হতানুগত্যমিতি, অস্মি বা ? যাচ্চাতোঃ প্রপ্রে, অস্মি কিমিত্যর্থঃ, নাশ্বেতি ভাবঃ । অদা
এবভূতং ভবভূতিবিরচিতেন্মাস্তীমাধবগুণ্যং বিচিত্রং অদুতঘটনারলীলগ্নিবেদীনাথ্যর্থঃ
অন্যেব রমণীযং মনীরমং জ্জ্বলং রসানুসারাদিমিহীভিন্নম্ প্রকরণং যদাত্মলক্ষণী রূপকবিশেষঃ
কুতচিদ্ ভবভূতিরন্যাত্ম্য কবিত্বং (ভবভূতং) অস্মি কিং ? অপি নু নাশ্বেতিত্বার্থো ভবনানে ।

(৬২) সৌদেতি । রমণীযান্তরং মনীরমাপরক্তানলং । কিমিত্যাকাঙ্ক্ষাযান্নাছ—
যদ্বিতি । ইতরেতরাপত্যযো অন্যোঃস্নাতস্নানযোঃ সম্বন্ধান্ বিবাহরূপসম্বন্ধান্ মনোরথঃ
মনোনিবদ্ধাঃ, বিবাহ্ বহুকালোন্নয়নং পূর্ণঃ দ্বিগুণসাধনিকল্পঃ । যেন ৬ সৌদামিনীবচন-
সম্মিমেতেন “তদেব চাক্ষাত্ সৌদামিনীসমনসনয়োর্মুখিবসুদেবরাতযোর্মুখ্যং প্রতিপ্তা অকল্পমায়া-
মপদসম্বন্ধঃ কাশ্যে ইতি” সুস্বস্মী স্থপিতমিদানীং নিল্লভসম্বন্ধী প্রতিপ্তং তমিতি মনস্ব্যং ।

(ব) লব । এই পরিপূরিত সর্বপ্রকার বহোৎসবনম্ (কে বা নৃত্য
না করে)

(৬১) কাম । ইহা ঠিক । এববিধ আশ্চর্য্য মনোহর ও নির্দোষ
বৃত্তান্তাবলী কোথায় আছে কি ?

(৬২) সৌদা । এ বিষয়ে অপর রমণীয বৃত্তান্ত এই যে, অশান্ত্য ভ্রুবিবহ ও
দেবরাতের পরস্পরের সন্তান মালতীমাধবের বিবাহরূপ সম্পর্ক বহুদ্বারা
বহুদিনের পরে মনোরম পূর্ণ হইল ।

मायवमकन्दो बवीतुकम् । भगवति ! अन्यथा वस्तुत्तमन्यथा वचन
माय्यायाः । (३)

नृव । [जनान्तिकम् ।] मय्यदि । किं एत पडिबन्दिदम् । (४)
काम । [स्वगतम् ।] मय्यति मदयन्तिकासम्भवात् नन्दनोपः
यद्वात् प्रत्यस्तशराः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सो ! न खलु
अन्यथा वस्तुत्तं, यतः श्रावकावस्थायासम्भत् सोदात्मिनोप्रत्यक्षमनयो-

(३) मतः । किमत्र प्रतिपत्तम् ?

(४) कथमिति पूर्वो मनोप इति शेषः । पित्रा मदनार्पणम् इति शिरीकरण-
द्वैतशाराशयोक्तिवादसम्भवात् कर्त्तव्यमिति शिवायः पूर्वो भवितुमर्हतीति भावः ।

(५) भावेति । वस्तु एतद्विवाहसम्भवात् अन्यथा अन्यकारिण भुविर्हीनतनुमया
कलेशोद्भूतदुःखानुप्राप्तौ भगवता वस्तुमयं 'वचनं', इति निश्चयः । आर्यायाः ज्ञानपीठायाः
सीतामत्यास्तु कथनं "यद्वाग्यो"ति आदि वाक्ये अन्यथा तदवधारितं तद्विपरीतमिति
यावत्, इति उत्तरम् । तथाहि धूर्तपुः नन्दनं सखेव मावतीति वादनिपादनं शिरीकृत-
वान्, सीतामत्या पुनश्चने धूर्तपुद्भवराजपौरुषोन्मत्तस्य तदवधारितं तद्विपरीत-
मिति वादनिपादनं शिरीकृतवान् ।

(६) एवेति । अत्र—मायवमकन्देवमिति किं प्रतिपत्तम् अन्यथा विमुचरं
प्रतिपत्तम् । एतेन न्यायिकतायाः अत्र मय्यति तादृशाभावप्रत्यक्षः समुद्दिष्ट इति व्यञ्जितः ।

(७) कामेति । मदयन्तिकासम्भवात् मायवमसमुद्भवा मकन्देन वद मदयन्तिका-
विवाहसम्भवात् नन्दनोपपत्त्या नन्दनकम् काकदयकारवैद्यनाय प्रत्यक्षम् । प्रथमतया ततः
पूर्व रङ्गमिदं नीकपदव्याख्याद्वयमिति मय्यति । एतेन तादृशव्याख्याद्वयमिति व्यञ्जितः ।

(८) भागः । (९) किं एकादशे ?

(१०) नावय व सकलम् । (कौतुकेन सहित) जगदति । एतं विवाह-
सकलं सकलकारे निम्नं ह्येतादृशं, आर्या सोदात्मिनो व वाक्य अत्र उक्तम् ।

(११) नृव । (जनान्तिके) जगदति । नावय व सकलमेव अप्रविष्टं
आपनारं किं वक्तव्यम् ?

(१२) कामः । (१३) मय्यति भावेन पवनं वस्तु सकलमेव सहितं
मदयन्तिकासं सकलं ह्येतादृशं नन्दनं कर्तुं आयातेन अणुकायं तेषां आशङ्क

হে দেবং প্রতিজ্ঞা “অথ তামাব্যামপত্যসম্বন্ধঃ কৰ্ত্তব্যঃ” ইতি, প্রধান-
প্রকৃতিসৌপস্থ্যেণ পরিহৃতঃ । (৬৪)

মূনীন্দ্রতালন্যাক সমতীবাৎকারাশ্রয়ামোহ, অতীনা পুনরিচ্ছদ্রপি নন্দনঃ মদ্বল্লিভানুরোধা-
দ্যাকমপকার কর্ত্ত্ব ন মজ্জাদিতি তাঃদ্বয়শ্চানিরন্তেতি সম্যক্তি রহস্যমিত্যেব প্রাতিবর্তিকঃ
ইতি মাং । “কন্যয়া বনুতন্ত”নিত্যাদি সাধবমহান্দ্যঃ। পশুসীতরমভিধান্ সাধব-
মকরন্দী সম্বোধয়তি—ইত্যুচ্যতি । যন্তু মাননোমাধবগরেতদিশাহমম্বন্ধঃ, ন চতু মৈব,
কন্যয়া অথরকারেণ ভূমিবলৌরমসিসমেনেতি যাবত্, ত্বম্ নিষয়ঃ । ইদমর্থঃ সমর্থয়িতুমাহ—
অত ইতি । যৌ মুরুমুলাত্ জালায়ে শরীণি স যাবত্, তদবচ্চায়া পটহশাযামিতি যাবত্,
অজ্ঞানসীদামিনীপ্রযত্নে অজ্ঞানং সীদামিত্যাহ, সমর্থং অনর্থো; অসম্যদেবরতেযীঃ ওণা
মজ্জাতা । তথাচ সৌদামিন্যঃ পদাভগতি যথার্থমুতত “যদনান্যগৌলিযাভমিহিতমিতি মাং ।
নন্যেব কথমমানী নন্দনায় মাননীর দানুমজ্জীয় তত্রিবাচৌদযৌং কর্ত্তব্যমিত্যাকাঙ্ক্ষাদামাহ—
প্রযানেতি । “কল্যায়মঃমুদ্রাক্ষাঃসাদৃশ্যকানি চে”তি সমর্থিযামু প্রকৃতিতু মথ্যে, প্রধান-
প্রকৃতিঃ স্মরিতঃ যাত্ত ইতি যাবত্ (যাত্ত প্রাচ্যায়ত্ব সর্বনিত্যক্ তাদিতি মলম্বম্) সৌদঃ
সৌদীপাদাদম্বর এব অনেন প্রকারেণ রাজানুরোধপ্রদ্বায মাননীরদানাদৌকরমিতি যাবত্,
পরিহৃত নিবর্তিত । তথাচ রাজা কৃতাম্ব নন্দনায় মাননীরদানানুরোধস্ত সাচাদুপেচায়া
যাত্ত সৌদী দুচরিহর ইতি লম্বমানেনাম্বেন প্রকাষয়নেন তদনুরোধমানবমজ্জীয় বিবাহৌদ-
যৌং জ্ঞাতঃ, মুদমাবেন চ মাংবেন সজ্জ মানন্যা বিবাহ মন্যাদমিতুমহ নিযুক্তা, এবম পরম্পরানু-
বর্তনমদিব মাননোমাধবগৌলিবাহ সজ্জ, বিবাহিতায়াশাস্যে পদান লৌকপ্রাঙ্গবিদ্যু-
মিতি লম্বমানম্ব যাত্ত, সৌদী ন জায়েত, অম্রেগমিহিহি মধেদিথমাম্বায়মঃ । অহমপি
তদনুরোধস্ত ম্যাদিয়ৌং সর্ব মন্যাদিতবনিনি যুগাম্বাদবগতমিতি মরকার্যমাবার্থী ।

“পূৰ্ণবাক্যনু বিশিয যথোক্তার্থবিদ্যম্”মিতি, লম্ববাদেব পূৰ্ণবাক্যং নাম নির্বহত্বসম্ব-
বদম্ ।

অগপত হইবাছে । (প্রকাজে) বৎসমাধব ও মকরন্দ ! এই বিবাহমঞ্চ
অতপ্রকারে নিষ্পন্ন হই নাই, যেহেতু পাঠ্যাবত্যাতেই পায়ার ও নোগমিমৌর
সমনে ছুঁবিবহ ও দেববাতের প্রতিজ্ঞা হইরাছিল যে, “অবশ্যই আমরা পরস্পরের
অপেক্ষায় বিবাহ মঞ্চ করিব” । ছুঁবিবহ যে ভাঙারূপে নন্দনের সহিত
মাননীর বিবাহ বিতে সম্ভ হইরাছিলে, তদ্বারা স্বাক্ষর কোথোৎপানের
অবসর বিবাহিত হইবাছে ।

